Colecţia PLURAL M

MIREL BĂNICĂ (n. 1971) este doctor în ştiinţe politice al Universităţii din Geneva (2004). A efectuat stagii de cercetare şi practică profesională la Universitatea Laval, Canada, şi la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, între anii 2005 şi 2008. În prezent, este cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie a Religiilor din cadrul Academiei Române. Domenii de cercetare şi specializare: socioantropologia religiei, sociologia memoriei, geopolitică, antropologia mediilor virtuale. Membru al Asociaţiei Franceze de Ştiinţe Sociale ale Religiei, Paris. La Editura Polirom a mai publicat *Biserica Ortodoxă Română, stat şi societate în anii '30* (2007; o sinteză a lucrării de doctorat) şi *Enervări sau despre bucuria de a trăi în România* (în colaborare, 2007). Ultima carte publicată: *Religia în fapt. Studii, schiţe şi momente*, Editura EIKON, Cluj, seria „Theologia Socialis", 2011.

© 2014 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

BĂNICĂ, MIREL

Nevoia de miracol: fenomenul pelerinajelor în România contemporană /
Mirel Bănică; postf. de Sorin Antohi. – Iaşi: Polirom, 2014

ISBN print: 978-973-46-4486-5
ISBN ePub: 978-973-46-4670-8
ISBN PDF: 978-973-46-4671-5

I. Antohi, Sorin (postf.)

248.153.8(498)

Printed in ROMANIA

Mirel Bănică

Nevoia de miracol

Fenomenul pelerinajelor în România contemporană

Postfață de Sorin Antohi

POLIROM
2014

Cuprins

Cuvânt înainte 7

Partea I
NOTE DE TEREN

2009 25
Iași, octombrie 25
București, octombrie 37
București, decembrie 47

2010 53
Mănăstirea Cernica, aprilie 53
Iași, iunie 63
Iași, octombrie 77
București, octombrie 110
Mănăstirea Prislop, noiembrie 129
București, decembrie 141
Curtea de Argeș, decembrie 144

2011 158
Mănăstirea Cernica, aprilie 158
Iași, octombrie 164
București, decembrie 178

2012 181
Suceava, iunie 181
Iași, octombrie 198
București, octombrie 213
Mănăstirea Prislop, noiembrie 243
Curtea de Argeș, decembrie 260

2013 269
Suceava, 22 iunie 269
Mănăstirea Nicula, august 284

Partea a II-a
PELERINAJUL PRIN CUVINTE DE ACCES

Turism și pelerinaje 309
Biserica Ortodoxă Română și poziția sa
față de „pelerinajul-turism” 313
Orientarea în cadrul pelerinajelor.
Locul și rolul ghidului religios 315
Totuși, de ce se dezvoltă „pelerinajul-turism”? 321

Economia pelerinajului și a mănăstirii 325
Produsele de mănăstire 327
Mass-media și pelerinajele 332
„Efectul de real" al pelerinajelor și consecințele sale 335
Percepția pelerinajelor în mass-media din România 340
Femininul arhetipal și prezența feminină la pelerinaje 345
„Haram" și religiozitate rromă 356
Religiozitatea rromă. Cum și ce cred 359
Pista lingvistică 362
Religie populară *versus* „religie oficială". Pledoarie pentru pietate 365
Miracolul și logica sa. Nevoia de miracol 369
Rândul de așteptare 372
Preliminarii 372
Preocuparea sociologică pentru rândul de așteptare 373
Psihologia rândului de așteptare 374
Abordări în cheie economică 374
Metodologie. Cum să studiezi un rând de așteptare 375
Efectele așteptării 376
Rândul ca microsistem social. Producerea de ordine formală și informală 379
Alți factori care influențează rândul și timpul de așteptare în rând. Un inventar 382
„Avtobusniki" sau pelerinii de autocar 384
Ambianța pelerinajului: muzică, miresme, hrană 388
Practica și rolul muzicii în cadrul pelerinajelor 388
Miros – miresme 391
Hrana rituală. Despre distribuția de sarmale (pomană) și semnificația acestora 394
Milă și filantropie 398
Dimensiunea transnațională a pelerinajelor: pelerini români la Međugorje 400
Pelerinaje și politică, politica pelerinajelor 403

Postfață. Un pelerin la pelerinaje (Sorin Antohi) 407
Bibliografie 415

Cuvânt înainte

Alegerea subiectului

Orice carte are în spate o poveste. Cea a cărţii pe care tocmai aţi deschis-o este una foarte simplă. La începutul anului 2008, proaspăt revenit în România, după mai mulţi ani de „pelerinaj" academic şi profesional în Occident, am rămas surprins de prezenţa masivă a religiei în spaţiul public şi mediatic al unei ţări pe care trebuia să o reînvăţ din mers. A urmat momentul pelerinajelor de la Iaşi şi Bucureşti din luna octombrie 2008, la care nu am participat însă direct, ci prin intermediul ecranului TV. M-a atras felul în care mass-media prezenta acest subiect: un amestec insolit de scandal şi pioşenie, îmbulzeală şi vindecări miraculoase, totul pe fond de muzică religioasă şi miros de sarmale. Atunci s-a aprins scânteia curiozităţii, am vrut să văd cu propriii mei ochi ce se întâmplă acolo, ce se ascunde de fapt în spatele imaginilor.

Când am luat contact prima dată cu fenomenul pelerinajului, în ziua de 13 octombrie 2009, m-a surprins imediat ambiguitatea semanticii pelerine, distanţa enormă dintre pelerinaj ca moştenire primară a creştinismului şi pelerinajul ca practică religioasă. Fără a mai vorbi de spectacolul uluitor al religiei populare, de oamenii avizi de sacru, emoţie, miracol. Dar cel mai mult m-a atras calda umanitate a pelerinajelor, incredibilul amestec de vârste, profesiuni, clase sociale. Mărturisesc deschis că, din acel moment, m-am îndrăgostit definitiv şi iremediabil de acel loc. Pasiunea mea a fost atât de mare, încât timp de patru ani, între octombrie 2009 şi octombrie 2013, am trăit *în* şi *pentru* pelerinaje.

La începutul cercetării mele, într-un elan de naivitate combinată cu optimism, credeam că voi studia pelerinajul perceput ca o expresie semnificativă a faptului religios[1] contemporan din România. Foarte repede am realizat că de fapt am intrat, fără a-mi fi dat seama iniţial, în studiul unui fapt social total, al relaţiei dintre religie şi schimbare socială. Pelerinajul este una dintre formele de răspuns ale societăţii româneşti la marele şoc

1. Am folosit noţiunea de „fapt religios" pentru a desemna o realitate umană observabilă, inserată într-un context istoric şi geografic particular, dar şi ca obiect de studiu. Faptul religios este deci un subiect al cunoaşterii şi un mijloc eficace de înţelegere aprofundată a societăţii, în ciuda „neutralităţii sale compromiţătoare", după cum îl caracterizează Régis Debray (2002).

al prăbușirii sistemului comunist din 1989, mai însetată ca niciodată de nevoia de miracol și supranatural. Mă găseam acum nu numai în fața unui fenomen religios, ci a unei oglinzi care reflecta în ea toată România. O trezire la realitate intimidantă, dar am ales să continui, pe măsură ce eram prins total în mrejele cercetării de teren, bazate pe observație participativă și imersiune totală în lumea pelerinilor, celebra *ethnographer's magic* (Malinowski, 1984: 6). Simțeam cum experimentez din mers antagonismul dintre reprezentarea doctă, academică a obiectului de studiu și propria mea existență de pelerin, un parcurs de inițiere, în căutarea unui adevăr concret ascuns într-un labirint în care încercam să urmez un improbabil fir al Ariadnei. Poate că aceasta este de fapt condiția antropologului: el se va găsi, mai devreme sau mai târziu, confruntat cu o realitate din ce în ce mai vastă, dar plină de sens, care depășește ființa umană, înlănțuind-o.

Timp de patru ani, am efectuat un număr de 22 de pelerinaje individuale, plus două pelerinaje în grup, cu microbuzul, la mănăstiri din Dobrogea și din împrejurimile Bucureștiului. Lista pelerinajelor individuale este reprodusă mai jos.

Anul 2009: Iași (13-15 octombrie), București (26-27 octombrie și 5 decembrie). *Anul 2010*: Cernica (10-11 aprilie), Iași (9-10 iunie și 9-15 octombrie), București (25-28 octombrie, 5-6 decembrie), Prislop (27-29 noiembrie), Curtea de Argeș (6-7 decembrie). *Anul 2011*: Cernica (11 aprilie), Iași (11-15 octombrie), București (5 decembrie). *Anul 2012*: Suceava (22-25 iunie), Iași (12-14 octombrie), București (25-29 octombrie), Prislop (27-29 noiembrie), Curtea de Argeș (6-7 decembrie). *Anul 2013*: Suceava (22-25 iunie), Nicula (13-16 august), Iași (13-15 octombrie), București (26-27 octombrie). Pelerinajul țintă, în toată această perioadă, a fost cel de la Iași, centrat în jurul hramului Sfintei Cuvioase Parascheva, deoarece mi s-a părut a fi cel mai semnificativ prin vechimea, dimensiunea sa națională și internațională, prin atenția acordată de mass-media etc. Din lipsă de spațiu, nu am mai putut introduce și notele de teren aferente pelerinajelor cu microbuzul, dar în volum se regăsesc dese referințe la aceste experiențe, precum și ultimele două pelerinaje din 2013, Iași și București.

Este dificil să precizez exact care a fost de fapt „metoda de cercetare" adoptată în toată această perioadă. Observația directă și participativă, etnografia „itinerantă" a locurilor de pelerinaj și a călătoriei în sine, dublată de o monitorizare cât mai atentă a știrilor și a relatărilor despre pelerinaje. Acolo unde a fost cazul, am schițat și o minimă încadrare istorică a pelerinajului, conștient fiind de faptul că orice pelerinaj trebuie raportat la trecutul său, permanent au loc transformări importante legate de variabile istorice și culturale. Chiar dacă nu am insistat foarte mult asupra acestui aspect, am fost (oarecum) surprins să constat cum pelerinajul religios, mai ales în dimensiunea populară, este prezent în operele multor scriitori români, în impresiile de călătorie ale străinilor etc.

În fine, am realizat mai multe zeci de interviuri ghidate cu persoane implicate direct și indirect în organizarea pelerinajului, preoți, jurnaliști, forțe de ordine, pompieri, comercianți de obiecte religioase și, evident, pelerini. La acestea se adaugă un mare număr de convorbiri spontane, extrem de libere, pe care nu le-am contabilizat. Ele au fost purtate în

perimetrul pelerinajului, mai ales stând la rând, sau în timpul călătoriei cu trenul sau autobuzul. O parte dintre acestea le-am integrat în notele mele de teren, iar altele, împreună cu grosul informației din interviurile propriu-zise, ar putea figura într-un viitor volum dedicat construcției identității și autorității pelerinului, dar și fenomenului văzut prin ochii acestuia.

Pelerinajul pune în relație sufletul și corpul. Multe întâmplări de pe teren sunt adesea bulversante. Nu o dată am fost martorul unor scene pe care, oricât am încercat ulterior, nu am reușit să le explic rațional. Cum aș putea să redau momentul în care o femeie mărunțică, de nici 45 de kilograme, intrând în „zona de sacru" a unei racle, a dat dovadă de o forță herculeană și a aruncat în lături ca pe niște surcele doi jandarmi voinici? În tot acest timp, scotea niște sunete care nu păreau a fi din lumea aceasta... Au fost mai multe scene de acest gen la care am asistat, dar am evitat cu bună știință să le descriu.

Cât despre pelerinii aflați în rândul de așteptare sau adunați ca o mare în poienile de la Mănăstirea Nicula sau Prislop, am încercat să-i văd ca pe niște *oameni*, pur și simplu, nu doar ca pe niște obiecte de studiu. Nu aș dori să fiu greșit înțeles, dar faptul că am fost un pelerin printre pelerini a avut efecte benefice. Poate și din această cauză unii dintre ei s-au deschis atât de mult în dialog, stabilindu-se o comunicare (și comuniune) reală. Celebra *cultural intimacy* teoretizată de M. Herzfeld (2005), adică spargerea codurilor ultime ale unei culturi, s-a tradus în cazul precis al cercetării mele prin *ne-judecarea* credinței simple a unor oameni care încearcă din toată inima, uneori cu riscuri majore, să slujească ceea ce *ei* cred că este divinitatea și formele ei de expresie. Învățând din mers (cărți, teren, antropologi confirmați, prieteni), am ajuns rapid la constatarea că nu putem, chiar nu putem măsura credința celor care aleg să plece în pelerinaj. Pentru că aceste măsurători nu furnizează probe din adevărul religios, ci doar îl ilustrează. Este imposibil pentru un cercetător să comunice cu un om aflat în stare de rugăciune, iar mai apoi să-l facă să vorbească despre experiențele sale. Pur și simplu nu-și mai aduce aminte de ce a simțit sau se sperie de curiozitatea ta.

Nu poți fi observator al faptului religios fără să respecți modul mistic, uneori superstițios, de trăire spirituală a celui de lângă tine. Trebuie să *crezi* alături de el, falsul în credință nu se acceptă, oamenii îl simt din instinct. Nu poți mima nici comuniunea. Numai că specialiștii din științele sociale nu prea sunt de acord cu acest mod de a percepe lucrurile. De ce? Pentru că în general ei văd credința personală ca pe o frână în cercetarea și înțelegerea empirică a unei probleme. Or, așa după cum remarca la un moment dat Clifford Geertz, „empirismul" pentru un cercetător și utilizarea sa în domeniul credinței țin mai mult de psihanaliza individuală decât de metodologie (Geertz, 1992: 113). Nu am încercat să reneg sau să cenzurez propriile mele trăiri religioase, neliniști sau neputințe. Din contră, le-am considerat a fi o parte importantă a întregului numit „pelerinaj".

În notele mele *le pèlerin, c'est moi!* Pelerinul sunt eu. Acest „eu" pe care am încercat să-l țin tot timpul sub control, al cercetătorului și pelerinului, deopotrivă, vehiculul principal al acestei cărți. Iată și motivul pentru care am privilegiat narațiunea directă, la persoana întâi singular. Un „eu" cu valoare epistemică, prin care am încercat să redau în primul rând reflecții

asupra experienţei pelerinajului, descoperind la final că întreg conţinutul a avut o valoare terapeutică pentru propriile mele căutări şi temeri. O eliberare prin scris.

Dar simpla naraţiune a notelor de teren nu era suficientă. În fluxul central al notelor de teren, am simţit nevoia să introduc şi elemente „ajutătoare", utile pentru înţelegerea fenomenului pelerinajului în ansamblul său, o contrapondere la o viziune prea personală, egoistă pe alocuri. Jean Baudrillard foloseşte expresia „cuvinte de acces" atunci când vine vorba să aleagă noţiunile esenţiale pentru înţelegerea societăţii contemporane, „un mod iniţiatic de a pătrunde în interiorul lucrurilor, fără a întocmi totuşi un inventar al lor" (Baudrillard, 2008: 17). Am abordat universul pelerinajului prin intermediul mai multor chei de înţelegere: rândul de aşteptare, hrana rituală, femininul arhetipal, mass-media, politică şi pelerinaje, miracole şi minuni, turismul, religia populară etc. Este evident însă că nu am epuizat toate „cuvintele de acces" care pot descrie fenomenul.

Acest joc al relatărilor de teren, dublate de „cuvinte de acces" şi note de subsol de dimensiuni variabile, a impus şi logica de structurare a cercetării. La urma urmei, rezultatul final ar fi putut fi publicat în două părţi distincte, urmate la mică distanţă de un al treilea volum de interviuri. O adevărată „trilogie" a pelerinajului, un proiect sigur prea ambiţios, cu o anumită doză de bovarism intelectual şi nu numai. Poate că notele de teren, lăsate să se exprime într-un singur volum, ar fi avut mai multă forţă din punctul de vedere al antropologiei religiei. De fapt, am ales să reunesc două categorii meta-textuale. Prima dintre ele este tocmai înregistrarea a ceea ce am văzut şi simţit pe teren, prin priză directă, dar amestecată cu o dorinţă sinceră de detaşare. *Topos*-ul ezitării se vede, se simte în text, favorizat de structura pelerinajelor, ea însăşi una foarte repetitivă, mecanică pe alocuri. Cea de a doua este una interpretativă, care a permis o mai bună detaşare şi distanţă critică faţă de obiectul de studiu. Astfel, am sentimentul că am livrat un studiu mai „rotund" şi util pentru cei care vor dori să înţeleagă din interior o parte din viaţa religioasă a României de la începutul anilor 2000.

Dificultăţi şi obstacole

Bibliografia dedicată pelerinajelor este una imensă, fie şi numai din simplul motiv că se scrie de foarte multă vreme despre pelerinaje, acestea fiind la fel de vechi ca Europa creştină. În toată această supraproducţie intelectuală, pot fi observate mai multe direcţii principale: istoria pelerinajelor, teologia lor, pelerinajul în sine (spiritualitate, practică religioasă), drumul (calea) către locul de pelerinaj (*la route, the way, el camino, der Weg* – în cazul pelerinajelor catolice), perimetrul geografic şi spaţialitatea pelerinajului, relicve (istorie, memorie, valoare comercială, artistică şi politică a acestora), pelerinajul ca fenomen literar, socio-antropologia pelerinajului. În ultima vreme, mai ales în mediile anglo-saxone, a luat amploare şi studiul pelerinajului ca formă de turism religios şi călătorie spirituală, de iniţiere (*religious tourism*, *spiritual journey*).

Toată această abundenţă ajută şi dezorientează, concomitent. La sfârşitul unui stagiu intensiv de cercetare pe care l-am întreprins în lunile ianuarie şi februarie 2010 în biblioteca EHESS (Şcoala de Înalte Studii în Ştiinţe Sociale) din Paris, notam pe ultima pagină a dosarului cu fişe de lectură următoarele: „constat raritatea, inexistenţa chiar în câmpul de cercetare, a pelerinajului din lumea ortodoxă. Doar câteva articole timide, axate mai mult pe relaţia Biserică-Stat-Modernitate, apărute după 1990". Este foarte greu să te înscrii deci cu un astfel de subiect în epistema occidentală, atât timp cât nu eşti sprijinit de unda purtătoare a cunoaşterii din propriul mediu de provenienţă.

După cum constata universitarul ieşean A. Netedu, problematica practicilor religioase ale românilor în relaţie cu „modernismul" societăţii a fost deja subiect de studiu al sociologiei româneşti, dar lipsesc cercetările aprofundate privind pelerinajul religios. Printre posibilele explicaţii, autorul enumeră dificultatea deplasării în teritoriu (pelerinajele fiind distribuite la nivelul întregii ţări), condiţiile dificile de utilizare a unor instrumente de lucru curente (chestionare), timpul relativ limitat de aplicare, imposibilitatea constituirii unor „eşantioane reprezentative" ale pelerinilor (Netedu, 2008). Alţi autori sunt încă şi mai radicali. Analizând tentativele de abordare a religiei în spaţiul public în ţările postcomuniste, Vintilă Mihăilescu constată, pe de o parte, supraabundenţa studiului religiei în Occident, iar pe de altă parte, dezbaterea sterilă din cazul românesc. Ea este legată de „o sociologie a religiei aproape inexistentă şi redusă la o statistică a religiosului şi de o exegeză care se cantonează în religios, devenind aproape apologetică" (Mihăilescu, 2006: 165). La toate aceste dileme cu încărcătură epistemică s-a mai adăugat încă una, şi anume întâlnirea prin lectură cu operele antropologilor occidentali care au studiat în ultimele decenii pelerinajele din spaţiul islamic, existând precupări solide în domeniu. La ei am găsit tulburătoare asemănări şi promiţătoare puncte de reper, în ciuda faptului că în Islam cultul sfinţilor ignoră în general resturile corporale ale sfinţilor (moaştele, relicvele propriu-zise), cultivând în schimb prezenţa lor *imaterială*, resimţită ca „vie", efectivă, adresându-se pelerinului fără intermediari. La fel ca şi pelerinul ortodox, cel musulman este prea puţin tulburat de motivaţia teologică a gestului de venerare a spaţiului din jurul mormintelor sfinţilor, el căutând mai ales să se îmbibe cu sacru. Ceea ce contează cu adevărat pentru pelerinul islamic este prezenţa reală a sfântului, perceput ca viu, activ, capabil să întreprindă miracole prin intermediul suflului divin (*baraka*), care iradiază în jurul mormântului său. O veneraţie paradoxală, deoarece ea nu este pe deplin conformă cu învăţătura Coranului, chiar dacă se constituie în anumite zone ale Islamului (Maroc, Egipt) într-un puternic factor identitar (Gellner, 1969: 12).

Mă apropii de o altă dificultate fundamentală a cercetării mele: ce trebuie întreprins, cum să faci atunci când vrei să studiezi ceva „diferit" de ceea ce Occidentul a crezut că a clarificat de multă vreme, şi anume credinţa în sacru, în acţiunea efectivă a acestuia? Fără a insista prea mult, cu atât mai mult cu cât mă aflu la rândul meu pe nisipurile mişcătoare ale unor incongruenţe epistemologice: sacrul a fost epuizat ca obiect şi aruncat în groapa de gunoi a uitării academice din Occident. Pe linia de

interpretare a lui Rudolf Otto (2005), atât de desuetă astăzi pentru unii, persist să cred că studiul sacrului (și derivatele sale) este atât de dificil și pentru că el *nu* se concepe rațional. În schimb, poate fi înțeles mai bine prin uneltele sentimentului – poezie, proză, fotografie, filme. Între limitele artistice, realitatea sa transcendentă transpare mai bine decât în docte analize academice. Abordarea „fizică" a sacrului provoacă cele mai profunde rezonanțe în planul reacțiilor psihice, iraționale uneori (Filoramo *et al.*, 2004: 424). Mi-am dat seama de acest lucru pe propria mea piele, implicat în pelerinaj, atunci când limitele observației și ale interpretării se blocau la întâlnirea cu sacrul, în forma sa cea mai pură, cum ar fi de pildă atingerea raclei într-un tunel de lumină, emoție, lacrimi, sunete, după oboseala extremă a mai multor ore de stat în picioare. Tocmai acest „sacru" cu care este îmbibat atât de mult pelerinajul ortodox îmi întărește convingerea că el nu este o experiență „măsurabilă" pe deplin prin metode cantitative de cercetare. Din această cauză am încercat să redau „miracolul" pelerinajului făcând literatura diferenței, a ceea ce vedeam în rând și în afara acestuia. Trebuia să vorbesc limba celuilalt, a pelerinului, dacă doream să mă apropii de nevoia sa aproape fizică de sacru.

Intelectualul „critic". Sociologie, antropologie, teologie

Într-un articol dedicat „interogației religioase" în spațiul public, Andrei Pleșu constată că intelectualitatea laică nu pare prea preocupată de marile teme ale gândirii religioase, „problemele legate de Biserică reducându-se la o necatehizată veghe civică. Reflecția consistentă, analitică și creatoare asupra *credinței*, asupra marilor încercări teoretice și existențiale cu care se confruntă teologia e rarisimă sau privită cu neîncredere sau stupoare" (Pleșu A., 2013: 3). În perioada anilor 2010-2013, am publicat câteva fragmente din notele mele din teren de la pelerinaje în revistele *Dilema Veche* și *22*. Reacțiile au fost foarte diverse. Nu o dată am fost calificat drept „avocat" sau din contră, „inamic" al Bisericii Ortodoxe, în ciuda faptului că eu încercam doar să surprind un aspect *observabil* al faptului religios contemporan, și nu un episod din activitatea acesteia ca instituție. Pe de altă parte, mare parte din înalta ierarhie ortodoxă încă mai crede că „intelectualul" are ispite culturale, fiind din această pricină infrecventabil și inutilizabil. Orice demers intelectual critic este perceput ca o acțiune anticlericală sau dirijat în mod direct împotriva instituției ca atare. Nici „apărătorii de elită" ai unei Ortodoxii de bibliotecă, intelectuală, aseptizată și înalt spiritualizată, nu au văzut întotdeauna relevanța unui astfel de tip de cunoaștere din interior a unei lumi unde mă îndoiesc că mulți dintre ei au pus piciorul vreodată. Iar răspunsul venit de la „blogosfera ortodoxă", după cum s-a autodenumit, dominată de puzderia de site-uri și bloguri cu accente fundamentaliste, este foarte previzibil și nu-l voi detalia aici.

Credeam că situația este radical diferită de Occident. Și totuși! Recent, o tânără și promițătoare speranță a sociologiei religiei din Franța nota în

prefaţa cărţii sale, cu o dezamăgire abia reprimată, dar care se simte clar printre rânduri, faptul că „în munca de teren, reputaţia anticlericală a sociologiei nu-l ajută prea mult pe sociolog să câştige încrederea subiecţilor săi" (Jonveaux, 2011). În spaţiul ortodox al modernităţii, intelectualii laici nu au îndeplinit niciodată rolul de „regulator" şi negociator al religiei în societate. Prin cercetări de genul acesteia am ales, optimist, un rol de mediator între teama de-a dreptul paralizantă a multor cercetători de a scrie critic şi decomplexat despre religia ortodoxă *versus* excesele de interpretare ale unei noi generaţii de cercetători formaţi aproape integral în universităţile occidentale. Aceştia din urmă au însă tendinţa de a merge pe cărările bătătorite şi sigure ale unei „corectitudini politice" neimplicate şi igienice, realizând un amalgam între practica religioasă, valorile religioase individuale, teologie politică, pentru a livra la final imaginea unei „religii care este mai degrabă consumată decât experimentată, devenită un apendice al unui stil de viaţă, lipsită de orice dimensiune spirituală", după cum spune cu o siguranţă deconcertantă o reprezentantă a acestui nou val, doamna Cosmina Tănăsoiu, profesoară asociată la Universitatea Americană din Sofia. Un exemplu printre altele posibile. Tot ea constată, cu o nedisimulată mirare, faptul că în anul ceremoniilor religioase desfăşurate „cu mare pompă", printre care include şi pelerinajele, se aud şi „conversaţii triviale, conversaţii la telefoane mobile, înghionteli şi dat din coate în rând pentru un acces mai rapid la icoane, apă sfinţită, binecuvântări sau cuminecătură" (Tănăsoiu, 2012: 18) . Ca şi cum toată acea mulţime biblică de mii de oameni ar fi trebuit să aştepte într-o tăcere paralizantă semnalul mântuirii.

Pelerinajul, teren de cercetare antropologică

Nu doresc să scot în evidenţă cu orice preţ dificultăţile întâmpinate pentru a-mi evidenţia meritele personale, aşa cum se întâmplă frecvent cu autorii care au întreprins cercetări de teren. Dar mă văd nevoit să menţionez măcar o parte dintre ele, pentru o mai bună înţelegere a ansamblului şi ca pledoarie pentru frumuseţea pelerinajelor. Munca mea efectivă de teren a fost influenţată de condiţiile meteo, de oboseală, de diferenţele diurn-nocturn şi, adesea, de ostilitatea forţelor de ordine care vedeau gestul de a lua note într-un carnet de teren, dublat de fotografiere, ca pe unul profund subversiv. Am fost întrebat şi de pelerini de ce iau notiţe în timp ce mă aflu în rând. De fiecare dată, am fost nevoit să bricolez un răspuns de moment, cel mai adesea centrat în jurul *ne-uitării*, afirmând că este vorba de simple amintiri şi relatări pentru cei care nu au putut participa, familie, prieteni, vecini. Atunci când mi-am declinat clar, detaliat, adevărata identitate (cercetător, Institutul de Istoria Religiilor, Academia Română, Bucureşti) şi scopul prezenţei acolo, efectul a fost paralizant şi devastator, în sensul blocării totale a dialogului şi al izolării mele. M-am simţit ca un şoarece care pătrunde într-un stup de albine şi este acoperit imediat cu ceară şi propolis de vigilentele lucrătoare.

Ating astfel una dintre interogaţiile de bază ale acestui teren atât de special: ce rol trebuie efectiv adoptat? În cazul meu, soluţia a fost una naturală şi destul de simplă: mi-am asumat rolul pelerinului! Am fost un pelerin la pelerinaje, într-o societate a miracolului şi a efemerului. Am construit relaţii personale intense, deşi de scurtă durată, într-o mulţime densă, compactă, în care eram malaxat, la propriu – de unde şi dificultatea ulterioară de a-mi desluși propriile note de teren. Am privilegiat notaţiile rapide, la cald, am înregistrat mental convorbirile provocate sau auzite la mulţimea din jur. „Cameleonismul" meu (cu ghilimele, vă rog!), veşnica mea căutare şi adaptare s-au transformat în cele din urmă într-un mare avantaj, în sensul că am putut intra mai uşor în pielea personajelor de pe teren. Succesiv am fost asimilat unui pelerin, jurnalist, jandarm, poliţist în civil, infirm, distribuitor de pomană, infractor, cerşetor, colector de fonduri, agent provocator, propagandist neoprotestant, preot „în civil", sărman cu duhul, agent electoral etc. Am căutat mult, nu am ştiut mereu ce doresc de fapt, am fost câte puţin şi tot din cele de mai sus. Am fost eu însumi şi m-am simţit nespus de bine!

Neuitând niciun moment că pelerinajul este de fapt un mare ritual religios, am dorit să dau viaţă secvenţelor formale şi informale, precum şi tranzacţiilor dintre pelerini şi organizatori, cele care dau viaţă întregului „organism" al pelerinajului (Turner, 1978: 22). Am resimţit acut nevoia lucrului în echipă pentru a înţelege, de exemplu, cum se comportă pelerinii din rând în condiţii de ploaie torenţială, la începutul, mijlocul şi la finalul acesteia. A trebuit să mă descurc de unul singur, dar am întâmpinat apoi serioase probleme de interpretare.

Despre traducere

Intrat cu întârziere, autodidact şi entuziast în domeniul antropologiei religiei, m-am lovit rapid de dilema epistemologică majoră a traducerii efective a fenomenului observat. Prin lecturile mele antropologice anterioare, adesea haotice şi fără metodă precisă, am putut să conştientizez faptul că antropologia adevărată este tălmăcire şi interpretare. Abilitatea adevăratului antropolog tocmai aici se vede, în capacitatea lui de a înţelege o limbă străină, limba „celuilalt", fără a proiecta însă asupra „celuilalt" propriile sale concepţii, prejudecăţi, temeri şi scorii culturale. După publicarea primelor note de teren în presă, prietenii începuseră să-mi spună că am „vocaţie de antropolog". O afirmaţie care mă flata şi mă obliga în acelaşi timp, eu dându-mi seama cât de departe sunt de adevărata antropologie, de fapt. Iar distanţa se vedea tocmai în incapacitatea de a *traduce* limba pelerinilor, ceea ce vedeam şi simţeam împreună cu ei şi prin ei, pe teren.

Începând cu luna octombrie 2012, am urmat cursul de antropologie clasică susţinut la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială a Universităţii din Bucureşti de către profesorul francez Claude Karnoouh. Un personaj incomod, controversat, *hautement polémique*, pe care-l cunoşteam anterior prin intermediul unei cărţi care m-a tulburat mult în momentul lecturii, şi anume *L'Invention du peuple* (1990). Prin intermediul cursurilor

şi expunerilor sale magistrale, am început să înţeleg faptul că „arta" de a face antropologie constă în capacitatea de a deconstrui complexitatea altora. Antropologia este traducerea literară a ceea ce întâlneşti pe teren. Prin experienţele de pe teren, antropologul începe să înţeleagă diferenţa, înţelegându-se în primul rând pe sine, dar încercând să nu se acultureze prea mult, păstrându-se intact.

Din acel moment, nu mi-a mai fost teamă de propriile transcrieri ale notelor de teren, de acuzele de „literatură" sau „jurnalism religios". O problemă s-a dovedit însuşi faptul că scriam în limba română. Afirmaţia mea are la prima vedere un aer neobonjurist şi o asum ca atare, dar în timpul petrecut în Occident am scris o teză de doctorat, articole, chiar şi puţină literatură de sertar în limba franceză, care (aproape) îmi devenise a doua limbă maternă. Recucerirea treptată a limbii române, care m-a reprimit cu delicateţe şi duioşie la sânul său, ca pe un fiu rătăcitor, mi-a arătat însă cât de greu este să faci antropologie în română, deoarece aceasta *nu* este o limbă analitică, *nu* încurajează luciditatea şi distanţa critică. Mă puteam apropia prin limba română de emoţia, durerea, bucuria, violenţa ritualului, dar de multe ori aş fi preferat să revin la eleganta şi tăioasa limbă franceză, ca la o unealtă şi un mediator de nădejde, prin care să ţin sub control un proces de aculturare treptată, prea intim legat de propria mea cultură.

Conştientizând dilemele asociate traducerii pelerinajului, am realizat faptul că unicitatea antropologiei (şi ceea ce o diferenţiază profund de sociologie) este dată tocmai de modul în care o experienţă personală (bazată pe învăţare plus iniţiere) poate să devină un demers ştiinţific. Gândindu-mă acum la fotografiile realizate pe teren, cred că mi-au fost atât de utile *post factum* şi pentru că au constituit de fapt bune instrumente de traducere, nefiind limitate la referinţe lingvistice, semantice sau metafizice. În delicatul proces al traducerii pelerinajului, m-au ajutat mult şi lecturile mele de tinereţe din triada sacră Walter Benjamin, Paul Ricœur, George Steiner, autori pe care i-am citit intensiv în perioada studiilor mele de la Geneva. Consideraţiile despre rezistenţa, refuzul traducerii (Ricœur, 2004), sarcina traducătorului, între fidelitate şi libertate (Benjamin, 2000), arta, solitudinea şi pericolele traducerii (Steiner, 1978) căpătau noi valenţe atunci când le aplicam căutărilor mele. Descriere şi flux narativ aşadar, cu scene detaliate, suprapuneri de voci, cuvinte tari, emoţie, situaţii neobişnuite. Când am recitit ansamblul, am devenit conştient de faptul că toate acestea au creat un anumit fel de a relata (traduce) fenomenul pelerinajului.

Pelerinajul şi schimbarea socială. „Viitorul" acestuia

De-a lungul celor patru ani de cercetare, am avut de mai multe ori ocazia de a vorbi în public despre pelerinaje la radio şi televiziune. Indiferent de context, două întrebări reveneau de fiecare dată din partea interlocutorilor mei: cum se explică apariţia şi evoluţia spectaculoasă a pelerinajelor, cum

văd eu ca „specialist" (în treacăt fie spus, detest suprautilizarea grăbită a acestui cuvânt) „viitorul" pelerinajelor în România. De fiecare dată, evitam să dau un răspuns clar și concret. Oricum, în graba clasificatoare a mass-mediei românești, dornică de sentințe definitive, cine ar mai fi avut timp să reflecteze oare la această dilemă fundamentală, și anume că pelerinajul se cere mai întâi *înțeles* și apoi *explicat*?

Pelerinajele nu prezintă doar o evoluție pozitivă, în sensul creșterii continue a numărului de participanți. Este adevărat, în România suntem mai degrabă pe un trend ascendent în ceea ce privește marile pelerinaje (Iași, București, Nicula). Au apărut altele noi (Prislop, Sf. Nicolae-București), în timp ce pelerinaje regionale (Suceava, Curtea de Argeș) sunt mai degrabă staționare, dacă nu chiar în ușoară descreștere. De-a lungul istoriei creștinismului, pelerinaje au apărut, au evoluat, altele au dispărut subit sau au reînviat neașteptat. Dacă ne raportăm doar la România anilor 2000, succesul pelerinajelor rămâne în mare parte neașteptat și misterios, semn al unei tradiții pe care mulți o vedeau incapabilă să reziste la 45 de ani de comunism și 20 de ani de secularizare forțată.

Să nu avem însă impresia că țara noastră este un caz singular. În acest moment, se constată faptul că pretutindeni pe glob pelerinajele se dezvoltă ca număr și ca amploare a participării, dar o fac independent de religiile „tradiționale", organizate. Pelerinajele, cel puțin în creștinismul european, în care de data aceasta aș include și cazul nostru, nu respectă legea vaselor comunicante. Crește numărul de pelerini, este adevărat. Odată sărbătoarea terminată, pelerinul nu se „revarsă" în practica săptămânală și duminicală, fiind vorba deci de o practică profund individuală. Ceea ce arată că situația actuală din Ortodoxie converge, din anumite puncte de vedere, către cea din societățile occidentale, unde se constată același tip de dereglare instituțională între participarea la slujbă și practica religioasă „personalizată", din afara „zidurilor" Bisericii oficiale, la propriu și la figurat (Rousselet, 2013: 13). Pelerinul contemporan prezintă o formă de sociabilitate religioasă manifestată printr-o mare mobilitate teritorială. Condiția (calitatea) asumată de pelerin se definește mai întâi de toate ca o *construcție autobiografică* – de unde și plăcerea cu care el își prezintă CV-ul de pelerin, cuprinzând locurile pe care le-a frecventat, data la care a început să practice pelerinajul, experiențele neobișnuite etc. Practica în sine este una voluntară, mobilă, modulabilă, imprevizibilă. Controlul instituțional al Bisericii asupra pelerinului este unul foarte scăzut, atât pe plan spiritual, cât și temporal și spațial, și asta în ciuda tentativelor de „instituționalizare" nu atât a pelerinului ca persoană, ci mai degrabă a instituției pelerinajului în esența sa (Hervieu-Léger, 1999). Consecința acestei stări de fapt: pelerinajul beneficiază acum de o mare popularitate nu doar printre persoanele având o practică religioasă susținută, ci și printre cei care „cred fără a aparține", după cunoscuta expresie a lui Grace Davie (1994). Aceștia din urmă sunt departe de Biserică și de respectarea strictă a canoanelor religioase. Pentru ei, pelerinajul reprezintă o experiență de inițiere la cultura religioasă dominantă, o manieră accesibilă de a-și trăi credința, departe de orice constrângere instituțională, de a spune celor din jur „și eu sunt credincios!", dar fără o implicare efectivă în practicile rituale curente ale ortodoxiei

oficiale, mari consumatoare de timp, impunând constrângeri greu de asumat de traiul în modernitatea ambiantă.

Înclin să cred că Biserica Ortodoxă este conştientă de aceste aspecte, chiar dacă nu a vorbit sau nu le-a dezbătut niciodată în public. Poate că i-a fost teamă că o asemenea atitudine ar fi fost interpretată de credincioşii săi nu ca o dovadă de realism, ci mai degrabă ca o negaţie a propriilor sale eforturi depuse pentru a sprijni pelerinajul după derutantul an 1989. Pentru moment, constat doar un efort de „disciplinare" fizică a pelerinajului: din ce în ce mai multe forţe de ordine, din ce în ce mai multe garduri metalice, un control strict al distribuirii de hrană şi al comerţului cu obiecte religioase. La o primă vedere, nimic nou. Încă de la începuturile creştinismului, Biserica nu a creat pelerinaje, ea doar le-a autentificat, organizat şi „disciplinat" canonic (Chélini, Branthomme, 1982). Numai că acum încercarea de „domesticire" completă a pelerinajelor, transformarea lor în pură mecanică rituală, cuplată cu valul de neînţelegere şi ironie care vine din partea mass-media, depăşită de fapt de amploarea şi complexitatea fenomenului, riscă să „secularizeze" din interior pelerinajul, în sensul pierderii dinamismului festiv al sărbătorii şi anulării timpului sacru, suspendat, al ritualului. Afirm toate acestea şi pentru că pelerinajul constituie pe undeva şansa unei părţi din societatea noastră care ar dori să intre complet în (ultra)modernitate fără să se piardă complet. La toate acestea aş adăuga banalizarea consumului de sacru prin mass-media, deriva lentă, dar sigură, spre pelerinajul-turism, obsedat de amplitudinea geografică a locului de pelerinaj şi nu de profunzimea acestuia. Pelerinul este lent, pe când turistul religios este grăbit, făcând aritmetica obiectivelor vizitate.

Schimbarea socială. Pelerinajul, un răspuns sincretic al societăţii

Nu se poate separa evoluţia pelerinajului de schimbarea întregii societăţi româneşti după 1990, de momentele dramatice pe care le-am parcurs ca naţiune după ce „regimul de istoricitate" (Hartog, 2002) instaurat după căderea comunismului a început să-şi arate efectele. Georges Duby constata că în istoria Europei vremurile dificile (*l'approche du trépas*) au dus la o înflorire a riturilor de penitenţă, între care include şi pelerinajul (Duby, 1974: 155). Timpurile dificile de ne-aşezare a noastră de după căderea comunismului încurajează practica pelerinajului tocmai prin incertitudinea pe care o generează?

Fără a avea însă capacitatea şi spaţiul necesar pentru a intra pe deplin în profunzimea problemei, avansez ideea că pelerinajul se referă şi la schimbarea societăţii în ansamblul său. Căutarea cauzelor generale ale schimbării dintr-o societate duce în general la dileme şi greutăţi insolvabile (Mendras, 1983: 10). Iată de ce studiul atent al unui fenomen ca pelerinajul se poate constitui într-o promiţătoare pistă de abordare a schimbării. Într-o conferinţă susţinută la Colegiul „Noua Europă", Catherine Durandin ţinea

să reamintească faptul că postcomunismul a reprezentat un haos al reprezentărilor, iar dispariția comunismului a echivalat cu o prăbușire a unui sistem de credințe, pur și simplu. Nevoia de angajament a rămas însă în picioare. Sentimentul religios (*le religieux*) a cunoscut o întoarcere în forță, nu neapărat însă și credința (*la foi*) (Durandin, 2010). Biserica Ortodoxă și ritualurile sale continuă să țină împreună o societate prea brutal fracturată, care a suferit o bruscă deschidere spre exterior, cu atât mai dezorientată cu cât diferențele sociale se accelerează (Capelle-Pogăcean, 2008: 198). Ortodoxia produce consens social într-o societate care încă se mai caută pe sine, fiind o adevărată forță subterană, integratoare, a României contemporane, dar pe termen lung este posibil ca ea să rezerve surprize, adică mutații majore în societate și de mentalitate (Niculescu Bran, 2012).

Am văzut fidel reflectate în pelerinaje, ca într-o oglindă plimbată de-a lungul României, efectele brutale ale schimbării de după 1990: dezindustrializarea forțată, îmbătrânirea accelerată a satelor, efectele migrației masive, persistența memoriei comunismului. Într-un cadru extins, pelerinajul este ilustrativ pentru înțelegerea noțiunii de identitate în cadrul mai larg al globalizării (Coleman, Eade, 2004: 44). Cum altfel aș fi putut să înțeleg prezența unor grupuri compacte de imigranți români alungați de lipsa de perspectivă din țara lor tocmai în Spania sau Italia, care aleg să-și planifice vacanțele anuale astfel încât ele să coincidă cu hramul (sărbătoarea) de la Nicula sau Iași? Ei înșiși recunosc că fac acest lucru pentru a „nu uita cine suntem, pentru a rămâne români" – citez din memorie.

Pelerinajul, în forma sa actuală, este un răspuns prompt și neașteptat, chiar și pentru Biserica Ortodoxă, prin amploarea și intensitatea sa, la schimbarea socială ce a urmat căderii comunismului. Căderea acestuia și tranziția brutală care a urmat au fost un șoc enorm, ca și cum întreaga populație s-ar fi regăsit amețită după primirea unui „ciocan în cap", ciocanul Istoriei neiertătoare. Un alt sistem global, cu relații globale, un alt tip de relații între oameni – un fenomen social total deci. O mare parte din populație, mai ales cei din fosta clasă muncitoare, a fost aruncată într-o lume derutantă și lipsită de sens, fără repere și balize existențiale. Oameni care au crescut și s-au maturizat într-o societate comunistă fără educație religioasă „oficială" în școli, fără prezența religiei în mass-media, în care simpla procurare a unei Biblii era o aventură. Iar dacă aceste lucruri se mai întâmplau pe ici, pe colo, faptul era tolerat în numele legitimării național-comunismului oficial al statului.

În mediul rural, oamenii au supraviețuit mai bine, legați de o ortodoxie mai apropiată de natură, hrănindu-se cu ultimele resturi ale civilizației tradiționale. Sociologia practicii religioase rurale a evidențiat afinitatea și legătura sensibilă care există între viața religioasă, în special cea liturgică, și modul de viață „rural". Respectul arătat tradiției religioase implică permanență, stabilitate și repetivitatea ciclurilor temporale (Le Bras, 1955). Această stare de lucruri se apropie astăzi de final. Locuitorii satelor s-au găsit propulsați într-un alt sistem, mai bătrâni, mai săraci și plini de neliniști pe care nu le cunoscuseră înainte (rate la bancă, de exemplu), plini de boli ale civilizației (cancer, diabet), cu loturi de pământ pe care nu-l mai puteau lucra și pe care trebuiau să-l vândă sau să-l arendeze pe

nimic. Biserica Ortodoxă Română va resimți efectele acestei transformări brutale. Satul românesc, așa „imperfect" cum era el, nu va mai îndeplini în viitor rolul de regulator al ansamblului sistemului religios.

În astfel de cazuri de schimbare majoră, care sunt politicile de supraviețuire? Fie o lentă „sinucidere" colectivă, fie redescoperirea unei lumi a credinței, combinată cu magie și supranatural, în care să-ți ușurezi sufletul, să clădești noi repere necesare supraviețuirii spirituale. Nu întâmplător, pelerinajul s-a maturizat, apoi a explodat ca număr de participanți și a evoluat ca organizare (jandarmi, bariere etc.) abia la orizontul anilor 2000. Atunci a devenit mai clară direcția spre care se îndreaptă societatea noastră. Ceaușescu, „Tatăl colectiv" al națiunii, a fost uitat, generația care avea 40-45 de ani în 1990 a ieșit la pensie, iar Biserica Ortodoxă și-a consolidat poziția publică, fiind capabilă să susțină, financiar, logistic și mediatic, astfel de evenimente.

Câștigul pe plan personal

Datorez enorm acestor cinci ani de pelerinaj. M-am apropiat, discret și ezitant, de antropologie, nu atât ca disciplină academică, ci mai degrabă de antropologia-metodă de cunoaștere, care mi-a impus o atitudine de smerenie și de respect față de oameni pe care înainte nu-i înțelegeam, ba chiar mă temeam de ei. Pelerinajul m-a vindecat de bibliotecă și de vanitatea indusă de ea. Am câștigat la final o stare de compasiune și înțelegere pentru durerile, necazurile, bucuriile poporului. Am înțeles și cât de grele sunt poziția și misiunea oamenilor Bisericii și ale ierarhiei sale de a se poziționa, cu sau fără pelerinaj, în modernitatea ambiantă. Pelerinajele dau dependență, toți cei care au abordat acest subiect, dar și pelerinii înșiși o confirmă. Am devenit dependent de umanitatea caldă a pelerinajelor, de zgomotul și mirosurile sale, de plăcerea de a privi mulțimea – una dintre marile satisfacții, de un egoism sublimat, ale cercetătorului de teren.

Prin călătoria spre locurile de pelerinaj mi-am cunoscut mai bine țara mea, România; o Românie profundă, reală, fără fard și iluzii deșarte. O iubesc și mai mult după aceste experiențe, dar fără multă speranță pentru viitorul său apropiat. Și, mai ales, am cunoscut o mulțime de oameni legați de aceeași pasiune: pelerinajul. Cu unii dintre ei am legat prietenii efemere, dar profunde, în timpul orelor de așteptare în rând; cu alții m-am sfătuit adesea în scrierea acestui volum. Și lor le dedic aceste pagini.

Restanțe și limite ale lucrării

Din varii motive, această lucrare conține mai multe restanțe și limite, de care sunt pe deplin conștient. Unele dintre ele sunt strict legate de aspecte financiare: nu am putut întreprinde pelerinaje externe (Ierusalim, de exemplu) în cadrul unor grupuri organizate de către Patriarhie sau alte agenții

specializate. Altele sunt limitări temporale: diverse obligaţii administrative, familiale şi profesionale nu mi-au permis să rămân mai multe zile la locul de pelerinaj.

Aş fi vrut să întreprind mai multe „pelerinaje de autocar" pentru a pătrunde mai adânc în secretele acestei noi forme de pelerinaj. Sunt încă multe de spus despre spaţialitatea şi geografia locului de pelerinaj, *corpul* pelerinului, sistemul de obiecte ale acestuia, modul lor de a se ruga. M-am ferit să construiesc tipologii pelerine, dar îmi dau seama cât de necesară era totuşi o astfel de tentativă în încercarea de explicaţie globală. Ar fi trebuit să construiesc o geografie şi „o hartă a locurilor de pelerinaj" specifice cultului ortodox din România. Nu am reuşit să o desenez, din cauza repeziciunii cu care apar noi locuri de pelerinaj, unele foarte efemere, sau a concentrării prea locale a altora. Aşa că am preferat să mă abţin de la o astfel de întreprindere, decât să livrez un produs provizoriu şi incomplet.

Evoluţia conceptului de pelerinaj, încadrarea lui istorică ar fi trebuit să fie mai bine prezentate. Tendinţele actuale de dezvoltare, mai ales „privatizarea religioasă" a individului evocată anterior, nu sunt doar o consecinţă a secularizării, ci produsul unei istorii lungi, marcate de episoade individuale de mare intensitate. La fel şi prezentarea diferenţelor, istorice sau de altă natură, dintre pelerinajele din spaţiul ortodox şi cele din catolicism.

Nu am dat glas suficient de mult vocii şi „autorităţii" pelerinului, forţelor de ordine, oamenilor Bisericii, celorlalţi actori implicaţi în desfăşurarea pelerinajului-ritual, pelerinajului-eveniment public. Iată de ce, în viitorul apropiat, sper că voi publica un fel de continuare a cărţii, dedicată „vocilor pelerinajului". Cred şi în necesitatea unei cărţi-album, cu fotografii comentate de la pelerinaje – poetica şi antropologia imaginii întregind tot ceea ce nu s-a putut spune în scris.

La urma urmei, acest volum nu este decât o sticlă aruncată în marea cunoaşterii, în care am încercat să închid o parte din societatea noastră, la orizontul anilor 2000. Aş fi foarte bucuros dacă, într-un viitor greu de precizat, un cercetător ar găsi această carte la ţărmul unei biblioteci (acceptând ideea că se va mai citi încă pe hârtie) şi ar considera-o încă utilă pentru înţelegerea României, a evoluţiei religiei şi religiozităţii. Sunt convins că partea de etnografie participativă din ea poate fi folosită oricând de către un cercetător, pentru alte teorii şi interpretări, chiar şi concurente. Până atunci, aştept cu nerăbdare apariţia unei lucrări fundamentale de socio-antropologia religiei în spaţiul românesc. Sau, după cum spunea Grigore Alexandrescu: „Sunt departe de a crede că am tratat aceste sujete [formă arhaică] cu tot interesul de care sunt primitoare. Dar o scriere este totdeauna un mijloc de a face alta mai desăvârşită, şi eu voi fi cel dintâi a aplauda pe acela ce va face mai bine" (Alexandrescu, 1957: 65). Până atunci, sunt foarte bucuros că am terminat această lungă călătorie. Şi istovit. Ca la capătul unui pelerinaj.

Şi totuşi! Lista celor care m-au sprijinit în diferite moduri de-a lungul acestor cinci ani de zile, crezând în reuşita şi în necesitatea acestui proiect, este prea lungă pentru a fi redată integral. O datorie de onoare mă obligă să menţionez măcar o parte dintre ei, într-o ordine aleatorie: Danièle Hervieu-Léger, Cornelia Dobrotă, Codruţa Cuceu, Daniela Dumbravă, Maria Mateoniu, Mihaela Timuş, Anca Manolescu, Violeta Barbu, Alexandra

Florea, Dorothea Vânău, Mara Ştefan, Ica Niculescu, Iuliana Conovici, Aurelia Coman, Larisa Ispas, academician Dan Berindei, Georges Nivat, Codrin Dinu Vasiliu, Alex Tofan, Daniel Barbu, Simion Pop, Laurenţiu Tănase, Paul Siladi, Dan Ciachir, Ionuţ Bănică, Adrian Alexe, Sorin Antohi, Valeriu Antonovici, Claude Karnoouh, Daniel Puiu Lăţea, Andrei Oişteanu, Radu Preda, Andrei Pleşu, Silviu Cluci, Mihail Neamţu, Nicu Gavriluţă, Eugen Ciurtin, Adrian Botca, Marius Vasileanu, Cătălin Bobb. Lor li se adaugă mai mulţi episcopi, preoţi şi călugări; am preferat să nu le menţionez numele, dar le sunt profund îndatorat pentru sprijinul şi sfaturile pe care mi le-au acordat. Tuturor celor de mai sus, recunoştinţa mea. O menţiune specială pentru soţia mea, Anna-Katharina. Fără ea nu aş fi reuşit să duc la capăt acest proiect.

Bucureşti, 2 aprilie 2014

Partea I

NOTE DE TEREN

2009

Iaşi, octombrie

13 octombrie 2009

Plecarea din Gara de Nord. Bagaje şi medicamente. Aflu că după miezul nopţii se întâmplă minuni. Călătoria cu trenul spre Iaşi. Bătrânele din Adjud şi mirosul de busuioc proaspăt. Am parte de un sondaj de opinie şi primesc şi un CD. Pieptenele de os. Asaltul pelerinilor.

Ora 5.30 dimineaţa. Mă aflu pe peronul Gării de Nord, în aşteptarea trenului rapid cu destinaţia Iaşi. În lumina scăzută a dimineţii, se văd mai multe grupuri mici, compuse din cinci, şase persoane, îmbrăcate călduros, purtând genţi, rucsace şi sacoşe de plastic. Vorbesc mult între ei, schimbă pahare pline cu cafea. Alte grupuri sunt compuse doar din două, trei persoane, îmbrăcate în negru. Călugări şi călugăriţe, provenind fără îndoială de la mănăstirile din împrejurimile Bucureştiului. Aceştia din urmă atrag ca un magnet celelalte persoane prezente pe peron, care încearcă să intre spontan în dialog cu călugării, cerând sfaturi şi informaţii. Mă întreb chiar acum, la începutul călătoriei mele, dacă există un fel specific de a se îmbrăca al „pelerinului". Observ abundenţa vestelor matlasate, a căciulilor de lână, a fularelor, eşarfelor, cu toate că temperatura ambiantă nu este chiar atât de scăzută. Mă aşez pe un scaun de plastic roşu ars cu bricheta de pe peron, în aşteptarea momentului în care garnitura de tren va fi trasă la peron pentru îmbarcarea pasagerilor. Lângă mine, două doamne, în jurul vârstei de 60 de ani, tocmai şi-au terminat de băut cafeaua în pahare de plastic şi fumează cu poftă prima ţigară a zilei, privind sosirea în gară a trenului internaţional Viena-Bucureşti. Discută despre nenorocirea pierderii bagajelor şi a medicamentelor, atunci când se pleacă în călătorii internaţionale şi în pelerinaj. Pe teren, în Iaşi, cele două mari spaime, bagajele şi medicamente, vor reveni obsesiv în discuţiile celor din jur. Un alt grup, ceva mai numeros, se constituie spontan în apropiere. Par a fi profesori sau medici proaspăt ieşiţi la pensie, care doresc să se bucure cât mai mult de libertatea şi mobilitatea astfel dobândită. „După miezul nopţii, în data de 14 octombrie, se întâmplă minuni!", spune convinsă o femeie

din acel grup. Mai participase anul trecut la pelerinaj, iar acum împărtea sfaturi, în stânga și în dreapta, oricui dorea să o asculte. „Ce minuni, mai exact?", întreb și eu, sub privirea tăioasă și contrariată a doamnei, luând de fapt contact cu prima dificultate a acestui teren de cercetare atât de special: încercarea de a te plasa în afara unei situații sociale date, în timp ce încerci, pe de altă parte, să stabilești un contact cu indivizii chestionați. Doamna cu pricina schimbă brusc registrul, deturnează întrebarea, spunându-mi că ea personal nu a avut niciodată probleme de sănătate, apoi mă privește cu un amestec de uimire amestecată cu milă, ca pe un sărăntoc.

În tren. La o primă vedere, trenul pare a fi un rapid ca oricare altul, pelerinii își fac simțită prezența mai degrabă discret. Plasat strategic la capătul vagonului, discut cu șeful de tren, bărbat în jur de 45 de ani; detașat de la regionala CFR Galați, simte nevoia să-mi spună că „este credincios, dar nu habotnic, ca o parte dintre ăștia... Eu sunt șef de tren, dar nu sunt din regionala asta. Pelerinii sunt așa, cum să zic, oameni mai sărmani. Eu nu trebuie să mă uit la biletul lor ca să-i recunosc. Trenul are un singur vagon suplimentar pentru eveniment, presa asta exagerează mult. Nu are CFR-ul bani de trenuri în plus. Pentru presă, pelerinajul este ca lingura de miere pentru muște, se aruncă toți pe el". Apoi se întrerupe brusc, se uită în stânga și în dreapta ca și cum ar fi vrut să se asigure că nu se mai află nimeni în preajmă, spunând cu voce scăzută, aproape de taină: „Vedeți, să aveți grijă la Iași. Sunt și multe vrăjitoare care merg *acolo*". Accentuează în mod nefiresc cuvântul „acolo", însoțindu-l cu o înclinare complice a capului.

Pe măsură ce trenul avansează în podișul Moldovei, încep să sune telefoanele celor din jur, se dau și se primesc acatiste și pomelnice prin intermediul banalei minuni tehnologice. Port o discuție aprinsă cu un grup de patru femei de la țară, vârstnice. S-au urcat în tren din gara Adjud. Poartă cu ele flori proaspete de grădină, busuioc verde, lumânări, pomelnice, bani „pentru acatiste", haine groase, hrană – tot inventarul pelerinului. Dialogul nostru este unul foarte liber, m-au acceptat pe deplin în grupul lor, primesc o mulțime de sfaturi despre cum trebuie să-mi organizez pelerinajul, cum să mă îmbrac, cum să mă port. Din păcate, reportofonul pe care am înregistrat discuția noastră a sfârșit scur-circuitat și plin de apă de la ploaia diluviană ce a urmat în după-amiaza acelei zile. Bunicile de pe lângă Adjud au toate copii și nepoți emigrați în Italia. Pe aceștia nu-i mai interesează pelerinajul la Sfânta Parascheva, chiar și așa mai vin acasă doar atunci când se nimerește, mărturisesc bătrânele cu o voce tristă. Oamenii politici care vin să se facă văzuți an de an la Iași sunt percepuți ca o fatalitate, „o încercare pe care ne-o dă Sfânta în fiecare an". Chiar așa au spus, cu neprefăcută sfială. Mai aflu de la ele că înainte de 1989, Miliția nu împiedica desfășurarea pelerinajelor, dar nici nu intervenea atunci când ar fi fost nevoie, în timpul anumitor momente de îmbulzeală, inevitabile. „Parcă voit o făceau, să se sperie lumea de înghesuială, să spună apoi în jur

că nu este bine la pelerinaj", spune una dintre bătrâne. Tocmai în acel moment își face apariția în vagon o patrulă mobilă formată din doi polițai de la Căile Ferate (Poliția TF) și un jandarm. Aruncă o privire circulară, percutantă, celor din jur. Pleacă la fel de rapid cum au sosit. Cele patru bătrâne se fac mici, mici de tot în scaune, zdrobite de autoritatea uniformei. După plecarea acestora, încep să vorbească despre cât de necesară este, citez, „ordinea și disciplina", atât de bune pentru un pelerinaj. La despărțire, chiar atunci când trenul intra în gara Iași, îmi oferă flori și busuioc proaspăt, „să am ce să duc la Sfânta".

Ora 12.00. Sosirea în Gara Iași. Călătorul proaspăt debarcat în gara Iași nu remarcă nimic deosebit cu privire la existența marelui pelerinaj, afiș, banner sau alt semn distinctiv. Nu există nici tăblițe indicatoare sau un punct de primire al pelerinilor. Nimic. Doar praf, dezordine, șine de tramvai scoase din terasament, veșnicele „lucrări de reabilitare covor asfaltic", câteva taxiuri delabrate ale căror șoferi își dispută călătorii „de la București", presupuși a fi mai bogați decât cei provenind din alte părți. Abia mai târziu poate găsi un fel de „birou de informații" aparținând Primăriei Iași, aflat chiar în centrul orașului. Doi polițiști comunitari, dând impresia de prea-plin în uniforma lor strâmtă, împart într-un fel de cort de picnic pliante trase la xerox. Revin la gara Iași. Se simte totuși prezența pelerinilor care caută instinctiv direcția către Catedrala Mitropolitană. Pelerinii „vechi" (cu ghilimele), cei care cunosc deja cea mai scurtă cale pentru a se înscrie la coadă, nu stau prea mult pe gânduri și se năpustesc de-a lungul bulevardului, peste șinele de tramvai și strada plină de gropi. O parte dintre aceștia se opresc în micile magazine alimentare de la parterul blocurilor de locuințe, pentru a-și „completa" provizia de apă și alimente.

Mă îndrept la rândul meu către Catedrală, înconjurat de pelerini. Sunt ușor de recunoscut, nu doar din cauza unor atribute exterioare evidente (cum ar fi scaunul pliant de camping agățat de braț), ci mai degrabă după mersul lor alert, de oameni având un scop precis de îndeplinit. Urmează un prim contact cu ceea ce am putea numi „pelerinajul ca resursă economică". O femeie propune celor interesați diferite modele de pieptene sculptat în os, o adevărată raritate astăzi. Nu departe de gară, pelerinii sunt abordați de doi tineri corect îmbrăcați, costum, cravată. Extrem de politicoși. După ce-și spun numele, ne cer să participăm la un „sondaj de opinie". Sunt studenți la Facultatea de Teologie Baptistă din oraș, chiar dacă nu-și declină această identitate decât la final, la insistențele mele. Primesc un CD pe coperta căruia stă scris cu litere mari, negre *Biblia sau misticismul?*, precum și un *Nou Testament*, format de buzunar. Pelerinii se lasă chestionați cu vădită plăcere, cred că interpretează gestul celor doi ca pe o formă de recunoaștere a condiției lor pelerine. În centrul orașului este ridicat un cort alb, cu o cruce roșie pe el. Trei persoane tinere promovează programul *Mișcarea pentru Sănătate*. Se oferă să măsoare gratuit tensiunea, dau sfaturi pentru diete etc. Sunt membri ai Bisericii Adventiste, chiar dacă nici

ei nu îşi afişează direct apartenenţa. La fel ca şi celălalt grup neoprotestant întâlnit mai înainte, folosesc pelerinajul ca o resursă utilă pentru contactul cu un public la care nu ar fi ajuns altfel în mod obişnuit.

14 octombrie 2009, dimineaţa

Stâlpii sunt numerotaţi cu grijă. Integrat în grupul de pelerini din Matca, judeţul Galaţi. Cum te „munceşte" rândul de aşteptare. Un coş de răchită plin cu gogoşi calde. A venit Proteveul! Pelerinul, protagonist al ritualului. Note directe din carnetul de teren. Întâlnirea cu un episcop; aflu ce face un director.

Ora 03.30 dimineaţa. Ceaţă, frig umed. Oamenii se aşază grăbiţi în rând, fără a schimba niciun cuvânt între ei. Toţi evaluează din priviri lungimea cozii şi timpul asociat de aşteptare. Fiecărui reper vizual îi corespunde un anumit număr de ore. „Anul trecut am început coada de aici de la baie (este vorba de o mai veche baie publică, comunală) şi am ajuns la Sfânta în jur de ora 11 dimineaţa", aud pe cineva din jur. Se poate vorbi oare de „noroc" atunci când vrei să înţelegi ce se întâmplă într-un pelerinaj? Am norocul să fi intrat de data aceasta în rând împreună cu un grup de circa 15 persoane, bărbaţi şi femei, originari din Matca, o comună din sudul judeţului Galaţi, renumită pentru producţia sa de legume – de altfel, cât timp au stat la rând, bărbaţii nu au încetat să vorbească despre diferitele pieţe din ţară unde au fost prezenţi cu fructe şi legume. „Mătcaşii", după cum se autodenumesc, se încurajează reciproc pentru a rezista frigului din ce în ce mai persistent şi oboselii provocate de statul în picioare. Bărbaţii au uşoare altercaţii verbale cu jandarmii care le cer să nu mai iasă din rând şi să nu depăşească linia gardului metalic, dar nu se întâmplă nimic special, totul este sub control. În lumina bolnăvicioasă a iluminatului stradal, fumul de ţigară se ridică spre cer în volute violete. Bărbaţii îşi aduc aminte de armată, de felul cum îşi omorau timpul acolo. Apoi îi privesc pe mai tinerii jandarmi îmbrăcaţi în ţinută de intervenţie şi spun admirativ: „Sunt aici adunate şapte unităţi de jandarmi, din şapte judeţe ale Moldovei". Trag cu şi mai multă sete din ţigară. Soţiile par a fi mult mai disciplinate. Nu ies din rând, nu fumează, nu fac neîncetate deplasări după cafea. Ba, mai mult, îşi ceartă soţii: „Cum ai să o atingi tu pe Sfânta cu buzele alea spurcate de ţigară", spune mustrător una dintre ele. Bărbaţii nu răspund nimic, doar că încetează să mai glumească. Obsesia aceasta a spurcăciunii, a întinării sacrului am întâlnit-o mai târziu şi la o vânzătoare ambulantă de batiste şi lenjerie de corp. „Batistele se ating de raclă, apoi se poartă în poşetă, în buzunar", îmi spune femeia. „Poţi să te ungi cu ea pe unde te doare. Da' să nu daţi cu ea pe la nas, că este păcat mare". Contaminarea cu sacrul este fulgerătoare, iar întrebuinţarea greşită poate avea consecinţe funeste – iată ce cred că a vrut să-mi reamintească, în felul său, femeia.

Ora 06.30 dimineața. După estimările mele, am avansat cam 70 de metri liniari, nu mai mult. „Abia acum începe să ne muncească rândul", spune o voce de bărbat din spatele meu, pe care nu-l pot însă identifica. Un bătrân îmbrăcat ponosit povestește, oricui are chef să-l asculte, viața și minunile Sfintei Parascheva. Un fel de stare de spirit *bon enfant* plutește în aer. Oamenii încep să discute timid, subiectele sunt diverse, legate în marea lor majoritate de viața cotidiană și de pelerinaj. Supravegherea jandarmilor devine și ea mai atentă. Tot pentru a omorî timpul, unul dintre mătcași iese din rând. Cumpără flori, se întoarce rapid cu brațele încărcate de crizanteme aproape sălbatice. „Ia uitați-vă oameni buni la el, parcă-i ieșit drept de la emisiunea lu' ăla de la Antena, Mircea Radu, Din Dragoste", exclamă sonor unul dintre ei. Toată lumea izbucnește în râs. Tot atunci își face apariția un cuplu neobișnuit în viața reală, firesc în acest cadru. Doi pensionari, soț și soție, poartă între ei, fiecare agățat de o toartă, un coș de răchită, plin cu gogoși calde. Servesc gogoși oricui dorește, însoțite de un pahar de vin roșu dintr-o sticlă de plastic. Mătcașii iau cu toții gogoși, mulțumesc respectuos, să fie de sufletul lor și alte asemenea răspunsuri obișnuite în astfel de ocazii. Unul dintre bărbați regretă cu voce tare că vinul nu a fost cald, să se mai dezmorțească puțin. Într-adevăr, frigul a devenit foarte tăios, acum la ivirea primelor gene de lumină. Rândul pare să se fi transformat într-un animal viu, având propria lui viață. Ne simțim apropiați unul de celălalt, se formează acea stare-sentiment de *comunitate* intensă, chiar dacă pasageră, esența pelerinajului[1]. O femeie din

1. În perioada de documentare am citit cu mult interes lucrarea lui Edith și Victor Turner, *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, o referință în domeniu. Noțiunile de „liminalitate" și „communitas", în sensul dat de antropologul american (născut în Scoția) Victor Turner (1920-1983), s-au constituit în două „chei" de înțelegere, foarte utile, a situațiilor pe care le-am întâlnit apoi pe teren, ale dialogurilor purtate cu diverși pelerini. V. Turner a dezvoltat teoria liminalității (în limba latină, cuvântul *limen* are sensul de prag, obstacol) în cunoscuta sa lucrare *The Ritual Process* (1969), formele speciale ale liminalității fiind definite drept *communitas* – o întâlnire directă, egalitară, spontană între oamenii angrenați în același proces ritual. Teoria liminalității este exemplificată în trei spații diferite (Mexic, Spania, Irlanda), *experiența* pelerinajului fiind văzută atât ca un rit de trecere (în sensul dat de Van Gennep), cât și ca o întâlnire cu sacrul, în cadrul centrului de pelerinaj. În accepțiunea lui V. Turner, starea de „communitas" ar fi legată de toate acele adunări umane mai mult sau mai puțin structurate, în care membrii sunt egali sau împărtășesc un spirit de comunitate, solidaritate, întrajutorare și experiențe comune. Prin extensie, termenul „liminal" poate fi utilizat și în afara cadrului religios, în lumea modernă, seculară, pentru reprezentarea unor genuri și evenimente sportive (meciuri de fotbal, olimpiade etc.), evenimente muzicale sau artistice, un semn că „riturile de trecere" încă există în lumea de astăzi, dar sub forme sublimate, neașteptate uneori. Revenind la noțiunile de „communitas" și liminalitate, ele se dovedesc a fi foarte utile pentru înțelegerea pelerinajelor, în ciuda criticilor care le-ar fi fost adresate relativ recent (Eade, Coleman, 2004). „Communitas"-ul este

grupul de la Matca îmi spune cu o voce joasă, pentru a nu fi auzită şi de cei din jur, că au „bărbaţi buni, care nu beau". Ba mai mult, participă adesea şi la slujba de duminică sau la sărbătorile de peste an, atunci când nu sunt plecaţi prin ţară cu treburile lor, legate de comerţul cu legume.

Ajungem într-o zonă în care stâlpii sunt numerotaţi cu numere, ca nişte staţii de autobuz. Hârtia trasă la imprimantă, format A4, este plastifiată şi fixată pe stâlpii de iluminat public şi pe alte repere naturale (garduri, ziduri de casă) la circa doi metri înălţime. Brusc, cei din jurul meu par a fi scoşi din amorţeala care-i cuprinsese. Încep să citească cu voce tare „staţiile" (cu ghilimele) rămase până la marea întâlnire. Abia

---

asociat cu valorile pozitive ale pelerinajului: prietenie între necunoscuţi, spontaneitate, căldură umană, relaţii sociale privilegiate. Atunci când se găsesc între gardurile metalice ale jandarmilor, membrii unor clase sociale diferite sau ai unor grupuri etnice segregate în viaţa obişnuită (români şi rromi, de exemplu) discută împreună, mănâncă, se roagă etc. Exact aşa cum afirmă V. Turner, starea de „communitas" duce la o omogenizare de status – ce-i drept, pe durate de timp reduse la intervale de câteva ore sau chiar mai puţin. Liminalitatea este ambiguă: dizolvă identitatea, o duce spre dezorientare chiar, dar îi oferă şi noi perspective de dezvoltare şi de autocunoaştere. Mulţi dintre pelerinii cu care am discutat pe teren scoteau în evidenţă tocmai acest aspect „neaşteptat" pentru ei, al cunoaşterii sinelui prin intermediul pelerinajului, dar şi al unor capacităţi psihice şi fizice nebănuite în condiţii de solicitare extremă (meteo, oboseală, foame etc.). Pelerinajul ortodox (sub forma unui lung şir de aşteptare) modelează liminalitatea, legând-o în acelaşi timp şi de un *timp* sacru, în general delimitat de perioada sărbătorilor de hram. Am putut observa pe teren cum geografia locului de pelerinaj are reverberaţii directe asupra liminalităţii. Există diferenţe mari între un pelerinaj urban „deschis" (Bucureşti), mărginit de o incintă de zid (Suceava) sau amfiteatrul natural (Prislop). Rugăciunile, muzica, slujba, mirosul aromatelor (tămâie), dar şi al alimentelor distribuite în locul de pelerinaj contribuie la formarea şi menţinerea liminalităţii. Cu cât acest atribute sunt mai puternice, cu atât comunităţile „liminale" au tendinţa de a-şi dezvolta propriile norme de funcţionare şi protecţie a „communitas"-ului creat. În ce măsură schimbările suferite în practica pelerinajului influenţează formarea stării de „communitas". Astfel, pelerinii rurali au ca etapă obligatorie nopţile de priveghere şi de rugăciune în comun (în general, în seara/noaptea de dinaintea hramului propriu-zis), mari generatoare de „communitas". În ultima vreme se constată o pierdere de putere şi vizibilitate a acestui tip de practică, din multiple cauze: îmbătrânirea satelor, migraţia, criza economică. Noul tip de pelerin, „pelerinul de autocar", generează „communitas"-ul în afara timpului petrecut efectiv împreună în autocar? Din observaţiile mele directe, ierarhia socială este foarte prezentă în cadrul călătoriei, în distribuţia locurilor, alegerea colegilor cu care sunt împărţite camerele unde se înnoptează. De cele mai multe ori, acest tip de situaţii conflictuale dau naştere la lideri autoproclamaţi care încearcă să aplaneze conflictele astfel create. Rezultatul are reverberaţii directe asupra „sentimentului" liminal: mai puţin ritual şi ceva mai mult din dramaturgia existenţei cotidiene (Turner, 1969: 165).

mai târziu, în cadrul pelerinajului de Sfântul Dumitru Nou de la Bucureşti, am aflat rostul acestor numere, după ce am discutat cu o studentă medicinistă, voluntară Crucea Roşie. Ele servesc la regularizarea fluxului de pelerini şi la orientarea în caz de urgenţă medicală sau de altă natură, ca puncte de reper vizual. Repet, pe teren am văzut cum efectul psihologic asupra pelerinilor era extraordinar.

Un strigăt agită mulţimea: „a venit Proteveul!". Proteveul este numele generic care este atribuit oricărui post de televiziune prezent aici. Într-adevăr, undeva în faţă se pot zări lumina orbitoare a unui reflector şi o tânără reporteră care „ştie mai multe despre ceea ce se întâmplă", potrivit formulei de prezentare deja consacrate în jargonul media. Fiecare dintre cei prezenţi în rând îşi intră imediat în rol, construind involuntar pentru camere imaginea pelerinului: sunt strânse scaunele pliante, femeile îşi aranjează baticul de pe cap, bărbaţii aruncă ţigările etc. Acest comportament în faţa camerelor de filmat l-am întâlnit mai apoi la *toate* pelerinajele la care am participat în România[1]. În cele din urmă, echipa de televiziune se opreşte doar la câţiva metri în faţa mini-grupului din care fac parte. Oamenii par sincer dezamăgiţi, reintră în starea de aşteptare obişnuită.

Câteva note directe din carnetul de teren. Ora 08.30 dimineaţa, după aproximativ cinci ore de aşteptare. Faptul că toată lumea scrie acatiste pe foi volante de hârtie şi pe carnete uşurează sarcina cercetătorului pe teren, care altfel ar fi devenit suspect în ochii celorlalţi cu preocuparea sa de a nota tot timpul ceva într-un carnet. Pelerinajul catolic. Proba fizică este marşul, cu toate că există şi excepţii. Bănuiesc că şi la Lourdes există momente când lumea se calcă în picioare. Sau înghesuiala de la Mecca, de reflectat. Pelerinajul ortodox este comprimat spaţial. Proba fizică este statul îndelungat în picioare. Povara trupului. Posibile extensii şi interpretări teologice ale aşteptării. Forţa pelerinajului stă în forţa grupului. Cel mai bine se pare că au înţeles acest lucru ţăranii din localităţile Moldovei, toţi stau grupaţi, compact. Economie de energie, în forma cea mai pură. Voinţa individuală este atomizată după câteva ore de aşteptare, devenind parte dintr-un fel de voinţă colectivă, a grupului.

La ora 09.30 dimineaţa, după şase ore de aşteptare, părăsesc rândul sub privirile pline de reproşuri ale celor din jur. Jandarmul de lângă mine mă întreabă dacă vreau să merg doar la toaletă, nu înţelege cum poate ceda cineva atât de aproape de ţinta finală (mai aveam circa două ore, două ore şi jumătate de aşteptare – „dacă ne ajută Dumnezeu şi

1. Pentru Grace Davie, modernitatea religioasă are următoarea marcă specifică: fiinţele umane se autodefinesc nu doar ca protagonişti ai ritualului, ci şi ca veritabili autori şi actori, spre deosebire de ritualitatea aşa-zisă „tradiţională", în care orice acţiune era condusă de un număr mic de persoane, clerici sau laici. Mass-media îndeplineşte tocmai acest rol, de amplificator al acestei noi imaginii de sine a individului pelerin (Davie, 1994: 182).

Rândul devine compact sub ploaia torențială

Sfânta să nu apară parlamentarii, să nu se oprească rândul", după cum spunea o voce din jur. Odată ieșit din rând, mă îndrept către mica esplanadă din fața Catedralei, acolo unde va avea loc slujba religioasă dedicată Sfintei Parascheva. Până să ajung însă acolo, parcurg încă o dată imensul rând cu privirea, de data aceasta în sens invers. Ceea ce mă izbește în toată această diversitate incredibilă este absența preoților și a călugărilor din rând. Sau, mai bine spus, „non-prezența" lor este acută, te-ai fi așteptat să fie acolo nu doar ca administratori ai sacrului și ai evenimentului, în general, dar și ca buni păstori, în mijlocul mulțimii. Pe o alee mai retrasă de lângă Catedrală, o limuzină neagră, înmatriculată într-un județ oarecare din Moldova. Episcopul locului coboară agale din mașină. Îmi trag mai bine pe urechi căciula tricotată, îmi așez rucsacul de pelerin în spate, mă închei cu atenție la geaca de piele uzată și udă de ploaie. Mă apropii de Sfinția Sa și-l întreb, ca „simplu pelerin", de ce nu sunt prezenți preoți și călugări în rând, spre îmbărbătarea pelerinilor. La început, pare total surprins de îndrăzneala mea. Nu știe dacă sunt un pelerin oarecare, un farsor provocator sau doar un sărman cu duhul, așa cum se întâlnesc cu zecile în perimetru în acele momente – pelerinajul atrage de altfel ca un magnet o mulțime de marginali, cerșetori și excluși. Își revine însă rapid. Privindu-mă direct în ochi, omul Bisericii țintește cu un deget un punct imaginar plasat pe fruntea mea, apoi mi se adresează direct, cu o voce autoritară, îndelung exersată anterior: „Ia ascultă bine aici! Tu, când te duci într-o

fabrică, poți să vorbești așa, direct, cu directorul? Ce face directorul, lucrează, conduce sau vorbește?". Fără a mai aștepta răspunsul meu, episcopul pleacă agale către Catedrala Mitropolitană, înconjurat de preoți-aghiotanți apăruți de niciunde, acolo unde va oficia fastuoasa slujbă a sărbătorii împreună cu ceilalți ierarhi. Atunci am rămas surprins. Mai târziu aveam să-mi dau seama că reacția sa era plină de sens în contextul general al pelerinajului.

14 octombrie 2009, a doua parte a zilei

Sfânta este a poporului! Comerțul cu obiecte religioase. Candidatul la alegerile prezidențiale are papuci de plastic. Primesc oferta de a intra fără să stau la rând. Cazarea pelerinilor: bănci de lemn și discuții despre politicieni. Mă înscriu iarăși la rând. Întâlnirea bulversantă cu Sacrul. Brandeum. Cum arată pelerinajul noaptea.

Orele 11.00-13.00. Slujba dedicată hramului Sfintei Parascheva se află în plină desfășurare. Exceptând pelerinii aflați în rând, disting două mari grupuri de oameni. Un prim grup asistă la slujbă, înghesuit în fața estradei sau cu ochii pe un ecran uriaș pe care este transmisă în direct ceremonia. Un alt grup, foarte heteroclit, este prezent la marea atracție reprezentată de pelerinaj. Cinetica este maximă, sunt singurele momente de veritabilă îmbulzeală pe care le-am putut vedea până acum. Două curente umane, ca două Gulf Stream-uri în miniatură, dau naștere la diverse fricțiuni și altercații între cei care vor să participe la slujbă și ceilalți, simpli gură-cască, turiști sau curioși. La un moment dat, rândul se dezorganizează de-a binelea. Se zvonește că au venit *parlamentarii* de la București, numele generic acordat aici oricărei oficialități. Ei sunt lăsați să intre să se închine fără așteptare, fapt ce strică dinamica rândului. Cei din spate nu înțeleg ce se întâmplă, împing, situația este critică. Starea de iritare este vizibilă. Sub ochiul de sticlă al unei camere TV, o femeie strigă suficient de tare pentru a fi auzită de cei din jur: „Sfânta, draga de ea, nu este a parlamentarilor și nici a popilor! Ea este a noastră, a poporului!". Recunosc că m-am oprit în loc, uluit. Strigătul acelei femei închidea în el toată complexitatea relației dintre pelerinaj și religia populară. Biserica îi percepe pe sfinți ca pe niște intermediari între om și divinitate. Religia populară nu gândește însă așa, pentru că ea se *oprește* pur și simplu la sfinți. Astfel se creează o stare de comunicare extrem de intensă cu sacrul, pe care teologia oficială nu prea a vrut și nici nu prea a știut să o analizeze de-a lungul timpului, dar care, iată, este o realitate pe teren. Pelerinajele, din multe puncte de vedere, arată toată puterea de creativitate și spontaneitatea religiei populare, greu de ținut în frâu de către Biserică. Religia populară ascunde dorințe și nevoi profunde de sacru, pe care religia „oficială" nu le poate satisface, deoarece religia populară datorează mai mult oamenilor și mai puțin cărților (Isambert, 1982: 12).

Imaginea pelerinajului ca scenă publică apare acum în toată splendoarea sa. Toate împrejurimile Catedralei sunt împânzite de tarabe mai mari sau mai mici care vând obiecte religioase. Iat-o de pildă pe cea a Ștefaniei Stoica, artistă. Își prezintă ea însăși CD-urile conținând un fel de doine-balade lente. Pe măsuța de lemn din fața sa stă scris „Muzică religioasă". Artista și-a construit o imagine pioasă (voal negru, rochie lungă, corectă), iar atunci când nu este solicitată de clienți, ține mâinile încrucișate pe piept. CD-urile sunt realizate artizanal, direct pe „blancuri", nu poartă nicio inscripție, doar imaginea interpretei pe copertă, care privește spre cer exact ca o Madonă îndurerată.

Inventarul obiectelor religioase propuse spre vânzare, modul în care sunt prezentate și așezate, negocierea prețului etc. ar putea constitui obiectul unei prezentări separate. Doar o scurtă prezentare: ceas fosforescent plus crucifix, 20 de lei. „Merge și cu încărcător de Nokia, domnu'", spune dezinvolt vânzătorul. Săculeț vată sfințită Sfânta Parascheva, plus tămâie, plus mini-icoană plastifiată, totul introdus într-un cub de plastic transparent, 3 lei. Candelă plus cărbune plus tămâie, 10 lei. La o privire mai atentă, plicul de carton vândut sub numele de „tămâie" se dovedește a fi o aromă indiană oarecare, de genul celor vândute în orice magazin cu profil etnic din Occident. Candele fumegă abundent, umplând aerul cu miresme orientale. În imensa lor majoritate, obiectele vândute sunt fabricate în China, inclusiv straiele preoțești. Icoanele mai provin și din Rusia, via Chișinău. Este foarte greu, dacă nu imposibil, să mai afli pe tarabe obiecte care până la jumătatea anilor 1990 făceau parte din artizanatul mănăstiresc: cruciulițe și crucifixe sculptate, ouă încondeiate, icoane pictate manual, ștergare etc. Tot la tarabe se pot cumpăra o mulțime de publicații religioase. Editate în marea lor majoritate extrem de precar (fotocopiate xerox și legate artizanal) de către persoane particulare sau de mănăstiri, sunt greu de găsit în altă parte, din cauza distribuției lor inexistente. Foi volante, broșuri efemere, cărți de rugăciuni, toate stau așezate cuminți în așteptarea cumpărătorilor.

Peisajul publicistic este însă dominat de volumele dedicate Părintelui Arsenie Boca și de cele ale actorului, conferențiarului, predicatorului ad-hoc Dan Puric. În multe cazuri, am putut observa cum cele două cărți ale sale, „Cine suntem?" și „Omul Frumos", se găseau expuse între alte scrieri cu subiecte ezoterice sau eco-naturiste. În fața unei astfel de tarabe cu obiecte religioase, izbutesc să discut cu un jandarm aflat la sfârșitul serviciului. A fost de strajă în punctul cel mai nevralgic, chiar lângă raclă. Dialogul se leagă ușor, atunci când constatăm că aveam același scop: căutăm icoane „românești" (adică pictate manual la noi în țară), altele decât cele din Rusia, Ucraina sau China. Mărturisește puțin încurcat că a fost ales de comandantul său să stea de veghe chiar acolo, deoarece „m-au citit, au simțit că le am cu religia". După ce încrederea s-a așternut între noi, îmi propune discret să mă bage în față, atunci când va fi iarăși de serviciu. Refuz încurcat, iar el nu înțelege de ce nu doresc să profit de bunăvoința sa.

Printre tarabe, se plimbă un tânăr de circa 30 de ani, îmbrăcat în trening, cu șosete negre în papuci de plastic. Poartă cu el o listă de semnături. Este vorba de un candidat independent la cea mai înaltă demnitate a statului, cea de președinte. Își începe de fiecare dată discursul de abordare cu propoziția „Sunteți de acord ca pelerinii să fie lăsați să doarmă în frig, afară, pe jos, în Catedrală? De îndată ce voi fi ales, voi schimba această stare de lucruri!". După care întinde cu un gest decis, aproape agresiv, tabelul cu semnături curioșilor strânși în cerc în jurul său. Oamenii râd de el, dar se mai găsesc și persoane care semnează automat, fără a ști de fapt despre ce este vorba.

În ciuda comunicatelor oficiale, structurile de primire ale pelerinilor sunt quasi-inexistente. Eu unul am văzut doar un cort de plastic, de la apărarea civilă, cu bănci de lemn înăuntru, rezistente, înalte, așa cum sunt cele din parcuri. La ora la care eu intru în cort (ora 15.00), acesta este gol, umed, populat doar de doi bărbați beți, ce dorm la cap cu sticle din plastic pe jumătate pline cu un vin alb, tulbure. Recipientele păstrează urme grase de degete pe exterior. Un angajat al regiei de salubritate Iași își face de lucru în preajma cortului. Spune că „anul acesta nu au fost prezenți prea mulți oameni politici, doar Domnu' Becali și Domnu' Vadim. Vadim Tudor. Să știți că Domnu' Gigi a dat mâna cu toată lumea. Și cu gunoierii!". Mai aflu și faptul că resturile de sarmale risipite prin interior provin de la Primăria din Iași, „sunt de la cantina de ajutor social, au muncit femeile de acolo toată noaptea, săracele, știu de la nevasta mea, că-i angajată acolo, pe curățenie", și că nu trebuie să mă las înșelat de imaginea actuală a cortului, „azi-noapte, pe frig și pe ploaie, cortul era plin de oameni. Se încălzeau ca animalele, unii pe alții, știți cum ieșea aburul din cort? Parcă era vaporul Titanic!".

14 octombrie 2009, seara, după ora 18.30

Condițiile meteo au devenit iarăși dificile, temperatura a scăzut la circa 3-4 grade Celsius. Stă să plouă, ceea ce dă naștere unui sentiment de îngrijorare în rândul celor așezați la rând. Compoziția acestuia s-a modificat vizibil, se pot vedea mulți tineri urbani, circa 25% din totalul celor prezenți, după estimările mele vizuale. Pelerinii din satele Moldovei, dar și rromii colorat îmbrăcați din Iași, Galați au plecat, ceea ce îmi amintește de dialogul purtat anterior cu o vânzătoare de carte religioasă. „Pelerinii adevărați vin cu patru-cinci zile înainte, mai pe la început. Restul, la spartul târgului, mai mult să caște gura, să facă și ei cumpărături, să se laude la copii, că au fost pe aici."

Odată cu lăsarea întunericului, se creează adevărate „instalații" religioase de-a lungul rândului, formate din candele și lumânări de plastic, icoane de mici dimensiuni, majoritatea reprezentând imaginea Sfintei Parascheva. Mai târziu, discutând cu un preot ce participase la pelerinaj, acesta mi-a spus că ele servesc pentru „a arăta drumul pelerinilor".

Văzut de departe, efectul vizual este copleşitor. În timpul ultimelor staţii, chiar înainte de sosirea la raclă, starea de nervozitate şi nerăbdarea este maximă. Grupurile devin din ce în ce mai compacte, înghesuiala este mare. „Oameni buni, de ce împingeţi aşa, că doar aţi fost atât de cuminţi până acum", spune un jandarm care încearcă să pară calm. O doamnă care distribuie colivă în pahare de plastic spune că are „prieteni preoţi care sunt chiar acum de serviciu la raclă. Nici ei nu mai rezistă, săracii, sunt epuizaţi după atâtea zile de lucru cu mulţimea".

Remarc în treacăt faptul că tarabele improvizate se întind de-a lungul rândului până la doar câţiva metri de raclă. Integrat în rând, mă apropii de punctul zero al aşteptării, al rândului, al ordinii stabilite în acea seară acolo. Racla Sfintei Parascheva este depusă pe un fel de scenă mică rectangulară din lemn, cu acoperiş. Locul este înconjurat cu garduri metalice de protecţie, pe care sunt suprapuse folii mari de plastic, protecţie împotriva ploii extrem de violente care a căzut aseară. Un fel de sas unde se desfăşoară contactul cu sacrul, asigurând etanşeitatea şi separarea dintre două lumi; un loc periculos în care omul, desprins pentru câteva secunde de profan, experimentează puritatea, consacrarea dată prin contactul cu sfinţenia (Caillois, 2006: 34).

În jurul scenei se găsesc mai multe persoane în genunchi, în adoraţie extatică, precum şi mai mulţi părinţi cu copii în braţe, încercând să se apropie de raclă fără a sta la rând. Totul este acoperit de flori, ghidajul jandarmilor devine din ce în ce mai sever. Înainte de a urca scările ce duc la raclă, mai aud doar o voce bărbătească care ne spune „pe două rânduri, pe două rânduri, înaintăm frumos, nu ne oprim, aşa". În vârtejul emoţional, colorat şi olfactiv în care am intrat, apuc să văd o pelerină care încearcă să depună pe raclă o bucată mare de pânză albă. Pânza, moştenitoarea acelui linţoliu din in, denumit *brandeum*, cu care se acopereau în Antichitatea Târzie relicvele[1], este îndepărtată cu un gest expert de către preotul de veghe de lângă moaşte. Un alt preot are gestiunea acatistelor şi a containerului metalic sigilat conţinând banii introduşi de pelerini, aflat chiar la urcarea pe scenă. După ce ies din acest tunel al întâlnirii cu *sacrul*, oamenii par ameţiţi şi fericiţi. Slăbiţi chiar, unii dintre ei. Florile şi busuiocul depuse pe racla Sfintei sunt redistribuite de un grup de tineri celor din jur.

1. Sfântul Grigorie din Tours (539-594) menţionează în ultimul volum din ciclul *Septem libri miraculorum* vindecările miraculoase operate de bucăţile din pânza de in, *brandeum,* cu care era învelit periodic mormântul Sfântului Martin din Tours (313-397). Pânza era apoi decupată cu atenţie în bucăţele mici distribuite pelerinilor, mormântul fiind astfel salvat de presiunea venită din partea mulţimii, care ar fi dus în cele din urmă la distrugerea sa (Freedberg, 1989: 129).

15 octombrie 2009

Întoarcerea acasă. Mai multe racle, mai mulți pelerini. Eu cred în felul meu.

Drumul de întoarcere către casă. În tren, dialog cu o tânără doctoriță, specializată în boli de nutriție și diabet. Originară din Iași, profesează ca medic, dar este și cadru didactic asociat la Facultatea de Medicină din oraș. Merge la București pentru a urma un stagiu intensiv de pregătire, legat de un aparat complicat de analiză rapidă a sângelui. Nu pare a fi interesată de fenomenul pelerinajelor, dar nici complet indiferentă față de starea religiei de astăzi. Laudă îndelung virtuțile curative și principiile sănătoase ale postului. Îmi spune că numărul de pelerini pare să fi crescut de la an la an, din 1990 încoace. Pentru ea, numărul de pelerini din Iași este proporțional cu vremea de afară și cu numărul de moaște „invitate". Cu cât sunt mai multe racle, cu atât, mai mulți pelerini. Îmi vorbește despre prieteni de-ai ei, medici, care au „experimentat pelerinajul". Mă întreabă de ce sunt atât de interesat de acest subiect. „La urma urmei, pelerinajul nu se poate explica. Și eu cred, dar cred în felul meu", spune doctorița. Trenul intră în gara București. Ne spunem la revedere grăbit. La fel procedau și cei care se despărțeau la Iași după ore de așteptare, încolonați în rând ca pelerini.

București, octombrie

26 octombrie 2009

Dealul Patriarhiei și împrejurimile sale. Pelerinii de la Piatra Șoimului, Neamț și efectele migrației. Miruirea în masă de la metrou. Miracolul și promovarea lui. Forțele de ordine.

Orele 15.30-20.00. Pelerinajul din București nu pulsează în spațiul public al orașului. În plus, nu există acea stare palpabilă de *sărbătoare* ce se simțea în aer în tot perimetrul capitalei Moldovei. Nu se simte nici presiunea fluxului pelerin, cu toate că mă aflu nu departe de Dealul Mitropoliei. Un bemol, totuși: în Piața Universității, un panou publicitar de dimensiuni medii semnalizează trecătorilor grăbiți din zonă existența „Sărbătorii Sfântului Dimitrie Basarabov, Patronul Orașului București". Știrile de seară ale postului de televiziune Pro TV din 25 octombrie, cele mai urmărite de altfel, pun accentul pe organizare, prezența forțelor de ordine, pe timpul de așteptare redus. Sunt arătați chiar și soldați din regimentul de gardă, îmbrăcați în ținută de ceremonie, încremeniți în poziție de drepți și plasați lângă baldachinul în care sunt expuse raclele cu moaște. Îmi aduc aminte de ceea ce îmi spunea cu puțină

vreme în urmă un prieten, legător de cărţi şi bucureştean get-beget: „pelerinaje erau berechet şi pe timpul lui Ceauşescu, doar că nu vorbea nimeni despre ele. Erau pomenite doar aşa, în cerc restrâns".

Ajung la poalele Dealului Patriarhiei în jurul orei 15.30. Prima impresie este că mă aflu în preajma unei zone militarizate, sau aproape: jandarmi, poliţie, pompieri. Obsesia fluidizării traficului, zona aglomerată din jur, frică de atentate, toate posibilele motive ale acestei stări de fapt îmi vin în minte, dar nu izbutesc să alunge senzaţia de fortăreaţă, de închidere către potenţialul pelerin. Cu toată această impresionantă desfăşurare de forţe, cerşetoria este tolerată, iar numărul celor ce imploră mila publicului este mult mai ridicat decât ceea ce am putut vedea la Iaşi. Să fie oare vorba de tradiţia „balcanică" a Bucureştiului în acest domeniu? Doi lucrători de la *Apă-Canal* mă surprind în timp ce încercam să fotografiez cu modestul meu aparat digital concentrarea de forţe de ordine de la baza Dealului. Unul dintre ei spune, suficient de tare pentru a putea fi auzit: „aşa nenicule, fotografiază, să vadă ţara câtă lume-i adunată aici la Bucureşti". Apoi mă întreabă unde pot să aprindă şi ei nişte lumânări, rapid. Cer în mod expres ca pe ei să nu-i fotografiez totuşi, pentru că sunt „în timpul serviciului", după cum o recunoaşte unul dintre ei. Voi întâlni des tipul acesta de „pelerin temporar" la Bucureşti, persoane care doar trec prin zona Pieţei Unirii şi care se abat rapid fie pentru a aprinde lumânări, fie pentru a sta rezemaţi preţ de câteva minute de gardurile din imediata apropiere a raclelor, ca şi cum ar vrea să atingă de la distanţă încărcătura sacrală a acestora.

Rândul şi împrejurimile sale. Reprezentarea supranumerică a forţelor de ordine, în frunte cu jandarmii, nu pare să-i deranjeze pe participanţii la pelerinaj. „Dacă nu era ordine şi disciplină, ştii ce era aici? Nu-ţi vine să crezi!", spune o femeie cam de 50 de ani către nepoata sa, cu care a venit împreună aici la Bucureşti. Amândouă sunt sărac îmbrăcate, haine de plastic lucios, chinezeşti, curate, hainele lor „bune", special purtate pentru evenimentul acesta unic. Femeia acceptă să stea de vorbă cu mine, în timp ce nepoata ei mănâncă cu poftă un rest dintr-o felie uscată de cozonac, pe care se chinuie să o introducă într-un borcan cu gem de prune ce pare a fi fabricat în casă, după miros şi culoare. Cu un puternic accent moldovenesc, femeia îmi spune că degeaba vin toţi oamenii aceştia aici, dacă „nu fac priveghere, nu stau treji toată noaptea, că aşa se cade în noaptea dinaintea sărbătorii. Am venit doar eu cu nepoata la Bucureşti, omu' este cam bolnav, a rămas acasă, iar părinţii fetei sunt plecaţi în Italia la muncă. Am grijă de cea mică, nu-i uşor, domnu', să ştiţi", îmi spune resemnată. „La noi în sat, la Piatra Şoimului[1], mai mult de jumătate din familii sunt plecate în Italia. Au mai rămas doar bătrânii şi văduvele, dar şi ei pleacă pe acolo, să-şi

1. Localitate situată în judeţul Neamţ, lângă oraşul Săvineşti – cândva mândria industriei de fire şi fibre sintetice din Moldova.

vadă de nepoți și strănepoți". Nu poate renunța cu niciun chip la pelerinaje, „asta-i singura bucurie ce mi-a mai rămas", apoi bifează pe o hartă imaginară locurile de pelerinaj pe care le-a vizitat și cele unde nu a ajuns încă. „La Nicula aș vrea să mai merg, da-i prea departe și prea scump pentru mine."

Componența și dinamica rândului de la București îmi par a fi total diferite de cea de la Iași, singurul pelerinaj la care am mai participat până acum. Distanța dintre grupurile compacte de pelerini (ce număra fiecare în medie cam 30-35 de persoane) este mai mare decât la Iași, dar ea se micșorează progresiv, pe măsură ce rândul urcă dealul și se apropie de baldachinul unde sunt adăpostite raclele. Predomină femeile în jur de 50-60 de ani, mulți pelerini „ocazionali", bucureșteni ce treceau întâmplător prin zonă în acel moment precis.

Pelerinajul ca resursă comercială. În zona de afluență maximă de pe Dealul Mitropoliei sunt o mulțime de „agenți de vânzare" de pelerinaje, dacă-i pot numi astfel, ce împart trecătorilor fluturași de hârtie cu diverse destinații de pelerinaje, în România sau în străinătate. Profit de ocazie pentru a discuta cu o femeie între două vârste ce se recomandă a fi directoarea unei „agenții de pelerinaje specializată pe Grecia". Povestește cu lux de amănunte cât de bine alege ea destinațiile de pelerinaj (am uitat însă să o întreb și pe ce criterii anume) și faptul că spre deosebire de pelerinii greci pe care i-a întâlnit ea de-a lungul timpului, „noi românii suntem mai așa, cum să spun, mai habotnici". La fel ca și la Iași, de mana financiară a pelerinajului încearcă să profite o mulțime de comercianți ambulanți, printre care se remarcă femeile care vând ciorapi, șosete, veste de lână tricotate.

Mă îndrept către stația de metrou Piața Unirii, aflată în imediata apropiere, obosit, puțin dezorientat de haosul urban din jur. Pe pereții chioșcurilor de ziare din zonă sunt lipite grosier, cu soluție de apă amestecată cu făină afișe alb-negru, produse rapid la imprimantă. Sare în ochi unul dintre ele pe care scrie mare, cu litere plasate în diagonală „Unic: pelerinaj la ICOANA făcătoare de MINUNI!", urmată de adresa unei pensiuni din Câmpulung-Muscel, toată numai termopane, vopsită în culori stridente, arhitectură banală. Locul de pelerinaj exploatat pentru atragerea potențialilor turiști. Poate ar mai trebui să adaug faptul că afișul, format A4, este lipit pe un altul, ce anunță concert de Crăciun, susținut de cunoscutul *crooner* român Ștefan Bănică Junior. Exact pe capul cântărețului este lipit, pentru o mai bună vizibilitate.

Locul este unul cu mare „vad comercial", îl cunosc prea bine deoarece trec de mai multe ori pe săptămână prin zonă, așa cum îl știu de multă vreme și pe vânzătorul bărbos plasat la capătul aleii, specializat în comerțul cu literatură legionară și ezoterică – *New Age*. Pentru zilele de pelerinaj, a gândit o scenografie specială: două reflectoare cu halogen, puternice, care inundă cu lumină crudă câteva rafturi confecționate ad-hoc pe care sunt expuse, în ordine, bestselurile spirituale ale momentului: jurnalul actriței Oana Pellea, Dan Puric, scrierile Părintelui

Iustin Pârvu şi ale Părintelui Arsenie Papacioc, literatură din lupta anti-cip şi anti-avort, alături de cărţi de dezvoltare personală, cristale, ezoterisme diverse, puterea vindecătoare a plantelor medicinale, viaţă sănătoasă etc.

Chiar lângă scările ce coboară spre subteran se află plasat un „echipaj" format din doi călugări, cu bărbi mari, roşiatice. Tineri, poartă în bandulieră saci de merinde (straiţe) din lână, artizanali, ostentativ mi se pare că-i poartă, ca un marker al autenticităţii. Mai au o valiză tip „trolley bag", ieftină, împodobită cu tricolor, icoane de plastic şi buchete de flori. Mai mult, *instalaţia* aceasta religioasă este completată de nişte boxe audio mici, dar destul de puternice pentru a transmite în jur o muzică religioasă dulceagă, prelungă. Cei doi strâng bani pentru o mănăstire şi un centru social, care se vor ridica undeva pe lângă Vatra Dornei, dacă am înţeles eu bine din documentul scris cu litere mici, împodobit cu ştampile şi semnături (obsesia legalităţii!), pe care cei doi l-au plastificat şi aşezat la loc vizibil[1]. În spatele lor se formase un „mini-rând", cam din 15-20 de persoane, ce se împrospăta în permanenţă din fluxul uman ce se îndrepta spre metrou. Nu era vorba de „pelerini" propriu-zişi, ci mai degrabă de trecători obişnuiţi, oameni ce se îndreptau către casele lor şi îndeplineau un „mini-pelerinaj", parcă cu o privire puţin „vinovată" în ochi, că nu s-au înscris în rândul cel mare, de alături. „Pelerinii de metrou" le dădeau bani, bancnote mici de un leu, maxim cinci, apoi erau miruiţi pe frunte, cu un gest rapid şi extrem de precis. Mirul folosit era unul extrem de puternic mirositor, mai degrabă un parfum dulceag, strident, decât altceva. Mirosul atât de caracteristic al metroului din Bucureşti, de umezeală, mucegai şi transpiraţie umană tindea să fie înlocuit, cel puţin acolo, la intrare, de cel al miruiriii populare.

27 octombrie 2009

Spaţiu publicitar de vânzare pe gardul de metal al Jandarmeriei. Cuza Vodă şi cortul de la Crucea Roşie. Religie şi putere: trec coloane oficiale. Librăria Bizantină la ceas de pelerinaj. Unde sunt clienţii? Cerşetorii şi atitudinea pelerinilor. Tinerii şi călugărul predicator.

Orele 09.00-15.30. Zona Pieţei Unirii se prezintă ca un furnicar de oameni, maşini, forţe de ordine. Tramvaiele scârţâie, acolo este capăt de linie şi o curbă extrem de strânsă, şoferii claxonează enervaţi de salturile de iepure, neatente, ale oamenilor ce se grăbesc să se înscrie în rândul de aşteptare. Zeci de vânzători de flori de toamnă, crizanteme în cea mai mare parte, sunt aşezaţi pe cutii de plastic şi carton, pe

1. Am aflat că cei doi călugări aparţin Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi din România, chiar dacă nu am putut verifica în mod direct informaţia atunci, în 2009; ne vom întâlni foarte des în viitor, la mai multe pelerinaje din ţară.

exteriorul cercului format de şinele de tramvai. Doi bărbaţi care tocmai au sosit având în spate doi saci de iută plini cu crizanteme încearcă să desprindă cu un briceag bont *banner*-ul ce anunţă un concert *Sandra*, fostul star disco-pop al anilor 1980-1990. A venit să-şi consume ultimele momente de energie în faţa fanilor de la frontiera de Est a Europei, prea săraci pentru a constitui o „piaţă" interesantă atunci când se afla la apogeul gloriei sale. Cei doi sunt surprinşi de o patrulă a poliţiei locale, abandonează sacii cu flori, pierzându-se undeva în mulţime. Ceea ce mi-a atras atenţia însă în mod deosebit a fost un alt banner, simplu, alb, de mici dimensiuni, ataşat de un gard al jandarmeriei, pe care scria „Oferim spaţiu publicitar. Tel/Fax". Un amplasament strategic, bine gândit, la baza Dealului Patriarhiei, chiar acolo unde rândul coteşte în unghi drept şi începe urcuşul final, spre racle. De obicei, acolo se produc altercaţii între pelerini şi jandarmi, starea de tensiune fiind maximă. Televiziunile prezente în zonă „monitorizează" adesea acel loc, tocmai din cauza incidentelor care se produc, fără a mai vorbi de faptul că toată mulţimea ce vine de la metrou este obligată să folosească trecerea de pietoni din apropiere. Odată ajuns acasă, am telefonat de mai multe ori, de-a lungul mai multor zile, la numărul afişat pe banner. Nu a răspuns nimeni, niciodată. Doar un ton lung, de fax. Ar fi fost important să aflu cui aparţinea de fapt ideea de a vinde spaţiul publicitar în acel loc şi moment precis. Mai târziu, în cadrul celorlalte pelerinaje la care am participat, nu am mai remarcat niciodată mesaje publicitare pe gardurile de metal, albastre, ale Jandarmeriei.

Statuia lui Cuza Vodă este înconjurată de un agregat format din corturile mari, portocalii, ale Protecţiei Civile, zeci de bidoane de plastic goale, suprapuse, apă potabilă pentru pelerini, generatoare de curent pe benzină, care de reportaj şi antene satelit ale televiziunilor comerciale. Pe cealaltă parte a aleii se află un fel de „zonă liberă" a pelerinajului. Scaune portative, pături, foi de plastic, mulţi pelerini săraci, prost îmbrăcaţi, care dau impresia că au venit aici de la mare distanţă; zăresc chiar şi un cort de două persoane instalat pe un petic de iarbă, resturi alimentare aruncate peste tot, resturi de sarmale, sticle de suc.

Zeci, sute de lumânări ard în nişte tăvi de tablă umplute cu nisip, aşezate direct pe caldarâm. Tăvile nu mai fac faţă numărului prea mare de ofrande, ceara şi parafina se scurg încet la vale, arzând în râuri mici de foc, oamenii se apleacă pe rând şi alimentează cu noi şi noi surse de lumină acest altar ad-hoc, ce de la distanţă pare un loc de sacrificiu păgân. Impresia este anulată de mici icoane tipărite pe hârtie risipite ici colo şi două coli de hârtie, grosier prinse cu bandă adezivă de trunchiul unui copac din apropiere, pe care scrie doar „Morţi" şi „Vii", urmate de două săgeţi mici, indicatoare. Locul atrage şi el ca un magnet, nu doar pe pelerinii sau pe simplii curioşi ai zonei ce doresc să aprindă o lumânare, ci şi echipele de televiziune, în cautare de cadre insolite.

Lângă tăvile cu nisip a sosit şi o tânără blondă de circa 26-28 de ani, ovalul feţei delicat, ochelari fini de intelectuală, îmbrăcată elegant

şi funcţional în acelaşi timp. Avea, cum să spun, un „aer de Occident", pe care-l cunosc prea bine, o altă atitudine, o altă privire. Bocanci de drumeţie în picioare, firmă renumită, la 150 de euro perechea, vestă de protecţie pentru ploaie, rucsac ergonomic, tot tacâmul. Fără să se ferească de lichidul lipicios şi fierbinte ce se găsea risipit peste tot pe pavaj în acea zonă, s-a poziţionat între tăvile de ardere, apoi a scos cu un gest rapid şi exersat dintr-o geantă de piele tare, pe care o purta pe umăr, o cameră de filmat *High Definition*, marca Sony. A început să filmeze, cu obiectivul apropiat de sol, pentru a prinde ritualitate pură, felul în care se aprindeau lumânările, cum se înfigeau în nisip, cum erau apoi înlăturate şi aruncate într-o căldare unsuroasă de plastic de către îngrijitorii locului. După ce oamenii, vizibil deranjaţi de intrusă, au început să ocolească locul unde ea activa, s-a retras şi necunoscuta. Dar nu definitiv. Acum a intrat în *zona liberă*, acolo unde se găsea şi cortul menţionat mai sus. Şi-a aranjat camera video, apoi şi-a scos dintr-un alt cotlon al rucsacului său sofisticat un aparat de fotografiat, cu care a început să inventarieze vizual *resturile* rămase de la masa pelerinilor. Apoi a dispărut la fel de brusc precum apăruse în mulţimea ce cobora cu pas alert Dealul Patriarhiei. Retrospectiv, când transcriu aceste note de teren, îmi dau seama că în mod sigur aveam de a face cu un antropolog pe teren, aparţinând unei universităţi occidentale sau din America de Nord. De-a lungul timpului am mai avut circa patru-cinci întâlniri de acest gen, cu cercetători străini sau cu artişti vizuali interesaţi de fenomenul pelerinajului. Cu o singură excepţie, nu am reuşit să schimbăm nicio vorbă, fie pentru că persoanele respective au evitat dialogul, fie din cauza unor condiţii precise: garduri de protecţie, aglomeraţie, condiţii meteo. Pelerinajul este un fenomen ce începe să atragă atenţia, iar acest lucru este îmbucurător.

Lângă clopotniţa cea mare se găseşte un fel de chioşc improvizat, drapat în pânză albastră, pe care scrie cu litere mari, albe „Acatiste şi Pomelnice pentru Catedrala Patriarhală". Pomelnicele şi acatistele credincioşilor sunt colectate cu grijă de un preot, care le ordonează într-un fel de clasor, iar banii sunt introduşi într-o cutie de tablă, închisă cu lacăt – e vorba doar de una dintre cele mai importante resurse financiare ale pelerinajului. În momentul în care eu mă apropii de acest „punct de colectare", preotul responsabil este absent, locul său este ocupat de către un tânăr seminarist îmbrăcat cu un pulover roşu cu dungi negre peste care a tras în grabă un sacou de culoare închisă, strâns pe corp, ceea ce-l face să semene cu un bondar grăsuţ. Depun pe măsuţa de lemn din faţa sa o listă cu numele membrilor familiei mele, plus o bancnotă de zece lei. Tânărul religios împătureşte lista, introduce banii în fanta îngustă a cutiei de tablă, apoi cu un creion roşu, notează vizibil cifra 10 în partea de sus a listei de nume. Întreb de ce scrie, cu toate că ştiam despre ce este vorba, o practică quasi-generală în ultima vreme. Tânărul nu pare mirat, ridică cu greu privirea din pământ pentru a spune, morocănos şi plictisit „pentru că aşa se face acum. Câţi bani daţi, de atâtea ori se citeşte".

Pe lângă rând, la rând și după. Zăbovesc o clipă pe lângă Catedrala Patriarhală, la intrarea căreia se formase acum un alt rând, secundar; oameni care vor să treacă prin fața nișei din zid, acum vidă, unde este depusă în mod obișnuit racla Sfântului Dimitrie Basarabov. Apoi iau hotărârea de a mă înscrie în rândul propriu-zis de așteptare. Cobor Dealul Patriarhiei, de data aceasta prin „spatele" acestuia, pe strada Patriarhiei. Două autoturisme BMW, oficiale, trec în mare viteză, apărute parcă de niciunde. Sirenă, faruri, flash-uri colorate. Coloana frânează brusc în fața barierei Jandarmeriei, apoi dispare ca un fum, sub ochii uimiți, întrebători și nedumeriți ai mulțimii aflate în rând. Două lumi care, de fapt, nu-și vorbesc și nu comunică niciodată, nici măcar acum, la pelerinaje.

Vreau să mă odihnesc puțin, să-mi limpezesc privirea, așa că aleg să intru în Librăria Bizantină, plasată chiar în intersecția alăturată. Librărie șic, cu nuanțe de ortodoxie intelectuală, cărți alese bob cu bob, multe obiecte frumoase, sculptate din lemn, modelate în lut, icoane pe sticlă, adică tot ceea ce rămâne din Tradiție, când aceasta este suferindă sau chiar pe moarte. Înăuntru miroase frumos, sofisticat aș spune, ceva între arome de tămâie și ceai de scorțișoară, este cald, iar vânzătoarea toarce ca o pisică pe un scaun din colțul încăperii, vizibil tulburată de prezența unui client ca mine. O întreb direct dacă se simte cumva prezența pelerinilor în cifra de vânzări, oare au crescut acestea, au ei măcar curiozitatea de a arunca o privire înăuntru acestui spațiu frumos, delicat aș îndrăzni să spun. Îmi spune, previzibil, că nu au vândut mai mult decât în alte zile, iar pelerinii ce se găsesc în zonă nu prea sunt interesați de librărie și de oferta acesteia. În carnetul de teren am notat atunci, la cald, cu litere mari și roșii următoarele : „mă întreb, după discuția avută în librărie, dacă pelerinajul nu este cumva doar ritualitate pură, fără iradiere spirituală în spațiul din jur".

La fel ca și la Iași, nimeni nu știe de fapt unde poate fi găzduit un pelerin venit din altă localitate, în ce condiții, cine s-ar ocupa de el, dacă există benevoli capabili să-i îndrume etc. Nu există nici semnalizare vizuală dedicată acestui subiect. Biserica Sfântul Nicolae Vlădica, cea mai apropiată spațial de rândul în plină desfășurare, figurează însă pe o listă oficială a spațiilor de cazare pelerini, pe care presa oficială ortodoxă a publicat-o înainte de începerea sărbătorii. Am intrat în interior, nimic deosebit în afară de câțiva trecători ca și mine și câțiva cerșetori „de-ai casei", foarte activi și în timpul pelerinajului, liniște, clar-obscur, o zi ca oricare alta. Femeia de la pangar îmi confirmă faptul că „și aici la noi este cazare pentru pelerini, am ținut biserica deschisă toată noaptea, un călugăr s-a ocupat. Dar să știți că nu a venit mai nimeni, nu-și lasă oamenii rândul". Nu am reușit să vorbesc cu acel călugăr, ar fi fost interesant, iar glasul și răspunsul femeii sunau ca o obligație profesională, nimic mai mult.

Intru în rând în jurul orei 16.00. Nici nu am apucat bine să mă obișnuiesc cu ideea că voi sta în picioare mai multe ore de acum înainte și primesc (de fapt, mai mult îmi este îndesat în buzunar), un pliant

al firmei *Sallo* din Giurgiu care fabrică, printre alte accesorii decorative, și „troițe pentru grădini". Seamănă pe undeva cu mini-altarele de sacrificiu din culturile neolitice[1]. Spre deosebire de Iași, la București, vânzătorii ambulanți propun pelerinilor și maieuri de corp („pentru atins de raclă", după cum o spune nonșalant vânzătoarea romă) și nu doar batiste și eșarfe din bumbac. Pelerinii din capitală par a fi mult mai nerăbdători, mai grăbiți să-și atingă scopul ultim, atingerea raclei, și mai puțin preocupați de ansamblul pelerinajului, de bucuria de a fi prezenți aici. Foarte răspândită practica de a „ține rândul" membrilor familiei, colegilor de serviciu, vecinei de palier, iar toate acestea îmi amintesc cumva de cozile la alimente din perioada comunismului, de legile nescrise de atunci. Eu mă aflu în imediata apropiere a unui grup compus din mai multe femei de origine rromă. Lucrează la curățenie, într-unul din magazinele din gigantul Carrefour. Au plecat mai devreme de la slujbă astăzi, tocmai pentru a fi prezente la pelerinaj. Mărturisesc că veneau aici și înainte de 1990, aduse de părinți, pe când erau încă adolescente. „Dar nu era atâta lume, domnule. Acum e altceva, s-au înmulțit bolile și suferințele la oameni, mâncarea are multe E-uri din astea în ea, ce, noi nu vedem ce este prin magazine? Ne otrăvește și murim cu zile!"

Ascultând discuțiile din rând, îmi dau seama că politicienii, personalitățile oficiale ce se perindă de obicei prin fața camerelor de luat vederi la pelerinaj sunt mult mai negativ percepuți decât la Iași, chiar agresiv antipatizați. Dacă în capitala Moldovei ei erau percepuți ca un fel de „calamitate blândă", o probă în plus „pentru a încerca răbdarea pelerinului", după cum spuneau femeile de la țară, aici rândul, coada, face corp comun în exercițiul de distanțare. Atunci când o „coloană

1. Rândul și perimetrul locului de pelerinaj sunt intens folosite pentru distribuția de pliante, hărți turistice, flyere, cereri de ajutor și filantropie, oferte de pelerinaj și turism. În perioada 2009-2013 am primit un mare număr de materiale publicitare, din care am reușit să arhivez un număr de 106 de bucăți. Un minim efort de analiză indică următoarele: numărul de pliante având ca tematică sărbătorile locale este bine reprezentat la Iași, se observă tendința autorităților de a lega hramul Sfintei Parascheva de istoria, tradiția și „imaginea" locală. La București sunt distribuite mai ales materialele publicitare care nu au legătură cu dimensiunea spirituală a pelerinajului: târguri de modă și carieră, servicii de curățenie, servicii funerare. Tendințele bio-eco-naturiste sunt și ele bine reprezentate, indiferent de locul de pelerinaj. Pelerinajul și pelerinii sunt priviți ca resursă și teren de misiune pentru grupurile neoprotestante. Multe distracții și loisir pentru copii, centrate pe direcția naturii și a redescoperirii tradiției. Pelerinii sunt și grup-țintă al campaniilor de informare cu privire la pericolul traficului de persoane (pelerinii din zonele rurale ale Moldovei). Există și oferte de serviciu, în general slujbe precare, prost plătite (confecționere, ziliere, operatori telefonie-telemarketing). Am primit și materiale de atitudine civică (lupta anti-cip, anti-avort, Proiectul Roșia Montană). În fine, cea mai bine reprezentată era oferta de pelerinaje interne și externe, circa o treime din numărul total.

oficială" sau personalităţi cunoscute trec prin faţa raclei, rândul fierbe de nemulţumire, se aud replici scrâşnite printre dinţi. Invitaţii, câte două-trei persoane, sunt flancaţi de preoţi şi de un grup de jandarmi, ce constituie un fel de scut rectangular, care se deplasează apoi încet spre raclă. Preoţii şi jandarmii sunt foarte dezinvolţi, foarte naturali, nu par a fi la prima operaţiune de acest gen. Rândul se blochează, oamenii din „pachetele" pelerine cele mai apropiate văd ce se întâmplă, tensiunea este palpabilă.

Cerşetorii sunt agresivi, insistenţi, în număr mare, încearcă să intre în interiorul rândului, printre gardurile de protecţie ale Jandarmeriei. La rândul lor, jandarmii ce asigură paza sesizează ceea ce se întâmplă, nemulţumirea celor aflaţi în rând faţă de cerşetori, încearcă să vorbească pe un ton calm, dar deloc natural, spunând „staţi liniştiţi, ne ocupăm noi, nu faceţi scandal". Cu toate acestea, pelerinii nu se revoltă împotriva baletului necontenit al cerşetorilor, se dau tăcuţi la o parte într-o primă fază, apoi mormăie nemulţumiţi de ceea ce se întâmplă, după ce aceştia s-au îndepărtat. Rareori am văzut (ca să nu spun niciodată) pelerini care să ia atitudine împotriva genului acestuia de cerşetori agresivi, ce-şi exploatează la maxim stigmatele corporale, la Bucureşti sau la alte pelerinaje. Una dintre cele mai pregnante amintiri pe care le am de la acest rând a fost aceea a unui cerşetor, bărbat încă tânăr, ce ţinea în aer, cu un aer triumfător, cioturile celor două mâini înfăşurate în bandaje galbene, murdare. Peste umăr avea o geantă de voiaj în care introducea banii primiţi cu o mişcare ciudată, cu gura. Efectiv „ara" prin interiorul rândului, oamenii se dădeau la o parte vinovaţi. Hidoşenia sa era elocventă, degradarea, triumfătoare.

Nu am dus aşteptarea până la capăt, l-am părăsit după aproximativ două ore şi jumătate de aşteptare. Mărturisesc că mi-a fost foarte greu să „spiritualizez" aşteptarea. Zgomotul tramvaielor de pe Bulevardul Sf. Maria, traficul infernal, fluierele agenţilor de circulaţie, comerţul ambulant şi cerşetorii, telefoanele mobile tot timpul în activitate – toate acestea fac din pelerinajul de la Bucureşti unul foarte dificil. Evenimentul în sine este unul foarte „teatral" şi ţine de amplasarea raclei, rândul ce urcă maiestuos pe Deal, luminile, muzica religioasă din difuzoare etc. Dar rândul, aşteptarea în sine sunt dificile, epuizante.

Comerţul cu obiecte religioase. Tarabele care vând mărfuri cu conţinut religios sunt distanţate spaţial de perimetrul unde se găseşte rândul de aşteptare, spre zona „fântânilor" din Piaţa Unirii. Sunt supravegheate constant de jandarmi şi poliţie, spaţiul viu al comerţului nu comunică de fapt cu cel al rândului, la această stare de fapt contribuind în plus şi arterele de circulaţie foarte intens folosite din zonă. Naturaleţea pelerinajului de la Iaşi nu există aici, ceva se pierde, de unde şi impresia de „pelerinaj militarizat" pe care l-am avut din prima clipă în care l-am văzut. Ar fi interesant de realizat un studiu exact al obiectelor vândute în acest perimetru, obiecte nu neapărat legate de cultul ortodox, cât obiecte purtătoare de *sens* religios. Kitsch, extraordinar de mult kitsch

religios, expus pe principiul acumulării, *toujours d'avantage*. Ceasuri fosforescente cu icoană, crucifixe cu leduri colorate, „cărbune parfumat cu tămâie" – de fapt, arome indiene de santal și mosc – icoane turnate într-un fel de magmă rășinoasă sau împodobite cu perle mici de sticlă. Nu știu dacă mai este posibilă astăzi o ieșire din kitsch-ul religios triumfător[1].

În fine, ultima imagine a acestui pelerinaj. Un călugăr înalt, ciolănos, cu o barbă albă-fuior, care îl îmbătrânește pe nedrept, stă așezat pe iarbă, pe lângă gura de metrou din zona Dimitrie Cantemir – Pasajul Unirii. L-am văzut și în spatele unei tarabe, aparține unei mănăstiri din județul Râmnicu-Vâlcea. Este înconjurat de un grup de tineri și tinere, cam 15 persoane, majoritatea studenți. „Noua Generație Ortodoxă", aș putea spune ușor ironic. Fetele poartă rochii lungi tricotate manual, acoperind glezna, și basmale, băieții au barbă, privirile în pământ, straițe de lână, bocanci de piele groasă, cu talpă rezistentă. Îl ascultă pierduți pe călugărul-fuior care le vorbește despre cât de greu este să fii creștin în lumea de astăzi. Oameni în formare, ce-și caută cu greu calea, dau din cap aprobator la fiecare cuvânt. Iar călugărul vorbește foarte bine, extrem de convingător. Nu știu de ce, dar imaginea lor îmi reamintește o alta, reperată acum ceva vreme, într-un album dedicat arhitecturii sacre din lumea întreagă. Undeva în Sri Lanka, în jurul unei „stupa" rotunde ca un sân și pictate integral în alb (de altfel, este asociată simbolic laptelui matern) mai mulți pelerini laici serveau „consultații spirituale" din partea călugărilor budiști. Atitudinea lor, vizibilă în fotografie, era aceeași cu cea a tinerilor de astăzi: abandon, ascultare atentă, comuniune, bucuria descoperirii. Chiar lângă

1. Acum, în momentul redactării finale, îmi amintesc uimirea pe care o resimțeam atunci, în 2009, atunci când vedeam cum anumiți cumpărători ai acestor obiecte protestau dacă un sfânt nu avea aureola prea bine marcată („unde-s cercurile de la cap, cum mai știm noi că-i sfânt?" – spunea o bătrână nemulțumită de faptul că o mică reproducere a Sfântului Gheorghe era prea ștearsă), dar sunt total insensibili la încadrarea icoanelor cu rame pline cu bucăți de plastic colorat. Cum se explică totuși acest comportament paradoxal? Pe de o parte, dacă icoana nu este conformă normelor religioase ortodoxe, ea nu este considerată a fi o „icoană adevărată". Pe de altă parte, dacă include elemente și trăsături puternice, pregnante, evocând ortodoxia, e acceptată fără probleme. Ceea ce contează în ochii credinciosului este *venerația*, dragostea și respectul, adesea superstițios, față de icoana-obiect și apoi icoana-simbol. Astfel, o copie poate fi la fel de sacră ca și originalul, iar o icoană din plastic fără niciun interes artistic se poate dovedi la fel de eficace, dacă nu cumva mai mult decât originalul. Sacralitatea obiectului religios vândut în cadrul pelerinajelor nu se regăsește doar în obiectul în sine, ci mai degrabă în încadrarea sa într-o tradiție milenară, în practici religioase ce-i conferă apoi acest caracter. Gustul, interpretarea estetică sau practică a obiectului, poate fi personal sau colectiv, în acest ultim caz existând variații locale, legate de clasa socială sau de gen. Odată obiectul achiziționat, rugăciunile finale ale preotului, de „sfințire" a icoanei, duc la o consfințire definitivă a sacralității obiectului.

intrarea de la metrou, se află abandonate câteva farfurii de plastic cu resturi de sarmale. Trecătorii trec indiferenți, grăbiți să ajungă cât mai repede acasă.

București, decembrie

6 decembrie 2009

Un pelerinaj în formare. Comerțul religios și tendințele zilei. Haine de atins racla. Invazia kitschului. Sosirea „binefăcătorilor". Particularitățile rândului de așteptare. Radiestezie, energie, miracol. Replici culese din rând. Sarmalele atrag televiziunile. Spațiul din jurul Bisericii.

Ora 10.30. Biserica Sfântul Gheorghe Nou, „Kilometrul Zero" al Capitalei. Primele impresii. Nu există forțe de ordine, cu excepția a doi gardieni publici plictisiți și apatici, obișnuiți ai cartierului după felul în care se salută cu toată lumea prezentă. Rândul de așteptare se întinde prin parcul din jur, până către stația terminus de tramvai; pelerinii deja prezenți remarcă și ei cu voce tare absența forțelor de ordine și a gardurilor de protecție. Oamenii se așază la rând în mod natural; nu știu de ce, totuși atmosfera de aici îmi aduce aminte și ea de cozile la alimente din anii 1980, ultimii din comunism. Nu văd preoți și călugări în rând, cu o singură excepție, un tânăr călugăr înalt, slab, blond, cu o barbă subțire, ca de cânepă. Citește preocupat un „acatist" al Sfântului Nicolae. Este destul de frig, chiar ger subțire, dar nu plouă. Vânzătoarele de flori din zonă nu sunt numeroase, doar două sau trei, grupate în afara gardului de incintă al Bisericii. Vorbesc cu ele, îmi spun că nu au voie să intre în curtea bisericii, au încercat de mai multe ori, dar de fiecare dată au fost oprite de cei doi polițiști comunitari. La fel de puțini sunt și „colportorii" de obiecte religioase sau cu conținut religios, maximum cinci sau șase. Mai târziu, în jurul orei 12.00, își face apariția o vânzătoare de lumânări, din acelea cumpărate la kilogram din supermarket. Se așază „strategic" într-un soi de buclă a rândului, astfel încât să beneficieze de maximum de atenție și de contact cu pelerinii. Nu știu cum a scăpat de sub supravegherea zonei. La ora la care am ajuns, nu se vindeau nici batiste, maiouri de corp sau alte obiecte de vestimentație dedicate contactului și „preluării" sacrului înmagazinat în raclele Sfântului Nicolae. Un pelerinaj încă foarte tânăr, neașezat.

Ceea ce atrage atenția tuturor participanților la acest micropelerinaj este sosirea unei limuzine enorme, negre, strălucitoare la propriu și la figurat. Nu mă pot stăpâni să nu mă întreb cum poate fi o mașină atât de curată în mizeria ambiantă din București, părea scoasă dintr-o cutie uriașă plină cu vată. Porțile de metal de la intrare se deschid imediat, iar limuzina este parcată exact în fața pridvorului bisericii. Șoferul

coboară pentru a deschide portiera din spate. Din interiorul confortabil își face apariția o femeie matură, masivă. Are o coafură elaborată, o rochie lungă și grea peste care e aruncată un fel de pelerină din mătase cu ciucuri lungi, diafani, ce ating pământul. Mulțime de persoane, apropiați ai bisericii, se grăbesc să o întâmpine, să-i sărute mâna catifelată care le este întinsă (oferită) cu o grație naturală. Personajul în sine are ceva de cântăreață de operă coborâtă printre admiratorii anesteziați de emoție, combinată cu imaginea „românului de succes", ce a reușit în afaceri și ține cu orice preț să o arate. „Este binefăcătoarea bisericii", spune o femeie de lângă mine, „să vedeți ce cor frumos a pus pe picioare aici! Parcă-s îngeri, așa cântă". Binefăcătoarea doamnă dispare în biserică, după ce se închină cu prioritate la racla expusă în pridvor. Atmosfera revine la normal, emoția asociată apariției se risipește. În fine, poate ar trebui să mai adaug faptul că nu sunt camere de luat vederi, reporteri sau care de reportaj pentru transmisiuni în direct, așa cum este cazul la marile pelerinaje la care am asistat până acum.

Rândul. Dacă la pelerinajul din Dealul Patriarhiei, Sfântul Dimitrie cel Nou, erau (încă) vizibili pelerinii din mediul rural, cu felul lor diferit de a se îmbrăca, discuta, mânca, aici avem de-a face cu un pelerinaj 100% urban, cu dominantă feminină. Media de vârstă este de 58-65 de ani. Participanții sunt veseli, destinși, aș putea spune, toți erau siguri de faptul că vor ajunge la raclă – cu alte cuvinte, *se așteaptă puțin*, după cum spune o doamnă unei colege de serviciu prin telefonul mobil, invitând-o și pe aceasta să vină repede, pentru că ea s-a oferit să-i țină rândul. „Doar ce cobori, vii, te-ai închinat și ai plecat, nu durează mai mult de jumătate de oră." Alți pelerini citesc preocupați acatistul Sfântului Ierarh Nicolae sau alte cărți de rugăciuni, de format mic, ușor transportabile. Rândul este foarte viu, foarte animat, se „intră și se iese" din ordinea sa necontenit, mișcare favorizată și de lipsa gardurilor de protecție. După mai bine de jumătate de oră de așteptare, frigul începe să se facă simțit, mulți dintre cei prezenți se refugiază la căldură în biserică sau în clădirile din apropiere, inclusiv într-un restaurant de tip „împinge tava", numit, oare de ce, „Art-Café". Dacă părăsesc mai mult de două-trei persoane șirul de așteptare, breșa astfel creată se umple imediat cu cei veniți din spate, ca și cum rândul, ca un organism viu, ar avea oroare de gol, dorind păstrarea unei ordini superioare, prestabilite, care-i este proprie și care ne depășește. În jurul orei 12.30-13.00, după mai bine de două ore de așteptare, poate și sub efectul frigului din ce în ce mai aprig, rândul începe să se îngroașe, să se strângă încetul cu încetul, atmosfera inițială de „voioșie" a dispărut. „Acum încep să se bage și în față!", se aude o voce de bărbat, îngrijorată, din spate, rândul fiind blocat din cauze necunoscute, nu se mai înaintează chiar deloc. O altă voce, feminină de astă dată, spune suficient de puternic pentru a fi auzită de cei din jur: „Să mă văd eu acolo în vale, la doi metri de moaște, și uit tot".

O tânără din apropiere, studentă la medicină, am aflat ulterior că a fost voluntară a Crucii Roşii la mai multe pelerinaje, vrea să ne liniştească spunând: „Aici este o singură raclă, rândul trebuie să meargă repede. Eu am văzut pelerinaje unde erau şi şase racle, una după cealaltă, să fi văzut acolo cât timp trebuia pentru închinare şi cât de greu se avansa".

Ne apropiem în cele din urmă de locul în care se găseşte „mâna dreaptă a Sfântului Nicolae" expusă într-o raclă nouă[1]. Nu cunosc detalii despre fabricarea acesteia, posibilii donatori, dar este frumos lucrată şi de dimensiuni destul de mari. Ea a înlocuit vechiul „relicvariu" din argint pe care-l cunoşteam de mai multă vreme, sub forma unei mâini cu degetele întinse, destul de asemănător cu „relicvariile" de extracţie catolică din Europa Occidentală. Au câştigat astfel în „prestanţă" moaştele, în spaţiu şi dimensiune? Tipul acesta de raclă, mult mai „ortodoxă" ca prezentare, este oare mai bine acceptat de pelerini? Este vorba de o donaţie individuală sau de un efort colectiv al parohiei[2]?

---

1. Istoricul Matei Cazacu remarcă evlavia aparte a voievodului Mihai Viteazul pentru Sfântul Nicolae. Pe lângă construcţia Mănăstirii Mihai Vodă, în 1599-1600, voievodul a achiziţionat şi ferecat în argint o mână a Sfântului Nicolae, gravând-o cu o inscripţie grăitoare: „Această *mână* a Sfântului Nicolae...". Preţioasa relicvă ajunge la Biserica Sfântul Gheorghe Nou din Bucureşti în condiţii incerte, aşa cum sunt şi împrejurările în care Domnul a achiziţionat aceste moaşte. „În orice caz, oricare le-ar fi fost originea", afirmă Matei Cazacu, „aceste moaşte sunt false, deoarece corpul Sfântului Nicolae păstrat la Bari este întreg şi are cele două mâini intacte". Urmează în volumul lui Matei Cazacu un inventar detaliat al lăcaşelor de cult „ce se laudă că posedă părţi din moaştele sale. O analiză amănunţită a corpului păstrat la Bari va confirma sau nu aceste informaţii. În ceea ce ne priveşte, suntem sceptici şi credem că este vorba de moaşte false, răspândite în Occident şi în Rusia. Nu ar fi nici primul, nici ultimul caz de acest fel" (Cazacu, 2003: 102-103). Am menţionat acest episod nu pentru a ilustra schimbul, traficul şi comerţul cu relicve, curent în acea perioadă istorică, nici pentru a pune la îndoială veridicitatea moaştelor aflate la Bucureşti. Mai degrabă cred că este sugestiv faptul că inclusiv moaşte cu un trecut controversat au devenit motivaţia principală a unor pelerinaje construite „de la zero", aşa cum este acesta din Bucureşti. Pentru o mai bună înţelegere a fenomenului, a contextului social şi cultural al circulaţiei relicvelor, a se vedea şi studiul lui Patrick J. Geary, *Furta Sacra* (Geary, 2011). Aş mai dori să adaug că în momentul redactării acestui volum (august 2012) o căutare pe portalul de comerţ on-line ebay.com cu termenul „relics" furnizează un număr de 79.345 de rezultate, mediul electronic dovedindu-se deci foarte propice pentru acest tip de comerţ, la fel de vechi ca şi creştinismul.
2. În studiul dedicat relaţiilor dintre politică, legitimarea puterii şi cultul relicvelor, medievalista franceză de origine maghiară Edina Bozóky arată că o raclă nu este doar un simplu obiect de cult. Ea serveşte ca instrument şi ca modalitate de comunicare, chiar de propagandă religioasă. Prin materialitatea lor, relicvariile erau menite să propage şi să perpetueze relaţia dintre

Ultima etapă a ritualului, înainte de atingerea raclei, constă în depunerea unei candele de stearină pe o masă mare, din PAL melaminat. Pe masă sunt expuse mai multe icoane. În centru este plasată icoana Mântuitorului, flancată de cele ale Sfântului Ierarh Nicolae și ale Sfintei Parascheva, înconjurate de zeci de candele, de diferite forme și culori. Ansamblul astfel creat este foarte spectaculos din punct de vedere vizual și mă duce cu gândul la „instalațiile" și modul de a aduce ofrande luminoase din anumite biserici catolice pe care le-am vizitat în Franța și în Italia. Chiar lângă raclă stă un bărbat solid, cam de 60 de ani, îmbrăcat în civil, cu haine groase, se vede că este pregătit să înfrunte frigul asociat unei așteptări îndelungate. Pare de-al casei, este foarte sigur pe el, se adresează pelerinilor dornici de întâlnirea cu sacrul: „Mai repede, mai repede, nu zăbovim, ne grăbim, nu atingem obiecte voluminoase de raclă" și alte asemenea îndemnuri. Are rolul de a asigura fluiditatea rândului, iar controlul timpului total de așteptare depinde în mare măsură de el. Joacă rolul jandarmilor de la marile pelerinaje și, la fel ca aceștia, pare a fi foarte pătruns și conștient de importanța misiunii sale. La final, fiecare pelerin este miruit pe frunte de preot, primind în dar și o iconiță-calendar pe anul 2010 și o minusculă bucățică de vată „dată" pe la moaște, impregnată deci de sacru și de virtuți terapeutice latente. Timpul de așteptare a fost de circa trei ore.

Replici din rând, observație directă, dialoguri. „Răbdarea este un canon", femeie, 50 de ani, casnică. „Politica mă enervează. Mă enervez când văd ticăloșia politică din România, dar mă resemnez, nu am ce face, mai bine spun o rugăciune, vin aici la pelerinaj să mă consolez", bărbat, inginer petrolist pensionar, cam pe la 70 de ani, foarte bine îmbrăcat, adecvat pentru vremea de afară. Mai târziu voi afla că hainele *outdoor* pe care le poartă cu mândrie nedisimulată sunt trimise de fiul său, emigrat în Norvegia, inginer petrolist la rândul său. „Eu cred în radiestezie, cred în energia din acest loc, în vindecările miraculoase. De asta merg în fiecare an, de câte ori pot, și la pelerinaje", femeie, 45 de ani, profesoară. „Aveți două flori cu dumneavoastră? Păi, nu e bine! Cum de ce nu-i bine? Ar trebui să mai cumpărați una, să fie trei, că doar nu vă duceți la mort. Sfinții sunt vii, ei nu sunt morți. Păi, vedeți că nu știți, dar de asta suntem adunați toți aici, să mai învățăm și unii de la alții", o altă femeie îmbrăcată complet în negru, de vârstă incertă. Și tot ea mai spune: „Persoanele care sunt date cu ruj pe buze nu pot să sărute

---

sfântul conținut și donator. O raclă afirmă legitimitatea unei puteri teritoriale, a unei dinastii sau a unui donator foarte înstărit, chiar și ambițiile unor proiecte politice. Utilizate adesea în cadrul unor ceremonii publice de mare anvergură, ele asigură un transfer de putere sau, mai nuanțat, pun în scenă de o manieră simbolică și mențin coeziunea și identitatea unei comunități sau ale unui întreg popor (Bozóky, 2006: 252).

Un rând calm, ordine autoimpusă

icoanele, moaştele, alte obiecte de cult! Să le atingă evlavios cu fruntea, da, se poate. Cele mai întâlnite incidente la pelerinaj sunt provocate de bolnavii de inimă, de hipotermie şi de oboseala extremă", o studentă la medicină, voluntară de la Crucea Roşie.

Am şansa de a asista la plecarea limuzinei negre. Binefăcătoarea sălaşului se urcă în maşină la fel de maiestuos ca şi la venire, însoţită de preoţi, alţi apropiaţi ai bisericii, pelerini curioşi. Maşina demarează silenţios pe poarta larg deschisă, însoţită de o liotă de cerşetori, o prezenţă obişnuită de altfel în zona în care este amplasată biserica. Un poliţist comunitar încearcă fără succes să-i ţină la respect, dar ei nu renunţă. În aer începe să se simtă un miros îmbietor, pătrunzător, inconfundabil de sarmale. O „pomană", având ca autori o familie ce descarcă toată logistica necesară, în frunte cu o oală uriaşă de inox, dintr-o autoutilitară marca Citroën. Opinii împărţite se aud în jur. Unii pelerini laudă mirosul, se bucură că vor putea mânca ceva după orele de aşteptare petrecute în picioare. Alţii critică prezenţa sarmalelor. „Va fi îmbulzeală, ce, noi suntem săraci să ne înghesuim, iar sarmalele atrag televiziunile, se ştie!"

Pelerinajul modelează efemer şi spaţiul public din jurul Bisericii Sfântul Gheorghe Nou. Pelerinii au îmbrăcat cu lumânări (candele de stearină, mai exact) câteva cruci de piatră din curte, pridvorul acesteia etc. Senzaţia mea finală era că aveam de-a face cu un pelerinaj tânăr,

care tocmai se construiește, se caută în permanență, negociindu-și identitatea proprie. Un semn mi s-a părut a fi și faptul că nu existau toalete publice sau ceva asemănător, prevăzute în dispozitiv, cu toate că așteptarea și numărul de pelerini ar fi justificat folosirea lor. Foarte sugestiv, cei de la restaurantul „împinge tava", aflat chiar vizavi, au blocat toaleta proprie cu un scaun mare, pe care era poziționat un carton mare pe care stătea scris „defect". Dar același restaurant nu ezita să organizeze „mese festive pentru pelerini", după cum declarau doamnele vesele și harnice ca niște albine care lucrau acolo.

2010

Mănăstirea Cernica, aprilie

11 aprilie 2010

Pelerinajul automobilelor. Costume populare, nuga şi halviţă. Un rând atât de liniştit. Sarmale cu rezervare. Rugăciunea prin intermediar. Sacrul şi transmiterea sa prin telefonul mobil. Coaching spiritual şi dezvoltare personală prin pelerinaj. Despre buna utilizare a camerei de filmat. Unde sunt zăpezile de altădată?

Intrarea în mănăstire şi împrejurimile acesteia. Sosesc la mănăstirea aflată la doar câţiva kilometri în afara oraşului Bucureşti în jurul orei 08.00 dimineaţa. Zi de primăvară, cer albastru, soare înalt, dar încă frig, iarna nu și-a spus ultimul cuvânt. Prima impresie pe care o resimt este aceea că asist mai degrabă la o întrunire automobilistică decât la un pelerinaj, zi de hram şi de sărbătoare la mănăstire. Mai târziu, pe când mă aflam deja în rând, un cuplu de bucureşteni în vârstă mi-au spus ca în anii 1940, copii fiind, veneau să participe la hramul mănăstirii în căruţe trase de cai. Maşinile, de toate mărcile, stările şi culorile au luat acum locul vechilor atelaje. Toţi şoferii caută disperaţi un loc de parcare pe lângă intrarea mănăstirii, deja blocată de prezenţa multor tarabe ce vând obiecte cu conţinut religios, încercând să evite „capcana" formată de amestecul de pământ şi apă, adevărată mocirlă, de pe cealaltă parte a drumului, în pădurea din apropiere. Mai multe maşini sunt deja împotmolite, se chinuie să se detaşeze de pământul lipicios, dar nimeni dintre cei ce se reped să intre în curtea mănăstirii nu dă o mână de ajutor nefericiţilor „pelerini de autoturism". La intrarea în mănăstire se percepe o taxă de un leu pentru cei care doresc să intre pe patru roţi în incinta spaţiului sacru dintre zidurile acesteia. Paznicul (altminteri un individ posac, plictisit şi foarte lent în a deschide cu adevărat bariera de la intrare în afara zilelor de hram) se activează spontan la orice mic gest al şoferilor, alergând sprinten cu un teanc de pachete de bancnote de un leu în mâna stângă. Pe lângă tarabele cu obiecte religioase se pot observa şi alţi vânzători, rromi în marea lor majoritate, care propun trecătorilor nuga, halviţă sau covrigi. Flori de sezon, zambile, lalele,

chiar și ultimii ghiocei de pădure, doar batem la poarta primăverii. Printre cărțile vândute se detașează în mod clar ca număr și ca manieră de prezentare *Cine suntem*, autor Dan Puric; nu am verificat cu atenție, dar unele pagini par a fi trase la fotocopiator și legate imprecis, coperțile au o altă culoare și textură, exemplare „pirat", cu alte cuvinte. Se mai pot vedea și grupuri de studenți ascoriști, tineri și tinere îmbrăcați integral în costume populare, afișând cu mândrie celebrele straițe din lână împletită, multicoloră, purtate pe umăr sau transversal, în bandulieră. Unele grupuri numără chiar și 10-12 persoane, se deplasează compact spre locul de derulare a rândului. Astfel de grupuri le-am remarcat și la alte pelerinaje, numai că aici sunt mult mai vizibile, mai „remarcabile", ca să mă exprim astfel, din cauza exiguității locului și a unicei alei de acces spre mănăstire. Să nu uităm, Cernica a fost ostrov, izolat între apele lacului cu același nume.

Efectul imediat al rândurilor cu timp de așteptare redus, dublat de vremea mai degrabă agreabilă: pelerinii sunt calmi, degajați, bucuroși că se găsesc acolo. De altfel, când se angajează propriu-zis în rând, majoritatea nu uită să menționeze faptul că „se așteaptă puțin, cel mult două-trei ore". Cei care au mai fost prezenți și în alți ani la acest pelerinaj simt nevoia să-și autentifice identitatea pelerină și experiența asociată ei, afirmând cu un aer expert că „anul acesta este mult mai multă lume prezentă decât anul trecut, la aceeași oră. Poate și datorită vremii acesteia de primăvară". Există și un dispozitiv de pază și ordine în poziție, dar este vorba, după estimările mele, de doar 20-30 de oameni, maximum două grupe operative debarcate din minivanurile vopsite în albastrul închis specific acestei arme.

Rândul „curge" natural pe aleea ce duce spre lac și cimitirul mănăstirii, spațiul de manevră din imediata lui apropiere nu este foarte generos. Identific rapid câțiva cerșetori întâlniți și în pelerinajele precedente. Cel mai mult îmi place un pitic bărbos, cam pe la 40 de ani, foarte solid, care cântă cu voce puternică, baritonală, îndelung antrenată, o pricească despre grădina Maicii Domnului.

Efectul melodiei asupra pelerinilor este imediat, cei mai mulți încep să se caute de bani, în general bancnote de un leu sau monede de cincizeci de bani, pe care bărbatul le primea cu o anumită aviditate și „naturalețe", aș putea spune, mulțumind scurt din cap, fără a se opri însă din cântat, conștient de efectul emoțional asociat melodiei. Ascultându-l la rândul meu, îmi aduc aminte cu exactitate că în octombrie 2009, la Iași, începuse să interpreteze *Hristos a înviat*, spre marea mirare a celor din jur.

În această etapă pregătitoare a rândului, cei prezenți intră într-o stare specială, capătă o nouă identitate, devin „pelerini". Toți „dau acatiste", scriu greoi, pe foi albe de hârtie, liste lungi cu numele celor apropiați. Sunt căutate puncte de sprijin (copaci, scaune) pentru a scrie mai ușor. O femeie în vârstă scrie așezată cuminte pe un taburet de bucătărie vopsit în galben. Scaunul este mutat la intervale egale de timp de către

soţul său. Prinde scaunul cu grijă, ca pe un obiect foarte preţios, apoi îl poartă delicat, căutând puncte de sprijin stabile pe sol, cât mai curate cu putinţă. Ordinea (auto)constituită a rândului este perturbată de autoturismele ce se îndreaptă în viteză către renumitul cimitir al mănăstirii, aflat la capătul aleii, acolo unde sunt înmormântaţi Dumitru Stăniloae, André Scrima sau Ernest Bernea. În unele dintre ele se poate zări silueta preotului însoţitor, adus special de familii pentru a oficia la mormântul celor apropiaţi slujbe de pomenire; nu mi-am putut da însă seama câţi dintre cei care participau la astfel de ceremonii funerare se întoarceau apoi şi la rând, cu sau fără preotul „personal”.

Revenind la rând, la capătul acestuia mai exact, remarc prezenţa unei vânzătoare de batiste. „Batiste de dat pă la raclă, batiste de dat pă la raclă”, spune femeia rromă, cu o voce joasă, foarte atentă să nu fie remarcată de jandarmii aflaţi la doar 20-30 de metri mai sus. De altfel, e singura care se ocupă cu acest gen de comerţ ambulant, asociat cu atracţia formidabilă pe care oamenii o simt pentru sacru. Încerc să par neştiutor şi o întreb pe vânzătoare: „Ce se face cu batistele, la ce sunt bune?”. Femeia se opreşte din vânzare, introduce teancul multicolor de batiste într-o sacoşă de rafie pe care o purta sub braţ, ba chiar îşi aprinde şi o ţigară, aşezată *lângă* rândul de aşteptare, sub privirile reprobatoare ale celor din jur; aici şi la alte pelerinaje, fumatul în şi lângă rând este tolerat la limită, niciodată acceptat pe deplin. Apoi îmi spune cu un glas cântat, ciupit de prea mult fum de tutun: „Domnu’, că vă văd băiat învăţat (sic!), batistele se ia de oameni ca să le dea pe la moaşte, să ia de acolo, este bune să vă *ungeţi*. Sunt batiste bune, curate, noi. Da’ să fiţi atent, să nu le daţi înainte sau după pe la nas sau pe la altă mizerie. Asta este cu batista. Câte vreţi? Oamenii iau mai multe, să le ajungă şi pentru rude, prieteni, copii, că nu poate să vină toţi aicea la pelerinaj”.

Rândul „aşezat”. Aşteptarea, pelerinii, „hrămarii”. După circa jumătate de oră, rândul începe să se „aşeze”, să-şi găsească propriul ritm şi viteza de înaintare. Vecinii mei apropiaţi din rând sunt un grup de cinci-şase tineri, 18-20 de ani, din satul Cernica. Băieţi şi fete, toţi îmbrăcaţi frumos, cu haine lucioase de plastic, ele în blugi cu modele imprimate, ei în costume de trening de „firmă”. Adică tot ce au mai bun pentru sărbătoare. Încep să discute degajat, calm despre întâmplări de la serviciu, performanţele telefoanelor mobile, softuri diverse, maşini tunate – toate subiectele care-i pasionează pe oricare alţi tineri de vârsta lor, oriunde s-ar afla pe glob. Rândul este calm, oamenii sunt surâzători, veseli aş putea spune, se bucură de soare, de atmosfera specială de sărbătoare religioasă şi nu numai ce pluteşte în aer. La fel ca şi anul trecut în decembrie, la pelerinajul bucureştean dedicat Sfântului Nicolae, simt că perspectiva unui timp redus de aşteptare calmează rândul, are un efect anestezic. Profit de starea aceasta specială ce s-a instalat peste noi, cei prezenţi, pentru a avea o mică discuţie cu unul dintre jandarmii

prezenţi lângă rând. Un Robocop de Cernica, afişând o ţinută anti-manifestaţie completă, inclusiv apărătoare pentru coate, gât, picioare, complet inutile în condiţiile actuale. Omul legii se expune privirilor admirative ale celor din jur ca un fel de forţă liniştită. Îl întreb de ce nu au instalat garduri de protecţie „aşa cum am văzut eu că se face la alte pelerinaje pe unde am mai fost". Urmează un răspuns tehnic, pe un ton foarte plictisit: „Lume calmă. Obiectiv sigur. Curtea largă, fără oficiali".

Creionez două tipare de pelerin, privindu-i pe cei din jurul meu, aflaţi în rândul acesta special de la Cernica, fără o formă fixă, oamenii intrau şi ieşeau destul de liber, nefiind preocupaţi de faptul că îşi vor pierde locul, o adevărată obsesie la marile pelerinaje. Pe lângă tinerii menţionaţi deja mai sus, ce dau impresia că participă la un fel de distracţie cu substrat religios, încă două figuri. *Doamna de mare pioşenie*: femeie în jur de 55-60 de ani, poartă maramă neagră pe coafură savant aranjată. Machiate cu grijă, nu strident, dar vizibil. Fustă lungă până în pământ, condiţie pelerină asumată pe deplin. Atunci când se roagă, simt nevoia să o arate celor din jur, înalţă bărbia, pentru a face loc mâinilor cu degete împreunate, par nişte madone coborâte direct de pe etamina brodată. *Pelerina dezvoltare personală*: tânăra directoare de multinaţională aflată în rând chiar în apropierea mea, însoţită de două dintre colegele sale. Ochelari cu rame fine, tunsoare elaborată cu şuviţe multicolore, dar nimic strident, haine uşoare, practice, călduroase, telefon BlackBerry setat pe „silenţios", dar care nu a încetat să sune niciun moment, ecranul se aprindea şi se stingea intermitent. O aud cum le spune colegelor sale, două la număr, prezente „din curiozitatea de a o însoţi", că nu întâmplător este aici, participarea la acest pelerinaj face parte din exerciţiul de *coaching* urmat în acest moment. Din câte am înţeles, domnişoara directoare avea de fapt doi „coaches" (ea pronunţa cuvântul cu un accent foarte british, curat british, fără umbră de ironie o spun). Unul dintre ei este alpinist, „mă ajută să-mi depăşesc orice limită, oricât de înaltă ar fi aceasta", cel de-al doilea preot, cu care face *coaching spiritual*, acesta din urmă îndemnând-o să participe la pelerinaj, pentru „testarea capacităţilor fizice şi abilităţii de a transforma răbdarea într-o satisfacţie".

După circa o oră, o oră şi jumătate de aşteptare îşi fac apariţia scaune de mici dimensiuni, pliabile, fabricate din lemn sau modele mai vechi, tip „camping comunist", două cadre de aluminiu unite între ele cu o bucată de pânză de doc, tare decolorată şi obosită de timp, ca şi proprietarii lor, pensionari în cele mai multe cazuri. Cei care nu aveau un scaun prevăzut pentru învingerea oboselii trupului încep să se rezeme de bordura trotuarului sau de trunchiurile copacilor din jur. La fel ca în decembrie anul trecut, asist la dispute cu privire la numărul, par sau impar, de fire de flori ce se cuvine a fi oferit la raclă. „Asta din faţă de ce are trei flori cu ea? Pentru că aşa le-a cumpărat! Dar câte flori să cumperi, număr par? Nu, nu-i bine, am auzit pe o femeia ce spunea că

nu-i bine așa, că doar Sfântul Calinic nu este un mort ca toți ceilalți. Nu ne legăm acum de viața sa".

În jurul orei 10.30 ies din rând, pentru a transcrie efectiv în carnetul meu de teren o parte din observațiile vizuale și frânturile de dialog pe care le-am prins din zbor în timpul în care am fost prins efectiv în rând. Pretextul este unul simplu, le spun celor din jur că mă duc să-mi cumpăr lumânări de la pangarul mănăstirii, aflat ceva mai jos, spre intrare (ceea ce am și făcut, printre altele), apoi rog să mi se țină rândul, pelerinii prezenți acceptă rugămintea cu plăcere; aici nu există teama de a nu ajunge la raclă, paralizantă, de la Iași sau de la București.

Imagine de ansamblu a rândului. Automobilul, omniprezent

Așezat pe treptele uneia dintre scările din interiorul curții mănăstirii, încep să scriu cu sârg. V.A., doctorand în antropologie la o universitate din București, a acceptat să mă însoțească pentru a realiza un mic film documentar dedicat acestui pelerinaj. Mă privește de la distanță, cum stau aplecat, absorbit de carnetul meu de note, se apropie filmând, apoi face o observație foarte pertinentă, verificată ulterior la multe dintre pelerinajele la care am participat: „La Cernica este un teren ușor. Eu pot filma în voie, iar tu poți scrie fără să trezești bănuiala nimănui. Toată lumea scrie acatiste și bilete, iar atunci când iei notițe într-un carnet nimeni nu pare îngrijorat". De mine se apropie o femeie de circa 60 de ani, îmbrăcată simplu, cu basma pe cap, sigur provine din mediul rural. Mă întreabă timid, dar fără teamă sau reținere în glas dacă o pot ajuta și pe ea să scrie un acatist pentru „părintele cel mărunțel".

Accept imediat, apoi îi cer permisiunea de a o însoți, dornic să-l cunosc și eu pe „părintele". Este vorba de un bărbat tânăr și foarte slab, maximum 35 de ani. Poartă peste mijloc un pulover lung, mănăstiresc, pantaloni și fular negre, plus o haină de catifea reiată, tot neagră, ca pentru timpul schimbător de primăvară. La gât are o cruce de lemn, iar la rever, o altă cruce, mică, discretă, ce pare din argint, așa cum am mai văzut că poartă preoții catolici „în civil" în Occident. „Părintele" are un puternic accent moldovenesc, ochii albaștri, evită privirea directă și-mi pare a fi tot timpul în alertă, pentru a nu fi remarcat de călugării mănăstirii sau de forțele de ordine din jur. Fără nicio îndoială, este un „hrămar", unul dintre obișnuiții pelerinajelor, un amestec de nebun întru Hristos, impostură și spirit întreprinzător. „Părintele cel mărunțel" o atinge pe femeie pe cap, într-un gest de binecuvântare, apoi deschide o geantă mare, din piele, mai degrabă un geamantan, de unde scoate o sticlă cu un ulei parfumat. Femeile din jur spun că „este bun rugător, are har, s-a rugat pentru cineva de la mine din sat și l-a scăpat de boală. Se roagă pentru cine nu știe să se roage". Mă îndrept și eu către el, cu o bancnotă de 5 lei în buzunar, și-l rog să se roage și pentru mine. *Stați să vă scriu*, îmi spune bărbatul, apoi scoate din geanta-geamantan (cu această ocazie văd că înăuntrul ei este un talmeș-balmeș teribil, mere amestecate cu prosoape, bani, sticle mici cu ulei, biscuiți, pixuri) un caiet școlăresc de matematică. „Haideți să vă scriu. Numele!", îmi spune acesta, aproape milităreşte. „Cu ce boală să vă trec?" Eu ezit, așa că bărbatul scrie „suferind" în dreptul numelui meu. Întreb la rândul meu, suficient de tare pentru a fi auzit de cei din jur, cât trebuie „să plătesc", și accentuez cel din urmă cuvânt. El nu răspunde, tactic, dar femeile din jur reacționează imediat, în cor, „dați cât vreți, dar nu este obligatoriu să dați bani". Iar femeia căreia i-am scris acatistul mă trage iarăși la o parte, pentru a-mi spune încă o dată că „doi oameni de la mine din sat au fost vindecați după ce s-a rugat și Părintele la Sfântul pentru ei".

Reintru în rând. Ce se mai întâmplă în curtea mănăstirii. Atingerea moaștelor. Vremea a devenit schimbătoare, soarele apare și dispare, un vânticel subțire, înghețat se face din ce în ce mai simțit. Starea de spirit a celor din rând pare să varieze în funcție de episoadele cald-rece ale capriciosului soare de primăvară. Se aud din ce în ce mai des în jur replici de genul „Mișcă-te pe loc, mișcă degetele în încălțăminte, altfel înghețiți! Când eram eu în armată, în iarna lui 1954, unul dintre camarazii mei a înghețat în postul de pază, abia ce l-au trezit dimineață, gerul era năprasnic, tot nu a scăpat fără să-i taie niște degete, iarna era iarnă, ce, ca acum?". Același bărbat cuprins de nostalgia serviciului militar și a zăpezilor de altădată încheie discuția spunând: „Dacă aveam noi acuma și o Catedrală a Neamului, una mare cu toate moaștele în ea, mai stăteam noi la rând în frig și ploaie? Nu intram noi cu toții acolo?".

Este ora 11.30, rândul a atins cea mai mare lungime, etalându-se de-a lungul aleii asfaltate ce duce către cimitirul mănăstirii, apropiindu-se sensibil de acesta. Tot acum, agitaţia automobilistică este maximă, ca un balet mecanic neîntrerupt, în căutarea unui loc de parcare din ce în ce mai greu de aflat. Ritmul vieţii urbane, apropierea marelui oraş numit Bucureşti influenţează vizibil ritmul pelerinajului. Chiar în momentul în care urma să păşim sub arcada porţii de intrare în mănăstire, îşi face apariţia o „echipă mobilă" de trei călugări, aparţinând unei mănăstiri din Moldova, după cum se putea citi pe ecusoanele pe care le purtau la vedere. Toţi sunt tineri, agili, par să fie foarte familiarizaţi cu o astfel de operaţiune delicată, în mijlocul mulţimii curioase şi nerăbdătoare să afle ce se întâmplă. Unul dintre ei miruieşte cu un gest expert pe cei din jur, utilizând un recipient de mici dimensiuni plin cu mir parfumat, ce seamănă şi funcţionează pe acelaşi principiu ca un deodorant de tip *roll-on*, foarte practic în împrejurările date. Primeşte diferite sume de bani, în general bancnote mici de un leu sau chiar monede de 50 de bani, pe care nu le cere în mod direct, îi sunt oferite spontan. Ceilalţi doi călugări, odată realizată operaţiunea de *captatio benevolentiae* de către fratele miruitor, încearcă să vândă în siajul mirului frumos parfumat mici cutiuţe pătrate din plastic, conţinând câteva boabe de tămâie şi smirnă, o iconiţă plastifiată, un mini-flacon de ulei sfinţit, *din candela Sfântului*, asemănător cu mostrele gratuite de parfum, plus o minusculă bucăţică de vată, tot *de la Sfântul* şi ea, după cum precizau călugării cu claritate. Unul dintre ei este foarte panicat, mă roagă pe mine (oare de ce, de ce tocmai eu?) să nu-i scap din ochi geanta de pânză neagră în care a depozitat „stocul" de marfă. Îmi spune direct, ca şi cum ne-am fi cunoscut de când lumea, că la Iaşi i-a fost furată geanta, dar „mi-am regăsit icoanele, cu ajutorul lui Dumnezeu şi al Jandarmeriei". Cineva din preajmă cumpără un flacon cu mir, călugărul mulţumeşte menţionând şi modul de întrebuinţare, pentru o maximă eficacitate: „Să o porţi tot timpul cu matale, oriunde te vei duce. Să nu uiţi să te miruieşti în fiecare dimineaţă!".

Chiar sub poarta boltită de la intrarea în mănăstire este plasat un afiş de mari dimensiuni, în limbile română şi engleză. „Vă rugăm: seriozitate, bunăcuviinţă, decenţă în locaşul lui Dumnezeu." Imaginea centrală a afişului prezintă nişte tineri îmbrăcaţi corect, simplu şi sever, aş spune: cămaşă albă, pantaloni negri sau fustă lungă, ghete solide, femei cu capul acoperit. Plus o tânără femeie în costum naţional, undeva la marginea cadrului fotografului, ţinând de mână o fetiţă de cinci-şase ani, cu maramă şi ea. Pe marginile afişului sunt lipite cu scotch alte interdicţii, mici pătrate de 10 × 10 cm, de genul celor care pot fi cumpărate din orice supermarket: interzis cu ţigări, alcool, telefon mobil, mâncare (de fapt, figurat era un hamburger) şi, în fine, interdicţia de a intra cu animale neţinute în lesă, mai degrabă o glumă sau o formă, puţin probabilă, de autoironie, dacă ţinem cont de numărul impresionant de câini din incinta mănăstirii. Ceea ce mi-a mai atras atenţia, odată

pătruns în curtea interioară, a fost felul în care ocupa spaţiul o familie de rromi, aşezată pe iarba încă firavă, în jurul unei uriaşe oale cu sarmale. Cam 25 de persoane, tineri şi bătrâni, femei şi bărbaţi. Miroase frumos, a condimente şi a vin fiert, cei din apropierea lor, dar şi cei deja încadraţi în rând nu înţeleg prea bine ce se întâmplă, se aşteaptă să aibă loc o distribuţie de sarmale, „echitabilă", aşa cum se întâmplă de obicei în cadrul pelerinajelor. Numai că familia extinsă de rromi nu împarte cu nimeni hrana, mănâncă sarmale şi bea Coca-Cola direct din sticle de plastic de doi litri. Mai mult, unul dintre membrii acesteia, masiv, îmbrăcat într-o geacă de doc neagră, ceea ce-l făcea să semene cu un agent de pază în exerciţiul funcţiunii, îi ţine la distanţă pe cei care încearcă să se apropie, mai ales oameni sărmani şi cerşetori, prezenţi în număr mare în acel moment în zona unde avea loc masa rromilor.

Racla plină de flori. Pelerini în rugăciune

Ajungem în sfârşit în faţa raclei, împodobită cu flori albe, mulţime de flori, inclusiv sub forma unor lampioane ce se balansau uşor în bătaia vântului de primăvară. O mică îmbulzeală, repede rezolvată de trei bărbaţi ieşiţi din rând, probă a capacităţii sale de autoreglare. Mai multe femei stau în genunchi lângă estrada unde se află expusă racla şi se roagă intens, ridicând capetele şi mâinile către cer. O adolescentă handicapată, cu o boală neurologică gravă ce pare că i-a sculptat faţa, doreşte să ajungă aproape de raclă, tremură din toate încheieturile, seamănă

cu o păpușă stricată ce se încăpățânează să mai aducă încă bucurie unor copii sărmani. Persoanele aflate în imediata apropiere a raclei nu știu ce atitudine să adopte față de ea, dar până la urmă adolescenta atinge racla și o sărută, balansându-se îngrijorător. Surprinzătoare, și de această dată, capacitatea preoților de a recunoaște suferința reală, acolo unde ea există. Preotul blond de lângă raclă observă toată scena, apoi îi moralizează pe cei care s-au opus intruziunii adolescentei bolnave, rugându-i „să se roage, să fie cu capul plecat și smerit, atenți la ceea ce se întâmplă în fața lor, nu să se certe". Tinerii îmbrăcați în plastic, din satul Cernica, au fost printre colegii mei de așteptare. Acum izbucnesc toți în râs și fac fotografii cu telefonul mobil, chiar înainte de a ajunge la momentul zero, atingerea raclei; nu înțeleg pe moment atitudinea lor neobișnuită, apoi totul se lămurește: în apropiere se găsește o femeie de circa 40-45 de ani, atrăgătoare, o frumusețe fanată, pe care am remarcat-o și anterior în rând. Acum se află pe iarbă, lângă raclă, sprijinită în mâini și în genunchi, cu bărbia în sus, într-o poziție corporală cu trimiteri oarecum sexuale, fapt observat de tineri și exploatat prompt cu ajutorul camerelor foto de pe telefonul mobil[1].

Momentul zero, ajung la racla Sfântului Calinic de la Cernica, măturată de sute de batiste, sărutată, mângâiată, atinsă cu fruntea, mâinile, buzele, urechile sau alte locuri vătămate de boală și suferință de către pelerini. Pe capacul desfăcut al raclei, pe un colț al acesteia mai exact, se află un prosop de plastic roz, depozitat acolo pentru a se îmbiba de mana vindecătoare a moaștelor. Particularitatea expunerii raclei în acest pelerinaj este că accesul la capacul desfăcut al acesteia este oarecum liber, neîngrădit de forțe de ordine, ceea ce face ca în „spatele" raclei să se afle o mulțime de persoane doritoare să o atingă cu diverse obiecte, batiste, flori, să o sărute pur și simplu. Aici are loc una dintre cele mai interesante scene la care am asistat până acum, legată de practica pelerină și avansul tehnologic al societății noastre. O femeie de circa 60 de ani, pensionară, fără nicio îndoială, scoate din buzunar un telefon mobil, formează preocupată și stângace în același timp un număr de telefon, închide, așteaptă să fie sunată de cineva, răspunde, apoi, vorbind puternic în aparat, spune: „Mamă, am ajuns. Luați și voi!". Apoi plimbă tacticos telefonul mobil pe deasupra suprafeței capacului raclei, cu gesturi circulare, ca și cum l-ar fi șters cu un obiect moale, pufos. O mică paranteză: imediat după ce am ieșit din zona raclei am reușit să o prind din urmă pentru a discuta cu ea, întrebând-o cu cine

1. La momente asemănătoare am mai fost martor și în cursul pelerinajului de la Mănăstirea Nicula, în august 2013. Acolo se înconjoară vechea biserică de lemn din curtea mănăstirii în genunchi și coate, inclusiv de către unele tinere fete și adolescente îmbrăcate destul de lejer, estival. De remarcat jena operatorilor și reporterilor TV care caută unghiuri mai „pudice", să spunem, pentru a filma toată scena. Sexul, religia și moartea au fost dintotdeauna legate.

a vorbit. Era vorba despre fiul ei, plecat la muncă în Italia de doi ani. „Fluxul pelerin" se dispersează în curtea mănăstirii, oamenii au înscrisă pe față acea expresie de calm și mulțumire profundă pe care am surprins-o de atâtea ori în astfel de ocazii. O femeie mărunțică împarte dintr-o cutie de carton colăcei unși cu miere și nucă, o alta distribuie flori, multe flori, din cele depuse pe raclă. Revin la scena observată anterior, și anume utilizarea telefonului mobil. Acest instrument de comunicare, echipat cu cameră foto, este din ce în ce mai utilizat pentru a capta imagini pioase sau pentru a înregistra slujba religioasă. Telefonul în sine nu este „sfințit" prin atingere: fotografiile realizate sunt utilizate ca fundal de ecran, dar cel mai adesea sunt trimise membrilor familiei sau postate pe un site de socializare.

Final. Întoarcerea acasă. Ne îndreptăm agale, V.A. și cu mine, către poarta de ieșire din mănăstire, să tot fie ora două după-amiaza. Mașini, multe mașini, cu probleme de manevră din cauza spațiului redus și a aglomerației. Unele dintre ele au derapat pe pajiștea udă, motoarele urlă, ambalate la maximum, în încercarea șoferilor de a scăpă din capcana glodului. Încă odată, am impresia că asist la un pelerinaj automobilistic, la un mare salon auto în aer liber. Echipa de filmare a televiziunii comerciale ProTV își face apariția triumfală chiar acum, când pelerinajul este aproape de final. Sar din mașină și încep să filmeze o mașină împotmolită, împinsă ritmic de un grup de patru bărbați, care se folosesc chiar și de un par de lemn smuls dintr-un gard din apropiere. V.A. încearcă să filmeze și el pe aleea mănăstirii un grup de femei îmbrăcate foarte strict, cu batic și fuste lungi. Acestea refuză, ba mai mult, îl și apostrofează pe V.A. Trebuie spus că el utilizează o cameră video de mici dimensiuni, asemănătoare cu un telefon mobil. Experiența lui de teren cu ajutorul aparatului de filmat este mult mai mare decât a mea, chiar îmi spunea că oamenii nu acceptă în general să fie filmați „anonim" cu camere video de mari dimensiuni, în timp ce alte dispozitive video, cu aparență de telefon mobil, sunt mult mai ușor acceptate, utilizarea telefonului mobil fiind una democratică, răspândită indiferent de vârstă și abilități tehnice. Alte grupuri de pelerini, patru-cinci persoane, nu mai mult, au găsit petice de iarbă uscate lângă malul lacului Cernica și profită pentru a mânca ceva în amagitoarea căldură a soarelui de primăvară, înainte de îmbarcarea în mașinile și microbuzele care i-au adus până aici. Înainte de a ieși pe poarta mănăstirii, mai apucăm să vedem cum grupul de femei în veșminte austere, cele care au refuzat să discute și să fie filmate de V.A., discută cu reporterii ProTV. Femeile vorbesc cu voce înaltă, gesticulează, transmit o vădită plăcere de a se afla în centrul atenției generale.

Iași, iunie

9 iunie 2010

Motivație, ce caut la Iași în afara perioadei de pelerinaj. Călugărițele catolice și aranjamentele lor florale. Italia-România, despre cuplurile mixte. O zi obișnuită la racla Sfintei Parascheva. Religia rromă: noi facem haram! Pază și ordine. Pelerini din Balcani la Iași. Rosariul Međugorje. Oferta de pelerinaje a Mitropoliei.

Mi-am propus să ajung la Iași în afara perioadei propriu-zise a pelerinajului din octombrie. Vreau să văd care sunt relațiile rândului cu spațiul public al orașului, felul în care riveranii privesc și se raportează la evenimente. Aș mai vrea să știu în ce măsură viața comercială a micilor întreprinderi din perimetrul pelerinajului este afectată, dacă cifra lor de afaceri crește sau scade atunci. În fine, mă interesează urmele lăsate de pelerini în timpul în care aceștia s-au aflat efectiv în rând (graffiti, inscripții pe zidurile caselor din preajmă) sau felul în care „celebrul" zid de cărămidă din apropierea Mitropoliei a fost transformat pentru câteva zile în sanctuar *ad-hoc* (lumânări aprinse, icoane, monede lăsate ca ofrandă etc.).

Ora 09.00. Deja este foarte cald, se simte o zi călduroasă, caniculară chiar. În apropierea catedralei, o combinație sonoră insolită: zgomote percutante de bormașină (se lucrează la restaurarea acesteia de multă vreme, din 1998), amestecate cu cântările bizantine ale preoților slujitori, ce se revarsă valuri, valuri din difuzoarele agățate pe stâlpii din jur. Circa 50 de persoane stau într-un rând de așteptare ce începe chiar la una dintre intrările laterale ale impozantei construcții – la ora la care scriu aceste rânduri, Catedrala Mitropolitană din Iași continuă să fie una dintre cele mai mari biserici ortodoxe ca suprafață construită din țară. Un rând „urban", predomină studenții, suntem în plină sesiune de examene, iar Sfânta Parascheva are reputația de a-i ajuta pe cei aflați în situații dificile. Multe dintre tinere sunt îmbrăcate extrem de lejer din cauza caniculei, interdicțiile vestimentare nu mai sunt deci respectate. Ceea ce continuă să funcționeze este doar acoperirea rapidă a capului cu o bucată de pânză gen „batic", scoasă cu o repeziciune de prestidigitator din poșetă sau buzunar. Nu departe de racla Sfintei se găsește o masă mare din lemn, acoperită cu o pânză albă, dedicată scrierii „acatistelor", plină de bucățele de hârtie rectangulare și pixuri de diferite forme și culori. Nu există scaune care să ofere o facilitate ergonomică pentru scris, așadar toți cei care aleg să „dea pomelnice" stau contorsionați, rupți în poziții corporale incomode.

În rând se văd două călugărițe dintr-un ordin catolic pe care nu-l pot identifica, din păcate. Una dintre ele este în mod sigur româncă, cealaltă are trăsături asiatice, foarte fine, sunt îmbrăcate în alb complet, veşmintele largi, aeriene ale ordinului din care fac parte atrag privirea, reprezintă alteritatea religioasă cea mai radicală. Amândouă sunt foarte tinere, vorbesc într-o engleză şoptită, sora din România şi-a luat în serios rolul de ghid şi-i arată asiaticei picturile afumate de pe ziduri, cu gesturi largi, didactice. Cei din jur le studiază pe furiş, din colţul ochiului, ca şi cum ar fura fărâme de imagine. Călugăriţele catolice poartă cu ele un coş cu flori albe, crini regali, un aranjament floral elegant, frumos ambalat. Îl vor depune peste câteva minute la picioarele raclei, în faţă căreia fac o plecăciune graţioasă, dar fără a o săruta. Nici preotul aflat în permanenţă lângă racla Sfintei nu prea ştie ce să facă cu ele, să le miruiască sau nu. Dilema este repede rezolvată de cele două călugăriţe, care se îndepărtează rapid. După ce au ajuns la o oarecare distanţă, încep să facă mai multe fotografii cu racla şi pelerinii drept fundal.

Nu ştiu prea bine cum să caracterizez astfel de situaţii, dar mi se pare că aveam de-a face cu un fel de „ecumenism" la firul ierbii, spontan, care transgresează regulile instituţionale ale bisericilor oficiale. Tot aici aş încadra şi cuplurile mixte aflate tot atunci în Catedrală. Este perioada vacanţelor de vară, se întorc imigranţii acasă. Când spun cuplu mixt, în majoritatea cazurilor EA este româncă, peste 25 de ani, EL este un bărbat mai în vârstă şi nu tocmai un Adonis, între 30 şi 55 de ani, uneori chiar mai mult, diferenţa de vârstă între parteneri fiind marcantă. EA stă la rând, respectă „obiceiurile", îşi fabrică rapid, la fel ca tinerele studente, o figură pioasă cu ajutorul unui batic de mătase, scrie acatiste, aprinde un braţ de lumânări, ca şi cum ar vrea să compenseze distanţa şi lipsa de practică religioasă din străinătate. În tot acest timp, EL face fotografii, admiră frescele, icoanele, nu ştie prea bine ce să facă, uneori mai încearcă un semn al crucii, catolic, încurcat de privirile celor din jur.

O zi obişnuită la raclă. Într-o zi „obişnuită" a săptămânii, aşa cum este aceasta, aşteptarea la rând durează cam 15-20 de minute, cu un număr de circa 50-60 de persoane care stau la coadă. Forma, spaţialitatea rândului este dată de un cordon greu de catifea roşie, susţinut de piloni de alamă. Cei prezenţi acolo ridică cordonul de protecţie cu un gest firesc, natural, intră şi ies din rând după dorinţă, dar se păstrează o ordine autoimpusă, fără aportul forţelor de ordine. Atunci când depun acatiste sau pomelnice la raclă, credincioşii „avansează" preotului prezent acolo, chiar înainte de a fi miruiţi pe frunte, fie două-trei bancnote mici de un leu, fie o hârtie albastră de 5 lei sau, cel mai adesea, o bancnotă de 10 lei (aproximativ 2-3 euro, la cursul zilei). Preotul primeşte pomelnicul, ia banii rapid (care, în cele mai multe cazuri, sunt ţinuţi strâns în mână de credincioşi – jenă pentru o sumă autoevaluată ca fiind

insuficientă? discreție?), apoi îi introduce rapid, cu un gest exersat într-un fel de container de fier disimulat sub masă. Urmează miruirea, preotul se oprește mai multă vreme în fața copiilor sau celor care prezintă semne vizibile de boală, suferință. Totul se petrece firesc, neforțat, ceremonia are un ritm al ei, bine exersat în timp. Când afluența publicului este mai redusă și apar pauze, preotul sau unul dintre ajutoarele sale scoate de sub masă un prosop și o soluție de șters geamuri, în sticlă de plastic cu pulverizator, apoi șterge protecția de plastic a raclei și icoanele din jur, intens sărutate de credincioși cu gesturi rapide, dar măsurate. Mărturisesc că pe moment sunt destul de bulversat de acest gest. Curățenie fizică, dar și rituală? Oricum, ca toate celelalte acțiuni ale sale, gestul se înscrie bine în contextul general de „venerare continuă" a moaștelor.

Comportamentul, gestul ritualic al celor care se închină la raclă, diferă în mod radical de cele practicate în timpul marelui pelerinaj din 14 octombrie. Oamenii zăbovesc în fața raclei mai multă vreme, contactul cu moaștele este mai îndelungat, mai profund și „personalizat", aș zice. Unii dintre ei își pleacă fruntea, apoi capul pe pieptul Sfintei, ca și cum s-ar întâlni cu o mamă iubitoare, alții cuprind cu mâinile, făcute căuș, mâinile Sfintei Parascheva, singura parte accesibilă direct prin învelișul de pânză.

În această atmosferă mai degrabă calmă, modelată și de spațiul vast, învăluitor al Catedralei Mitropolitane din Iași, evenimentele excepționale sunt rare. Indecizia și ezitările vizibile ale unui bărbat în vârstă, îmbrăcat nefiresc de gros pentru căldura de afară, care nu știe prea bine ce să facă cu banii ataşaţi de pomelnicul său, scris ezitant și chinuit. Pentru o mai mare „eficacitate ritualică", încearcă să introducă banii cu forța într-un fel de fantă aflată într-o icoană monumentală a Sfintei Parascheva, plasată în imediata apropiere a raclei. Nu reușește, ezită, se pierde timp prețios din curgerea rândului. Până la urmă este ajutat cu un gest expert, cu multă blândețe, de preotul de serviciu, care îi cere mai întâi pomelnicul, apoi bagă banii într-un fel de trunchi-pușculiță aflat și el în apropiere. O familie, soț-soție, plus un băiețel de 7-8 ani. Sunt grași cu toții, aproape obezi, suferă evident din cauza căldurii. Bărbatul nu se poate abține să vorbească șoptit la telefonul mobil, parcă scuipă cuvintele printre dinți, deloc jenat de privirile celor din jur, care nu îndrăznesc totuși să-i atragă atenția. Se oprește abia lângă raclă. Un braț al băiatului este prins într-o eșarfă de pânză albastră, un albastru-violet intens, care atrage toate privirile. Cred că este vorba de o entorsă, ceva minor; în fața raclei, masivul său tată îl ridică cu greutate pentru a săruta racla Sfintei. Brațul bolnav este și el plimbat de-a lungul capacului de plexiglas, pentru a se impregna de mana binefăcătoare. Băiatul, vizibil încântat, are apoi parte de un tratament special din partea preotului care-l miruiește și pe frunte, dar și pe brațul suferind, îi vorbește, îl încurajează, iar la sfârșit îi oferă chiar și o mică icoană a Sfintei Parascheva.

„Țigăneii”. Pază și Ordine. Chiar pe estrada din fața Catedralei, două femei rrome stau de vorbă, par să aștepte pe cineva, omoară timpul. Mamă și fiică, originare din orașul Roman, după cum aveam să aflu ulterior. Cea mai în vârstă ține într-o mână o icoană litografiată, iar în cealaltă are mai multe fire de busuioc uscat. Amândouă sunt îmbrăcate în ținută de sărbătoare. Am mai remarcat acest tip de ținută și la pelerinajul din octombrie și mă întrebam dacă rromii se îmbracă „tradițional” doar atunci, se pare că nu. Atunci când mă apropii de ele și doresc să le vorbesc, îmi cer spontan „bani, dar din ăia mari! Pentru tramvai și pentru tren”. Surâd, le ofer bani, mi se pare o ocazie unică de dialog pe care nu o pot rata, cu atât mai mult cu cât cele două femei nu sunt însoțite de frați sau de soți care blochează orice tentativă de dialog cu femeile, o știu din experiențele anterioare. Așezați mai confortabil la umbră, începem să discutăm despre motivele prezenței lor la Iași. „O iubim atât de mult pe Sfânta, am face orice pentru ea”, spune femeia mai în vârstă. „Ne ajută oricând avem nevoie, ne dă semne tot timpul. Pe noi, pe copii, tot ce-i cerem ne dă și ne ascultă. Da’ și noi facem haram pentru ea!” Râde apoi cu toți dinții, fericită ca un copil. O întreb ce înseamnă pentru ei „să faci haram” pentru Sfânta. „Păi, cum ar fi să vii cu covoarele, fiecare după puteri. Covoarele le aducem de când ne știm noi, să poarte noroc la copii și la familie. Când nu era așa de aglomerat cum este în timpurile de azi, le lăsam aici, la Catedrală, să calce lumea pe ele. Dar să știți că și românii tăi aduc covoare, nu doar noi, țiganii!”

În interiorul Catedralei și în imediata apropiere a acesteia mișună tot timpul niște bărbați îmbrăcați cu un fel de fustanelă, așa cum purtau arnăuții pe vremuri, numai că de culoare neagră, pe spatele căreia stă scris cu litere mari, aurii, frumos brodate: M.M.B. – Serviciul de Pază și Ordine. Agenți multirol, aș putea spune, i-am văzut în multe ipostaze. Un asemenea agent ajută la închiderea și deschiderea raclei, are în grijă cordoanele de securitate, dă sfaturi pelerinilor prezenți, poartă găletușa cu agheasmă cu care preotul de serviciu stropește mulțimea prezentă după slujbă, negociază cu „zona gri” a locului, toată acea mulțime de cerșetori, sărmani, oameni fără adăpost din zonă, trăind din mila credincioșilor și a Bisericii. Mă îndrept spre unul dintre aceștia, un bărbat jovial, în jurul vârstei de 40 de ani, cu o față rotundă ca luna și o mustăcioară blondă, caraghioasă deasupra – seamănă mult în închipuirea mea cu nemuritorul și bravul soldat Švejk, al lui Jaroslav Hašek. Simțul nu m-a înșelat, omul meu nu avea mare lucru de făcut la aceea oră, totul era calm, liniștit. „Așadar, v-am văzut mai adineauri cum ați vorbit cu femeile acelea două. Cum să nu vă văd? Păi, nimic nu ne scapă, eu văd și musca din tavan, că doar asta îmi este meseria. Țigăneii noștri au așa, cum să vă spun eu pe înțeles dumneavoastră, evlavia lor particulară, mai aparte. Covoarele le dau de cele mai multe ori parohiilor mai sărace sau la bisericile astea noi, din beton, construite pe repede înainte, sunt mai reci și le este frig oamenilor la picioare. Acum ceva vreme în urmă, a venit o delegație de străini, de departe,

din Nord de undeva, după cum arătau ei toţi blonzi, mari, cu ochii albaştri. Noi le-am spus organizatorilor: oameni buni, nu-i aşezaţi pe rromi prea în faţă. Iar atunci când s-a ieşit cu un vas plin de anafură de la Sfânta, prima anafură, ce le place lor cel mai mult, a fost mare scandal mare, cât pe ce să-i dărâme pe oaspeţi, cât erau ei de solizi. Noi am zis să scoatem vasul mai tainic, mai cu fereală, dar dacă nu vor să ne asculte? Taci şi înghite ruşinea!"

La fel ca şi ceilalţi locuitori ai Iaşiului cu care am stat de vorbă, pelerini sau obişnuiţi ai locului, utilizează cuvântul „ţigănei", dar o face ca şi cum ar fi vorba despre nişte copii neastâmpăraţi, dificili, minoraţi, pe care eşti obligat să-i accepţi şi să-i iubeşti aşa cum sunt, mi-e foarte greu de fapt să transcriu pe hârtie atitudinea sa. „Rândul ăsta de acum, cum îl vedem noi, depinde mult şi de ora de eliberare de la serviciu. Noi, la Iaşi, la 16.30 suntem acasă, liniştiţi, avem vreme, nu-i ca la Bucureşti, dacă scapi la şase seara zici că-i bine, mulţumit. Mai avem şi călugări, vin familii cu mulţi copii, studenţi, lume de toată mâna, Sfânta-i primeşte pe toţi, ea nu alege." Mai întreb dacă a observat în timpul pelerinajului „mare" din octombrie şi grupuri de pelerini străini, bulgari, sârbi, presa spune că mai vin şi ei uneori. „Ce spune presa-i una, ce-i aici este alta. Dar să ştiţi că vin totuşi, nu mulţi, dar vin. Bulgari mai mulţi, dar şi sârbi, mai puţin ruşi. Parcă şi polonezi am avut odată. Bulgarii sunt aşa, mai sărăcuţi, iar de când a venit nenorocita asta de criză economică, au cam dispărut din peisaj." Recunoaşte apoi că-i respectă cel mai mult pe pelerinii din Serbia (oare de ce?): „Am şi eu prieteni buni printre organizatorii ăştia de pelerinaje din Serbia. Da, sârbii au mare evlavie la Sfânta!".

Chiar în timp ce stăteam de vorbă cu agentul de pază, întrebându-mă dacă nu există cumva o „filieră balcanică" a pelerinajului la Iaşi, se apropie de noi nesimţit, neauzit, ca o pisică în căutarea prăzii, un bărbat matur, tuns scurt, milităreşte. Mai târziu va spune scurt, energic, că a fost „cadru militar", iar acum este „un fel de şef" cu paza la Catedrală. S-a convins repede că discuţia cu „băiatul de la Bucureşti", după cum am fost prezentat, nu are nimic subversiv şi acceptă şi el să intre în jocul întrebărilor. Confirmă că adevăratul avânt al pelerinajului de la Iaşi a avut loc prin 1996-1997, odată cu aducerea capului Sfântului Andrei. Dar rromii şi covoarele lor? Spre deosebire de subordonatul său, agentul jovial, el nu pare să aprecieze prea mult prezenţa lor, îi percepe ca pe o continuă sursă de dezordine. „Ţiganii vin la pelerinaj pentru că aici este şi un loc de întâlnire pentru ei. Schimbă adrese, încheie afaceri pe bani grei, au fete de măritat, căsătorii he, he... ce ştiţi de fapt dumneavoastră? Habar nu aveţi de lumea lor. Da, mai dau şi ei un covor, o icoană ceva, dar după aia intră douăzeci buluc în faţă, să ne strice nouă rândul. De unde provin? Păi, cea mai mare parte sunt de-ai noştri de aici, de la Ciurea şi Grajduri, foşti robi domneşti, dar vin şi din Arad, Oradea, Galaţi, Timişoara, de pe lângă Bucureşti, din aceia care se ocupă cu metale, ţigani bogaţi."

Amândoi mă părăsesc brusc, ca la un semnal, fără nicio explicație, dispărând în semiîntunericul din interior. Încercarea de abordare, de dialog cu agenții de pază a fost una extrem de dificilă. Cei doi aveau fler, erau antrenați în a detecta falsul, ținând cont de zona unde adesea activează. Cu toate că informațiile furnizate de cei doi erau atât de interesante pentru a înțege ce se întâmplă de fapt la pelerinaj, a trebuit la rândul meu să mă autocenzurez, să adresez întrebări fals-naive sau foarte „duhovnicești", la care mi s-a recomandat să vorbesc mai degrabă „cu sfinții părinți". Cea mai mare teamă a celor intervievați de-a lungul timpului de mine, fie că erau preoți, fie că lucrau în cadrul instituției bisericești ca personal auxiliar, a fost aceea să nu fiu „ziarist" camuflat, să nu scriu despre ei „de rău" sau să aduc „prejudicii imaginii bisericii". În fine, prelungesc această paranteză pentru a mai spune că i-am propus în acele zile de teren unui profesor universitar de economie din Iași, pe care l-am cunoscut anterior, în cadrul unui colocviu, să realizăm un interviu despre „economia pelerinajului", comerțul cu obiecte religioase. I-am prezentat succint proiectul meu de cercetare, faptul că identitatea sursei ar fi fost respectată etc. M-a refuzat net, argumentând atitudinea sa prin faptul că „el cunoaște și este cunoscut de o mulțime de înalte fețe bisericești. O prea multă expunere mediatică prin intermediul cercetării dumneavoastră nu mi-ar prinde prea bine". Am primit în schimb din partea sa un fel de „discurs moralizator", în care erau lăudați preoții și patriarhii „din vechime", dar și o critică subtilă, voalată a „tânărului cler" contemporan, mult prea mult centrat pe „dimensiuni financiare și pe management și mai puțin pe dimensiunea duhovnicească a vieții religioase".

Este seară, mă pregătesc să mă întorc în camera mea de hotel, dar înainte de asta vreau să aprind câteva lumânări. La Iași, lumânările se aprind într-un fel de construcție improvizată, din termopane maro cu geamuri de sticlă afumate, seamănă cu o mică cabană de grădină, pentru a proteja interiorul bisericii de fumul dens, lipicios. Pe unul dintre geamurile exterioare sunt lipite numeroase afișe cu oferte de „pelerinaje" organizate de centrul local al Mitropoliei. Exemple: „Cu mocănița în Munții Maramureșului" sau „Locuri sfinte și cetăți străbune din Munții Orăștie, Munții Retezat, Munții Apuseni, patru nopți cazare, mic dejun, transport auto, însoțitor grup". Amestecul dintre pelerinajul religios, turismul spiritual, nostalgia trecutului și dorința sinceră de a cunoaște țara a unor oameni pe care-i bănuiesc a nu dispune de mari resurse financiare mi s-a părut aici evidentă. La pangar, în mulțimea de lumânări, cărți de rugăciuni, icoane și iconițe de toate dimensiunile și culorile, remarc și mici rozarii din lemn, având la mijloc o mică cruce din lemn pe care stă scris „Međugorje". Prezența ei acolo intrigă, cu atât mai mult cu cât știam de existența organizării de pelerinaje „mixte", catolice, greco-catolice și ortodoxe, în ultima vreme, către acest loc controversat, încă nedeclarat oficial ca fiind „sanctuar de pelerinaj" de către Biserica Catolică. Rozariul „Međugorje" (mai exista încă un model, având în centru figura Fecioarei Maria, confecționat din plastic roz)

era expus oarecum separat de echivalentul ortodox, „metaniile" din lemn, plastic, piele, şireturi împletite etc.

Femeia de la pangar se cam plictiseşte, este destul de târziu, se apropie ora închiderii porţilor Catedralei, cred că nu-şi doreşte altceva decât să ajungă mai repede acasă. O întreb dacă „se vând bine metaniile acestea cu Sfânta Maria de la Međugorje". Îmi spune că nu ştie absolut nimic despre locul acesta sau despre semnificaţia sa. Apoi mă întreabă, îngrijorată: „De ce vă interesează aşa mult, e cumva un talisman?". Chiar aşa a spus, un „talisman". Nu am mai continuat dialogul, femeia s-a închis în sine şi nici nu am putut afla cum a ajuns acest martor, hai să spunem al „dimensiunii ecumenice a pelerinajului" într-un loc de strictă observanţă ortodoxă. Încă o dată, aburii suspiciunii au fost mai puternici decât orice. Iar versatilitatea personajelor din „zona gri" a locului acesta de cult, aşa cum este această femeie, este oricum una absolută, încep să am experienţa terenului, învăţ din mers lecţiile acestuia.

10 iunie 2010

„Cutia cu minuni". Călugărul charismatic. Puterea vindecătoare a moaştelor. Arheologie urbană: resturile de la zidul cu lumânări. Geografia reală şi simbolică a rândului. Lucrătoarele de la Baia Publică. Dialog cu riveranii: pelerinul bun, pelerinul rău.

Am remarcat-o încă de ieri-dimineaţă: o cutie înaltă din lemn lăcuit, plasată mai degrabă discret, în spatele raclei. Nu este vizibilă deci la prima vedere, fiind ascunsă şi de unul dintre masivii stâlpi de susţinere ai construcţiei. O cutie foarte simplă, oarecum în contrast cu bogăţia raclei din apropiere. Pe ea stă scris cu litere mici, negre, un document tras la imprimantă şi apoi plastifiat: „În cinstea Sfintei Parascheva, dorim să scriem o carte pentru folosul oamenilor. Te rugăm pe tine, creştine, dacă Sfânta Parascheva ţi-a făcut vreodată un bine, scrie-l pe o pagină şi introdu-l în urnă". Iniţiativa aparţine unui călugăr, să-i spunem părintele V., slujitor al Catedralei, cel care mi-a fost recomandat a fi „direct responsabil" de racla Sfintei. Acceptă să stăm de vorbă, după ce mă măsoară cu atenţie din cap până în picioare, am avut impresia ciudată, aproape fizică, de a fi „scanat" din interior. Îi spun direct că apreciez mult discreţia de care a dat dovadă atunci când s-a apropiat de un lucru atât de gingaş şi de delicat cum este mărturisirea „unui bine care ne depăşeşte". Nu prea ştie ce să creadă, dar văd cum nedumerirea se risipeşte din prima clipă, ne îndreptăm către un ungher retras al Catedralei. Nu cred că sunt prima persoană cu care a procedat astfel, chiar se declară „gata de interviu"; ştie să folosească din plin sacralitatea locului şi jocul discret de umbre şi lumini din interior. Un interviu care se anunţă dificil, îmi spun, dar nu este deloc aşa. Tocmai trece prin faţa noastră unul dintre acele faimoase „cupluri mixte", el

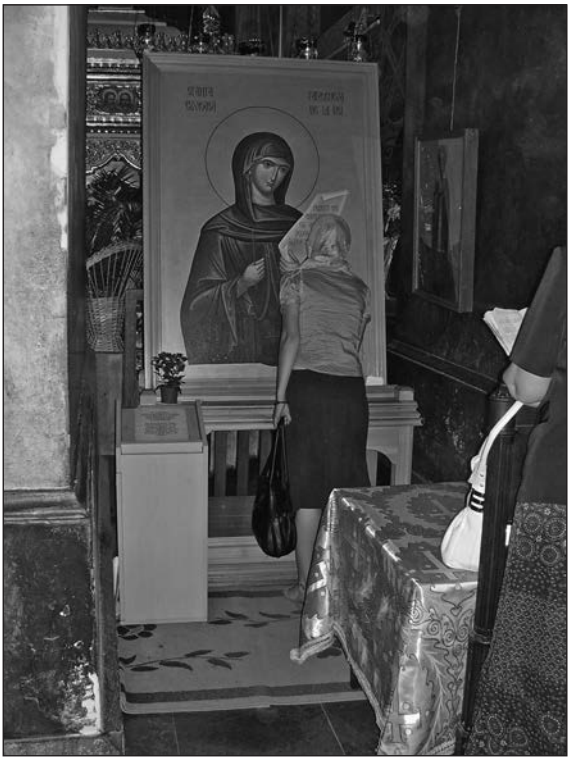

Nevoia de miracol. Cutia colectoare de mărturii de lângă raclă

italian tomnatic, cu gel în exces pe restul de podoabă capilară, îmbrăcat însă cu o anumită eleganţă, să-i zicem „mediteraneeană"; ea romîncă în căutarea unei vieţi mai uşoare, nu neapărat mai bune. Ieromonahul observă şi el cuplul şi începe să surâdă uşor. Conversaţia se leagă apoi imediat, mai ales după ce-i spun că am fost şi eu „căpşunar" câţiva ani. „Mulţi români, cum este şi fata aceasta care tocmai a trecut cu bărbatul ei găsit în ţări străine, găsesc alinare aici, la Sfânta, la problemele lor legate de dor şi de depărtare. Sfânta, ea ţine legătura cu glia! Multe dintre minunile săvârşite aici au în centru oameni emigraţi. Îi cheamă Sfânta Parascheva tocmai din străinătate. Un muncitor român din Cipru, subţirel, slăbuţ, vine aici şi-mi spune că pe el l-a scăpat cu viaţă Sfânta. A avut accident de muncă, a căzut de pe schelă, comă profundă, conectat la aparate, în fine, situaţie fără scăpare. Mama lui a venit aici, la Iaşi, a pus capul pe raclă şi a plâns, rugându-se să nu-i moară copilul. După aceasta primeşte telefon tocmai din Nicosia şi ce aude: mamă, vino să-ţi iei acasă băiatul! Sau cazul unei femei la muncă în Italia, care o visează pe Sfânta, ce-i spune să aducă la Iaşi nouă lumânări, se sperie, apoi este diagnosticată cu cancer la stomac. Înspăimântată, ce să facă, se pune repede în avion, vine şi aduce lumânările şi darul pentru Sfânta Parascheva, se face bine. Vă vine să credeţi?"

În plin inventar al miracolelor operate de Sfânta Parascheva asupra celor din străinătate, ieromonahul primește un semn discret. „Doctorița C. din București vă caută și se grăbește", spune o voce joasă. Părintele dispare rapid, apoi revine cu un aer satisfăcut. Îmi spune: „Păcat că nu aveți și un reportofon cu dumneavoastră, puteați să înregistrați chiar acum pe doamna, să vă spună chiar ea o minune". Aflu apoi că doamna doctor are o fiică ce pregătește examenul de rezidențiat, un efort epuizant, iar din această cauză „și-a pierdut somnul". Mama sa, fervență rugătoare și pelerină la Iași, a venit la racla Sfintei, iar fiica ei a izbutit să învingă insomniile care o chinuiau; îmi spune toate acestea acum pe un ton solemn, demonstrativ, ca și cum ar vorbi în fața unui om ce trebuie convins de existența logicii supraumane a miracolului. Intru eu cumva acum în rolul scepticului de serviciu, al „intelectualului" care se îndoiește de toate și de orice? Sau pur și simplu sunt asimilat iarăși unui ziarist în căutare de senzațional?

La finalul discuției noastre, părintele V. mă întreabă încă o dată dacă am cu adevărat intenția să scriu o carte despre pelerinaje. Da, repet eu cu hotărâre, parcă doream să mă conving mai mult pe mine însumi că așa se va întâmpla și că voi putea duce la capăt toată lucrarea. Omul și călugărul din fața mea se schimbă, ca și cum ar fi lăsat masca bizantină a prudenței pentru o clipă la o parte și-mi spune cu același glas măsurat, ușor tainic, hipnotic, cu care abia mă obișnuisem: „Domnule, Sfânta aceasta este o amprentă a pașilor unui popor în istorie! Dacă veți apuca să scrieți lucrarea aceasta, eu simt că va fi de mare ajutor. De ce? Pentru că ne-ar ajuta să ne vedem pe noi înșine așa cum suntem, cu lipsurile și cu darurile noastre. Astăzi am cam uitat de daruri, de mare preț sunt Sfinții în Ortodoxie. Eu cam știu ce vreți să faceți dumneavoastră și nu pot să mă bag, că nu e treaba mea. Dar aș vrea, de va fi cu putință, să încheiați cartea în felul următor:

«Omule, creștinule, românule
Am scris această ofrandă
Cu tristețile și frumusețile ei
Trecând prin această lume și ajungând în fața lui Dumnezeu
Am făcut un lucru pe care l-am simțit
Ca recunoștință față de minunile Sfintei Parascheva întâmplate cu mine
Și dacă cumva am greșit din neștiință, din nevoință sau din întâmplare
Sau daca am adus atingere unei persoane din lumea aceasta
Cer iertare și-l rog pe Dumnezeu să explice cât de mare este darul recunoștinței
Și să mi-l explice și mie mărginitului
Pentru că această lucrare o fac doar ca un mărginit
Cu minte, trup și suflet!»."

Vraja se rupe, am terminat abrupt convorbirea. Simt că am traversat unul dintre cele mai dificile momente ale prezenței mele la Iași, ale

„cercetării de teren", dacă pot întrebuința aici această expresie consacrată de o antropologie care nu știu dacă a fost operațională cu doar câteva minute mai înainte. Părintele V. simte tulburarea mea, eu o simt pe a lui. Mă întreabă încă odată, preocupat, un om egal cu cel pe care l-am întâlnit cu aproximativ o oră în urmă: „Cât a durat discuția noastră?". Eu răspund: „Mult. Eternitatea și o zi". Nu îmi dau seama acum, când transcriu notele întâlnirii noastre, de unde a putut ieși un asemenea răspuns. Era vorba de fapt de titlul filmul lui Theo Angelopoulos, *L'Eternité et un jour*, marele premiu la Cannes în 1998, având ca fundal muzica lui Eleni Karaindrou; l-am privit de nenumărate ori în anii mei de pribegie în Canada, unde îmi era punct de reper și legătură cu Balcanii mei dragi. În aceste momente, mă întreb cu adevărat dacă voi mai putea să continui această cercetare. Au dreptate prietenii mei antropologi cu acte în regulă, sunt legat, mult prea legat de „obiectul de studiu".

De-a lungul rândului de așteptare. Geografie reală și simbolică. Dialog cu riveranii. În jurul orei 10.30 încep să cobor de-a lungul străzilor din spatele Mitropoliei, pe acolo unde șerpuiește marele rând de așteptare din perioada sărbătorii din octombrie. Locurile sunt pustii acum, nimic nu se mai mișcă, în afară de câțiva câini vagabonzi toropiți deja de căldura năucitoare, care va ajunge în cursul zilei la 35-36 ˚C. Prima oprire o fac la intersecția străzii Cloșca cu strada Crișan, acolo unde pelerinii au transformat un vechi zid domnesc de incintă într-un veritabil „zid al plângerii", un altar ad-hoc acoperit de candele, lumânări, icoane de plastic. Pietrele poartă urmele grase ale sutelor de lumânări și candele ce au plâns aici cu lacrimi de stearină. Uleiul lucește stins, epuizat de soarele puternic. Olanele de pământ ars pentru scurgerea apei subterane din dealul de argilă pe care acest zid îl ține închegat ca pe o hernie sunt pline de gunoaie acum. Scormonesc însă de curiozitate într-unul dintre aceste tuburi de lut, cu un diametru de circa 20-25 de centimetri, vechi, lucrate îngrijit. Cutii goale de cola, ambalaje de înghețată, iar puțin mai în interior ambalaje de aluminiu ale unor minicandele și, surpriză, trei monede mici de 10 bani, jertfă și obol lăsate acolo în adâncul dealului de un pelerin, după ore de așteptare[1].

1. Simbolistica Zidului este complexă și foarte grăitoare în același timp. În Egiptul antic, valoarea zidului este în relație directă cu înălțimea acestuia. Cu cât acesta este mai impozant, cu atât puterea lui de atracție sporește. La Iași, zidul de care vorbesc are o înălțime de circa trei metri și jumătate – patru metri, dominând spațiul înconjurător. Este un zid neobișnuit, care atrage imediat privirea prin vechimea construcției, consistența materialului, „carnea" sa minerală, roșie de la cărămida brută din componență. Ieșirea din artificial și cotidian al unei astfel de materii constituie în sine un fenomen recuperator și vindecător, o trimitere directă la „elementarul" care trebuie recuperat în forma sa arhaică (Ioan, 2009). Insistența cu care pelerinii pomenesc de acest punct al traseului, atracția pe care o exercită asupra tuturor, tendința de a rămâne cât mai mult în apropiere arată dorința lor

Cartierul este unul liniştit, cu case vechi, din care încep să apară, ici şi colo, „vile", de fapt, construcţii cu un etaj sau chiar două, vopsite adesea în culori violente, agresive, obligatoriu cu ferestre de plastic de tip termopan. Totul doarme, toropit de căldura groasă. Două-trei magazine risipite, dintre care unul de piese auto şi vopsea, o baie publică, un comisariat al gardienilor publici, o fabrică de confecţii, o tipografie şi cam atât. Trafic inexistent. Acum încep să înţeleg mai bine de ce au fost alese aceste străzi pentru „a derula" rândul, ca pe un gigantic ghem de sfoară de oameni-pelerini: aici se perturbă mai puţin viaţa oraşului, dar şi a riveranilor, incidentele pot fi mai uşor ţinute sub control de forţele de ordine.

Intru în dialog cu paznicul unei tipografii aparţinând unui cotidian local, *Evenimentul de Iaşi*. O curte mare, plină de tipărituri vechi. Bărbatul, în jur de 50 de ani, prost asumaţi, neras, fumează ţigări de contrabandă. Este îmbrăcat într-o pseudoţinută de luptă, uzată de atâta întrebuinţare, pe care o poartă mai degrabă ca pe o salopetă muncitorească decât ca semn distinctiv al profesiunii de agent de pază privat. Începe discuţia abrupt, spunând că pe cei ca el nu-i mai ajută nimeni şi nici nu-i mai „crede" nimeni. Ar fi avut mare nevoie acum de o locuinţă şi de ajutor financiar. Apoi relatează doar lucruri pozitive despre rândul pe care l-a văzut şerpuind în faţa curţii tipografiei din 1998 încoace, anul în care fabrica sa a dat faliment şi s-a angajat ca „badigard", după cum spune cu o oarecare mândrie a reuşitei reconversiei profesionale. De notat şi faptul că o tânără jurnalistă care fuma cot la cot cu el pe o terasă umbroasă, la pierde-timp, pleacă precipitat în redacţie atunci când aude că-l solicit pentru a sta de vorbă despre pelerinaj. „Se întâmplă doar lucruri bune, frumoase, la locul lor. Este lume, puhoi de lume. Rândul este bine organizat." Continuă astfel, artificial. De fapt, îi este teamă să vorbească cu mine, la urma urmei are de-a face zilnic cu jurnaliştii şi nu crede în identitatea oficială pe care am declinat-o la început, „cercetător la Bucureşti, scriu o carte despre pelerinaj". Mă percepe tot ca pe un jurnalist de investigaţie în căutare de scandal, camuflat, ce va „scrie de rău" despre el, Biserică, preoţi, pelerinaj. Încă o dată, mă lovesc de una dintre dificultăţile

---

de a lua în posesie o parte din sacralitatea locului. Lumânările şi icoanele care-i dau caracterul de capelă în aer liber conferă un nou înţeles vechiului zid, „acel *nou* care vine tocmai prin actul edificării" (Goilav, 2001). Zidul limitează domeniul pe care-l închide, dar în acelaşi timp are avantajul de a-i asigura apărarea. Se ajunge astfel la faimosul „Zid al Plângerii" de la Ierusalim şi la semnificaţia sa fundamentală: separaţia între fraţii exilaţi şi cei rămaşi, separare între familii, între Dumnezeu şi creaturile Sale, între suveran şi popor, între „ceilalţi" şi eu însumi. Zidul este comunicare întreruptă, cu a sa dublă incidenţă psihologică: securitate, dar şi sufocare, apărare, dar şi închisoare (Chevalier, Gheerbrant, 1982: 653-654). Chiar şi abandonat, în ruină, Zidul rămâne un simbol puternic, având darul de a focaliza sentimentul de nostalgie, exil şi speranţă, aşa cum este cazul, iarăşi, pentru „Zidul Plângerii" de la Ierusalim (Humphrey, Vitebsky, 2001: 109).

fundamentale ale acestui teren de cercetare – teama de a vorbi „de rău" despre Biserică, o teamă superstiţioasă, profundă, care-i paralizează pe interlocutorii mei, fie că este vorba de „profesori universitari doctori", după cum se recomandase anterior distinsul universitar ieşean, sau de agenţi de pază reciclaţi din vechea clasă muncitoare în derivă. „Ceva" îi împiedică să fie ei înşişi, le este teamă să nu spună ceva greşit, interpretabil. Nu este vorba doar de „respect" arătat preoţilor sau Bisericii ca instituţie, ci mai mult decât atât. Cu toate acestea, chiar în momentul când mă pregăteam să-i spun la revedere, scapă printre dinţi, rapid şi furişat, ca şi cum mi-ar fi împărtăşit o mare taină: „Domnule, atunci e plin de cerşetori şi hoţi de buzunare. Sunt peste tot, pe mine mă deranjează, să ştiţi. Dacă pe hoţi îi mai prinde poliţia, cerşetorii scapă nepedepsiţi".

Dialog cu tinerii proprietari ai magazinului de piese auto. Magazinul lor este plasat pe una dintre străzile unde se adună pelerinii în rând compact, l-am remarcat anul trecut, era însă închis în timpul afluenţei maximale. În interiorul magazinului nu sunt clienţi, se aude doar zgomotul de bondar al aparatului de aer condiţionat (o binecuvântare acum, după mai bine de o oră şi jumătate de umblat pe străzile arse de căldură) şi zgomotul de fond de la jocul video „Prince of Persia", inconfundabil, l-am ascultat de sute de ori în timpul anilor de studenţie. Colegii mei de cameră şi de studii erau dependenţi de el în perioada de pionierat a computerului. Cei doi vânzători se decid cu greu să-mi vorbească, dar o fac în cele din urmă. Comercianţii (colportorii de obiecte religioase) sunt cei mai vizaţi de criticile lor. „Se ceartă pentru locurile cele mai bune, cu vad. Primăria încearcă să reglementeze lucrurile, dar nu prea reuşeşte. E vorba aici de bani mulţi, pe care doar îi putem bănui." Nu le convine faptul că maşinile de aprovizionare cu marfă nu mai pot ajunge la magazin, indiferent de ora pe care ar alege-o, pelerinajul „merge non-stop". Clienţii potenţiali sunt şi ei descurajaţi de aglomeraţie în acele zile de foc. Jandarmii „se comportă frumos cu clienţii care au neapărată nevoie să vină la noi". Cei doi comercianţi par a fi însă resemnaţi, acceptă totul ca pe o fatalitate, un exerciţiu al răbdării practicat o dată pe an.

Lucrătoarele de la baia publică. Ideea şi dorinţa de a sta de vorbă cu lucrătoarele de la Baia Publică din Iaşi mi-au venit încă din octombrie 2009, atunci când aşteptam în rând. Am reuşit atunci să realizez o fotografie cu una dintre „băieşiţe". Fumând absentă, cu o ceaşcă de cafea aburindă în mână, plasată undeva la înălţime pe platforma scărilor de la intrare, femeia mi s-a părut a fi una dintre cele mai bune întruchipări a ceea ce denumim de obicei „privirea celuilalt": aproape şi departe în acelaşi timp, contemplând cu un aer de cunoscătoare resemnată, fluviul uman ce curgea undeva mai jos, la nivelul picioarelor ei cu încălţăminte comodă, de „serviciu", adică papuci albi din piele, cu găurele. Baia publică a fost refăcută în 2007 de către Primăria Iaşi, dar bănuiesc

că este vorba de o mai veche baie comunitară a minorității evreiești, înfloritoare aici până în anii 1940 ai secolului trecut. Din cauza caniculei, edificiul este plin ochi la ora 16.30, ora vizitei mele. Lucrătoarea de la garderobă refuză să discute cu mine, mă îndrumă direct către „Doamna Directoare", o femeie blondă și trupeșă. Aceasta din urmă mă primește în biroul ei împodobit cu icoane de toate mărimile și flori în ghivece de lut, mă măsoară din cap până în picioare cu o privire fals plictisită, întrebându-mă ce caut acolo. Scot din buzunar legitimația de serviciu pe care scrie mare „Academia Română", îi spun că realizez un studiu cu privire la istoria și cultura orașului Iași. Nu pare prea convinsă, dar măcar este binevoitoare și mă roagă să aștept un moment. Percep o discuție în șoaptă, nu departe de locul unde mă găsesc. Sunt preluat de o „replică" a directoarei, numai că în varianta brunetă, coafată extrem de laborios, cu bucle și buclișoare ce-i cad deasupra urechilor. Nu pot să nu mă întreb cum de rezistă o asemenea arhitectură capilară în aerul umed al băii. „Haideți să mergem într-un loc mai liniștit", spune doamna Dana, cu o voce profund sculptată de țigară, măsurându-mă cu un ochi expert, de „băieșiță" obișnuită cu tainele corpului și ale sufletului deopotrivă.

Dialogul nostru are loc în sala de gimnastică a băii, o cameră de mici dimensiuni, plină cu aparate de fitness de ultimă generație, mărci prestigioase. Par noi-nouțe, nu cred că sunt folosite prea des. Prețul prohibitiv al unei ore de „fitness"? Lipsa de apetit a clienților pentru asemenea activități? Oricum, florile de plastic așezate în vaze transparente pe pervazul înalt, prosoapele înflorate și diverse afișe decupate din reviste de profil îi dădeau acestei săli care fusese gândită inițial ca o încercare de schimbare, de „occidentalizare" a vechii băi, un aer de „cameră bună", așa cum se poate vedea în casele de la țară. Un loc special, curat, pentru improbabili clienți pasionați de sănătatea corpului lor și nu doar de o vulgară baie, dar pe care de fapt nu-l folosește nimeni. Doar pentru interviuri, poate, cu presa locală sau cu „domnul cercetător de la București", după cum mi se adresează mai degrabă ironică băieșița brunetă. Și ce-mi spune ea? Nu sunt prea jenați de prezență pelerinilor, dar numărul de clienți fideli scade vizibil în zilele de pelerinaj. „Jandarmii sunt băieți buni, au înțeles situația și fac în așa fel încât să lase un spațiu deschis la intrare." „Colportajul" (comerțul cu obiecte religioase) este des întâlnit în zonă. Din câte am înțeles de la doamna Dana, el funcționează oarecum pe principii cutumiare, „cine a prins un loc bun anul trecut se așază iarăși acolo, cel puțin așa procedau și în anii trecuți". Da, și ele, lucrătoarele de la baia publică, au dat de pomană. Anul trecut, când era atât de frig și ploaie, au preparat o oală mare cu supă de legume, *ca la nuntă*, pe care au distribuit-o apoi celor din preajmă în pahare de plastic. „A fost bună, cum să nu fie bună, erau așa de înghețați săracii și de zgribuliți, ca niște pui de găină. La frig, i-am văzut eu cum se acoperă cu pături, cu ce au și ei mai gros și se strâng așa, unul în altul, parcă sunt niște pui

de găină! Tot la ploaia de anul trecut (2009), rândul a făcut un fel de carapace, așa, din umbrele, folie de plastic, haine ținute deasupra capului, vai, cum a putut să plouă! Dar să știți, nici mie nu mi-a venit să cred, nu a plecat nimeni! Preoți? Nu, nu prea am văzut preoți în rând, mai mult călugări, mai multe măicuțe mai degrabă, ele stau la rând!" Am terminat, doamna Dana răsuflă ușurată și merge în pas alert către biroul directoarei, să-i spună ce a discutat cu străinul acela ciudat, interesat de soarta pelerinilor.

Discuția de la cafenea. Micul magazin de cartier, vânzând „de toate", de la pâine la becuri de lanternă, mi-a atras atenția încă de anul trecut, deoarece, fiind unicul din zonă, era foarte frecventat de pelerini. Tavanul este jos, spațiul disponibil extrem de redus, impresie acută de înghesuială, de sufocare. Singura concesie făcută pelerinajului este una vizuală, pe pereți se găsesc mai multe imagini cu mănăstirile din Nordul Moldovei, decupate dintr-un calendar de perete și lipite grosier cu scotch, precum și câteva icoane înghesuite între tavan și țeava de gaze ca un șarpe galben în toată aglomerația de acolo. Un loc plin de viață, loc de întâlnire pentru riverani. În timpul pelerinajului, el devenise oarecum furnizorul de apă minerală, cafea și țigări pentru cei din rând sau pur și simplu un bun motiv de a mai face mișcare, pelerinii invocându-l ca motiv serios („dau și eu o fugă aproape, până la magazin, să iau o cafea") pentru a-i îndupleca pe jandarmi să le permită ieșirea din rând. De la proprietara magazinului, o femeie înaltă și uscată, cu o privire autoritară aruncată fulgerător pe deasupra ochelarilor demodați, cu ramă groasă, nu izbutesc să aflu nimic. Dar nimic, nu reușesc să-i adresez întrebarea cea bună, totul i se pare simplu și nu înțelege (sau se face că nu înțelege) ce doresc de la ea. „Pelerinaj? Ce pelerinaj, domnule? Păi, așa avem noi la Iași, pelerinaj. Așa s-a pomenit, na. Pelerini la mine în magazin? Vin, bineînțeles că vin, fac cafea bună, și oamenilor le place. Pelerinajul e pelerinaj."

Blocaj total, femeia aceasta are un nonrăspuns pentru tot, iar eu îmi pusesem atât de multe speranțe în întâlnirea cu ea! Mi se părea a fi informatorul ideal, plasat în inima agregatului pelerinajului. Tăcerea care coborâse între noi, punctată de opintelile greoaie ale unui frigider plin ochi cu bere „la rece" spre alinarea canicule, este spartă de respirația greoaie și tusea unui vecin din cartier. Bărbat, cam la treizeci de ani, alcoolic, trădat de ochii opaci, de o sfericitate suspectă. Târguiește un pachet de țigări ieftine, o pungă de paste făinoase și trei ouă. Face apoi un semn discret din mână, iar vânzătoarea scoate de sub tejghea o sticlă unsuroasă de plastic și-i servește o cinzeacă de rachiu, trecând consumația într-un caiet cu scoarțe roșii de plastic, uzat de atâta întrebuințare. Caietul de datorii, care-i leagă pe oameni. „Nu ești în caietul acesta, nu exiști", după cum îmi spunea acum ceva vreme patronul unui butic din cartierul unde locuiesc în București, foarte asemănător cu acesta unde mă aflu acum.

Sar imediat pe ocazie și comand și eu o bere. Omul are chef de vorbă, evident că nu-i place să bea singur. Aflu că-l deranjează zgomotul continuu, surd al rândului; difuzoarele agăţate de stâlpi, care revarsă muzică religioasă și slujbe peste pelerini, se aud și mai tare noaptea. În grădină și pe stâlpii din gard găsește tot timpul caserole din plastic, unsuroase, pline de resturi de sarmale, trebuie să le adune el cu mâna lui, și lucrul acesta nu-i face deloc plăcere. Toaletele mobile sunt poziționate chiar în fața casei sale de către organizatori. Suprautilizate, debordează tot timpul, în ciuda eforturilor firmelor de salubritate. Conținutul lor rău mirositor se scurge la vedere, în rigolele străzii. Sau faptul că pelerinii bat tot timpul la poarta locuitorilor din cartier, cei mai „sensibili", care nu suportă mirosul din toaletele publice. „Le dai drumul la unul, la doi, la douăzeci, dar ce să faci?" Vânzătoarea cea posacă ne ascultă și ea, dar nu intervine în discuție, se mulțumește să clatine aprobator din cap. Nu crede în „poveștile" pe care le spun organizatorii și autoritățile cu privire la „buna organizare a pelerinajului". „Unde ai văzut, dom'le, organizare? Ce organizare, că te dai mare și spui că ai fost la pelerinaj? Aluneci pe stradă pe varza rămasă de la sarmale, oamenii dorm pe unde apucă, asta numesc ei organizare?" Un „Mitică" nemulțumit și sceptic, în variantă sa de Iași. Părea sincer nemulțumit, exasperat chiar de neplăcerile cauzate timp de o săptămână de pelerinajul „ce-mi joacă prin fața casei". Chiar așa a spus, „îmi joacă prin fața casei".

Iași, octombrie

9 octombrie 2010

Campionatul național de raliu. Pelerinii de „primul moment". Pregătiri pentru marea sărbătoare. Există deja un rând de-a lungul zidului exterior al Catedralei. Miroase a cozonac proaspăt. Pensionarul de la Mecanică Fină și dependența de pelerinaj. Ea românceă, el italian. Cum se aranjează un stand cu obiecte religioase. Jandarmii intră și ei în dispozitiv.

Intrarea pe teren, orele 14.00-14.30, ploaie subțire, de toamnă. Am sosit la Iași cu o zi înainte de începerea propriu-zisă a pelerinajului, adică momentul zero al scoaterii raclei Sfintei Parascheva din Catedrală și depunerea ei pe baldachinul (estrada) special amenajat în exteriorul acesteia. Surprind un dialog între două pelerine în timp ce mă îndrept cu un pas alert către platoul din fața Mitropoliei. Fără urmă de îndoială, veneau direct de la gară, vorbind cu un pronunțat accent oltenesc: „Este foarte bine să fii acolo când o scoate afară pe Sfânta. Apoi îți merge bine tot anul". Tot din mers observ cum o parte din tonetele și punctele de vânzare de obiecte religioase sunt deja amplasate de-a lungul bulevardului ce trece prin fața Mitropoliei. Altele sunt în curs de amenajare,

dar fără grabă, proprietarii lor vor să ocupe mai întâi spațiul, locul propriu-zis, și apoi să ridice cortul necesar adăpostirii de ploaie etc.

Am ajuns chiar în fața Catedralei și... surpriză! Miros de gaze de eșapament și cauciuc ars, zgomot lătrat de tobe de eșapament modificate, strada este blocată, iar pe un fel de miniarc de triumf fabricat artizanal pentru ocazie stă scris mare *Iași, Campionatul Național de Raliu*. Construcția improvizată, cocoțată deasupra unei artere intens utilizate, îmi amintește de arcurile de triumf sub formă de săbii arcuite ale lui Saddam Hussein, care se puteau zări deasupra străzilor din Bagdad, în timpul invaziei americane din 2003-2004. Zeci de mașini de competiție, în culorii vii, pline de etichete publicitare, sunt parcate în zonă, unele dintre ele fac întoarceri în loc, rămân urme groase pe asfalt în urma lor, publicul, compus în mare parte din puștani de liceu, studenți și pensionari curioși, îi contemplă în extaz. Mai multe tinere, tot atâtea frumuseți vulgare, țopăie de zor pentru a se încălzi. Sunt îmbrăcate sumar, seamănă perfect cu niște majorete americane, dar în variantă moldovenească, iar umezeala și frigul persistent de afară le afectează vizibil. Ediția din acest an a Raliului a avut parte și de un accident inedit, despre care am aflat din presa locală: Victor Ponta, cunoscut om politic român și viitorul prim-ministru al României, s-a răsturnat spectaculos cu mașina în care se găsea pe post de copilot într-o localitate cu nume predestinat, *Cioca Boca*. În discuțiile ulterioare pe care le-am avut cu pelerinii, dar și cu organizatorii, am putut să constat cât de mult supără ideea organizării acestui raliu în această perioadă și în acest punct nevralgic al spațiului public al pelerinajului.

În jurul orei 16.00, ajung în imediata apropiere a Catedralei Mitropolitane din Iași, acoperit de schele, pânze, cu urme de var și vopsea în jur, un șantier pe care locuitorii orașului l-au adoptat de câțiva ani buni. S-a format deja un rând destul de consistent, să fie cam 150 de persoane înscrise în el? Rândul utilizează intrarea laterală a Catedralei, șerpuiește pe lângă schele, spre exteriorul construcției. Mai târziu am avut impresia acută că acest microrând, frecventat în primul rând de ieșeni, cu timp redus de așteptare, constituia un fel de substitut simbolic al pelerinajului, pentru cei care nu pot sau nu doresc să se înscrie în „marele rând”, aflat în apropiere, o acțiune ce le-ar fi permis, odată întorși acasă, să spună ceva de genul „am fost și eu la pelerinaj, nu am stat la rândul de la Sfânta, că era lume multă, dar am stat și eu jumătate de oră până am intrat în Catedrală, să dau un pomelnic”. Câștigarea unui statut hibrid, de „semipelerin”, dacă putem să-i spunem astfel.

Mă găsesc acum în fața intrării principale a Catedralei, câțiva pelerini, călugări, preoți, curioși, comercianți, vizibil marcați de febra pregătirilor. Iar eu mă simt atât de bine, o senzație egoistă pe undeva; încerc senzația, atât de greu de prins în cuvinte, de contact cu „pulsul sacrului”, sunt aici, unde bate inima faptului religios. Intru și în interiorul Catedralei, plină și de ea de foșnet, de activitate. Observație directă, rapidă: parcă și mai multe cupluri mixte, ea moldoveancă, el spaniol sau italian, cu vârsta cuprinsă între 40 și 60 de ani. Bărbații sunt aduși aici „special”

pentru hram, sărbătoare, Biserică, pentru a se obișnui prin priză directă cu alteritatea soției mult mai tinere decât ei cu „exotica" Ortodoxie.

Pelerinii de „primul moment". Pregătiri pentru sărbătoare. Baldachinul unde va fi expusă racla Sfintei Parascheva tocmai se împodobește cu flori, în marea lor majoritate flori de toamnă, crizanteme, dar și alte soiuri mai exotice, după cum mărturisesc cutiile albe de carton așezate de-a lungul zidului Mitropoliei: Thailanda și Olanda, țări mari producătoare de miresme și arome din epoca transportului *par-avion.* Mai multe persoane lucrează cu multă sârguință la edificarea unor aranjamente florale complicate, ce vor trebui să reziste, la propriu, presiunii mulțimii și factorilor atmosferici mai mult decât schimbători în această perioadă a anului. Bănuiesc că multe dintre florile de aici provin din donații private ale firmelor active în domeniu. Preotul care supervizează împodobirea raclei nu răspunde însă la întrebarea mea, „au donat oamenii flori pentru Sfânta?". Mai mult, se uită la mine încruntat, cu furie sublimată în priviri, parcă-mi cer să plec cât mai repede de acolo. Ceea ce și fac, după scurtă vreme. În difuzoarele din jur începe să se audă muzică, o prezență sonoră mai degrabă discretă, dar continuă, materială parcă. Se marchează astfel teritoriul pelerinajului. Alte posibile răspunsuri: muzica religioasă calmează, „întărește", anesteziază nervozitatea

Pregătirea baldachinului. Aranjamente florale minuțioase

și stresul produse de lunga așteptare. Dar acum încă nu este cazul, e vorba doar de prezență și spațiu.

Ora 18.00. Afară plouă, este din ce în ce mai frig, foarte puțină lumină se mai strecoară pe sub pătura groasă de nori. Printr-o fereastră deschisă la una dintre clădirile administrative ale Mitropoliei se prelinge un abur cald de mâncare, miresme plăcute, amestecate, de cozonaci, prăjituri sau borș de legume. Pe pervazul supraînălțat față de sol se găsește un cuplu de pensionari. Aflu imediat că sunt din București, au lucrat amândoi la Turbomecanica. „Am fost muncitor de înaltă calificare, 40 de ani am lucrat acolo, eram nava-amiral a mecanicii fine românești", îmi spune cu vizibilă mândrie bărbatul, încă în putere, cu ochelari cu ramă de baga maronie, complet demodați, mustăcioară tunsă scurt, privire înaltă, semeață. Tocmai ce au sosit la Iași, cu trenul, motivul principal fiind acela de „a vedea cum o scot pe Sfânta din Biserică, mâine-dimineață". Le place mult să vină la Iași, „de cinci ani de zile spunem prezent și vom veni câte zile ne mai dă Dumnezeu", zice bărbatul. De ce vin aici? „Pentru că este frumos, ascultăm predica, ne facem prieteni", îndrăznește să spună și femeia, care până în acel moment și-a admirat soțul discutând cu acest străin atât de curios, care parcă ar dori să pară pelerin, dar nu prea este... Voi reîntâlni adesea această veritabilă obsesie a numărului de participări la mulți alți pelerini cu care am discutat: „de douăzeci de ani vin aici, când nu era așa cum vedeți acum", „de șase ani vin la Sfânta" etc. Prima explicație, cea mai simplă, este că astfel de afirmații servesc ca mijloc de legitimare a „autorității pelerine" în ochii celorlalți. Dar trebuie să mai fie ceva la mijloc, sensul complet îmi scapă pentru moment.

Tot acum devine perceptibilă febrilitatea cu care vânzătorii de obiecte ambulante (*colportorii*, după cum se autodenumesc) își amenajează locurile de vânzare. Parcă ar fi niște marinari de pe vechile caravele în drum spre Indiile Orientale, ridicând pânzele pentru a prinde briza de dimineață. Au tendința de a se așeza în arc de cerc, având ca origine locul unde este expusă racla, sau de-a lungul rândului de așteptare, în punctele sensibile, acolo unde rândul este mai „strâns" între diferite obstacole (ziduri de case, cotituri, garduri de protecție). Cei mai mulți dintre ei par să-și fi făcut o meserie din a vinde obiecte religioase sau în legătură cu practica religioasă ortodoxă curentă, bat marile pelerinaje și sărbători de-a lungul întregului an liturgic. Mi se par a fi mobilitatea întruchipată: dorm în propriile mașini, ridică și strâng tarabele improvizate foarte rapid, confecționate din materiale foarte ușoare, volatile ca și propria lor existență. Multe microbuze de tip VW Transporter, foarte uzate. Standurile mănăstirilor nu sunt în picioare și nici nu se văd monahi prin zonă care ar avea intenția să înceapă să lucreze la ele, ceea ce mă face să mă gândesc la ipoteza unor locuri rezervate în avans și a unui statut privilegiat în ecuația complexă a acestei economii asociate pelerinajului.

La ora la care mă pregătesc să părăsesc zona, lucrurile sunt oarecum „așezate", s-a intrat într-o anumită stare de așteptare, de nerăbdare

laborioasă, de rutină febrilă. Rândul format în exteriorul Catedralei câştigă teren, acum încep să-şi facă simţită prezenţa şi grupuri de pelerini, nu mari, maximum cinci-şase persoane. Vin direct de la gară sau din microbuzele parcate în apropiere. Timpii de aşteptare au crescut considerabil. Se aude strigătul unui jandarm, căpitan mai exact, după trese: „Părinte! Părinteee! Vă aşteptăm la celula de comandament!". Jandarmeria Română joacă deci un rol-cheie în organizarea pelerinajului, în forma sa actuală. Este noapte, de-a dreptul frig, o ploaie subţire cade din înaltul cerului, o privire atentă în pana de lumină a reflectoarelor arată mici fulgi de nea amestecaţi printre picături. Locul aduce a marmită sub presiune, gata să explodeze sub apărarea sacrului. La fel ca şi mine, de bucuria, emoţia şi satisfacţia de a fi prezent aici, unde simt instinctiv că bate inima spirituală a României şi, de ce nu, a Europei noastre neunite. Aşa simt, aşa scriu. Cu orice risc.

10 octombrie 2010. Prima parte a zilei

Studenţi Erasmus versus *pelerini. Racla Sfintei Parascheva este scoasă afară din Catedrală şi depusă sub baldachin. Marea busculadă. Pelerinul „tradiţional" este vânat de televiziuni. Un puzzle uriaş. Dialogul cu ofiţerul de jandarmi îndrăgostit de Sfânta Parascheva. Prieteni de pelerinaj. Flota de automobile a rromilor.*

Ora 4.00. Sunt nedormit, ochii mi se închid de oboseala acumulată de-a lungul drumului de venire spre Iaşi, a terenului de ieri şi a nopţii mult prea scurte. Mă îndrept însă în pas alert spre Catedrala Mitropolitană, vreau să văd cu propriii mei ochi cum racla Sfintei Cuvioase Parascheva este scoasă din edificiul religios pentru a fi depusă apoi sub baldachinul special amenajat pentru devoţiunea populară. Grupuri mici de pelerini vin agale de la gară, sunt relaxaţi, liniştiţi, ca nişte oameni care ştiu că nu-i nicio grabă în îndeplinirea scopului propus. Sunt în totală opoziţie cu cei care vor sosi aici în următoarele zile, pelerini pentru care fiecare minut contează, fapt ce-i împinge să se deplaseze pe străzi aproape în pas alergător. Pe celălalt trotuar, un grup masiv şi foarte amestecat de tineri studenţi, cam 20-30 de persoane, la o estimare rapidă. Vorbesc tare, zgomotos, se simte încă influenţa euforizantă a alcoolului în vocile lor înalte, nepotrivite pentru acel ceas mic al zilei ce stă să înceapă. După amestecul de română, spaniolă şi *International English* pe care-l vorbesc, sunt mai mult decât convins că este vorba despre un grup de studenţi Erasmus, aflaţi deci într-un program de schimburi universitare. Au sărbătorit până târziu, într-un bar din împrejurimi. Unul dintre studenţii spanioli încearcă să explice, ajutându-se de gesturi largi, unde se găseşte pe hartă oraşul Murcia şi cât de mulţi români lucrează în regiune în întinsele grădini de legume de pe malul fluviului Segura. Două căi şi două lumi diferite: cea a tinerilor europeni secularizaţi, extrem de mobili, fără graniţe; pe de altă parte, pelerini, martori ai

unei tradiţii bimilenare. Mai târziu, după ce am transcris notele de teren, m-am gândit că poate m-am grăbit calificându-i pe acei tineri drept „secularizaţi”. Cine ştie de fapt cum vor evolua în viitor?

Chiar în imediata apropiere a Catedralei, un bărbat îmbrăcat modest, încărcat cu sacoşe de rafie şi cu căciulă de blană pe cap, mă întreabă cu un puternic accent moldovenesc „unde-i coada domnule?”. Răsuflă uşurat atunci când îi comunic faptul că „încă nu au scos-o pe Sfânta, pelerinajul încă nu a început”. Uşa laterală de acces a Catedralei este închisă, dar în faţa ei sunt adunaţi deja cam 50-60 de persoane, după estimările mele rapide. Jumătate din ei par a fi rromi. Ele, femeile, folosesc pentru această zi atât de specială hainele cele mai bune (rochii colorate, lamé-uri, sclipici, salbe – sunt întruchiparea însăşi a imaginii pe care şi-o fac românii despre *ţiganca frumoasă*, bogată, dezirabilă, aş putea spune). Ei, bărbaţii, poartă costume închise, nu toţi au, în schimb, cravată, pantofi ţuguiaţi, care parcă ar fi mici boturi de rechin pe sol, iar unii au pălării mari de fetru. Tipul de individ respectat, cu „biznis” şi cu reuşite în viaţă şi în afaceri. Primul din rând este un bărbat masiv, pătrat aproape, seamănă cu un luptător de sumo aşa cum stă el cu braţele îndepărtate de corp. Este lipit de uşa cea mică a Catedralei, ca şi cum ar dori pe de o parte să-şi protejeze locul obţinut cu mult efort, iar pe de altă parte, să ia în braţele sale uriaşe întreaga clădire, ca pe un chivot. După numai o jumătate de oră, rândul se întinde deja pe o lungime de 100 de metri, toată lumea fierbe de nerăbdare şi emoţie.

Ora cinci şi jumătate, şase dimineaţa. Racla este scoasă afară din Catedrală. Fără teamă de a greşi, este vorba despre unul dintre momentele cele mai impresionante şi mai dense ale întregului pelerinaj. Eu l-am putut urmări de la primul etaj al Catedralei, de la balcon, ceea ce mi-a asigurat o vizibilitate aproape perfectă a întregii scene. Interiorul clădirii s-a umplut imediat, ca la comandă, de mulţimea dornică de a se plasa cât mai aproape de raclă, dornică să atingă, să pipăie, să devină un electron agitat în mulţimea avidă de sacru. Racla cu capacul închis este urcată pe umerii a şase preoţi înconjuraţi de alţi preoţi şi călugări. Se formează un cordon de jandarmi în centrul Catedralei, după un scenariu bine exersat în prealabil. Presiunea mulţimii asupra preoţilor ce poartă racla este grozavă, toţi doresc să atingă preţioasa cutie aurită cu mâinile, cu flori sau cu mici articole de îmbrăcăminte. Cei mai activi din acest punct de vedere sunt rromii pe care i-am observat cu puţin timp înainte în faţa uşii; tot ei par a fi cei mai vânaţi de ochiul camerelor de filmat prezente la parterul clădirii. Văzut de sus, întregul spectacol este uluitor: preoţi care se luptă să poarte racla şi să-şi menţină echilibrul concomitent. Muzică, buchete de flori şi de busuioc ce zboară prin aer către raclă, fum gros de tămâie şi alte arome grele, zumzetul mulţimii în extaz, coroborat de strigătele jandarmilor, „la o parte, la o parte, faceţi loc, oameni buni”. Clopotele Catedralei bat cu îndârjire, reporterii fug excitaţi dintr-o parte în alta, avizi de senzaţional. „Ocazia” se iveşte lângă uşa de ieşire din Catedrală, o femeie îmbrăcată în negru începe să urle, să-şi smulgă părul, să se lovească violent cu fruntea de pământ,

chiar în momentul în care racla trece val-vârtej pe lângă ea. Imediat este înconjurată de camere video, cum să pierzi accesele de furie ale unei „demonizate", înconjurată de jandarmi și preoți? Mai târziu, în jurnalul de seară al unei televiziuni comerciale, am văzut imagini cu biata femeie. „Ciudat sau diavolesc? Cutremurător!", scria pe ecranul televizorului cu litere mari, galben-fosforescente, pe fond negru. În cele din urmă, tot acest vârtej de oameni și sfinți iese pe ușile larg deschise, pierzându-se pe străzile din împrejurimi, în sunet de clopote și toacă, în miros de tămâie și busuioc. Pelerinajul a început. În fine, la sosirea în hotel, la care m-am întors pentru a mai fura o oră-două de somn, văd cum recepționista se cam plictisește la ora aceea matinală, este abia ora opt, majoritatea clienților încă dorm. O întreb dacă mai sunt și alți pelerini cazați la hotel, fata zâmbește subțire și-mi spune, aproape ironic, „dar ce credeți, domnule, pelerinii veniți la Iași stau la hotel? Nu au ei bani de așa ceva!".

Note de teren. Pelerinajul, ca un puzzle uriaș. Vânzătoarele de busuioc, mamă și fiică, originare din Tecuci, încearcă să înșele cât pot vigilența jandarmilor, pentru a se apropia cât mai mult de rândul deja foarte „consistent" la această oră (08.30). Cea mai în vârstă îmi spune că vine la Iași de 27 de ani. „Pe vremea lui Nea Nicu' nu umbla racla pe străzi, ca racheta, că nu era voie de sus. Dar venea și atunci lume, puhoi!" Baldachinul de protecție aflat deasupra raclei îl denumesc, simplu, *umbreluță*. De altfel, în cursul discuției noastre afirmă că „au scos-o pe Sfânta la umbreluță, a început lumea să vină puhoi". Cele două femei văd o relație de cauzalitate directă între „nenorocirile ce se întâmplă acum, sărăcie, foamete, inundații, cutremure" și numărul de participanți la pelerinaje.

O echipă de la televiziune face eforturi disperate pentru a se apropia neobservată de un bărbat care tocmai a trecut pe sub baldachin și s-a închinat la moaște. Are căciulă de blană de oaie pe cap (cușmă), bocanci grei în picioare, desagă bicoloră alb-negru de lână aruncată pe umăr – pe scurt, se înscrie perfect în stereotipul „pelerin de la țară", pelerin „tradițional". Reușesc până la urmă să prindă câteva cadre cu acesta, ba mai mult, ca din senin apare și un grup de copii de școală îmbrăcați în costume naționale, sunt repede explorați și exploatați vizual.

Atracția sacrului. Port o discuție liberă cu o învățătoare pensionară, originară din județul Ialomița. Regretă că în ultimii ani pelerinii nu mai pot avea contact direct cu Sfânta, protejată acum cu un fel de capac de protecție din plexiglas rezistent. „Mai înainte, prin 1990, am pus mâna pe mâna ei, vă rog să mă credeți pe cuvânt!" Pe de altă parte, aprobă măsura Mitropoliei de „a pune plastic peste ea, pentru că tot timpul ciupea cineva din ea, să aibă lumea moaște acasă, știți doar cum sunt oamenii". O afirmație pe care am întâlnit-o apoi mai tot timpul pe teren, și la celelalte pelerinaje. Oroarea sacră *versus* dorința de a poseda „moaște acasă".

Ofițerul de jandarmerie. Circa 40 de ani, căpitan, în ținută de teren, bine protejat împotriva ploii și a frigului. Însoțit de un plutonier, supraveghează încruntat accesul pe una dintre ușile laterale de acces ale Catedralei. Intrăm foarte repede în dialog, după câteva schimburi de replici avem impresia că ne cunoaștem de când lumea. Jandarmul acesta este mai degrabă tipul de individ „antisistem", greu adaptabil, nu îi place nimic din lumea în care este obligat să trăiască. Practicant, dar în afara Bisericii, *hors-église*, individualist, spune că este descurajat de „practicile de teren ale preoților", chiar așa a spus, *de teren*, spre surprinderea mea de moment. Ce-mi spune în timpul discuției noastre, care s-a tot prelungit, aproape 20 de minute, un record pentru mine fiindcă de regulă jandarmii nu prea discută cu pelerinii. Estimarea exactă a numărului de pelerini este dificilă, dacă nu de-a dreptul imposibilă. Așa că se practică numărătoarea „pe tură". Nu știu exact cât durează „tura" unui jandarm la pelerinaj. Opt ore? Douăsprezece ore? L-am întrebat odată pe unul dintre ei cât timp stau aici, în ploaie și în frig, și mi-a răspuns, râzând: „Stăm atât cât să ne amorțească gladiolele". Se ajunge de regulă la un număr de 300.000-350.000 de oameni. S-a mai încercat și monitorizarea pe județe a autoturismelor și microbuzelor ce intră în aceste zile în Iași. Estimările sale pentru acea zi de „început" de pelerinaj, cu vreme defavorabilă și vânt puternic, erau cam de 100.000 de persoane pe tură[1]. Este foarte critic la adresa aspectului comercial al pelerinajului, al „derivei" comerciale a acestuia, mai exact. Îi displace ideea că unii oameni sunt capabili să plătească pentru a nu sta la rând, „adică nu au învățat nimic din pelerinaj, degeaba mai vin aici, vai de soarta lor". Încerc să-l întreb cum percepe el, ca jandarm, prezența rromilor la pelerinaj, răspunde indecis, ca și ceilalți organizatori ai pelerinajului pe care i-am chestionat de-a lungul timpului: pe de o parte, se declară „mulțumit" că vin aici și se „amestecă și ei cu românii", pe de altă parte, se arată dezamăgit, o dezamăgire „profesională", aș spune eu, pentru faptul că „aici, la rând, sunt cuminți, se închină ca

1. Portalul de știri *newsiasi.ro* a publicat în data de 17 octombrie 2011 o estimare „oficială" a participării pelerinilor la hramul Sfintei Cuvioase Parascheva în perioada 11-16 octombrie 2011, din care cităm: „În perioada 11-16 octombrie 2011, pe la racla cu moaștele Sf. Parascheva au trecut circa 210.000 persoane, arată statistica jandarmilor care au asigurat ordinea publică în timpul Sărbătorilor Iașiului. Timpul mediu de așteptare la rând la Mitropolie a fost de 5 ore". Este reprodus și un grafic al Jandarmeriei, intitulat „Dinamica afluirii (sic!) publicului la Catedrala Mitropolitană Iași pe timpul desfășurării hramului Sfintei Cuvioase Parascheva, 10-16 octombrie 2011". Pe grafic se pot observa două vârfuri de participare în data de 14 octombrie: unul la ora 04.00 dimineața (cei care s-au așezat efectiv la rând în jurul orelor 20.00-22.00, pentru „a face" rândul de noapte) și un altul în jurul orelor 10.00-12.00 (pelerini care au intrat în rând imediat după miezul nopții). Interesant este și modul în care este împărțit rândul de forțele de ordine: opt tronsoane, fiecare tronson are două zone principale, iar fiecare zonă cuprinde patru segmente (8-2-4). Graficul reflectă fidel această fragmentare.

toată lumea, dar cum au ieşit de aici, cum se fac iarăşi de râs". Întâlnesc în discursul său acelaşi amestec de autoritate şi urme dintr-o teologie populară a pelerinajului mediatizată de Biserică în spaţiul public. Vorbeşte apoi despre „virtutea aşteptării, cuminte şi în linişte", despre rândul care construieşte pelerinul, de-a lungul timpului petrecut cu ceilalţi, în mulţime.

La final, mă întreabă de ce nu am rămas în Jandarmerie (am apucat să-i spun că mi-am îndeplinit serviciul militar obligatoriu în cadrul acestei arme), „că te văd băiat isteţ şi credincios". După ce-i spun că-mi iubesc mai mult libertatea decât haina militară, răsuflă adânc, se apropie de mine şi-mi spune: „Eu ştiu că tu eşti de fapt de la un ziar, nu mă interesează de unde! Dar aş vrea să scrii acolo la tine că eu sunt *în-dră-gos-tit* (silabiseşte, sacadat) de Sfânta Parascheva! Îndrăgostit, dar în sensul cel bun al cuvântului, să nu înţelegeţi...". Ca pentru a-şi susţine afirmaţia, îmi arată discret încheietura mâinii drepte, de care are atârnate un şirag de metanii din sâmburi de măsline. „Ierusalim", mai spune, cu sensul „la revedere", discuţia noastră s-a încheiat, trebuie să reintre în pielea sa de jandarm vigilent. În zilele următoare m-am mai întâlnit de câteva ori cu el în diferite „puncte fierbinţi" ale pelerinajului. Zâmbea lung, se uita apoi lung la bocancii mei (aproape) militari, proaspăt cremuiţi, spunând: „Nu ai plecat? Încă mai eşti aici? Puterea Sfintei!". Apoi ridica mâna dreaptă discret, pentru a-şi arăta încheietura, aşa cum fac agenţii FBI din filmele americane în misiune secretă, parcă ar vorbi în manşeta cămăşilor suprascrobite.

Rromii pe care i-am remarcat foarte de dimineaţă, prezenţi la translaţia raclei, se retrag acum spre casele lor. Maşinile lor sunt parcate nu departe de ceea ce este şantierul Teatrului Naţional din Iaşi. Îi urmăresc de la distanţă, sunt foarte dinamici, se agită, se opresc brusc, se urnesc gesticulând, poartă cu ei icoane de toate dimenisiunile, sticle cu agheasmă, busuioc, flori. Maşinile ce-i aşteaptă cuminţi în parcare sunt în marea lor majoritate Audi şi Mercedes, de culoare neagră. Toţi aceşti bolizi germani de mare viteză sunt echipaţi cu staţie de emisie-recepţie şi detectoare radar. Cu câteva rare excepţii, şoferii sunt români, i-au aşteptat pe proprietarii de drept ai limuzinelor în interior, iar acum deschid portierele cu gesturi politicoase, stilate, o politeţe de rutină, pe undeva. Mă apropii şi mai mult de grup, traversând parcul din faţa Catedralei. Maşinile sunt înmatriculate în majoritatea lor în Galaţi şi Iaşi, purtând aşa-numitele „numere de prestigiu", cum ar fi: SRI, SIE, SEF, BNR, BRD, MAN, BGS (după numele cunoscutei firme private de pază) şi NUP[1].

Două pelerine din Bucureşti. Le-am întâlnit prima oară în locul unde se ardeau lumânări, erau în plină dispută cu o îngrijitoare mică de

1. Acronim al celebrei „neînceperi a urmăririi penale", una dintre soluţiile pe care le poate da un procuror al României care instrumentează un dosar penal, des utilizată în presă şi devenită simbol al scăpării basma curată din probleme delicate cu justiţia.

statură, o femeie simplă ce avea grijă de acel loc plin de fum, grăsime și căldură, extrem de devotată. „Lasă-le să ardă până la capăt, să fie jertfă adevărată!", spune tare de tot una dintre ele. Puțin mai târziu, le regăsesc stând așezate pe două scaune pliante de lemn, mâncau provizia adusă de acasă, zacuscă la borcan. Pensionare amândouă. „Ne-am cunoscut așa, pe la mănăstiri, și de atunci facem pelerinaje împreună." „Facem pelerinaje", au spus, și nu „mergem la pelerinaje". Au sosit la Iași cu trenul de noapte, la ora cinci dimineața erau deja aici, s-au închinat și vor pleca în curând înapoi, tot cu trenul. De fapt, pentru ele trenul reprezintă locul unde vor înnopta, dormitorul lor mobil. Ambele refuză ideea de a locui în cortul pus la dispoziție de autorități. Motivele principale: „Este frig, este umed înăuntru, sunt mulți bărbați beți ce dorm culcați pe bănci înăuntru și ne mai este și frică, am auzit că se fură". Termină de mâncat, apoi așteaptă „sfințirea apei" de către preoți. „Nu putem pleca așa de aici, dacă nu avem și niște agheasmă nouă", spune una dintre cele două pelerine, ca un fapt de la sine înțeles.

10 octombrie 2010. A doua parte a zilei

Din nou pe teren. Masă cu monoglutamat de sodiu. Pomelnice, acatiste, lumânări, rețeta secretă a pelerinajului. Calea Sfinților sau circulația relicvelor în spațiul public al orașului Iași. Pelerinaj cu girofar. Rândul este blocat. Cum să te faci respectat de forțele de ordine. Pelerinajul înainte de 1990: sfințenia era mai discretă.

Mă simțeam „rupt de oboseală", una dintre expresiile favorite ale bunicului meu din partea mamei, Gheorghe, pe care o rostea la sfârșitul zilei de muncă la CAP-ul său din „Bărăganul soarelui", unde și-a petrecut toată viața. Mai mult decât epuizarea fizică, am observat că, după mai multe ore petrecute pe teren, obosește în primul rând capacitatea de observație, „ochiul antropologic" nu mai vrea să funcționeze, ca o lanternă de buzunar cu bateriile stoarse de curent. Am decis să mănânc la un restaurant cu autoservire din apropiere, o locantă ieftină, cu mâncare grasă, anostă, din belșug asezonată cu monoglutamat de sodiu pentru sporirea gustului. Pelerinii din jurul meu sorb cu zgomot din borșul de fasole, destinși și mulțumiți că au trecut prin fața raclei și anul acesta. La ora 15.30 sunt iarăși pe teren. Aș vrea să văd, să simt tot ceea ce se petrece aici, să am mii de ochi atenți încrustați la toate punctele nevralgice ale acestui fenomen în permanentă mișcare; *hèlas*, nu sunt decât un singur om, înarmat cu un carnet de note și cu un aparat de fotografiat.

Chiar la intrarea în curtea Mitropoliei, vizavi de porțile monumentale, adunate în jurul unei mese scunde, se află două călugărițe care reprezintă în mod „oficial", Mitropolia Moldovei și Bucovinei. Rolul lor este acela de a colecta acatistele și pomelnicele ce urmează a fi

„citite" la altarul Catedralei, serviciu prestat de preoţi în schimbul unei sume variabile de bani. Banii, bancnote de cinci şi zece lei în marea lor majoritate, sunt introduşi cu grijă în nişte cutii rotunde de tablă, închise cu lacăt, nu ştiu de ce îmi evocă prin forma şi culoarea lor recipientele în care, copil fiind, cumpăram gaz lampant pentru bunicii mei. Fotografiez călugăriţele pe furiş, cu aparatul ţinut la „piept", dar vigilenţa lor este mai mare decât îndemânarea mea. „Hei, domnu', domnu', ce faceţi aici?" Cunoşteam deja faptul că este dificil să fotografiezi o călugăriţă (nu să o şi filmezi cu o cameră profesională, în stilul alert al televiziunilor comerciale, când monahii în marea lor majoritate devin mai pioşi şi mai „cucernici" decât de obicei, trebuie să-şi confirme statutul în faţa ochiului de sticlă), dar aici este vorba de cu totul altceva. Teamă de ce? Oricum, reţetele financiare ale pelerinajelor constituie unul dintre secretele cele mai bine păstrate ale Bisericii.

„Calea Sfinţilor". Torţe, girofaruri, costume naţionale – relicve şi spaţiu public. Este ora 18.00, întunericul se aşterne rapid, urmează să aibă loc una dintre cele mai importante etape ale sărbătorii din acest an. Racla Sfintei Parascheva va fi purtată în procesiune pe străzile oraşului, pentru a se „întâlni" simbolic, undeva în faţa Palatului Culturii, cu o altă raclă, conţinând relicvele unui „Sfânt invitat", anul acesta fiind vorba de Sfântul Maxim Mărturisitorul. Înaintea începerii ceremoniei propriu-zise, sporeşte vizibil numărul monahilor şi al preoţilor prezenţi în zona Mitropoliei. Nu se găsesc în schimb prea mulţi pelerini înscrişi în rând, timpul de aşteptare din acest moment nu cred că depăşeşte trei ore şi jumătate – patru ore. Doi vânzători ambulanţi de busuioc, batiste, lumânări simt instinctiv această breşă, această ruptură bruscă în logica pelerinajului, constituită de momentul translaţiei publice a relicvelor pe străzile oraşului; încearcă deci să profite pentru a se infiltra în interiorul rândului de aşteptare, dar jandarmii reacţionează destul de violent, îi prind de mijloc şi aproape îi aruncă pe sus de lângă gardurile metalice de protecţie. „Colportorii" interpretează gestul ca pe un abuz de autoritate, încep să strige în urma lor: „Sunteţi mai rău ca SPP-ul, măi tată!".

A reînceput să plouă mărunt, senzaţia de frig umed este şi mai accentuată acum. Primul semn vine din partea unui grup masiv de jandarmi; echipaţi ca pentru intervenţie, încep să pună în aplicare o tactică de desfăşurare a unui coridor de trecere, securizat, pentru raclă, ierarhi, preoţi, oficiali. Jandarmii se activează, se regrupează, se organizează, un adevărat balet în uniforme impermeabile cu chipiul pe ochi, se vede că au multă experienţă. Recunosc, mă uit la ei cu nostalgie amestecată cu invidie, îmi place grozav spiritul lor de echipă, căpitanul cu care am discutat în cursul dimineţii avea dreptate, da, oare de ce nu am rămas şi eu jandarm? Dincolo de această impresie de mecanism bine uns, se simte totuşi în aer o anumită stare de tensiune, o spaimă faţă de un „ceva" greu de definit.

În marele cortegiu condus de Mitropolitul Moldovei sunt mai mulţi tineri studenţi îmbrăcaţi în costume populare moldoveneşti, fete şi băieţi deopotrivă. Unii dintre ei poartă la brâu tricolorul. O fată tremură vizibil sub bluza subţire şi înflorată, un coleg ţine într-o mână o torţă aprinsă, iar cu cealaltă vrea să menţină în echilibru o căciulă de blană prea largă şi prea înaltă pentru capul său bălai. Steagurile şi un megafon, cocoţat în vârful unei prăjini de lemn, din care se revarsă de-a valma muzică religioasă, vor constitui mai târziu obiectele cele mai vânate şi exploatate vizual de către televiziunile prezente acolo. Cordonul jandarmilor, întregul „dispozitiv" este din ce în ce mai strâns, tensiune maximă, militarizarea ceremoniei. Gata, am pornit, racla este ridicată pe umerii a şase preoţi voinici (oare cât cântăreşte?), rândul este barat cu garduri de fier, oamenii închişi acolo privesc alaiul excitaţi şi resemnaţi totodată. Clopotele Catedralei bat intens, tot mai intens, fundalul sonor este copleşitor. Echipele de televiziune, cu camerele ridicate deasupra capetelor, încearcă să surprindă momentul în direct, alergând haotic pe lângă racla lucind în mii de ape metalice, protejată de un dublu cordon, de preoţi şi jandarmi. Curând, lumina torţelor este anihilată de cea a lămpilor camerelor de filmat. Încă o dată, resimt acut faptul că mă găsesc singur pe teren: ar fi trebuit ca o întreagă echipă să surprindă prin observaţie directă ce se întâmplă direct în rândul blocat de aşteptare, activitatea din Catedrală, comerţul cu obiecte religioase, traficul blocat de procesiune etc.

Descrierea procesiunii în sine nu poate fi deci decât sumară şi imperfectă, deoarece mi-a fost foarte greu să iau note în carnetul meu de teren în timpul în care m-am deplasat cu cortegiul. Ne îndreptăm undeva spre platoul din faţa Palatului de Justiţie din Iaşi, dominat în acel moment de un balon de dimensiuni apreciabile. Balonul are forma unei văcuţe mov, emblema unei cunoscute mărci de ciocolată, proaspăt achiziţionată de un gigant multinaţional care a instalat acolo ceea ce se numeşte în limbajul marketingului un „dispozitiv de activare a mărcii". Fete de la „sampling", studente şi ele, la fel ca şi cele îmbrăcate în costume naţionale din fruntea cortegiului, trag în jos de fustele lor prea scurte, mov, culoarea dominantă a locului, şi se uită uimite şi tăcute la vârtejul uman ce mătură acum întregul bulevard, în sunet de toacă şi cântări bisericeşti. Tăcute sunt în acest moment şi boxele de mari dimensiuni, de la scena din apropiere, acolo unde se desfăşoară spectacolele din cadrul „Sărbătorilor Iaşiului". Fetele mov desenează şi ele o cruce din vârful degetelor, cortegiul avansează la pas, având în frunte mai multe maşini de Poliţie cu girofarurile în funcţiune. Sute de lumânări aprinse sunt ţinute cu atenţie în căuşul palmelor de oamenii din cortegiu. Mulţi dintre aceştia sunt originari din Iaşi; pelerinii aflaţi deja în aşteptare, în rând, nu şi-au părăsit poziţia cu greu câştigată pentru a mărşălui pe străzi. Sunetul de toacă se aude obsedant, ca o mitralieră vegetală, din lemn de frasin: taca-taca-taca-taca, reverberează ecoul pe clădirile din jur, mă întreb cum reuşeşte călugăriţa care o are în grijă

să găsească atâta energie în ea pentru a putea însufleți bucata aceea de lemn ce dă de fapt ritm și coeziune întregului cortegiu.

Cortegiul avansează, plin de lumini și culoare, iar eu mă opresc și alerg, la propriu, înapoi spre curtea Mitropoliei, să văd ce se întâmplă cu rândul care a rămas în suspans, așteptând întoarcerea celor două racle, o dublă încărcătură sacrală ce-și va găsi locul sub baldachinul împodobit fastuos cu flori proaspete. Ajung iarăși în zona raclei. Răsuflu din greu, cureaua aparatului foto mă strânge de gât, bretelele de la rucsacul *North Face* la fel, bocancii grei, militari, mi se par a cântări 10 kilograme fiecare, fire subțiri de apă mi se preling pe frunte din capușonul hanoracului meu bleumarin impermeabil, achiziționat în Canada, care m-a slujit credincios până acum. Mai port sub haine un alt rucsac foarte mic, în care țin actele personale și pass-urile de trecere, am învățat repede că pelerinajul este la fel de formal ca și administrația românească: hârtia, ștampila, dovada, îndrăzneala contează enorm. Jandarmul care păzește una dintre porțile de acces din imediata apropiere a baldachinului, o zonă sensibilă, oricum foarte frecventată de reporterii de televiziune, se uită îndelung la *pass*-ul meu de acces în zonă, se uită la mine, la felul cum sunt îmbrăcat, cred că se întreabă de ce naiba răsuflu așa de greu, plin de abur ca un cal de povară. Aș reacționa exact la fel în locul său.

Mă întreabă, mai mult ca o confirmare a autorității decât altceva, dacă „nu l-ai făcut tu pe calculator? Câte nu am văzut io' false, he, he...". Apoi deschide ușa de trecere, deloc convins, nu a reușit deloc să mă claseze, mai mult din inerție și comoditate m-a lăsat să trec, decât din alte motive. Adaug și o mică paranteză, despre „buna utilizare" a ecusoanelor și a „badge"-urilor de liber acces. Prietenul meu S.C., un „veteran" al pelerinajului de la Iași și nu numai, mi-a dat acum câteva zile câteva „instrucțiuni" cu privire la buna utilizare a acestora: „Când încerci să treci de filtre, trebuie să ai tupeu. Tupeu și fermitate, mai ales atunci când ești în fața jandarmilor". Simbol de putere? Îmi mai amintesc de tânărul student de la teologie pe care l-am remarcat anul trecut la pelerinajul de la Iași. Simpatic, înalt, brunet, o urmă de barbișon, *à la* Mihail Kogălniceanu, conștient de puterea sa de seducție, se mișca printre pelerini ca un dansator de tango argentinian pe ring. Mai târziu l-am văzut și într-un cor, dumnezeiește mi s-a părut că interpreta anumite partituri bizantine mai puțin cunoscute, dar asta-i deja altă poveste. Tânărul purta un badge de acces eliberat de Mitropolia Moldovei și a Bucovinei (MMB) pe jumătate ascuns de reverul hainei, ca pe o insignă sau ca semn de recunoaștere a unui serviciu secret. Când a trecut de cordonul de pază plasat la intrare, doar a deschis puțin reverul, pentru ca tăietura de plastic a cardului de acces să poată fi zărită de jandarmul în post. Era de-al casei, cu alte cuvinte, mi s-a părut atunci un gest important pentru înțelegerea funcționării intime a mecanismului pelerinajului.

Final de zi. Stau cu capul aplecat deasupra unui gard metalic al jandarmilor, contemplu curgerea neobosită a pelerinilor pe sub baldachin,

pas lângă pas, furnici umane perseverente, ude de ploaie, obosite, pentru care niciun efort nu contează pentru a fi câteva secunde în contact cu sacrul. Lângă mine, o femeie de circa 65-70 de ani, de o frumusețe pe care vârsta a reușit doar să o ofilească. Trăsături foarte fine, aristocratice, fostă profesoară de franceză într-un liceu de elită din Iași. Se uită la ceea ce se întâmplă dincolo de gardurile metalice cu un soi de detașare superioară. Participă de la distanță, scurtcircuitând mental barierele ce o separă de baldachinul plin de flori și de oameni.

Acceptă dialogul. Cântă vocalele, ezită îndelung, ca și cum ar căută nuanța cea mai bună: „Pelerinaje se organizau și în anii 1980, dar totul era limitat strict la perimetrul Mitropoliei. Autoritățile nu permiteau accesul cu racla pe stradă. Oricum, oamenii nu erau ca acum, nu aveau timp atunci să stea la rând. Cum să vă spun, nu vreau să-i jignesc pe pelerinii de astăzi, dar nu pierdeau timpul, erau ocupați. Aveau serviciu, un program, o viață mult mai ordonată. Asta este. Sfințenia era și ea prezentă, dar era mult mai discretă decât cea de astăzi". Se oprește brusc și privește spre raclă, cu frumoșii ei ochi albaștri, slavi, în care eu simt teama de moarte și căutarea unei certitudini, fie și sub forma unei femei născute acum 800 de ani undeva în Imperiul Bizantin. Ce caut eu de fapt acolo? Ce sper să aflu? De ce-i tulbur pe cei din jurul meu cu întrebările mele pe care le doresc „tehnice" și care în aceste momente mi se par stupide și inoportune? De ce nu mă pot eu „detașa" de ceea ce văd pe teren, așa cum ne învață orice manual?

11 octombrie 2010

Icoana cu rama adusă din Anglia. Portretul standard al pelerinului român. Strategii de evitare a așteptării în rând. Cortul Crucii Roșii și maica-doctor. Cazarea pelerinilor, din nou. Bătrânul din Maramureș și copiii săi. Intru iarăși în rândul de așteptare. Sacrul și buna sa utilizare: batistele de dat pe raclă. Nu neglijați racla Sfântului Maxim!

Ora 08.00. Vremea a cunoscut o schimbare radicală peste noapte, nu mai plouă, este cald (10-12 °C), un soare minunat și lumina blândă a toamnei moldovenești. Ziua de hram seamănă cu aceea descrisă de Mihail Sadoveanu în romanul *Zodia Cancerului,* acum mai bine de trei veacuri: „Dumnezeu rânduise, pentru cinstea Sfintei, tihnă văzduhului; vânturile stăteau legate în peștera lor, la marginea pământului. Soarele se lăsa spre dealul Galatei împrăștiind ca o bură de aur asupra târgului și cerul se boltea fără nouri. Era o zi lină de toamnă". Înainte de a ajunge la locul pelerinajului, traversez parcul aflat între Teatrul Național și Catedrala Mitropolitană. Pe una dintre laturile acestuia, o mulțime de tablouri și icoane suspendate inteligent de o rețea de cabluri de oțel susținute la rândul lor de mai multe trepiede de lemn, o construcție destul de laborioasă. O duzină de naturi moarte, flori de primăvară, un velier dispărând în larg, iar într-un apus de soare sângeriu, Iisus

Hristos apare în ipostaza bunului păstor: poartă un miel în braţe, îmbrăcat într-o mantie lungă, albastru-violet, seamănă pe undeva cu un *Superman* stilizat, dar şi cu un balerin dansând sub o stea strălucitoare. Locul central al expunerii stradale era rezervat însă unei icoane de mari dimensiuni a Sfintei Parascheva, în varianta iconografică „oficială", cea promovată în ultimii ani de Mitropolia Moldovei. Jos, pe trotuar, mai multe icoane, de mai mici dimensiuni de data aceasta, pictate pe suporturi „neconvenţionale", să spunem: scoarţă de copac, o tavă de serviciu de masă, farfurii ale unor ceşcuţe de cafea. Pictoriţa, o femeie masivă, blondă, cam la 50 de ani, se plictiseşte vizibil şi acceptă cu uşurinţă dialogul. „Anul trecut am vândut doar una din icoanele astea mari, anul acesta, niciuna. Da, este adevărat, sunt scumpe. Dumneavoastră ştiţi câtă muncă cere o icoană, câte materiale? Când avea lumea bani, acum trei-patru ani, prin 2006, vindeam, vai ce mai vindeam! Mai ales din acestea cu ramă de artă adusă din Anglia mergeau bine. Acum stau cu ele acasă, de ce să mă chinui să le mai aduc?" „Rama de artă" pe care tot o lăuda pictoriţa, mult prea grea şi încărcată, închide în ovalul său o Madonnă cu pruncul ce se uită supărată la trecători, o combinaţie de neîndemânare pură cu artă naivă, seamănă puţin şi cu icoanele pe lemn din Transilvania. Această obsesie a icoanei „scumpe", de un kitsch monumental, care-şi depăşeşte condiţia şi începe să aibă un oarecare şarm, am întâlnit-o şi mai târziu în cuprinsul acestei zile, seara, atunci când filmam mulţimea pelerină din interiorul Catedralei Mitropolitane. Un rrom purta după el o icoană de mari dimensiuni, cred că avea cel puţin un metru şi douăzeci de centimetri înălţime, semăna cu un scut feudal aşa cum o purta, legată de antebraţ cu o sfoară solidă. O icoană strălucitoare, din Rusia sau Ucraina, dacă judec după slovele chirilice. Se opreşte ca fulgerat în faţa camerei şi mă roagă să-i filmez şi pe el şi icoana sa minunată, „să-l dau la televizor, să-l vadă ţara. Patru milioane am dat pe ea Şefule, patru milioane...".

Pe băncile din parc, o mulţime de pelerini fac băi de soare. După cum stau, relaxaţi şi imobili, cred că au stat la rândul de noapte şi „decompresează", revin la starea de dinainte de pelerinaj. Cum ar arăta pelerinul „lambda" pe care-l văd în faţa mea? Femeie, în jurul vârstei de 60 de ani. Poartă un fel de şapcă de pâslă, călduroasă, care-i lungeşte capul, la fel ca al micilor monştri din celebrul film SF a lui Tim Burton, *Mars Attack*. Vestă matlasată, lungă. Poşetă încăpătoare. Un sac de voiaj de mărime medie sau un rucsac mic-mijlociu, de 35 de litri. Fusta este lungă, neagră sau de altă culoare sobră. Este încălţată cu cizme, uneori bocanci, oricum o încălţăminte călduroasă, contra frigului şi a umezelii. Se mai întâmplă să aibă şi o mică sacoşă de plastic, pentru alimente consumate rapid. Un procent redus poartă un fel de veste lungi şi negre din lână, coborând mult peste talie. Am văzut acest tip de vestă pus în vânzare la Bucureşti, anul trecut, la pelerinajul din 27 octombrie, se găsea la ministandul ţinut de o mănăstire de lângă Bucureşti, recunoscută pentru manufactura sa de textile. Discutând cu o călugăriţă de acolo, mi-a spus că „vesta asta-i îmbrăcăminte cuviincioasă,

le cumpără mai mult preoţii şi pelerinii. Dar le poate purta oricine, sunt din lână, rezistente şi călduroase".

Ce mănâncă un pelerin? Brânză topită, se transportă uşor, se păstrează bine. Sendvişuri cu şuncă şi caşcaval, aşa cum fac pelerinii „urbani", cei care sunt plecaţi pentru mai puţin de 24 de ore de acasă. Şniţele de pui, o cutie mică de paté de ficat sau de „post" – de fapt, cred că această cutie magică de „paté de post" este alimentul cel mai des întâlnit de mine în masa pelerinilor. Pelerinii originari din mediul rural încă mai practică mesele în comun, aşezaţi pe iarbă, în curtea Mitropoliei sau prin parcurile din jur, ca acum. Bucatele sunt simple: pâine de casă, zacuscă de casă, ciuperci murate, pui fript. La o primă vedere, indiferent de locul de unde provin, masa lor lasă impresia de frugalitate cauzată de sărăcie şi de mijloacele financiare reduse de care dispun, şi nu una „asumată", cu nuanţe teologice. Atunci când mănâncă, utilizează şi fac să foşnească zeci de pungi şi pungulite de plastic, pe care le împachetează cu grijă, în vederea reutilizării, lasă în urma lor ziare şi pliante publicitare, mototolite şi pline de grăsime. O notă aparte, fără a detalia, este dată de masa comunitară a rromilor. De mai multe ori i-am putut observa purtând cu ei propria lor oală de sarmale, expusă grandios privirilor pofticioase a celor din jur, dar fără ca mâncarea să fie împărţită şi cu ceilalţi pelerini, aşa cum se întâmplă de regulă cu recipientele pline cu sarmale, din diferite surse, ce ajung în perimetrul pelerinajelor.

Lângă baldachin, observaţie directă. Strategii utilizate pentru a evita aşteptarea. Lângă raclă, grilajul este mai solid, barierele sunt mărite, calculate să suporte presiunea uriaşă a mulţimii. Spaţiul dintre pelerini este mult mai strâns, sunt de-a dreptul compactaţi, umăr lângă umăr, pas lângă pas. Podeaua baldachinului este fabricată din tablă groasă de câţiva milimetri, cu striaţii, menită să reziste la trecerea şi uzura continuă a sute de mii de paşi. Eu mă aflu acum în foişorul unei clădiri administrative a Mitropoliei. De acolo am o foarte bună linie vizuală asupra „deversorului" baldachinului, pe unde ies pelerinii care s-au închinat, iar studenţi şi seminarişti împart flori şi busuioc. O echipă a unei foarte cunoscute televiziuni comerciale din Bucureşti, cameraman şi reporteriţă, se apropie de acest punct sensibil al mecanismului pelerinajului, păzit de un jandarm. Reporteriţa se retrage puţin pentru a se pregăti pentru „directul" ce urma peste puţine momente. El, cameramanul, este un bărbat masiv, pare un jucător de rugbi ce a încetat să mai practice activ jocul, dar încă şi-a păstrat agilitatea dobândită prin antrenamente. Ceea ce mi-a atras atenţia la el a fost modul în care transporta camera video; o „purta în public" ca semn de recunoaştere profesională mai mult decât altceva, expusă ca pe o invitaţie, nu avea acea atitudine de „vânătoare" pe care am început să o cunosc prea bine la cei din breasla sa. Scena devine interesantă, la rândul meu încep să-l urmăresc prin micul meu binoclu de munte, pe care nu am uitat să-l iau cu mine astăzi pe teren. Nu m-am înşelat. Doi bărbaţi tineri îl abordează imediat. „Vreţi să intraţi?", întreabă cameramanul. Evident,

nu-l pot auzi, gestica sa este discretă, dar sugestivă. Scoate rapid din buzunarul de la piept două ecusoane de plastic pe care scria mare „PRESS". Cei doi întind bani la rândul lor, imposibil să-mi dau seama cât anume, dar s-a văzut fulgerul albastru al bancnotelor de 100 de lei, apoi iau ecusoanele, le agaţă nonşalant de piept şi-l urmează pe cameraman. Acesta din urmă intră în mulţime cu camera pe umăr, ca un tanc de luptă. Cei doi adoptă aceeaşi atitudine îndrăzneaţă, de intimidare. Dispar, îmi este imposibil să-i mai identific. La rândul meu, sunt conştient de faptul că reprezint o ţintă uşoară pentru cei ce supraveghează ansamblul pelerinajului, dacă voi mai sta mult timp aşa cu binoclul la ochi aţintit asupra mulţimii. Renunţ deci, dar această „breşă" în sistemul de acces la baldachin mi se pare că spune mult despre dorinţa de a ajunge cu orice preţ la raclă şi despre strategiile folosite, adaptate la condiţiile locale.

Cele două corturi. Crucea Roşie şi „Cazare Pelerini". Cortul de prim-ajutor al Crucii Roşii, filiala Iaşi este amplasat nu foarte departe de punctul zero, acolo unde se află baldachinul şi racla Sfintei Parascheva. Din experienţele anterioare de teren, ştiu că discuţia cu reprezentanţii Crucii Roşii, voluntari, medici, personal auxiliar, este foarte dificilă, dacă nu de-a dreptul imposibilă. Aşa că pregătesc la rândul meu „artileria grea", legitimaţia mea legată în piele, „Academia Română". Ea îmi va salva pielea şi în 2011 la Bucureşti, atunci când am fost luat pe sus de poliţia în civil, pentru legitimare, ca potenţial suspect. Revin. Scot legitimaţia din husa sa impermeabilă, intru decis în cort şi mă îndrept ţintă către o călugăriţă aflată într-un colţ al cortului. Se vedea de la distanţă că ea este boss-ul în acel spaţiu, confirmarea avea să vină imediat după cum i se adresau cei din jur: „maică-doctor, mai trebuie ceai", „maică-doctor, avem o problemă la stâlpul 12", „maică doctor care este dozajul?". O combinaţie rară de autoritate medicală şi monahală. Mă opresc în faţa maicii-doctor. Ea se uită la mine încruntat, ca împărăteasa Teodora a Bizanţului la un scrib imperial ce a îndrăznit să dea buzna nepoftit. „Ce vreţi", mă întreabă, cu o voce la fel de rece ca şi ploaia de ieri, maica. Îmi declin rapid identitatea, apoi îi spun că fac un studiu despre pelerinaje, „pentru folosul Bisericii şi al nostru, al tuturor". Ajutoarele sale s-au oprit din lucru, aşteaptă reacţia monahei prezente acolo. Jandarmul de la intrare aşteaptă doar un semn să mă scoată pe uşă afară, o înclinare de sprânceană, orice. Cuvântul sociologie în acel context ar fi fost ca un chibrit aprins într-o pulberărie de cazarmă de artilerie. Maica-doctor respiră parcă mai uşor, după ce mă măsoară încă o dată din cap până în picioare, să fie oare vreun ziarist, cred că gândeşte ea în acest clipe... Aştept şi, miracol, maica-doctor acceptă să stăm scurt de vorbă. O face fără plăcere, dar o face. Aflu de la ea că starea vremii, condiţiile meteo sunt esenţiale pentru pelerini. Cele mai mari probleme le ridică ploaia rece şi umedă ce durează ore şi ore în şir, aşa cum a fost de exemplu anul trecut. Pelerinii cei mai vulnerabili sunt cei fără experienţă, prezenţi pentru prima oară la Iaşi, deoarece nu ştiu cum să se îmbrace, nu ştiu cum să-şi dozeze efortul sau ce să mănânce.

Atunci când este cu adevărat frig, rândul înaintează mai greu, oamenii nu se așază pe scaune, nu vorbesc prea mult între ei. Femeile sunt mai rezistente decât bărbații. Adesea are dileme medicale ce se împletesc cu cele teologice: cum să te comporți față de persoane handicapate sau de bolnavi cronici, care suferă vizibil, dar care nu vor să fie luați de la rând pentru că altfel s-ar rupe logica virtuții terapeutice a așteptării. Pe unul dintre pereții cortului se află expus un „Regulament de ordine interioară" destinat voluntarilor Crucii Roșii. „Respectați uniforma, nu se fumează sau se bea alcool în echipamentul de Cruce Roșie." Iar la ultimul punct stătea scris cu litere mari, „bolduite": „Nu uitați că este la modă să zâmbiți".

Cazarea pelerinilor. Și în acest an, Primăria Iași a pus la dispoziția pelerinilor, după cum se spune în limba comunicatelor oficiale, trei corturi albastre, sudate între ele. Corturile sunt mari, funcționale, de felul celor destinate situațiilor de urgență sau catastrofelor naturale. Ele sunt amplasate lângă parcarea de lângă Teatrul Național Iași, drapat în perdele de protecție, clădirea este în proces de renovare completă. Gardianul (polițistul comunitar) de la intrare mă avertizează prompt, după ce privește sacoșa umflată de plastic gri în care am introdus niște haine și o sticlă de apă: „Băiatu', poți să intri, dar fără țigară și băutură, că altfel stricăm prietenia!". „Am înțeles, șefule", zic la rândul meu, frământând în mâini căciula din lână tricotată pe care o port pe cap, cumpărată de la un second-hand din zonă, căciulă pe care am scos-o respectuos din cap la contactul cu autoritatea. Aș fi vrut să-l provoc mai mult la dialog, dar mica mea punere în scenă nu a servit la nimic, acum este ocupat să vorbească la telefon. Are un ton dulce, cântat, povestește pofticios ce friptură va pregăti diseară la cuptor, „după ce se termină odată tura asta. Să nu uiți să iei și un vinișor bun cum ne place nouă. Ne simțim bine, o viață are omul". Vorbește cu o amantă sau cu o iubită, a spus moale de mai multe ori „pisicuță iubită".

Interiorul cortului este dominat de o lumină intensă, albastră, fluidă. Pe mijloc se găsesc mai multe bănci de lemn, așa cum sunt cele din parcuri sau din grădini publice. Ocupanții cortului sunt în număr de doi: un bătrân care doarme întins pe banca de lemn, învelit cu o veche pătură militară, și un alt bărbat, vag om al străzii, neras, consumat ca o lumânare de ceară; ultimul are o privire tulbure, de bețiv *en manque d'alcool*, mă privește fix nevăzându-mă, de fapt.

Mai multe caserole de plastic poartă urmele grase de sarmale, o sticlă de apă minerală goală se rostogolește într-un colț, mutată de curentul puternic de aer ce intră pe sub poalele cortului. Mă lungesc la rândul meu pe una dintre băncile de lemn, cu rucsacul sub cap. Lumina este cu adevărat minunată, începe să fie cald și înauntru, miroase a plastic încins, mă simt ca în studenție, în corturile plantate direct pe malul mării. Pe teren, aproape toate persoanele cu care am abordat subiectul cazării pelerinilor mi-au spus că evită să frecventeze corturile „oficiale" de acest gen. Atunci de ce mai insistă să le ridice Primăria? *Pour la bonne conscience*? Pentru mass-media?

Cort cazare pelerini

Emoția (ne)asumată, ca dificultate a terenului. Ies din cort și notez impresiile în carnetul meu minuscul de teren, fabricat de mine în așa manieră încât să încapă în căușul mânii stângi, pentru a nu fi observat prea ușor de cei din jur. Chiar în acest moment sunt abordat de un bătrân (83 de ani, am aflat mai târziu de la el) care m-a întrebat ceva minor, legat de ora exactă, organizarea evenimentelor sau ceva asemănător. Discuția dintre noi demarează imediat. Omul este frumos ca dacii de pe Columna lui Traian, are plete albe, ochi albaștri, o demnitate înnăscută, din aceea care nu se învață și nici nu se cumpără niciodată. Îl întreb dacă este greco-catolic sau ortodox. Îmi răspunde că „la bază" este greco-catolic, dar aici, la Sfânta, oricum nu mai are importanță. „Crezi că ea alege, domnule?" Este originar dintr-un sat din Maramureșul istoric, vine de mai mulți ani la Iași, la pelerinaj, dar acesta este ultimul an de prezență. A îmbătrânit, nu mai poate, chiar nu mai poate duce în spate povara multor ore de tren. Suferă foarte mult, „femeia s-o dus acum trei ani de zile. Am șepte feciori, domnule, așa ca dumneata și mai mărișori, au luat cu toții calea pribegiei, toți șepte. Italia doi, Spania cinci. Mi-au rămas fânețele nelucrate, animalele nu mai are cine le griji, peste tot numai jale și pustiu! Ne piere țara, domnule!". Începe să plângă, din ochii săi frumoși și albaștri curg lacrimi mari, grele. La rândul meu, am ochii scăldați în lacrimi. Bătrânul mă întreabă de ce plâng, iar eu spun că de mila acestei țări. Mă ia spontan în brațe, este mult mai scund decât mine, eu îi țin capul pe piept, ca pe cel al

unui strămoş îndepărtat. Plângem amândoi în tăcere, cu sughiţuri şi fără cuvinte. Se opreşte atunci când vede cum se apropie de noi grupul de femei cu care a venit la Iaşi. „Râd muierile astea de noi, domnule, un bărbat nu are voie să plângă." Ne luăm la revedere. Omul pleacă, ştergându-şi pe furiş lacrimile cu dosul palmei. Nu mai am chef de nimic, mă aşez pe o bancă din parc şi contemplu tăcut, cu un nod în gât, agitaţia pelerinilor din zonă. Manualele de antropologie spun că trebuie să practici neutralitatea emoţională în astfel de situaţii. Iarăşi, ce caut eu de fapt aici?

Pelerin, în rândul de aşteptare. Decid să intru în rând, este ora 13.00, după estimările mele, voi avea cam patru ore de aşteptare în faţă, înainte de ajunge la raclă. Sunt încurajat de vremea (încă) favorabilă şi de perspectiva unui timp de aşteptare „rezonabil". Primele 30 de minute trec foarte rapid, este faza în care pelerinii fac cunoştinţă, se cumpănesc bagajele şi echipamentul etc. Eu mă găsesc lângă două femei din Timişoara, pensionare amândouă. Vin la Iaşi cam o dată la doi-trei ani. Îşi amintesc cu spaimă marea busculadă de acum 14 ani (să fie deci în 1996?) atunci când „s-au călcat oamenii în picioare, jandarmii sau ce erau pe vremea aia nu mai ştiau ce să facă". Soluţia pentru ca aceste episoade periculoase să nu se mai repete este furnizată tot de una dintre femei: „Uite acum, de câţiva ani, se scoate Sfânta mai devreme la închinare, are timp să vină toată lumea". Continuăm să discutăm relaxat, dar cu un anumit „fir roşu" pe care căutam să-l imprim, voiam de fapt să aflu cum arătau pelerinajele anilor 1996-2000; un bărbat de circa 35 de ani, din spatele nostru, ne ascultă cu atenţie. Aveam să aflu mai târziu că este din Bacău, la un moment dat a telefonat cuiva pentru a spune că va fi acolo în jurul orei 22, „merge repede, nu se aşteaptă mult". Poartă o barbă rară, neagră, este îmbrăcat sărăcuţ, cu un pardesiu lung, cu stofa rară, se simte că este uşor tulburat. La un moment dat intră în cercul format de noi, întrerupe brusc discuţia cu un gest al mâinii drepte, aşa cum ai tăia o sfoară, şi le spune repezit celor două femei: „Nu mai vorbiţi cu el, gata. Nu vedeţi că este spion, că este pocăit!? Ia spune, mă băiatule, tu te spovedeşti? Ai un duhovnic? Eşti român? La mănăstire mergi? Da' despre cip ce crezi? Ai card la tine? Tu ce crezi că fac ăştia cu cipul, hai spune! Ce cauţi tu aici, de ce-i sminteşti pe ortodocşi?". Cele două femei se opresc speriate, eu aş fi vrut să continui discuţia cu bărbatul din Bacău, dar a fost imposibil. După intervenţie, se închide într-o muţenie absolută şi începe să citească un mic acatist al Sfintei Parascheva, uzat de atâta întrebuinţare.

Sacrul şi buna lui manipulare. O vânzătoare de batiste distribuie şi „instrucţiuni de utilizare" celor neştiutori. „Cumpăraţi batiste curate, le daţi frumos pe la Sfânta şi luaţi acasă, pentru cei care nu au mai fost pe aici sau nu au putut să vină anul acesta." Pe lângă noi trec vânzători ambulanţi de plăcinte şi gogoşi. Sunt îmbrăcaţi la rândul lor în stil american, au pe cap un fel de pălarii de bucătar caricaturale.

Atârnată de o curea neagră, o ladă mare de plastic alb, pe care scrie cu litere mari „Aroma plăcintelor de casă". Reiau discuţia cu cele două femei din Banat, le-a dispărut teama de a fi din nou întrerupte de activistul anticip, care, de altfel, a şi dispărut din preajma noastră, după circa o oră şi jumătate de aşteptare. Răspuns: „Oamenii se înghesuie să vorbească la cameră ca să se ştie că au fost aici. Trebuie doar să vorbeşti din suflet, să le spui reporterilor ce simţi cu adevărat". La un moment dat, jandarmii separă prin garduri metalice o familie de rromi, bunica, o femeie vârstnică, cred că avea peste 80 de ani, este separată brutal de fiica şi de cele două nepoate ale sale. Cele două fetiţe protestează, la fel şi mama, pelerinii din jur intervin şi ei, ies din apatia indusă de un rând calm şi fără evenimente. Jandarmul cedează, familia este întregită, se reintră în „normalitatea" aşteptării.

Partea finală a rândului, putem zări baldachinul plin de flori. Timp de ars, lupta cu aşteptarea: cei din jur schimbă reţete regionale de sarmale, stimulaţi de mirosul de la bucătăria de la subsol, cea unde i-am întâlnit acum două zile pe cei doi bucureşteni, soţ şi soţie. Eu unul stau de vorbă cu un bărbat ce poartă pe frunte o cicatrice urâtă, ca şi cum o lamă metalică ar fi vrut să-l lase fără un sfert din calota craniană, aşa cum se taie un pepene verde, la iuţeală. Omul a lucrat la Combinatul de Utilaj Greu Iaşi, celebrul CUG, acum doar o amintire. A fost oţelar, a suferit un grav accident de muncă, un cablu de oţel s-a rupt, iar biciul de oţel i-a secţionat craniul. Vorbeşte discret, cu voce joasă. Îmi spune că atunci când a fost la spital, între viaţă şi moarte, a văzut luminile Raiului, apoi a plutit deasupra unui foc mare, roşu şi a văzut cum se chinuie acolo păcătoşii, strigăte multe şi suferinţă ce nu se poate descrie în cuvinte. Atunci când era gata să se prăbuşească acolo, în căldarea aceea înfiorătoare, ca un fuior de pucioasă, a venit o femeie îmbrăcată toată în alb, nu i-a putut vedea chipul, care l-a luat de mână şi l-a tras hotărât în sus. „Femeia mi-a spus: tu nu ai să mergi *astăzi* acolo. Eu sunt convins că era Sfânta Parascheva. De atunci merg în fiecare an la pelerinaj şi am să merg câte zile mi-o mai lăsa Dumnezeu pe Pământ". Fostul oţelar are o privire caldă, atât de împăcată cu sine încât se citeşte în ea toată bunătatea Pământului. Spre deosebire de mulţi dintre noi, el chiar părea convins de Adevăr. După ce ascultă scurta lui povestire, provocată de mine, cei din jur îşi feresc privirile, înspăimântaţi şi increduli. Eu unul l-am crezut.

Ajungem la piciorul baldachinului, la întâlnirea atât de dorită cu sacrul. Moaştele „invitate" ale Sfântului Maxim Mărturisitorul se găsesc amplasate oarecum la „picioarele" raclei Sfintei Parascheva[1]. De altfel,

1. De multe ori mi-am adresat întrebarea pe ce criterii sunt „invitate" moaşte ale altor sfinţi. Indiferent de motivaţie (spiritual-teologică, geopolitică, „faimă taumaturgică" – a se vedea exemplul Sf. Nectarie din Eghina etc.), mi s-a părut că deslușesc în astfel de gesturi o confirmare contemporană a celor afirmate de Peter Brown cu privire la Antichitatea tardivă: un rol important în cultul sfinţilor este jucat de elitele locale şi de episcopi, aceştia din urmă

o studentă din ASCOR responsabilă cu evacuarea muntelui de flori ce se adună neîntrerupt ne roagă blând, dar cu fermitate, atenţie, „să nu neglijăm racla Sfântului Maxim". Sărut racla, nu mai pot auzi şi vedea nimic, în afară de tropăitul uniform al pelerinilor, flori, miros de tămâie, un jandarm atent, lumină puternică de la lămpile cu sodiu, emoţia celor din jur, îngrozitor de multă emoţie, ca un zid compact de sentimente. Starea de microcomunitate forjată de-a lungul aşteptării dispare imediat ce se iese de sub baldachin. Oamenii deveniţi pelerini pentru câteva ore nici măcar nu-şi spun la revedere, parcă ar ieşi din sala de cinema. Formele de socializare mai durabile (în afară de microgrupurile de origine, gen pelerinaj cu parohia de care aparţin pelerinii) se consumă în afara rândului, în curtea largă a Mitropoliei. „Ne-am cunoscut la pelerinaj", adesea este singura afirmaţie care rămâne după toate aceste ore petrecute împreună.

Aşteptarea mea se sfârşeşte efectiv în jurul orei 17.00. Observ în jur mulţi preoţi tineri, familii, mulţi copii mici ţinuţi în braţe şi tineri din Iaşi. Nu stau la rând, sunt agăţaţi de gardurile metalice din jurul baldachinului, ca şi cum ar vrea să simtă sacrul de la distanţă, să fie în preajma sa, fie şi pentru câteva clipe. Încerc să-mi fac ordine în gânduri, ce a reprezentat de fapt această aşteptare pentru mine? Am impresia că mulţi dintre pelerinii consacraţi, cu experienţă, aşa cum sunt cei cu care am împărţit astăzi aşteptarea, ştiu când să se poziţioneze în rând, la ce dată, la ce moment al zilei pentru a avea timpi de aşteptare rezonabili, în jur de 4-6 ore, astfel încât să guste din proba trupului care făureşte pelerinul. În acelaşi timp, ei evită rândul complicat şi aşteptarea de mai mult de 12-18 ore din imediata apropiere a zilei de 14 octombrie. Atunci, cei care *aleg conştient* să se înscrie la rând în noaptea de 13 spre 14 octombrie, cea mai dificilă perioadă a pelerinajului, sunt adevăraţi „penitenţi" (cuvântul nu este oare excepţional în matricea ortodoxă?) sau simpli debutanţi căzuţi din întâmplare chiar în mijlocul acţiunii? Încă mi-e foarte greu să răspund la aceste întrebări, dar din ce în ce mai mult sunt convins că pelerinii cu experienţă, cei care sunt la a treia sau la a patra prezenţă aici la Iaşi, pun la punct strategii fiabile şi „onorabile" de a conturna „Marele Rând" din zilele de 13 şi 14 octombrie.

---

fiind, după cum îi califică P. Brown, „adevăraţii impresari ai cultului sfinţilor". Cultul sfinţilor devine „popular", afirmă P. Brown, abia după ce este validat de „sus", de episcopi şi clasele conducătoare. *Praesentia* (puterea, forţa adevărului) relicvelor în spaţiul public al Antichităţii tardive şi cultul generalizat al acestora nu a venit de la masele populare, foarte conservatoare de fapt în practicile lor religioase, ci de la episcopi şi aristocraţia creştină a Imperiului – iată rezumatul tezei lui Peter Brown, care inversează tendinţa şi convingerea larg răspândită a unei origini „populare", de „jos în sus", a cultului sfinţilor şi moaştelor (Brown, 1981: 86-106).

12 octombrie 2010

Comerțul cu obiecte religioase. Ce literatură se vinde la pelerinaje? Cărțile cu slove mari. Despre Sfinții Închisorilor. Economia mănăstirii și tendințele bio-eco. Sampling cu TIR-ul, detergenți și reviste perimate. Vânzătorul de scaune pliante. Hans Zimmermann, casa pe roți.

Mi-am propus ca astăzi, 12 octombrie, să pătrund în microuniversul comerțului cu obiecte religioase și nu numai, efectuat în perimetrul din jurul Catedralei Mitropolitane. De fapt, sunt două mari zone de comerț: prima dintre ele este amplasată de-a lungul Bulevardului Ștefan cel Mare și preia o mare parte din fluxul pelerinilor care vin de la Gara Feroviară Iași. A doua zonă începe în curtea propriu-zisă a Mitropoliei, coborând spre baza colinei pe care stă amplasat ansamblul rândului.

Icoane, tămâie, mir, candelă, polen

Acum mă aflu în zona Bulevardului Ștefan cel Mare, în fața standului Editurii Buna-Vestire din Bacău. Pe o masă mare din lemn, așa cum sunt cele de la nunțile de la țară, sunt expuse stive întregi de cărți religioase. Câteva titluri, alese la întâmplare: *Ușa pocăinței*, *Dai voință*, *iei putere*, a celebrului părinte Nicodim Mândiță, sau *Izvorul tămăduirii*; volumele mi se par a fi reminiscențe ale unui pietism popular din anii 1980, tolerat de autoritățile comuniste ale perioadei. Redactorul-șef al editurii este un individ spătos, cam la 50 de ani, o prezență impunătoare.

Poartă cu naturalețe cușmă și vestă din blană de oaie așa cum un PDG din Paris sau Londra merge zilnic la serviciu în costum sobru și cravată. După ce cumpăr un Ceaslov și o „carte de rugăciuni cu scris mare", acceptă dialogul destul de ușor, oricum nu vindea mare lucru la acea oră destul de matinală. Spune că cel mai bine vinde „cărțile simple și ieftine, cu slove mari, pentru a putea fi citite ușor, avem oameni de la țară, bătrâni". Pentru el, cartea este un obiect-reper, un suvenir care atestă prezența la un pelerinaj. „Cumperi cartea când vii aici la pelerinaj. Ajungi acasă și te întreabă familia, copilul: tăticule, ce mi-ai adus și mie de la Iași? Tu ce-i pui pe masă, că-i și el copil, vrea să atingă ceva!" Pe măsură ce discută cu mine, bărbatul se detașează de conversație, privind într-un punct îndepărtat, imaginar. Mă uită. Începe să dea din mâini, ca și cum ar rosti o predică ad-hoc în fața unei mulțimi invizibile[1].

Unul dintre cele mai vândute volume era *Pelerinul Român*, editat de „Diacon Gheorghe Băbuț", Editura „Pelerinul Român", Oradea. Volumul în sine este tipărit în condiții grafice modeste, iar pe coperțile I și IV sunt reproduse imaginile mai multor mănăstiri celebre (Tismana, Rohia, Sihăstria) și icoana „Maica Domnului Portărița Junghiata". Din prefața volumului, cititorul află că „lucrarea de față este o încercare de imitare a «Pelerinului Rus», lucrare apărută cu mulți ani înainte", iar „cartea are un caracter popular, putând să se folosească de ea și omul de știință, cât și poporul simplu, dar curat sufletește". Diaconul Băbuț mai scrie că „toți românii sunt niște *Pelerini*, dar de la acest pelerinaj se exclud românii ce și-au părăsit MAMA BISERICĂ CEA ORTODOXĂ, căci pelerinajul începe și trece prin Biserică în Rai". O trăsătură comună cu *Pelerinul Rus* este aceea că „pelerinajul" are o dimensiune intrinsecă a vieții religioase, nefiind legat în mod expres de un anumit loc, dată în calendarul religios etc.

Cartea are un conținut hibrid, conținând pagini despre istoria Bisericii Ortodoxe, un îndreptar de spovedanie, considerații asupra familiei creștine, viața părintelui Cleopa, moarte, vindecări miraculoase petrecute la diverse locuri celebre de pelerinaj (Athos, Ierusalim), dar și referințe la „strămoșii traci ai românilor menționați în Biblie" (p. 157). Un loc aparte este cel dedicat „drumurilor duhovnicești în Moldova", impresii de la vizitarea mai multor mănăstiri din Nordul Moldovei, la

1. În momentul în care scriu aceste rânduri (12 martie 2013), am dorit să aflu dacă editura de mai sus posedă un site. Da, Editura Buna-Vestire este prezentă în mediul virtual, pe o platformă *free-hosting*, invadată de publicitate nedorită, cu un design simplist, http://bunavestirebiserica.tripod.com. Homepage-ul este de fapt o imagine scanată, necalibrată corect, a volumului intitulat *Bătrânul Porfirie. Părinte duhovnicesc și pedagog* plus textul următor: „Știind că reclama este sufletul comerțului, am realizat un site pentru o editura de cărți sfinte". Structura paginii: *Cărți mici. Cărți mari. Cărți mai importante*. În dreptul rubricii *persoană de contact* stă scris: „Ea vă va spune cele mai importante lucruri despre Biserică". La final, există și o „legătură cu un site de acatiste", nefuncțional.

sfârşitul anilor 1980. *Pelerinul Român* al diaconului Gh. Băbuţ mi s-a părut a fi ilustrativ pentru înţelegerea religiozităţii populare de la sfârşitul anilor 1980, începutul anilor 1990, atunci când termenul şi conceptul de „pelerin" încă nu era influenţat de practica aşteptării în lungi rânduri (cozi).

În apropiere se află un cort aparţinând măicuţelor de la celebra mănăstire Paltin Petru-Vodă, aşezământ monahal legat de figura părintelui Iustin Pârvu. Standul prezintă o dublă orientare: pe de o parte, una naturistă, bioecologică. Zeci de tincturi, poţiuni şi alifii pentru insomnie, hemoroizi, tulburări stomacale, diabet, nevroze, reumatism – un inventar al suferinţelor omului contemporan, cu alte cuvinte. Există chiar şi pliante explicative, detaliate, cu privire la compoziţie şi modul de administrare al leacurilor, pur produs al economiei mănăstireşti adaptate la schimbările din societatea contemporană. O femeie în vârstă întreabă de ce nu mai sunt expuse la stand unguente antireumatice asemănătoare cu cele cumpărate de ea anul trecut. O călugăriţă severă, „maica farmacistă", după cum i se adresau celelalte, îi răspunde că „reumatismala s-a dat prima, nu mai avem în stoc, dar veniţi mâine-dimineaţă la prima oră, maşina ce se ocupă de aprovizionare ajunge aici la noi cam pe la miezul nopţii, multă lume întreabă de alifia aceasta". A doua orientare a standului este una memorială, dedicată recuperării memoriei „sfinţilor închisorilor". Erau expuse icoanele „Sfântului Mucenic Valeriu Gafencu" şi acatistul acestuia, precum şi o altă compoziţie de dimensiuni destul de mari, cam 60 × 40 cm, un fel de colaj fotografic, având în centru imaginea lui Hristos purtând cununa de spini şi îmbrăcat în mantie de purpură, iar în jurul acesteia zeci de fotografii ale unor foşti membri ai Mişcării Legionare şi preoţi morţi în închisorile comuniste în anii 1950-1960. Această „icoană" mi se pare a fi un concentrat al războiului memorial care se poartă astăzi în societatea românească. „Au fost mulţi, maică?", întreb. „Da, mulţi. Cu mult mai mulţi decât vă imaginaţi", răspunde maica farmacistă. Cer permisiunea să fotografiez această icoană, dar sunt refuzat, politicos şi foarte ferm, în acelaşi timp.

Sampling. Un TIR este parcat de-a lungul uneia dintre străzile adiacente pelerinajului, strada Colonel Langa, vizavi de Mitropolia Catolică. O stradă dominată de castani seculari şi superbe case de secol XIX, marea majoritate în ruină, lăsate să moară pe picioare. Cred că a intrat „în dispozitiv" ieri-noapte, pentru că nu l-am remarcat în ziua precedentă. Lângă camion, un rând constant, cam 20-30 de persoane. Mai mulţi tineri distribuie gratuit un pachet format dintr-o revistă casnică, *Practic în bucătărie*, una pentru femei, *Ioana*, precum şi două pachete (minidoze) de detergent, o marcă populară, ieftină, reviste cu jocuri de tip sudoku şi integrame. Revistele sunt vechi, mai mult de un an de la data trecută pe copertă, dar persoanele angajate în rândul de la camion le primesc cu vizibilă plăcere. Remarc firescul modului în care oamenii se înscriu în rând, sunt extrem de liniştiţi, supuşi chiar.

„Rândul naşte rând" – o constatare verificată încă o dată aici. În jurul Marelui Rând de la raclă, apar o mulţime de microrânduri: rând în faţa cortului de Crucea Roşie, rând în faţa unor bariere de acces, rând la distribuţiile de sarmale şi, iată, mai nou şi rând pentru mostre gratuite şi sampling.

Tot lângă camionul de marketing fac cunoştinţă cu un tânăr în jurul vârstei de 30 de ani, o combinaţie de Indiana Jones şi fotoreporter profesionist. Se recomandă cu emfază „fotoreporter *freelance*r şi doctorand în antropologie vizuală". Ascuns după un stâlp, trage cadru după cadru cu pelerinii care întind mâna după revistele şi pachetelele cu pulberea albă, detergentul al cărui miros se simte până departe în jur. Nu-mi dau seama prea bine dacă este angajat al firmei ce a organizat „samplingul" şi vrea să imortalizeze reuşita acţiunii sau pur şi simplu un antropolog pe teren. Sau poate amândouă. La rândul meu, îi spun că „aş vrea să înţeleg ce se petrece aici, la Iaşi, pelerinajul, practica religioasă". Indiana Jones îmi spune că „vin de mai mulţi ani aici la Iaşi deoarece oamenii sunt foarte vii şi expresivi. Aşa se întâmplă mereu acolo unde se adună oameni de la ţară". Apoi îmi recomandă, pe un ton superior: „Să cauţi autenticul, frate, autenticul! Asta-i cheia, dacă vrei să înţelegi ceva de aici". Obiectivul foto la obiectiv trage. Atras de discuţia noastră, dar şi de camionul plin de culori şi înconjurat de oameni, se apropie de noi un alt reporter. Poartă pe piept un aparat foto uriaş, vizibil şi natural, ca un ostaş sovietic balalaica la asediul Berlinului. Lucrează pentru un cotidian local, trebuie să „acopere" vizual pelerinajul. Îl întreb dacă atunci când se află aici, în mijlocul oamenilor, caută să fotografieze ceva anume, un anumit tip uman sau situaţii excepţionale, are deci un anumit algoritm de alegere a temelor sau pur şi simplu pleacă la „vânătoare", în speranţa că se va ivi ceva interesant, insolit? Răspuns: „Depinde. Una este să lucrezi pentru Realitatea TV sau ProTV, alta pentru un ziar din Vaslui. Într-un fel se gândeşte jurnalul de la ora 17.00, mai mult fapt divers, altceva este prime-time-ul de la ora 19.00. Noi aici în provincie suntem mai liniştiţi, mai cuminţi, suntem oarecum şi *obligaţi* să o facem". Mai apuc să întreb „de către cine sunteţi obligaţi", dar este deja prea târziu pentru a mai primi un răspuns, reporterul a dispărut în mulţimea din jur.

Vânzătorul de scaune pliante. Este vorba de un tânăr de circa 18-20 de ani, îmbrăcat modest, subţirel, se mişcă cu o graţie de balerin printre pelerini, cu cinci, şase scaune pliabile pe braţ. Are un ochi atent la tot ce mişcă, deoarece este vânat permanent de autorităţi, bănuiesc că nu are autorizaţie pentru acest tip de comerţ. Cumpăr un scaun (10 lei), îl provoc la discuţie şi acceptă cu plăcere, oricum avea chef să tragă o ţigară fără filtru, marfă moldovenească de contrabandă. Unde se vând cel mai bine scaunele? În toate locurile unde aşteptarea este lungă, apăsătoare. „A făcut" câţiva ani vămile din jurul Aradului (Nădlac, Borş), dar mai nou, „de când s-a dat drumul cu Şengănul, cu intrarea la Europa, s-a închis vadul acolo", spune el cu un ton pe care l-am perceput mânios, ca om ce-şi pierde obiectul muncii; aşa că este prezent la

barierele de cale ferată, în locurile unde se aşteaptă mult din cauza interminabilelor lucrări de infrastructură din România (tronsonul de drum european Deva-Simeria, de exemplu). Scaunele sale sunt deci un subprodus al aşteptării, al marilor aglomerări umane din timpul vacanţelor estivale. Vara, propune spre vânzare căpşunarilor diverse suveniruri din lemn: butoiaşe, servicii de ţuică lucrate „artistic", ciuperci din lemn, colorate în roşu aprins, masca lui Vlad Ţepeş – marketingul popular al dorului de casă. A lucrat chiar şi o perioadă în Italia, ca pădurar, dar s-a speriat după ce a asistat la un accident de muncă al unui coleg, român, rupt în două de un arbore doborât neglijent. De altfel, în cursul discuţiei noastre nu încetează să facă referinţe la Italia şi să o laude şi stilul de viaţă din Peninsulă, „o ţară care merge, are ulei în mecanism, nu ca a noastră!". Marian, aşa-l cheamă, respiră prin toţi porii cinismul existenţial, lipsa de iluzii a tuturor celor cu care viaţa nu a fost prea darnică în bucurii.

Despre evoluţia pelerinajului. „Eu vin aici, la Iaşi, de şapte ani de zile, de când eram cât roata camionului, cu tata, el mi-a pus scaunele sub braţ." Zâmbeşte nostalgic, mai trage din ţigară, apoi face un semn cu palma întinsă, de la pământ în sus, să-mi arate cât era el de mare când a început comerţul acesta ambulant. „Aici la Iaşi a fost mereu mulţime mare de sectari. Se plimbă şi ei aşa, mai stau la rând, se mai bagă în lume, propagandă, mai împart fluturaşi din ăştia de hârtie, flaieri parcă le zice. Unii sectari au scos un zvon, acum câţiva ani, acolo la raclă nu mai este Sfânta înăuntru, ci aşa, o adunătură de cârpe şi vată, ca o păpuşă. Iar multe din babele astea proaste de aici au crezut." Marian pare convins de faptul că numărul de pelerini scade uşor de la an la an, dar scade. Maximul de participare a fost atins acum patru-cinci ani. Explicaţia pentru această tendinţă: „Se mai deşteaptă lumea, domnu', nu mai cred ei chiar aşa ca pe vremea lui bunica! Da, nu mai vine lume, dar televiziunile mint şi iar mint, *bagă arhivă* cu mulţimea, să spună că-i puhoi de lume aici la Iaşi. Păi nu aţi văzut că aseară proteveul arăta cum tropăiau oamenii în ploaie? Păi ce, a plouat ieri? Hai că aţi fost aici, spuneţi, a plouat? Nu. Vedeţi! Minciună, pe toată linia! Vă spun eu, nu mai e aşa multă lume ca în alţi ani".

Despre condiţiile meteo şi corpul pelerinului. „Scaunele mele se vând cel mai bine atunci când este cald şi frumos afară. Când este frig, oamenii nu au chef de vorbă, se strâng unii în alţii ca puii de potârniche, nu stau ei jos, că nu s-ar mai ridica de acolo. Anul trecut a fost un an prost, cu frig şi ploaie, nu am dat mai mult de 200 de scăunele!".

După ce-i spun la revedere lui Marian, plec cu scaunul pliant sub braţ într-o altă zonă de comerţ, situată în imediata apropiere a zonei mitropolitane, de-a lungul străzii Crişan. Acest scaun de lemn a accentuat imaginea mea de pelerin, sunt mai uşor de clasat în ochii celor din jur, simt aceasta chiar şi în discuţiile cu vânzătorii. Acum sunt întrebat fără reţineri dacă nu doresc „mir de la Ierusalim, icoana făcătoare de minuni a Sfintei Fecioare, de la Hadâmbu" şi alte asemenea.

Mă atrage ca un magnet standul Mănăstirii Histria. O mănăstire foarte tânără, înființată în 2006, nu departe de celebra cetate dobrogeană. Un călugăr tânăr înalt și foarte slab, cu o privire ațintită mereu în pământ, vinde un fel de icoane „pictate" pe olane de lut, tăiate pe jumătate, tipice pentru arhitectura dobrogeană. De fapt, este vorba de foiță termoplastică, temele iconografice sunt clare, fără ambiguități. Lipite însă în interiorul vechilor olane, efectul vizual și mesajul sunt foarte puternice. Kitsch? Nu sunt așa de sigur, mi se pare mai degrabă un act de salvare decât altceva. Îl întreb pe călugărul cel timid cui îi aparține ideea unor astfel de obiecte religioase. „Părintele Stareț, a lui a fost ideea. Oamenii din zonă își renovează casele, aruncă acoperișurile dobrogene, cum se făceau pe vremuri, din olane. Oricum le aruncau, pun Lindab, ce-i mai nou, le place mai modern, așa că noi am mai adunat olane din astea vechi la mănăstire. Măcar atât să facem și noi." Mai mulți pelerini ascultă curioși discuția noastră. Am mai observat că, atunci când ei cumpără obiecte religioase de la un călugăr sau călugăriță, întreabă aproape automat „de la ce mănăstire sunteți", un fel de legitimare indirectă a calității și a sacrului „rezidual" al obiectelor cumpărate de acolo.

În spatele tarabelor, s-a format o adevărată tabără de rulote, autoturisme, microbuze, majoritatea second-hand din Germania, una păstrează încă pe caroserie imagini cu coșuri pline de flori și fructe paradiziace. Alta a aparținut unui atelier mobil de lăcătușerie, „Hans Zimmermann", nume predestinat, are desenat pe ea un mic strung mobil. Acum poartă-n pântecele de tablă ruginită lumânări, tămâie și icoane ieftine, fiind înmatriculată în Bulgaria. O mulțime de resturi alimentare, saci de plastic, generatoare mobile de curent electric. Trebuie neapărat să mă întorc aici pentru mai multă vreme, să privesc și să încerc să înțeleg funcționarea acestui apendice al pelerinajului. În drumul de întoarcere spre hotel, mă opresc cu uimire în fața unei farmacii „independente", nu aparține niciunuia din lanțurile de farmacii mai cunoscute din București sau din țară. În vitrină era expus un afiș mare, design, tipărit în condiții bune, nu o improvizație de moment, pe care scria:

OFERTĂ SPECIALĂ PENTRU PELERINI

Sănătate și vigoare, în pachet de sărbătoare!

CADOU

Un produs VitaGrapes oferit la achiziționarea pachetului promoțional
Format din produsele
Activ Imun, Septogal, Lactoferină, Septusin

Pentru firmele de medicamente specializate în produse placebo, pe fond bio-naturist, pelerinul standard este unul în vârstă, ipohondru, are nevoie de „vigoare", crede încă în ideea de cadou comercial și gratuitate. Are imunitate slabă, rândul, oboseala și frigul lasă urme asupra căilor respiratorii. O imagine nu foarte departe de adevăr, la urma urmei.

13 octombrie 2010

Sarmale de Bucovina, ceramică de Marginea. Tinerii din organizaţia Caritas, catolică. Altercaţie interconfesională. Mai multe portrete de pelerini. Masă sub cerul liber. Noaptea şi magia sa. Începuturile lumii în Catedrala Mitropolitană din Iaşi. Rotundul de plastic sau cum să conservi memoria pelerinajului.

După-amiază. O distribuţie de sarmale. Trei maşini, circa 15 persoane la bord, sunt staţionate undeva lângă rând, în partea lui de final, chiar lângă fosta baie turcească a oraşului. La o primă vedere, par a fi originari din mediul rural. Spun de mai multe ori că *am venit cu părintele nostru*, un preot tânăr, activ, ochelari cu ramă fină, seamănă cu un responsabil de PR dintr-o multinaţională, în varianta mai grăsuţă. Fac parte dintr-o parohie din judeţul Botoşani, cam la 100 kilometri de Iaşi. Femeile, majoritare în grup, sunt foarte active, febrile chiar, la fel ca la o nuntă sau înmormântare din sat. O echipă de televiziune, care se plimba prin preajmă, sare imediat pe eveniment, spre marea bucurie a preotului organizator. Sunt filmate îndelung chiupurile negre din ceramică de Marginea, special gândite pentru coacerea la cuptor a sarmalelor. Sarmale pregătite după toate regulile artei, se poate vedea chiar şi capacul vasului de lut etanşeizat cu mămăligă, aşa cum eu am văzut că făcea pe vremuri bunicul meu când fabrica ţuică la „cazan", produse cu o puternică încărcătură nostalgică, cam ceea ce francezii denumesc *produit du terroir*.

Când începe distribuţia efectivă a sarmalelor, jandarmul care are în grijă acest sector al rândului îi spune preotului coordonator „să fiţi atent, Părinte, să nu iasă cu scandal sau dezordine. Avem încredere în dumneavoastră". Eu sunt invitat să iau parte efectiv la împărţirea sarmalelor. Ce exerciţiu de „observaţie participativă" mai util decât aceasta şi-ar putea dori un ucenic în ale antropologiei ca mine? Este vorba de patru sarmale frumos aşezate într-o caserolă de plastic, un sfert de pâine de tip franzelă şi un pahar de vin sau de ţuică plus, suprem rafinament, un şervеţel de hârtie. Sarmalele miros minunat, nu ştiu cum au reuşit să le transporte la temperatura cea mai bună pentru servit, parcă ar fi făcut focul sub chiupuri de-a lungul drumului de la Botoşani la Bucureşti. Părintele a prevăzut chiar şi un sac de gunoi, pe care unul dintre bărbaţii grupului îl poartă cu el de-a lungul rândului. Atunci când unul dintre pelerini flutură descumpănit caserola goală de polistiren alb, bărbatul, îmbrăcat cu cea mai bună vestă de piele pe care o are şi cu căciulă neagră de miel pe cap, cam nepotrivită pentru temperatura de afară, se repede la el, prinde caserola şi apoi o introduce, stângaci, în sacul negru de plastic. Mi-ar fi plăcut să aflu mai multe detalii despre organizarea muncii în cadrul acestui microgrup atât de interesant. La rândul meu, experimentez baletul cu două-trei caserole pline de sarmale printre braţele întinse în aer ale pelerinilor,

sub ochiul camerei de filmat, o experienţă insolită. Îmi spun că nu întâmplător se distribuie sarmale în faza finală a rândului, a aşteptării, oamenii sunt obosiţi, vlăguiţi, aproape de scopul final.

Pe capota uneia dintre maşini, un Daewoo Cielo uzat, dar lustruit şi curăţat special pentru sărbătoare, tronează o cruce mare din flori savant împletite. A fost plasată acolo chiar la începutul distribuţiei, de către preotul grupului. Tot acesta mă roagă să-i fac mai multe fotografii: în „acţiune", distribuind sarmale la rând, cu oamenii din parohie, dând un interviu echipei de televiziune, strângând resturile de alimente etc. Atunci când îi întreb pe cei din jur de ce fac acest gen special de pomană, îmi spun cu toţii că „este pentru Dumnezeu, noi aşa am apucat din moşi-strămoşi". Par a fi sinceri, nu simt nimic fals în spatele răspunsului. Preotul cel tânăr îmi mulţumeşte pentru ajutor şi mă roagă să-i mai fac o ultimă fotografie, oferind o tavă plină cu sarmale unor jandarmi. Aceştia nu-l pot refuza, dar se vede că sunt vizibil încurcaţi de mulţimea de sarmale. Grupul se urcă în maşini, cu oalele sale de lut, bidoane goale de vin şi saci de plastic plini de resturi diverse. Toată acţiunea a durat cam 30-40 de minute, pe ceas.

Eu rămân în zonă, mă aşez pe o bordură şi continui să privesc RÂNDUL, aşa cum curge el ca o apă liniştită spre baldachinul cu raclele celor doi sfinţi expuşi acolo. Când se ridică penultima barieră metalică înainte de final, jandarmul plasat acolo lasă să treacă maximum 40-50 de persoane, numărându-i din ochi. Mai face excepţii doar pentru familiile numeroase sau grupurile de rromi foarte unite care, odată despărţite, vociferează foarte mult, tulburând astfel ordinea evenimentului.

Un grup de tineri studenţi purtând tricourile organizaţiei catolice Caritas încearcă să facă o strângere de fonduri pentru „opere de binefacere", chiar lângă gardurile metalice. Sunt în mod vizibil jenaţi în activitatea lor mai întâi de un preot ortodox în sutană, apoi de un jandarm din dispozitiv. Se opresc, discută, tensiunea creşte, dar apare un poliţist comunitar care spune „lăsaţi-i, lăsaţi-i, au autorizaţie în regulă de la primărie, sunt studenţii de la binefacere". Iniţial, episodul acesta mi s-a părut ilustrativ pentru ceea ce eu am denumit „pelerinajul-resursă" spirituală pentru alte confesiuni (cum a fost, de pildă, întâlnirea cu grupul de studenţi baptişti care distribuiau Biblii şi CD-uri), pentru studiul interacţiunilor interconfesionale, cum ar fi activitatea catolică într-un „teren rezervat" ortodocşilor. Mai târziu, am încercat să discut cu liderul grupului Caritas, dar dialogul cu el nu a fost deloc relevant. Îi era vizibil teamă, mi-a livrat doar o înşiruire de banalităţi despre programele Caritas, organizaţie pe care o ştiam de altfel prea bine, din timpul anilor de studenţie petrecuţi în Occident.

O altă altercaţie are loc între jandarmi şi o populaţie amestecată dintr-o localitate din împrejurimile Bucureştiului, venită cu autocare plătite de primărie. Se vede clar cum aceştia întreţin un alt tip de raport cu jandarmii, încearcă să-i irite cu orice preţ, fiind conştienţi de forţa grupului de care aparţin şi de statutul de „pelerin" pe care-l posedă temporar. Sunt îmbrăcaţi total neadecvat pentru pelerinaj, treninguri

de plastic și pantofi de sport, mâinile în buzunare, fără bagaje, nu pot să nu mă întreb cum au să reziste unei așteptări de 10-12 ore, după estimările mele. „Beiii, pe stadion tot așa vă privește lumea? Nu vă fluieră? De ce ne puneți fiarele astea? (gardurile de protecție, *n.m.*) Aici nu aveți ce să ne faceți, trebuie să vă purtați frumos, tati, nu mai dați cu gaz, că suntem la Biserică, nu la stadion!" Tot în acest timp, doi bărbați tineri, bruneți și roșii în cap, cu ochelari de soare negri la fel ca și BMW-ul X6 uriaș din dotare, forțează trecerea de-a lungul rândului, până aproape de punctul zero. Chiar mă întreb cum au reușit să ajungă atât de adânc în inima dispozitivului. Sunt împiedicați în cele din urmă de jandarmi. Nu pot uita privirea lor, aruncată prin geam mulțimii și forțelor de ordine, un amestec revulsiv de dispreț și ură, de „scuipat pe fraier". Privire mafiotă, mă urmărește și în clipele în care scriu aceste rânduri.

Alte portrete de pelerini. Pelerina urbană de 35-40 de ani. O femeie brunetă, foarte frumoasă, înaltă, suplă afișează o evidentă bunăstare financiară. Poartă o poșetă și pantofi de lux, iar ca marcă pelerină, un voal lung, negru, ce cade cu grație pe ceafă, lăsându-i semidezvelită fruntea. Trage cu poftă dintr-o țigaretă lungă, fină, pe care o ține cu grație în mâna stângă. Amestec suprem de pietate și vulgaritate, o Marie Magdalenă înainte de marea întâlnire care-i va schimba din temelii viața. Bătrânul din Botoșani, îmbrăcat ponosit, purtând căciulă militară cu urechi, asemănătoare cu cele sovietice. Mărturisește, cu regret, faptul că „acum 40 de ani oamenii care veneau aici la sărbătoare nu erau așa de strânși cu ușa ca acum! Prea multă haină militară!". Acest amestec de regret față de libertatea de mișcare de altădată și apreciere față de starea de siguranță furnizată de prezența jandarmilor l-am întâlnit adesea pe teren. Bătrânul îmi cere să-i spun mai mult despre „actele astea cu cip, cu apocalipsa pe ele, te văd om cu carte, iar de la televizor eu nu mai înțeleg nimic". Nu știu ce să-i răspund.

Dialog cu un grup de circa 10-12 pelerini, femei și bărbați, din comuna Jirlău, județul Brăila. Stau așezați pe iarbă, nu departe de Catedrală. Sunt atras spontan de ei, am recunoscut din zbor accentul zonei, bunicii din partea tatei sunt originari din acea zonă. Femeile sunt îmbrăcate foarte gros, mai mult decât necesar, multă lână, veste lucrate manual, cizme de piele etc. Bărbații au căciulă de blană pe cap. Se vede și se simte imediat că se pregătesc pentru o probă fizică dificilă, vor intra în curând la rând, noaptea de 13 spre 14 octombrie, cea mai grea noapte. O femeie îmi spune hotărâtă, direct, ca și cum ne-am fi cunoscut de când lumea: „Pune ceva, băiatule, pe tine, nu mai sta așa pe pământ, că-i rece și te trage la șale. Uite ce bocanci groși mi-am pus eu în picioare. Nu avem de gând să stăm toată noaptea aici, mergem la rând, intrăm după și în biserică, altfel cade bruma pe noi dacă mai stăm pe loc". Le spun că bunicii mei sunt din Sătuc, o localitate mică din imediata apropiere a Jirlăului, iar ele mă întreabă direct și fără ocolișuri, așa cum se face la sat, „dar tu al cui *neam* ești?". Alexandru veterinaru', a lu' Metzu, spun eu. Edificate de răspuns, una dintre ele

chiar îl cunoştea pe bunicul meu („mare geambaş de cai şi vesel om a mai fost, să-i fie ţărâna uşoară", spune femeia), mă invită să iau loc lângă ele, mă servesc cu prăjituri, „de casă, de post". Primesc şi un pahar de vin, vărsăm ritual cu toţii câteva picături pe pământ, în memoria bunicului meu. Stranie regăsire a memoriei familiale via pelerinajul de la Iaşi. Cel mai important punct al discuţiei ce a urmat: femeile, care vin la Iaşi de şase ani de zile, confirmă nu o scădere lentă a numărului de pelerini, ci mai degrabă o „degradare" a fervorii religioase, a spiritului sărbătorii.

Invitat la masă sunt şi de către un alt grup de pelerini, originari dintr-un sat de lângă Sascut, Bacău. Un grup mare, de circa 20-25 de persoane, bărbaţi şi femei deopotrivă. „Tot noi, moldovenii, ţinem pelerinajul ăsta pe picioare, domnule. Dar nu suntem destul de vrednici pentru Sfânta Parascheva. Vin oameni de departe pentru ea, din Italia, din Spania, pe unde i-a împrăştiat viaţa. Atunci noi cum să nu venim? Nu ne-ar fi ruşine?" Mâncăm cu toţii tocană de ciuperci (hribi) de pădure, din două borcane mari de plastic de un litru, cum sunt acelea în care se vinde smântâna în supermarketuri. Mă întreabă ce caut eu aici la Iaşi, „fără femeie, fără copchii, ai venit aşa de unul singur? Că verighetă văd că porţi pe deget! Le face bine la copii să treacă pe la Sfânta!". După ce mâncăm, un bărbat din grup ne serveşte tuturor un pahar de ţuică aspră, cu gust tare de prune, „să fie de sufletul lui tata, Paraschiv îl chema, după Sfânta Cuvioasă".

După un pahar de vin şi unul de ţuică primite de la aceşti necunoscuţi simpli şi calzi, încep să simt cu adevărat această stare specială de comuniune pe care doar pelerinajul ţi-o poate da. Mă simt pelerin, parte dintr-un trup mare şi viu, pelerin şi el. O femeie îmi spune: „Domnule, în criza asta în care suntem noi acuma, dacă noi nu am veni aici la Sfânta, să cerem ajutor, nu am rezista! Cum să ne ţinem noi, ca oameni? Cum să mă ţin eu pe picioare, femeie singură la pensie, cu trei milioane pe lună pensie, după o viaţă de muncă la ceapeu?". Îmi este foarte greu să mă despart de ei, oamenii aceştia mi-au devenit foarte dragi. Vor intra în curând în rândul de noapte. Îi privesc cum se îndepărtează încetişor, cu braţele încărcate de sacoşe de rafie, scaune pliante, îmbrăcaţi în haine de piele neagră, hainele lor „de ţinare" (regionalism din zona Brăila, însemnând haine bune, de sărbătoare, mirosind a naftalină şi a şifonier). Nu ştiu de ce, dar simt acut că este vorba de *ultimii* pelerini de acest gen. Cei ce vin din urmă, cu autocarele de la Bucureşti, nu m-ar fi invitat niciodată la masă, să mănânc hribi, pâine pe vatră şi să închin un pahar de vin şi ţuică, pentru strămoşi.

Noaptea de 13 spre 14 octombrie 2010. Ora 20.00. După o scurtă pauză de refacere, îmbrăcat bine, cu bateriile aparatului foto schimbate, acumulatorul video încărcat, rezerve de apă, un sendviş, haine groase în rucsac, bocanci în picioare, mănuşi fără degete pentru a putea lua notiţe în carnetul de teren, sunt gata la rândul meu să înfrunt noaptea în care sărbătoarea atinge apogeul. În faţa Mitropoliei, maşinile superechipate

cu antene parabolice ale televiziunilor încearcă să intre în curtea acesteia, dar nu prea reușesc din cauza mulțimii care a umplut până la refuz toate aleile. Se ridică de zor un ecran gigant din leduri, operatorii trag de lanțuri grele. Luminițe verzi-albastre, ale unui pupitru de comandă, sclipesc aleatoriu, sub ochii uimiți ai unei familii cu mulți copii, familie pe care o voi regăsi mai târziu, noaptea, dormind sub cerul liber, învelită cu o plapumă groasă, toți laolaltă.

Lângă baldachinul plin de flori, „punctul zero", pelerinajul funcționează la foc continuu, raclele strălucesc în mii de ape sub luminile orbitoare ale lămpilor cu sodiu. Se intră și se iese intens pe sasul secundar de acces: rude, iubite, neveste, verișoare etc. ale preoților, pompierilor, jandarmilor, oficialilor de la primărie. Oricine are un dram de putere simbolică în organizarea pelerinajului pare a se folosi de ea în aceste momente. Ceva mai departe, lângă gardurile de protecție, se află o familie numeroasă de rromi. Bărbații au cu ei două covoare imense, înfășurate strâns, ca două conducte uriașe. Le țin proptite cu un capăt în pământ și privesc îndelung, liniștiți, baldachinul și pelerinii ce ating racla, așa cum unii contemplă îndelung marea și talazurile ei. Știu că nu vor ajunge la raclă, cel puțin nu în noaptea aceasta, așa că au ales să staționeze în „zona de sacru" din jurul acesteia. Una dintre femeile grupului, cea mai în vârstă, stă rezemată de gardul de fier și privește și ea lung, spre nicăieri. Are capul acoperit cu o bucată de pânză de culoare închisă, salbă de aur cu câțiva bănuți mici, discreți la gât. Rostește, mai mult pentru ea, un fel de litanie, venită parcă din noaptea timpului: „Căăpitanuuu' de jandarmi, căpitanule, dă-ne și noua drumul la gard să ajungem la Sfânta Paraschevaaa, Căpitanule. Laas-oo și pe baba să pună o floare pe Sfânta, Căpitanule". „Căpitanul" nu este altcineva decât un sergent-major de jandarmi, cu cască de comunicație la ureche și bocanci negri, lustruiți la sânge, care o ignoră total și stă cu spatele către grupul lor.

Urc iarăși cu atenție la balconul Catedralei Mitropolitane, de acolo, de sus, am o privire generală asupra întregii curți. Ciupercile luminoase ale corturilor vânzătorilor de obiecte religioase, zbârnâitul de bondar al generatoarelor de curent electric, permanenta mișcare a pelerinilor, baletul necontenit al televiziunilor, toate se desfășoară sub ochii mei ce nu încetează să fie uimiți, ca într-o piesă de teatru. Țipete vesele de copii colorează fundalul sonor, iar un jandarm depășit de situație încearcă să impună un minim de ordine pe un culoar de acces. Peste tot, luminile lumânărilor aprinse de către pelerini; noaptea, sărbătoarea de la Iași are un alt chip, un alt înțeles. Deodată începe să bată toaca, să sune clopotele, începe slujba de priveghere. Intru în incinta catedralei. Încerc într-o primă etapă să filmez mulțimea adunată. Sute de oameni stau pe pardoseală, pe stranele din jur, orice colț, cât de mic sau de ascuns este ocupat de către cineva. Majoritatea celor prezenți fac parte dintr-un grup, multe femei în vârstă, cu capul acoperit cu basmale mari și groase de lână, bagaje multe, îngrămădite. Mi-e greu să mă mișc cu camera în mână prin această populație pelerină, este ca și cum aș filma într-o

corabie pe o mare agitată. Da, așa este, resimt aproape violent, fizic sentimentul că sunt în interiorul unei corăbii, că Biserica este o Navă, o mare Navă, care-i conduce pe toți acești oameni săraci, bătrâni, bolnavi, oameni care vor cu orice preț să mai creadă în ceva, pe marea vieții, către țărmul credinței. Sunt readus însă la realitate de vocea unei bătrâne, care mă întreabă cu puternic accent bucovinean, „ne dați și pe noi pe Antenă? Puteți să ne băgați în calculator, să ne vedem acasă? Așa a făcut și o nepoată a mea, a venit cu un calculator mic, avea toată nunta pe un rotund de plastic, a fost ca la un televizor". Nu știu ce să-i răspund, închid rușinat camera, o aranjez în rucsac, de unde scot apoi o bucată de neopren, pentru a mă proteja de piatra rece. Mă așez la rândul meu lângă o coloană, undeva în partea stângă a Catedralei, nu departe de femeia ce a vrut să o filmez. Aceasta îmi oferă busuioc uscat, o icoană mică și niște prăjituri sfărâmicioase, pline de zahăr. „Mulțumesc", îi spun stânjenit. Pelerinii din jurul meu citesc acatiste, ascultă slujba, mestecă îndelung un colț de pâine uscată, așteaptă să treacă noaptea. De fapt, cel mai important pentru ei este să spună că au fost *acolo*, la momentul cel mai potrivit. Aerul din jur miroase extraordinar, un amestec de sudoare tare, omenească, tămâie, vanilie din prăjiturile consumate pe loc, tămâie, haine umede, naftalină, ceapă. Un miros pe care nu-l pot uita nici în momentul în care scriu aceste rânduri pe calculator, într-o bibliotecă aseptizată, sub debitul reglat automat al aparatelor de aer condiționat. Mirosul vieții, mirosul pelerinajului. Am în față o noapte lungă și grea. Aș da orice să aflu ce gândesc cu adevărat cei din jurul meu. Dar acum trebuie să mă opresc, cred că încep să devin și eu puțin pelerin ca și ceilalți; simt prin mine însumi, nu mai am nevoie de dialoguri.

București, octombrie

25 octombrie 2010

Dealul Patriarhiei sub asediu. De la șnur la gardul de metal. Voluntari și voluntare. Flirtul nevinovat al jandarmilor. Confruntarea memorială, Valeriu Gafencu. Pelerinii din Voluntari (Ilfov) și Rușețu (Buzău). Aflu povestea celor 50 de autocare care au mers la Iași. Grupuri compacte de pelerini.

Dealul Mitropoliei, este ora 15.00. Prima impresie resimțită la contactul cu terenul: geografia locului de desfășurare a pelerinajului este esențială pentru caracterul acestuia. Mai exact, la București mulțimea nu poate ieși din rând, nu poate circula cât de cât liber, strânsă între circulația infernală de pe bulevardele adiacente, gardurile jandarmilor, gardul masiv de zidărie care înconjoară sediul reședinței patriarhale. Nu simt în aer un „duh al sărbătorii", așa cum se întâmplă, de pildă, la Iași, ci

mai degrabă ritualitate mecanică. Numărul mare de jandarmi, de garduri de protecție, pompieri, trupe din Inspectoratul pentru Situații de Urgență (ISU), poliție rutieră mă buimăcesc, totul îmi dă impresia unui pelerinaj militarizat, în care domnește o stare de suspiciune generalizată și o teamă difuză, combinată cu obsesia organizării perfecte. Acum îmi revine în minte un text polemic al lui Tudor Arghezi, despre procesiunile din Dealul Patriarhiei din perioada interbelică: „Măgura se surpă pe popor, care se întoarce pe jgheabul dealului înapoi, canalizați de frânghiile bine-venite ale vardiștilor, dând naștere la două regiuni înalte, de capete rezemate în echilibru, ca în olărie" (Arghezi, 1966: 42). La fel ca în urmă cu optzeci de ani, călăuzirea poporului este la fel de necesară, numai că frânghiile s-au metamorfozat în solide garduri de metal, iar vardistul cu țignal la gât a devenit jandarm în ținută de intervenție, cu șnurul negru, discret, al sistemului de radiocomunicație în jurul urechii.

Alte observații rapide, la cald: nu se vând scaune pliante (timp de așteptare rezonabil?), iar comerțul la tarabă nu este permis pe Deal. Mulți, extrem de mulți cerșetori prezenți. „Aici este loc pentru toată lumea, mămică, în curtea lui Dumnezeu", spune o femeie ruptă de mijloc, pe care aveam să o revăd apoi și la Curtea de Argeș, în decembrie. Se utilizează copii pentru a evita așteptarea și rândul, adică femeile se duc direct lângă baldachin, unde s-a format un rând al mamelor și al copiilor, cu timp de așteptare redus. „Fată, împrumută-mi-o și mie pe Anais, să intru și io' mai repede! Fac cinste cu o cafea!" Numita Anais este o fetiță de trei-patru anișori, toată numai funde roz, mama ei o „împrumută" pentru ocazie unei alte femei rrome, tânără, în jurul a 20 de ani, păreau a fi vecine sau prietene, se angajează direct în rândul copiilor. Micuța Anais protestează, nu prea înțelege ce i se întâmplă prin schimbarea aceasta bruscă de mame.

Obsesia organizării se ascunde în detalii. Pe o mică bucată de carton plastifiată, expusă pe parbrizul unei mașini de aprovizionare a Patriarhiei, stă scris mare, cu litere negre pe fond galben: „ACCES AUTO, Sărbătoarea Sf. Dimitrie cel Nou, București, 24-30 octombrie 2010". Este folosit deci termenul „sărbătoare", nu „hram", „pelerinaj" sau ceva asemenea. Dar nu este singurul ecuson pe care-l voi vedea în această zi, ci vor mai fi și altele, inscripționate cu „organizator", „serviciu control", „serviciu organizare", „voluntar", „serviciu de presă", un delir de ecusoane și *pass*-uri de liber acces.

Tineri jandarmi, din trupele de rezervă staționate într-un autobuz, flirtează în jurul unui ceai cald cu tinere voluntare din Crucea Roșie. Râsete calde, obraji roșii de emoție. Pelerinajul ca spațiu de socializare, de regenerare a vieții. Puțin mai târziu, în timpul nopții, am văzut că același lucru îl făceau și grupurile de tineri din cartierele populare, sosiți la rând după ora 22.00. Privindu-i, îmi aduc aminte și de un interviu realizat anul trecut cu un tânăr student teolog din Iași, care-mi mărturisea, timid, cu ochii-n jos, ca la spovedanie, că unii dintre colegii săi aleg să stea la rând pentru că acolo pot întâlni „fete bune, cuminți, creștine". Ceea ce, la urma urmei, nu este complet lipsit de adevăr.

Furnicarul de la poalele Dealului Patriarhiei

Lângă clopotnița construită de Constantin Brâncoveanu staționează mai multe grupuri de pelerini. Sunt calmi, liniștiți, mănâncă – cu alte cuvinte, se vede că „au trecut pe la moaște", fiind în stare de detentă emoțională și fizică. Grupul de femei din Iași, apropiate de tiparul pelerinului clasic: vârsta medie de 65 de ani, îmbrăcate sărăcăcios, cu haine second-hand, dar rezistente, călduroase, se vede că au căpătat experiență în timp. Una dintre femei poartă cu ea „Acatistul Sfântului Mărturisitor Valeriu Gafencu". Mi-l arată foarte mândră, mai mult ca pe un semn al identității sale pelerine decât altceva, și, oricum, sunt convins că pentru ea important era să aibă un acatist-obiect, diferențele spirituale și de subiect fiind nerelevante. „Uitați, este un sfânt nou, un dar de la măicuțele de la Mănăstirea Petru Vodă." Mulțumesc mult, iar în sinea mea mă întreb cum va rezolva Sinodul de la București această complicată problemă a presiunii populare asupra recunoașterii oficiale a martiriului din perioada comunistă, cu atât mai mult cu cât în joc sunt două memorii dureroase, concurente: cea a Mișcării Legionare și cea a comunismului, cazul Valeriu Gafencu fiind doar partea vizibilă a aisbergului. Oricum, memoria apare periodic pe teren, fie că este vorba de „acastiste" sau „icoane" cu teme bricolate la repezeală, în afara oricărui cadru canonic.

Pelerinele din Iași recunosc deschis că nu le place Bucureștiul, nici locul propriu-zis unde se desfășoară pelerinajul, dar „venim de patru ani de zile, pentru că altfel s-ar supăra Sfântul pe noi! Noi am ieșit la

pensie, avem timp mai mult acum. Cazare? De unde, mamă, cazare? Dormim şi noi pe unde apucăm, avem pături, avem haine groase. Cum să plecăm de aici?". Organizatorii pelerinajelor nu vor sau nu pot să înţeleagă faptul că adevăraţii pelerini nu se îndepărtează de „punctul zero" al ceremoniei, baldachinul cu moaştele sfinţilor, căutându-i instinctiv prezenţa sacrului din jur. Plusez şi o întreb pe femeia care citeşte „Acatistul Sfântului Valeriu Gafencu" dacă a fost în pelerinaj la Prislop, la mormântul Părintelui Arsenie Boca. „Nu am fost la Prislop, nu cunoaştem. Dar am auzit vorbindu-se de el, se pare că avea harisme mari, cineva de la noi ne-a spus că la mormântul său se face căldură mare în jur, se topeşte zăpada iarna, simţi şi tu ca om o căldură în aer, când ajungi acolo."

Un grup de cinci ţărănci din comuna Ruşeţu, judeţul Buzău. Par a fi dezorientate, obosite, speriate de ceea ce văd în jur. Este prima oară când ajung aici. „Aglomeraţie mare, măi mamă! Nici măcar să traversezi strada să-ţi iei un suc nu poţi, nu te lasă jandarmul. Merită să venim, să ne chinuim aşa, să stăm aşa de mult timp în picioare?"

Pelerinele din oraşul Voluntari staţionează la baza dealului, în grup compact; urcate pe un fel de prag de ciment, femeile mănâncă tacticos pachetul primit de la organizatorii pelerinajului, acum câteva ore în urmă, când încă mai erau angajate în rând. Sunt înghesuite între un salon de coafură, un Mercedes decapotabil V8, splendid, o jucărie de zeci de mii de euro, şi un cort de intervenţie al Crucii Roşii. Ţin să mă invite la masă, împart pachetul primit cu mine, cred că mai aveau şi mâncare adusă de acasă, prea multă deci. Au venit aici după ce au făcut „pelerinajul lui Pandele", adică au fost la Iaşi cu autocarele puse la dispoziţie de primăria oraşului unde locuiesc. Le-a plăcut mult la Iaşi, aşa că şi-au zis să vină şi la Bucureşti, „este aproape de noi şi tot pelerinaj este şi aici. Dar la Iaşi a fost cu totul altceva!". Ascultându-le povestind călătoria la Iaşi, am impresia că au participat la aventura vieţii lor, un „safari" religios în toată regula. „Am plecat cu autocare, peste 50 de autocare, la ora şase dimineaţa, din faţa primăriei. Frumos, aşa cum s-au pus toate în mişcare, am avut salvare cu noi, medic, badigarzi cu sirena în frunte, mâncare, ce mai încoace şi încolo... organizare! Odată ajuns la Iaşi, badigarzii, poliţaii ăştia sau ce mai erau ei, nu au lăsat să coboare toată lumea deodată. Se golea un autobuz, pleca celălalt! Să ştiţi că şi saci de gunoi am avut cu noi, nu a rămas nimic în urmă!" Ascultându-le cu atenţie şi încercând să memorez cât mai multe din ceea ce povestesc, îmi dau seama că acest „pelerinaj al lui Pandele" este esenţial pentru înţelegerea modului în care va evolua practica pelerină în viitor, a schimbării generaţiilor de pelerini, precum şi a noilor forme de simfonie bizantină, a utilizării pelerinajului în scopuri politice. Vast subiect.

26 octombrie 2010

Ai fotografiat băieți de-ai noștri sau cum am fost „legitimat" de Poliție. Tinerii artiști occidentali, Leica L9 și efectul de real. Sunt atinse de raclă pachete cu haine. Tensiunea din interiorul rândului. Tinerii pelerini și nemulțumirea celorlalți. Pelerinajul noaptea, după ora 22. Ceai și cafea caldă în magazinul cu produse de lux. Grupurile autogene fac aerul irespirabil.

Oprit de poliția în civil pentru „legitimare". Este ora nouă dimineața, mă aflu în zona-tampon a pelerinajului, delimitată de gura de metrou a stației Piața Unirii, trecerea de pietoni spre bulevardul Victoria Socialismului și parc. Agitația și aglomerația sunt maxime, spațiul fiind suprasolicitat de vânzătorii de la tarabe, care au tendința de a „comprima" traficul pietonal, în vederea obținerii unui vad comercial mai bun. Fotografiez de jos, cu aparatul ținut în dreptul abdomenului, un cântăreț cu flașnetă, îmbrăcat ca Charlie Chaplin, care de obicei își face veacul în zona turistică apropiată a „Centrului Istoric" (oare de ce nu mă pot obișnui cu această denumire?), invadată de cârciumi și cafenele, goale însă la această oră. Flașnetarul a părăsit zona sa de predilecție pentru a veni aici, dar nu are prea mult succes cu muzica și biletele de papagal; pelerinii sunt prea grăbiți și prea săraci pentru a mai scoate câțiva bănuți din buzunar pentru prețul cunoașterii viitorului. Scot din buzunar și carnetul de note de teren pentru a face o schiță sumară a locului, a „luptei pentru spațiu", atât de vizibilă, și mă îndrept către trecerea de pietoni, cu gândul de a merge spre rândul consistent ce se formase deja puțin mai departe, pe bulevardul Regina Maria. La trecerea de pietoni, sunt abordat de doi bărbați tineri, îmbrăcați cu geci de piele, blugi și adidași albi în picioare. Îmi flutură rapid pe sub nas o legitimație, așa cum ai surâde unui necunoscut. Nu am apucat să văd nimic, dar îmi cer răstit să-i urmez. Cunosc celebra „metodă Maradona", folosită de falși polițiști, bazată pe intimidare și teamă; clientul arată actele și banii, rămâne și fără acte și fără bani, fiind tâlhărit. Mă opresc brusc și agăț stâlpul de semafor din apropiere, cerând să mă ducă cu o mașină oficială la cel mai apropiat post de poliție. Dacă nu, îi amenință la rândul meu că voi striga după ajutor pentru reținere forțată la agentul de circulație aflat în mijlocul intersecției. Unul dintre cei doi este vizibil enervat, așa că îmi imobilizează mâna la spate cu un gest expert, forțându-mi la maximum articulațiile; celălalt începe să turuie ceva printre dinți despre „opoziție la reținere" sau așa ceva. Mai apar încă doi bărbați, frați gemeni cu ceilalți doi, și sunt dus pe sus în stația de autobuz, unde este parcată o Dacia Solenza banalizată. Lumea din jur privește ca la urs, crede că sunt un hoț prins la furat. Acum m-am mai liniștit, dacă pot spune așa. Mi-am dat seama că nu sunt „maradoniști", ci veritabili polițiști în civil, iar episodul în sine se anunță unul dintre cele mai colorate și interesante din toată

munca mea de teren de până acum. Înconjurat de cei patru polițai, dintre care doi mă țin de braț trăgând de triceps, o manieră de reținere dureroasă și sigură. Sunt purtat (*expus* este cuvântul mai bun) ca un răufăcător către Dacia Solenza. Se dorește enervarea mea și intimidarea psihologică, dar deocamdată nu sunt jignit. Unul dintre polițai este rrom, tânăr, râde alb cu toții dinții. La rândul meu, zâmbesc și eu, ba chiar încep să râd de-a binelea. Râd nervos și speriat, dar râd. Ce ironie a sorții, îmi spun, acum o săptămână susțineam în Elveția, la Geneva, o conferință pe tema migrației rromilor în Europa, la invitația Departamentului de Afaceri Interne și Justiție și a Universității din Geneva, iar acum sunt arestat de un polițist rrom. La urma urmei, este un semn de integrare socială eficace. Nu, nu sunt absolut deloc ironic când afirm acest fapt. Polițistul rrom mă privește nedumerit, nu mai înțelege nimic, dar are și el explicația sa, pe care o livrează imediat: „Râzi, fir-ai al dracului, nu te așteptai să vezi polițist țigan, nu-i așa? Ești rasist, nu-ți plac rromii, simt eu că nu-ți plac! Lasă că vezi tu cum rezolvăm noi problema!". Presiunea degetelor crește asupra brațului meu, situația se complică, abia aștept să văd cum va continua, știu că nu au ce să-mi facă dincolo de aceste măsuri de intimidare. „Dom' polițai", spun la rândul meu, „tocmai m-am întors din Elveția, unde am vorbit în fața la o sută de oameni, bob cu bob, despre etnia dumneavoastră și migrația lor în Europa. Ce crezi acum, îmi plac rromii sau nu?". Tânărul polițist se oprește pentru o clipă, mă privește lung, ca pe un trăsnit, multe minciuni cred că a auzit el în scurta sa carieră, dar asta-i prea tare ca să nu-l tulbure puțin. Dar nici nu mă mai strânge așa tare de braț, acum merg din nou liber. Ajungem în stația de autobuz. Sunt perchezițonat la sânge, chiar și în șosete. Apoi îmi este luat la puricat rucsacul. Îi las să termine, nu spun nimic, nici chiar atunci când mi se iau datele din buletinul de identitate. La final, caut la rândul meu legitimația de serviciu. Îmi declin identitatea, spun cine sunt și ce vreau, „fac cercetări științifice despre pelerinaj", accentuez intenționat cuvântul „științifice". Nu par a fi prea convinși. Atunci le arăt și cea de a doua legitimație, cea de jurnalist, spunându-le că legea îmi permite să fac fotografii în spațiul public, iar trotuarul de lângă stația de metrou *chiar* este spațiu public. Toată lumea tace, traversăm din nou un moment-cheie, cel care pare a fi șeful lor și care cred că a dat ordinul de a fi reținut nu vrea să recunoască eșecul logicii sale de „identificare" în fața celorlalți, așa că ia încă o dată rucsacul meu în mâini și începe să-i pipăie fiecare cusătură, mai să-l descoasă. Mă întreb ce s-ar fi întâmplat dacă aș fi avut cu mine binoclul sau briceagul meu elvețian multifuncțional marca Victorinox, bănuiesc că ar fi jubilat și m-ar fi acuzat de port de armă albă. „Ni s-a părut că ați fotografiat niște băieți de-ai noștri", mormăie în ciudă unul dintre ei, apoi sunt lăsat să plec. Mai sunt filat cam 20 de minute de către un alt polițai, nu este din grupul celor care m-au reținut pe mine, acum mi-a fost ușor să-mi dau seama, apoi sunt iarăși „liber". Retrospectiv privind, îmi dau seama că a fost cel mai „delicat" episod din timpul celor patru ani de teren. Dar ce învățăminte pot trage de

aici? Evident este faptul că el confirmă climatul de suspiciune ce domnește la București. Gestul meu de a „fura" fotografia (*shoot from the hip*), o tehnică mai degrabă neobișnuită printre pelerinii obișnuiți și turiștii ocazionali, urmat de schițele prinse răzleț într-un carnet, a atras atenția polițiștilor în civil infiltrați pe teren. Frica de atentate, un semn al vremurilor dificile pe care le trăim? Episodul reprezintă și un eșec personal, un semn că trebuie să fiu mai modest – prea eram convins că înțeleg cum funcționează din interior un pelerinaj. Adică pot identifica fără probleme și polițiștii și agenții în civil, oriunde ar fi fost plasați aceștia, indiferent de strategiile lor de camuflare în mulțime. De data aceasta, au fost mai abili decât puterea mea de identificare.

Ceea ce nu te ucide te face mai puternic, așa că ajung iarăși plin de speranță și nerăbdare în zona rândului, ca un setter englez pe un teren de vânătoare plin de prepelițe. I-am remarcat imediat, un „el" și o „ea" de douăzeci și ceva de ani, îmbrăcați cu haine extrem de scumpe, aruncate însă neglijent pe corp, acel stil al tinerilor cu bani, pe care-l întâlnești doar în capitalele occidentale ale lumii. Nu aveau nimic din aerul de „Eastern Europe" al bucureștenilor, fără a mai vorbi de îmbrăcămintea ieftină a oamenilor din rândul de așteptare, în general oameni sărmani, cu nevoi multe. Figurile lor sunt și ele foarte studiate, la fel ca și semnătura hainelor: ea poartă ochelari demodați de tipul anilor 1990, alungiți, care-i îmbracă toată fața, el are cioc și o umbră ușoară de mustață blondă, pare a fi un D'Artagnan postmodern. El filmează rândul ținând deasupra capului o cameră de 16 milimetri, ea fotografiază oarecum la întâmplare cu o cameră specială, o Leica L9 Rangefinder, mai târziu am aflat că obiectul costă o avere în magazinele de specialitate. Se opresc brusc să filmeze o femeie îmbrăcată în haine de lână neagră, tricotate manual, cu o cruce imensă la gât și un teanc de foi scrise cu pixul, grosier, un fel de „manifeste" pe care încearcă să le distribuie celor din jur. O știu prea bine, am întâlnit-o și la Iași în anii trecuți, este o „obișnuită" a pelerinajelor. Femeia le spune celor doi „că mai mulți preoți au încercat să mă vindece, dar au dat greș, necuratul este mai tare decât puterile lor". O filmează îndelung, cu metodă, din cap până-n picioare, femeia în negru nu protestează, ba dimpotrivă; se simte că cei doi sunt mulțumiți, au găsit subiectul ideal, „pitorescul", nebunia, alteritatea pelerinajului. După ce termină de filmat, acceptă bucuros să discutăm. Ea nu vorbește deloc limba română, el rupe ceva, un amestec de cuvinte englezești, franceze și românești. A copilărit în România, în vremea în care părinții săi, diplomați occidentali, se găseau în post la București. Acum se recomandă a fi „artiști vizuali independenți". Pelerinajul este un subiect interesant deoarece „religia este singura cauză care mai scoate lumea în stradă. Nu degeaba am venit la acest eveniment. M-au atras mereu lucrurile curioase, ieșite din cotidian. Nu găsiți extraordinar faptul că într-o capitală europeană a secolului XXI se întâmplă așa ceva?". Doresc să facă un film documentar despre pelerinaj. Au mai fost în România și anul trecut, pentru o perioadă mai scurtă de timp, le-a plăcut, vor să stea mai mult de data aceasta. Apoi

îmi dau o adresă de site de Internet, pe care din păcate nu am reușit să o memorez, îmi vorbesc pe un ton pe care eu l-am perceput ca fiind ușor condescendent, *hautain*. Sau poate sunt eu încă traumatizat de întâlnirea cu polițiștii, cine știe? Înainte de a ne despărți, mai întreb de ce folosesc tehnică analogică combinată cu fotografie alb-negru. „Pentru a spori efectul de real, de autentic. Scoate detaliile din context. Aici oamenii încă mai au o privire aparte, un chip, riduri, lumini, sunt diferiți unii de ceilalți, chiar și atunci când sunt strânși împreună."

Ceea ce se întâmplă acum pe Dealul Patriarhiei pare a fi un adevărat magnet pentru fotografi și alți pasionați de imagine. Port un dialog spontan cu un tânăr încărcat cu obiective foto de diferite forme și mărimi, echipament impermeabil Gore-Tex, veste cu zeci de buzunare, parcă a coborât printre noi dintr-o revistă glossy de tehnică foto, asemănătoare cu acelea pe care le cumpărau prietenii mei din Occident pasionați de domeniu. Tânărul acceptă dialogul cu plăcere. Lucrează ca avocat pentru o imensă companie multinațională cu profil alimentar, implantată de ceva vreme și în România. Este pasionat de India și cultura ei, a fost acolo de mai multe ori, a ajuns să vadă chiar și orașul Allahabad (*Prayag*, în hindi) din India, cea mai mare adunare de pelerini din toată lumea (circa 30 de milioane de oameni), locul de desfășurare a celebrelor *Kumbh Mela*. Avocatul-fotograf găsește că există numeroase asemănări între ceea ce a văzut el în India și pelerinajele din România, dar nu spune exact în ce constau mai exact acestea. A ajuns să meargă la pelerinaje, colindând toată țara, după ce a fost fascinat de aceste mari adunări de oameni pe care le-a văzut în India. Înainte vreme nu era deloc interesat de ele. Cu toate acestea, ține să-mi atragă atenția că pelerinajul de la București „nu este reprezentativ pentru ce înseamnă pelerinaj ortodox în România. Trebuie neapărat să mergi la Mănăstirea Nicula, la Iași, chiar și la pelerinaje mai mici, cum ar fi Suceava, Sfântul Ioan cel Nou. Este altceva, sunt manifestări libere ale credinței populare".

Altă întâlnire, scurtă, pe grabă, cu un fotoreporter al unui mare cotidian din București. „Ce fotografiezi?" Răspuns: „Ceea ce-mi cere Boss-ul meu din redacție. Redacția dă tonul, să știi, ei ne spun ce să facem. Vor social, le dau social". „Ce înseamnă pentru voi «social»?" Răspuns: „Adică tot ce-i legat de sărăcie și de foame. Tot ce afectează poporul. Vor lacrimă, prind lacrimă. Scandal, caut un scandal: sarmale, leșin, nebunie. Scuză-mă, dar nu prea am timp de vorbă". Pleacă rapid, îl voi regăsi mai târziu în cursul serii trăgând cadru după cadru cu o femeie prăbușită de oboseală pe treptele catedralei patriarhale.

Acum stau chiar lângă rândul de așteptare. Persoanele care nu pot sau nu vor să aștepte întind unor tineri seminariști, peste gardul de fier plasat lângă baldachin, obiecte de îmbrăcăminte. Băieții au brațele pline de eșarfe, batiste, pulovere de lână, costumașe de copii, cămăși. Aleargă cu ele repede până la raclă, așteaptă un moment favorabil pentru a le „plimba" puțin pe deasupra, astfel încât impregnarea cu sacrul rezidual să fie completă. Le redistribuie proprietarilor de drept cu gesturi largi, dar foarte atente și agile, sub privirile îngăduitoare

ale jandarmilor. Peste puţină vreme aleg să intru în rând, nu pentru a duce aşteptarea până la capăt, ci pentru a lua pulsul acestuia, să văd modul de fabricaţie a pelerinului de Bucureşti. Este aproximativ ora 12.30-13.00, vremea este bună, soare, temperatura agreabilă. Sunt plasat undeva în zona stâlpului 20, stâlpii sunt numerotaţi de jandarmi. Numerele trase la imprimantă şi băgate sub folie de plastic sunt plasate undeva la o înălţime de trei metri, pentru a nu putea fi smulse prea uşor. Comerţul ambulant, practicat în exclusivitate de vânzători rromi, este mult mai intens decât cel de la Iaşi, se simte adierea balcanicei Pieţe Obor. Supravegherea jandarmilor este mult mai severă, aşa că strategiile de distragere a atenţiei sunt şi ele mult mai abile, mai diversificate. Exemplu: o vânzătoare de acatiste şi cărţi miniaturale de rugăciuni intră în rând „deghizată" ca pelerin şi abia după trecerea a cinci-zece minute dă startul comerţului ambulant. „Batiste, două la leu, batiste mămică, ia batistele, ia mai multe că mă grăbesc să ajung acasă", spunea, exact ca cineva care vinde verdeţuri în piaţă. Pelerinii gesticulează mult, vorbesc la telefonul mobil minute în şir şi râd zgomotos. Se sparg seminţe. O femeie între două vârste, bucureşteancă get-beget după felul în care vorbeşte şi rulează litera „r", boiereşte, spune că este foarte nemulţumită „de aceşti tineri, care au ajuns să fumeze şi să spargă seminţe în rând. Aceşti tineri din cartiere, da! Am încercat şi ieri-seară să stau la rând, dar nu mai avea niciun farmec (*sic!*) să stau la rând din cauza lor, aşa că am plecat pentru a reveni acum". Am încercat să aflu mai multe despre motivele dezamăgirii sale, dar m-a refuzat. Dintr-un buzunar interior a scos o pereche de ochelari cu dioptrii destul de puternice, i-a aşezat pe vârful nasului într-un echilibru delicat şi a început să citească atent din acatistul Sfântului Dimitrie Basarabov. După ce a terminat lectura, a scos din poşetă o revistă de sfaturi culinare şi un creion mecanic. Am văzut cum a insistat deosebit de mult, trăgând o mulţime de cercuri pe hârtia lucioasă, la un grupaj dedicat „salatelor orientale".

O altă persoană din rând, profesoară pensionară de geografie, îmi spune: „Dacă era după mine, aş fi mutat rândul de aici, dintre maşini şi tramvaie, exact pe mijlocul Dealului; altfel am fi simţit că facem parte din Catedrală, din Sărbătoare... dar ştiu că nu se poate, acolo este aleea pe care o folosesc maşinile oficiale". Mă uit la ea cu mai multă atenţie, are nişte ochi albaştri, mari, limpezi. Dar mai mult decât atât, din ei izvorăşte o lumină specială, privire de om împăcat cu sine, în armonie cu divinitatea. Am mai întâlnit exact acelaşi timp de privire la fostul oţelar din Iaşi, cel care zăcuse în comă profundă şi căruia Sfânta Parascheva i-a spus „tu nu ai să mergi astăzi acolo", spre moarte. Mă întreb dacă ea nu a dat glas unei dorinţe naturale, legată de topografia spaţiului sacru, aceea ca rândul să traverseze Dealul Mitropoliei, în loc să-l ocolească. Remarcă lipsa muzicii bisericeşti în punctul în care ne aflăm, „oamenii aveau atât de multă nevoie de ea, aşa s-au

obișnuit". Ce ironie a sorții! Chiar în momentul discuției noastre, o coloană oficială, cu mașini ale Poliției în față, trece în viteză prin Piața Unirii. Sirenele mașinilor de poliție țipă ascuțit ca niște vipere călcate pe coadă, *țziau, țziau* fac ele, traficul este oprit, convoiul urcă în forță Dealul Patriarhiei. Înregistrez privirea grea, reprobatoare, a celor țintuiți pe trotuare și în rând. Lumina celor doi ochi albaștri se îndreaptă spre asfalt. Un bărbat din jur spune scrâșnit printre dinți: „Domnule, nu se mai satură! Oare ce-or fi simțind în sufletul lor când se uită la noi după geamurile alea negre?". Memoria lungă a comunismului lovește din nou, distanța artificial creată dintre oficiali, elite, conducători a lăsat urme adânci în sufletul oamenilor.

Un rând prins în țesutul urban complicat din jur

Oamenii sunt mai nervoși, ajung repede la limita răbdării. Cei din jurul meu lasă impresia că sunt incapabili să stea calmi mai mult de o oră, adică fără să vorbească minute întregi la telefonul mobil cu toate rudele și prietenii din țară sau să ceară voie la o cafea și o țigară la bistroul din colț. Multă nemulțumire plutește în aer și la adresa jandarmilor. Atunci când nu sunt de-a dreptul hărțuiți, ei sunt acuzați că sunt insensibili la unele situații excepționale, cum ar fi aceea de a permite membrilor familiilor numeroase să se grupeze, după ce „s-a păstrat rândul", așa cum se întâmpla, iarăși, în timpul perioadei comuniste. Cât despre componența rândului, atât cât pot vedea în jurul meu: multe femei de 60-70 de ani, puțini pelerini din mediul rural, tineri

urbani, de 18-20 de ani, unii dintre ei par a fi studenţi (pe unul dintre ei chiar l-am văzut răsfoind ceea ce părea a fi un curs de economie).

Părăsesc rândul cam după două-trei ore de aşteptare, undeva la baza Dealului Patriarhiei, nu înainte de a asista de la distanţă la o distribuţie de sarmale. Un microbuz, mai multe persoane îmbrăcate în halate albe, cu mănuşi de plastic transparent în mâini. Gesturile sunt măsurate, antrenate, totul se face cu metodă, igienic, da, cred că acesta este cuvântul cel bun, acum mi-e clar că aici la Bucureşti există o teroare a igienei, a fricii de scandal, de îmbulzeală, cu care se hrăneşte nu atât pelerinul, cât mass-media. Un gradat din jandarmerie îşi ia partea leului, 10-12 porţii de sarmale pe care le introduce cu grijă într-o sacoşă de plastic, apoi se îndreaptă spre un autobuz vopsit cazon, albastru-gri, unde se află mai mulţi colegi în pauză. Iar atunci când ies efectiv din rând, sub privirile reprobatoare ale celor din jur şi de-a dreptul supărate ale jandarmului responsabil din zonă, deranjat că trebuie să mute gardul doar pentru un singur pelerin indecis ca mine, mă întâlnesc cu o fostă colegă de la un celebru institut de cercetare academică din Franţa, în trecere prin Bucureşti. Este tipul acela special de „intelectuală ortodoxă", suavă, îmbrăcată cu gust, care apreciază muzica psaltică grecească şi se extaziază în faţa albumelor cu fresce medievale de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, având o credinţă foarte cerebrală, pe deplin asumată. Îmi spune pe fugă că a încercat să stea şi ea la rând, pentru prima oară în viaţă face acest gest, dar a renunţat repede, nu a putut suporta „calitatea oamenilor şi disconfortul creat de gardurile acestea metalice mari şi urâte, plantate aşa, peste tot...".

Noaptea, după ora 22.00. Seara este caldă, agreabilă, parcă ne-am găsi undeva în luna mai şi nu în a doua jumătate a toamnei. Rândul nu este atât de lung pe cât mă aşteptam, iar ambianţa de la capătul său, acolo unde are loc intrarea în tunelul format de gardurile jandarmilor, este una de sărbătoare de cartier. Foarte mulţi tineri adolescenţi, care fumează, sparg seminţe, beau Coca-Cola direct din doză. Dar felul (prea) zgomotos în care vorbesc, modul nefiresc cu care agită cutiile roşii ale celebrei băuturi sau alte recipiente mai mici de „energizante", toate mă fac să mă gândesc la faptul că înăuntrul acestora e posibil să se găsească şi ceva alcool tare. Strigă după fete şi schimbă fugar numere de telefon, pelerinajul a devenit spaţiul de socializare al grupurilor din cartierele populare din sudul oraşului. Apare şi prima maşină parcată direct pe trotuar, printre pelerini, şoferul aproape că a intrat în mulţime, evitând gardurile metalice de protecţie, chiar mă întreb cum a reuşit această performanţă. Pelerinii din jur protestează vehement, iar jandarmul din perimetru se justifică, gesticulând intens, cu braţele în aer, „nu l-am văzut, nu eram intraţi încă în dispozitiv când a fost parcată aici!". Vorbesc cu doi adolescenţi, nu cred că au mai mult de 15-16 ani. Amândoi sunt originari din cartierul Rahova, par foarte excitaţi, vorbesc permanent la telefon, îşi caută „tovarăşi", prieteni care sunt deja în rând.

„Azi nu am stat la coadă decât puţin, vreo două ore, da' mâine venim în gaşcă, mai mulţi. Dar de ce în gaşcă, întreb eu, naiv. Pentru că în gaşcă trece timpul mai repede, iar aici e rost de caterincă. Facem glume, jucăm la tiki-taka cu jandarmii." La finalul discuţiei se oferă, prietenoşi, să-mi „ţină rândul", dacă ne mai întâlnim şi mâine-seară, când se vor întoarce. Cineva din rând se plânge de faptul că aşteptarea a fost lungă şi grea între ora 16.00 şi până acum. „Multe oficialităţi, nu a mers rândul, parcă abia acum şi-a mai dat drumul."

Traversez Bulevardul Regina Maria şi mă apropii de o vânzătoare de seminţe. Are cam 60 de ani, fuste largi, un tulpan colorat pe cap, este chiar vânzătoare de seminţe tipică pentru oraşul Bucureşti. Femeia stă rezemată pe bordura lată a zidului unei case de secol XIX din zonă, lăsată intenţionat să se ruineze şi să se distrugă, aşa cum se întâmplă de fapt cu toate imobilele mai vechi din zonă. Este ora 23.00, traficul este mai potolit acum, rândul se poate urmări în toată splendoarea sa nocturnă. Cumpăr un cornet de seminţe, negre, lucioase, ca nişte gândaci vegetali sau un fel de mâncare exotic, sino-vietnamez. Dialogul se leagă firesc. Femeia nu a venit singură, mai este cu o colegă, „dar s-a dus fata cu punga la rând, numai să o lase Garda-n pace, că aici la staţionar nu prea merge vânzarea. Da, băiatul lu' mămica, da, sărăcia se simte şi aicea, la cornet, nu prea mai ciuguleşte lumea". Remarcăm împreună prezenţa tinerilor din cartiere, care aproape că au acaparat spaţiul de la capătul rândului, iar vânzătoarea mă sfătuieşte să-mi păzesc portofelul, „să-l pui la buzunarul de la inimă, că acolo este mai mare simţirea de furat la om". Ronţăim amândoi seminţe, în tăcere, apoi femeia mă întreabă, curioasă, după ce mă măsoară cu atenţie cu coada ochiului, pe furiş: „Auzi, mămică, ce cauţi tu aicea la pelerinaj? Răspunsul meu: pentru că sunt curios să aflu. Ce să afli mămică? Eşti însurat? Ai nevastă, ai copil? Te înţelegi bine cu nevasta?". Răspund pozitiv, voios chiar, dialogul începe să-mi placă enorm. „Vreo amantă, probleme cu dragostea? Te văd om realizat, atunci de ce ai mai venit aici, măi mamă? Că aicea vine lume la necaz şi la suferinţă, nu la bucurie!" Mai discutăm despre moralitatea fetelor din ziua de astăzi, „ia uite la ele cum vin îmbrăcate aicea la pelerinaj, dau cu plasa la băieţi, îţi spun io că dau cu plasa", apoi ne spunem fugar la revedere, eu mă apropii iarăşi de rândul de aşteptare, dar dialogul cu vânzătoarea de seminţe nu-mi dă pace. Nu poate înţelege de ce o persoană vine la un pelerinaj „dacă nu are un necaz". Ce poate însemna acest lucru cu adevărat?

Un jandarm care acceptă să stea de vorbă cu mine, sub lumina galben-intensă a iluminatului stradal, confirmă faptul că „tinerii din găştile de cartier venite acum la pelerinaj sunt cam aceiaşi care merg şi pe stadion. Pe unii chiar cred că-i recunosc, după figură. Numai că acum sunt muuult mai cuminţi decât de obicei, pentru că simt şi ei că aicea este aşa, cum să zic, un fel de spirit care... care-i sperie! Nu ştiţi dumneavoastră ce fac ăştia pe stadion şi cum se comportă acolo, le dai gaz lacrimogen cu butelia şi tot degeaba!". Nu-mi pot da însă seama

pentru moment câți dintre acești tineri rămân cantonați la începutul rândului și câți vor avea răbdarea de a duce rândul până la capăt, după estimările mele fiind vorba de minimum 10-12 ore de așteptare.

Timpul trece repede, este ora unu din noapte, agitația s-a potolit, la fel ca și la Iași, s-a intrat în „starea de noapte", fluidă, pelerinajul pare a fi o mare mașinărie bine reglată, o pâlnie mare unde pe la un căpăt intră o mulțime de oameni, iar pe la celălalt ies „pelerini" satisfăcuți. Dar ceea ce se simte foarte bine aici la București, mult mai evident decât în alte părți, este că noaptea aduce cu sine o scădere a „gradului de entropie" a rândului, a stresului și a agitației, legată direct de viața intensă a marelui oraș valah. O echipă de televiziune filmează, într-o baie de lumină, „pelerinul standard": un bătrân de la țară, cu vestă de lână tricotată, sprijinit într-un baston lucios, din lemn de corn. Cultivă de fapt un stereotip, nimic mai mult, dar se vede clar, de la distanță, cum omul se bucură că este băgat în seamă, speră că va fi văzut de către cei din satul său. La final, reporterul televiziunii își intră și el în rol, ia o mină sfioasă, se apleacă spre subiect și spune „sănătate, să vă ajute Dumnezeu!". Ceilalți pelerini din jur clatină din cap, ca și cum ar aproba și saluta gestul de „smerenie" al omului cu camera. Am văzut de zeci de ori asemenea scene și de fiecare dată sunt la fel de mirat de reacția pelerinilor.

La baza Dealului este amplasat un cort al Crucii Roșii Române. Spre deosebire de Iași, accesul în interior este blocat cu un gard al jandarmilor. Cer un pahar cu apă, caut instinctiv să intru în interior, dar o studentă-voluntar îmi spune pe un ton răstit și agresiv că „trebuie să stau după gard, e spațiu rezervat". Iar magazinul de băuturi de lux și de țigări de foi aflat în apropiere s-a adaptat și el pelerinajului. Este deschis chiar și la această oră, iar proprietarul, un libanez, sirian, iordanian sau orice ar fi el după tenul măsliniu și accentul oriental, a arborat o pancartă-banner de culoare albă pe care stă scris cu litere mari: „Ceai și Cafea Caldă, Obiecte religioase". Se poate vedea chiar și o masă plantată în fața magazinului, cu un ceainic de aramă plasat vizibil în mijlocul acesteia. Nu prea pare să aibă succes cu comerțul său: se găsește la distanță de rândul propriu-zis, iar cei care coboară Dealul sunt grăbiți să ajungă acasă, zona în sine nu predispune la „detentă pelerină", așa cum este cazul altor pelerinaje din țară.

Mă îndrept încet spre stația de taxiuri din fața magazinului Unirea, traversând zona de comerț, slab frecventată la această oră, dar care nu vrea încă să doarmă. Unii dintre comercianți sunt conectați la rețeaua publică de curent, dar mulți dintre ei au generatoare de curent pe benzină, care bâzâie și scuipă fum tot timpul, pe punctul de a face aerul din jur irespirabil. Dorința de autonomie a comercianților ambulanți are un preț greu de suportat pentru cei din jur.

27 şi 28 octombrie 2010

Tămâie şi alte aromate. Vânzătoarele de veste tricotate din lână, cergă de Maramureş şi gigantul Zara. La librăria Sophia. Un leu acatistul. Primesc sfaturi bune de la o vânzătoare de batiste. Sindicalistul român, la grevă şi la pelerinaj. Beau ceai cald de la jandarmi. Alte note fugare de pe teren: cum să faci „să iei mila de la oameni". Naşul şi finul.

Vremea este schimbătoare acum, un amestec de ploaie uşoară cu vânt, dar nimic deosebit nu îngreunează aşteptarea pelerinilor. Îmi propun să încep ziua prin a explora spaţiul din zona aşa-zisă a „fântânilor", din Piaţa Unirii, unde se găseşte concentrat grosul comerţului cu obiecte religioase. Ceea ce îmi atrage atenţia încă din primul moment este numărul mult mai redus de tarabe, puncte de lucru, magazine – mi-e greu să găsesc un nume exact pentru acest tip de comerţ – raportat la evenimentul similar de la Iaşi. Mă întâlnesc şi cu prietenul meu bărbos de la Editura Bunavestire din Bacău, care-mi spune că „aici la Capitală parcă se vinde ceva mai bine decât la Iaşi, are lumea mai mulţi bani, sigur, dar la Iaşi să ştiţi că nu am văzut pe nimeni până acum să fumeze la rând!".

Tendinţele de consum bio-eco din societate au reverberaţii până aici. Sunt propuse spre vânzare „ciocolată bio de casă", expusă printre icoane viu colorate, alături de miere şi polen, cu menţiunea „de mănăstire". Foarte frecventat este şi un stand ce propune spre vânzare tămâie şi alte aromate. Vânzătorii au construit un sistem de expunere simplu şi extrem de eficient, în acelaşi timp, sub forma unui suport metalic înalt, pe care sunt înşirate zeci de cutii de dimensiuni reduse, fiecare având propria sa varietate de tămâie. Astfel, sunt disponibile arome de: brad, pascalia, iasomie, trandafir, aur, argint, crin, bizantin, violete, frezie, floare de munte, gardenie şi, în fine, „tradiţională", sub forma unor mici bulgări de culoare neagră, parcă ar fi cărbune de grătar sfărâmat mărunt. Separat de acestea, se găseşte o cutie mare pe care scrie „smirnă Ierusalim" şi o alta cu răşină de brad, grosieră. Ultima cutie nu este inscripţionată, este marcat doar preţul. Mai pot fi achiziţionate, de la acelaşi stand, şi arzătoare, fitile, cărbuni, candele cu picior, pentru masă şi perete.

Zona aceasta de comerţ atrage ca un magnet şi ultimii mohicani ai civilizaţiei tradiţionale săteşti. Mai multe femei din satul Corbii de Piatră (Argeş) vând ciorapi, mănuşi, veste, tricotate manual dintr-o lână aspră, mirosind încă puternic a oaie. Sunt plasate relativ departe de „centrul" pelerinajului, ceea ce mă face să cred că sunt tracasate şi împiedicate să-şi vândă marfa de către diferitele forţe de ordine din zonă. Chiar în faţa magazinului Unirea, sub o reclamă uriaşă, „design", a lanţului internaţional de magazine Zara, o femeie din Maramureş propune spre vânzare cergi. Nu uită să spună ori de câte ori o abordează cineva interesat că „sunt ţesute manual în război, apoi toarse şi vopsite

„Pelerin ortodox” – sau identitate afișată public

natural”. În fine, am mai putut vedea chiar și o bătrână care vindea un cocoș, unul singur, un exemplar care-și ițea creasta roșie, bogată, dintr-o sacoșă de rafie. În vechime, sărbătoarea unui sfânt era și un loc privilegiat al schimburilor comerciale între diferite regiuni ale țării, să fie vorba oare de o reminiscență? Sau pur și simplu o reinventare comercială „la firul ierbii” a ceea ce mass-media denumește „produse tradiționale”?

Zona cunoscutei librării și case de editură Sophia, profilată pe carte religioasă ortodoxă. Mi se pare a fi mult mai frecventată decât de obicei, remarc prezența unui stand aparte, ce propune spre vânzare „articole de pelerinaj”. Un pliant publicitar ne propune „gama completă pentru pelerinajele anului 2010. Aici puteți găsi: pelerine, cămăși cu monogramă, tricouri de toate tipurile, veste, șepci, sahariene, rucsacuri, genți de voiaj, pături, corturi ușoare, umbrele, truse de voiaj, hărți – toate inscripționate și personalizate în sensul apartenenței la ortodoxie și la calitatea de pelerin!”. Nu zăresc în schimb bastoane de pelerin sau ceva asemănător. Produsele sunt de bună calitate, iar locul unde sunt expuse seamănă mult cu raionul de *trekking* al unui magazin de specialitate. Îmi doresc foarte mult să fotografiez un tricou, pe care scrie mare „Pelerin Ortodox”, sub o cruce mare, bizantină. Una dintre vânzătoare

observă aparatul de fotografiat, se uită încruntat pe sub ochelari, sunt nevoit să improvizez, spunând „am un văr în Canada, fost membru ASCOR, mi-a cerut să-i cumpăr un astfel de tricou, dar ar dori mai întâi să-l vadă, design, chestii, știți cum sunt cei plecați în străinătate, mai pretențioși. Femeia acceptă, spune neutru da, fotografiați, dar să nu-l murdăriți".

La fel ca și în zilele precedente, în zona din imediata apropiere a raclei sunt persoane care nu au stat la rând, dar care vor să beneficieze de efectele „curative" ale moaștelor. Ele țin în mână diverse obiecte de îmbrăcăminte lejere, tricouri, eșarfe, hăinuțe de copii, pe care le întind peste gardul de fier unor elevi de seminar teologic, pentru a fi „date pe la raclă" și a se impregna astfel de sacru. Am văzut chiar și o bătrână având un pulover gros de lână gri îndesat într-o sacoșă din plastic, dar tinerii seminariști evitau să-l preia, prea voluminos fiind. Mai sunt vânate din priviri și femeile cu copii, deoarece acestea au „prioritate la raclă", fiind acceptate tacit de către jandarmi pentru a intra la mici intervale de timp prin față; rezultatul este că unele dintre ele sunt rugate să facă serviciul de cărăuș al obiectelor de îmbrăcăminte, la fel ca elevii seminariști.

Un alt elev seminarist aproape că moțăie în fața unei mici mese de lemn, pe care scrie „Acatiste pentru Catedrala Patriarhală". A îndesat în pripă pe el o haină de la un costum mai vechi al tatălui său sau al unui frate mai mare, peste o bluză de trening, îmi aduce aminte de felul de a se îmbrăca al elevilor de școală generală din mediul rural din anii 1980. Scriu și eu cu grijă mai multe nume de persoane, apoi întind bucata de hârtie și o hârtie albastră de 5 lei. Băiatul scrie tremurat o cifră pe hârtie, apoi introduce bancnota în recipientul de tablă, închis cu lacăt, aflat la picioarele sale. Întreb de ce scrie ceva de fiecare dată când primește bani. „Dacă credinciosul dă un leu, de un leu se citește, adică o singură dată. Eu plusez și spun: dar dacă eu aș fi mare patron cu mulți bani și ți-aș da acum, pe loc, un milion de euro, tu ce ai scrie pe hârtie, de câte ori s-ar citi la altar?" Băiatul se uită la mine, vizibil încurcat, învârte pixul ieftin, cu pastă albastră, prin aer și spune cu un aer serios și convins că *să știți că s-ar citi ani și ani de zile de acum încolo, ca la ctitori*. Nu știu de cât timp datează această practică a „marcării" acatistelor și pomelnicelor, dar înclin să cred că ea este primită cu destul de multă reticență de către pelerini, chiar dacă aceștia nu protestează în mod deschis. La un alt nivel, cred că dimensiunea simbolică a actului de „a da un acatist", aflat în legătură directă cu logica *exchange goods*, se găsește perturbată prin prezența unui intermediar, care ordonează mundan un gest de comunicare directă cu divinitatea[1]. Într-o discuție ulterioară cu un prieten preot, acesta

1. Problematica *exchange goods* (*Heilsgüter*, *biens de salut*) constituie una dintre temele centrale ale sociologiei clasice, strălucit ilustrată de către Max Weber. Opunându-se interpretărilor care reduc „bunurile de mântuire" doar la niște instrumente utilizate pentru a câștiga bunăvoință în „lumea de

mi-a spus că practica datează din primii ani de după 1990, ea fiind impusă de autorităţile ecleziastice pentru o mai bună evidenţă şi evaluare contabilă a veniturilor interne ale Bisericii.

Note fugare din ziua de 27 octombrie, în jurul orei 17.00. Rândul continuă să fie dens, compact. La o primă evaluare vizuală, marea majoritate a celor angajaţi în el sunt pelerini din Bucureşti, nu au bagaje voluminoase, sunt îmbrăcaţi „de oraş", au dispărut deci aproape cu desăvârşire pelerinii veniţi din alte localităţi. Spre deosebire de ziua precedentă, nu se mai văd nici grupuri de tineri din cartier. Să fie oare din cauza frigului de afară? – temperatura a scăzut mult. Comerţul ambulant cu batiste, seminţe prăjite, covrigi, alune rămâne însă tenace. O interacţiune interesantă se produce atunci când un număr greu de definit de sindicalişti de la un miting din apropiere se apropie de rând, mai mult din curiozitate, dar niciunul nu se angajează efectiv în el. Vorbesc cu unul dintre manifestanţi, este originar dintr-un mic oraş din Teleorman, lucrează în cadrul primăriei şi-mi spune direct că a fost obligat să vină, pentru că altfel şi-ar fi pierdut slujba. Aşteaptă să vină autobuzul care i-a adus la Bucureşti, iar până atunci, împreună cu alţi tovarăşi de protest, se apropie timizi de gardurile de protecţie şi de rând, „să vedem şi noi dacă-i adevărat ce se spune la televizor despre pelerinaj. Eu întreb ce a auzit el că se spune acolo, iar răspunsul este păi ce să fie, îmbulzeală, scandal, sarmale, dar acum văd că-i linişte, ordine, oricum toată lumea minte în ţara asta. Ţară de hoţi".

Spiritul general al sindicaliştilor este mai degrabă unul *bon enfant*, nu încetează să se hârjonească, să rememoreze amintirile unei zile de proteste sau să se amuze încă o dată de cele mai reuşite „instalaţii" cu care au protestat, cum ar fi de pildă o oaie mică, albă, plină de ciulini,

---

dincolo", M. Weber arată faptul că, în toate religiile lumii, aceste bunuri sunt în raport direct cu viaţa cotidiană, mundană: viaţă lungă, noroc, bogăţie etc. În „bunurile de salvare a sufletului (mântuire)" se poate surprinde diferenţa weberiană dintre religia „masselor" şi „virtuoşii" religiei, cei care practică două forme diferite de religiozitate, în accepţiunea dată de savantul german, fac parte din „masse", cei care nu au „ureche muzicală" pentru lucrurile religioase, indiferent de poziţia lor în ierarhia socială. Bunurile acestea, zise „de mântuire", constituie un important exemplu al metodei euristice de explorare a continuităţii dintre religie şi elementul magic asociat, fiind însă în mod continuu subiect de interpretare şi reevaluare. Semnificaţia unor bunuri de acest tip nu este niciodată definitivă, ele fiind legate la rândul lor de transformările pe care le suferă o cultură religioasă care încearcă să se adapteze la condiţiile de viaţă ale practicanţilor; ideea de „raţionalizare" a culturilor joacă deci un rol în acest sens (Weber, 1964). Faptul că acatistele şi pomelnicele (la pelerinaj sau în viaţa cotidiană din parohie) au intrat în această logică de „raţionalizare" economică sau de altă natură menţionată mai sus arată permanenta mutaţie şi reaşezare a religiei, pe măsura schimbărilor din societate. Noua valoare a acatistului/pomelnicului astfel inscripţionat diferă însă în funcţie de individul practicant al gestului. Consecinţele pe termen mediu şi lung sunt încă nebănuite.

ataşată de un cărucior de copii, model 1980, pe care se găsea o pancartă pe care scria „Agricultura României, încotro?". Multe dintre vestele de ploaie, şepci, umbrele etc., inscripţionate cu numele centrelor sindicale, au fost abandonate înainte de urcarea în autobuze. Obiectele au fost imediat preluate de către cerşetorii ce abundă în zonă şi de vânzătorii ambulanţi, ca o veritabilă pradă de război. Efect vizual special, un amestec de veste albastre, galben fosforescent, violet *versus* culorile neutre din garderoba pelerinilor, un metisaj urban neprevăzut. Peste circa trei ore, o prietenă preocupată şi ea de soarta pelerinajelor mă întreabă telefonic, reproduc literal, „câţi sindicalişti au dezertat de la coadă la pelerinaj?". Unul singur, răspund eu, rătăcit de grupul cu care a sosit la Bucureşti, l-am remarcat în interiorul rândului, jumătate pelerin, jumătate sindicalist, cu un rucsac măricel în spate, vestă şi şapcă albastre, inscripţionate, plus un megafon pe care-l ţinea atârnat pe spate cu ajutorul unei curele. Era evident că neergonomicul obiect începe să-l incomodeze, la fel şi pe cei din jur, care nu se plângeau însă de traiectoriile neprevăzute ale goarnei amplificatoare, ci păreau mai degrabă admirativi faţă de curajul şi determinarea spontană a personajului.

28 octombrie, ora 09.00. Mă încăpăţânez să intru din nou în rând, mai mult din dorinţa personală de a atinge încă o dată racla decât din alte motive. Este frig de-a binelea, soare cu dinţi. Un jandarm care tropăie pe loc pentru a se încălzi îmi spune că „astăzi dimineaţă, în jurul orei patru, era un frig de ieşea abur din ei. Dacă mai erau 300 de persoane, cu totul". Componenţa grupului în care sunt înscris: multe persoane din Ilfov şi Giurgiu, localităţi suburbane. Pelerinii de „lung parcurs", cei din ţară, au dispărut complet, aşa cum au dispărut şi bucureştenii activi, cu serviciu, familie etc. Mâncăm şi nişte biscuiţi tip „Eugenia", primiţi de la o doamnă în vârstă care se plimba cu o cutie mare pe lângă rând, zicând „asta am, atâta dau, serviţi, serviţi, vă rog frumos, să fie de sufletul soţului meu". O vânzătoare de batiste îmi spune „s-a mai liniştit lumea, ai intrat bine, în trei-patru ore eşti sus la raclă. Dar o să mai vină, stai să vezi cum se umple dealul când scapă lumea de la serviciu".

Vânzătoarea a avut dreptate, după trei ore şi jumătate „am fost sus la raclă". Deloc obosit şi foarte binedispus, decid să mai continui observaţia directă în zonă. Nişte jandarmi împart nişte ceai cald în pahare de plastic din maşina lor de aprovizionare logistică, cred că se pregătesc să se retragă şi au intrat şi ei în logica pelerină a darului dezinteresat. Primesc un pahar de ceai, este foarte dulce, mulţumesc şi mă aşez cu grijă pe o bordură din apropiere. O cerşetoare se apropie de mine, cam 25 de ani, îmbrăcată cu o fustă violet cu paiete argintii, mă întreabă vorbind gutural, căznit, de unde am ceai. După ce răspund, se repede la jandarmi, ia un ceai şi revine lângă mine, bucuroasă să stea de vorbă cu cineva. Femeia este originară din comuna Vădeni, judeţul Brăila, merge „să ia mila de la oameni" şi la Iaşi, şi la Bucureşti, unde sunt pelerinaje importante. „Aici la Bucureşti lumea este mai avută, dar nu

Rândul din imediata apropiere a raclei. De remarcat felul în care pelerinii se pregătesc pentru intrarea sub baldachin: ţinută, flori, ofrande.

mai darnică. Banul ţi-l flutură mai mult pe la nas, decât să ţi-l dea la buzunar, la Iaşi sunt mai săraci pelerinii, dar mai omenoşi, dau din puţinul lor. Acolo e şi mai criză ca aici!" Mai are şi alte surse de venit, la Iaşi mai vinde şi sticle de plastic goale pentru agheasmă, dar nici activitatea aceasta nu-i aduce prea mulţi bani, „ne aleargă comunitarii, spun că luăm sticle de la ghena de gunoi, dar nu-i aşa, noi le spălăm bine înainte, ce, ne batem noi joc de om?".

Pe platoul din spatele catedralei, surprind o scenă sublimă, un fel de cadou de final de teren, întâmplare utilă pentru înţelegerea logicii informale a rândului. Un preot înalt, masiv, o adevărată forţă a naturii, încins cu un brâu colorat peste pântecul proeminent, tipul de preot-funcţionar de rang administrativ înalt, cu bani şi influenţă în mediul bisericesc, vorbeşte cu un alt preot, foarte tânăr, la început de carieră. Protejatul său, fără nicio îndoială. Tânărul este grăsuţ, roşu la faţă, poartă o barbă blondă şi rară, însoţit fiind de o soţie „cuminte", îmbrăcată regulamentar, fustă lungă, batic de culoare închisă şi un copilaş de patru-cinci ani sugrumat într-un costum miniatural, făcut la comandă. „Hai să-ţi fac un bine, finule, acum cât pot", spune purtătorul de brâu roşu. Finul mimează smerenia, zicând zdrobit „dacă mă iubiţi, lăsaţi-mă la rând", apoi se îndreaptă în pas alert, împreună cu familia, spre sasul auxiliar de lângă raclă. Mai apuc să-i văd cum sărută cu toţii racla, smeriţi, cel mic este ridicat cu grijă de tatăl său pentru a atinge mâna Sfântului Dimitrie cu o batistă albă.

Mănăstirea Prislop, noiembrie

27 şi 28 noiembrie 2010

Minunatul cadru natural al Mănăstirii Prislop. Note despre stigmatul pelerin. Urcuşul spre mănăstire. Chilia Sfântului Ioan de la Prislop. Rândul de aşteptare de la mormântul Părintelui Arsenie Boca. Slujba de pomenire. Enervantul elicopter. Masa de la mănăstire. Oţelarul din Călan sau despre construcţia figurii legendare a Părintelui. Pelerinii de autocar. Incidentul de la supermarketul din Haţeg. Dublu stigmat: regional, sunt doar un „moldovean" şi, general, sunt „pelerin". Termin cu o mare nedumerire.

Mănăstirea Prislop este amplasată într-un fel de fund de sac, ascunsă între nişte dealuri prea mari ca să poată fi numite coline, prea mici pentru a fi munţi. Zona este mirifică, defrişările masive abia la început. Drumul până la mănăstire traversează două sate, Silvaşul de Jos şi Silvaşul de Sus, care par a fi aşezate acolo de la începuturile lumii. Nimic nu pare a se fi schimbat aici. Ba nu, mă înşel, încep să se zărească ici şi colo, printre casele tradiţionale, un soi de abcese vizuale, construcţii îmbrăcate în polistiren, acţiune care rade ca un brici orice detaliu arhitectonic. Vopsite în culori ţipătoare (predomină turcoazul şi verdele prăzuliu), casele cele noi par a fi fructul unui experiment vizual, cu marker fluorescent. În faţa porţilor, sunt parcate maşini uzate, înmatriculate în Italia, care parcă suspină îndelung după şoselele occidentale. O cruce ridicată în memoria unui soldat român din zonă care a luptat pentru Imperiul şi Regatul *K.u.K.* (*Kaiserlich und Königlich*) păzeşte intrarea într-o gospodărie. Fotografia ceramică de pe cruce arată un bărbat cu mustaţă cu vârfurile ridicate în sus, pantaloni cu vipuşcă şi privire severă, militară. Pare a fi anterioară chiar şi Primului Război Mondial. Brusc, valahul din mine se simte proiectat în alt spaţiu, central-european.

Opresc maşina pentru a lua „la ocazie" o femeie de circa 50-55 de ani, venită în pelerinaj, fără îndoială, îmbrăcată cu pantaloni negri peste care a tras şi o fustă de lână, vestă lungă matlasată, batic pe cap, în fine, echipamentul standard al femeii-pelerin de astăzi. Este originară din Sinaia, lucrează ca economist. Vede în faptul că am oprit pentru a o ajuta să ajungă mai repede la mănăstire un „semn", o mână divină. „Sfântul Arsenie Boca m-a ajutat să prind trenul în gară la Ploieşti, în ultima clipă, acum dumneavoastră care opriţi, aşa de drăguţ, tot el mă va ajuta să găsesc şi o cazare pentru noaptea aceasta, sunt sigură." Mă întreabă dacă sunt pelerin şi eu la rândul meu. Eu îi răspund că merg până la mănăstire din curiozitate, am auzit vorbindu-se mult de ea. „Dar sunteţi credincios, nu-i aşa", mă întreabă femeia, „credeţi că Părintele Arsenie a fost un sfânt?". Fără a mai aştepta

răspunsul meu, femeia începe să-mi vorbească despre conspiraţii, masonerie, lipsa de încredere în ierarhia actuală, „toate aceste forţe care lucrează pentru ca Părintele să nu fie declarat sfânt, după cum merită". O ascult cu mult interes, este unul dintre puţinele momente în care am ocazia să aud cum gândeşte cu adevărat o „fundamentalistă ortodoxă soft" – da, este o contradicţie în termeni, dar nu ştiu ce expresie exactă să găsesc pentru a califica această femeie.

După ce mă vede dând aprobator din cap, ca şi cum aş fi de acord cu ea, femeia îşi deschide sufletul şi mai mult. „Aţi văzut cum ne priveşte de fapt lumea din jur, pe noi, pelerinii, cei cu frică de Dumnezeu? Cum, spun eu, ca nişte excentrici sau puţin nebuni?" Femeia zâmbeşte, mă bucur că nu s-a speriat de replica mea provocatoare şi continuă: „Da, da, ca pe un fel de nebuni, dar nu înţeleg că este nebunie pentru Hristos. Uitaţi, şefa mea, trebuie să mă rog de ea să-mi dea liber, să plec şi eu câteva zile când sunt pelerinaje. I-am spus să vină şi ea odată cu mine, să vadă cum este, dar a zis că nu merge, s-ar plictisi prea repede[1]".

1. Putem vorbi de existenţa unui „stigmat pelerin"? Sunt pelerinii înşişi, la nivel individual, stigmatizaţi de către ceilalţi datorită practicii lor religioase particulare? Orice logică de funcţionare a stigmatului este legată de acceptarea socială completă, acesta având sursa în vehicularea unor stereotipuri sau concepţii care pot fi false sau parţial corecte (Goffman, 1963). Pelerinul ortodox, în forma sa actuală, este perceput drept diferit, „deviant" uneori, nu pentru că încalcă anumite norme general acceptate de societate, ci mai degrabă pentru că prezintă caracteristici personale (bătrâneţe, boală, suferinţă, uneori defecte fizice vizibile) şi sociale (pensionari, asistaţi social) care-i fac pe ceilalţi să-l excludă. Am putea spune că „ocupaţia" însăşi de pelerin constituie un exemplu de stigmat, ca orice altă ocupaţie nedezirabilă social (Vlăsceanu, Zamfir, 1998: 603). Pelerinul este cel care pierde un timp preţios în cadrul aşteptării din rând, un timp fără valoare productivă. Principalul producător şi vehicul al stigmatului pelerin este mass-media, în dubla sa calitate de *producătoare* de mesaj religios şi de *interpret simbolic* a ceea ce se întâmplă, adesea independent de orice conţinut sau legătură religioasă. Astfel, gestul de a filma o distribuţie de hrană rituală (pomană) pelerinilor înfometaţi îşi pierde total semnificaţia iniţială, devenind o paradă a săracilor, prilej de înghesuială şi de violenţă fizică. Un fenomen ca pelerinajul se înscrie de minune în logica goffmaniană a stigmatului, atât prin mixitatea socială pe care o prezintă, cât şi prin prezenţa pe teren a celor trei tipuri principale de stigmat studiate de către acesta: abominaţii ale corpului (diformităţi fizice, cerşetori), credinţe rigide şi fundamentalisme religioase, stigmate legate de rasă (prezenţa rromă). În emisiunea de reportaje „România, te iubesc!", episodul intitulat „Iaşi, Mecca României", difuzată de televiziunea ProTV în luna octombrie 2009, logica stigmatului este omniprezentă, de la „basarabeanul" Ion Ifrim, alteritatea absolută venită de la Est, la imaginea unui tânăr estropiat care urcă singur scările, agrementată cu cazul unui tânăr „inginer navalist", prezentat ca un inadaptat social, care ezită între nava comercială şi plecarea la mănăstire. Variaţiunile pe tema alterităţii participanţilor la pelerinaje circulă încă şi mai intens odată cu apariţia web 2.0, a forumurilor de discuţii libere găzduite de paginile publicaţiilor şi ale televiziunilor, disponibile acum online. Ele configurează

Poliția a oprit circulația în zona satului Silvașul de Sus. Ar fi fost imposibil de altfel să se circule pe firul asfaltat care duce la mănăstire, mai mult o pistă pentru biciclete decât o șosea demnă de acest nume. Așadar, cei cinci-șase kilometri până la mănăstire trebuie parcurși pe jos. De-a stânga și de-a dreapta firului de asfalt, sute, poate mii de autoturisme și zeci de autocare staționate. După ce parchez la rândul meu mașina pe un fir de pământ bătătorit acoperit cu pietriș, profit de ocazie pentru a discuta cu doi polițiști de la circulație, care se cam plictiseau în acel punct, destul de îndepărtat de mănăstire, fără probleme deosebite. Întreb ca omul curios dacă numărul de pelerini este constant sau crește de la an la an. Cu un accent legănat, lent, cel mai în vârstă dintre ei spune că „numărul crește, de la an la an, cum să nu crească". Apoi arată cu un gest larg al mâinii spre lungul șir de mașini și autobuze parcate pe văile din jur, spre firul de pelerini pedeștri ce urcă încet spre Prislop și mai spune „dar priviți și dumneavoastră în jur, oare merită efortul pe care-l fac?".

Într-adevăr, mulțime de oameni în jur: tineri, bătrâni, copii, călugări. Ultimii urcă și cel mai sprinten drumul în pantă, ceea ce arată că în lumea noastră chinuită, plină de stres și de aditivi alimentari, ei sunt cel mai bine plasați pentru efortul fizic. Mă găsesc lângă o familie din Sibiu, cu care comunic destul de repede. Tatăl este șofer, proaspăt ieșit la pensie. Povestește cu lux de amănunte viața sa de șofer de basculantă pe șantierul hidrocentralelor de pe Lotru, apoi începe să inventarieze cu voce tare, cu vizibilă plăcere, numerele de înmatriculare ale autoturismelor și autocarelor parcate de-a lungul șoselei: „Vâlcea! Constanța! Brăila! Botoșani! Tătă țara-i aice, domnule!". Cu cât județul era mai îndepărtat de locul în care ne aflam, cu atât părea mai satisfăcut. Se oprește apoi foarte brusc, pentru a asculta pătruns de admirație zgomotul

---

o ideologie stigmatizantă a pelerinului, bazată pe argumente ce se definesc prin opoziție cu cele ale „normalității" majorității. Astfel, ei sunt superstițioși, arierați, cu mentalitate de „Ev Mediu", „pupători de oase", înfometați, săraci, inadaptați – iar exemplele ar putea continua, materialul disponibil fiind foarte bogat. Orice stigmatizare este însoțită și de strategii ale ieșirii din stigmat, soluții de avarie pentru gestionarea *spoiled identity* – expresie goffmaniană consacrată, care poate fi tradusă plastic în limba română ca „identitate socială deteriorată" (Chelcea, Lățea, 2000: 93). Din convorbirile cu pelerinii mi-am dat seama că interiorizarea stigmatului, urmată de strategii de „camuflare" sau de „bravadă agresivă" (E. Goffman), este mai evidentă printre pelerinii cu studii superioare sau cei mai bine situați social. Cazurile extreme, de asumare a unui statut riguros de pelerin (afișarea unui cod vestimentar foarte strict, lipsa dialogului cu cei din jur, „respingerea lumii") conduc la interiorizarea represiunii, a sentimentului de frustrare, fiind însoțite de o retragere în afara lumii sociale (Ferréol, 1998: 209). În acest ultim caz, pelerinajul devine un „proiect de viață" care se desfășoară ca o negație continuă a „celorlalți", intensitatea respingerii contribuind la consolidarea sinelui, la restabilirea unei noi ordini în propria viață (Attias, Benbassa, 2005: 23).

produs de un motor Mercedes al unui autocar (un fel de *ron-ron-ron* mecanic, implacabil ca destinul). Eu continui drumul către mănăstire, nu înainte de a observa două limuzine luxoase, nou-nouțe, un Audi A6 și un VW Phaeton, mașini de zeci de mii de euro fiecare, parcate în iarba umedă, amestecată cu noroi, între o căpiță rustică de fân și clădirea abandonată și vandalizată de hoții de fier vechi a grajdului fostului CAP.

O constatare definitivă: pelerinul român nu iubește mersul pe jos. În jurul meu se aud plângerile mai multor doamne supraponderale, supărate pe șoferul autocarului și pe „organizatorii" imposibil de identificat ai excursiei-pelerinaj. Sunt complet nemulțumite de faptul că trebuie să meargă și pe jos pentru a-și atinge scopul final. Pelerinul ortodox poate sta la rând, în frig și în ploaie, ore și ore în șir, dar nu-l obligați să meargă pe jos nici măcar un kilometru. „Am plătit atâția bani și acum suntem obligate să urcăm pe jos cu piciorul", spune o doamnă în jur de 60 de ani, purtând pe umăr două bidoane goale de plastic de cinci litri, îmbrăcată ca un urs polar rămas fără banchiză din cauza încălzirii globale. Bidoanele urmează a fi umplute cu „apă sfințită" de la izvorul mănăstirii.

Înainte de a mă angaja în rândul propriu-zis care s-a format în fața mormântului Părintelui Arsenie Boca, doresc să vizitez peștera Sfântului Ioan de la Prislop, săpată în piatră, aflată undeva cam la 500 de metri de mănăstire. Poteca devine mai abruptă și mai strâmtă, ar fi de-a dreptul dificil de mers pe ea dacă nu ar exista un fel de balustradă metalică de ajutor. Aici fac cunoștință cu un alt grup pelerin, originar din Târgoviște. Lidera grupului este o doamnă profesoară de chimie, aflată nu foarte departe de vârsta de pensionare. Respiră autoritate prin toți porii, anii lungi petrecuți la catedră și în fața paharului Berzelius au marcat-o pe vecie. Vede „urme ale credinței" peste tot: în felul cum sunt îmbinate crengile copacilor din jur, în mirosul aerului sau în forma în care urcă în aer fumul de la bucătăria mănăstirii. Vorbește despre adevăruri ascunse, semne, minuni, conspirații, francmasoni etc. „Nu suntem noi copți la minte pentru a înțelege minunile Părintelui, este peste firea noastră, suntem depășiți." Suspină, pare a fi deținătoarea adevărului absolut. Am în fața mea exemplarul perfect al „noului pelerin", pelerinul de autocar: un amestec plămădit din dorința sinceră de a se apropia de credință, de un sacru palpabil, limbaj de „Cântarea României" și revistă glossy, totul modelat de abordarea senzaționalistă a televiziunilor comerciale atunci când vine vorba de „credința românului". Mai apucă să spună că ea bănuiește existența „unei conspirații a Sinodului, în frunte cu Patriarhul, care frânează acest adevărat fenomen creat de Părintele. Nu l-au iubit nici înainte de moarte, nici după, le-a stat ca un spin în cale". Dau din cap gânditor și mă opresc pentru a-i privi pe oamenii care urcă încet, încet către chilie. Grași, răsuflă greu, par a fi supuși la o încercare peste puterile lor. Cărarea aceasta plină de bucăți de stâncă este o frescă a stării de sănătate națională, a TV-dependenților supraponderali, fără parcuri, fără săli de sport și

alte locuri în care îşi pot îngriji sănătatea. Pelerinii se felicită reciproc pentru fiecare pas pe care-l fac către cimitirul mănăstirii, acolo unde se află de fapt amplasat mormântul Părintelui Arsenie Boca. Dar niciunul dintre ei nu întrebuinţează acest cuvânt – spun mai degrabă „cimitir", „merg spre cimitir", „căutăm cimitirul", de fapt este vorba de un mormânt printre altele –, ci spun respectuos doar „mormântul Părintelui", accentul căzând voit pe silaba de început a cuvântului „părintelui".

Chilia săpată în stâncă este impresionantă. Nu te poţi opri să nu te întrebi cât de mare poate fi dragostea unui om pentru Dumnezeu pentru a rezista în acea alveolă săpată în carnea de piatră a coastei de munte. În crăpăturile din stâncă sunt înfipte monede de 10 bani, iar într-un fel de minialtar ard în permanenţă lumânări. Se fac fotografii. O mulţime de fotografii. Sunt convins că marea majoritate a celor prezenţi acolo habar nu au cine a fost Sfântul Ioan de la Prislop. Iar la urma urmei, urcuşul până la chilia din stâncă nu a fost pentru ei decât un simplu detaliu turistic.

Rândul format lângă cimitirul mănăstirii, acolo unde se găseşte şi mormântul cu pricina, este supravegheat de către jandarmi, aceşti stâlpi ai pelerinajelor contemporane. Par mult mai calmi, mult mai puţin încordaţi decât cei din Bucureşti. Iar aici, la Prislop, ideea de autoritate pare să fie întruchipată mai degrabă de Poliţia Rutieră, cea care decide până unde se poate „urca" cu maşina către mănăstire, accesul auto plus parcarea fiind un simbol de putere. Să fie vorba de configuraţia terenului, complet diferită aici, calmă, securizantă? Fotografiez rândul şi împrejurimile, jandarmii mă observă imediat, ei simt instinctiv că există o mare deosebire între modul de a fotografia, automatic şi naiv al pelerinului-turist, şi „ceilalţi", adică mass-media sau cei ca mine, „curioşii", dar nu reacţionează, mă lasă să fac ce doresc, nu sunt suspicioşi, repet, ca cei din Bucureşti sau Iaşi.

Gura deschisă a tunelului format de gardul metalic înghite pelerin după pelerin. Este fascinant să vezi până unde merge devoţiunea populară, felul în care se „fabrică un sfânt", în ciuda rezervelor Bisericii oficiale. Hazardul îmi hărăzeşte drept colegi de aşteptare pe ocupanţii unui microbuz din Târgu-Jiu. Cel din dreapta mea are cam 60 de ani, este îmbrăcat doar în „mărci", de la adidaşii Nike la camera foto Olympus (pe film!) pe care o ţine agăţată de gât ca pe un trofeu de război. Doar că mărcile sunt obosite, magazin de second-hand, pentru un om cu bani puţini. Îmi spune că a venit aici pentru „a se încărca spiritual"; colportează apoi diverse episoade miraculoase din viaţa lui Arsenie Boca: cum acesta i-a specificat lui Ceauşescu anul şi data morţii, apariţia şi dispariţia subită a acestuia din timpul detenţiei la Canal, faptul că se ridica de la pământ în timpul rugăciunii din Sfântul Altar etc. Cei din jur ascultă povestea hagiografică impresionaţi şi supuşi. Grupul este obsedat de fotografie, întreabă dacă se pot fotografia „chiar lângă mormânt". Parcă le este teamă că o mână invizibilă le va lua fotografia. Nu ştiu ce să le răspund, în aer pluteşte un aer de respect greu şi

dorință de miracol, paralizantă. Omul cu șapca. Tot oltean, tot din grupul de la Târgu-Jiu. Muncitor, fără îndoială. Pe cap poartă o șapcă proletară, asemănătoare cu cea pe care scriitorul Vasile Ernu o expune prin mass-media ca semn identitar de stânga – nu știu de ce m-a frapat în acele clipe pline acest detaliu vestimentar. Cred că a ajuns aici mai degrabă din curiozitate decât din alte motive. Sau împins de la spate de soția care observă cum cei din jur ating de crucea Părintelui Boca diverse obiecte vestimentare. „Atinge și tu, Iliuță, șapca de cruce", îi spune soția cu o voce și sfioasă, și autoritară, o combinație rară, la urma urmei. Olteanul este însă mai puternic decât sacrul, omul râde și spune „De ce să o ating, fă, de cruce, ca să-mi țină mintea caldă?". O parte dintre cei din jur zâmbesc subțire, alții ne ucid din priviri mustrătoare. Soția îl ceartă. Blând îl ceartă. „Se supără Sfântul pe tine." Iliuță învârte șapca în mâini și nu știe ce să mai facă, nici cu șapca, nici cu mâinile, nici cu el însuși. Iarăși tăcere grea. Mormântul Părintelui Arsenie Boca este inundat de crizanteme de toate culorile, flori de toamnă ca pentru o sărbătoare de toamnă. Cei veniți în pelerinaj aduc la rândul lor alte și alte flori, care îngroașă covorul de pe mormânt și de lângă. O simfonie a culorilor, impresionantă. Alte dialoguri auzite, furate mai degrabă cu urechea, în rând, legate de construcția ad-hoc a figurii legendare a lui Arsenie Boca: „Eu credeam că Părintele a murit de tânăr, dar acum am aflat că a trăit totuși o mulțime de ani. Toate fotografiile de aici îl arată doar tânăr, cu ochii ăia ai lui așa pătrunzători", spune o voce de femeie. Iar o altă voce bărbătească, undeva în lateral, spune: „Cineva care vinde la un chioșc de ziare din București DVD-uri și cărți cu Părintele Arsenie mi-a zis că el de fapt a fost un om de afaceri, foarte bogat, dinainte de război. Au venit comuniștii la putere, din cauza de avere l-au și dus la pușcărie, dar a apucat să-și doneze averea bisericii".

Muntele-deal din jurul mănăstirii este plin de oameni, în ciuda vremii nu tocmai prielnice de afară. Plouă mărunt, umezeala din aer accentuează senzația de frig. Vocea tunătoare a înaltului ierarh din Transilvania prezent la slujbă umple toată valea. Asta până când la orizont își face apariția un elicopter de mici dimensiuni, un fel de insectă neagră de metal cu două locuri, care începe să se rotească pe deasupra mulțimii. O dată, de două ori, de trei ori, de zeci de ori. Solemnitatea ceremoniei, atenția oamenilor sunt rupte în mii de bucăți sonore, elicopterul cu pricina devine o prezență insuportabilă. Lipsa de respect a celor din elicopter față de mulțimea de jos este totală. Oamenii sunt cumplit de enervați, unii chiar ridică pumnul strâns în aer, către cer. Mai târziu, jandarmii cu care am vorbit pe traseu mi-au garantat faptul că nu a fost vorba de un elicopter al forțelor de ordine, ci unul al mass-mediei[1].

1. O informație pe care am primit-o în vara anului 2013, de la o sursă care a dorit să rămână anonimă: trist-celebrul elicopter care a rămas în memoria colectivă a pelerinajului de la Prislop ar fi aparținut de fapt unei echipe de filmare care realiza un film documentar despre viața Părintelui Arsenie

Pelerinii ating crucea de pe mormânt

Oricine ar fi fost ocupanții acestuia, imaginea rămâne paradigmatică pentru atracția irezistibilă exercitată de către fenomenul Prislop.

Masa la mănăstire. Într-o încăpere de dimensiuni reduse, doar cu un deget mai mare decât o sufragerie de bloc comunist, se află mese de lemn acoperite cu o mușama galbenă, uzată de atâta întrebuințare. Meniul este unul extrem de simplu: cartofi fierți cu margarină, zacuscă, fasole bătută, ceai și inconturnabilul pateu vegetal, devenit simbolul postului la români. Măicuțele prezente sunt discrete, extrem de eficiente în munca pe care o fac. Oamenii mănâncă umăr la umăr, înghesuiți aproape, în tăcere. Este cald, este bine, aerul este plin de aburi parfumați de ceai, se simte un fel de „umanitate caldă", pe care societatea noastră hiperindividualistă a pierdut-o de multă vreme. Mă hrănesc, mulțumesc, părăsesc acel loc cald din toate punctele de vedere, pentru a ieși în ploaia pe cale să devină burniță. Locul eliberat de mine este ocupat imediat de alți pelerini dornici să se încălzească puțin. Mulți dintre ei dăruiesc „prinoase" pentru mănăstire, adică pâine, ulei, zahăr, orez,

Boca. Imaginile disponibile pe canalul YouTube, pe care le-am vizionat ulterior, par să confirme această informație, prin unghiurile de filmare, dispunerea mulțimii, condițiile meteo de atunci. Cum nu sunt însă sigur că este vorba de acel moment precis, prudența se impune în acest caz, orice opțiune rămânând deschisă.

măsline, fasole şi alte alimente de bază necesare bunei funcţionări a comunităţii monahale. Numai că la Prislop, în astfel de zile, ar trebui să se strângă cantităţi uriaşe de astfel de bunuri, mă întreb ce se întâmplă oare cu ele, sunt ele oare redistribuite către alte comunităţi sau date de pomană săracilor ce nu lipsesc în astfel de locuri? Mi-e teamă că nu voi putea să aflu niciodată un răspuns la o astfel de interogaţie care atinge limitele cercetării de teren.

Aşteptarea face parte din condiţia pelerinului

La ieşirea din sala de mese întâlnesc un „prieten" de pelerinaj cu care am apucat să vorbesc spontan şi în ziua precedentă. Voinic, un munte de om, fost oţelar la Călan. Am discutat mai întâi despre durerile de spate, văzându-l că poartă un fel de centură uriaşă de piele peste mijloc. Ascultând plângerile mele, îmi oferă spontan ajutorul, vorbindu-mi de existenţa unui „osteopat" ţăran din împrejurimile Făgăraşului. „Dar să nu vă duceţi acolo în weekend, că-i puhoi de lume şi de maşini, la fel ca aici", îmi spune cu vocea lui gravă. Copiii săi au emigrat cu toţii în Belgia, nu-şi mai găseau un rost aici, cu salariile lor minuscule de profesori de şcoală generală. El vine aici an de an, de când a ieşit la pensie, pentru a mai da o mână de ajutor maicilor. L-am văzut de altfel în acţiune, descărca cu un firesc al gestului fizic mese mari de brad dintr-un camion, destinate agapei de după sărbătoare. Mă iniţiază, dacă pot spune astfel, în regulile şi interdicţiile acestui pelerinaj aparte. „Să nu luaţi pământ sau pietricele de la mormântul Părintelui decât cu aprobarea călugăriţei celei mai bătrâne din mănăstire. Odată cineva a

luat pământ pe furiș și i s-a oprit motorul de la mașină, nu a mai pornit, domnule, închipuie-ți mata, până nu a dus omul pământul la loc și s-a liniștit." Îmi spun că, în fond, am un noroc formidabil, asist la procesul de „fabricare" a unui sfânt, cu tot sistemul său de interdicții rituale, cu puterea de regenerare a sacrului, tot ceea ce nu se poate înțelege în bibliotecă, oricâte lucrări savante de istoria sau teologia pelerinajului ai parcurge. Continuă să-mi povestească alte întâmplări din viața Părintelui Arsenie Boca: episodul dublei prezențe în Duh din timpul detenției la Canal, felul său de a vorbi cu credincioșii, levitația din timpul rugăciunilor din altar, „uite așa se ridica de la pământ, de două palme", spune omul. Sau faptul că a reușit să prevadă fenomenul actual al pelerinajului de la Prislop – a spus Părintele așa: „Vedeți dealurile astea din jur? Ele vor fi pline ochi de oameni după moartea mea, veți putea să reconstruiți mănăstirea". Eu întreb dacă-i adevărată profeția, iar bărbatul continuă să spună, zâmbind cu subînțeles, „acum pelerinajul aduce bani, mulți bani, mănăstirii". Continui să-l ascult vorbind și-mi spun că nici el, nici celelalte persoane cu care am intrat astăzi în contact nu au nimic excepțional, „habotnic" sau deviant în comportamentul religios. Totuși, ce-i aduce acolo, de unde vine această sete a lor de miracol, de respect față de o persoană devenită legendă, un adevărat rezervor de emoție existențială, la urma urmei[1]?

1. Prin studiul pelerinajului de la Prislop, ating un subiect sensibil al eticii scriiturii antropologice: cum să comunici idei și gânduri fără să-i iriți pe cei care cred necondiționat în sfințenia, încă nevalidată oficial de Biserică, a Părintelui Arsenie Boca. Sunt unii care trec sub tăcere aspectele delicate și controversate ale unor episoade din viața sa: dubla locație, levitația, gradul înalt de liberă interpretare teologică a picturii sale bisericești prin derive iconografice flagrante, „acatistele" care-i sunt dedicate, ieșite complet de sub orice autoritate canonică. Și nu este vorba doar de credincioșii simpli, ci de persoane care-și folosesc abilitățile intelectuale, artistice, teologice pentru a construi, pas cu pas, un Sfânt al timpurilor noastre. Nu cred că există o soluție fiabilă la interogația sinceră de mai sus. În cazuri asemănătoare, atunci când cercetătorul trebuie să se împartă între datoria de a proteja diverse sensibilități și cea a cercetării pure, antropologi cu state vechi de practică în domeniu recomandă recunoașterea onestă a interdependenței dintre propria subiectivitate, acceptarea rezultatelor ca atare și o judecată imparțială. Prea multă atenție în a nu greși, prea multă „spaimă" față de receptarea de către publicul larg a rezultatelor cercetării riscă să compromită definitiv standardele academice de cercetare. Sunt necesare deci o continuă adaptare, un permanent balans între cercetarea pură și cea aplicată, dublat de o mare doză de creativitate practică. Problema *Adevărului* teologic rămâne inaccesibilă științelor sociale. De fapt, misiunea cercetătorului nu este să servească drept arbitru în controverse, să se pronunțe asupra „sfințeniei" Părintelui Arsenie Boca. Nu, nimic din toate acestea. Din moment ce este recunoscută mutual de pelerini și le influențează comportamentul, atunci ea devine interesantă ca obiect de studiu și pentru antropologie și sociologie. Sensul social pe care indivizii și colectivitățile le acordă fenomenului este relevant. Cu alte cuvinte, interesantă este maniera de trecere de la o sfințenie

Drumul de întoarcere. Pelerinajul de la Prislop nu este încă unul consolidat, se formează sub ochii noştri. Observ diverse altercaţii soft între vânzătorii ambulanţi (pe unii dintre ei îi recunosc, i-am întâlnit la Iaşi, la Bucureşti) şi reprezentanţii firmei de pază care are în grijă pelerinajul. De altfel, pe agenţii de pază (nişte bărbaţi trecuţi de prima tinereţe, parcă stânjeniţi de combinezoanele lor cafenii de plastic ieftin, uzate) i-am întâlnit la venire, îmbarcaţi într-un lung cortegiu de Dacii 1300 din anii 1990, care dădeau să moară pe panta iute dinspre mănăstire. Nu pot să-mi dau seama ce raport întreţine primăria din zonă cu acest fenomen de masă, dar pare a fi complet depăşită de evenimente. Nu am întâlnit pe parcurs niciun coş de gunoi, nicio toaletă, nimic. Pelerinajul a însemnat de-a lungul veacurilor şi busculadă, înghesuială, nevoia unei minime igiene şi teama de epidemii. Singura prezenţă a politicului sunt afişele electorale pentru alegerea unui loc de deputat de Hunedoara, rămas liber datorită unui nefericit concurs de împrejurări. „Omul sfinţeşte locul", scrie pe un afiş albastru-azur al unuia dintre candidaţi, plasat pe un stâlp chiar deasupra unei grămezi de gunoi abandonat de pelerini. Cei mai activi şi căutaţi par a fi vânzătorii de ceai, cafea, ness-café, covrigi, turtă dulce, produse ce răspund nevoilor imediate ale pelerinilor. Folosesc tarabe improvizate, două lemne şi o bucată de placaj, seamănă mult cu comercianţii pe care-i întâlneam în Piaţa Obor, în anii 1990, înainte de aşa-zisa „modernizare" a acesteia, de fapt distrugerea, apoi privatizarea şi anularea caracterului său de piaţă tradiţională. Produsele sunt destul de scumpe, dar par să aibă oarecare succes, vânzările sunt încurajate şi de frigul de afară, ce începe să se facă iarăşi simţit.

Sunt uimit să văd cât de bine se organizează specia umană în condiţii de călătorie, am cucerit planeta pentru că suntem natural dotaţi pentru migraţie. Calele autocarelor sunt transformate în bucătării de campanie, bărbaţii caută lemne şi fac focul, femeile şi fetele din grupurile de pelerini încălzesc sarmale (de post, obligatoriu!) şi alte merinde. Dacă mâine ar veni o catastrofă naturală peste noi, tot aşa ar arăta exodul omenirii. Tipul acesta de pelerinaj de autocar reinventează solidaritatea dintre oameni – văd cum mai mulţi bărbaţi ajută să iasă din pământul umed un microbuz, cu ajutorul unor pari de lemn. Avem şi vânzători de turtă dulce, şi CD-uri cu muzică religioasă, şi falşi studenţi în teologie cu „mir de la Ierusalim", înfăşuraţi într-un fel de pânză neagră peste blugi şi adidaşi; găsim şi ciocolată de casă, drapele tricolore şi sticle de palincă cu chipul lui Avram Iancu. Toată diversitatea României noastre. Ultima mea privire asupra acestui loc uimitor este una plină de uimire, tot ceea ce văd şi nu mai pot să înţeleg. Voi reuşi oare să inserez toate aceste fenomene într-o „structură de inteligibilitate" sau voi fi doar o victimă inocentă, una în plus, a dificultăţii de restituire a datelor culese pe teren?

„populară" la una recunoscută ca atare şi de Biserică şi nu manifestările ca atare ale acesteia. „Procesul de fabricaţie" al unui sfânt în zilele noastre este partea cea mai interesantă a pelerinajului de la Prislop.

Autocarul, această nouă Arcă a lui Noe

Înainte de a părăsi orășelul Hațeg, unde am fost cazat, doresc să-mi cumpăr ceva de mâncare pentru lunga călătorie de întoarcere care mă așteaptă. Mă îndrept spre un supermarket din centrul orașului, firmă renumită, germană. La ieșirea din magazin, sunt controlat la sânge de agenții de pază. Motivul: am refuzat să depun într-un vestiar de la intrare rucsacul pe care-l aveam în spate, în care se găseau actele mașinii, aparatul foto, notele de teren, reportofonul, binoclul, în fine, toată mica mea avere de pelerin. Unul dintre cei doi agenți are capul ras, o cască în ureche, discretă, ca agenții CIA, și nu uită să-mi spună că a lucrat în securitate și în Germania. Apoi mă privește lung, enervat, se uită la bocancii mei plini de pământ, la hainele umede de ploaie, sunt convins că a simțit și accentul meu de brăilean care reapare la lumină când sunt nervos sau obosit, și-mi spune: „Bă, tu trebuie să fii unul dintre ăia care merge sus la mănăstire, la Prislop. De când cu pelerinajul, ni s-a umplut orașul de moldoveni ca tine". Apoi începe să-mi scormonească în rucsac, sărmanul meu rucsac suferea o a doua percheziție în timpul pelerinajului, după cea a poliției în civil din București, găsește o sticlă de apă minerală desfăcută de jumătate de litru, am făcut imprudența să o las în rucsac, nici prin gând nu m-aș fi gândit la un asemenea episod. Îmi cere să o plătesc, apoi, nu, își schimbă gândul și-mi spune să-l urmez, mă acuză de furt din magazin. Așa că am pus în aplicare ceea ce m-a învățat odată un bun prieten, avocat, îi spun că voi suna la 112, voi chema poliția pentru a-l acuza

de abuz, jigniri şi sechestrare, voi cere probe video etc. Rasul în cap se schimbă, se înroşeşte la faţă, bate în retragere, mă lasă în pace, dar nu pierde ocazia, după ce plătesc contravaloarea sticlei de apă minerală, să strige tare, pe uşa magazinului, pentru a fi auzit şi de şoferii de la staţia de taxi învecinată: „Moldovenilor, plecaţi înapoi acasă, jegoşilor!". Dublu stigmat deci: unul regional, sunt doar un „moldovean", şi altul general, sunt „pelerin". Mai târziu, într-o discuţie privată purtată cu doi prieteni ardeleni get-beget din Cluj, unul teolog, iar altul sociolog, i-am întrebat ce a vrut de fapt să spună agentul de pază. Ce era de fapt un „moldovean" în contextul acela special? Răspunsurile au fost: moldoveni = oameni săraci, cu puţină educaţie, superstiţioşi, viaţă dezordonată, religie emoţională, pasionali, leneşi, au nevoie de sfinţi pentru a crede. Pentru mine, a fost doar o dovadă vie a stigmatului pelerin, vechi de secole. Şi mereu la fel de greu de experimentat pe propria piele.

Note finale, prinse la cald, din carnetul de teren

- Şi totuşi, ce se întâmplă la Prislop? Ce se ascunde dincolo de miile de maşini venite din toate colţurile ţării, de oamenii care petrec o noapte sau mai multe înveliţi în pături, în autocare „obosite" de atâtea drumuri în Italia şi Spania? În fond, trebuie să ne punem întrebări nu asupra religiozităţii şi a practicilor sociale legate de pelerinaje, ci mai degrabă cu privire la valenţa de cod simbolic a sacrului, care a dus la o revenire în forţă a religiei în spaţiul public.
- Pelerinii de la Prislop vor să experimenteze „altfel" contactul cu sacrul: mai direct, mai emoţional, mai sensibil. Vor o schimbare de ritm în viaţa lor, înţeleg că este nevoie şi de sacrificiu personal în practica religioasă. Au nevoie de o religie palpabilă, uşor de înţeles.
- Participarea la „pelerinajul" de la Prislop (nu ştiu dacă termenul este cel mai potrivit în context, mai degrabă este vorba de o mare adunare în aer liber) este oare o formă de reacţie la modernitate, la o realitate pe care ei nici nu o mai înţeleg, nici nu o mai acceptă? Au obosit oare aceşti oameni să se „reinventeze" permanent, aşa după cum o cer canoanele recurente ale modernităţii ambiante? Omogenizarea şi standardizarea stilului de viaţă îi împing pe mii de oameni din pături sociale diferite să caute individual *altceva*, potrivit unei dialectici necontrolate, extrem de libere şi greu de pătruns pentru moment. În viitor, într-un orizont de timp nu mai mare de un deceniu, astfel de fenomene se vor stabiliza: fie în sensul unei radicalizări cu nuanţe fundamentaliste, fie în calmarea şi „încadrarea" lor de către Biserica Ortodoxă.
- Discursul pelerinilor conţine mai multe episoade din viaţa Părintelui Arsenie Boca petrecute în timpul perioadei comuniste. El devine astfel un simbol al unei credinţe care a suferit, în concurenţă cu alte importante figuri spirituale ale perioadei. Rezistenţă, sacrificiu, răbdare.
- Acest tip de adunări au un „potenţial politic" latent? Da, fără dar şi poate, sunt un amestec de pură nostalgie a comunismului, de

nemulţumire în faţa prezentului, antimodernism, banale teorii ale conspiraţiei, sincretisme *New Age*, spaime milenariste etc. Lipseşte însă liderul charismatic capabil să fuzioneze sincretic toate aceste date, mai degrabă stări de spirit decât altceva; dacă acesta îşi va face apariţia, forţa fuzională a unor astfel de agregate umane va fi de nestăvilit şi nu ştiu prea bine în ce direcţie politică se va îndrepta. La urma urmei, nu se poate trece cu vederea faptul că este singurul loc din ţară unde am văzut atâţia oameni împreună, reprezentativi pentru toate regiunile istorice, veniţi benevol, cu mari sacrificii financiare pentru unii dintre ei.

- În ciuda faptului că televiziunile comerciale, în căutare de emoţie şi senzaţional, nu încetează să vorbească de Prislop ca de un Lourdes al României („*mii de bolnavi au venit să-şi caute alinarea astăzi la Prislop*", spunea convinsă de prompter crainica vedetă a televiziunii ProTV la ştirile din seara zilei de 28 noiembrie), prea puţini bolnavi grav, cu handicap fizic sever se pot zări efectiv pe teren.
- Pelerinul de autocar nu iubeşte mersul pe jos şi nu (mai) asociază ideea marşului cu formele de penitenţă obligatorie cerute de pelerinaj. Poate că aici transpare şi superficialitatea a ceea ce putem numi „pelerin de autocar". Dar aceeaşi persoană care refuză să parcurgă trei kilometri pedestru poate sta la rând, în condiţii meteo dificile, trei sau patru ore, fără probleme.
- Prislop este un fascinant fenomen de supravieţuire, adaptare şi expresie a religiosului în sânul unei societăţi din ce în ce mai destructurate, din ce în ce mai uniformizate. O nouă identitate ortodoxă se profilează la orizont, în căutarea unor spaţii culturale şi, mai ales, politice, încă neconstruite pe deplin.

Bucureşti, decembrie

5 decembrie 2010, Bucureşti

Duminica mergem în familie la pelerinaj. Turul mănăstirilor şi memoria comunismului. Mass-media începe să se intereseze de acest „nou" pelerinaj. Parcagiul transformat în agent de pază şi ordine ad-hoc. Ce obiecte se mai ating de raclă. Schimbări faţă de anul trecut. Absenţa jandarmilor dă naştere unui rând fluid.

Biserica Sfântul Gheorghe Nou, kilometrul zero al Bucureştiului, duminică, ora 13.00. Ajung pe teren cu gândul de a realiza mai degrabă un inventar rapid al schimbărilor operate faţă de anul trecut. Este duminică, zi liberă, aş dori să văd dacă acest lucru influenţează afluenţa pelerinilor. Rândul este deja format, cam 300-400 de persoane după estimările mele foarte libere, dar nu există garduri metalice, nici jandarmi, doar câţiva membri ai poliţiei comunitare (gardieni publici) din sectorul unde se

găsește edificiul religios. Este evident însă că pelerinajul acesta s-a dezvoltat de la un an la altul, ca număr de participanți[1].

La fel ca și la pelerinajul din 27 octombrie, Sfântul Dimitrie Basarabov, se vând la intrarea în rând batiste, flori de toamnă (crizanteme) și busuioc și, mai nou, „mir de la Părintele Arsenie Boca". Chiar lângă rând a fost plasat și un cort, cum sunt cele de camping, cu diverse articole bisericești. Nu știu dacă el aparține Bisericii sau prezența sa este „tolerată" contra unei sume de bani, cert este că el nu exista acolo în trecut. Un calendar de perete de mari dimensiuni (de fapt fotografia arhicunoscută a Părintelui Arsenie Boca tânăr, cu privirea sa magnetică, îngrijorată și clarvăzătoare în același timp), pe care scrie „Calendar Arsenie Boca 2011", este expus chiar în fața tarabei, fluturându-și filele în vântul subțire și rece de toamnă-iarnă.

Pelerinii sunt bucureșteni în marea lor majoritate, oameni care au ieșit „la pelerinaj" așa cum ar fi mers la o plimbare în Cișmigiu. Familiile se mobilizează prin telefon: „Haideți, măi mamă, veniți odată? Cum, încă nu ați terminat de mâncat? Păi ce facem, noi vă ținem locul aici, mai avem puțin și trecem pe la raclă și voi încă nu ați plecat de acasă?". Noi pelerini, noi tipuri de practică religioasă. Un cuplu de pensionari, el fost inginer electronist, ea medic. Foarte fini, cultivați, inteligența tehnică a anilor 1980 ajunsă acum la vârsta retragerii. Sunt îmbrăcați modern și funcțional (geacă impermeabilă modernă, din Gore-Tex), „de la fiul nostru din Toronto, este informatician acolo", spune doamna zâmbind timid. Nu prea seamănă cu tipul de pelerin cu care m-am obișnuit, nu au nimic „habotnic" sau exagerat în ei, pur și simplu sunt doi oameni care trebuie să accepte faptul că au îmbătrânit și au dreptul la noi căutări spirituale. Soțul remarcă o covrigărie în preajmă, îi este foame și se întreabă, reproduc literal, „dacă funcționează și duminică, pentru

1. Dezvoltarea cultului Sfântului Nicolae nu este specifică doar pentru România. Etnologul francez André Julliard a studiat revitalizarea și creșterea frecventării cultului dedicat Sf. Nicolae de la începutul anilor 2000 și până astăzi. La Demre, în Mira Lichiei, autoritățile turcești au „reactivat" biserica-muzeu a Sfântului, ca gest de toleranță religioasă față de UE și atragerea turiștilor din Antalya, una dintre cele mai cosmopolite regiuni ale țării. La Bari, în Italia, autoritățile locale utilizează imaginea locului de pelerinaj pentru a arăta dinamismul politic, economic și cultural al regiunii, vitalitatea ei. Numărul mare de imigranți ortodocși din zonă care au luat cu asalt bazilica San Nicola fac din acest loc unul de „mediere culturală" și religioasă, un pod între Orient și Occident. La Nancy (Lorena), unde se găsește o renumită piață de sărbători de iarnă, autoritățile au depus o cerere oficială de înregistrare a mărcii „Saint Nicolas" pentru produsele vândute aici. Ca o concluzie, A. Julliard afirmă că Sf. Nicolae cunoaște un succes atât de mare pentru că permite revendicarea unor particularități regionale și culturale, dublată însă în Occident de tendința de a vorbi din ce în ce mai puțin de virtuțile taumaturgice ale acestuia, omisiunea miracolului și a „manei" vindecătoare. Apartenență la o comunitate, la o tradiție, instrument de marketing, dar nimic mai mult (Julliard, 2012: 114-126).

a satisface foamea pelerinilor". Soţia admiră o familie cu mulţi copii, *se învaţă de mici răbdători, ascultători şi supuşi.* Au şi ei o nepoţică în Canada, o cheamă Twisha, „da, ştim, nu are nume de sfânt de-al nostru, nume românesc, dar e mai bine aşa pentru ea, se va integra mai uşor". Bunica a văzut-o o singură dată în cinci ani de zile, suferă mult din cauza aceasta. Se opreşte, caută şi ea apoi din ochi covrigăria, dar privirea i se opreşte pe un banner mare, roşu, pe care scrie DIAVOLINA. Doamna protestează, „cum îndrăznesc, ne atacă credinţa chiar aici lângă biserică, în inima oraşului", eu îi spun pentru a o calma că este doar un accelerator biologic pentru fose septice. Clatină din cap, dar nu pare prea convinsă de spusele mele.

Un alt dialog îl port cu o femeie aflată în imediata mea vecinătate, îmi cere „să-i ţin rândul" cât timp se duce să-şi cumpere un covrig, spre potolirea foamei. Vinde ziare într-un chioşc stradal din zona Pantelimon, laudă revista *Mănăstiri Ortodoxe*, pe care mi-o recomandă călduros ca fiind „mai bună, mai serioasă decât alte reviste ortodoxe, afli ceva educativ din ea". Este primul pelerinaj sub forma unui rând de aşteptare la care participă, „nu am mai făcut pelerinaje din acestea, cu stat la rând. Eu am fost mai mult în pelerinaje turistice, *Turul Mănăstirilor*, cum se spunea pe vremea comuniştilor. Cu microbuzul am fost. Mi-a plăcut, sunt printre persoane cu aceeaşi vârstă cu mine, aceleaşi preocupări, mai calme. Cum să nu mă duc, dacă-mi place atât de mult cu ei?". Femeia pare să aprecieze sincer „starea de bine" pe care i-o procura un astfel de tip de pelerinaj de autocar, un mix de turism religios cu memoria comunismului şi cu nostalgii de tinereţe.

Faţă de anul trecut, racla (care mai nou este protejată şi integrată într-un baldachin mare de lemn sculptat) a fost „scoasă spre închinare", expusă devoţiunii publice încă de vineri, şi va fi repusă la loc luni, „după ce se închină şi ultimul pelerin", după cum sună comunicatul oficial. Unul dintre preoţii parohi face eforturi vizibile de a „comunica", de a fi prezent în mass-media, caută vizibil echipele de televiziune şi îşi găseşte timp să dea declaraţii pentru fiecare reporter care-l solicită. „Iată, am pus pe picioare un nou pelerinaj", pare a spune zâmbind în faţa camerelor. În fine, absenţa jandarmilor dă naştere unui rând mai „fluid", mai puţin tensionat, iar sentimentul acesta de libertate şi de disciplină autoimpusă cred că-i atrage pe cei prezenţi.

Împrejurimile bisericii au fost transformate în loc de parcare şi încă unul foarte solicitat, având în vedere aglomeraţia teribilă din zonă. Ca în jurul oricărei resurse foarte disputate, acolo s-a format o mică industrie locală, ţinută sub control atent de un parcagiu-şef, un bărbat solid, cu un gât gros ca de taur şi vizibilă autoritate în mica faună interlopă din zonă. Cum mănânc adesea la restaurantul cu autoservire din apropiere, l-am văzut de multe ori „la lucru", un amestec de umilinţă şi intimidare, în acelaşi timp, încasările lui zilnice din aceste taxe informale de parcare fiind deloc de neglijat. Astăzi, în zi de mare sărbătoare, este îmbrăcat curat, nu mai poartă costum de trening, ci se împăunează cu un costum obosit, dar curat. Ajută discret, dar eficace oamenii de ordine

ai bisericii, precum şi pe poliţiştii comunitari să păstreze ordinea în zonă; cu alte cuvinte, a fost prins în mecanismul intim de funcţionare al fenomenului. Profit de ocazie şi angajez o discuţie spontană cu el. „Domnule", încep eu, „de cât timp este pelerinaj aici? Ce-i atrage pe toţi oamenii ăştia să vină să stea la rând aici, în frig?". Parcagiul intră în joc şi-mi răspunde, după ce face un gest circular cu degetul arătător în aer, ca şi cum ar fi amestecat într-o imensă mămăligă plutitoare: „Muzica din aer îi atrage! Aud muzică, sunt curioşi, vor să vadă ce se întâmplă. Le place, rămân. Se aduc unii pe alţii, de la an la an. Vin ca muştele". Urmează apoi o lungă peroraţie, neaşteptată, ce-i drept, împotriva preoţilor din bisericile bucureştene, „au avut legături cu fosta Securitate, lumea fugea de ei, aveau bănuieli, cum să mai vină să stea şi la rând pentru ei? Lumea vine pentru sfinţi!". După ce continuă mai multă vreme astfel, îmi spune cu un ton de împăcare, bătându-mă amical pe umăr „prietene, nimic din toate acestea nu mai contează. Doar credinţa în Dumnezeu!". Apoi fixează cu ochii lui mari şi bulbucaţi un punct imaginar pe cer şi-l readuce cu privirea pe pământ, într-o gestică teatrală.

Recunosc în mulţime şi pe cerşetorul tânăr, îmbrăcat mereu curat, cu cămaşa albă şi pantaloni negri la dungă. Metoda sa este infailibilă, arată un carton inscripţionat în mai multe limbi străine, fluturând o cruce de lemn, în intersecţiile aglomerate din nordul oraşului, zona laborioasă şi „bogată", corporatistă a Bucureştiului. L-am surprins la rând, discret, ca orice alt pelerin. În momentul precis când a ajuns în faţa raclei, a scos dintr-un rucsac cartonul plin de slove, „instrumentul" său de lucru, plus crucea mare de lemn, atingându-le delicat şi respectuos de aceasta, impregnându-le astfel cu sacru, pentru o eficientizare maximă a acţiunilor ulterioare.

Alte schimbări faţă de anul trecut: o mai bună acoperire media, mai multe televiziuni prezente (un loc ideal pentru transmisie în direct, în inima oraşului, cuplat cu ideea sărbătorilor de iarnă). Mâna-relicvariu din argint a devenit o raclă în toată regula, masivă, sculptată în lemn de stejar. Este tolerat şi alt tip de comerţ cu obiecte religioase în afara celui aparţinând nemijlocit de parohie. Au rămas la fel: serviciile de pază şi ordine (locale), lipsa gardurilor de protecţie, atmosfera relaxată din rând şi din exterior.

Curtea de Argeş, decembrie

6 decembrie 2010

Amintiri din studenţie: ceramica Magraonului. Curtea de Argeş, un oraş care luptă pentru supravieţuire. Pregătiri pentru pelerinaj. Partidul, Biserica şi memoria comunismului. Turism şi pelerinaje. Un rând foarte „strâns". Şapte sau nouă pietre albe? Sfinţişoara cea iubită de oameni.

Sfânta Muceniță Filofteia, Curtea de Argeș. Stranie senzație resimt la reîntoarcerea în orașul Curtea de Argeș. Aici am petrecut vara anului 1994, pe când eram student, invitat de prieteni pictori de la Academia de Arte Frumoase din București, lucrători pe șantierul de restaurare a picturii de la biserica monument istoric Sfântul Nicolae Domnesc. Am amintire de atunci câteva vase (căni) mari din lut, făurite de un celebru meșter olar al locului, Ion Magraon. Sunt lucrate într-un stil special, aspre, brute, utilitare, fără fasoane decorative, așa cum le place domnilor de la oraș ceramica în târgurile de „tradiții". Am înțeles de la prietenii mei restauratori că „Magraonul", așa după cum îi spuneau toți, dădea tușa finală vaselor sale utilizând o bucată de piele aspră de bou sau un pieptene de os. Tot atunci, la jumătatea anilor 1990, am avut și prima mea experiență antropologică, dacă nu-i un cuvânt prea mare în context, despre cum să adresezi întrebarea cea bună. Mă găseam în piața orașului, mult mai bogată în produse țărănești ca acum, cum s-a putut schimba totul în aproape două decenii, unde remarcasem atunci o femeie în vârstă, cu basma înnodată sub bărbie, ce vindea doar atât, smântână dintr-un chiup de lut. Mi-a plăcut enorm vasul, forma lui epurată și sobră și culoarea, un verde smălțuit, ca o piele de șopârlă. I-am spus direct că vreau să-i cumpăr vasul, că este vechi, cu *valoare de martor*, femeia a dat din cap aprobator, dar mi-a spus cu o voce pierdută că nu poate, cu ce mai aduce ea smântâna la piață? Vasul a fost achiziționat în cele din urmă

Memoria vizuală a turismului românesc: anii 1970-1980

de o pictoriță, l-am revăzut în atelierul acesteia. Am întrebat-o curios cum a reușit să o convingă pe proprietară, „simplu", a spus pictorița, „i-am cumpărat unul din plastic. I-am spus că este mai ușor de transportat și nu se sparge".

Revin, după 16 ani de absență, iar Curtea de Argeș îmi lasă impresia unui orășel de provincie sărac, ce se luptă să supraviețuiască într-o zonă în care toate industriile construite în vremea comunismului au sucombat, așa cum moarte sunt și tradițiile rurale ale zonei. Zona în care se desfășoară pelerinajul, aflată în imediata apropiere a Mănăstirii Curtea de Argeș, este plină de tarabe și comercianți ce vând obiecte cioplite în lemn, cozi de unelte, chimire, legume, fructe, lână, tricotaje manuale, ceea ce-i dă un mic aer de târg de iarnă, reminiscență a zonei de schimb deal-munte-câmpie. Spre deosebire de Iași, nemaivorbind de București, aici micii comercianți nu sunt expulzați spre „marginile" locului de pelerinaj, ci din contră, mi se par a fi încurajați tacit de către autoritățile locale să stea aproape. În fine, tot ca prima senzație, poate fi notată și agresiunea zgomotului produs de difuzoarele mari, de tip „goarnă" de alarmă antiaeriană, prezente peste tot în parcul din jur, chiar și în copaci. Pini seculari cu difuzoare printre crengi, stranie imagine a ortodoxiei contemporane. Efecte supărătoare de microfonie din timpul slujbei fac ca membrana sensibilă a goarnelor să scoată sunete ciudate, păcănituri, foșnete, măcăneli, ca și cum o legiune de drăcușori puși pe șotii și-ar fi făcut de cap în instalație. Dar acest lucru nu pare a-i deranja pe pelerinii ce încep să vină din toate părțile, atrași de sărbătoarea ce se pregătește sub ochii lor.

Intru mai întâi în biserica mare a mănăstirii, necropolă regală. Două doamne îmbrăcate în costume de culoarea vișinei putrede au rolul de „ghid turistic" oficial al edificiului. Cum este frig și destul de umed, se încălzesc pe rând lângă un calorifer electric cu ulei, sorbind oarecum pe furiș din niște cești mici de cafea. „Înainte de 1990, aveam un fel de evidență a grupurilor de turiști, pe atunci nu li se spunea pelerini, nu aveam voie", spune cea mai în vârstă dintre ele. „Pe masă, chiar aici în centru, era plasat un registru mare, cartonat, noi estimam numărul de vizitatori, plus biletele de intrare, eram obligate să trecem totul în registru. Acum s-a renunțat la acest obicei." Criza, omniprezentă și ea: „În vara aceasta, numărul de turiști a scăzut la jumătate, chiar și fără registru mi-am dat seama, că doar am ochiul format de atâția ani. Pentru 15 august, o scot și pe Sfânta Filofteia, noi tot pelerinaj spunem că este". Evită să vorbească despre prezența masivă a rromilor cu această ocazie.

Pregătirile pentru începerea sărbătorii sunt în toi, o febrilitate neobișnuită se face simțită în curtea mănăstirii. Discut cu unul dintre agenții de pază locali, un bărbat de 50 și un pic de ani, are ochi buni, care respiră bunătate, nu seamănă cu micii ticăloși puși pe căpătuială pe care i-am întâlnit în alte locuri. „Înainte de 1990, pe vremea lui Ceaușescu, Dumnezeu să ne ierte pentru ce i-am făcut, venea mult mai multă lume decât acum. Dar ce să facem, au îmbătrânit satele din jur, transportul

Pietricele albe din curtea mănăstirii. Promisiunea de a reveni.

este scump, plus criza asta care nu se mai termină. Criză, criză, astea-s cuvintele pe care o să le auziți cel mai des aici la noi, la Curtea de Argeș!" Chiar în timpul discuției, mai multe femei în vârstă adună niște pietre albe, mici și rotunde de pe aleea centrală. Îl întreb pe paznic despre ce „obicei" este vorba. „Habar nu am", răspunde el, „dar așa l-am apucat și eu. Nouă pietre, trebuie să strângi nouă pietre ca să-ți meargă bine tot anul care vine". Notez și faptul că tineri seminariști, teologi în formare, cu alte cuvinte, fac același gest, adună pietricele cât mai rotunde și frumoase, așa cum alții colecționează scoici pe malul mării, pe care le introduc cu grijă în mici cutii de carton, pungi de plastic sau pur și simplu în buzunarele de la haină. Criza revine și în discuția fugară pe care o port cu persoana care vinde lumânări la pangarul „oficial" al locului. „Era, domnule, pelerinaj și înainte, cum să nu fie! Păi preoții erau pe bune cu Ceaușescu, închidea și partidul ochii. Acum este criză și vă rog să mă credeți pe cuvânt că mai multă lume se strângea de pe dealurile astea din jur atunci decât acum."

Rândul, la ora 17.00. Impresie pregnantă că asist la un pelerinaj orășenesc, local, unde oamenii vin grupați pe scări de bloc, pe străzi sau profesiuni. Adesea se vorbește la telefonul mobil, se ține rând pentru cunoscuți și vecini, în logica „tanti Nuța de la scara doi". Majoritatea celor prezenți au lumânări aprinse în mâini, atmosfera seamănă cu cea din noaptea de Înviere. Discuție în rând cu doi necunoscuți, pensionari, soț și soție: „Ei, acum este foarte puțină lume, să vedeți ce este aici de

Paşte, tot parcul este plin de credincioşi!". De altfel, am observat că aici se face foarte puţină distincţie între sărbătorile pascale, 15 august, Sfânta Maria, un alt hram al Bisericii, şi şapte decembrie, sărbătoarea Sfintei Filofteia. Toate aceste date sunt, înainte de orice, *sărbători*, asimilate unor date importante din calendarul religios. Încerc să mă apropii de logica acestor oameni, oare tot aşa gândeau şi la începutul anilor 1990, când noţiunea oficială instituţionalizată de „pelerinaj" încă nu fusese impusă de către Biserică şi mass-media în spaţiul public?

La fel ca şi la Iaşi, se observă tendinţa celor prezenţi de a clădi altare devoţionale ad-hoc. Lumânările aprinse nu sunt luate înapoi acasă, ci rămân grupate în triunghi sau în cerc pe marginea de piatră a bisericii, la poalele arborilor seculari din parc, aproape că mi-e teamă că va lua foc covorul de ace şi de frunze uscate de lângă ele. Iar ceremonia urmează ritmul unei vieţi liniştite, de oraş provincial: în jurul orei 20.30, totul s-a terminat, sau aproape, racla Sfintei este dusă înapoi în paraclisul unde stă de obicei. Rândul este unul extrem de „strâns", adică distanţa dintre gardurile de protecţie este foarte mică, nu cred că-i mai mult de un metru şi douăzeci de centimetri. Picioarele înalte ale gardului, sub formă de „U", sunt plasate „în pieptene", ceea ce face ca înaintarea pelerinilor angajaţi în rând să fie dificilă, penibilă chiar pentru oamenii în vârstă care se împiedică în mustăţile de fier-beton. Vorbesc cu un jandarm, am fabricat o voce simplă şi modestă, „de ce nu faceţi, domnu' jandarm, mai mult loc pentru oameni?". Jandarmul răspunde promt, calm, dar fără chef de vorbă „nu mă întreba pe mine, că nu eu fac regulile, eu doar veghez ca ele să fie respectate. Vorbeşte cu episcopul de aici, cu preoţii, *ei au spus să ţinem rândul strâns*, nu noi, jandarmeria". O altă particularitate a pelerinajului de la Curtea de Argeş şi a dispunerii şi geografiei rândului de aşteptare este aceea că prin faţa raclei nu putea trece decât o singură persoană, din cauza dispunerii unor bariere de metal, exact ca o strungă pentru oi. Nu este o comparaţie prea flatantă pentru pelerini, dar sistemul era exact acelaşi, strungă.

Pe moment, nu-mi dau seama prea bine de ce ierarhia locală a cerut „rând strâns". Este clar că este vorba de un pelerinaj calm, unde nu sunt probleme de ordine, de îmbulzeală sau altele asemenea. La prima vedere, cred că s-a dorit o încetinire voită a avansului în rând, o prelungire a timpului de aşteptare. Coada trebuie să dureze mai mult, pentru ca pelerinii să simtă efectele oboselii datorate aşteptării, să nu aibă sentimentul că totul a fost o excursie de plăcere şi au „trecut" prea rapid prin faţa raclei. În această logică se înscrie şi felul în care televiziunile prezente acolo au reflectat evenimentul în timpul jurnalelor de seară: vorbeau de o mare masă de pelerini, imaginile erau atent selectate din montaj, pe când timpul de aşteptare efectiv nu a depăşit niciodată o oră, o oră şi jumătate.

Ultimul dialog îl port cu proprietara unei librării-papetărie, afacere de familie, un loc unde găseşti totul şi nimic, de la pixuri şi creioane cu gumă la romane de dragoste. Pare destul de surprinsă că cineva

dorește să cumpere un carnet de note de mici dimensiuni la ora aceea destul de înaintată, ea oricum rămăsese întâmplător peste program, pentru că realizează un inventar al mărfii din stoc. Îmi spune că „Sfinți-șoara", numele de alint pe care localnicii l-au dat Sfintei Filofteia, martirizată la vârsta de 12 ani, face cu adevărat parte din viața orașului, a regiunii chiar. Pare a fi destul de sceptică față de fenomenul mai nou al autocarelor cu pelerini veniți și din alte regiuni ale țării. „Multe microbuze cu moldoveni, eu nu am pomenit așa ceva până acum câțiva ani, dar să știți că au multă evlavie", spune femeia aproape ca pe o scuză. Dar ceea ce mi s-a părut a fi cel mai interesant în vorbele sale este faptul că pentru ea „pelerinul" își pierde individualitatea, este topit în „mulțimea" pelerină, care acționează ca un personaj unic, colectiv.

7 decembrie 2010

Descrierea rândului și a stării sale de agregare. Cele două „demonizate" și reacția mulțimii. Convorbiri cu actorii pelerinajului. Cum arăta acest loc înainte de 1990. Jandarmul și jandarmeriţa. Cornel, vânzătorul ambulant de ziare. Despre buna utilizare a aparatului de fotografiat. Utilitatea acestui pelerinaj în înțelegerea globală a fenomenului.

Ziua hramului. Nu este foarte frig, apare uneori pe cer un soare timid, care nu are însă suficientă putere pentru a încălzi pământul. Sărbătoarea a început deja, boxele bombardează aerul din jur cu sunetul slujbei în desfășurare. Cum este vorba de un pelerinaj de mici dimensiuni, comprimat spaţial și temporal, cu o geografie exemplară a locului de desfășurare (parc, alei pietruite, zid de incintă), îmi propun să observ cu atenție rândul de așteptare și caracteristicile sale generale. Există mai multe „niveluri de agregare" într-un astfel de rând. Primul nivel l-aș putea califica drept „activ", sunt pelerinii deja angrenați în rând, aflați între gardurile de metal ale Jandarmeriei. Sunt în mișcare, discută între ei, citesc acatiste, uneori telefonează pentru a-și transmite impresiile sau pur și simplu pentru a anunța o prezență. Al doilea nivel este cel „pasiv", format din cei care stau pe margine și nu doresc sau nu au „curajul" de a asuma timpii de așteptare aferenți. Printre ei se mai găsesc și pelerini care au fost deja în rând, s-au închinat (venerat) la moaște, și acum fie se odihnesc, fie mai vor să se impregneze cu atmosfera de sărbătoare și sacrul din jur. Dar marea majoritate dintre privitorii pasivi este formată totuși din turiști, curioși, trecători ocazionali, ce se învârt efectiv în cerc în jurul punctului zero, locul unde este expusă racla spre închinare; o categorie aparte în toate pelerinajele, cei care sunt și nu sunt de fapt prezenți în actul ritual.

La ora 11.00, pelerinajul de la Curtea de Argeș atinge maxima lui desfășurare. Sunt prezenți foarte mulți pelerini locali, din satele din jur, îmbrăcați ca bunicii mei din fotografiile din anii 1960-1970: haine de piele mirosind a naftalină, scorțoase, tari, căciuli de blană, uneori

O parte din rând și racla Sfintei Filofteia

și „alendeloane" îmbătrânite, la fel ca și oamenii. Mai pot fi văzuți și țăranii din zona montană înaltă, care poartă ciorapi de lână colorați (femeile), înalți, sau căciuli de blană de oaie negre, așezate într-o parte (bărbații). Prea puțini pelerini de autocar. Așa cum se întâmplă de obicei, faptul că participanții la pelerinaj știu că timpul de așteptare este unul rezonabil, iar condițiile meteo sunt acceptabile induce o stare de calm și liniște nu doar în interiorul rândului, ci în ansamblul evenimentului. Un pelerinaj cu tradiție, cu elemente de târg regional, pe cale să se transforme și să se adapteze schimbărilor brutale din zonă. Ceea ce tulbură atmosfera și atrage imediat atenția este prezența a două „demonizate de profesie", femei, care-și înscenează un fals număr de posesiune diabolică. Le-am mai întâlnit și la alte pelerinaje. De fapt, îmi este extrem de greu să le caracterizez pe cele două femei de circa 45 de ani, pot doar să le descriu: sunt îmbrăcate în negru din cap până în picioare, basma pe cap, bocanci de piele, o ținută „pelerin-corectă", cu greu le-ai fi putut distinge de ceilalți participanți dacă nu ar fi purtat atârnată de gât o cruce de lemn sculptat, cam de 30 de centimetri lungime, iar în mână, o lumânare aprinsă. Una dintre cele două se prăbușește pe pietriș, cu brațele în cruce, ochii închiși și cu lumânarea aprinsă ținută între degetele încrucișate ale mâinilor de pe piept. Cealaltă începe să se vaite, trage de marginile basmalei, strigă ascuțit după ajutor spunând că o chinuie „cel rău". Preoții din jur le ignoră, la fel ca și majoritatea celor prezenți, oamenii au tendința de a se îndepărta

rapid de locul unde cele două femei joacă mica lor piesă de teatru, trăgând însă avid cu coada ochiului la ceea ce urmează să se întâmple. O țărancă în vârstă scoate dintr-o sacoșă ponosită de cârpă o sticlă de plastic de jumătate de litru, plină cu agheasmă, și începe să toarne conținutul, cu un fir subțire, pe brațele și pieptul culcate pe pietriș. Se aud acum urlete și înjurături, scena începe să devină deranjantă. Apar de nicăieri doi jandarmi, le ridică pe cele două „demonizate", pentru a le plasa undeva pe o bancă mai izolată din parcul din apropiere. Simt în privirile celor care au asistat la scenă un amestec de spaimă profundă, atavică, curiozitate bolnăvicioasă și admirație sinceră pentru cei doi jandarmi și eficiența acțiunii lor.

În orele care urmează, îmi propun să realizez o serie de microinterviuri cu actorii pelerinajului. Primul este realizat cu un jandarm și o jandarmeriță, tineri amândoi, plasați chiar la capătul scării monumentale ce permite accesul către celebra „Fântână a lui Manole", de altfel asiduu frecventată de pelerinii din alte localități, ce poartă după ei bidoane de plastic pline cu apa legendei celebrului meșter constructor. Mă recomand ca fiind „sociolog", prezint legitimația mea de serviciu, și cei doi se deschid dialogului. Nu sunt din localitate, ci au venit tocmai de la Pitești, detașați pe perioada pelerinajului. „Oraș de târgoveți, ce să facă și oamenii de aici, cum să se distreze și ei săracii? Pelerinajul de aici nu ne ridică probleme deosebite, este liniște." După ce aducem în discuție criza, greutățile vieții, salariile mici, cei doi se arată foarte sceptici cu privire la forma aceasta de religiozitate, îmi amintesc de jandarmii de la Iași, sunt la fel de sceptici față de forma aceasta de religiozitate: „Domnule, eu chiar nu înțeleg uneori de ce vine lumea aici! Sunt și eu credincios ortodox, să nu credeți altceva, dar toate ploconelile, pupăturile astea de moaște... hai să fim serioși! Unde-i credința aici, îmi spuneți și mie, mă lămuriți?". Confirmă la unison faptul că vin mulți țărani din zonă, mai puțin din alte părți din țară. Numărul de pelerini se menține constant, dar depinde în mod organic de criza economică, cu toate că „pelerinajul este încurajat de către autorități și episcopie, că doar se câștigă și bani mulți de aici. Numai că nu au curajul să o spună direct!".

Cel mai bun partener de dialog de pe teren mi s-a părut a fi însă un șofer de taxi, care pierdea timpul în lipsă de clienți într-o Dacie veche și ruginită, nu departe de poarta principală a mănăstirii. De fapt, aștepta pelerini pentru o cursă către gară, așa cum un păianjen își așteaptă prada pe colțul pânzei. A folosit expresia „curse de mănăstire" atunci când a venit vorba de lucrativa afacere a transportului de pelerini-turiști. Taximetristul încadrează fenomenul de aici într-un cadru social și economic mai larg, „care datează de pe vremea când Curtea de Argeș avea în mod real 35.000 de locuitori". Subliniază apăsat vechiul număr de concitadini, ca și cum ar dori să pună în evidență declinul din prezent, nu neapărat demografic. Deplânge sincer decăderea economică a urbei, faptul că s-a renunțat cu prea mare ușurință la resurse industriale care ar fi putut deveni profitabile cu un minim de efort:

Fabrica de Porțelan, Electrocasnica, Fabrica de Bioproteine. „Înainte de 1990, pelerinii, dar hai să nu le spuneam pelerini, ci credincioşi, veneau cu trenul de departe, erau nouă curse pe zi la Piteşti şi Bucureşti, dus-întors, acum mai avem maxim două, trei. Dar să ştiţi că pelerinul ăla de care-mi amintesc eu era mai tradiţional, mai respectuos, mai cum să spun... era parfumul fructului oprit, ce mai! Când venea aici, simţea că face un lucru împotriva sistemului comunist, cum să vă explic eu ca să mă înţelegeţi, era ca şi cum te-ai uita la nevasta altuia! Criza îi împiedică pe ţăranii din satele din jur să mai coboare aici, la pelerinaj. Este cea mai săracă populaţie, nu le mai ajung banii nici de o pâine." Nu uită să aducă în discuţie „ipocrizia preoţilor, care folosesc religia ca sursă de venit. Uitaţi-vă numai în jur, câte biserici au fost construite, de la gară până aici s-au ridicat două sau trei. De unde să fie, domnule, atâţia credincioşi ca să le mai şi umple? De unde să mai vină la pelerinaj, când aici la noi nu mai găseşti decât bătrâni?".

Tricotaje din lână, linguri de lemn, fructe – resturi din falnicul târg de altădată

Discuţie cu unul dintre şoferii autocarelor parcate lângă mănăstire, număr de Dâmboviţa, se află la volanul unei maşini marca Setra, vişinie, culoare la modă în anii 1990, acum decolorată de soare şi de uzură, maşină care a făcut de mai multe ori înconjurul lumii în kilometri parcurşi. Omul stă aplecat pe volanul uriaş, îmbrăcat în piele, trăgând cu poftă dintr-o ţigaretă. Suflă fumul prin geamul întredeschis. Este

ursuz, nu prea are chef de vorbă, dar dacă tot l-am întrebat ceva... „Pelerini de autocar ziceți? Da, există, mai mult bărbați și femei în vârstă, prea puțini tineri." Tace din nou, iar trage din țigară. Nu prea știu ce să-l întreb. „Cântă în timpul mersului?", întreb, mai mult la nimereală, îmi aduc aminte de excursiile noastre pionierești din anii 1980. „Da, mai cântă uneori câte ceva. Se înfrățesc." Nu-și mai amintește când a avut prima cursă cu pelerini, să fi fost prin 2000 sau 2001... Apoi se grăbește să pună capăt discuției, „domnule, nu știu ce să-ți spun, eu am treabă cu condusul și atât, nu știu ce se întâmplă în jur". Mulțumesc și plec, dar încerc un gust amar al înfrângerii, este clar că omul știa mult mai multe despre pelerinaje decât a vrut să-mi comunice mie. Poate că a apărut teama paralizantă de a vorbi cu un „ziarist", teamă care i-a blocat pe mulți dintre cei cu care am discutat. Sau faptul că toate aceste „excursii" sunt organizate la limita legii, în limita gri a economiei, nefiscalizate, iar curiozitatea unui străin ca mine nu poate trezi decât suspiciune și teamă.

O ultimă discuție cu o țărancă bătrână, originară dintr-un sat din apropiere, aș putea afirma că reprezintă pelerinul tipic al locului, după felul cum era îmbrăcată, straița de lână, mâncarea pe care o consuma așezată pe o bancă, sub unul dintre brazii seculari din parc (zacuscă cu ciuperci și pâine de casă, mai exact). Vine de ani de zile aici la Curtea de Argeș, „de când a apucat, de copilă", adesea într-un grup mai mare, alături de preotul din sat, „un preot foarte bun, din familie veche de preoți, tatăl lui nici la botez măcar nu cerea un leu de la oameni". Rândul face pelerinul? Femeia regretă că anul acesta „nu am putut să țin canonul. Am venit cam târziu, rândul era pe terminate și am așteptat puțin, doar jumătate de oră, o nimica toată!". Interlocutoarea mea îmi mai spune că a ajuns chiar și până la Iași, la sărbătoarea Sfintei Parascheva, numai că anul acesta nu și-a mai permis acest lucru. A făcut un calcul, iar „trenul și șederea acolo, patru zile cu totul, m-ar fi ajuns cam patru milioane. Patru milioane pentru patru zile, domnule, e prea mult, nu-i așa?". Începe să clatine gânditoare din cap, eu o aprob la rândul meu, iar femeia simte nevoia să terminăm pe ceva frumos, optimist și-mi povestește cu lux de amănunte cum a așteptat ea la Iași, „prin 2000, o zi și o noapte, atât de mare a fost rândul, dar ce frumos!".

Vânzătorul ambulant de ziare, Cornel. Cornel (prenume schimbat) este una dintre marile figuri ale pelerinajelor. Individul este ceea ce francezii numesc *un faible d'esprit*, având o vârstă incertă, între 25 și 35 de ani. Atunci când vorbește, ține gura larg deschisă, cuvintele tremură, odată cu capul ce se deplasează ușor spre stânga, parcă prea greu pentru a susține exercițiul vorbirii. Ochelari cu ramă groasă, lentile tip „fund de sifon". Dar Cornel este un perseverent de felul său, se plimbă de-a lungul rândurilor de așteptare, indiferent dacă-i noapte sau zi, frig sau caniculă, cu un teanc de ziare în brațe, strigând cu o voce egală, destul de înaltă „Ziaaar despre Sfânta Cuvioasă Parascheva, Sfântul Dumitru

și Părintele nostru Arsenie Boca! Cu binecuvântarea Sinodului Bisericii Ortodoxe Române. Vă rog numai să vă uitaaați, chiar dacă nu cumpăraaați!". Publicația ocazională se numește „Iisus Biruitorul" și este editată în așa fel încât conținutul său să acopere marile pelerinaje din perioada de toamnă: Iași, București, Prislop. Cum este îmbrăcat Cornel? Ca un perfect *globe trekker*, un turist aventurier în căutare de senzații tari la pelerinaj: geacă impermeabilă din Gore-Tex, pelerină de ploaie, bocanci pe măsură, chiar și o lampă frontală cu leduri, profesională, marca Petzl. Cum se explică acest ultim accesoriu? Cornel își vinde neobosit foile volante și noaptea, mai ales noaptea, atunci când la marile pelerinaje timpul trece greu, iar oamenii simt nevoia să-l ocupe cu ceva. Omul este o figură inconturnabilă a tuturor pelerinajelor contemporane, îl cunosc toți, preoți, jandarmi, autorități locale, inclusiv eu, de fiecare dată când ne întâlnim, ne salutăm reciproc, discutăm, schimbăm impresii. Așa cum se întâmplă și acum, ne retragem și bem împreună o cafea de dozator, în pahar de plastic, care frige degetele. Cafeaua nu are niciun gust, are consistență și gust de leșie lichidă, insipidă, dar ne ajută să ne mai încălzim puțin. Cornel tocmai s-a întors de la Prislop, acolo unde „a început să vină lume multă cam de doi-trei ani. La Prislop vin *oameni mai învățați, puși în temă*, respectă canoanele Bisericii Ortodoxe. Aici, la Argeș, lume multă, dar degeaba, nu știu ei prea multe despre credință. Vin cu mașinile, se închină, gata, au plecat, nu mai au nevoie să stea peste noapte. Din cauza asta o și bagă pe Sfânta Filofteia înapoi la adăpostul ei". În timp ce stăteam de vorbă, ca doi „profesioniști" ai pelerinajului ce eram, mă gândeam la următorul fapt: Cornel este un fel de emblemă a pelerinajelor, imposibil de ignorat, dar nu l-am văzut niciodată prezent în reportajele audio-video realizate de diverse posturi de radio și TV la fața locului. Oare de ce? Pentru că reprezintă pe undeva alteritatea absolută, iar a-l prezenta ar însemna să tragi un semn de egalitate simbolic între slăbiciunea sa psihică și cei prezenți, o apropiere pe care nici cele mai critice poziții media nu îndrăznesc să o realizeze?

Pelerinajul, spre final. Incident neprevăzut. Impresie finală. Predica episcopului-vicar de Râmnicu-Vâlcea, Emilian Lovișteanul, este una pe care aș putea-o denumi „convențională", calmă, uneori cu referințe „soft" la starea socială actuală. O ascult atent și-mi spun, încă o dată, că în astfel de momente, cu mari mulțimi de oameni adunați într-un loc bine delimitat, predicile înalților ierarhi nu caută să însufleţească, să „energizeze" mulțimea, ci, din contră, parcă ar dori să o calmeze, să-i domolească eventualele porniri de religiozitate mai ardentă și implicată. Mă întreb dacă ierarhii fac conștient acest lucru sau mai degrabă este o formă de „prudență" istorică a Ortodoxiei?

Mă apropii iarăși de rândul de așteptare și încerc să fotografiez o pelerină „sincretică", nu prea știu cum să o caracterizez, care-mi atrage atenția din mijlocul rândului de așteptare. Femeia, căreia îi văd doar spatele, poartă un superb rucsac Samsonite negru, în bandulieră are o

husă roşie pentru aparate de fotografiat, marca Delsey, utilă şi foarte plăcută privirii, o geacă lungă, din piele neagră, fină şi moale, fustă până la glezne, cizme elegante. Dar pe cap poartă o neaoşă pălărie de tip ciupercă, matlasată şi călduroasă, aşa cum sunt cele propuse la vânzare în pieţele populare. Rucsacul din spate este închis cu un lacăt miniatural, iar de încuietoarea acestuia este agăţat un breloc din metal, pe care sunt inscripţionate numele şi adresa unei parohii ortodoxe româneşti din Florida. Sunt extrem de atras de acest ultim accesoriu vestimentar, aş dori să-i fac o fotografie, să păstrez adresa parohiei, dar aparatul foto pe care-l port cu mine nu-mi permite un zoom suficient de puternic pentru a păstra distanţa la care mă găsesc acum faţă de ea. Aşa că mă apropii „discret", credeam eu, pentru a fotografia preţiosul indiciu de provenienţă al pelerinei transcontinentale. Cel care mă observă este un tânăr voinic, plin de carne şi plin de sine, cam de 30 de ani. Tuns foarte scurt, îmbrăcat sportiv, l-am remarcat şi pe el atunci când şi-a făcut apariţia în zonă, însoţit de soţie şi de un copil de vârstă mică. Posedă ceea ce aş putea numi, pseudo-weberian, o puternică „charismă de funcţiune": ar putea fi, în viaţa de toate zilele, poliţist, agent de pază sau interlop local, în orice caz, se vede că dispune de o putere reală şi simbolică brutală, imediată, cinică. El a rămas angajat în rândul de aşteptare, soţia şi copilul au mers direct la raclă, pentru a beneficia de regula nescrisă a pelerinajelor, femeile însoţite de copii mici nu stau la coadă. Tânărul spune cu glas înalt, autoritar, pentru a fi auzit şi înţeles de cei din jur, plus o mică doză de ironie: „Nu are voie să stea pe scaun în rând, nu-i aşa?" (se referea la un bătrân aşezat pe un mic scaun de lemn, nu departe de noi, a crezut că acela era obiectivul pe care-l căutam). Apoi, urmează: „Ia uitaţi-vă, oameni buni, cum fac nenorociţii ăştia de ziarişti reportaje cu camera ascunsă! Ia priviţi-l! Uite aşa se fac lucrurile la noi în România, aruncăm cu mizerie pe tot! Ia dă, mă tu, camera aia încoace, dă-o până nu vin eu să ţi-o iau din mână!". Situaţia este complicată şi plină de miez, în acelaşi timp, trebuie să iau o decizie rapidă. Cei din jur încep şi ei să vocifereze, au priviri uimite şi mânioase, trăiesc un fel de linşaj vizual soft. Spun repede, cu mirare prefabricată, că sunt din Brăila, fac fotografii pentru soţie, ea nu a putut să vină la pelerinaj, să vadă cât de frumos este aici. Cuvântul „Brăila" îşi face efectul imediat, ca o magie a distanţei şi alterităţii pelerine, situaţia se detensionează, cei din jur par mai împăcaţi cu mine şi cu sinele propriu. Doar tânărul care m-a „deconspirat" mă urmăreşte în continuare, suspicios, cum fotografiez ca un turist devotat cupola mănăstirii sau ultimii trandafiri încă înfloriţi din rondurile de flori din jur[1].

1. Câteva cuvinte despre utilizarea aparatului de fotografiat în cazul cercetării mele de teren. Nu am abuzat de fotografie pe teren, cu atât mai mult cu cât pelerinii aveau o atitudine rezervată, dacă nu chiar ostilă, atunci când îşi dădeau seama că sunt fotografiaţi cu aparate foto de mici dimensiuni, tip „săpunieră", ca acelea utilizate de mine. Nu acelaşi lucru se întâmpla

Notă ulterioară din carnetul de teren, pe care am ales să o transcriu ca atare: „Un incident de parcurs neașteptat, ilustrativ pentru dificultățile acestui teren de cercetare. De ce se tem atât de mult? De unde vine suspiciunea? Le este teamă că participarea lor la pelerinaj, credința și ei înșiși pot apare drept «anacronice» în ochii celor din jur? Sau mai intervine ceva și din «memoria lungă» a comunismului, atunci când străzile erau pline cu panouri pe care scria «fotografiatul interzis», și obsesia spionului occidental, a celui care-ți dorea răul era omniprezentă? În treacăt fie spus, tot atunci nu se găseau nici hărți de orientare turistică sau hărți ale orașelor, percepute și ele drept subversive. Totuși, este vorba și de un anumit fel de a fotografia. Pe pensionara cu telefon mobil nu o bagă nimeni în seamă, iar atunci când apare echipa ProTV, toți se înghesuie să fie filmați".

În jurul orelor 14.30-15.00, pelerinajul este aproape încheiat. Racla a fost dusă înapoi în paraclisul unde se află locul său obișnuit, înconjurată de o mare mulțime de oameni dornici să o mai atingă o dată. De ce oare aceștia au tendința de a căuta să se atingă de raclă și de veșmintele preoților ce o poartă pe umeri, conductori de sacru deci, în timp ce cortegiul este în mișcare? Cinetica favorizează ardoarea pelerinilor? Referitor la obiceiul adunării pietrelor de pe alee, el pare să se

---

în fața camerelor de luat vederi și aparatelor foto „profesionale", căutate, dorite chiar de pelerini. Iar atunci când mi s-a permis fotografiatul, inevitabil întrebarea era: „De la ce ziar sunteți? Ne dați și nouă fotografia la ziar?". Unul dintre cele mai interesante episoade de teren s-a petrecut din cauza interpretării eronate a forțelor de ordine (poliția în civil) a gestului meu de a fotografia discret mulțimea – am fost sechestrat cu brutalitate și percheziționat. Înclin să cred că în astfel de situații de utilizare a camerei în mulțime, obiectul și utilizarea sa au fost cele care au focalizat atenția, inducând un anumit tip de comportament, și nu omul din spatele acesteia, după cum afirmă și alți cercetători confruntați cu același gen de situație (Popescu, 2002: 12). Zecile, sutele de fotografii pe care le-am realizat de-a lungul timpului au căpătat valoare pe măsură ce arhiva foto a pelerinajului și-a dobândit propria autonomie. Cu ajutorul fotografiei, am putut intra mai bine în „straturile" rândului, am putut analiza în detaliu gesturile, atitudinile pelerinilor. „Abisul timpului sfărâmat" specific fotografiei (Barthes, 1980: 12) s-a suprapus pe *timpul* propriu al pelerinajului, un timp al comunității și rupturii de cotidian. Experiența fotografică a iluminat multe dintre zonele de umbră ale rândului, fragmentarea prin fotografie introducând adevărate ferestre în realitate. Analizând unele fotografii realizate în condiții dificile (ploaie, incidente, frig), mi-am dat seama de anumite aspecte altminteri invizibile ale acțiunii de pe teren. Un exemplu: în timpul unei ploi reci, torențiale din octombrie 2009, la Iași, am realizat o serie de fotografii cu oamenii care nu știau cum să se acopere mai bine pentru a rezista stihiei. Fotografiile au arătat însă un rând ca un corp viu, posedând propria sa respirație, propriul comportament și ritm în fața vitregiei vremii. Cât timp am fost lângă rând, pe teren, am observat doar oameni, figuri individuale. Fotografia a reflectat universul metisat al rândului, restituind personalitatea acestuia în lupta cu natura neîndurătoare.

intensifice în urma cortegiului, acolo unde a *călcat Sfântuliţa*, după cum spune o femeie ce adună într-o batistă nouă pietricele albe, rotunde. Jandarmii se mişcă agale, încarcă într-un camion de armată gardurile de protecţie, ţăranii din satele din jur au plecat grăbiţi să „prindă rata", dar se constată o uşoară revenire a pelerinilor locali, urbani, mai ales mame şi bunici cu copii de mână. Goarnele-difuzoare din parc şi-au redus sensibil volumul, au devenit suportabile pentru ureche, se aude din ele un acatist oarecare, un CD uitat în aparat, pentru ambianţă.

Impresie finală. Curtea de Argeş este un micropelerinaj local, cu timp de aşteptare redus şi frecventare pe măsură, cred că nu au fost prezenţi mai mult de 30.000 de oameni. Urme de târg tradiţional şi participare rurală, o sărbătoare în concurenţă cu cea de Sfânta Maria, din 15 august, care atrage foarte mulţi rromi, aspect despre care însă nimeni nu doreşte să-mi vorbească, mai puţin un agent de pază, ce a pomenit în treacăt faptul că *fac mari distrugeri aici în parc.* Pelerinajul de hram de aici îmi pare a fi unul în declin, „secularizat", odată cu dispariţia modului de viaţă tradiţional din satele din jur şi locuitorilor acestora, pur şi simplu. El are tendinţa de a se transforma într-o „sărbătoare" ca Paştele şi Crăciunul, o dată în calendarul liturgic al populaţiei urbane de aici. Un oraş şi el în declin. Datorită configuraţiei spaţiale (parcul, aleile îngrijit trasate şi zidul de incintă), prezenţa aici a fost foarte utilă pentru a înţelege felul în care se derula un „pelerinaj" în anii 1980-1990, înainte ca ele să fie regândite şi relansate de către ierarhia ortodoxă, pe modelul Sfânta Parascheva de la Iaşi.

2011

Mănăstirea Cernica, aprilie

11 aprilie 2011

O atmosferă aparte. Pâinea fabricată de călugări are mare succes. Dialog despre siguranța pelerinajelor cu autocarul. Cum se ating moaștele – ghid de bună creștere. Sarmalele „binecuvântate" și dificultatea de a face teren printre rromi. Leg noi prietenii în rând: pelerina Ana. Regula „cinci plus unu". Mi se prevede un frumos viitor ca preot. Predicatori și vagabonzi mistici. Cum va arăta sfârșitul lumii.

O zi de luni, meteo acceptabilă, cer senin de primăvară rece, cu vânt tăios, amenințare de ploaie ușoară. La poarta de intrare în mănăstire, o mulțime de mașini parcate haotic, microbuze, chiar și o căruță stingheră, ce nu-și găsea locul printre atâtea motoare. Tarabele ce propun spre vânzare obiecte religioase își dispută puținul loc rămas disponibil între șoseaua națională și aleea ce trece pe sub bolta porții de intrare. Surprind un dialog între un călugăr care vinde tămâie, fitile de candelă și alte asemenea obiecte și un preot, slăbuț, cu o urmă de barbă rară și blondă. Bănuiesc că se cunoșteau de mai multă vreme, se plâng amândoi de supravegherea prea strictă a jandarmilor și a polițiilor de tot felul (rutieră, locală, în civil), din ce în ce mai prezente în locurile de desfășurare a pelerinajelor, nu doar aici la Cernica, ci și în general, în țară. „Au început Părinte să le lege chiar și de noi, ăștia îmbrăcați în negru! Ne sâcâie, lipsă de respect. Ați văzut, chiar și la Ierusalim, cât este el de Ierusalim, vezi un soldat la 1.000 de pelerini, dar aici la noi se întrece măsura, zău așa. În curând vom avea mai mulți jandarmi decât pelerini", spune călugărul, în timp ce preotul cel tânăr și slab dădea aprobator din cap, mirosind cu vădită plăcere o cutie mică de plastic, plină cu „tămâie" colorată artificial, pe care scria „Mâna Maicii Domnului", trimitere la aroma cunoscutei flori, ce umple cu mirosul său îmbătător atmosfera nopților calde și senine de vară.

Ca o remarcă generală, mi s-a părut într-adevăr destul de contestată prezența forțelor de ordine în cadrul acestui pelerinaj. Jandarmii erau destul de numeroși, dar discreți, staționau „în rezervă", în dubele lor

parcate mai departe, la umbra pădurii. La locul propriu-zis de desfăşurare a pelerinajului (adică perimetrul curţii interioare a mănăstirii Cernica şi firul rândului de aşteptare) nu erau expuşi decât 10-12 jandarmi, un pluton deci, printre care şi o jandarmeriţă blondă şi foarte sexy, care nu înceta să se plimbe de-a lungul rândului pentru a fi admirată de presupus asceticii „pelerini" ortodocşi prezenţi acolo.

Pe aleea centrală din interiorul mănăstirii mă întâlnesc cu Cornel, vechea mea cunoştinţă, care se ocupă cu vânzarea săptămânalului *Iisus Biruitorul*. Ne oprim, ne salutăm, dăm mâna ca doi vechi prieteni. Cornel se plânge de criză, spune că tipografia „a tras" doar 3.000 de exemplare, în loc de 5.000, aşa cum se întâmpla în alţi ani, apoi enumeră conştiincios evenimentele-resursă pentru mica sa afacere, pe care le-a frecventat de la ultima noastră întâlnire din decembrie anul trecut, de la Curtea de Argeş: Cluj-Napoca, înmormântarea Mitropolitului Bartolomeu, Sfântul Nicolae, în Bucureşti, „pelerinajul acesta nou, care s-a format acum", Sfântul Mina, dar încheie spunând că peste iarnă nu a vândut mare lucru, totul a mers foarte slab, abia şi-a scos banii de drum. Cornel nu exprimă acest lucru în mod direct, dar lasă să se înţeleagă faptul că în acest moment se poartă o adevărată „bătălie" pe resursele financiare potenţiale ale pelerinajului: „Au fost locuri unde m-au ţinut la poarta mănăstirii, cu jandarmii, numai ca să nu vând ceva, să nu mă vadă lumea", spune prietenul meu, la tremurul său „natural" adăugându-se şi cel provocat de mânia provocată de amintirile neplăcute legate de interzicerea micului său comerţ.

Mănăstirea Cernica pare să se fi adaptat din mers unui anumit tip de „pelerin-turist". Observ apariţia unui magazin aparte, care, pe lângă lumânări şi alte obiecte de cult, vinde „pâine de mănăstire", miere de albine „biologică" etc. Am cumpărat şi eu o pâine, avea cam un kilogram, era grea şi îndesată, coaptă pe vatră şi cu un gust foarte bun. Ajung la rând şi mă înscriu în firul acestuia în jurul orei 11.00, are cam aceeaşi formă, compoziţie şi lungime ca şi cel de anul trecut, poate că este cu 50 de metri mai scurt, nu mai mult. După cum ştiu din experienţele de teren ulterioare, „capătul" rândului, intrarea lui este şi cea mai frecventată de vânzătorii ambulanţi. Startul îl dă o femeie masivă, îmbrăcată toată în negru, „pelerin-corectă", de la basma la cizme negre de piele în picioare; rosteşte rar şi apăsat, cu o voce gravă: „pelerinaj-la-mormântul-Părintelui-Arsenie-Boca", apoi mai rapid, ca şi cum ar vrea să scape de propoziţie, „cu ocazia sărbătoririi zilei de naştere a părintelui nostru". O provoc la dialog, o întreb dacă se merge cu autocarul sau cu microbuzul, „mie îmi este cam frica, doamnă, de microbuze, de accidente, am văzut eu cum se circulă pe serpentine în ziua de astăzi!". Femeia nu pare a fi deranjată de intervenţia mea, dar nu-i place că am adus în discuţie un aspect fundamental al „biznisului" său, siguranţa călătoriei. Cei din jurul meu sunt foarte atenţi, ciulesc urechile să audă răspunsul femeii. „Domnule, pelerinii sunt ocrotiţi de Dumnezeu, credeam că *ştiţi* deja acest lucru (rosteşte apăsat cuvântul ştiţi). Dacă este să se întâmple ceva, se întâmplă şi gata, şi cu autocarele mari şi

cu microbuzele pe care le folosim noi." După ce rostește aceste vorbe, părăsește grăbită perimetrul în care mă găseam încadrat în rând.

Dialog între doi cunoscuți, unul deja înscris în rând, altul în afara acestuia: „Cum este rândul?", iar răspunsul „cum să fie, nu-i prea *gros*, avansăm repede și bine". Practica de a „lăsa rândul cuiva" atunci când o persoană dorește să se retragă preț de câteva minute, maxim un sfert de oră, pentru a cumpăra ceva de mâncare, lumânări sau pentru a merge la toaletă. Expresiile și formulele de adresare în acest caz sunt identice cu cele pe care le auzeam în copilăria și adolescența mea, în timpul cozilor din perioada de penurie alimentară. „Vă las și eu rândul pentru cinci minute, cât timp mă duc să cumpăr lumânări, sau „Vă rog frumos să-mi țineți și mie rândul, să nu-mi pierd locul, revin imediat". Pe de altă parte, aceste dese ieșiri și intrări în rând sunt și un reflex al unei anumite stări de relaxare, de certitudine a ajungerii la raclă, pe care am întâlnit-o în cadrul tuturor pelerinajelor mici, în care timpul de așteptare nu depășește trei, maxim patru ore. Oricum, pelerinajul de astăzi îmi lasă impresia că este unul „așezat", cu participanți având experiența actului pelerin, veniți aici de plăcere, din pasiune chiar.

Contactul cu sacrul și respectul care trebuie arătat acestuia: o femeie între două vârste, cu un puternic accent de periferie, se pronunță cu voce tare împotriva celor care „ating tot felul de obiecte de raclă". Să fi fost oare deranjată de vânzătoarea de batiste și, atenție!, maiouri insistentă, care ne propunea toate aceste obiecte de garderobă pentru a le atinge de racla Sfântului Calinic? Ceva îmi spune, dar nu am putut verifica exact, că vânzătoarea ambulantă avea în punga mare de rafie ce o ținea la subraț nu numai maiouri, ci și chiloți bărbătești, dar nu îndrăznea să-i propună fățiș, deschis, spre vânzare, ci doar celor care cunoșteau „codurile" pelerinajului și i-ar fi cerut cu un semn discret și acest produs menit să amelioreze suferința. „Ai luat rufa acasă, o speli neglijent, cu murdărie de la celelalte din jur, din mașină, apoi vii aici și hop, vrei să o atingi de raclă! Nu se poate așa ceva! Doar cu buzele, eventual cu ceva cu puțină aghiazmă atingem sfintele racle, nu ne apucăm noi să frecăm te miri ce haină de raclă, așa cum ne vine nouă!" Femeile din jur o ascultă cu atenție, unele aprobă dând mărunt din buze, altele nu sunt de acord, strângând cu spaimă sacoșele de plastic dolofane în care se ghicește prezența multor obiecte vestimentare ale rudelor, prietenilor, cunoscuților.

Un cuplu de bucureșteni pensionari, originari chiar din Cernica, aduc prețioase informații cu privire la istoria acestui pelerinaj. În anii 1950-1960, spun ei, foarte mulți pelerini veneau din satele din jur, îmbarcați în căruțe, iar atunci când condițiile meteo erau bune, soare și căldură de primăvară, mâncau liberi și nestingheriți pe iarba din jurul lacului. Biletele de autobuz și de tren, ieftine, încurajau deplasarea celor originari din Ilfov sau chiar și de mai departe. La fel ca multe alte persoane în vârstă cu care am discutat de-a lungul mai multor pelerinaje, cei doi identificau o legătură directă între rata de participare la pelerinaj și prețul din ce în ce mai ridicat al mijloacelor de transport

Coliva de sărbătoare

în comun. Tendința de idealizare a trecutului este prezentă, iar atitudinea ostilă a regimului comunist față de prezența masivă a religiei în spațiul public, ignorată.

Un grup mare de rromi, de toate vârstele, aduce în curtea mănăstirii un cazan mare cu sarmale. Cazanul, acoperit cu un ștergar înflorat, este purtat ostentativ, expus privirilor celor din jur, „să-l vadă lumea". După ce este depus lângă zidul de incintă al bisericii, cel care părea a fi șeful adunării cheamă un călugăr, „să binecuvânteze mâncarea, să servim și noi la lume, se răcesc sarmalele". Un călugăr bărbos și rotund pe sub sutana neagră și cam uzată face de trei ori, ceremonios, semnul crucii deasupra cazanului. Este servit imediat cu o porție consistentă într-o caserolă de plastic, mulțumește ceremonios, apoi se îndreaptă agale spre chilia sa, legănându-și șalele, parcă-i unul dintre personajele romanelor mănăstirești ale lui Damian Stănoiu. Rămâne încă un mare semn de întrebare legat de prezența numeroasă a grupurilor de rromi, nu numai la Cernica, ci și la alte pelerinaje din țară la care am participat. Numai că ei constituie o categorie pelerină impenetrabilă la orice dialog, apropiere, fotografie, cum să faci teren eficient printre ei?[1]

1. În studiul „Nous, on n'en parle pas. Les vivants et les morts chez les Manouches", dedicat relațiilor dintre „lumea celor vii" și „lumea morților" la populația

Pelerina Ana, după cum s-a recomandat simplu după ce ne-am așezat unul lângă celălalt la rând, a lucrat timp de 35 de ani ca filatoare de bumbac, într-o mare uzină din București. A venit Revoluția, fabrica s-a închis, a mai încercat alte slujbe mici și prost plătite „ca să-și facă vechimea", după cum spune, apoi a ieșit la pensie. Ana are o practică îndelungată a pelerinajelor, mai ales a celor de autocar, o surprind salutând o mulțime de femei care trec prin apropiere, „organizatoare, le cunosc bine", spune cu o anumită doză de respect vizibilă în voce. Aflu de la ea că organizatorii de pelerinaje oferă în general un loc gratuit persoanei care convinge alte cinci persoane din anturajul său de prieteni sau cunoscuți să se înscrie. „Regula cinci plus unu, cum de nu ați auzit de ea, că tot spuneți că vă place să mergeți în pelerinaje?", mă întreabă râzând pelerina Ana. Apoi laudă sociabilitatea pelerinului de autocar, prieteniile care se leagă în timpul transportului, obiectivele vizitate, religioase sau nu. O întreb ce înseamnă pentru ea un pelerinaj reușit. Răspunde: „Păi este un pelerinaj din care te întorci cu inima împăcată, cu sufletul liniștit. Un pelerinaj bun este acela în care participanții sunt cazați corect peste noapte, nu în lux, dar nici cu șoareci sau gândaci, și nici nu sunt lăsați să înnopteze la voia întâmplării în autocar". O ascult vorbind și mă uit cu atenție la ea, are niște ochi mari, negri, tineri, martori neatinși de timp ai femeii frumoase care a fost. Pelerina Ana degajă în jur o bucurie firească, naturală, puternică. Îi umple pe cei din jur, nu doar pe mine, de calm și bună dispoziție, o atitudine surprinzătoare la prima vedere. Stau și mă întreb dacă practica îndelungată a pelerinajelor nu a lăsat cu adevărat urme asupra comportamentului său, așa cum ar trebui să se întâmple de fapt cu toți cei prezenți. Cu puțin timp înainte de a ne apropia de raclă, momentul final al așteptării deci, Ana scoate din poșetă mai multe batiste albe din bumbac, pe care le distribuie grațios celor din jur pentru a le atinge de raclă: „Trebuie să duceți ceva și celor dragi de acasă". Trecem prin fața raclei, ne închinăm, ne pregătim să ne despărțim. Pelerina Ana îmi spune la despărțire „*într-un an, un an și jumătate te văd preot, prea îți plac oamenii*". Cred că-i cel mai frumos compliment pe care l-am primit de când particip la pelerinaje. Am lacrimi în colțul ochilor, la fel și pelerina Ana. Nu știu ce să mai spun, în general, prieteniile legate la rând nu rezistă, Ana fuge, rușinată de slăbiciunea sa de moment, și intră într-un grup de „colege", după cum le-a denumit chiar

---

manouche din Franța, Patrick Williams atrage atenția asupra dificultăților majore întâmpinate atunci când a încercat să facă teren printre aceștia. Lumea lor complet închisă se dovedește un obstacol redutabil pentru antropologul care se iluzionează adesea cu poziția „observatorului privilegiat". „Când ești cu ei", spune autorul, „nu există jumătăți de măsură. Ori te găsești complet în interiorul lucrurilor, ori rămâi complet pe dinafară, incapabil să sesizezi cel mai mic detaliu. Poziția de observator privilegiat este astfel iluzorie, ea nu permite nici măcar să treci de suprafața lucrurilor!" (Williams, 2010: 6).

ea. Sunt femei de aceeaşi vârstă cu ea, cu figuri „ortodoxe" extrem de bine construite: haine negre lungi, matlasate, batice negre acoperind faţa, parcă şi mersul le era măsurat, fără grabă. Privindu-le cum ieşeau încet din incinta mănăstirii, pe sub poarta boltită a acesteia, ca nişte văduve ale istoriei, mi-am amintit ceea ce-mi spunea pelerina Ana în timpul aşteptării: „Mă tot întrebi ce-i pelerinajul, uite, ăsta-i pelerinajul, pasul, pasul acesta adunat, mărunt şi adunat, metrul pus peste metru pentru a înainta, acesta-i pelerinajul la noi!".

Mă pregătesc să părăsesc locul, dar îmi atrage atenţia un cuplu straniu (de fapt, nu e un cuvânt potrivit, nimic nu este „straniu" la un pelerinaj), format dintr-un călugăr în vârstă, slab, mic de statură, cu o rasă murdară şi mototolită de atâta purtare, şi un bărbat voinic, înalt, lat în umeri, cam pe la 50 de ani, ce părea a fi „ucenicul" şi paznicul personal al celui dintâi.

Grup de curioşi din jurul călugărului predicator

Călugărul cel mititel m-a dus cu gândul la un călugăr vagabond rus; de altfel, predica cu un puternic accent moldovenesc de dincolo de Prut despre sfârşitul lumii şi cum trebuie să ne pregătim noi, păcătoşii, pentru parusie. „Sfârşitul lumii are forma unui nor mare şi negru, ca un balaur, care ne va înghiţi pe toţi, iar din acest neant va apare iarăşi, triumfător, să ne judece pe toţi după păcatele noastre, Hristos Neiertătorul", spune bărbatul. Urmează şi alte descrieri plastice ale sfârşitului, noapte, apă, foc din cer şi din pământ, totul fiind însoţit de gesturi

aspre, teatrale. Călugărul declară că el este inspirat de Sfântul Duh, care i s-a adresat în mod direct, alegându-l ca vas al propăvăduirii. Cam 30 de persoane, în marea lor majoritate femei, îl ascultă tăcute, cu capetele aplecate spre pământ, fără să rostească un singur cuvânt. Adevărul este că omul avea ceva magnetic în vorbele și gestica sa, în felul cum se rotea în jurul unei axe imaginare. Unii dintre curioși îl ascultau preț de două-trei minute, apoi spuneau cu voce tare, căutând la rândul lor să capteze privirile celor din jur, ca și cum ar fi vrut să se elibereze de vraja apăsătoare a cuvintelor profetului moldovean: „Spune numai nebunii, om cu barba albă, ar fi trebuit să fie mai atent la vârsta lui". Ce mi se pare însă și mai interesant este faptul că sunt „ignoraţi" (cu ghilimele, de fapt sunt supravegheaţi atent, din colţul ochiului) atât de jandarmii prezenţi nu departe de ei, cât și de grupurile de preoți și călugări care trec neîncetat prin acel perimetru central al pelerinajului. Oare de unde vine din partea oamenilor bisericii „oficiale" această „toleranţă profundă", la prima vedere? Vor să nu aibă de-a face cu persoane pe care le cred labile psihic? Sau pur și simplu știu și simt instinctiv faptul că acești „vagabonzi mistici" reprezintă la rândul lor o formă de expresie și vitalitate a unei religiozităţi populare tolerată tacit de Ortodoxie de-a lungul veacurilor?

Iași, octombrie

11 octombrie 2011

Mirosul de busuioc al pelerinajului. Povestea unui eșec: chestionare în rândul de așteptare. Noi tendințe editoriale pe piața cărții ortodoxe. Târgul de „miere și dulceață". Pelerinajul ca atracție turistică. Marketingul nostalgiei. Microbuzul înmatriculat în Bulgaria, casa-magazin ambulantă.

Prima impresie: mirosul, mirosul de „pelerinaj" de la Iași, fără egal. Un amestec de busuioc, flori de toamnă (tone de crizanteme de diferite soiuri și culori, deplasate cu braţele, cu foile de cort, cu cartonul, cu portbagajul unor mașini Dacia 1300 obosite de mii de kilometri), ceară de lumânări, tămâie arsă. Plus mirosul mulţimii prezente: de la naftalina hainelor de piele uscate de atâta depozitare în șifonier la parfumuri de tot soiul, de la contrafacerile chinezești de trei lei flaconul la cele mai fine *fragrances* franţuzești.

Pentru acest an de teren mi-am propus să aplic un chestionar pelerinilor prezenţi la rând. Sunt însoţit de A.T., lector al Facultăţii de Filosofie și Științe Social-Politice a Universităţii din Iași. S-a oferit să mă ajute, bucuros și atras de lumea aparte a pelerinajului. După circa jumătate de oră, îmi spune că se retrage, nu poate duce această activitate până la capăt, nu seamănă cu celelalte chestionare de teren pe care

le-a aplicat până acum. „Parcă suntem sectanţi cu foile acestea în mâini, ai văzut cum ne privesc oamenii?", îmi spune şoptit şi oarecum ruşinat A.T. Un alt episod care îl marchează profund este atunci când o bătrână se apropie de noi, întreabă dacă strângem bani pentru „Sfânta Biserică" şi, fără a mai aştepta răspunsul, îmi întinde mie un bilet mototolit de 5 lei pe care nu am avut cum să-l refuz, l-am introdus apoi în cutia milei din Catedrală. Sunt multe de spus despre experienţa în sine a aplicării acestor chestionare, fără a mai vorbi de rezultate. Aş dori să mai adaug doar replica tăioasă, acidă a unui bărbat de circa 50 de ani, îmbrăcat tot în negru. Avea un şirag lung de metanii de lemn pe mână şi un acatist din care citea intermitent. Ne-a zis iritat: „Dar mai terminaţi odată cu întrebările alea fără sens, că nu ne putem ruga". Cu toate că cei din jur nu păreau nicidecum cufundaţi în rugăciune, l-au aprobat imediat, dând îndatoraţi din cap[1].

1. Am aplicat un chestionar de cercetare cu un număr de 24 de întrebări, dintre care trei întrebări de clasificare demografică plasate la finalul acestuia, respectiv vârsta, nivelul de studii şi venitul lunar. Restul era compus din 21 de întrebări închise (precodificate), având între doi şi şase itemi de răspuns. Temele principale pe care le-am urmărit au fost două: un portret demografic al rândului şi informaţii despre mecanismul de producere a ordinii (jandarmi, preoţi, primărie). La final am reuşit să completez un număr de 174 de chestionare. Rezultatul final a fost un eşec. De ce afirm aceasta? În primul rând, gradul mare de contaminare pe care l-am avut. Dacă mă plasam în mijlocul „pachetului" (calupului) de pelerini, format în general din 25-30 de persoane, persoana care răspundea întrebărilor mele era supusă unei intense presiuni din partea celor din jur, curioşi să ştie ce se întâmplă, sugerau răspunsuri, ba apăreau chiar şi dispute. Am schimbat deci foarte repede tactica. Cu gândul la un pas de eşantionare fiabil şi pentru a evita procesul de contaminare descris anterior, am ales să mă deplasez de-a lungul rândului şi să mă adresez ultimei persoane, aşezată în „colţul" pachetului de pelerini, chiar lângă gardul metalic al jandarmilor. Iarăşi, dezamăgire: caracteristicile acelei persoane erau şi ele diferite de restul celor din rând. Iată de ce: la începutul rândului, oamenii stăteau aşezaţi timp de 30-40 de minute aşa cum i-au împărţit jandarmii. După acest interval de timp, începeau să se formeze grupuri centrate în jurul unor „nuclee de sociabilitate" ad-hoc, fără a mai vorbi de pelerinii care veniseră deja în grup, care manifestau oricum tendinţa de a sta strâns uniţi între ei. Cei care se găseau deci pe această ultimă poziţie vizată de mine erau în general bărbaţi de diverse vârste, dornici să fumeze sau să iasă din rând pentru diverse motive. Pe măsură ce timpul de aşteptare creştea, iar rândul se apropia de raclă, oboseala se făcea şi ea simţită acut. Pelerinii se apropiau deci de bariera metalică pentru a se rezema de ea şi pentru a-şi odihni corpul, nu aveau chef de vorbă, rata de refuz era mare. Rezultatul final, atunci când am prelucrat chestionarul, a fost imaginea unui rând mult mai „tânăr" decât era în realitate, vizibil chiar şi cu ochiul liber, şi mult mai „feminizat". Alte posibile explicaţii legate de *biais*-ul (deformări survenite în timpul anchetei) generat de intervievatorul însuşi: pelerinajul este o zonă care se scaldă în neîncredere, ca toate marile adunări publice de altfel, neîncredere alimentată în principal de mass-media. Teama de hoţi, de falşi preoţi şi călugări, propaganda neoprotestantă din zonă, uneori foarte agresivă, confuzia cu

Comerț. Observația directă, dialog cu vânzătorii și clienții. Majoritatea punctelor de vânzare sunt gândite ca un cort de mari dimensiuni, drept-unghiular, deasupra produselor sunt suspendate becuri așa-zise „economice", imense, dar este vorba de modele ieftine, fabricate în China, nu foarte fiabile, cu o lumină albă și crudă, neplăcută privirii. Unele dintre ele sunt branșate direct la rețeaua publică de iluminat, altele nu, acestea din urmă având în dotare un generator propriu de curent electric, pe benzină. Sunt angajat într-un dialog aprins cu un vânzător la tarabă, omul are chef de vorbă după 100 de grame de vodcă administrate „contra frigului", după cum spune dând din umeri și frecându-și palmele una de cealaltă. Pare a fi foarte radical, foarte critic cu privire la organizarea pelerinajului, a infrastructurii de primire a pelerinilor, a orice... Indiferent de ceea ce afirmă Biserica sau mass-media, numărul de pelerini scade de la an la an, la fel ca și vânzările. Lumea este săracă, benzina este scumpă, trenul este scump, autocarul este scump, „noroc cu pomenile acestea electorale organizate de către primării, că altfel nu știu ce făceam, sunt prea puțini bani, orice am spune". Închirierea unui spațiu comercial costă scump, 10 milioane de lei (pe câte zile, nu știu, bărbatul nu o spune explicit) pentru o bucățică de loc de 3 × 3 metri, iar la București este încă și mai scump. „Racla Sfintei este scoasă prea devreme; până acum câțiva ani, ea stătea afară (era expusă, nota mea) doar două-trei zile, nu mai mult, acum s-a ajuns la aproape o săptămână, prea mult, lucrul acesta subțiază deverul la tarabă." Ultima opinie mi s-a părut a fi extrem de interesantă, faptul că racla expusă spre închinare mult timp în avans are printre altele ca efect secundar o „subțiere", o diluare a afluenței pelerine raportată la numărul de zile de expunere, fapt care influențează în mod direct nu doar comerțul asociat fenomenului, ci însăși structurarea lui, maniera de frecventare etc.

---

politicul sau cauze sociale („sunteți de la vreun partid, pentru cine strângeți semnături, salvarea animalelor", am mai fost întrebat) toate au avut impact important asupra rezultatului final. Dacă întâlneam o familie, cea care se oferea să răspundă era soția și nu soțul. Bărbații singuri erau cei mai agresivi, altminteri din partea lor am avut și cea mai mare rată de refuz, ei manifestau vizibile sentimente antagonice față de operator. Explicație posibilă: masculinitatea individuală exhibată în public a indivizilor religioși acționează ca un stigmat, un semn de slăbiciune (tradus – biserica și pelerinajul este apanajul femeilor, considerate mai slabe și „neajutorate"?). Dar experiența în sine, gestul de a chestiona mulțimea pelerinilor, a dat naștere unei comunicări deosebite, pe care nu am avut-o ca pelerin în rând (observația participativă) sau din exteriorul acestuia (observație directă), în sensul unei comunicări flexibile, directe, cooperante. Nu voi publica așadar rezultatele. Din motivele expuse mai sus, reprezentativitatea eșantionului și validitatea oricăror rezultate ale prelucrării statistice au fost compromise. În acest sens, orice analiză statistică, fie și numai prezentarea descriptivă a datelor, nu ar oferi nimic mai mult decât o imagine sintetizată a grupului de oameni cu care am vorbit, nicidecum o reprezentare a populației generale vizate. Rămâne, repet, experiența în sine, care ar merita să fie mai bine detaliată, pentru că ea atinge limitele de cercetare ale acestui teren atât de special.

Comerț cu obiecte religioase. Inele cu funcție de protecție

Mă uimește rapiditatea cu care răspund editurile ortodoxe „tendințelor" de pe piața religioasă, cum a devenit de fapt religia bun de consum cultural. Moartea marelui duhovnic Arsenie Papacioc, în iulie 2011, a dus la apariția a noi și noi volume în legătură cu personalitatea sa, ca și cum ar fi fost „canonizat" editorial ad-hoc. Exemplu: volumul *Mici îndemnuri spre mântuire*, Editura Sophia, 2009, era expus în celălalt val memorial, al „Sfinților Închisorilor". De altfel, cărțile având pe copertă figura cu durere fabricată artistic a actorului-guru Dan Puric sunt mai puțin vizibile în acest an; la fel și literatura bazată pe conspirații oculte, pașapoarte biometrice, francmasonerie etc. Trendul din acest an, la prima vedere, repet, pare să fie orientat pe memoria comunismului, represiunea exercitată asupra preoților ortodocși și legionarilor din închisori (chiar dacă acest lucru nu este marcat nicăieri ca atare).

Sacrul și buna sa utilizare în comerțul cu obiecte religioase. La standul unei cunoscute mănăstiri de maici, localizată în Moldova, sunt expuse mai multe bucăți de mătase sintetică, de forme și culori diverse, dar sobre, discrete. Sub ele stă scris „batic atins pe Sfântul Luca al Crimeii". Mai sunt expuse alături niște inele metalice grosolane, pe fiecare fiind gravată o rugăciune, și pernițe suave, brodate manual, cu chipul Sfintei Parascheva. La ce se pot folosi astfel de pernuțe, întreb. „Pentru protecție", spune călugărița vânzătoare, „nu se murdăresc, nu se spală cu alte rufe, nu se duc la nas". Mai târziu, odată cu căderea nopții, am trecut

iarăşi prin acel loc. Pernuţele „protectoare” erau luminate cu un fel de mini-lanterne cu leduri albastre-violet care emiteau o lumină suavă, învăluitoare, recunosc că m-a surprins acest fapt. Fiecare an se distinge prin „gadgetul” său religios, noutate absolută. Anul acesta este vorba de pahare şi căni de porţelan, de bună calitate, imprimate cu chipul Sfintei Parascheva. O cană costă şase sau şapte lei, depinde de vânzător, adică 1,2 euro, la cursul zilei.

Librăria şi casa de editură „Doxologia” a Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei are un stand uriaş, raportat la cele din jur, amplasat strategic, chiar la intrarea în curtea Mitropoliei, lângă porţile de fier forjat de la capătul aleii. Nu am timp să mă uit la toate titlurile expuse, dar observ o creştere în frecvenţă a titlurilor dedicate „memoriei comunismului”, mai bine spus a recuperării memoriale a anumitor prizonieri politici morţi în închisorile comuniste. Nu este vorba doar de România, se pot vedea şi multe cărţi despre Rusia, Gulag, prigoana împotriva Bisericii Ortodoxe Ruse etc.

„Fundaţia Golescu” deţine un micro-stand de vânzare la toate pelerinajele pe care le-am frecventat până acum – de fapt, de cele mai multe ori este vorba de o mică masă de lemn, cum sunt cele de voiaj. Vând CD-uri cu poezie religioasă suprapusă pe fond muzical, alteori imagini şi muzică, o încercare de „multimedia ortodoxă”. Pe lângă CD-ul intitulat „Luminile Iubirii”, poeme pioase amestecate cu chitară clasică, actriţa Manuela Golescu vinde acum un nou CD dedicat Părintelui Arsenie Boca. Cel care le prezintă, ba, mai mult, le întinde tandru spre ascultare celor curioşi, pe un CD-player portabil, este un bărbat înalt, îmbrăcat tot în negru, cu barbă bogată, creaţă, de o frumuseţe hristică; o adevărată capcană pentru ginta feminină, indiferent de vârstă şi provenienţă, prezentă în zonă. Chiar era vorba de un bărbat misterios şi atrăgător; voi reîntâlni această strategie de marketing şi anul viitor, la Bucureşti, atunci când doi producători de icoane foloseau tulburătoarea frumuseţe a nepoatei lor, o adolescentă exotică, cu trăsături metisat-asiatice, pentru a atrage atenţia celor din jur, fapt care le reuşea pe deplin.

Primăria oraşului Iaşi a organizat nici mai mult, nici mai puţin decât un „Târg de miere şi dulceaţă”. Târgul este plasat în faţa mănăstirii Golia, într-o parcare amenajată special pentru eveniment. Primesc chiar şi un pliant, în care stă scris: „*Asociaţia Centrul de Promovare Turistică – Iaşi*, cu susţinerea financiară a Consiliului Judeţean Iaşi şi în parteneriat cu Primăria Iaşi, organizează în perioada 10-16 octombrie 2011 prima ediţie a târgului *Sărbătoarea dulceţii la Mănăstirea Golia* la Iaşi. Acest eveniment va avea loc în *parcarea din faţa Mănăstirii Golia, începând de luni, 10 octombrie, ora 10.00*. Au fost invitaţi preponderent producători de dulceaţă din zona Moldovei, însă târgul *Sărbătoarea dulceţii* reuneşte şi producători de produse apicole şi preparate de sezon (zacuscă), precum şi un creator de port popular din Neamţ. Astfel, ieşenii şi pelerinii vor avea ocazia să deguste dulceţuri, miere şi zacuscă de la 15 producători din judeţele Iaşi, Suceava, Neamţ, Olt şi Prahova”.

Nu sunt un mare susţinător al „târgurilor de tradiţii", dar ceea ce am văzut acolo mi-a arătat varietatea şi fantezia unei civilizaţii tradiţionale a gustului, din care noi nu am mai moştenit decât resturi. Dulceţuri sofisticate de trandafir, combinaţii uluitoare, gen pepene verde şi castraveţi, realizate de o economistă din Ucea, judeţul Braşov. Spune modest că totul a început „ca un hobby, am vrut să perpetuez memoria bunicii mele, ea era mare gospodină, de la ea am reţete...". Trecerea de la bucătărie la marketing se face firesc, sunt invitat de autoarea delicateselor „să gust din fiecare şi să experimentez". Alt producător propune „ţuică mănăstirească", se văd în sticlă nişte firişoare lungi, vegetale, sunt rădăcini de schinduf, o iarbă aromatică pe cale de dispariţie. Sticlele sunt scumpe (60 de lei litrul, adică 15 euro), fiind produse şi propuse spre vânzare de către o mănăstire din jurul Iaşiului. Vânzătorii nu sunt însă călugări. Murături şi conserve pentru iarnă, spectaculoase, amestec de culori de toamnă cu trimiteri gastronomice directe. Printre aceste minuni, mai multe borcane cu hribi murați și zacuscă cu ciuperci de pădure. Toate sunt produse de personalul de la o casă de copii orfani. Unul dintre aceştia, de fapt un tânăr de circa 18-20 de ani, îmi ţine o lungă prelegere despre siguranţa produselor pe care le vinde. „Domnu', să ştiţi dumneavoastră de la mine, bureţii sunt siguri, ei nu-şi amestecă sporii cu alte ciuperci otrăvitoare, dar ce mai ştie lumea de la oraş în ziua de astăzi?". Toate tonetele şi standurile de vânzare de aici afişează mare, vizibil, „Produs românesc". Cum să interpretez oare dincolo de „marketingul nostalgiei" această disperată nevoie de evocare a unui trecut gastronomic muribund? Oare autorităţile locale care au făcut posibil acest tip de târg sunt conştiente de faptul că mega-Tradiţia întruchipată de pelerinaj atrage alte „tradiţii" în siajul său[1]?

1. De ce produsele acelea, care aveau totuşi un aer atât de „comunist", de alimentară de anii '80, erau atât de atrăgătoare în ochii clienţilor? Un posibil răspuns poate fi găsit într-un studiu dedicat relaţiei dintre nostalgie, marketing şi consumator, datând din anul 2003, „Retro Shops and Retro Junkies", redactat de cercetătoarea americană Christine Goulding. În linii mari, aceasta încearcă să spună că utilizarea nostalgiei ca instrument de marketing este posibilă în primul rând pentru că asistăm acum, în logica postmodernă, la o compresiune a binomului timp-spaţiu practicată în mod curent în limbajul publicitar. Acesta din urmă profită de faptul că nostalgia însăşi lucrează astfel, comprimând dezinvolt spaţiul şi timpul. Într-o lume din ce în ce mai fragmentată, spune Christine Goulding, care suferă din pricina unei presupuse „vârste de aur" cu date variabile (anii '30, anii '70 etc., în funcţie de ţară şi de experienţele personale), nostalgia devine „o parte din experienţă, o reacţie împotriva oboselii contemporane de a fi. În contextul mai general al consumului «retro-tradiţional», nostalgia este utilizată în mod creativ pentru a furniza noi sensuri şi înţelesuri experienţelor de consum". La finalul studiului, autoarea atrage atenţia asupra unei posibile capcane a interpretării utilizării nostalgiei (*memory with the pain removed*) în tehnicile de marketing şi în comerţ, în general: toate aceste „pastişe" (simulacre) asociate cu tradiţiile retro pot părea la prima vedere jubilatorii, semne de respect şi reverenţă

Târg asociat pelerinajului, atracţia bio-eco
şi reinventarea dimensiunii economice

Pentru mulţi dintre cei care practică un astfel de comerţ itinerant în cadrul pelerinajelor, microbuzele vechi, cel mai adesea VW Transporter înmatriculate în Bulgaria, joacă rolul de hotel mobil, asigurând masă, casă, mijloc de transport, refugiu în faţa condiţiilor meteo prea dificile. Am în faţa mea un astfel de exemplu, un *van* alb-gălbui, cu vopseaua stricată de soare şi intemperii, pe care scrie mare în limba germană *Bäckerei Sauter* (Brutăria Sauter). Oare câtă pâine a cărat maşina aceasta în Germania înainte de a-şi da obştescul sfârşit în România? Uşa culisantă din lateral este deschisă, mă apropii pentru a arunca o privire fugară: depozit de obiecte religioase, un pat pliant, aragaz de voiaj, o pătură, mai multe lanterne agăţate de tavan, chiar şi un generator de curent electric aruncat într-un colţ. Doresc să fotografiez această veritabilă Arcă a lui Noe, dar proprietara a sesizat indiscreţia mea, aşa că închide uşa cu un gest grăbit, nervos chiar. Poate că ar mai trebui spus că pe parbrizul microbuzului era poziţionat un carton pe care era scris, cu creioane colorate, „ofer înmatriculare rapidă Bulgaria, telefon XXX".

faţă de trecut, dar în cele din urmă ele se dovedesc a fi un reflex şi un subprodus al culturii *mainstream* (Goulding, 2003: 65-69).

12 şi 13 octombrie 2011

Rândul, oamenii, împrejurimile. Bomboanele interetnice. Fetiţa cu chibriturile sau despre prezenţa fotoreporterilor pe teren. Fosta Baie Turcească a fost transformată în teatru alternativ. Covoare şi haram. Distribuţia de sarmale şi obsesia curăţeniei alimentare. Jandarmul transilvănean în lumea „pupătorilor de oase". Campania de distribuţie de hrană a supermarketului. Viaţa de noapte a sărbătorii. Incidentele sunt vânate hulpav de către mass-media.

Mă pregătesc să încep observaţia directă a rândului de aşteptare şi a ceea ce se întâmplă în legătură directă cu acesta, având în minte una dintre ştirile referitoare la pelerinaj, publicată într-unul dintre ziarele locale din Iaşi. *Bună Ziua Iaşi* vorbeşte despre faptul că „anul acesta rândul a fost îngroşat intenţionat de către jandarmi", pentru ca „să se meargă mai repede, iar aşteptarea să fie mai scurtă". Ajutat şi de legitimaţia de jurnalist pe care o port agăţată de rever, încep să „cobor" de-a lungul râului uman aşezat între barierele de metal ale jandarmeriei, pornind de la raclă către „baza rândului", pe care nu o pot decât bănui deocamdată, pierdută pe străduţele ce şerpuiesc în spatele mitropoliei. Două imagini puternice, chiar în „zona zero" a acţiunii. Unu: o pelerină iese din sasul de acces unde se află depusă racla Sfintei având aşternută pe cap o batistă mare, galbenă, bărbătească, aşa cum se poartă vara pentru a te proteja de soarele prea puternic. După ce a părăsit complet zona, o pot vedea cum dă jos cu grijă de pe cap batista, o împătureşte cu grijă sărutând-o, apoi o aşază undeva într-un buzunar interior al hainei de piele neagră cu care este îmbrăcată. Doi: o fetiţă sărmană, de şase-şapte ani, de o frumuseţe angelică, are în grijă rama metalică plină de nisip unde se aprind lumânări de către pelerinii aflaţi în zonă. Este îmbrăcată într-un trening roşu aprins, prinde lumânările cu graţie şi delicateţe, parcă ar fi fetiţa cu chibriturile, varianta de pelerinaj. Cum se lasă seara şi lumina este puţină, chipul slab al copilei, ochii ei mari şi negri sunt luminaţi discret de flacăra lumânărilor. Doi fotoreporteri, doi vulpoi de presă, au simţit şi ei „prada"; îi văd cum schimbă rapid obiectivele de pe aparatele foto, încep să tragă cadru după cadru cu copila ce continua să aranjeze cuminte şi nepăsătoare nisipul, lumânările, să strângă resturile de ceară moartă. La sfârşitul click-urilor şi zoom-urilor repetate, cei doi bărbaţi îşi arată unul altuia fotografiile furate de la distanţă. Par a fi satisfăcuţi, ba mai mult, unul scoate telefonul mobil şi-l aud cum spune: „Şefule, am găsit ce-ţi trebuie. Hai că-ţi trimit acum, să mă contactez la Internet. Cinci minute, maxim, şi a plecat".

Nu departe de locul în care rândul „curge" pe lângă curtea interioară a Facultăţii de Teologie, o femeie rromă împarte bomboane şi alte dulciuri unui copilaş venit la pelerinaj cu părinţii lui de mână, doi tineri

corect îmbrăcaţi, în jurul vârstei de 30 de ani. Copilul este foarte bucuros, alege din punga mare de plastic mai multe bomboane îmbrăcate în ţiplă violent colorată; reuşesc însă să surprind şi reacţia părinţilor, erau flataţi şi, cum să spun, jenaţi, dar nu puteau să refuze gestul femeii. Încă o dată, pelerinajul se dovedeşte a fi unul dintre puţinele locuri din ţară unde românii şi rromii interacţionează direct, prin forţa lucrurilor, şi o fac natural, fără resentimente vizibile. Profit de prezenţa mea acolo şi de starea de comuniune creată ad-hoc de distribuţia de bomboane şi-l întreb pe cel care părea a fi conducătorul grupului de ce au adus cu ei şi anul acesta la pelerinaj covoare, „le daţi de haram?". „Da, da, e de haram. Adică e ceva din inimă, pentru Biserică şi pentru oameni, să ne meargă bine după aceea tot anul şi nouă!" Un alt bărbat ascultă cu atenţie, apoi simte nevoia să intervină şi el: „Haram este o tradiţie veche la noi. Aşa se face, aşa am pomenit noi. Se mai dă şi de mâncare pentru Sfânta, tot un haram este şi asta".

Alte observaţii punctuale. Cazarea pelerinilor continuă să rămână o iluzie, pentru că pelerinul de la Iaşi sau din alte părţi nu prea se cazează, doarme în tren, în maşină sau în picioare, în rândul de aşteptare. Primăria a amplasat totuşi aceleaşi corturi albastre de anul trecut, lungi, goale, umede, populate cu bănci de lemn inconfortabile, ca cele din parcuri. Singura schimbare constă în faptul că, de data aceasta, ele sunt aduse mai aproape de inima acţiunii şi amplasate undeva pe lângă Facultatea de Teologie Ortodoxă, foarte aproape de rând deci, şi nu lângă Teatrul Naţional, ca în anii trecuţi. Dacă pelerinii refuză aceste corturi, sau le utilizează în număr foarte mic, atunci de ce mai sunt ele ridicate? Pentru mass-media şi PR, în primul rând, pentru a arăta „grija" faţă de pelerin, se înscriu în aceeaşi logică a distribuţiei de sarmale comunitare. Iar Biserica, cu ajutorul lor, construieşte imaginea unui pelerin ideal, venit de la mare distanţă, obosit, de care trebuie să avem grijă, un pelerin „spiritualizat", departe însă de realitatea de pe teren.

Fosta „baie turcească" a oraşului, clădire splendidă în stil maur de la începutul secolului XIX, acum o ruină, a devenit un important punct de reper pe harta „undergroundului" local. Concerte rock, piese de teatru, expoziţii de fotografie, locul a fost salvat de o mână de artişti entuziaşti şi fără mijloace. Pe faţada clădirii este suspendat un panou care semnalează prezenţa pe afişul sălii improvizate din interior a spectacolului intitulat „Feromonii", având-o ca autoare pe Theo Herghelegiu, nume important al scenei alternative. Chiar sub acest afiş conceput destul de provocator, un grup de femei în vârstă, de la ţară, încercau să profite de ultimele resturi de lumină ale zilei de 12 octombrie pentru a scrie chinuit, folosind un rest de carton ca suport, acatiste şi pomelnice.

Gigantul alimentar Carrefour este implicat într-o campanie de tip C.S.R. insolită: împarte sendvişuri şi fructe celor aflaţi în rând. Operaţiunea este efectuată de mai multe tinere drăguţe, *promoteriţe*, după cum se numesc ele în noua limbă română; sunt aceleaşi pe care le putem vedea vara pe plajă făcând reclamă unei noi mărci de bere sau

colindând barurile la modă din marile oraşe cu genţi de umăr pline de ţigări şi brichete „promoţionale”. Oricum, ele păreau a fi foarte obişnuite în a se adresa unor persoane necunoscute, iar pelerinii acceptau cu plăcere mâncare şi ceai cald de la fetele cu şepcuţe roşii[1]. Nu departe de zona unde activează Carrefour are loc o altă distribuţie de mâncare, mult mai „clasică” de data aceasta. O familie de patru persoane, soţ, soţie şi două fiice studente, coboară dintr-un Opel Vectra uzat, dar foarte bine lustruit pentru ocazie. De altfel, familia cu pricina, originară din Bacău, după numerele de înmatriculare, are obsesia curăţeniei, a ordinii. Hrana distribuită public trebuie să fie curată, să nu le trezească suspiciuni pelerinilor-beneficiari. Capul familiei, supraponderal, s-a încins cu un şorţ de bucătărie de un alb imaculat, cu greu îl încape pânza, şi a început să descarce din portbagaj zeci de caserole din plastic pline cu sarmale cu miros îmbătător. Mama şi cele două fiice au intrat şi ele în acţiune, tot prin a îmbrăca un şorţ alb, apoi au început să distribuie la rând hrana, însoţită de un pahar de vin sau de suc, după cum dorea fiecare. Sunt tăcute, eficiente, ascultă de tatăl vizibil încântat de rolul asumat şi de efectele acţiunii în curs de desfăşurare. Am urmărit cu atenţie acţiunea: succesul ei a constat în transmiterea unei imagini de curăţenie şi igienă impecabile (o pomană de la oameni curaţi, civilizaţi, spun pelerinii), iar mirosul, mirosul de sarmale proaspete, aţâţă nările pelerinilor obosiţi şi extenuaţi de ore de aşteptare în picioare.

Nu sunt singurul care priveşte cum se derulează acţiunea. Un tânăr jandarm, înalt, blond, filiform, cu un puternic accent ardelenesc supraveghează atent scena. După accent, este din Ardeal – anul acesta au fost aduşi şi jandarmi din unitatea operativă Târgu-Mureş. Ei au avut în grijă mai ales sectoarele de „început” ale rândului, acolo unde aşteptarea este mai uşoară, tensiunea mai mică. Restul pelerinajului a fost acoperit de jandarmii din Bacău, stâlpul ordinii şi disciplinei de la Iaşi. Revin la jandarmul meu de la Târgu-Mureş, provoc un dialog, îl întreb dacă nu „serveşte” şi el sarmale, „că aşa este obiceiul aici la noi la Moldova”. Recunoaşte că este primul an de serviciu la Iaşi şi „nu înţelege ce se petrece aici. Oamenii ăştia sunt nebuni, naivi, toate astea ca să pupe o mână de oase”, spune cu uimire, dând din cap. Parcă am simţit în spusele sale şi o umbră de dispreţ regional faţă de „moldoveni”, presupuşi a fi mai înclinaţi către superstiţie şi misticism. Mă întreb totuşi dacă el, la rândul său, nu aparţine unui cult neoprotestant. Ar fi fost interesant să mai continui discuţia cu el, dar devenise prea bănuitor în faţa întrebărilor mele[2].

1. Pe site-ul oficial www.carrefour.ro, consultat în 14 octombrie 2011, la secţiunea „comunicate de presă” erau marcate următoarele: „Carrefour Iaşi a sărbătorit împreună cu pelerinii! Timp de două zile, 12 şi 13 octombrie, Carrefour a oferit mâncare pelerinilor veniţi la Iaşi pentru Sfintele Moaşte ale Cuvioasei Parascheva”.
2. Osemintele umane constituie unul dintre cele mai importante simboluri biblice, deoarece dintotdeauna în oase şi reprezentarea acestora a existat

Rândul de noapte. Anul acesta, la Iaşi, parcă îmi este mai clar ca niciodată faptul că există un raport special între rând, noapte, starea de spirit a oamenilor, comerţ, supravegherea jandarmilor, muzica din aer, totul. În jurul orei 19.30-20.00, încep să sosească grupuri numeroase din infanteria grea a pelerinajului, adică oameni originari din regiunile rurale ale Moldovei, hotărâţi şi pregătiţi să rămână peste noapte, să înfrunte orice obstacol, meteorologic în primul rând. Printre ei şi multe familii cu copii, unii dintre ei destul de mici, de cinci-şase ani. Ştiu că îi aşteaptă minim 12-14 ore de aşteptare în noapte şi frig, posibil şi ploaie, dar sunt hotărâţi să rămână peste noapte, se vede şi se simte acest lucru, cei mici sunt foarte bine îmbrăcaţi, iar părinţii poartă cu ei şi pături de rezervă, în care vor fi înfăşuraţi copiii în caz de nevoie. Nu ştiu ce să (mai) cred, este vorba de o atitudine kamikaze a părinţilor,

---

„o sensibilitate deosebită care acţionează asupra stării psihologice a individului". Oasele mai simbolizează secretul conştiinţei individuale, vârsta şi înţelepciunea omului; puterea de pătrundere în interiorul acestora, pentru a ajunge la măduvă, este prezentă în Cartea lui Iov, unde „starea măduvei indică vârsta omului" (Cocagnac, 1997: 243-244). Poate nu întâmplător, unul dintre cele mai „dure" şi depreciative calificative la adresa pelerinilor care pot fi întâlnite pe forumurile ziarelor care publică articole tematice sunt acelea de „sugători de oase de moaşte", „mâncători de măduvă de mort", ceea ce arată însă, indirect, că încă s-a păstrat şi perpetuat ideea că în oase există o viaţă latentă, materialul necesar unei posibile învieri, rămăşiţele sfinţilor, chiar şi desacralizate păstrând o „disponibilitate" pentru viaţă (Cocagnac, 1997: 244). Ambivalenţa „spurcat, stricat" *versus* „putere misterioasă, sacră, speranţă", inerentă în imaginarul popular corpurilor sfinte, moaştelor, este necesară păstrării unor „anumite convenţii sociale", fiind o forţă ordonatoare a societăţii. În cursul anului 2009, am intrat în posesia unei broşuri de circa 20 de pagini, bogat ilustrate, intitulată *Cultul Morţilor şi al Moaştelor*, editată de pastorul Florea Daniel Cristian, care nu uită să precizeze în „Cuvântul introductiv" faptul că autorul este „ex-preot ortodox". Dincolo de argumentele împotriva cultului morţilor şi al sfinţilor specifice teologiei protestante şi neoprotestante, ceea ce mi s-a părut extrem de interesant a fost modul în care era ilustrată această broşură; pe lângă fotografii cu relicve celebre fotografiate din plan apropiat sau imagini „zoomate" astfel încât să fie sugerată moartea, frica, procesul de descompunere oprit oarecum din evoluţia sa, în corpul de text sunt inserate şi câteva fotografii din care se poate recunoaşte pelerinajul de la Iaşi, Sfânta Parascheva: rândul de aşteptare, purtarea raclei în procesiune, racla însăşi sărutată de un copil ţinut în braţe de către mama sa. Autorul acestei broşuri avansează o explicaţie socială a pelerinajului de la Iaşi: „când un milion de persoane venite din toată ţara se înscriu în *audienţă* [italice în original] la Sfânta Parascheva adăpostită la Iaşi, iar alte sute de mii, poate milioane, pândesc lacrimile icoanelor sau apariţia Fecioarei în ipostaze lemnoase (sic!), avem de-a face cu «un uriaş fenomen social de frustrare», nu cu o creştere a credinţei în Dumnezeu" (Florea, 2009: 18). Broşura, care nu are o editură clar precizată, a fost tipărită „pentru a veni în ajutorul creştinilor ortodocşi români, făcându-i să înţeleagă că tradiţia nu are nicio legătură cu Sfânta Scriptură" (Florea, 2009: 2).

fataliști, eroi, sau ce anume? Pe măsură ce-i privesc atent pe cei din rând, îmi dau seama că mare parte dintre ei sunt pelerini cu experiență, îmbrăcați bine, au bagaje potrivite și aranjate ergonomic, posedă acea „știință a așteptării" și a răbdării ce se învață în timp, prin participarea la mai multe pelerinaje de-a lungul anului.

Rândul, ca un uriaș șarpe viu, pare a fi conștient de forța sa fertilă și distrugătoare, în același timp. Uriaș, se întinde acum pe mai mulți kilometri, pierzându-se pe străduțele adiacente Mitropoliei. Prezența jandarmilor care fac manevre, mândri și profesioniști, a mașinilor de poliție cu girofarurile în funcțiune, zgomotul de la generatoarele electrice ale comercianților, totul dă naștere unei atmosfere aparte: pelerinajul de la Iași. Da, de fapt, acesta-i pelerinajul care-mi place, care mă vrăjește prin forța și atmosfera sa.

Nu sunt singurul care urmărește atent această adunare, în așteptarea unei întâmplări ieșite din comun, care să dea sens și înțeles faptelor. Unei femei în vârstă îi vine rău, cade din picioare, se lovește la cap și la nas, începe să piardă sânge, mult sânge gros și roșu începe să-i curgă izvor din nas. Tulburare, rumoare, dar o ambulanță ajunge aproape instantaneu la fața locului. Scena este surprinsă însă de o echipă de televiziune. Violența și insistența extremă a cameramanului, care se introduce în mijlocul echipei de intervenție, aproape împiedicând-o să-și facă treaba. După ce femeia este urcată în interiorul ambulanței, individul lipește cu zgomot obiectivul camerei de filmat de geamul din spate al ambulanței, „trosc" face contactul acesteia pe sticlă, continuă să filmeze, să fure de fapt cadre și din interior. Ambulanța pleacă în trombă, cu sirena pornită. Noaptea, rândul devine vedetă, resursă și capcană pentru echipele de televiziune, fiind filmat, fotografiat, abuzat aproape de mass-media.

14 octombrie 2011

Hramul și sărbătoarea asociată. Bătălia mediatică în jurul pelerinajelor de la Iași și București. Slujba religioasă, oamenii politici și „ceilalți". Efectul utilizării în exces a microfoanelor. Micul comerț asociat pelerinajului și efectele crizei economice. Un ceai cald. Cum și ce (mai) mănâncă pelerinii de la sat și cei de la oraș.

Ajung târziu pe teren, în jurul orei 10.00, slujba arhierească a început de multă vreme pe estrada special construită la intrarea în Catedrală. Sunt obosit, foarte obosit, aseară am adormit în jurul orei 02.00, în încercarea mea de a surprinde fețele pelerinajului în noapte. Din păcate, din cauza mulțimii prezente care caută să se apropie cât mai mult de estrada unde se desfășoară slujba, drapată toată într-o pânză albastră, nu pot ajunge să văd ce oameni politici sunt prezenți la ceremonie și cum sunt așezați exact aceștia. Am putut vedea, în schimb, aseară târziu cum erau așezate cu grijă scaunele capitonate, asemănătoare cu

cele din sălile de conferinţă, sub cortul albastru. Prezenţa politicienilor în acest pelerinaj continuă să fie o necunoscută pentru mine, dar şi una dintre limitele acestei cercetări în curs. Un semn al sărbătorii care şi-a atins apogeul ar fi şi volumul difuzoarelor din jur, dat la maxim, pentru ca pelerinii să poată asculta slujba în curs de derulare. Efectul pervers este că din înaltul cerului, din pâlniile metalice suprasolicitate se revarsă asupra mulţimii o avalanşă de pârâituri şi pocnete mici şi dese, cel mai mic foşnet al veşmintelor arhiereşti sau deplasarea trepiedului microfoanelor transformându-se la capătul celălalt al lanţului de transmisie într-o veritabilă catastrofă audio.

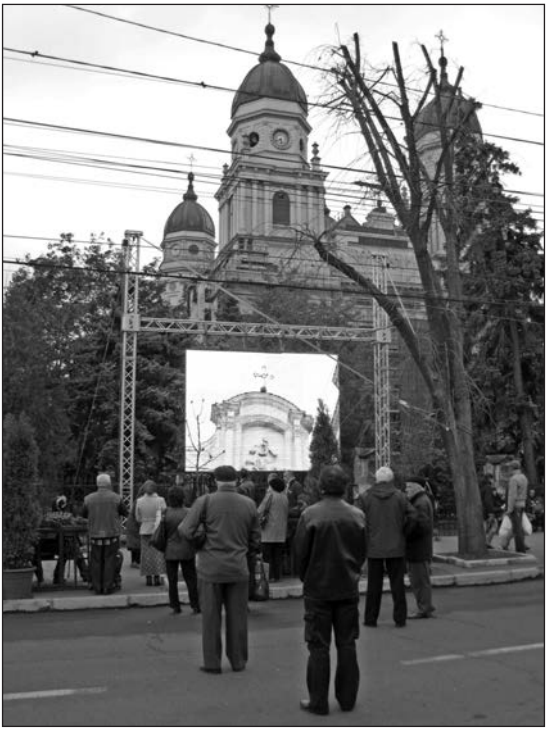

Participare mediată tehnic la slujba de hram

Ziua aceasta de teren începe printr-o discuţie cu Dan (prenume schimbat), sociolog de formaţie, dar cu doctorat proaspăt obţinut în teologie. Fost membru activ şi marcant al ASCOR Iaşi, este însoţit la sărbătoarea hramului de soţie şi de cei trei copii ai lor, cu vârste cuprinse între doi şi şase ani. Cel mai mic este urcat pe umeri, ceilalţi doi se ţin cuminţi, la propriu, de fustele mamei, fostă membră ASCOR şi ea, îmbrăcată decent, sobru. Remarc rapid faptul că anul acesta a fost prezentă mai puţină lume la Iaşi decât în 2009 şi 2010, chiar dacă mass-media şi cei intervievaţi au tendinţa de a afirma contrariul. Dan lasă să se înţeleagă, în dialogul rapid pe care-l purtăm, că ar exista o

bătălie surdă, dar persistentă și puțin vizibilă la prima vedere, în ceea ce privește „mediatizarea pelerinajelor de la Iași și București, ca și cum aici ar fi vorba de concurență! Trustul Trinitas popularizează mai mult acum pelerinajul de Sfântul Dimitrie Nou de la București și mai puțin pe cel de la Iași. E drept, pelerinajul de Sfânta Parascheva are și o tradiție mai mare, pelerini mai fideli, dar totuși!".

Este frig, chiar neașteptat de frig pentru acest moment al zilei. Se aude vocea puternică a unui bărbat trecut de 50 de ani: „Măi tată, cât am stat eu în noaptea asta și am înghețat la rând nu am mai înghețat din armată când făceam de gardă". Un băiat îmbrăcat într-un trening din plastic albastru (oare el nu suferea de frig?), genul de persoană pe care o poți întâlni în intersecțiile din București spălând parbrize pentru un bănuț aruncat grăbit pe fereastra mașinii, are pe braț un teanc gros de ziare, un ziar local foarte cunoscut. Se vede clar că distribuitorul de presă face și el un mic ciubuc de început de zi, pentru o bere rapidă. Pelerinii aflați la rând aproape că smulg ziarele de pe brațul tânărului. Nu par să acorde nicio atenție faptului că este vorba de numere mai vechi de o săptămână, topite prin împărțire la rând.

Mă retrag pentru a bea un ceai cald într-un comerț improvizat într-una dintre curțile caselor aflate pe strada unde se găsește rândul de așteptare. Mai exact, este vorba de o familie care a scos din balamale ușa de intrare în curtea plină de iarbă, acolo unde a instalat mai multe mese din lemn acoperite cu pânză albă, un grătar artizanal și un samovar rusesc, o antichitate, mă întreb oare de unde l-au dezgropat. Conducătorul afacerii este capul familiei, un bărbat burtos de circa 60 de ani, care se cam plictisește și are chef de vorbă. Pentru el, numărul de pelerini crește de la an la an, dar este vorba de „oameni săraci, majoritatea dintre ei nu au bani nici măcar să-și cumpere un covrig, colea, uite, ăștia de pe masă jumătate-i vând, iar jumătate îi dau de pomană, vai de viața lor". Îl ascult dând din cap aprobator, tema aceasta a sărăciei cronice a pelerinilor apare în toate discuțiile pe care le-am purtat cu comercianții din zonă. Inclusiv cu cel care vindea gogoși puțin mai departe, frecându-și mâinile de frig ce era. L-am întrebat, mai mult pentru a-l provoca: „A început foamea și la mata?". El a prins gluma imediat, răspunzându-mi, „Ei, cine are bani cumpără, cine nu stă și suflă-n pumni!". Grătarul cu mici se află acolo, în curte, a dorit să „încerce piața acum două zile", dar nu prea a mers, așa că a renunțat. „Mirosul de mici, știți cum este, pofticios, i-a mâniat pe mulți oameni din ăștia, așa, mai cu capul în sac, așa că m-au reclamat la poliție, să-l închid, că nu merge cu pelerinajul". În timp ce discutăm amical despre incompatibilitatea funciară între micul național și necesara asceză pelerină, în curte intră un bărbat scund și gros, desprins rapid din trupul rândului din apropiere, sub privirile fals-îngăduitoare ale unui jandarm. Omul cere o cafea, dar vânzătorul îi propune și un „întăritor" la cafea, acceptat bucuros, așa că în lichidul cafeniu și aburind din paharul de plastic alb își mai găsește locul și o mică doză de 50 de mililitri de rom ieftin.

Pe mai multe cuburi de beton aflate în perimetrul dintre curtea Mitropoliei și locul unde se găsesc tarabele cu obiecte religioase, un grup de țărani care tocmai au „trecut pe la Sfânta" încep să mănânce tacticos zacuscă adusă în borcane de acasă, caraşi prăjiți în mălai, câteva pulpe de pui, struguri cu boaba mică, cu pâine, mere și pere de grădină, cozonac. Mănâncă tacticos, fără grabă, așa cum au mâncat sute de ani la marginea ogorului, nu le pasă de forfota din jur. Un bărbat din grup are un briceag cu plăsele de os, decupate sub formă de pește, cu lama subțiată de atâta întrebuințare; taie felii dintr-o pâine mare, coaptă pe vatră, pâinea este ținută la piept ca un copil sacrificat. Prin contrast, un alt grup de pelerine, „urbane" de data aceasta, mănâncă sendvișuri ambalate în aluminiu, foșnesc zeci de pungi și punguliţe de plastic. Mai apuc să aud replica unei femei: „Pateul este de post, a, da, mulțumesc, altfel nu aș fi putut să servesc, pentru mine postul este foarte important".

București, decembrie

6 decembrie 2011

Câteva note rapide, încerc să sesisez schimbarea față de anii trecuți. Pelerinajul s-a maturizat. Toleranța zero a jandarmeriei, reglementarea strictă a comerțului. Cine ne (mai) sunt pelerinii? Frânturi de dialog surprinse în rând. Cum se fabrică o știre despre pelerinaj.

Prima senzație, pregnantă: față de anul trecut, pelerinajul s-a schimbat, s-a profesionalizat. Acum am de-a face cu un pelerinaj „profesional" care s-a maturizat: avem garduri, jandarmi, rândul este modelat și condus pe un traseu prestabilit, cu „tactică operațională" de jandarmerie. Chiar și trupele de jandarmi s-au schimbat: personalul are acum în dotare veste de protecție speciale din Gore-Tex, cu un design atrăgător și practic. Îi văd cum descarcă celebrele garduri metalice bleumarin dintr-un camion parcat nu departe de zidul de incintă al bisericii. Parcagiii, foarte numeroși de obicei în zonă, au dispărut complet; anul trecut ei se făceau remarcați prin ajutorul informal pe care-l dădeau polițiștilor locali în organizare, ca niște oameni „de-ai casei", inițiați în problemele zonei. Erau raşi, frezați, îmbrăcați la patru ace. Să fi fost ei oare vânați de către jandarmi? Preoții bisericii să le fi interzis prezența? – nu-mi explic prea bine motivul absenței lor.

Vânzătoarea de ciorapi și șosete de lână din Argeș, Corbii de Piatră, e o femeie pe care o cunosc bine, am întâlnit-o cu micul ei comerț de „tradiție" la toate pelerinajele la care am participat. Stă supărată în ploaie măruntă, la mare distanță de „epicentrul" acțiunii și de rând, luată la ochi de oamenii de ordine. Supărată, îmi spune că „anul acesta nu te mai lasă nici să te apropii de oameni, nu pot să vând nimic, am venit degeaba". De altfel, o caracteristică a locului este reglementarea

strictă a comerțului, în curtea interioară a acestei biserici monumentale de la kilometrul zero al țării nu sunt tolerate decât punctele de vânzare „oficiale", bătălia pe resursele financiare este deci strict delimitată. Chiar și vânzătoarele de crizanteme și busuioc uscat sunt ținute la mare distanță de gard, ceea ce nu se întâmpla anul trecut. Stând la rând, am putut observa doar o singură vânzătoare de busuioc, care-și dosise „marfa" într-o sacoșă mare din pânză și o propunea pelerinilor spre vânzare pe sub mână, cu gesturi furișate.

Comunicarea cu jandarmii se dovedește a fi încă o dată foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Întreb cum se face că anul acesta sunt prezenți la un pelerinaj atât de mic. Răspuns: „Așa ni s-a cerut, așa facem". La fel ca și la Prislop, Cernica sau Curtea de Argeș, jandarmii sunt foarte calmi, relaxați, știu că este vorba de o adunare publică fără probleme deosebite.

Componența rândului de așteptare: 100% pelerini urbani, originari din București. Nu poartă bagaje, sunt foarte mobili, își „țin locul" unul altuia, exact ca în timpul cozilor din penuria anilor 1980. Distanța fizică dintre pelerinii de ocazie este mult mai mare decât la Iași. O altă trăsătură a micro-pelerinajelor urbane de acest tip constă în distanța interpersonală, mereu este respectată. În acest caz precis, din cauza ploii mărunte ce cade neîncetat, distanța dintre persoane este accentuată și de prezența umbrelelor pe care le poartă deschise deasupra capetelor majoritatea celor prezenți.

Frânturi de dialog surprins la rând: „Să vedeți, doamnă, cât de frumos și ce organizare au putut să aibă la Sfântul Spiridon! Chiar și gardurile jandarmilor erau împodobite cu flori!". Tentativa de „spiritualizare" a rândului: femei și bărbați citesc preocupați acatiste, vieți ale Sfântului Nicolae și cărți de rugăciuni, parcă încercând să pozeze, să adopte, mai degrabă, imaginea „bunului pelerin".

Echipele de filmare ale televiziunilor Realitatea TV și Antena 3, reporter însoțit de un cameraman, se pregătesc febril să transmită „directele" de la ora 10.00. Scenografia transmisiei: prim-planuri pioase (mai ales cele patru icoane-banner de mari dimensiuni aflate în pridvor), gestul aprinderii lumânărilor, contactul direct și sărutarea pioasă a raclei etc. Am urmărit cu atenție și cadrele de rezervă pe care le trăgeau cameramanii în pauze: doar chipuri de pelerini și gesturi excepționale (cum ar fi o doamnă în vârstă, mirosind puternic a naftalină și a casă veche, purtând o pălărie cu o arhitectură complicată. Se oprește, o scoate cu grijă de pe cap pentru a o atinge de raclă, au remarcat-o imediat. Nimic din arhitectura complexă a ansamblului, împrejurimi, rândul desfășurat în lungimea sa. Mai este filmată, arsă aproape de lumina lămpii de cameră, o femeie care șade în genunchi, pe scările de la intrarea în pridvor, privind în sus, pierdută, într-o stare extatică de rugăciune profundă. Nu-i simte și nu-i bagă deloc în seamă pe cei care o filmează.

Impresia vizuală puternică a zeci, poate sute de mici candele din plastic roșu, alb și galben, care ard cu flacără mică, dar puternică pe

un fel de „rafturi” din PFL. Ansamblul seamănă mult cu cel din bisericile catolice, cu celebrele lor stelaje metalice unde se aprind candelele-ofrandă. Lumânările de ceară se aprind însă afară, în exteriorul pridvorului de la intrare, în două cutii mari de tablă afumată, cu ușiță de închidere, marcate „vii” și „morții”. Iar peste toată acțiunea domnește în pridvor cel care (bănuiesc că) este preotul-paroh al bisericii Sfântul Gheorghe Nou, după autoritatea naturală pe care o degajă, sfaturile și ordinele pe care le dă în jur. Este bine plasat, lângă raclă și intrarea propriu-zisă în edificiul religios. Cât timp nu este solicitat de televiziunile din jur să acorde interviuri cu privire la pelerinaj, miruiește pelerinii care au reușit să se închine la moaște. Este interesant de observat cât de mult „control” al acțiunii se ascunde de fapt într-o singură persoană.

2012

Suceava, iunie

22 iunie 2012

Gloria apusă a oraşului Suceava. Viaţa de cartier, între Margareta Pâslaru şi ţigările Plugarul. Pangarul librărie şi anticariat. Discuţie cu agentul de pază din curtea mănăstirii: avem şi noi jandarmi! Sfântul Ioan cel Nou, un sfânt încercat de vremuri şi de oameni. Raclă, nu sicriu! Voluntariat ortodox şi pregătirile pentru sărbătoare.

Trezit cu noaptea-n cap, ajung la Suceava destul de devreme, în jurul orei 11.00. Hotelul unde sunt cazat păstrează urmele „luxului" comunist, de la lampadarele de alamă, complet demodate, la interioarele grele, drapate cu catifea albastră, acum plină de praf şi ponosită. Inutil să mai adaug faptul că unitatea aparţine unui mare lanţ internaţional de hoteluri şi turism. Noul proprietar i-a schimbat numele, a adăugat un Internet fără fir, câteva aparate ieftine de aer condiţionat şi cam atât. Primul dialog îl port cu tânărul de la recepţie, foarte tăcut şi taciturn, în jur de 26-27 de ani. „Pelerinajul *a pornit* aici la noi prin 1994-1995, pe când eram eu foarte mic, mergeam acolo cu bunicii mei". Întreb dacă în perioada pelerinajului este o mai mare afluenţă la hotel, dacă s-a întâmplat să aibă şi pelerini cazaţi aici. Răspunde brusc, parcă iluminat, „Da, da, să ştiţi că mai vin, nu mulţi, dar mai vin. Dar sunt oameni săraci, se vede că au strâns cu greu banii pentru o noapte de hotel. Iar cu criza asta, eu văd cum se restrânge numărul de pelerini, vin mai mult de aici din zonă şi mai puţin din celelalte regiuni ale ţării, aşa cum se întâmpla prin 2005-2006. Atunci veneau cei mai mulţi". Răspunsul său îmi confirmă încă o dată faptul că, în ochii majorităţii celor cu care am stat de vorbă până acum, „vârsta de aur" a pelerinajului a coincis cu mini-boom-ul economic din perioada 2005-2008, urmând după aceea un declin lent, dar sigur, al prezenţei pelerinilor. Pe tejgheaua înaltă de la recepţie sunt risipite mai multe pliante colorate, de la oferte de livrare de pizza la masaje erotice şi „oferta turistică a Bucovinei". Ultimul este tipărit pe hârtie de lux, este în limba germană, menţionează

pelerinajul din data de 24 iunie, citez: „important pentru identitatea orașului".

Mă îndrept la pas către locul de pelerinaj, Mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou și Biserica Sfântul Gheorghe, aflată în aceeași incintă înconjurată de zid ca și Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților. Prima impresie: una de mirare, de contact cu un alt spațiu spiritual, sau, mai degrabă, cu urmele unui alt spațiu spiritual. Biserica de secol XVI, înaltă, grațioasă, zveltă, solidă, cu acoperișul format din plăci de ceramică multicoloră, domină curtea plină de arbori și de iarbă crudă, verde. Chiar lângă poarta de intrare (de fapt, un turn de gardă care încă mai poartă stema medievală a Moldovei, în curs de restaurare, plin de găurile carotajelor efectuate de către constructori) tronează un afiș de mari dimensiuni, rămas din perioada sărbătorilor pascale. Se face reclamă pentru „drumul ouălor încondeiate, turism în Bucovina", tipul de acțiune de „promovare turistică" a regiunii marca Ministerul Turismului.

Pangarul și magazinul de obiecte bisericești este găzduit într-un superb paraclis construit în jurul anului 1630 de către mitropolitul Anastasie Crimca, o clădire scundă, solidă, de mici dimensiuni, având la exterior semne de pictură mai recentă, reprezentând martiriul sfântului. Intru pe ușa cu formă de ogivă: rafturi pline de zeci de CD-uri și DVD-uri cu muzică bisericească, diverse conferințe înregistrate, cărți, obiecte de cult etc. Colecția completă a Părinților Arsenie Boca și Iustin Pârvu, „Sfinții închisorilor", volumele semnate de Dan Puric, dar și scrierile profund antisemite ale lui Nicolae Paulescu, autorul trist-celebrului volum de „fiziologie filozofică" intitulat *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria*, publicat inițial în 1913, dar cu frumoasă carieră interbelică. Recenta reeditare pe care o am în fața ochilor are titlul schimbat, tehnică de camuflaj, o strategie pentru a răspunde eventualelor acuzații de antisemitism. Gruparea tematică dedicată „Sfinților închisorilor" este dominată de lucrările dedicate lui Valeriu Gafencu.

Aleg de pe raft o carte despre Muntele Athos și scot din buzunar cardul bancar pentru a plăti cu el contravaloarea volumului. Novicea (maica începătoare) de la casă mă privește aspru, aproape că mă străpunge cu privirea pentru îndrăzneala mea de a fi scos din buzunar acest instrument al diavolului pe tărâmul luptei anti-cip. Pangarul-paraclis este conectat și el prin difuzoare la biserica-mamă de alături, grație unor afurisite de tehnologii avansate, dar care sunt bune, pentru că slujesc fidel și permit ascultarea slujbei în timp real. În timpul momentelor-cheie ale slujirii, cum ar fi de pildă rostirea „Crezului" sau a rugăciunii „Tatăl Nostru", maicile vânzătoare se opresc brusc din activitate, pliază mâinile pe lângă corp, plecând capul cu smerenie, intrând într-o stare apropiată de catalepsie, lăsându-i astfel în totală derută pe clienții aflați în interior, dintre care unii nu înțeleg prea bine explicația unei astfel de schimbări bruște de atitudine.

Lângă intrare, la exterior, pe o masă mare din lemn negeluit se află un fel de „anticariat" improvizat, cu cărți ieftine, la trei sau cinci lei

bucata, foste glorii editoriale ale anilor 1980, gen „Shogun" sau romanele poliţiste ale Rodicăi Ojog-Braşoveanu, cu eroici căpitani-miliţieni, dar şi lucrări de recuperare memorială a mareşalului Ion Antonescu, publicate pe hârtie de slabă calitate, cafenie şi plină de resturi de lemn, de la începutul anilor 1990. Mai erau expuse şi medalii şi decoraţii militare din perioada comunistă, câteva vase din cupru, pseudo-rustice, dar având patina timpului etc. Nu aparţin bisericii, dar nici nu reuşesc pentru moment să-l identific pe vânzător. Ceea ce mă uimeşte însă este faptul că nimeni nu fură cărţile sau obiectele de pe masă, cu toate că în zonă este plin de pelerini, cerşetori, trecători de tot soiul.

Ba nu, mă înşel, standul este supravegheat discret de unul dintre paznicii locali ai Mitropoliei, mă întreabă dacă sunt interesat să cumpăr ceva. Fac repede o glumă, spun că aş vrea să cumpăr *Omagiul* lui Ceauşescu, celebra carte, grea şi mare cât o canistră de benzină, devenită un fel de simbol memorial al comunismului anilor 1980. Omul începe să râdă, apoi mă întreabă dacă am venit în pelerinaj, iar discuţia se leagă firesc. „Da, aici la noi, la Suceava, avem rând, dar este mult mai mic decât cel de la Iaşi, o oră jumătate, hai, două ore de stat în picioare, dar nu ore şi ore! Şi nu-i stresul de acolo, aici oamenii stau pe iarbă, printre copaci, pe prispă sau la chilie, depinde de vreme." Apoi se opreşte brusc, mă măsoară din cap până în picioare, nu ştie prea bine unde să mă încadreze, cu toate că bănuiesc că a văzut tot felul de oameni de când este angajat aici, mă întreabă dacă am venit în pelerinaj sau doar aşa, ca turist. După ce-i confirm că sunt pelerin, paznicul spune: „Domnule, ce să zic, eu mă bucur că un om tânăr ca dumneata merge aşa, nesilit de nimeni, la pelerinaj. Veniţi aici la Suceava mai des, e linişte, e ordine, *avem şi noi jandarmi*, garduri, tot ce ne trebuie". Cu acelaşi paznic mă voi întâlni şi mâine, atunci când mă invită cordial să iau masa la trapeza mănăstirii, memoria lui vizuală fabuloasă a funcţionat. După ce stau de vorbă cu el şi mă aşez pe o piatră mare, plată, pentru a transcrie notele de teren, îmi dau seama că şi el resimte acelaşi tip de mirare pe care femeia rromă, vânzătoare de seminţe, de la Bucureşti i-a dat mai bine glas: adică cum se face că un om „tânăr", un bărbat în putere ca mine merge singur în pelerinaj? În ce constă de fapt alteritatea mea pe teren, nu ca antropolog, ci ca pelerin? Şi încă ceva, oare „consacrarea" definitivă a unui pelerinaj, în vremurile noastre, ţine de prezenţa jandarmilor?

Profit de starea de calm din jur, de prezenţa încă foarte redusă a potenţialilor pelerini şi ochesc de departe, da, acesta-i cuvântul, „ochesc", o pensionară cu un dosar de plastic în mână, plasată strategic în faţa locului unde se ardeau lumânări. Îi dau bani şi rostesc frumos numele de familie atunci când sunt întrebat „Cum vă cheamă, să vă trecem pentru pomenire". Femeia este o voluntară, strânge bani pentru ceea ce va fi Catedrala din Suceava, catedrală cu centru social, cum nu s-a mai văzut până acum în Moldova, cu pictura mai frumoasă ca la Voroneţ. Fără termopane, ca în alte părţi, doar cu lemn, ca la noi în Bucovina. Numărul pelerinilor, aici, la Suceava, depinde în primul rând de vreme.

Dacă te lasă timpul, poți să stai jos printre arbori sau în biserică, e bine peste tot, plin de pelerini din toată țara. Acum, de câțiva ani, avem aici la noi *un pelerinaj național*, dar nu a fost mereu așa. Nu, pe vremea lui Ceaușescu era diferit, cum să le dea voie? Ce, era de joacă cu Miliția atunci?"

Bagajele primilor pelerini.
Ele servesc și la „rezervarea" locului de dormit pentru seară

Intru în biserica împodobită cu o minunată pictură din perioada de glorie a artei religioase moldovenești a lui Petru Rareș. „Sanctuarul", locul unde este expus Sfântul Ioan cel Nou, este foarte bine delimitat, expus atenției, dar la o primă vedere locul este îmbătrânit, uzat de timp. Nu simt aici „lumina" și forfota continuă, preocupată, dar respectuoasă din jurul raclei Sfintei Parascheva. Îmi revin acum în minte cuvintele unei femei necunoscute cu care am stat anul trecut la rând la Iași: „Sfântul Ioan cel Nou este un sfânt mai aspru, mai greu de înduplecat". Cred că înțeleg acum mai bine ce dorea să sugereze, când mă aflu chiar în fața raclei sfântului, o piesă masivă, fabricată din lemn prețios (chiparos?), având de jur împrejur 12 plăci de metal gravate, din argint, reprezentând scene din viața și martiriul său. Mai există un strat de protecție împrejur, transparent, nu-mi dau prea bine seama despre ce material este vorba, sticlă sau plexiglas, racla fiind parcă

închisă într-un acvariu. La prima vedere, ansamblul pare imposibil de urnit și transportat în procesiune publică, iar în imaginile pe care le-am văzut anterior pe YouTube racla părea mult mai mică și mai „fragilă". Iată de ce l-am întrebat pe călugărul ce avea grijă de raclă, miruindu-i cu atenție pe frunte pe cei care treceau prin fața acesteia, „cum poate fi transportat pe stradă un *sicriu* atât de voluminos în timpul pelerinajului, așa cum am văzut eu la televizor că se face?". Călugărul mă corectează cu blândețe, zâmbind ușor, „nu se spune sicriu, ci raclă, așa este la sfinți. De fapt, sfântul nostru este mult mai mic și mai scurt, nu este chiar așa de greu". Cu un gest expert, mișcă un fel de placă de lemn și se vede într-adevăr racla originală din argint, de dimensiuni mult mai mici. „Priviți", spune călugărul, „ne trebuia ceva mai ușor, dar ce se observă a fost pus pentru că au fost probleme". Nu spune exact despre ce a fost vorba, dar lasă mai apoi să se înțeleagă că s-a utilizat această soluție a supra-acoperirii pentru că de-a lungul timpului au fost multiple încercări de a desprinde bucățele din moaște.

În perimetrul din interiorul curții Arhiepiscopiei, pregătirile pentru sărbătoare sunt în toi. Acum am mai mult ca niciodată impresia că pelerinajul nu este altceva decât o imensă piesă de teatru, cu o scenografie bine pusă la punct și actori având fiecare roluri bine precizate; jandarmii îmbrăcați în ținută de vară (este foarte cald, aproape caniculă) coboară garduri de protecție din metal dintr-un camion. Pe scena ridicată ad-hoc pentru eveniment, călugări, copii, femei, bărbați montează icoane de toate dimensiunile pe peretele de fundal, pentru imagine și „atmosferă", iar covoare populare de o extraordinară calitate și frumusețe sunt derulate pe jos (am auzit mai târziu pe cineva spunând că ar proveni de la Mănăstirea Putna, ei ar fi organizat logistica scenei, dar mi-a fost imposibil să verific această informație), în timp ce vânzătorii ambulanți își dispută, ca de obicei, locurile cele mai bune, cu vad. Scena, icoanele, covoarele, florile, curățenia locului sunt asigurate grație unui sistem de „benevolat ortodox", livrat de către toți acei oameni pe care-i întâlnești în curțile mănăstirilor din țară, nu știi de unde vin și de unde provin de fapt, dar muncesc cu vizibilă plăcere și bucurie. Femeile care fac voluntariat sunt îmbrăcate foarte „ortodox-corect", acel gen de prezență vestimentară pe care am descris-o de mai multe ori până acum, „cuviincioasă", dar parcă și mai rigidă decât în alte locuri de pelerinaj pe care le-am frecventat. Dar ceea ce mi se pare evident urmărindu-i este zâmbetul permanent de pe buzele lor, înfrângerea voinței proprii, organizarea foarte bună, într-o țară unde nu se zâmbește, nu se face voluntariat și nu există un management eficient al evenimentelor publice.

În jurul orei 20.00, pregătirile par a fi încheiate, iar eu aleg să mă întorc spre hotelul unde locuiesc. Traversez un oraș provincial pe jumătate adormit, a cărui liniște este tulburată doar de motoarele turate la maxim ale unor mărunți interlopi de cartier, ce-și fac simțită prezența pe bulevarde la volanul unor mașini negre, din care transpare însă oboseala kilometrilor parcurși pe drumurile Occidentului, în ciuda kilogramelor de ceară auto care le-au fost aplicate pe caroserie. Traversez

acum un cartier de blocuri joase, de trei-patru etaje, în aer plutește un miros de cârnați prăjiți, vinete și ardei copți, iar de la o fereastră se aude chiar și o melodie a Margaretei Pâslaru, „Lasă-mi toamnă pomii verzi,/ Uite ochii mei ți-i dau,/ Ieri spre seară-n vântul galben,/ Arborii-n genunchi plângeau". Nu eram singurul care savura melodia; de la un balcon de vizavi, un bărbat în vârstă, îmbrăcat doar cu un maiou chinezesc cu găurele, extrage tacticos o țigară fără filtru dintr-un pachet moldovenesc de „Plugarul", o aprinde și începe să dea din cap ușurel, cu gândul la tinerețe. Dacă nu mă înșală ochiul și instinctul, cred că am zărit și primii pelerini (rochie lungă și severă, sacoșă de plastic, geantă de voiaj, mers alert), „pelerini de autocar", ce doresc mai degrabă să bifeze în palmaresul lor acest punct de pe harta pelerinajelor decât altceva, deoarece sărbătoarea propriu-zisă nu a început încă.

23 iunie 2012

Avantajul faptului de a te trezi dimineața devreme. Un rând foarte „strâns" între gardurile metalice. Observ netulburat cum se închină pelerinii la racla Sfântului. Abundența pelerinilor din Maramureș. Așteptarea frăgezește. Portrete de pelerini. Micul univers al pelerinajului: colportori, pachete magice, predicatori sud-americani. După-amiază cu sarmale. Vânzătorul de cute (pietre de coasă), modernitatea galopantă și viitorul agriculturii. Memoria comunismului lovește din nou. Noaptea de veghe din curtea mănăstirii.

Mă trezesc dimineața devreme, știrile Radio România de la ora 06.00 anunță încercarea eșuată de sinucidere a fostului prim-ministru al României Adrian Năstase. Prezentatorul spune, excitat de amploarea evenimentului, de marea prăjitură mediatică din care urma să se înfrupte toată lumea, „asistăm la un *adevărat pelerinaj* la spitalul unde se găsește internat Adrian Năstase, după încercarea de sinucidere". Ajung pe teren foarte rapid, aflu că Sfântul „a fost scos" cu puțină vreme în urmă, în jurul orei 05.30. Rândul de așteptare numără cam 70-100 de persoane, nu mai mult. Jandarmii l-au „setat" ca pe un fir foarte strâns între gardurile de metal, se repetă situația de la Curtea de Argeș, două persoane cu greu pot sta umăr lângă umăr fără să se jeneze una pe cealaltă. Oare de ce? Așteptarea să dureze mai mult, așteptarea care dă naștere identității pelerinului? Dintr-o obsesie securitară? Difuzoarele din jur sunt mute, nimic nu răsună pentru moment, dar atmosfera dimineții de vară este una extrem de caldă, de tainică, la fel ca acum 200 de ani, când încă nu erau inventate aceste instrumente.

Încă se mai instalează tarabe cu obiecte religioase. Izbitoare aici la Suceava este prezența grupurilor compacte de pelerini din Maramureș, majoritatea compuse din femei, le recunoști ușor după resturile de „port tradițional", care încă mai fac parte din garderoba lor. Micrograpuri de familie, bunică-mamă-fiică (nepoată). Bunica afișează basma, fuste (poale)

și zadii, zgardă (colier din corali). Mama mai poartă doar basma, dar are șosete lungi, albe ca neaua, cu inconfundabilul logo „Nike" la capăt. Fiica-nepoată are blugi strâmți, la modă, dar asortați cu o cămașă tradițională cu decolteu dreptunghiular.

Racla Sfântului este așezată într-un fel de „baptisteriu" conic, undeva în curtea cea largă a Mitropoliei. De jur împrejur sunt geamuri, te poți apropia în voie să privești curgerea neîntreruptă a pelerinilor, modul de închinare al acestora, cum decurge miruirea lor – adică tot ceea ce nu am putut observa la celelalte pelerinaje din cauza unor constrângeri fizice și logistice evidente. La o primă vedere, imaginea ansamblului este una mai degrabă „dezamăgitoare" – nu știu dacă este cuvântul potrivit. Ochiul pelerinului descoperă o coroană din aur, foarte fin și elegant lucrată, asemănătoare cu cea a Sfintei Parascheva, aruncată parcă într-un morman de vată albă, hidrofilă. Racla propriu-zisă, vizibilă pe jumătate, este acoperită cu o prelată de plastic transparent, pe care pelerinii depun cu grijă ofranda lor bănească, în general sume mici, un leu, cinci lei, rar vezi un bilet de 10 lei. Un tânăr seminarist strânge cu atenție acatistele pelerinilor, scrie cu un pix inscripționat cu logo-ul unei mari corporații multinaționale de medicamente o cifră pe bucățile de hârtie, în funcție de suma primită, apoi introduce o parte din banii primiți din mâna pelerinilor, dar și pe cei colectați de pe suprafața raclei. Nu-mi pot da seama și nu este nimeni care să-mi spună dacă la Suceava există o tradiție istorică în a depune astfel banii, direct pe raclă, sau este vorba de un „îndemn vizual" din partea organizatorilor, o invitație indirectă de a lăsa o ofrandă materială cât mai consistentă la pelerinaj. Dar erau sume mici acolo, „bănuțul văduvei", pe undeva.

După o primă tură de recunoaștere, intru și eu în rând, la fel ca și ceilalți pelerini. „Simt ca un pelerin", adică încep să mă bucur, inconștient, de faptul că voi avea un timp de așteptare redus, rezonabil, vremea este frumoasă, răcoarea dimineții se face simțită. Mă uit cu atenție în jurul meu: parcă nicăieri până acum nu am participat la un pelerinaj atât de „rural", al oamenilor săraci, plini de nevoi, prost îmbrăcați, cu chipul sculptat de suferință. Pelerini veniți preponderent din Bucovina și Maramureș, însăși imaginea sfârșitului unei lumi rurale, sparte în bucăți de 20 de ani de modernizare accelerată. Un amic din Iași pe care l-am întâlnit puțin mai târziu lângă scena unde aveau loc slujbele religioase, un obișnuit al pelerinajelor, îmi spune că „la Iași, oamenii săraci sunt mai amestecați cu orășenii și cu cei veniți din toată țara, din cauza asta se văd mai puțin. Dar aici, la Suceava, ei vin în număr mare, și sunt singurii". Oricum, eu nu-mi pot șterge de pe retină imaginea unei Românii sărace, paupere, prost îmbrăcate și fără speranță, încolonată cuminte la rând, aici la Suceava, în data de 23 iunie 2012, la ora 06.30 dimineața.

Cu toate că rândul și evenimentul sunt extrem de liniștite, de ordonate, jandarmii sunt prezenți peste tot. Mai mult, este singurul pelerinaj la care am participat până acum la care jandarmii de pe teren poartă la brâu, vizibil, armament individual, se poate vedea tocul pistolului

calibru 7.65, model 1970. Depășitul pistol de pe vremea comunismului a fost punctul de legătură în discuția cu un jandarm care se cam plictisea pe lângă gardurile metalice și care acceptă să stea de vorbă cu „un pelerin", în lipsă de altceva. După ce i-am spus că pistolul este același cu care am pocnit și eu o dată în poligonul de tragere, în timpul serviciului meu militar, omul în uniformă se confesează; mai întâi bate arma de la șold cu vârfurile degetelor, așa cum numai un soldat știe să o facă, apoi îmi spune, mirat, „nu știu ce i-a apucat pe șefi, că aici toată lumea este pașnică". Abordăm apoi efectele crizei economice, „în alți ani, pajiștea era plină, multe autocare, microbuze. Parcă și pe vremea lui Ceaușescu erau mai mulți, Partidul îi lăsa să vină, să nu credeți tot ce se zice acum la televizor despre comunismul rău. Eu sunt născut și crescut aici în oraș, știu ce spun". La fel ca și alți jandarmi, este sceptic cu privire la „efectele pelerinajului" asupra comportamentul cotidian ulterior al „închinătorilor", după cum îi numește Biserica pe cei prezenți la astfel de evenimente: „Haide, domnule, fii serios, nu le mai lua apărarea! Toată lumea asta care vine aici se închină, evlavie, televiziune, radio, tot tacâmul, apoi beau, scuipă pe jos și înjură, nimic nu se lipește de ei". Oare de ce jandarmii aduc mereu în discuție aceste diferențe evidente între ortodoxie și ortopraxie? Profit în continuare de prezența sa și spun, deschis, „la multe pelerinaje am fost până acum, dar sincer, nicăieri nu am văzut un rând atât de strâns, ne-ați băgat între garduri ca sardinele în cutia de tablă". Jandarmul râde copios, i-a plăcut ce am spus și s-a simțit reconfortat în sentimentul său de autoritate. Răspunde, pe un ton ironic, „lasă că-i mai bine așa, vă încălziți. Așteptarea frăgezește".

Portrete de pelerini. Oamenii care au trecut deja prin fața raclei, profitând de timpul redus de așteptare, sunt așezați acum pe prispele din lemn, acoperite, care mărginesc chiliile din jurul curții. Au întins pe dușumelele proaspăt măturate ziare (doar tabloide, *Click* și *Libertatea*) sau pliante publicitare, iar peste acestea au așezat încă un strat de ștergare și pânză. Mănâncă pește mic prăjit (caras), zacuscă, ciuperci, mămăligă rece, ceapă, brânză, roșii, usturoi, conserve de pate vegetal. Alimentele sunt scoase din desagi de lână, sacoșe de plastic, genți frigorifice inscripționate cu nume cunoscute de magazine alimentare gigantice cu texte publicitare în italiană sau spaniolă, ceea ce le arată și proveniența. Un țăran trage la măsea pe furiș, la sfârșitul mesei, o gură de rachiu dintr-o sticlă mică de plastic, de jumătate de litru. Soția sa are în schimb la îndemână un termos verde de tablă, plin cu cafea. La rândul meu mănânc sendvișul insipid primit ca „hrană rece, mic dejun" de la hotel și privesc mulțumit această scenă matinală, formidabilă îmbinare de arhaic și modern.

Grup de trei bărbați, după accent îi pot ghici ca fiind din Bucovina, oameni în vârstă, au mai mult de 75-80 de ani. Se bucură cu voce tare că au ajuns „la Sfântul" și anul acesta. Unul dintre ei se joacă cu un briceag subțire, uzat. Apoi se oprește brusc, adresându-se unuia dintre

tovarășii de pelerinaj: „Vasile, unde dormim în noaptea asta? Că la televizor la vreme au spus că o să ne ploaie tare în noaptea asta, mă!”. Numitul Vasile răspunde convins că nu trebuie să-și facă atâtea griji: „Vom sta și vom povesti frumos, că avem atâtea să ne spunem. Are Dumnezeu grijă de noi!”. Vasile scoate din buzunarul de la piept un portmoneu de piele lucios, ceilalți doi râd de el, îl întreabă dacă numără banii, „nu poți să ne plătești și nouă mâine dimineață cursa, să ne întoarcem în sat pe gratis?”.

Femeie din Lăpuș, pe la 60 de ani, stă așezată pe o pătură foarte colorată. Aparține unui grup mai mare de pelerini din aceeași localitate, au închiriat un microbuz pentru a se deplasa la Suceava. Am surprins convorbirea sa telefonică, după ce mâncaseră cu toții sarmale, iar acum, odihniți și sătui, se odihneau la soare. „Da, mamă, da, mi-au luat un interviu... ProTV-ul, Antena, toate astea importante, toate. Păi era dimineață de tot, să fi fost cinci și ceva, tocmai îl scoteau pe Sfântul afară. ȘTIU SIGUR că o să mă dea și pe mine la televizor, m-au văzut cum stăteam așa, mai deoparte, cu busuiocul, cu florile în mână, venită de departe și ce și-or fi zis ei, hai mă să o filmăm și pe asta!” Femeia se plânge apoi fiicei sale că acceleratul s-a scumpit mult față de anul trecut și nu i-a rămas mai nimic de cheltuit, „nici măcar să-mi cumpăr și eu o iconiță”. Schimbare radicală de ton, cu un glas autoritar, femeia întreabă: „Auzi tu, fată, a plouat acasă? Vezi, dacă plouă, că aici la noi la Suceava cerul se anunță de ploaie, să pui toți puii la adăpost!”. Iarăși

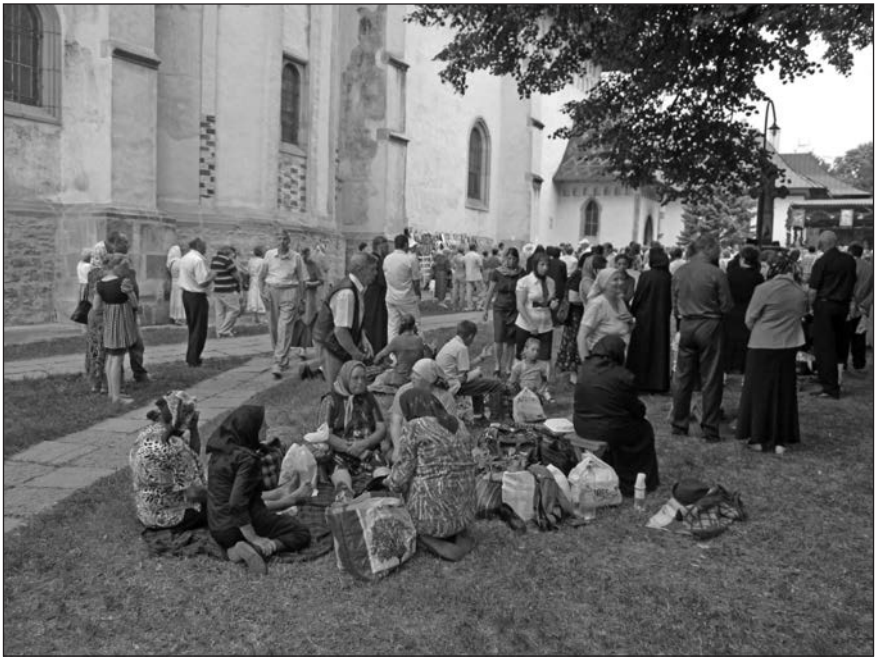

Odihna pelerinilor

trece în registrul pelerin: „Am fost la Sfântul, ba am trecut încă o dată, cum să nu, că nu era multă lume. Păi cum ce mai urmează? Privegherea la noapte, masa pe iarbă şi tot restul". Cu carnetul în mână, o ascult vorbind pe femeie, mă simt ca un hoţ de cuvinte şi brusc îmi dau seama că programul pelerinului „rural", tradiţional, nici măcar nu ştiu prea bine cum să-l calific, este total diferit de cel al „noului pelerin", pelerinul de autocar. Pentru această femeie, ca şi pentru cei trei ţărani din Bucovina, pelerinajul este o ruptură în cotidian, venirea lor aici şi modul în care trăiesc pelerinajul are o altă temporalitate, alt ritm, alt înţeles. Or tocmai acest tip de practică pelerină, care a supravieţuit cu greu anilor 1980-1990, este acum în curs de dispariţie, legată de pierderea ruralităţii.

Micul univers al pelerinajului. Tânărul rotunjor, cu barbă rară, bălaie, îmbrăcat ca un „seminarist", costum ieftin şi lucios din plastic, cravată neagră, cămaşă albă roasă la guler, vinde „pachete Maica Domnului Siriaca", strigându-şi cu glas tare, sonor, marfa. Strategie de vânzare: recită rapid, pe nerăsuflate aproape, un fel de litanie-rugăciune, iar la final, cântă ca la strană următoarele: „Oameni buni cu suflet bun, trebuie să vă spovediiiţi, trebuie să vă mărturisiiiţi", lungind mult vocalele finale. Se opreşte brusc, o ia de la capăt iarăşi, dar cu un alt text: „Icoana de aici ajută pe cei în şomaj, pe cei cu copii şi rude plecate în străinătate. *Pachetul* costă trei lei şi conţine o iconiţă, Maica Domnului Siriaca, o bucată de veşmânt, mir sfinţit. Poftiţi creştinilor, poftiţi!". Nu vindea mare lucru, fără nicio îndoială, l-am văzut dând ocol de mai multe ori rândului, uneori hărţuit de jandarmi şi de paznicii locali. Mai târziu, l-am surprins mâncând sarmale, mai multe porţii deodată, în timpul distribuţiei de sarmale ce a avut loc în după-amiaza zilei. Mi-ar fi plăcut atât de mult să vorbesc cu el, dar evita orice contact, pur şi simplu reacţiona ca un om hăituit. Oare ce l-a împins să comercializeze reproducerea celebrei icoane făcătoare de minuni de la Mănăstirea Ghighiu, judeţul Prahova, şi nu altceva? Reputaţia acesteia? Exotismul numelui?

Ştiu din experienţele mele anterioare că marile pelerinaje atrag irezistibil numeroşi „activişti" neoprotestanţi, aflaţi în preajma acestora într-o dublă ipostază: fie se folosesc de prezenţa numeroşilor pelerini pentru a face noi prozeliţi, fie pentru a „lupta" împotriva cultului sfinţilor şi adorării idolatre a moaştelor. În această logică se încadrau, de exemplu, două tinere adepte ale mişcării *Martorii lui Iehova*. Blonde, filiforme, extrem de timide, nu ştiau până la ce distanţă să se apropie de locul de pelerinaj, aşa că preferau să stea departe de turnul-clopotniţă de la intrare, împărţind stângaci un fel de broşură naivă şi strident colorată, având ca temă sfârşitul lumii. Dar acum asist la o altă scenă, mult mai neobişnuită. Un pastor neoprotestant din Brazilia (sau o biserică charismatică de sorginte sud-americană?) se învârte fără grabă prin curte. Poartă o geantă de voiaj dreptunghiulară pe umăr, are blugi şi tricou mulat marca Lacoste pe corpul atletic. L-am reperat imediat după facies, tenul măsliniu şi, mai ales, datorită felului în care vorbeşte

limba română: cântă mult vocalele, iar accentul său brazilian este complet „topit" în muzicalitatea aproape moldovenească a frazei. Dacă nu aş fi avut atât de mulţi colegi şi prieteni brazilieni în restaurantele din Elveţia în care am lucrat ca student, cred că nu mi-aş fi putut da seama de fapt cu cine am de-a face. Las totul deoparte şi încep să-l „filez", da, acesta-i verbul potrivit, „a fila", pe brazilianul meu „charismatic", i-am dat, ad-hoc, numele de cod *Samba-Man*. Samba-Man vânează din priviri omul potrivit pentru a fi abordat. Iată, apare prada, un individ trupeş, corpolent, descheiat la ultimii nasturi de la cămaşa verde-prăzuliu, care-l încape cu greu, cu o servietă uzată, pe care se sprijină pliată neglijent vesta de la costum, genul ceafă-cu-cartofi prăjiţi. Samba-Man intră imediat în vorbă cu el, îl întreabă cu ce probleme a venit la pelerinaj, ce lucrează, de unde este originar etc. Bărbatul cel gras s-a oprit şi răspunde cam fără chef la întrebări, ştergându-şi fruntea de sudoare cu o batistă la fel de mare ca o zi de vară. Este primar al unei comune din judeţul Suceava şi a venit aici îndemnat de preotul de acasă, să se roage pentru un frate internat la spitalul de boli infecţioase din Bucureşti, căruia medicii nu-i găsesc leacul, oricât ar încerca. Ce fler a avut deci Samba-Man! Dând aprobator din cap, scoate rapid din unul dintre buzunarele interioare ale genţii de voiaj o agendă mică, îmbrăcată în piele; privind peste umăr, pot vedea zeci şi zeci de nume şi adrese, majoritatea trasate cu culori fluorescente, de marker, apoi afirmă cu un accent cântat, inconfundabil, îmi pare atât de rău că nu-l pot reda, „aici este lista întreagă cu stareţi, fiecare specializat în ceva". Lasă să se înţeleagă că fratele trebuie retras din spital, se oferă să facă el un „diagnostic gratuit", apoi spune „îl băgăm rapid în *reţeaua* noastră". Ei bine, tocmai acest derapaj lingvistic îl bagă la bănuieli pe trupeşul primar, care părea aproape cucerit de perspectiva unui nou tratament, spiritual de data aceasta. Am văzut bine cum s-a schimbat brusc la faţă atunci când a auzit de „reţeaua noastră". „În ce îl băgaţi, mă?" Fără să aştepte răspunsul, a strâns mai bine haina de pe braţ şi s-a îndepărtat îngrijorat. Samba-Man nu pare prea afectat, continuă să se plimbe circular în perimetrul de la intrarea în incintă, ca un păianjen cu cruce în aşteptarea unei noi prăzi nevinovate.

După-amiază cu sarmale. Dintre toate pelerinajele la care am participat până acum, cel de la Suceava mi se pare a fi un fel de „paradis" al distribuţiei de sarmale, prin numărul celor care împart delicioasa hrană, porţiile generoase oferite, faptul că oricine este pregătit să facă acest gest este bine primit de autorităţi şi forţele de pază.

Un VW Golf înmatriculat în Bulgaria, culoare albastru azur, foarte la modă în anii 1990, este parcat nu departe de zidul de incintă al Arhiepiscopiei, lângă intrare şi locul de maximă afluenţă pelerină. Din el coboară patru persoane, un cuplu foarte tânăr şi un altul în vârstă, cred că era vorba de bunici şi nepoţi, după relaţiile cordiale de respect dintre ei. Urmează obişnuita „scenografie" asociată împărţirii hranei: sunt scoase din portbagaj mai multe pânze albe, curate, şi feţe de masă, este poziţionată oala de sarmale, caserole de plastic, pahare de plastic

de unică folosinţă, iar unul dintre bărbaţii grupului începe să toarne vin sau suc în cantităţi cât mai egale, măsurate cu grijă, în paharele înşiruite pe o scândură de lemn. Cum caserolele de plastic nu sunt în număr suficient, iar mulţimea de oameni atrasă de mirosul aţâţător devine tot mai mare, distribuitorii iau hotărârea să servească sarmale în paharele de plastic rămase disponibile. Aşa că cei prezenţi prind cu o mână paharul plin cu sarmale, cu cealaltă sfertul de pâine albă, proaspătă, oferit graţios, căutând din priviri un loc unde să se poată aşeza pentru a mânca mai uşor. Un gard cu un pervaz înalt de ciment al unei case din apropiere este plin de pelerini care mănâncă sarmale, înşiraţi ca rândunelele pe un fir de telegraf. Mănânc şi eu sarmale şi-mi ling degetele de bune ce erau, la propriu. Ridic paharul mic de plastic, plin cu un vin roşu şi aspru, dau noroc cu un bărbat aşezat chiar lângă mine, cam de 65 de ani, sărăcăcios îmbrăcat, şi spun „să fie de sufletul cui ştiu ei, că ne-au ospătat!”. Bărbatul îşi şterge mai întâi degetele cu o batistă mare de pânză, apoi ridică şi el paharul, spunând „sănătate şi bogdaproste, că bune au mai fost, domnule! Asta da pomană, bună şi adevărată, ajunge până la cer!”.

Distribuţie de hrană (sarmale) chiar la intrarea în incinta pelerinajului

Până să se întâmple însă acest lucru, văd cum tânăra, care-şi ajută bunicii la împărţit sarmale, umple două farfurii, din porţelan de data aceasta, cu sarmale şi se îndreaptă cu pas legănat spre unul dintre microbuzele albastre ale jandarmeriei. Aceştia o sorb din priviri, atât

pe ea, cât şi promiţătoarea hrană, refuză la început să le primească, spun că nu le permite regulamentul, acel obişnuit joc al refuzului ritual al hranei, atât de curent în România. În cele din urmă, sarmalele sunt primite, oamenii în uniformă, înfometaţi şi ei ca noi toţi cei din jur, încep să mănânce agale, cu vizibilă plăcere. De ce le-a oferit fata sarmale şi jandarmilor? Pentru că oricum „starea de comunitate" creată ad-hoc îi impunea acest gest? Le-a cumpărat bunăvoinţa, faptul că s-a permis apropierea de punctul cel mai animat al sărbătorii? Sau este vorba de supravieţuirea unei reguli arhaice, curentă în societăţile rurale, de a oferi mereu ce este mai bun, mai de valoare stăpânului, celui care deţine puterea în grup? Ceea ce mi s-a părut extraordinar aici la Suceava este că nu există acea „obsesie a curăţeniei", a organizării igienice a distribuţiei de hrană, aşa cum se întâmplă de pildă la Bucureşti, acolo unde am avut impresia în ultima vreme că se distribuie sarmalele pelerine nu pentru pelerini, ci mai degrabă pentru mass-media şi ochiul camerelor de filmat. Aici la Suceava, paharele, caserolele de plastic, şerveţelele folosite sunt abandonate cam peste tot. Din vreme în vreme, nişte persoane cu coşuri mari de nuiele în braţe (voluntari?) trec şi le adună pentru a le stoca în tomberoane mari de gunoi. Uneori chiar şi pelerinii prezenţi în curte făceau acest gest, ceea ce furniza adunării un aer plăcut de „serbare câmpenească".

Primarul Sucevei, Ion Lungu, unul dintre cei mai longevivi primari ai României, împarte an de an în perioada pelerinajului „5.000 de porţii de sarmale şi 5.000 de sticle de apă minerală", după cum scrie presa locală. Cortul albastru al Apărării Civile, plasat strategic, chiar lângă turnul de intrare în mănăstire, îi serveşte ca bază logistică. Zeci de camere video şi foto sunt aţintite asupra feţei imobile a domnului primar care, secondat de soţia sa, împarte sarmale frumos ambalate în caserole de plastic pelerinilor grupaţi într-un soi de „mini-rând" auxiliar, creat special pentru ocazie. Sarmalele „oficiale" beneficiază de o impecabilă punere în scenă pentru a sublinia senzaţia de ordine, disciplină, igienă, organizare. „Este pentru toată lumea, nu vă înghesuiţi", repetă membrii poliţiei locale, prezenţi în număr foarte mare în zonă, cu vădită spaimă de eventuale busculade care ar putea fi imediat vânate şi „exploatate" de mass-media. Mă înfrupt şi din sarmalele domnului primar Lungu, alături de două femei vârstnice din Vişeul de Sus. Sunt extrem de curioase, vor să afle ce caută „un băiat singur şi trist ca dumneata aici la pelerinaj. Te-au mânat necazurile?". Mărturisesc faptul că „vin aici la Suceava de când eram tinere, de când aveam 30 de ani. An de an am venit. Bărbaţii noştri au încercat să ne mai oprească, dar le-am pus şi noi nişte condiţii. Le-am spus că orice pot să ne ia, dar nu şi plăcerea de a veni aici. Apoi, măi băiatule, dacă mergi aici la Sfântul an de an, după aia nu mai poţi să te opreşti, ar fi nu ştiu cum, ţi-ar fi ruşine de el". Una dintre femei poartă la gât un fel de husă complicată, tricotată manual, ca o podoabă feminină de stil nou. În acea şosetă de lână prin care trece o fâşie de piele, solidă, se află un telefon mobil. Am văzut mai multe femei cu acest accesoriu vestimentar, parcă ar fi fost legate

ombilical de acest instrument de comunicare, care face parte integrantă din ființa lor. Singura explicație care-mi vine pentru moment în minte este migrația și efectele ei: majoritatea copiilor și nepoților sunt plecați să lucreze în străinătate, iar telefonul purtat pe piept, în trăistuța lui viu colorată, reprezintă singura legătură cu ei.

Ca observație generală, pelerinii din Maramureș furnizează pentru televiziunile prezente aici o notă de „excentricitate", prin felul lor de a se îmbrăca, a vorbi, au o anumită individualitate pe care ei înșiși o cultivă atent. Dar de ce sunt prezenți și atât de numeroși aici maramureșenii? O vânzătoare (benevolă) de cărți de la un stand oficial al Arhiepiscopiei, originară din Suceava, avansează următoarea explicație: „Sfântul Ioan cel Nou a poposit și în Maramureș, atunci când a fost mutat în Polonia. A făcut multe minuni acolo, iar amintirea lor s-a transmis din generație în generație. Credința ne unește pe toți din regiunea asta[1]".

1. Prezența în număr mare a pelerinilor din Maramureș a constituit unul dintre cele mai mari semne de întrebare ale cercetării de teren pe care am întreprins-o la Suceava, în iunie 2012. Un început de efort de documentare a dus la rezultate promițătoare. Astfel, încă din vremea mitropolitului Anastasie Crimca (aproximativ 1560-1629), sunt semnalați numeroși transilvăneni care veneau în pelerinaj la Suceava (a se vedea „Patericul Românesc", ediția a IV-a, Editura Episcopiei Romanului, 2001, p. 197). Cercetătoarea Violeta Barbu avansează ideea că reputația și cultul Sfântului Ioan cel Nou se extind spectaculos în secolul al XVII-lea grație unor noi prelucrări ale vieții sale, datorită a doi hagiografi greci de la curtea lui Vasile Lupu. Cultul Sfântului Ioan cel Nou a iradiat și în Ucraina Subcarpatică (Violeta Barbu furnizează exemplul unor icoane maramureșene de secol XVII-XVIII, reprezentându-l pe Sfântul Ioan cel Nou, cu trimiteri la uniatismul în expansiune din acea zonă, „dornic să-și făurească repere pentru devoțiuni. Pribegia mitropolitului Dosoftei cu tezaurul și cu moaștele Sf. Ioan cel Nou în Polonia, în căutarea protecției principelui Jan Sobieski, a răspândit faima Sfântului în Polonia, dar și în regiunile de frontieră ale Rusiei. Cum această translație a relicvelor se făcea în cadrul unor procesiuni publice, putem bănui că ea a lăsat urme puternice în memoria colectivă" (Barbu, 2008: 611-614). Părintele Simeon Florea Marian a publicat în 1895 o „schiță istorică" dedicată „Sântului Ioan cel Nou de la Suceava". Lectura acesteia s-a dovedit a fi o adevărată mină de aur pentru înțelegerea acestui pelerinaj, în mare parte datorită experienței de folclorist și etnograf a părintelui. Acesta notează că Suceava adună în fiecare an „creștini ortodocși orientali din Bucovina, Transilvania, Maramureș, Moldova și o mulțime de greco-catolici din Galiția și nu numai, din părțile mărginașe cu Bucovina, până chiar din apropierea Stryiului și a Jolcfei, unde a petrecut Sântul Ioan cât a fost în Polonia", ambiția autorităților ecleziale din acea perioadă (sfârșit de secol XIX) fiind aceea de „a face din Biserica aceasta un fel de Meca a ortodoxiei și prin aceasta să ridice prestigiul ortodoxiei" (Florea Marian, 1895: 120). Pelerinajul de la Suceava este singurul din zonă organizat în jurul unor moaște de sfinți (relicve), restul fiind legate de icoane făcătoare de minuni. Accesul peste munți al năsăudenilor și maramureșenilor este relativ ușor, cu atât mai mult cu cât el are loc în crugul verii, de Sânziene. Componenta geografică și topografia regiunii contează, orice

Comerțul și economia pelerinajului, la Suceava. Tarabele care vând obiecte religioase nu sunt foarte numeroase aici la Suceava, să tot fie cam 10-15 puncte mai importante de vânzare, plasate în imediata apropiere a zidului de incintă, pe exteriorul acestuia, de fapt. Se vând aceleași obiecte ca și la alte pelerinaje, dar ceea ce m-a surprins este starea de comunitate reală ce există între proprietari. I-am văzut mâncând sau bând cafea împreună, împărțind informații și ponturi diverse, folosind laolaltă curent electric de la generatoarele pufăitoare, pline de fum. Parcă au venit acolo mai mult pentru a fi împreună decât pentru a face comerț. Încă o dată, acest fapt să se datoreze oare configurației speciale a locului, comerțul fiind adăpostit pe un fel de „insulă" de gazon, la adăpostul unor copaci bătrâni? Sau pentru că supravegherea autorităților este strânsă, inclusiv prin prezența a numeroși polițiști în civil? Am avut norocul de a vedea doi polițiști în civil în acțiune, au luat urma a doi adolescenți, stângaci și nefericiți hoți de buzunare. La fel ca și cei din București și Iași, polițiștii în civil sunt mult mai „supli" decât polițistul român standard, au practica exercițiului fizic și a sălii de sport și sunt îmbrăcați invariabil în blugi, tricou, geacă de piele și pantofi de sport, de tip adidas, comozi. Unul dintre cei de aici purta atârnată în jurul gâtului o cruce destul de mare din lemn de cireș, vizibil expusă privirilor. Convingere personală sau accesoriu de „camuflaj", util în practica meseriei pe teren?

Pe bordura înaltă de granit s-a așezat un vânzător de cute (pietre) de ascuțit coasa. Bărbatul este mic, slab, ascuțit, poartă pe cap o pălăriuță verde cu pană de fazan, așa cum am mai văzut doar la paznicii forestieri, plus un rucsac verde de armată, care-i întregește imaginea de muntean. Cutele costă 2,5 lei bucata („două la cinci lei", strigă marfa vânzătorul, adică 0,5 euro fiecare). Sunt tăiate primitiv din stânca de gresie, parcă sunt unelte ale omului primitiv, expuse acolo, pe o bucată de pânză roșie, uzată, ca niște pietre aduse din vitrinele unui muzeu de istorie naturală. Vânzătorul mă întreabă ironic, „pentru coasă, sau pentru cuțit?". „Pentru coasă", răspund eu bucuros. El nu crede că știu să umblu cu o coasă în mână, dar nu mai insistă. Întrebarea nu este întâmplătoare, știu de la bunicii mei că gresia de coasă și cea de cuțit au consistență diferită, una este mai „moale" decât cealaltă. Mai întreabă curios „de unde sunt de loc", îi spun că de la câmpie, din Bărăgan, face un gest de lehamite cu mâna în aer, cei de la șes nu au nicio treabă cu coasa adevărată. „Am la mine în sat pe unul care începe să coasă' la cinci dimineață și nu se oprește toată ziua. Spune că așa cum le place altora să stea la bufet, așa-i place lui să coasă tot timpul." Vânzătorul de gresii vine aici la Suceava de mulți ani, le-a pierdut numărul,

---

pelerinaj trebuie înscris deci într-o istorie și o geografie, înțeles privind printr-o lentilă precisă. Din acest punct de vedere, datorită istoriei, dezvoltării, amplasării geografice, hagiografiei Sfântului Ioan cel Nou, pelerinajul de la Suceava constituie un studiu de caz excepțional pentru transformările pe care le-a suferit de-a lungul vremii pelerinajul în estul Europei.

dar nu crede că va mai tăia gresie mult timp, spune că „l-au omorât motocoasele și drăciile astea chinezești care se vând acum prin magazine. Iar când nu o să mai fie benzină să le pornească, nu o să mai fiu nici eu, nici gresia mea, să vedem ce o să faceți atunci!”, spune el cu vizibilă satisfacție. După ce cumpăr două pietre, oare de ce nu am luat mai multe, mă întâlnesc iarăși cu memoria mocnită a comunismului. „Sub Ceaușescu veneau mai mulți oameni din Maramureș ca acum, pe ei îi recunoșteai imediat, după fustele lor colorate, tăiate scurt, sub genunchi. Dar veneau și de la Cacica, din toată partea aia. Aveau oamenii de lucru, era transportul ieftin și des, nu ca acum.” Omul se oprește brusc, simte că a vorbit prea mult cu mine, un necunoscut improbabil, ia două pietre de gresie, le ciocnește una de cealaltă, pietrele scot un zgomot sec, mineral, „clac-clac”, iar vânzătorul continuă să strige cu un glas egal, antrenat: „Cute, cute, hai la cute și pietre de cuțit, hai!”.

Noaptea de 23 spre 24 iunie 2012. La ora 18.00, începe slujba vecerniei, precedată de un extraordinar joc de toacă. Muzica religioasă răsună din difuzoarele risipite în curte. Mașinăria rituală a început să funcționeze din plin, pelerinul este introdus în ritual, înfășurat de către acesta, actul de pietate individual este topit în marea masă comunitară. Iarba de sub arborii seculari din curte s-a transformat într-un uriaș loc de odihnă, rugăciune și priveghere. Temperatura potrivită, cerul senin, lipsa de vânt întregesc senzația de serbare câmpenească. Aici la Suceava, nu rândul în sine și așteptarea (derizorie, nu cred că a durat mai mult de o oră) construiesc pelerinul, ci comunitatea care se creează în astfel de momente. La fel ca la Curtea de Argeș, odată cu sfârșitul zilei, încep să-și facă apariția și primele grupuri compacte de localnici din oraș. Nu au bagaje, sunt îmbrăcați mult mai lejer, veniți parcă mai mult din curiozitate, să vadă ce se mai întâmplă „la pelerinaj”, pleacă foarte rapid după ce fac un tur al locului, îmi este relativ greu să le apreciez numărul, dar am impresia că mai puțin de jumătate dintre ei se înscriu efectiv în rândul de așteptare, cu toate că, repet, timpul necesar pentru a trece prin fața raclei este unul foarte redus raportat la alte pelerinaje din țară.

Noaptea cade ca o umbrelă protectoare asupra întregii sărbători pelerine. Muzica din difuzoare a încetat, deasupra locului se aud rumori stinse. Se doarme pe pături, pe bucăți de carton, pe saltele de poliuretan, cum sunt cele folosite în expedițiile montane. De notat și faptul că fiecare colț acoperit (pridvorul chiliilor, spațiile protejate de arcada bisericii, chiar și tunelul de sub scenă sunt folosite ca un adăpost împotriva ploii de peste noapte (de altfel, o legendă locală spune că de fiecare dată plouă de „ziua sfântului”, în 24 iunie). Mai multe femei din Maramureș încep să cânte pricesne, melodiile calde și simple se ridică spre cerul cald de vară. Multe lumânări și candele sunt aprinse la poalele copacilor, coșmarul pompierilor, dar nimeni nu pare a fi îngrijorat de posibilele consecințe.

Liniștea și armonia locului sunt tulburate de apariția neașteptată a unui reporter al unei televiziuni locale, TV Plus Suceava; omul plimbă

plictisit după el o cameră video uriașă, de o vârstă cu cele utilizate la realizarea primelor filme din seria Rambo, dotată în schimb cu un proiector cu led-uri foarte puternic. Prinde la repezeală câteva cadre cu oamenii lungiți pe pături, unii adormiți deja, apoi le adresează câteva întrebări, plasându-le lumina crudă a proiectorului direct în ochi: De unde veniți? De ce ați venit la Suceava? Ce vreți de la Sfântul? Mai veniți și anul viitor? La sfârșitul interviului-interogatoriu, cei mai mulți dintre pelerini se freacă la ochi, spun „mulțumesc" apoi întreabă cu mare nerăbdare când vor fi „dați la televizor". Este de fapt reacția standard a pelerinilor în fața camerei de luat vederi, pe undeva sunt invidios în fața succesului spontan al reporterului local. Prea puțini se arată deranjați de prezența invazivă a acesteia, pe când apariția unui simplu aparat foto îi face iritabili, se întorc cu spatele, își ascund fețele. Unul dintre „misterele" acțiunii antropologului pe teren, pe care l-am simțit pe propria mea piele. Identitatea și scopul reporterului sunt mai bine precizate pe teren, dar este evident că nu este singura explicație posibilă.

Începând cu ora 22.30 încep să fie prezenți în curte rromii din Ciurea și Grajduri (Iași), Tecuci, Toflea (Galați) etc. Bărbații instalează cu mișcări experte corturi de călătorie, moderne, în formă de iglu, în care vor dormi peste noapte femeile și copiii – în scurt timp, ia naștere o adevărată tabără de corturi, șapte sau opt la număr, instalate în semicerc. Femeile și copiii poartă în brațe pături intens colorate, perne imense de puf, saltele etc., toate în vădit contrast cu „frugalitatea" bagajelor celorlalți pelerini. Nu au covoare, așa cum se face la Iași, zăresc totuși unul sau două împăturite sul, ca niște țigări uriașe, pe umerii bărbaților din grup. Puțin mai târziu vorbesc cu doi bărbați din Ciurea, Iași, plasați lângă zidurile bisericii, mâncaseră, aveau chef de vorbă și oricum aveau o noapte lungă în față. Întreb „ce înseamnă să faci haram" și de ce aduc ei covoare la pelerinaj. Cei doi, rași, călcați și parfumați, puțin supraponderali, sunt vizibil surprinși. Mă întreabă de unde știu eu „lucrurile astea" și de ce sunt interesat de „treburile lor". Le spun că-mi plac pelerinajele și încerc să înțeleg ce se întâmplă de fapt aici. „Haram, da, haram, păi așa spunem noi când facem pomană. Este un obicei din moși-strămoși, așa l-am apucat. Un părinte ne-a spus că scrie și în Biblie că se duceau înainte covoare, acolo[1]. Noi, când dăm ceva de

1. În Vechiul Testament, motivul covorului apare frecvent atunci când este descrisă alcătuirea Cortului Sfânt al lui Moise („Cortul Legământului") și construcția acestuia. La îndemnul lui Moise de „dare de bunăvoie", s-au țesut covoare din inul și mătasea adunate. „Căci material era destul pentru toate lucrurile ce trebuiau făcute, ba mai și prisosea." Rezultatul a fost că „toți cei cu minte iscusită, care se îndeletniceau cu facerea locașului Sfânt, au făcut pentru cort zece covoare de in răsucit și de mătase violetă, stacojie și vișinie; și în țesătura lor au făcut chipuri de heruvimi, alese cu iscusință. Lungimea unui covor era de douăzeci și opt de coți, și lățimea unui covor era de patru coți. Toate covoarele aveau aceeași măsură" (Ieșirea, 36: 7-9). Sursa utilizată este *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ediția din 1982.

pomană, nu luăm nimic înapoi. Înainte să înceapă îmbulzeala de la pelerinaje, cum e acuma, treceau oamenii peste ele". „Nu, mă, nu oamenii, treceau doar preoții", îl corectează celălalt. „Dar acum nu se mai poate, nu le mai desfacem. Vine prea multă lume și nici nu ne mai lasă jandarmii. Cei bătrâni spuneau că ei aduceau covoare la Suceava și de sărbătoarea Tăierii Capului Sfântului Ioan Botezătorul, dar acuma, gata, s-a pierdut." La finalul discuției noastre, mă întreabă de unde sunt de fel, eu spun că din Brăila, ei sunt foarte bucuroși, parcă ne-am fi cunoscut de când lumea, apoi se oferă spontan să mă ducă cu mașina la Brăila mâine-dimineață, după ce se termină slujba. „Gratuit", mai adaugă bărbatul cu care tocmai am vorbit, ca și cum ar fi dorit să risipească orice umbră de neînțelegere.

Iași, octombrie

12 octombrie 2012

TOM, microbuzul de cursă lungă și „icoanele de suflet". Autocarele electorale și noul tip de pelerin. Grupurile de București. Fumatul în rând. „La câți kilometri ne găsim de raclă?", mă întreabă cineva. Sistemul de bagaje și obiecte ale pelerinului. O schimbare: flori de plastic în ghivece. Covoarele nu se mai „calcă" acum din cauza aglomerației.

Imediat ce ajung la Iași, după o lungă și obositoare călătorie pe șoselele improbabile ale României, alerg spre Mitropolie, unde sunt prezent în jurul orei 13.00. Cerul este închis, nu plouă pentru moment, dar se anunță averse spre sfârșitul zilei și la noapte. Ca de obicei, mă izbește, amețitor, mirosul amestecat de tămâie, busuioc, flori de toamnă, colaci secuiești copți pe jar, în fața trecătorilor. Vânzătorii ambulanți au tendința de a-și păstra amplasamentul din anii trecuți, îi recunosc imediat pe mulți dintre ei, cum ar fi, de exemplu, cei „specializați" în icoane trase în rășină și pietricele colorate sau cei care comercializează „aromate", tămâie, cărbune pentru candelă și accesorii (fitile, ulei etc.). Cel mai mult îmi atrage atenția un microbuz Mercedes Transporter, roșu, înmatriculat în județul Alba, AB-XX-TOM. Mașina era urcată cu două roți pe o scară de beton, iar cu celelalte două pe două bucăți mari de beton, pentru a fi astfel în echilibru, bănuiesc că proprietarii dormeau în el. Frumosul microbuz, aproape nou, lustruit la sânge, atrage toate privirile celor din jur. Deasupra parbrizului, proprietarul a montat cinci proiectoare puternice, cu halogen, asemănătoare celor pe care le folosesc șoferii de cursă lungă de pe TIR-uri pentru a-și orbi scurt adversarii prea obraznici. Să fie oare acesta un semn că și proprietarul lui TOM efectua drumuri lungi prin țară, de fiecare dată când apărea în calendarul pelerinajelor un eveniment care să merite deplasarea? De altfel, voi întâlni microbuzul acesta și în noiembrie, la Prislop. Ce vindeau în principal proprietarii?

Icoane mari şi mici, colorate, teme iconografice clasice, iar deasupra cortului sub care se găseau era afişat un banner mare, galben, pe care scria „icoane de suflet".

Autocarele electorale. Noul tip de pelerin. Segmentul de rând pe care îl am acum în faţă, cam la două-trei ore de aşteptare de raclă, este populat cu „pelerini de autocar", slab echipaţi, îmbrăcaţi colorat (multe femei poartă un fel de halate de casă din plastic şi papuci de plastic), nervoşi, în permanentă interacţiune cu jandarmii de la rând. Marele lor noroc este că nu a plouat în ultimele 10-12 ore, altfel nu ştiu cum ar fi putut rezista ploii, frigului şi umezelii, cei mai mari duşmani ai pelerinului. Discut cu unul dintre jandarmii care sunt responsabili de acea porţiune foarte „dificilă" a rândului. Omul se plânge de atitudinea celor din rând, sosiţi în dimineaţa aceasta cu mai multe autocare plătite de primăria unei localităţi de lângă Bucureşti. „Bucureştenii", după cum îi numeşte, nu le respectă autoritarea, sunt tot timpul puşi pe harţă, nu ştiu prea bine de ce au venit la Iaşi. Apoi se plânge de faptul că salariile le-au fost tăiate, că nu-şi mai poate plăti ratele la bancă, dar „autorităţile locale găsesc bani pentru autocare şi motorină, să vină toţi nebunii ăştia să pupe mâna la mortăciuni". Genul acesta de discurs violent anti-relicve l-am mai auzit anul trecut şi la un jandarm originar din Târgu-Mureş. Atunci bănuiam că la mijloc ar fi şi o anumită atitudine regională mai „rezervată" a celor din Ardeal, acum acest argument nu mai ţine, cel din faţa mea este din Bacău, are un puternic accent moldovenesc, de altfel. De fapt, el nu este disprețuitor sau critic la adresa pelerinilor, indiferent de cine ar fi aceştia, ci mai degrabă încearcă să-şi exprime public nedumerirea în faţa a ceea ce se întâmplă cu adevărat aici. Un gunoier de la serviciul de salubritate, angajat de Primăria Iaşi pentru eveniment, cu salopetă verde-lăcustă, trage cu urechea la discuţia pe care o port şi simte nevoia să adauge şi el: „Da, da, domnule, cel mai mult murdăresc ăştia de la Bucureşti, aruncă resturile pe unde apucă, nu le pasă". Tot el lasă să se înţeleagă că anumite grupuri din „Bucureşti" (de fapt, comune şi localităţi adiacente) prezente de dimineaţă la Iaşi ar purta un fel de eşarfă viu colorată răsucită în jurul gâtului, ca semn distinctiv de recunoaştere. Personal, eu nu am văzut niciun grup organizat în această situaţie, dar informaţia mi se pare interesantă, în sensul evolutiv al „rutinizării" participării cu autocarele plătite din banii primăriilor. Un alt jandarm tocmai a încheiat o discuţie tensionată cu un grup de 10-15 tineri rromi, originari din Constanţa, după cum aveam să aflu ulterior, care au sosit aici la Iaşi la miezul nopţii. Îmbrăcaţi sumar, în haine de sport, inadecvate, se agită tot timpul, ies din rând, fumează, fac glume, au propria lor logică de aşteptare, se vede imediat că sunt aici din curiozitate, din nevoia imediată de miracol şi emoţie religioasă. „Da, rromii nu prea sunt obişnuiţi să aştepte nici în viaţa de zi cu zi, d-apoi aici", spune jandarmul nervos. „Sunt uniţi, uneori violenţi, vin în grupuri mari şi ne ridică mari probleme.

Să ştiţi de la mine, care sunt aici la Iaşi an de an, că mai multă răbdare are la rând o bătrână de la ţară de 80 de ani decât ei! Dacă unul sare peste rând, iar noi vrem să-l facem să respecte ordinea, sar toţi cu gura, vociferează, iese mereu scandal."

Impresia din anii precedenţi s-a confirmat definitiv acum, în 2012: practica „autocarelor electorale" care s-a tot extins dă peste cap logica internă a rândului. Acest nou tip de pelerin nu este echipat corespunzător pentru a face faţă aşteptării şi condiţiilor meteo dificile, nu are răbdare, îi hărţuieşte continuu pe jandarmi, dimensiunea spirituală a participării lipseşte cu desăvârşire. Variaţia numărului acestora în viitor este încă greu de prognozat, în plus, nu se poate aprecia câţi dintre aceştia se vor „profesionaliza" ca pelerini, întorcându-se aici de o manieră individuală. Pentru moment, ceea ce observ este apariţia unui nou tip de pelerin: superficial, ocazional, dornic de senzaţie, miracol, produs pur al modernităţii ambiante şi al reflectării intensive a pelerinajului în mass-media.

Fumatul în rând. La fel ca şi în ceilalţi trei ani de zile în care am fost prezent aici la Iaşi, mergând de mai multe ori de-a lungul rândului, de la raclă până la punctul ultim în care se face „intrarea în aşteptare", şi acum am putut vedea foarte clar cum rândul are diferite stări de agregare: este strâns, compact, tăcut, obosit şi nerăbdător, dar calm în treimea sa inferioară, acolo unde pelerinii se apropie de baldachin şi de raclă; mai relaxat şi cu spaţii mai mari la mijloc şi mult mai deschis, dezordonat acolo unde se „intră în rând". Spre finalul rândului, spre raclă, cu toate că sunt foarte obosiţi din cauza aşteptării, oamenii par a fi mai calmi, certurile dintre ei sau cu jandarmii sunt mai puţin vizibile, deoarece au certitudinea că vor ajunge să sărute moaştele, iar acest lucru detensionează atmosfera. La intrarea în rând, undeva într-un punct de unde eu estimam minimum opt-zece ore de aşteptare, un bărbat singur, neras, cu haine ponosite, nu înceta să-i întrebe pe cei din jurul său, puţin panicat: „Măi tată, la ce distanţă suntem noi acuma de raclă, *în kilometri*? Nu, nu ore de aşteptat, kilometri, asta vreau să ştiu...".

O premieră a terenului din 2012: acum se fumează în rând, mai ales cei care fac parte din categoria „pelerinilor de autocar". Nu sunt totuşi foarte numeroşi cei care o fac în interiorul rândului; ca regulă generală, ţigările se aprind la o anumită distanţă de rând, după ce persoana cere permisiunea jandarmului să iasă din rând, eventual pentru o pauză de cafea. Anul acesta sunt multe persoane care fumează în rând faimoasele ţigări electronice, ultima modă a momentului, se vede cum iese din gura lor un abur subţire, urmat de un miros parfumat şi artificial. Pelerinii din jur îi privesc cu indiferenţă pe „electronici" şi nu protestează, aşa cum se mai întâmplă la ţigările adevărate, cu hârtie şi tutun. Sunt oare ţigările electronice percepute a fi mai puţin „spurcate" decât celelalte, mai puţin impure, deci mai puţin susceptibile de a intra în conflict cu „sacralitatea" rândului, un fir lung, electric, conectat la generatoarea de sacru şi puritate care este racla unde se găseşte Sfânta

Parascheva? Sau este vorba de o tentativă stângace a împătimiţilor de iarba dracului de a se schimba, de a se pocăi, gest perceput ca atare şi apreciat prin tolerarea lui efectivă de către ceilalţi pelerini?

Ce poartă oamenii cu ei la rând? Sunt aşezat pe un scaun mic de lemn, pliabil, pe la jumătatea rândului, excelent punct de observaţie directă. Tocmai a început acum o ploaie măruntă, sâcâitoare, tenace. Pelerinii poartă cu ei următoarele obiecte: pături, flori, scaune pliante de lemn, de aluminiu, cărţi, cărţi de rugăciune, radio mic cu căşti, MP3 Player, MP4 Player (Video), haine în baloţi (pentru atins de raclă), rucsaci de diferite forme, culori, vechime etc., sacoşe de plastic, sacoşe de rafie, pahare de plastic, buchete de busuioc, umbrele, porumb fiert, caserole de plastic. Cu ce se protejează de ploaie: umbrele, saci de rafie, feţe de masă (muşamale), cartoane, impermeabile, pături, halate de casă, combinezoane integrale de protecţie antichimică, pelerine de plastic inscripţionate electoral, pelerine de ploaie inscripţionate „Pelerin Ortodox", prosoape înfăşurate în jurul capului. Aşa cum stau aşezat pe scaunul meu şi notez tot ce defilează prin faţa mea, atrag atenţia a doi tineri fotoreporteri de la un cotidian local din Iaşi, care mă întreabă ce fac acolo. Este pentru prima oară când sunt abordat de persoane din massmedia şi nu viceversa. Le spun adevărul, fac un studiu despre pelerinaj, doream să fotografiez un cuplu de rromi care încearcă să protejeze de ploaie covorul ce-l poartă pe umeri cu ajutorul unei sacoşe de plastic transformată în capişon. „Covoarele ca acesta de aici se călcau în altar, în bisericile din Iaşi şi în cele din jurul oraşului, dar la pelerinaj obiceiul acesta nu prea se mai respectă, este prea mare aglomeraţia", îmi spune unul dintre fotografi, luând deodată (de ce oare?) un aer foarte blazat, plictisit. După ce se îndepărtează, mai notez faptul că până acum am remarcat mai puţini rromi cu covoare pe umăr decât în alţi ani. Dar îşi face apariţia un nou „obicei", au început să aducă flori imense de plastic, în culori vii, plantate virtual în ghivece maronii sau negre, tot din plastic şi ele.

13 octombrie 2012

Dialog cu o vânzătoare de busuioc uscat. Frig, umezeală, oboseală. Strategii de supravieţuire în rând. Bărbatul în cârje şi miracolul aşteptării. Grad maxim de nervozitate: scrieţi, faceţi poze, daţi totul la ziar! Relaţiile rândului cu riveranii, între comerţ şi ostilitate. Vânzătoarea de „tradiţie" este nemulţumită. Banzai*, sună telefonul unui pelerin mai special.* Le regard de l'autre*: pelerinii din Norvegia. Rândul, după ora 21.00. „Adevărata revoluţie din România", spune Cornel. Sărbătoare şi bucurie populară la Sărbătoarea Vinului. Două lumi care (acum) se ating.*

Ora 08.00 dimineaţa. Vremea s-a schimbat radical, acum avem ploaie, vânt în rafale puternice. Nu este însă foarte frig, să fie cam 10-12 ˚C în aer, ceea ce face ca aşteptarea în rând să fie acum mult mai dificilă,

în primul rând datorită umezelii din aer. Prima oprire pe care o fac este în interiorul cortului mare, albastru, pe care scrie „cazare pelerini". Doresc mai degrabă să-mi ajustez echipamentul și îmbrăcămintea, unul dintre bocancii impermeabili pe care-i port în picioare îmi ridică probleme și am nevoie de un loc liniștit. La fel ca și în ceilalți ani de pelerinaj, peisajul din interiorul cortului albastru este unul dezolant: pe băncile înalte și tari din lemn iluminate de lămpi puternice și reci, dorm doi-trei bărbați, înveliți în haine groase, uzate; apa de ploaie șiroiește în mici pârâiașe pe jos, iar frigul din jur pare a fi și mai pătrunzător decât cel de afară. Pe o bancă, într-un colț mai retras al cortului, o adolescentă care vinde busuioc acceptă să stea de vorbă cu mine, în timp ce fabrică cu gesturi experimentate ale mâinii, un *tour de main* spectaculos, buchete de busuioc perfect calibrate care vor fi vândute mai apoi pelerinilor din rând. „Să știți de la mine că oamenilor nu prea le place aici, la cort. Nu rămân prea multă vreme înăuntru. Le este frică să nu piardă rândul, așa că preferă să doarmă afară, la rând, pe lângă el... pe unde apucă fiecare." Apoi mă vede cum reambalez obiectele din rucsacul pe care-l port în spate în saci de plastic, trebuie să iau măsuri de precauție, am încă viu în minte episodul din 2009, primul meu pelerinaj, când din cauza ploii torențiale am pierdut un reportofon și prețioasele înregistrări pe care le conținea. Când ajung la aparatul de fotografiat, fata începe brusc să zâmbească, rostind, cu ceea ce eu am simțit a fi o undă de simpatie creată ad-hoc între două ființe care „trăiesc" de pe urma pelerinajului: „Acum să nu începeți să mă fotografiați și dumneavoastră! De o săptămână, toată lumea ne fotografiază și ne filmează, zău așa. Nu mai putem! Să nu mă dați la ziar!". Replica ei reflectă presiunea mediatică extremă la care sunt supuși participanții la acest eveniment? Mă pregătesc să părăsesc cortul. Sunt bine protejat împotriva ploii de afară, fata mă cântărește cu un ochi expert, cred că și eu eram foarte conștient de faptul că eram echipat ca un „pelerin cu experiență" (pelerină de ploaie, fular, șapcă, umbrelă, bocanci, protecție pentru rucsac, mănuși fără degete etc.), mândru ca un păun de ținuta mea de „explorator urban". Fata spune, ironic, în loc de mesaj de rămas-bun, „auzi, domnule, dacă-ți mai rămâne ceva de îmbrăcăminte pe acolo, să-mi dai mie, că eu nu mai pot de frig!". Începem să râdem amândoi, eu plec în cele din urmă cu un buchet de busuioc uscat în mână, frumos mirositor, gândindu-mă la scena la care tocmai am fost martor și protagonist.

Frigul și ploaia. Strategii de supraviețuire în rând. Pentru a face față ploii și umezelii, mulți dintre pelerinii din rând poartă saci de plastic îmbrăcați direct peste haine; cum în zonă a avut loc de curând o distribuție de alimente din partea unui faimoase fabrici de apă minerală, oamenii folosesc pe post de „cușme" sacoșele de plastic inscripționate cu numele mărcii, plus umbrele și folii de plastic ținute cu mâinile deasupra capului, ajutați de vecinii din jur, care se pot adăposti și ei mai bine în acest fel. Notă aparte, multe dintre umbrelele pe care le-am

văzut ridicate deasupra capului poartă inscripții în limba spaniolă sau italiană (migrația masivă și „derivatele" acesteia?). Cea mai completă și insolită protecție era afișată de un grup de patru pelerini de vârstă mijlocie, doi bărbați și două femei, care îmbrăcaseră pentru eveniment combinezoane de protecție antichimică, așa cum sunt cele pe cale le putem vedea la televizor atunci când au loc catastrofe nucleare, biologice etc. Tare mult mi-aș fi dorit să vorbesc cu cei patru, dar mi-a fost imposibil, erau oricum „vânați" de toate echipele TV în căutare de insolit care treceau prin zonă, așa că și ei adoptaseră o poziție defensivă, staționau întorși cu spatele spre gardurile de protecție și spre stradă. Pelerinii urbani, echipați modern cu îmbrăcăminte impermeabilă, pelerine, bocanci, rucsac, sunt puțini la număr. Două personaje aparte, care se luptă să supraviețuiască ploii care cade acum din ce în ce mai puternic. Primul este un adolescent cu piciorul imobilizat în atele mobile, ajutat doar de o cârjă ușoară, din aluminiu. Schimbă succesiv brațul în care poartă o umbrelă cu cel dedicat cârjei. Cel de-al doilea este un bărbat de 35-40 de ani, îmbrăcat într-un costum ponosit gri-șoarece, udat de ploaie din cap până în picioare. Se sprijină pe două cârje lungi din lemn, demodate. Unul dintre picioare este strâmb ca o paranteză, parcă nu ar avea genunchi, celălalt atârnă inert, balansându-se fără control la fiecare mișcare a cârjelor. Niciunul dintre ei nu cere mila nimănui, nici nu au „intrat în față", așa cum spune legea nescrisă a rândului. Cei din jur îi privesc cu nedisimulată admirație, ba mai mult, au realizat involuntar un fel de cordon de protecție în jurul lor. Ca o ironie a sorții, chiar în momentul când mă pregătesc să-l fotografiez pe estropiatul sever, difuzoarele de pe stâlpi revarsă peste mulțime vocea profundă a unui preot care citește episodul din Evanghelie despre vindecarea slăbănogului din Capernaum. Un bărbat care se adăpostește de ploaie sub o bucată de plastic transparent surprinde gestul meu, apoi mi se adresează direct, fără rețineri: „Fotografiați, domnule, fotografiați! Uite de asta vine toată lumea aceasta aici, pentru că se fac minuni, dar nimeni nu vrea să înțeleagă asta!". Mă blochez, nu mai știu cum să reacționez, cred că am intrat iarăși într-un soi de „vrie emoțională", atunci când devin un simplu pelerin avid de emoție și de sacru; aici se oprește de fapt capacitatea de interpretare a unui fenomen religios și începe miracolul credinței. Un singur pelerin de acest gen, cu cârjele sale ieftine din lemn de brad, poate salva întregul, reactualizând întreaga istorie a pelerinajelor.

Merg câțiva zeci de metri de-a lungul rândului și ajung într-o zonă dominată de prezența „pelerinilor de autocar". Sunt așezați de fapt într-o porțiune foarte dificilă, lipiți de un zid lung de beton al unei magazii, pe care curge tot timpul apă dintr-o streașină spartă. Apa îi atinge direct pe cei aflați sub ea. Oricât de bine îmbrăcați ar fi pelerinii, nu pot rezista prea mult timp unei asemenea probe fizice. Rândul este foarte tensionat în acel punct. Sunt multe femei însoțite de copii de 8-10 ani, uneori chiar mai mici, obosiți, strigând cu glas obosit „mami, vrem acasă, mami!". La rândul lor, mamele încep să se certe cu jandarmii,

care, pentru prima oară de când fac acest teren, par depășiți de situație. „Au trecut două ore de când ne țineți sub streașina asta și nu ne-am mișcat nici măcar un metru! Cât ne mai țineți, nu vedeți că murim aici?", strigă o femeie udă din cap până în picioare, iar un bărbat aflat în imediata sa apropiere nu pierde ocazia pentru a spune, la rândul său, ironic și atât de „românesc", „Revoluție!". Evoluția situației se anunță foarte interesantă, așa că aleg să mă așez undeva în exteriorul rândului, „aproape-departe", pentru a vedea cum vor evolua lucrurile. Hotărât lucru, grupurile de „pelerini de autocar" din București și împrejurimi sunt cele mai diferite de celelalte: sunt extrem de vocali, nu sunt obișnuiți cu așteptarea, îi provoacă tot timpul pe jandarmi. În timp ce iau note în carnetul de teren, pe care nu știu cum să-l mai protejez de ploaie, o femeie din rând surprinde gestul meu și începe să strige efectiv la mine, gesticulând din mâini: „Așa, așa, scrieți și faceți poze, dați totul la ziar! Suntem veniți aici cu copii, cu bătrâni, iar polițaii ăștia nu au niciun pic de inimă. La ziar, să vadă lumea ce se întâmplă aici cu adevărat la pelerinaj. Asta-i România!".

Ploaia și echipamentul necorespunzător
cresc gradul de entropie al rândului

Mă deplasez iarăși, încercând să găsesc un alt loc mai discret, pentru a putea lua notițe liniștit și fără a mai fi confundat cu un ziarist justițiar, așa cum mi s-a mai întâmplat de altfel pe teren de-a lungul timpului. Numai că nu scap nici de data aceasta. Un bărbat gras, cam la 40 de

ani, foarte bine echipat pentru ploaie faţă de cei care-l înconjoară, scoate dintr-un săculeţ de piele ce atârna la gât un telefon mobil şi începe să vorbească cu soţia sa. Pot auzi şi eu frânturi din conversaţie. Omul se plânge de vremea imposibilă, de durata lungă de aşteptare, şi apoi, surpriză, memoria lungă a comunismului loveşte din nou: „E unu' aicea lângă rând care tot scrie ceva într-un carnet, mai face şi poze cu un aparat din ăsta mic. Ziarist? Nu-i ziarist, că nu arată a ziarist. O fi de la băieţii cu ochi albaştri sau de la jandarmerie. De ce să-mi fie frică? Da' ce poate să ne facă, dă-l dracului de prost". Sunt convins că individul era din Bucureşti, după accent, gesturi, îmbrăcăminte, felul de a se comporta în rând, i-am observat apoi încă ceva vreme pe el şi pe cei doi copii care-l însoţeau. Încă o dată, iau contact direct cu starea de suspiciune care domneşte atât în rândurile organizatorilor şi forţelor de ordine, cât şi în interiorul rândului şi al pelerinilor înşişi, reflex al suspiciunii şi al violenţei generalizate din societatea-„mamă" din care provin aceştia.

Relaţiile rândului cu riveranii. Relaţiile rândului de aşteptare cu riveranii se pot împărţi în două mari categorii: comerciale sau para-comerciale şi de ostilitate. Trebuie făcută o mică descriere a zonei urbane în care se desfăşoară rândul de aşteptare de la Iaşi: o zonă de locuinţe compusă din case vechi, marea majoritate fără etaj, având o mică grădină de 100-150 de metri pătraţi. Locuinţe noi, cu un etaj sau două, ridicate după 1995-2000, mai multe ateliere de confecţii, o tipografie şi câteva puncte comerciale alimentare, de tip „non-stop". În interiorul câtorva curţi de casă, nu multe, cinci sau şase de-a lungul întregului rând, se pot zări mese acoperite în grabă cu bucăţi de pânză sau de plastic, pe care sunt expuse spre vânzare covrigi, diverse produse de patiserie, sendvişuri, termosuri cu ceai, cafea şi chiar vin fiert (dar nu bere sau alcooluri tari). La un moment dat, am văzut chiar şi un grătar pentru mici şi cârnaţi, dar nu părea să aibă prea mare succes; în plus, mulţi pelerini din rând dădeau semne că dezaprobă prezenţa lui acolo, în imediata vecinătate, făceau comentarii negative la adresa lui şi a proprietarilor, un cuplu de rromi care cred că închiriaseră pentru câteva zile curtea plină de iarbă necosită de multă vreme din faţa unei case vechi, dar locuite, din zonă.

Ca o notă suplimentară, în toţi cei patru ani în care am fost prezent la Iaşi nu am văzut niciodată ca proprietarii caselor să facă un singur gest gratuit sau benevol pentru pelerinii din apropiere. Relaţiile de ostilitate se manifestă în principal prin mulţimea semnelor de interdicţie afişate recent pe garduri, stâlpi, porţi de garaje, geamuri de la stradă: „Nu parcaţi", „Nu blocaţi poarta", „Nu murdăriţi gardul", „Câine rău", „Nu aruncaţi resturi şi gunoaie în curte", ultima inscripţie fiind în relaţie cu farfuriile şi caserolele de plastic folosite pentru împărţirea sarmalelor. În acest context, îmi amintesc şi de inscripţia „Toaletă defectă" pe care o afişa un cunoscut restaurant-autoservire de tip „împinge tava" aflat în imediata apropiere a Bisericii Sfântul Gheorghe cel Nou din Bucureşti,

acolo unde se organizează acum micropelerinajul de Sfântul Nicolae, în decembrie. Pelerinii prezenţi erau bineveniţi doar în postura de consumatori, dar proprietara locului nu făcea nici cel mai mic gest de „întrajutorare" faţă de aceştia. Cel mai vizibil semn al relaţiilor de ostilitate faţă de *massa* pelerină din apropiere mi s-a părut a fi prezenţa într-o curte adiacentă a trei câini fioroşi, masivi, lăsaţi să zburde liber, gestul având aproape ceva ostentativ în el din partea stăpânilor, de altfel, oameni cu o situaţie bună dacă ţinem cont de cele două limuzine luxoase ale lor. Cei trei zăvozi alungau cu eficacitate orice pelerin care încerca să se aşeze pe marginea înaltă a gardului de beton, pentru odihnă. Alt episod care mi se pare semnificativ în această aritmetică a ostilităţii între rând şi oraşul din jur: la un moment dat, un individ având o anumită distincţie socială, la volanul unui automobil Mazda strălucind de la ceara aplicată din abundenţă pe caroserie, doreşte să pătrundă în interiorul perimetrului rândului, lângă gardurile de metal. Jandarmii se opun într-o primă etapă, alarmaţi de gestul său, iar bărbatul purtând ochelari fini, cu ramă metalică, începe să strige nervos, excedat aproape: „Sunt doctorul R. şi sunt riveran, domnilor!", accentuând voit cuvintele „doctorul" şi „riveran". Schiţează apoi un gest de lehamite cu mâna stângă, în direcţia rândului şi a jandarmilor, în timp ce cu cealaltă apasă telecomanda porţii automate de intrare în garaj. Iar la magazinul de desfacere al firmei de confecţii din zonă (aceeaşi care a afişat deasupra clădirii unde îşi desfăşoară activitatea un banner uriaş, pe care scrie „Angajăm confecţionere", resursă rară într-o regiune profund atinsă de migraţie, puţin atrasă de salariile de maxim 200 de euro oferite pentru acest tip de activitate), o vânzătoare panicată de numărul mare de pelerini care încearcă să-şi găsească acolo o haină groasă şi o clipă de răgaz după ploaia râncedă de afară, strigă cu voce înaltă, panicată: „Nu e voie, nu e voie, ieşiţi, ieşiţi! Şefa a zis să nu rămână nimeni aici în interior!".

Banzai! Spre sfârşitul dimineţii am surprins una dintre cele mai „tari" imagini ale acestui an de pelerinaj. Chiar spre partea de început a rândului, acolo unde se face încadrarea în firul de aşteptare, se află un bărbat brunet, cam de 30-35 de ani, masiv (gras) şi solid în acelaşi timp; muşchii sunt lucraţi la sala de forţă, dezvoltându-se sub grăsime, oricum, imaginea sa de ansamblu este impresionantă, este clar faptul că în cazul său corpul este utilizat ca instrument de convingere. Este îmbrăcat într-un trening argintiu, strălucitor, tras pe deasupra unui hanorac, combinaţie de *hater* de cartier cu cadet NASA pregătit în centrele speciale pentru zboruri spre Marte. Pe spatele treningului este inscripţionat însă numele unei celebre echipe de fotbal spaniole, şi nu al unui program spaţial. Este tipul pe care ne-am obişnuit să-l numim „interlop-recuperator", răspândit în colţul acesta de lume. Este singur, nu sunt şi alţi „tovarăşi" cu el, afişează o expresie apăsată a feţei, ca şi cum ar fi suportat cu greu ideea că trebuie să se amestece cu „fraierii", cei pe care-i calcă în picioare la o recuperare de bani sau îi mătură de

pe șosea dând „flash" cu farurile cu xenon de la BMW. Simt că exagerez, dar omul nu-mi inspiră altceva. Deodată sună telefonul. Tonul de apel putea fi descris cam așa: un zgomot brut de sticle sparte, un „hârșt!" ascuțit de sabie japoneză trasă din teacă, apoi celebrul strigăt de luptă „Banzai!". Bărbatul se uită distant la ecranul telefonului, răspunzând cu o voce grea, vizibil iritată: „Auzi, fă! Nu ți-am spus să nu mă deranjezi când sunt la rând la Sfânta Parascheva?". Fără nicio formulă de încheiere sau altceva asemănător, închide telefonul cu un gest larg, un iPhone, strecurându-l în buzunarul larg al pantalonilor argintii. Mai târziu, după ce m-am întors de pe teren, i-am povestit unuia dintre prietenii mei acest episod. Acesta mi-a spus râzând: „Și mafioții sicilieni sunt tot la fel, buni catolici, buni creștini, relații stricte cu familia...".

Ora 16.00. Mă îndrept iarăși spre perimetrul pelerinajului, sunt grăbit, am întârziat la prietenul care mă găzduiește mai mult decât prevăzusem, dar toate hainele mele erau complet ude de ploaie, am fost obligat deci să le usuc cât de cât. Îmi propun ca, în orele care urmează, să observ comerțul și activitatea economică dezvoltate de pelerinaj. Până a ajunge însă în zona din spatele Catedralei, acolo unde este concentrat grosul acestor activități, întâlnesc două grupuri de pelerini, complet diferite unul de celălalt, care se intersectează și se privesc atent, fără a se înțelege. Primul dintre ele este format dintr-o familie foarte numeroasă, părinți, două bunici și cinci copii, oameni de la țară, fără îndoială. Tatăl are cam 35-40 de ani, mama este mult mai tânără decât el. El poartă hainele lui cele mai bune, adică o geacă de piele turcească, neagră și rigidă ca o anvelopă second-hand, pe care apa se scurge în mici șiroaie fine, alunecoase. Mama și cele două bunici sunt îmbrăcate „ca la țară", poartă basmale înflorate, fuste, au un fel de sacoșe mari de pânză pe umăr, confecționate în casă, fără nicio îndoială. Unul dintre copilași mușcă cu poftă dintr-un corn cu mac pe care-l ține într-o mână, în cealaltă are un buchet mic de busuioc pe care-l miroase încântat, din când în când, scuturându-și apoi nasul ud de apă. Poate am eu o privire ideală și „idealizantă", dar mi se pare că citesc pe fața lor o fericire profundă, cea pe care o poartă pe chip toți cei ce au dus așteptarea și rândul până la capăt. Se vede de la distanță, se simte, topește ploaia din jur, cred că de fapt acesta este unul dintre sensurile cele mai profunde ale pelerinajului, de acum și dintotdeauna.

Celălalt grup este plasat foarte aproape de familia cu mulți copii. Este vorba despre 30 de persoane, strânse una în cealaltă. Sare imediat în ochi faptul că sunt străini: înalți, blonzi, foarte bine echipați împotriva vremii neprielnice. Dar ceea ce surprinde imediat în cazul lor este *modul diferit de a privi* mulțimea din jur, este cel mai pur *régard de l'autre*, pe care niciun manual din lumea aceasta nu l-ar putea ilustra mai bine decât cu imaginea a ceea ce văd eu acum: o privire curioasă, care caută să înțeleagă, dar este și foarte distantă în același timp. La un moment dat, am putut zări prin deschizătura gecii de Gore-Tex pe care o purta unul dintre ei un ecuson albastru, tip card de presă, inscripționat

„Pilgrim Tours Norway". Turism ecumenic deci, experimentarea alterității spirituale europene. Mai târziu, aveam să aflu că era vorba de un grup de pelerini din Trondheim, prezența lor la Iași fiind o reminiscență a acțiunilor organizate în anul 2000, când Iașiul și Trodheimul au fost declarate orașe europene de pelerinaj, cu această ocazie pelerinii români ajungând la mormântul Sfântului Olaf[1]. După câteva momente de contemplare tăcută, punctată doar de flash-urile aparatelor de fotografiat, grupul de pelerini dispare în mulțimea din fața Catedralei, iar eu rămân doar cu această imagine extraordinară a contrastului, a diferenței de „a fi" în cadrul marelui pelerinaj de la Iași.

Comerț. Vânzătoare de „tradiție". O tonetă printre atâtea altele din zonă, dar care avea obiecte religioase realizate manual: cruciulițe, cruciﬁxe, mici icoane pe sticlă, candele, toate într-un stil „neotradiționalist", de ortodoxie reinventată postmodern. Vânzătoarea este îmbrăcată în negru, cu haine tricotate manual și are o privire severă, fiind vizibil deranjată de faptul că am atins un fel de lampadar pentru candele de stearină fără să-i fi cerut voie în prealabil. Cum se cam plictisea, îmi spune direct că „noi vindem obiecte *de tradiție*. La realizarea fiecăruia au lucrat minim patru mâini". Se recomandă a fi reprezentanta unei „asociații creștine și intelectuale" organizată în jurul unei cunoscute parohii de centru din București, că se fură foarte mult aici la Iași, obiectele propuse la vânzare de ea fiind mai scumpe și că a venit degeaba anul acesta până aici, „nu vindem aproape nimic, oamenii au uitat ce înseamnă bunul gust și tradiția". După ce termină de vorbit, arată cu mâna undeva în față. La mică distanță de noi, se găseau într-adevăr mai multe cutii mari din carton ieftin, umed de ploaie, care debordau de icoane ieftine, din acelea care se pot cumpăra la kilogram din angroul chinezesc „Europa", de lângă București. Ortodoxia bio-eco: mai vechile mele cunoștințe, maicile de la Mănăstirea Paltin Petru-Vodă au anul acesta două puncte de vânzare. Cel mai mare, pe lângă siropurile, tincturile și alifiile obișnuite cu mare succes la publicul pelerin și nu numai, mai propune spre vânzare și produse de artizanat de mănăstire, de o frumusețe și un bun-gust tulburătoare. Celălalt punct de vânzare este profilat exclusiv pe produse medicinale naturiste. Spre deosebire de alți

1. Popa, 2012. În cadrul articolului care semnalează primirea grupului de pelerini norvergieni la Palatul Patriarhal din București de către Patriarhul României, este inserată și o scurtă declarație furnizată de Berit Lånke, Centrul Național de Pelerinaje din Norvegia: „Un moment deosebit a fost atunci când am văzut felul în care oamenii vin în pelerinaj la Sfânta Cuvioasă Parascheva, așteptând ore în șir pentru a ajunge să se închine la sfintele sale moaște". Patriarhul Daniel al Bisericii Ortodoxe Române este citat cu o referință la dimensiunea transnațională a pelerinajelor: „Legăturile din jurul pelerinajelor ne-au făcut să fim o familie de creștini mărturisitori ai credinței într-o Europă din ce în ce mai secularizată". Pentru o descriere completă a acestui loc de pelerinaj și a noilor conexiuni create, vezi și Drăgoi, 2013.

comercianți din jur, maicile de la Petru-Vodă au expuse prea puține icoane sau cărți bisericești, doar câteva imagini răzlețe ale Părintelui Iustin Pârvu. Un inventar al ceaiurilor și tincturilor pe care le vând sunt un inventar al bolilor lumii moderne, citez din broșura însoțitoare pentru fiecare preparat în parte: „diabet, afecțiuni nervoase, reumatism, antistress, boli de piele, obezitate și slăbit, afecțiuni stomacale, psoriazis", iar lista poate continua. Preparatele au mare succes, după câte am reușit să-mi dau seama. Fiecare sticlă are lipită pe ea o etichetă, deloc spectaculoasă ca design, dar eficace ca mesaj și identitate vizuală, plus un număr de contact al „maicii farmaciste". Plouă extrem de tare în timp ce notez toate aceste lucruri într-un carnet, iar acoperișul improvizat al punctului de vânzare nu mai face față apei care se strecoară insidios peste tot. Una dintre maici mă roagă timid dacă nu mă pot duce până la un magazin din apropiere, să cumpăr niște saci de plastic, pentru a acoperi măcar o parte dintre cutiile cu marfă, acum în mare pericol de a fi udate de ploaie. Răspund cu plăcere cererii lor, dar așa cum mă asteptam, toate micile magazine din jur sunt în ruptură de stoc, nu mai există niciun sac de plastic din cauza cererii cauzate de ploaie. Așa că alerg până la Hala Centrală, cam la 800 de metri mai departe, de unde revin cu mult râvniții saci de plastic. Călugărița cea timidă vrea să-mi dea înapoi contravaloarea lor, eu refuz cu obstinație, apoi se gândește să-mi ofere „ceva pentru copii", așa că sunt obligat să accept un sirop pe bază de cătină, plin de vitamina C.

Sunt și alți comercianți ambulanți prezenți în zonă. Un bărbat vinde șosete groase, negre, fabricate în Turcia. Cum a plouat foarte mult până acum, este sigur faptul că oamenii din rând sunt uzi la picioare și vor avea nevoie și de ceva uscat, pentru a face așteptarea nu doar suportabilă, ci de-a dreptul posibilă. Vânzătoarele de mănuși, ciorapi și veste de lână, originare din satul Corbi, Argeș, o prezență de acum obișnuită în toate locurile de pelerinaj. Vânzătoarea de turte (un fel de pâinici, extrem de frumoase și gustoase, în plus!), o femeie în jur de 70 de ani, originară din Iași. Pâinicile sunt aranjate cu grijă într-un coș de nuiele, dar nu ostentativ, și costă 2 lei bucata; vânzătoarei îi este teamă să nu fie sancționată de polițiștii în civil care mișună prin zonă. După ce cumpăr o pâinică, îmi mai dă una de pomană, „de sufletul lui tata", nu-mi dau seama prea bine de ce a făcut acest gest. Acceptă să-mi povestească cum se fabrică acest tip de „turte", așa le numește femeia. „Înainte le coceam direct pe plită, eu de la mama așa am apucat, dar cine mai face foc la plită în ziua de azi la oraș? Eu am un ceaun mare de fontă acasă, de pe vremea lui Ceaușescu, că nici astea nu se mai găsesc, în el le pregătesc, pe aragaz, dar cu focul așa, dat la mai mare! Flacără vioaie, altfel nu se umflă!"

Caut „capătul rândului", locul de unde începe lunga așteptare de noapte, pelerinii care intră acum în firul uman în mod sigur vor petrece întreaga noapte în picioare. Mă găsesc în aceeași linie cu un grup de pelerini rromi, cam șapte-opt persoane, bărbați și femei. Înaintează în pas alergător, sunt transpirați de efort, nerăbdători să se înscrie cât

mai rapid în rând. Par a fi pelerini cu experienţă, după felul în care sunt îmbrăcaţi, sărăcios, dar adecvat pentru înfrângerea ploii şi a frigului de peste noapte. Iar orice persoană depăşită pe stradă înseamnă la final mai puţin timp de aşteptare, uneori chiar o oră câştigată, dacă nu şi mai bine. Ca o paranteză, aş spune că am întâlnit acest tip de „pas de cursă" de mai multe ori până acum. Bătălia pentru timpul de aşteptare şi un loc mai bun în rând începe în afara spaţiului efectiv de aşteptare. Conversaţia dintre mine şi bărbatul care părea a fi liderul grupului se leagă uşor. Este din Tulcea, se ocupă cu strângerea de fier vechi. Vine la Iaşi de 14 ani (omul pronunţă cifra cu mândrie nedisimulată), nu poate trăi dacă nu face măcar o dată rândul de noapte. „Dar până anul acesta nu am văzut atâţia pelerini! Ce zici, noi *o să ţinem*?" Au sacoşe mari de rafie legate cu sfoară de spate, fiecare poartă cu el pătură şi haine groase, şosete de schimb şi mâncare. Rândul este, într-adevăr, foarte, foarte lung, se întinde ca un şarpe uriaş pe şoseaua de pe malul râului Bahlui până în apropierea celebrei intersecţii Podul Roş.

Câteva schimburi de replici între jandarmi şi pelerini, „agăţate" aproape din mers, în timp ce străbăteam rândul în lungime, căutându-i capătul. Eram uimit, încercat de un sentiment ciudat de neputinţă, parcă depăşit complet de mulţimea care continua să sosească în valuri. Un jandarm manevrează un gard metalic pentru a da drumul mulţimii să înainteze, ca şi cum ar fi lucrat la stăvilarul unui râu de munte. Ca de obicei în astfel de situaţii, agitaţie, înghesuială, dar situaţia este sub control, se vede şi se simte experienţa. „Doamnă, nu vă mai înghesuiţi! Ori prima aici în pachetul ăsta, ori ultima dincolo, nu-i acelaşi lucru? Ce, mergem la măritiş?" Un alt dialog jandarmi-pelerini, de data aceasta purtat pentru a face să treacă timpul mai uşor, de o parte şi de alta a gardului metalic. Jandarmul spune către „pachetul" pelerin, pe un ton confesiv: „Ca anul acesta nu a fost niciodată, nu aţi avut noroc. Ploaie, umezeală, multă lume, delegaţii oficiale". În fine, un alt dialog între un bărbat îmbrăcat jerpelit şi un jandarm: „Multă lume sărmană aicea, domn' jandarm!". Răspunsul jandarmului cade ca o lamă de ghilotină: „Da' ce credeai, că dacă eraţi milionari mai veneaţi aici?".

Rândul de noapte, după ora 21.00. Şi în acest an am avut sentimentul că „rândul de noapte" (sau rândul noaptea, nu ştiu cum ar fi mai bine să spun) este diferit de cel „de zi", are o altă viaţă, un alt ritm, altă compoziţie. Se risipesc pelerinii proveniţi din „autocarele electorale", sosesc numeroşi pelerini din zonele rurale ale întregii Moldove. Oamenii sunt mai tăcuţi, mai răbdători, mai împăcaţi cu ei înşişi, gestul de penitenţă asociat aşteptării apare mai evident.

Iată-l şi pe mai vechiul meu prieten, Cornel, vânzătorul ambulant cu braţul plin de *Iisus Biruitorul*, ziarul editat de asociaţia misionară „Oastea Domnului" din cadrul Bisericii Ortodoxe Române. Este perfect echipat pentru munca de noapte şi frigul de afară, poartă chiar o lanternă cu leduri pe frunte, ceea ce-i asigură o bună vizibilitate şi deplină libertate în mişcări. Ne salutăm, întrebăm cum merge treaba, în fine,

toate acele formule obișnuite care se spun între oameni care se văd regulat fără a se frecventa însă prea des. Ca un obișnuit al pelerinajelor, Cornel este observatorul ideal al evoluției fenomenului de-a lungul timpului. Lasă să se înțeleagă că niciodată rândul nu a fost mai important ca în seara acestei zile de 13 octombrie 2012, „aceasta-i adevărata revoluție din România". Ne despărțim, eu continui să stau în preajma rândului, sunt obosit după o zi de teren și de pelerinaj, văd totul și nu mai simt nimic, din păcate. Asist totuși la o distribuție de sarmale, cea mai mare „pomană" la care am asistat până acum din imediata apropiere a rândului, industrială aproape. O camionetă albă, nu minivan, camionetă, cu număr de Iași, staționează undeva la jumătatea rândului, unde, după estimările mele, pelerinii aflați în acel punct exact au minimum 10-12 ore de așteptare la activ, le este foarte foame, cu alte cuvinte. Mai multe persoane, opt-zece la număr, mi-e greu să apreciez în forfota din jur, descarcă după o logică bine stabilită lăzi întregi pline cu caserole de sarmale, pâine, cozonac, butoaie metalice (cum sunt cele de bere), prevăzute cu un robinet metalic, pline cu ceai cald, sticle de suc. Distribuitorii s-au gândit la tot, au prevăzut chiar și un fel de suporți metalici pentru a poziționa corect deasupra solului butoaiele și a facilita curgerea ceaiului – nu știu de ce, bănuiesc că toate aceste geniale improvizații fac parte din „logistica" obișnuită a unei nunți de țară. La început, am bănuit că este vorba de o acțiune de tip CSR, dar nu, m-am înșelat. Discut cu unul dintre bărbați, care părea a face parte dintre liderii grupului. Mărturisește, franc, fără urmă de ipocrizie: „Noi suntem un grup de cetățeni așa, mai cu dare de mână, da' nu bogați, oameni mai gospodari, știți dumneavoastră cum e la țară, unul are, altul mai puțin... și ne-am gândit noi așa, mă, de ce să nu facem și noi un bine, mă, dacă putem? Am închiriat mașina asta de la un văr care are firmă de transport și am venit, uite, vedeți și dumneavoastră, noroc cu jandarmii ăștia băieți înțelegători. Nu doriți niște sarmale?". Mai notez și faptul că grupul nu are un preot al satului cu ei, așa cum am văzut în marea majoritate a cazurilor de acest gen.

Jandarmii pe care-i menționează bărbatul din fața mea sunt din Târgu-Mureș, accentul îi trădează, zona lor de responsabilitate se întinde, după câte mi-am dat seama, de la „intrare" până la jumătatea rândului, racla intrând în grija celor de la Bacău. La fel ca și la alte „pomeni" obștești la care am asistat, este evidentă grija celor implicați pentru ca totul să „meargă bine", să nu existe incidente majore în timpul distribuției, preocupări pentru igiena acțiunii – o femeie din grup venea din urmă cu un sac mare de plastic, negru și strângea cu atenție toate resturile rămase (pahare, caserole, șervețele pline de grăsime, sticle goale de apă minerală și suc) spunând de fiecare dată „Doamne ajută". Observ scena din imediata apropiere a locului ei de desfășurare, sunt convins că în localitatea rurală din care provin acești pelerini nu există nici cea mai mică grijă pentru selectarea „progresivă" a deșeurilor, toate ajungând în cursul de apă ce trece prin mijlocul acesteia. Atunci de unde vine brusca lor „atitudine ecologică", cu ghilimelele de rigoare?

Doar din constrângerile impuse de locul de pelerinaj, de prezența televiziunilor care vânează orice „derapaj" în cadrul distribuțiilor de sarmale? O altă posibilă explicație: toate aceste forme moderne de „pomană" nu sunt altceva decât forme ale unei bucătării rituale degradate, dar care mai păstrează încă ceva din gesturile și cutumele specifice bucătăriei rituale tradiționale, *y compris* formulele rituale de mulțumire, care se șterg cel mai greu din memoria colectivă, de genul „Să fie de sufletul lui…" sau „Bogdaproste".

Sărbătoarea Vinului. Din cauza mulțimii mari de oameni care nu încetează să sosească în valuri, rândul s-a întins pe labirintul străzilor din zona Mitropoliei, fiind acum condus de poliția locală și de către jandarmi pe Splaiul Bahlui, spre Podul Roș. Este aproape miezul nopții. Organizatorii nu mai au garduri disponibile pentru a delimita „tubul" în care trebuie să intre pelerinii, un camion al Jandarmeriei sosește în viteză, cu girofarurile aprinse, plin cu noi bariere. Este descărcat rapid, sub presiunea mulțimii care crește mai repede decât șirul de fier. Se mai produce un fenomen interesant, datorat rândului care intră acum în contact cu țesutul urban al blocurilor comuniste din zona centrală a orașului Iași. O parte dintre locatari au ieșit la balcoane și ferestre pentru a privi „spectacolul" rândului, dar și pentru a-i apostrofa pe acei pelerini care caută să-și satisfacă nevoile biologice în zonă, căutând din priviri arbori, boscheți, orice, organizatorii nu au prevăzut toalete mobile pentru acea zonă, nu cred că au luat în calcul o asemenea afluență. O altă parte din ei au coborât în stradă, unii intrând direct în rând, sunt vizibile multe familii tinere, cu copii, chiar și animale de companie, pelerini urbani, din imediata apropiere, cu alte cuvinte. Nu pot ști câți dintre ei au intrat în rând cu gândul de a rămâne peste noapte, până la capăt, timpul estimat de așteptare este de 18-20 de ore, minim, poate au ales să vină acolo doar pentru a deveni „pelerini" pentru o clipă, pentru a gusta din rând sau a aduce un omagiu celor care au făcut alegerea să ducă așteptarea până la capăt.

După câțiva metri, tot pe malul râului Bahlui, încep să apară corturile unei serbări populare, „Sărbătoarea Iașiului". Fumegă fripturi pantagruelice, se bea mult vin și bere, tineri dansează cu foc în bălțoacele formate după ploaia puternică din timpul zilei. Două lumi se înfruntă, fiecare cu propria acoperire audio: de-a lungul rândului se revarsă din difuzoare cântări religioase și rugăciuni. În corturi, răsună puternic muzică moldovenească sprințară, de petrecere, interpretată *live* de o formație din Republica Moldova, invitată special pentru eveniment. „Fă-mă Doamne director de cramă/ Să beau zilnic câte-o damigeană/ Cu paharul și cu litrul/ Cum bea și mitropolitul!", repetă obsesiv solistul formației, în aplauzele asistenței, tineri în marea lor majoritate, care cer bis după bis, dansând în cerc pe ritmul plin de viață al formației care face zgomot cât trei fanfare de regiment. Gulaș la ceaun, mămăligă, sarmale, murături, pește fript, iarăși sarmale, vin direct din bute de stejar, parcă cineva toarnă o scenă dintr-un film ce are ca temă *Hanul Ancuței* al lui Sadoveanu. O altă barieră, olfactivă și vizuală de data

aceasta. Aromă de ceafă la grătar contra busuioc şi tămâie. Nimeni nu pare deranjat de contrast. Mă opresc aici, parcă îmi vine să-mi strig disperarea, nu mai înţeleg nimic din ceea ce văd.

Bucureşti, octombrie

25 octombrie 2012

Pachetul miraculos Sfântul Nectarie. Doctoriţele stagiare. Dealul Patriarhiei şi organizarea militară a pelerinajului. Milă, filantropie, eficienţă. Iarăşi în rând, ca pelerin. Doamna Mariana şi logica bricolajului religios. Interviurile celor de la Trinitas TV şi reacţia pelerinilor. Evoluţia rândului, configuraţii spaţiale. Dreptate de la OTV! Sarmale de Bucureşti. Butelia cu gaz liniştește pe oricine, îmi spune un jandarm. Atingerea moaştelor: lacrimi de emoţie.

Este ora 09.00, un soare de toamnă foarte blând, cam 18 ˚C în aer, condiţii ideale de pelerinaj şi de teren. Încep observarea directă a pelerinajului organizat cu ocazia hramului Sfântului Dimitrie cel Nou, Ocrotitorul Bucureştiului, intrând direct în zona de comerţ, chiar lângă cunoscutul restaurant Zodiac. Numeroase corturi de plastic, frumos aliniate în parcul „fântânilor" de la baza Dealului Patriarhiei, dar nu pe Deal, acolo unde cred că ar fi ales comercianţii să se instaleze dacă ar fi fost liberi să o facă. Mai târziu, mi-am dat seama că pe „Colina Bucuriei", aşa cum a fost rebotezat dealul de către mass-media Bisericii, şi-au găsit locul doar vânzătorii acreditaţi de Patriarhie sau aparţinând în mod direct acesteia. Printre miile de obiecte religioase propuse spre vânzare, remarc un „Pachet Sfântul Nectarie sau vindecarea bolnavilor" – chiar aşa stătea scris pe mici bilete trase grosier la imprimantă şi lipite pe pungulițe de plastic, conţinând o icoană de plastic a Sfântului, o sticlă minusculă cu mir şi „o bucată de vată «trecută» (atinsă) de racla Sfântului, în Eghina", după cum mi-a spus vânzătorul. Exact acelaşi limbaj pe care îl au şi pelerinii: aceştia, când ating, fizic vorbind, diverse obiecte de raclă pentru a le impregna cu sacrul din interior, nu spun „am atins haina de racla Sfântului" sau „flori atinse de raclă v-am adus şi vouă de la Bucureşti", ci „am trecut haine pe la raclă", flori sau altceva. Aşadar, de ce spun „am trecut" şi nu „am atins"? Să fie vorba oare de ideea de „curgere lină" asociată rândului de aşteptare? Sau de faptul că „a atinge" are o încărcătură deranjantă, superstiţioasă în ochii celor din jur, iar mass-media a ridiculizat adesea gesturi de acest tip? Ce deranjează oare conştiinţa pelerinilor în acest ultim caz?[1]

1. Televiziunea ProTV titra în data de 14 octombrie 2012, în cadrul jurnalului de seară, „Scandal şi cuţite aduse la sfinţit la racla Sfintei Parascheva", cu subtitlul „Ce faci, doamnă, pui scaunul pe Sfânta?". „Unii s-au arătat smeriţi şi răbdători, alţii au dat în clocot tocmai în faţa raclei. Cineva a stârnit

Acolo unde rândul urcă brusc spre Dealul Patriarhiei, este plasat un dispozitiv mixt, format din jandarmi, poliție locală, poliție municipală, rutieră. De ce? Pentru că acolo se află unul dintre cele mai dificile puncte ale rândului, acesta face un fel de mare „U", traficul este infernal – voi reveni asupra acestui aspect. Observ (noutatea acestui an!) un jandarm care poartă o vestă albă, reflectorizantă, pe care scrie mare „negociator". Atunci când doresc să fotografiez grupul de jandarmi de care aparținea (cam jumătate de pluton), toți se întorc cu spatele la camera foto, o atitudine pe care am întâlnit-o frecvent, de altfel. Doar „negociatorul" rămâne să înfrunte brav obiectivul camerei, încercând să schițeze chiar și un surâs de „P.R."!

Acum urc agale Dealul Patriarhiei, în încercarea mea de „defrișare" a terenului de pelerinaj de la București din acest an. Nu departe de baza acestuia, lângă cortul „oficial", portocaliu, al Crucii Roșii Române (dominat ca în fiecare an de un munte de butelii de apă, goale, de 20 de litri, de tip „La Fântâna"), se află plantat un alt cort, de dimensiuni egale, al unei firme private de sănătate, firmă importantă pe piața privată a sănătății din România, despre care aveam să aflu mai târziu, după o minimă căutare pe Google, că a încheiat chiar și un parteneriat de colaborare cu Arhiepiscopia Bucureștiului. Intru în interiorul cortului, îmi compun o figură cât mai simpatică cu putință, îmi declin identitatea oficială, de „cercetător științific în cadrul Academiei Române", încercând să stabilesc un dialog cu cele trei tinere din interior, doctorițe stagiare, după toate aparențele. Le mai spun că efectuez un studiu despre pelerinajul de la București și aș dori câteva informații despre cele mai frecvente incidente medicale care apar în rândurile pelerinilor. Una dintre tinere își desprinde cu greu privirea de pe ecranul telefonului mobil, pe care-l mângâia delicat în timpul intrării mele în cort, ca pe un pisic adormit în fața sobei, apoi mă întreabă moale „de ce aveți nevoie de asemenea informații? Firma noastră este aici pe bază de contract și avem clauze de confidențialitate". Apoi mă invită discret din ochi să părăsesc cortul, ceea ce am și făcut. Măcar am aflat faptul că nu este vorba de o acțiune de tip CSR, încă una din zona pelerinajelor, dar nu mă pot opri să nu mă gândesc la faptul că viitorul relației medic-pacient din România este încă incert. Nu aș fi vrut să fiu un

---

protestele mulțimii când a vrut să-i fie sfințit scăunașul pliant pe care a stat la coadă." O voce din fundal: „Nu mă siliți, vă rog frumos!". „Doamnă, dar sunt o grămadă de oameni! Cum, puneți scaunul pe Sfânta? Dați pe lângă raclă! Doamne, unde s-a mai pomenit așa ceva, să pui scaunul pe Sfânta!", a strigat o femeie. „Nu mă miră, aseară au pus și o pereche de chiloți, au pus și cuțite", a declarat o altă femeie prezentă la racla sfântă. Dincolo de dramaturgia curentă a știrilor legate de pelerinaj, bazată pe emoție și senzațional, se poate remarca în acest caz folosirea verbului „a pune" și nu „a așeza" sau „a atinge", verbe utilizate de obicei pentru astfel de relatări, tocmai pentru a sublinia maniera brutală și directă de interacțiune cu racla în secundele avute la dispoziție de către pelerini. Sursa: www.stirileprotv.ro

pacient al celor trei graţii medicale, activând în cadrul unei „reţele medicale care îşi propune să dezvolte o cultură a sănătăţii în beneficiul omului", după cum stătea scris pe unul dintre pliantele de promovare, frumos colorate, cu un design spectaculos.

Aici la Bucureşti se simte în aer obsesia extremă a organizării, logica dominantă fiind „totul-să-iasă-bine", să nu mai aibă presa ce să mai critice. Acum doi-trei ani de zile, încă se mai puteau vedea lumânări arzând lângă clopotniţa lui Brâncoveanu, uneori direct pe caldarâm, ceara se topea, forma un fel de râu aprins ce se scurgea apoi direct în vale, spre Piaţa Unirii. Urmele acestei mici catastrofe erau persistente, vara trecătorii evitau pasta grea şi lipicioasă rămasă de la pelerinaj. Anul acesta s-au introdus mese înalte din tablă, regulamentare, cu ceva cazon în ele chiar. O armată de „lumânărari" se ocupă de aceste mini-altare ad-hoc, situaţia este sub control, cu preţul pierderii spontaneităţii gestului aprinderii unei lumânări. Toţi au veste şi ecusoane oficiale, cu însemnele Mitropoliei Bucureştilor, foarte uşor de observat şi foarte mari, şi sunt vizibil încurcaţi în mişcări de bucata de carton plastifiat ce le atârnă de buzunarul de la piept. Mesele pline de lumânări arzânde, zeci, poate sute de luminiţe galbene, sunt impresionante, atrăgând ca un magnet privirile pelerinilor, ale curioşilor şi ale celor care se plimbă prin zonă.

Ecusoanele acestea, afişate vizibil chiar şi de către cele mai modeste persoane din administraţia bisericească, lumânărarii, întregesc deci obsesia bunei organizări, a prevenirii orcărui tip de incident. Clar, pentru acest tip de eveniment există o celulă de organizare cvasimilitară între Patriarhie, Poliţie, Jandarmerie, Primărie etc. Dealul Patriarhiei a fost transformat într-o insulă securizată, izolată de ţesutul urban, în comunicare cu oraşul doar prin rândul care continuă să absoarbă pelerini. De altfel, un bun prieten jurnalist nu ezită să-mi comunice telefonic, pe un ton glumeţ, faptul că „pelerinajul seamănă cu manifestaţiile de la 23 August de pe vremuri, chiar şi vânzătorii de lumânări sunt însemnaţi, poartă ecuson. Mai lipseau două tancuri la intrare şi totul era perfect".

Singurul element care perturbă această idee de ordine impusă este mulţimea de cerşetori înşiraţi ca mărgelele pe aţă la poala Dealului Patriarhiei şi de-a lungul aleii de urcare. Mi-am pus mereu întrebarea de ce an de an sunt mai mulţi cerşetori la pelerinajul de la Bucureşti decât în alte părţi. Să fie vorba de o mai bună organizare internă a acestora, cu vechi rădăcini istorice? Şi de ce sunt totuşi toleraţi? Pentru că altfel s-ar rupe un „ceva" profund din intimitatea mecanismului pelerinajelor, bazat pe milă şi compasiune? Dintre zecile de cerşetori prezenţi, un portret: individ tânăr, dar de o vârstă incertă, ar putea avea de la 16 la 26 de ani. Oroarea absolută exhibată în public. Eunuc, niciun fir de păr pe obraz, gras. Pe mâna stângă poartă ostentativ un şirag de mătănii dintr-un plastic galben-verzui, fosforescent şi este îmbrăcat cu o cămaşă albastră, uzată, dar mai degrabă curată în ciuda a ceea ce s-ar putea crede la prima vedere. Tactica lui de cerşit era

următoarea: se repezea hotărât către un grup mare de pelerini, iar în faţa lor îşi lepăda cămaşa cu un gest scurt, repezit. Sub cămaşă, straturi de piele uscată, valuri-valuri, un furtun gofrat îmbrăcat pe o carcasă umană, o mascotă grotescă, ca *Bibendum*, emblema unei celebre firme de pneuri franceze. Mamelonul stâng este detaşat de corp printr-un nod de uscăciune, atârnând gravitaţional, completând astfel alteritatea absolută. După ce se expune privirilor în toată splendoarea urâţeniei sale, băiatul începe să recite cu o voce sonoră, îndelung exersată, un fel de rugăminte-litanie:

Doamnelor şi domnilor care mă priviţi cum arăt
Nu vă speriaţi, nu vă fie scârbă
Nu am fost mereu aşa cum mă vedeţi.
Cinci bănuţi sau un leu, măcar o pâine sau altceva
Doresc eu acum
Sunt ars la tren, de copil, 27.000 de volţi s-au descărcat prin corpul meu
Vreau să fac şi eu o operaţie, un transplant de piele
Să scap de starea aceasta.

În timp ce vorbeşte, straturile de piele din jurul gâtului zornăie ca nişte inele, trecătorii îşi întorc privirile îngroziţi, aruncând bani aproape în fugă. Mai târziu, îl voi găsi pe tânărul nostru Bibendum într-un loc retras faţă de fluxul principal al trecătorilor, sub o scară a unei clădiri monumentale din zonă. Număra banii primiţi din milă şi oroare. Fredonând o melodie oarecare, scotea fiecare bilet dintr-o mică geantă de voiaj, de tip borsetă, de culoare verde intens, la mare modă pe la începutul anilor 1990. Multe, foarte multe hârtii de un leu, pe care Bibendum le ordona delicat, una câte una, aşa cum îmi închipui că ar fi făcut un vânător primitiv cu nişte peşti proaspăt prinşi înşiraţi pe o nuia de alun.

Intru în rând şi-l „fac" pe tot! La ora 10.00, rândul începe din faţa benzinăriei „Petrom", acolo unde se găseşte intrarea pe Strada Patriarhiei. Timpul este frumos, chiar agreabil, nu plouă şi nici nu sunt semne evidente că ar fi ameninţări evidente de ploaie. La capătul de la „intrarea" în rând se pot observa anumite schimbări faţă de anii precedenţi. Astfel, vânzătorii ambulanţi de scaune care propuneau, la fel ca în anii precedenţi, scaune din lemn, realizate manual (vezi şi convorbirea cu vânzătorul de scaune din lemn de la Iaşi), au dispărut. Au rămas doar câţiva comercianţi rromi, cu scaune de tip tripod pe braţ, cum sunt cele vândute în magazinele de pescărie. Nu par să aibă mare succes, se află acolo ocazional, realizează un mic „biznis" şi nimic mai mult. Vânzătoarele de batiste pentru „dat pe la raclă" traversează central pachetul pelerin care abia s-a format, cu complicitatea jandarmilor. Aceştia din urmă ştiu că ordinea deja constituită a rândului nu suferă prea mult din această cauză, iar batistele corespund unei necesităţi reale din economia rituală a pelerinajului. Iarăşi, obsesia purităţii obiectului care se va atinge de raclă: o pelerină în vârstă, femeie de la ţară, o tot întreba

pe femeia rroma care vindea batiste dacă „sunt din in şi sunt curate". Vânzătoarea, vizibil deranjată de faptul că pierde timpul şi banii cu un cumpărător indecis, spune: „Mamaie, dacă la angrou la Europa mi-au spus că sunt făcute din in, aşa spun şi eu la oameni. Dar acuma, ştiţi cum e să lucrezi cu chinezul, cine ştie ce pune el acolo". Trece mai departe fără a mai spune un singur cuvânt.

Am avut noroc la intrarea în rând, sunt înconjurat doar de pelerine, femei în jur de 55-60 de ani, urbane, casnice. Într-una dintre ele, „Doamna Mariana", după cum singură se recomandă, cred că am găsit tovarăşa ideală de pelerinaj şi o excelentă sursă de informaţii. Aleg să joc jocul pelerinului indecis, spun că nu pot sta decât o oră-două, copilul este la grădiniţă etc. Doamna Mariana mă ascultă atent, apoi spune scurt şi răspicat: „Dragă, ai venit, trebuie să rezişti, mergem toţi până la capăt, nu dăm înapoi". Apoi începe să povestească cu sârg diferite întâmplări din pelerinajele la care a participat „după Revoluţie, că altfel nu se putea", după cum singură recunoaşte, vindecări miraculoase operate asupra ei şi prietenilor din jur. O bătrânică din apropiere, după ce cumpără câteva iconiţe colorate, la un leu bucata, spune cu voce tare, pentru a se face auzită de către cei din jur, prietenii săi efemeri de pelerinaj: „Of, mamă, mamă. Aşa-i la pelerinaj, scoţi bani şi iar scoţi, puţin câte puţin". Exclamaţia ei surprinde de fapt foarte bine modul în care se cheltuiesc banii în pelerinajele de acest tip. Pelerinul contemporan nu cheltuie sume mari cu cazarea, transportul sau alte utilităţi necesare „turismului religios", aşa cum este cazul în Apus, de exemplu. Banii se duc încet, picătură cu picătură, dar pe ansamblu se ajunge la sume destul de mari pentru aceşti oameni cu venituri atât de reduse.

Rândul stagnează de mai bine de o oră, din motive necunoscute, dar oamenii nu par a fi prea afectaţi, încă nu s-a ajuns la pragul critic de reacţie la oboseală şi stres. Pe lângă noi, de-a lungul gardului ce separă coada de bulevardul Regina Maria, trece agale o patrulă a poliţiei călare. Caii dau din coadă în tandem, unul dintre poliţai vorbeşte la telefonul mobil, celălalt muşcă cu poftă dintr-un cornet de îngheţată, la doi metri deasupra asfaltului. Imagine suprarealistă, retina o refuză, dar e adevărată totuşi: rândul, sute de oameni, maşini de lux şi rable, case care stau să cadă pe fundal, sacrificate pentru sulfuroase tranzacţii imobiliare, tramvaie care zăngăne din toate încheieturile, iar peste toate astea mai avem şi cai pe caldarâm. Trecerea lor nu rămâne neobservată, dând naştere în rândurile pelerinilor la discuţii aprinse despre hoţii de buzunare, poliţie, insecuritate etc. „Aici trebuie multă Poliţie, dar multă, că-i adunătură de oameni, nu-i bob cu bob, cum ar trebui să fie", spune doamna Mariana, parcă mai liniştită după trecerea patrulei călare. Un alt coleg de grup (voi afla mai târziu că a lucrat ca inginer proiectant), cu o mustăcioară bine tunsă, ochelari cu ramă fină, bască bine trasă pe urechi, tipul de pensionar în formă, în mare căutare de un nou sens pentru existenţa sa postdecembristă, nu pierde ocazia de a spune, privind în sus către călăreţi, „suntem bine păziţi, cel puţin asta", cu un ton ironic, uşor sublimat. La fel ca şi la Iaşi, mai trec de-a lungul

rândului echipe de la Crucea Roşie, marea majoritate par a fi compuse din studenţi medicinişti din primul an de facultate, chiar şi liceeni voluntari. Şi tot ca la Iaşi, idile între ei, flirt amoros, schimburi de replici cu dublu sens între fetele cu veste portocalii şi jandarmii care păzesc rândul, pelerinajul ca generator de legături sociale şi amoroase.

Chiar în spatele locului unde mă găsesc încadrat în rând se desfăşoară o discuţie aprinsă la care participă o femeie de vârstă mijlocie, înaltă şi uscată de post, cu ochelari severi, fustă lungă şi basma neagră. O persoană cu o privire stranie, care nu a încetat să citească tot timpul de-a lungul aşteptării, cu gesturi mecanice, acatiste şi diverse vieţi ale sfinţilor. Ba mai mult, cred că se simţea investită cu o adevărată misiune, în sensul că încerca să-i „catehizeze" pe cei din jur, vorbindu-le de vindecări miraculoase, puterea credinţei, rai şi iad, dezlegarea blestemelor. Numai că vorbele sale nu prea aveau efect, iar bărbatul căruia i se adresa chiar în acele clipe (am discutat ulterior cu el, fusese muncitor la „Faur", „băiat de ţară, ridicat de jos", după câte mi-a mărturisit chiar el) spune la un moment dat, după ce audiază istoria unei „vindecări miraculoase", amuzat şi contrariat în acelaşi timp, „hai, măi doamnă, chiar aşa, dă-o-n moaşta pe gheaţă de treabă!". Atât i-a trebuit femeii îmbrăcate în negru, care se opreşte brusc, sughite şi reacţionează violent: „Domnule! Moaşta pe gheaţă este o insultă, o înjurătură murdară, o lipsă de respect faţă de racla sfinţilor din faţă! Să nu mai spuneţi asta niciodată, niciodată! Mai ales acum, la pelerinaj". Am căutat apoi referinţe cu privire la expresia „moaşta pe gheaţă", originea ei, eventuale deturnări de sens, dar nu am găsit mare lucru. În general, este o expresie asociată copilăriei, inocenţei, folosită atunci când se depăşesc anumite „limite" comportamentale impuse copilului.

După mai bine de 90 de minute de aşteptare, rândul s-a „aşezat", a intrat în propria sa logică, mai puternică decât voinţele individuale ale celor care-l compun. Doamna Mariana „a ţinut rând" unei vecine, o femeie casnică, soţul este şofer de taxi; mărturiseşte de altfel că a ales să vină acum deoarece „soţul a avut dimineaţă o cursă în zonă, a pus mâna pe telefon şi a zis, dragă, du-te repede, rându-i mic, în câteva ore ajungi, dar acum văd că nu-i chiar aşa de mic cum spunea el, măcar cinci, şase ore tot stăm". Doamna Mariana continuă să-şi povestească viaţa, în mai puţin de jumătate de oră eram la curent cu toate problemele sale şi ale vecinilor săi, pe deasupra. Motivul prezenţei sale aici este unul destul de pragmatic, legat de probleme financiare. Lasă să se înţeleagă faptul că a intrat într-o combinaţie imobiliară nefericită şi datorează bani unor cămătari, 5.000 de euro s-au transformat în doar câteva luni într-o sumă dublă şi încă ceva, dar acum, graţie înţelegerii unei rude care a mai acoperit din costuri, mai au de plătit „doar" 2.000 de euro şi gata, au scăpat, pot răsufla uşuraţi, presiunea psihologică şi nu numai din partea acestora devenise insuportabilă. Acum a venit „să mulţumească" Sfântului Dimitrie pentru că a ajutat-o pe ea şi familia ei să treacă peste acest mare necaz. Doamna Mariana emană în jurul ei un optimism real, palpabil, bazat pe o credinţă simplă şi vie, un

bricolaj religios complet asumat. Extrem de volubilă, cu o bună practică a pelerinajelor, Mariana recunoaşte deschis că „an de an am stat de vorbă cu cineva ca matale aici la pelerinaj, de jos până sus la raclă, şi mereu ne-am despărţit prieteni".

Rândul şi interacţiunile sale cu mediul apropiat. Din rând, observ un grup de patru tineri seminarişti, nu mai mult de 15-16 ani fiecare, fac ucenicia pelerinajului şi a preoţiei având asignată o muncă interesantă: culeg flori de la pelerini, crizanteme în cea mai mare parte, pentru a le „da pe la raclă", un fel de măsură de prevedere în cazul în care unii dintre pelerini ar ceda înainte de a ajunge sus. Strigă cât pot de tare: „Flori, flori, care mai aveţi flori de dat pe la raclă! Luăm flori!". Se simt foarte importanţi în rolul lor de colportori ai sacrului prin contact. O întreb pe doamna Mariana ce semnifică acest „obicei", la care femeia, puţin nedumerită, spune: „Dar nu spuneaţi că aţi mai fost aici la pelerinaj? Cum nu ştiţi ce înseamnă? În jurul nostru sunt mulţi oameni care nu ştiu dacă vor putea rezista până la sfârşit, în capul Dealului. Măcar aşa pot să-l atingă şi ei pe Sfântul Dimitrie, cu o floare, dacă nu altfel".

O cerşetoare oarbă, îmbrăcată ca o Cenuşăreasă de cartier periferic, este susţinută de o copilă firavă, mereu cu capul în pământ, să fie oare fiica acesteia? Ambele se mişcă extrem de uşor, aerian aproape, ca două bibelouri de porţelan. Odată ajunsă lângă rând, cea mai în vârstă spune cu un glas extraordinar de muzical, care trădează experienţa cântatului în public, atât către rândul propriu-zis, cât şi spre jandarmul din apropiere, ca o legitimare a prezenţei: „Oameni buni cu suflet bun! Uitaţi-vă bine la cine daţi, oameni buni. Că aici nu daţi degeaba, oameni buni". Iar când ajunge la cuvântul „degeaba", exact pe el, deschidea pupilele dincolo de care se zăreau orbitele ochilor, stinse şi moarte, de culoarea fildeşului. Iar oamenii din jur dădeau o mulţime de bancnote de un leu şi diverse tipuri de monede, simţeau că atunci este momentul să „dea" ceva lui Dumnezeu, nu cerşetoarei oarbe, o profesionistă a meseriei şi a emoţiei.

Tentativă agresivă de intruziune în rând a unei pelerine, stopată prompt de un jandarm. Femeia protestează violent, ridică braţele în aer, puţin panicată de situaţia în care se află acum, prinsă în capcană între gardul de metal şi fluxul turbat al maşinilor din zonă. Jandarmul se arată hotărât şi inflexibil la toate cererile şi motivele invocate, îi vorbeşte ferm, dar foarte politicos: „Doamnă, staţi în rând, cum stau şi toţi ceilalţi. Nu veniţi la mine cu motive din astea inventate. Sunt femei bătrâne care nu se plâng, iar dumneavoastră, se poate?". Dezarmată şi privită cu ostilitate de sutele de ochi din rând, femeia decide să aducă în discuţie argumentul suprem: „Da, da, stai tu să vezi cum chem eu OTV-ul şi pe Dan Diaconescu! Să vină el să facă dreptate, dacă altfel nu mai merge, să vedeţi voi cum o să le tremure fundul la toţi de frică, doar aşa merg treburile în ţara asta!". Am întâlnit de zeci de ori pe stradă şi pe teren acest argument, Dan Diaconescu, justiţiarul suprem, venind în general din partea unor persoane simple, sărace, doborâte de

agresivitatea mediului în care trăiesc şi de sentimentul acut de neputinţă în faţă injustiţiei sociale.

Televiziunea oficială a Patriarhiei Române, Trinitas TV, realizează mai multe interviuri cu cei aşezaţi în rând. La această oră (să fie 13.00? – timpul are altă dimensiune în cadrul rândului, îl pierzi repede) sunt cam singurii interesaţi de un asemenea exerciţiu, celelalte televizuni prezente aici „dorm" în aşteptarea jurnalelor de seară sau a unor evenimente ieşite din comun (înghesuială, dispute, evenimente medicale). De la distanţa la care mă aflu, nu pot auzi întrebările adresate de reporteriţa zâmbitoare, îmbrăcată „ortodox-corect", dar fără exagerări. Bănuiesc că erau de genul celor cu care toate televiziunile ne-au obişnuit deja: „De unde veniţi?", „Ce v-a adus aici?", „Ce-i cereţi Sfântului Dimitrie?". Repet, nu pot auzi întrebările, dar pot percepe foarte bine zâmbetul fericit al celor vizaţi de camera de filmat. Imediat după ce trece echipa de filmare, mulţi dintre norocoşii aleşi pentru sticla televizorului scot telefoanele mobile pentru a-i anunţa pe cei apropiaţi ce li s-a întâmplat, ba unii chiar mai fac şi fotografii cu reportera, pentru a fi mai credibili.

Evoluţia rândului, configuraţii spaţiale. După circa trei ore de stat în rând, oboseala fizică începe să-şi spună cuvântul, limitele corpului sunt atinse, pelerinii încep să caute din instinct orice denivelare sau asperitate, orice le-ar permite să se aşeze, să-şi odihnească părţile cele mai solicitate ale corpului. Tehnica de a învinge oboseala primează mai mult decât orice, cu atât mai mult cu cât nu observ în jur o abordare „spiritualizată" a aşteptării. Spre deosebire de rândul de la Iaşi, „pelerinii urbani" din jurul meu nu sunt echipaţi cu scaune pliante, nu au nici încălţăminte lejeră, călduroasă. Două tinere rroma, îmbrăcate din cap până în picioare în plastic roz, nu mai pot suporta durerea fizică produsă de aşteptare, aşa că se folosesc de o bordură mai înaltă pentru a-şi scoate din picioare pantofii de sport contrafăcuţi marca Puma. Le-au şi îngheţat picioarele, în plus, aşa că acum îşi masează reciproc şi energic degetele. Nu ştiu de ce îmi sare în ochi acest detaliu, şosetele fetelor sunt şi ele din plastic şi tot roz, la un leu bucata, din angroul Europa. Nimeni nu le condamnă din priviri, nimeni nu protestează. În microgrupul care s-a format, susţinerea reciprocă este evidentă; de altfel, în timpul masajului, eu port bagajul uneia dintre fete. Dar rândul nu este „solidar" pe toată desfăşurarea sa, ar fi imposibil, nici măcar pachetele organizate şi separate de jandarmi prin garduri metalice nu sunt. Dar se formează ad-hoc celule de câte cinci-opt persoane, cum este cea în care mă găsesc şi eu acum, care se protejează reciproc, „ţin locul" dacă cineva pleacă la toaletă, vociferează la unison în faţa intruşilor, împart hrana şi apa etc.

Punctul nevralgic, de ruptură al rândului de la Bucureşti se află la baza Dealului Patriarhiei, atunci când acesta începe să urce panta, imediat după trecerea de pietoni care face legătura cu scuarul staţiei de tramvai. Pelerinii se raportează la acest punct nevralgic cu uşurare şi teamă, concomitent. *Uşurare*, deoarece de aici rândul începe să urce

lent, dar sigur către pavilionul unde sunt expuse raclele, știu că de aici nu mai pot rata întâlnirea cu sacrul. „Gata, aici e ultimul punct de control (sic!), nimeni nu mai intră și nu mai iese, va fi mai bine, veți vedea", spune cu o voce de cunoscător inginerul-proiectant.

Doamna Mariana, vecina și prietena mea ad-hoc, arată celor din jur telefonul mobil, ca pe o formă de legitimare a unei cereri expres: „Fata mea de 20 de ani va veni și ea în curând, dacă se poate să-i permiteți să intre și ea...". Toți cei din jur spunem „da" în cor, iar doamna Mariana, brusc ușurată de povara cererii mai adaugă și „trebuie să fie și domnul jandarm de acord!". Începând de aici, pelerinii se pot odihni mult mai bine pe gardul masiv care împrejmuiește Patriarhia; mai exact, acesta a fost ridicat prin 2010 și are prevăzută din construcție un fel de firidă, un „brâu" de circa 15-20 de centimetri pe care te poți odihni, la o adică. Mă întreb dacă atunci când a fost reconstruită această împrejmuire a fost luată în calcul ideea de odihnă a pelerinilor, sau, altfel spus, dacă oboseala nu a fost instituționalizată în aceste ziduri. Tot începând cu acest punct se împart sarmalele „oficiale" ale Patriarhiei și se pot vedea ecranele uriașe din leduri pe care în acest an se transmit emisiunile Trinitas TV. Dar partea cea mai apreciată de pelerini este liniștea relativă, aici nu mai sunt șuierul nebunesc și vacarmul bulevardului și ale Pieței Unirii. Este greu să ajungi aici, dar și răsplata este mare. Denumiri auzite în jurul meu pentru acest punct exact: „Cotul Donului" sau, și mai interesant, „Cotul Pisicii", după locul unde în 1989 s-a întâmplat una dintre cele mai mari catastrofe fluviale din istoria Europei[1].

Teamă, pentru că în ciuda prezenței jandarmilor, aici suprareprezentați numeric, se fac simțite mai multe intruziuni în rând. Nu știu prea bine cum reușesc, dar cei care trec de forțele de ordine și de garduri străbat rândul prin interior, prin mijlocul acestuia, așa cum un păstrăv ar urca un torent de munte, pieptiș. Pelerinii, mai ales bărbații, protestează

1. În dimineața zilei de 10 septembrie 1989 a avut loc unul dintre cele mai grave accidente navale fluviale din istoria României și a Europei, soldat cu un număr de 215 victime. Mai exact, în zona cunoscută drept „Cotul Pisicii", meandră a Dunării, în aval de Galați, nava de pasageri *Mogoșoaia* s-a ciocnit în zorii zilei, în condiții meteo foarte dificile, cu împingătorul bulgar *Petăr Karanicev*, în împrejurări încă neclare. Îmi amintesc perfect de acest episod deoarece în acea perioadă eram elev de liceu în orașul Brăila; echipe de scafandri și salvatori din toată țara au fost deplasate către locul accidentului. Zeci de zvonuri cu privire la cauzele tragediei, munca scafandrilor, cadavrele mutilate etc. au circulat mult timp după producerea accidentului, autoritățile comuniste practicând o cenzură informațională totală. Am insistat oarecum pe acest aspect deoarece el arată rolul martorului într-un proces memorial și felul în care memoria lucrează de-a lungul timpului, de o manieră extrem de selectivă. Exclamația pelerinului „am ajuns la Cotul Pisicii" arată deci încărcătura simbolică a acelui punct, periculozitatea lui, dar și sentimentul de ușurare resimțit după părăsirea acestuia. Martorul, ca individ izolat, a făcut deci legătura dintre memoria sa individuală ca membru al grupului, evenimentele în curs de desfășurare în grup (trecerea prin punctul critic de la baza Dealului Patriarhiei) și memoria colectivă.

deschis față de intruși, alții se mulțumesc doar să-și rumege nedumerirea și nemulțumirea. Se aud din ce în ce mai des replici de genul „se tot îngroașă rândul și se intră, domnule, în continuu, fără jenă!". Inginerul-proiectant contemplă distant această „nouă așezare" a rândului, se oprește din lectura acatistului pe care-l poartă cu el și spune exact cuvintele pe care doream să le aud, adeverindu-mi bănuielile: „Așa se întâmplă dacă nu sunt preoți cu oamenii în rând. Acum câțiva ani m-am nimerit chiar aici, în locul acesta, cu un preot însoțit de 50 de enoriași din parohie. A fost frumos, un pelerinaj de neuitat, nu îmbrânceală, nimic, am cântat, ne-am ajutat unul pe altul la greu. Ducem lipsă de preoți și de călugări în rând, tocmai acum când este mai mare nevoie de ei". Se oprește la fel de brusc precum a început să vorbească, încercând să citească din cărțulia cu acatiste.

Sarmale de București. Ora 14.30-15.00. Din motive pe care noi nu le putem cunoaște, rândul stă pe loc de aproximativ o oră. Am obosit, tăcere, dialog înghețat, așteptare și atât. După ce a trecut de „Cotul Donului", chiar și Doamna Mariana a tăcut cu totul, după ce m-a chestionat serios „ce tot scrii în carnetul ăla mic, cu scoarțe negre?". Eu i-am răspuns că notez gânduri și idei, care-mi trec prin cap în clipele acestea deosebite, să nu le uit. Nu părea satisfăcută de răspuns, dar nici nu a mai continuat. Temperatura coboară imperceptibil, iar atunci când rândul intră în zone pline de umbră și mai bat și rafale de vânt, ne este frig de-a binelea, corpul suferă. Pelerinii stau cu rândul pe protuberanțele gardului de incintă, iar cei mai tineri aleg să stea de-a dreptul pe vine, cu mâinile alungite în față – poziția anatomică a oboselii profunde, atunci când omul renunță la condiția sa de biped.

Se simte în aer un miros puternic de sarmale, sursa odoriferă se află la puțini metri în fața noastră, o dubă roșie, cu număr de Prahova. Aflăm puțin mai târziu că era vorba de reprezentanții unei parohii din Ploiești, pentru că am surprins o frântură de conversație în care unul dintre distribuitori spunea „noi, cei din orașul Ploiești, ne-am mobilizat cel mai bine". Sarmalele sunt servite în caserole de unică folosință, din plastic alb, o servire de „profesioniști", aș putea spune. Cei care oficiau nu erau la prima acțiune de acest gen, știau exact cui și unde să le distribuie, cu atât mai mult cu cât configurația locului nu favoriza îmbulzeala sau aglomerația inutilă, atât de gustate de televiziunile comerciale plecate la „vânătoare" de excepțional în zonă. Foarte interesantă mi s-a părut a fi reacția celor din grupul din care făceam parte: la început s-au codit, erau sfioși, ezitau să prindă în mâini caserolele cu sarmale călduțe întinse peste gardul jandarmilor. Doborâți însă de oboseală și de foame, toți au început să mănânce, după puțin timp, în tăcere. Se laudă sarmalele, gustul și compoziția, faptul că „se vede că sunt gândite pentru cazan, iar gustul de cazan, toată lumea o știe, ăsta nu-l prinzi, domnule, acasă, pe amărâtul ăla de aragaz de la bloc", declară doamna Mariana, fericită nu doar pentru că și-a ostoit foamea, ci și

pentru faptul că fiica dumneaei, o postadolescentă de 18-19 ani, grăsuță, cu carnea albă și cu o față devorată de coșuri, a reușit în fine să intre în rând. De altfel, în tot timpul în care a mai rămas în rând lângă mama sa nu a făcut altceva decât să scrie SMS-uri și să vorbească cu voce scăzută, cu palma pusă stavilă în dreptul gurii, la telefonul său mobil de ultimă generație.

Sarmale de București. Punctul de distribuție este ales strategic, aici se calmează foamea și nerăbdarea pelerinilor

Muncitorul de la Faur, tăcut și foarte discret până în acel moment, din cauza acroșajului verbal cu doamna fundamentalistă devotată pelerinajului și codurilor sale verbale, parcă ar mai fi mâncat vreo două-trei sarmale. Așa că începe să descrie cu lux de amănunte un „aparat de copt vinete și ardei", conceput pentru bucătăriile de la bloc, pe care îl fabrica până de curând un prieten. O cărămidă termorezistentă, luată din cuptoarele fabricii, scobită la mijloc cu minuție și prevăzută cu o rezistență electrică de mare putere la mijloc. „Dom'le, știi cum se fac? Coapte cum trebuie, de jur împrejur, parcă-s pe grătarul de la curte de la țară!" Cei din jur îl ascultă cu atenție, înghițind în sec, reanimați parcă de mâncarea servită cu puțin timp înainte. Măgulit de atenția generală, fostul muncitor începe să-și povestească viața, nimic extraordinar, destinul său este asemănător cu al majorității celor care au făcut parte din clasa muncitoare din România, pulverizată de Istorie după 1990. Am aflat astfel cum și-a pierdut slujba prin 1994, apoi a

plecat în Germania, unde a stat cam trei ani, a strâns nişte bani, apoi s-a întors acasă. „Nici în Germania aia nu era de stat, faci bani, strângi câţi poţi, apoi te întorci acasă la tine, mori în pământul tău, te plânge neamul, că doar nu-i de stat tot timpul acolo *pe gheaţa lor*." Acum este pensionar de ceva vreme, soţia i-a murit acum doi ani, iar el stă când în apartamentul din Ghencea, când pendulează la ţară, la o soră cu care se înţelege foarte bine.

Îl ascult cu atenţie pe acest orfan al comunismului, ca el am întâlnit până acum zeci de cazuri în pelerinaje, poate că-i puţin cinic să spun că acum nu mai sunt impresionat aproape deloc de poveştile lor. Cel mai mult îmi atrage atenţia o minigeantă de voiaj pe care o poartă pe umăr, din care se iveşte discret mânerul unei umbrele scurte. Geanta este confecţionată dintr-o pânză de doc rezistentă şi fină în acelaşi timp, foarte „hip", deoarece pe exterior are imprimată figura lui Mao, în stilul portretului iconic al lui Andy Warhol. Geanta este cumpărată dintr-un second-hand, fără îndoială, bănuiesc că nouă ar fi costat o mulţime de bani. Mao are o stea roşie pe şapcă, iar petliţele de la reverul tunicii militare sunt colorate într-un roz intens. Superbă ironie a destinului, fascinant obiect memorial! Şi unde, aici la rând la pelerinaj, la porţile Orientului! Şi-mi mai place naturaleţea cu care fostul muncitor-cazangiu a readus pe linia de plutire, într-un stil strict utilitar, domestic, acest obiect provocator şi artistic.

Inginerul proiectant ne observă cu atenţie, apoi iese din tăcerea cu care ne obişnuise şi mi se adresează direct, fără ocolişuri: „Domnule, te văd preocupat de soarta celorlalţi. Hai să-ţi spun o poveste care nu-mi dă pace când mă aflu la pelerinaje. Eu am mers la Moscova în 1980, într-un schimb de experienţă cu ruşii. În timpul liber pe care l-am avut la dispoziţie atunci am stat la un rând uriaş, ca acum, să-l văd pe Lenin. La mausoleul ăla, cum îi spune? Şi am simţit ceea ce simt şi acum, când ne apropiem de racle: emoţie, bucurie, nerăbdare. Tot la fel ca şi aici, erau miliţieni cu bastoane. Domnule, cum e posibilă această asemănare, cum să simţi la fel, că doar acolo era Lenin, iar aici Sfântul Dimitrie? De ce simţim emoţie în faţa raclei Sfântului, dar şi a sarcofagului de sticlă cu mumia lui Lenin? Ce se întâmplă, domnule, oare în mintea noastră?".

Ne mai separă doar trei staţii până la ultimul pas pe podiumul unde se află raclele Sfinţilor Constantin şi Elena, Dimitrie cel Nou şi moaştele „invitate" ale Sfântului Nectarie de Eghina. Discutăm cu un jandarm la fel de obosit ca şi noi, acceptă dialogul cu pelerinii din grupul meu pentru a face să treacă timpul mai uşor. O tură de pelerinaj durează pentru ei 12 ore, cu o pauză de o jumătate de oră în camionul sau autobuzul care i-a adus până aici, mai mănâncă, se mai încălzesc. Rândul are diferite grade de dificultate, aici unde ne aflăm noi acum în momentul vorbirii este un segment uşor, oamenii sunt relaxaţi, ştiu sigur că vor ajunge la ţintă, pe care o şi vizualizează. Da, la Bucureşti au loc destul de des altercaţii cu tinerii care doresc să intre în faţă cu

orice preţ, mai ales noaptea, dar situaţia nu a degenerat niciodată. „Şi apoi, ştiţi cum procedăm noi. Butelia de gaz linişteşte pe oricine. Dar nu e cazul aici.” Arată cu capul peste umăr, acolo unde se află parcate puţin mai departe maşinile de intervenţie, iar cu palma de la mâna stângă mimează un gest circular, ca şi cum ar deşuruba dopul la o butelie de gaz. Îl privesc atent cum vorbeşte din poziţie de forţă, soldat al violenţei legale, dau din cap aprobator şi încerc să memorez cât mai mult din ceea ce spune; este evident că dacă aş scoate carnetul de note s-ar opri bănuitor şi mă mai gândesc şi la confortabila poziţie de pelerin pe care o am în acest moment. Jandarmul se simte în siguranţă, vorbeşte liber despre aspecte obscure ale fenomenului, pe care nu le-aş fi putut afla altfel niciodată, în cel mai fericit caz m-ar fi trimis sec şi temător, în acelaşi timp, să vorbesc cu „ofiţerul de presă”, după cum s-a mai întâmplat în decursul cercetării de teren.

Dealul Patriarhiei, văzut din interiorul rândului, din imediata apropiere a raclei. Se observă curioşi care nu pot sau nu doresc să stea la rând; vor însă să simtă prezenţa sacrului, chiar şi de la distanţă.

Finalul aşteptării. Trecerea prin faţa raclei şi sărutarea moaştelor. Nu mai avem în faţă decât un „pachet” de 25-30 de pelerini nerăbdători şi emoţionaţi ca şi noi până la intrarea sub baldachinul cu raclele sfinţilor. Femeile din jur se pregătesc pentru marele moment, îşi acoperă capul cu eşarfe scoase rapid din sacoşe şi poşete, toate fac acest gest, inclusiv cele mai tinere, chiar şi fiica doamnei Mariana, care a renunţat pentru

moment la telefonul mobil, la îndemnul mamei sale. Bărbaţii reacţionează invers, se descoperă cu toţii, aranjându-şi părul cu mâna, ca în faţa unei oglinzi imaginare, eu caut să îndes în rucsacul din spate şapca pe care am tot purtat-o pe cap. Din cauza oboselii, o tânără aflată undeva în spate se clatină pe picioare, mai să cadă. Cei din jur o sprijină imediat, fac zid în jurul său, cineva o stropeşte cu apă pe obraji, dintr-o sticlă de plastic marca Borsec. Jandarmul de lângă gard spune şi el „domnişoară, eu pot să chem salvarea, vine la secundă, dar e păcat de efort, mai aveţi câteva minute şi *intraţi*, aţi stat atâta vreme la rând". Tânăra se ridică cu greu, albă la faţă ca şi cum ar fi scuturat din cer un sac de făină de grâu, repet, susţinută la propriu de necunoscuţii din jur. În aer se simte o tensiune uriaşă, sacrul acţionează ca un fior electric. Doamna Mariana mai apucă să-mi spună doar atât: „Domnu' Mirel, simt cum îmi arde capul". Tăcerea care domneşte de câteva minute este spartă de vocea unei femei în vârstă, nu ştiu prea bine de unde a apărut acolo, nu era în vecinătatea grupului nostru. Pe sub hainele groase de lână, se simte în faţa corpului o umflătură mare, nefirească. Apoi începe să bocească, da, bocet era, urcat până aici din negura timpului, „lăsaţi-mă să trec. Lăsaţi-mă! Voi veniţi, creştinilor, să vă rugaţi de viaţă şi de sănătate, eu vin la Sfântul Dimitrie să mă rog de moarte. Poate ziceţi că sunt cerşetoare sau nebună, dar nu sunt, eu am venit să-mi ia odată durerea, să mă duc şi eu lângă băiatul meu iubit. Doamne, ia-mă, Doamne, şi nu mă mai chinui, Doamne!".

Repet, nu ştim de unde a apărut, cine este, dacă suferinţa ei este reală sau imaginară, o posedată sau pur şi simplu o impostoare genială care în acest mod a „scurtcircuitat" orele lungi de aşteptare. Cineva de lângă mine face deasupra ei o cruce mică, fugară, cu degetele mâinii drepte strânse ca o gheară de pasăre din cauza fricii şi a emoţiei. Femeia continuă să bocească lângă scară, un preot se apropie de ea şi începe să-i vorbească încetişor. Eu am ochii în lacrimi, doamna Mariana la fel, urcăm scara de lemn ca nişte condamnaţi la moarte şi la viaţă. La fel ca şi la Iaşi, în aceste clipe nu mai văd nimic, nu mai aud nimic în afară de o voce hotărâtă care spune „înaintăm, înaintăm frumos, nu ne oprim, da, şi pe stânga şi pe dreapta. Sărutăm şi nu blocăm!". Gesturile grăbite, de păpuşi mecanice ale oamenilor care ating de raclele înşirate ca mărgelele pe aţă haine, flori, batiste, unii plâng, alţii râd, alţii se opresc ca în transă. Totul se termină cu mirul aplicat pe frunte de preotul plasat la ieşirea din baldachin, acolo unde se termină sacrul şi încep iarăşi viaţa şi pâinea noastră cea de toate zilele. Mulţi oameni plâng în jurul nostru, cel mai simplu ar fi să cred că este vorba de o simplă descărcare nervoasă din cauza emoţiei şi oboselii, poate plâng de bucurie, habar nu am ce este în sufletul şi mintea lor acum, oricum şi eu sunt complet anesteziat de moment. Nu voi fi niciodată un „antropolog" adevărat, nu voi putea practica „neutralitatea axiologică", pe care o cere meseria aceasta. Îmi iau la revedere de la doamna Mariana, a cărei fiică a început să butoneze iarăşi telefonul, de la muncitorul cazangiu,

soţia taximetristului şi inginerul proiectant. Ne spunem că ne vom revedea şi anul viitor, dacă „Sfântul o va dori”. Ne abandonăm iarăşi străzii zgomotoase, obosiţi şi fericiţi, după şapte ore de comuniune umană.

26 octombrie 2012, ora 15.30

Zona de comerţ cu obiecte religioase. Moda produselor de mănăstire. Tendinţele bio-eco se accentuează. Transmisia în direct a slujbei. Spectacolul clopotelor. De-a lungul rândului, noaptea. Pelerinajul văzut din curtea clubului Fabrica. Noi mediatizăm un Sfânt! Componenţa şi desfăşurarea rândului la miezul nopţii.

Meteo foarte agreabil, soare cu dinţi, nu plouă, nu bate vântul, octombrie ţine cu pelerinii. Am hotărât să încep terenul de astăzi prin a sonda zona de comerţ cu felurite tarabe, corturi şi alte puncte de vânzare cu obiecte religioase. Un inventar rapid al mărfii propuse spre vânzare: lumânări, „consumabile” pentru candelă, carte religioasă, icoane, veşminte preoţeşti, CD-uri, DVD-uri, cărţi religioase, miere şi produse apicole „de mănăstire”, din curentul bio-eco, picături şi remedii naturiste (măicuţele de la Paltin Petru-Vodă), conserve de fructe şi legume, tot bio „mănăstiresc”, obiecte de cult sculptate manual în lemn. „Fundaţia Golescu”, prezenţă nelipsită din pelerinaje, propune spre vânzare aici la Bucureşti CD-uri cu „psiho-terapie ortodoxă”; pe o măsuţă joasă, asemănătoare cu cele de camping, se află un CD-player din care se aude vocea dulce, expresivă a actriţei Manuela Golescu care recită... ce recită de fapt, nu pot auzi nimic de la distanţă din ceea ce spune, iar în jurul măsuţei sunt o mulţime de oameni, care-l ascultă vorbind pe bărbatul înalt, cu barbă şi cu părul creţ, figura hristică, despre care am mai scris anterior; atrage ca de obicei toate privirile din jur.

Mănăstirile prezente în zona de comerţ se demarcă prin standuri savant gândite, care seamănă cu scena unui teatru ambulant. Un portic format din icoane, pe colţul mesei cu obiecte de vânzare este plasat un vas unde se arde în permanenţă tămâie, iar fundalul vizual este şi el încărcat cu icoane, în umbra acestora profilându-se monahii-comercianţi. Mănăstirea Pasărea vinde borcane de mici dimensiuni, foarte gastronomice, cu „castraveţi bio”, plasate printre icoane. Un alt stand de mănăstire vinde „miere ecologică”, iar exemplele de acest gen sunt numeroase. Ce efect real asupra întregului pelerinaj are faptul că tarabele sunt aşezate excentric de marele flux pelerin care şterge ca un val de mare Dealul Patriarhiei? De-a lungul timpului locul s-a transformat într-un fel de „supermarket” religios, un mare talcioc religios în aer liber, unde pelerinii, dar şi bucureştenii prezenţi vin să-şi completeze stocul de „consumabile” religioase. Mai mult ca în alte părţi, la Bucureşti tendinţa bio-eco este foarte prezentă în mărfurile expuse. La fel ca şi în alţi ani, am reîntâlnit-o în zonă pe femeia care vindea păsări vii. Un singur cocoş, păstrat într-o pungă mare de rafie, aşa cum vindeau pe

vremuri precupeţele de la Piaţa Obor. Când am întrebat-o ce vinde acolo, mi-a spus cu aerul cel mai firesc din lume, „un cocoş de ţară, din ăsta bio, cum îi zice acuma...".

Icoane şi castraveţi „bio" – noua economie a mănăstirilor

Orele 17.00-19.00. Perioada de maximă afluenţă a publicului pelerin, impresia generală este de pelerinaj urban 100%; cu foarte rare excepţii, toţi cei prezenţi par a fi originari din Bucureşti sau localităţile învecinate. Noutatea absolută a acestui an: dimensiunea impresionantă a ceea ce aş putea denumi „rândul copiilor", mai exact un alt fir de aşteptare care conţine preponderent mame cu copii se întinde pe circa 40-50 de metri, în direcţia opusă rândului iniţial, coboară pe strada Patriarhiei, pe sub bolta de acces în curtea pavată din faţa Catedralei. La Iaşi existau mulţi copii în rând, dar nu aveau acces separat. Desigur, erau scutite de aşteptare cazurile grave (handicapaţi, persoane foarte în vârstă sau suferinde, mame cu copii foarte mici, dar acest tip de „rând al copiilor" nu era instituţionalizat. De ce există el atunci la Bucureşti? Gradul de „toleranţă" (sau mai degrabă de abatere de la regula nescrisă a pelerinajelor) pare să fie mai ridicat aici.

La ora 18.00, începe slujba de vecernie şi cea de priveghere. Scena pe care se va desfăşura ceremonia religioasă este una impresionantă, iar braţul unei macarale cu braţ mobil, pe care scrie www.bivolul.ro

Rândul copiilor

(ulterior, doi tineri prieteni care lucrează în televiziune mi-au spus că este vorba de una dintre cele mai serioase şi mai performante firme din domeniul videosonorizării, iar ceea ce am văzut se numeşte „macara video"), flutură aerul pe deasupra mulţimii, luând probe de imagine. Deodată încep să bată toate clopotele, *plenum*, noile clopote Grassmayr ale vechii Catedrale Patriarhale. Aerul bubuie, sentimentul este paralizant, bucurie şi agonie, moarte şi viaţă. Clopotul mare domină totul, plenar, cei prezenţi sunt vizibil emoţionaţi, toţi ascultă cu delectare jocul acesta muzical fără egal, atât de rar. Pelerinii, jandarmii, cerşetorii, gură-cască, copiii, reporterii, cameramanii, hoţii de buzunare, vânzătorii de lumânări, preoţii, absolut toată lumea este cu ochii în văzduh, aştept să cadă peste ei notele divine.

În acest moment de maximă tensiune intră în scenă ÎPS Calinic de la Curtea de Argeş, însoţit de doi soldaţi din regimentul de gardă în ţinută de ceremonie, jandarmi, preoţi, mulţi preoţi. Cordonul format în jurul acestuia, înaintarea solemnă, un „spectacol" fabulos în marele spectacol de sunet, culoare şi lumină care a devenit acum pelerinajul de la Bucureşti. Privesc cu nesaţ şi-mi spun că a asista la o asemenea scenă bizantină este mai ilustrativ pentru înţelegerea vechii tensiuni dintre „Biserica Oficială" şi cea „Populară" decât lectura a o sută de cărţi academice pe subiect. „Noi suntem Biserica, noi avem grijă de pelerinaj şi de voi, de moaşte, de tot universul", iată ce transmite lumii această ceremonie fastuoasă. Iar pentru a închide totul, *le clou de*

l'affaire aparţine unui operator de televiziune, venit să imortalizeze evenimentul. L-am văzut cum şi-a închis telefonul mobil, terminând convorbirea cu „let's go show", apoi şi-a luat camera video pe umăr pentru a trage câteva cadre avantajoase. Biserica ceremonială, biserica rituală care se pune în scena, autoreferenţial, căutată şi cerută de mass-media. De altfel, unul dintre rarele momente în care media a fost atrasă de partea ceremonială, rituală a pelerinajului, în rest el fiind interesat doar de rând şi mai degrabă de „faptul divers" pelerin.

Rândul de noapte. Ora 21.30. Terenul începe foarte brusc, din rondul în care se găseşte staţia terminus a tramvaielor care fac legătura cu partea de sud a oraşului. Un cuplu de tineri rromi, 18-20 de ani, coboară din tramvaiul pictat cu reclame vulgare în pas alergător, ţinându-se de mână. Amândoi sunt îmbrăcaţi foarte special, în haine de plastic negre, lucioase, mulate pe corp, parcă sunt doi delfini eşuaţi pe uscat sau membri ai celebrelor trupe SEAL, în plină intervenţie urbană. La fel ca şi alţi pelerini cu experienţă, aleargă pentru a intra cât mai rapid în rând, ştiu că în astfel de cazuri orice minut de „contemplaţie" inutilă înseamnă zeci de minute de aşteptare efectivă în plus. Apuc totuşi să aud cum el, băiatul, îi spune iubitei sale cu o voce încărcată de uimire şi de mulţumire, concomitent: „Ia uite, Isaura, câtă lume-i adunată aicea! Asta-i Parascheva de Bucureşti, gata!".

Merg, de-a lungul rândului, la „vânătoare" cu carnetul de notiţe şi aparatul foto în buzunar. În faţa unei curţi de pe fosta stradă 11 Iunie, un agent de pază al unei firme private conversează cu un jandarm. Este un tânăr slăbuţ de la ţară, cu o uniformă ponosită şi veche, încălţat cu pantofi cu bot de ştiucă, întorşi la vârf. Păzeşte ceea ce pare a fi un depozit de papetărie, este vizibil speriat de toată mulţimea de oameni din zonă. Cu pieptul bombat şi cu mâna pe bastonul de bachelită de la centură, încearcă să dea o mână de ajutor „fratelui mai mare", oficial, din Jandarmeria unde sunt sigur că ar fi vrut şi el să lucreze. Episodul îmi aduce aminte de alte secvenţe surprinse în pelerinaje, în care însemnele autorităţii sunt exhibate, cultivate, impuse. Ultimul exemplu: ieri, pe Dealul Patriarhiei, pompierii aflaţi la faţa locului se plimbau ca nişte păuni în mijlocul mulţimii, îmbrăcaţi cu frumoasele lor uniforme de luptă împotriva focului. Un artificiu complet inutil, de altfel, dar care atrăgea ca un magnet privirile celor din jur. Mai ales unul dintre ei arăta lumii nişte mănuşi imense de intervenţie, din piele galbenă, înnodate savant în jurul centurii. Exhibarea însemnelor de autoritate, ca o frică faţă de puterea maselor, care ar fi putut deveni la un moment dat distrugătoare? Sau doar un moment de solemnitate în existenţa lor cotidiană?

Discuţie cu un alt jandarm, bucuros de vorbă. Îl întreb scurt, „ca de la jandarm la jandarm", cum se face că la această oră sunt atât de mulţi rromi în rând. Răspunsul mi s-a părut a fi unul exemplar şi-l notez ca atare în carnetul de teren: „Nu mai contează ce sunt, rromi sau români. Important este că vin aici, stau şi ei la rând şi încearcă

să se roage. Fac mai multă gălăgie că așa sunt ei, nu ai ce să le faci. Da, în acest an, sunt mai mulți ca în alți ani, este adevărat. Oricum, în fața vremurilor în care trăim, și lor ca și nouă, rugăciunea este singurul lucru care le-a mai rămas de făcut".

Club Fabrica este plasat pe strada 11 Iunie, la numărul 50. După cum o spune chiar numele său, este vorba de o fostă fabrică transformată, după 1990, într-un *haut lieu* al underground-ului bucureștean, aduce pe undeva cu *squat*-urile din Geneva, pe care le știam de pe vremea când eram student acolo, populate de o faună veselă și amestecată de studenți, artiști plastici și boemi de tot soiul, alimentați cu burse grase de „creație" din partea generoasei primării a orașului, dornică să încurajeze „cultura alternativă". Este ora 22, nu este foarte frig, cât umed, o umezeală neplăcută și perfidă care pune la grea încercare rezistența fizică a celor din rând. Club Fabrica posedă o curte din beton brut, rugos, gândit să reziste la traficul greu de altădată, asupra căruia se revarsă din stâlpii înconjurători o lumină galben-intensă de la lămpile cu sodiu. Mă așez la una dintre mesele din curte, libere la acea oră, pentru a transcrie mai ușor unele note mentale culese de-a lungul rândului. Restaurantul era în schimb foarte populat, fețe tinere și vesele se iteau dincolo de geamurile mari și aburite, parcă erau peștișori de aur într-un acvariu uriaș. Două pelerine, două femei în vârstă, intră în restaurant, caută o toaletă. Se leagănă pe picioare atunci când merg, ca un pachebot bătut de furtună: vârsta, artroza, hainele grele cu care sunt îmbrăcate. Clienții așezați la mese se uită uimiți la cele două pelerine, le pot surprinde foarte bine privirile dincolo de geamul care ne separă. În treacăt fie spus, pelerinajul acesta de la București este complet deficitar în ceea ce privește toaletele publice, insuficiente față de numărul de pelerini, obligați să se descurce cum pot. Așteptând ca cele două bătrâne să iasă din restaurant, numai pentru a putea vedea încă o dată *privirea* celorlalți, răsfoiesc distrat un pliant de prezentare a stabilimentului, uitat pe afară. Un grup rock în plină explozie, o chelneriță cu tricou și podoabă capilară roz și multe reclame de bucătărie, de genul „Muzica din farfurie", „Papilele din farfurie", „Halba, micii și desertul". Doi tineri, el și ea, cu părul savant coafat, tipul rasta, ies din restaurant cu două pahare de bere în mână, aprind o țigară și fumează îndelung, fără să spună nimic, privind mulțimea pelerină. Profit de ocazia ce mi se oferă, cumpăr și eu un ceai cald și mă așez lângă ei. Le spun că sunt cercetător, pasionat de antropologia pelerinajelor, încerc să le explic ceea ce fac și le adresez o singură întrebare: „Ce gândiți voi când îi priviți pe acești oameni din rând?". Cei doi sunt studenți la master, Facultatea de Arhitectură din București, mă ascultă cu atenție, apoi el îmi spune că „sunt empatici" cu ceea ce văd și cu „oamenii săraci de aici", la care ea dă aprobator din cap, soarbe ușor din bere și întărește, „da, da, oamenii săraci din rând", după care mai adaugă și „cred că vin aici din credință. Dar este păcat că tipul acesta de religiozitate nu se vede și mai târziu în caracterul lor, în respectul

arătat spațiului public. Le flutură crucile și icoanele pe parbrize, dar sar la bătaie cu bâta în trafic".

Puțin mai târziu, pe trotuarul aceluiași club, un moment insolit. Patru membri ai unei formații heavy-metal se lăsau fotografiați de fanii lor având ca fundal rândul aflat dincolo de șinele de tramvai. Vajnicii muzicieni ridicau degetul mic și arătătorul în aer, grohăiau scurt, dădeau din cap, fluturau pletele lor lungi până la brâu – în fine tot arsenalul obișnuit al „metaliștilor", pe care l-am cunoscut atât de bine la începutul anilor 1990, în mediul căminelor studențești. Oamenii aflați în rând, strânși de gardurile de metal, îi priveau curioși, cu sute de ochi, fără să spună nimic. De fapt, rândul părea un șarpe lung, cu sute de ochi.

Ora 22.00-22.30. Continui să avansez de-a lungul gardurilor metalice ale Jandarmeriei, în căutarea punctului unde se face intrarea în firul de așteptare. Mă aflu deja în fața sediului E.ON Gaz, la distanță de Dealul Mitropoliei, pe bulevardul Mărășești și nu departe de celebrul restaurant „Budapesta". Nici riveranii, nici forțele de ordine nu cred că se așteptau la o asemenea afluență pelerină. Autoturismele parcate direct pe trotuar, un specific al orașului București, au fost înconjurate de pelerini, topite, „aglutinate" de rând – nu găsesc termenul exact. Cum distanța dintre mașini și zidurile clădirilor era și așa destul de redusă, „pachetele" cu pelerini capătă acum forme și dimensiuni neregulate. De altfel, atunci când și eu schițez o tentativă de intrare efectivă în rând, un riveran cu mașina parcată pe trotuar se grăbește să scoată prelata de pe mașină, pentru a o muta apoi grăbit pe trotuarul de vizavi, mult mai puțin frecventat. Îi este vizibil frică de mulțime, de forța sa tăcută, care poate izbucni oricând: „Oameni buni, faceți puțin loc, vă rog, să nu vă mai incomodez", spune servil. Jandarmul responsabil de acel segment de rând este în mod evident deranjat de gestul său, nu spune nimic, dar nici nu face ceva pentru a-i facilita delicata manevră auto. Și tot ca un semn al lungimii neobișnuite a rândului, trec pe lângă o femeie care comunica informații despre pelerinaj cu ajutorul telefonului mobil: „Coada este la restaurantul Budapesta, e mai ceva ca la Iași, la Sfânta Parascheva, nu-ți vine să crezi". În timp ce transcriu aceste note, devin conștient de importanța esențială a telefonului mobil în cadrul pelerinajului bucureștean. Cu ajutorul său „se ține locul" pentru membrii de familie sau colegii de serviciu, se furnizează detalii logistice, puncte de reper pentru a fi ușor de identificat în rând, de genul, „mă găsesc lângă o doamnă cu pălărie mare, verde, la stâlpul 19, chiar lângă patiserie", și, cel mai important, se transmit informații despre dinamica rândului și timpul estimat de așteptare, momentul optim al intrării în rând.

Undeva pe lângă sediul E.ON Gaz, ora 23.30. Oamenii care-și fac sosirea în rând în același moment cu mine sunt emoționați, grăbiți, nesiguri, dar și fericiți că au ajuns într-un final acolo, înfricoșați de orele lungi de așteptare pe care le vor avea de înfruntat. O femeie necunoscută

încearcă să le consoleze pe celelalte prietene din grupul din care face parte: „Haideți, lăsați frica. Veți vedea, noaptea se înaintează mult mai repede decât ziua! Nu mai vin așa multe familii cu copii, autocare cu pelerini sau oameni politici și nici nu se mai intră prin față!". Câțiva metri mai încolo, în rând, o adolescentă citea la lumina unui bec de iluminat public nici mai mult, nici mai puțin decât *Demonii* lui Dostoievski! Cât de mult mi-aș fi dorit să stau de vorbă cu această fată!

Rândul în sine a devenit foarte permeabil acum: se intră și se iese în permanență, sub privirile indiferente ale jandarmilor, care și-au relaxat mult atitudinea. Sau poate că aceștia din urmă, jandarmii, știu din experiența anilor anteriori că cei care sosesc la această oră au un grad de indecizie foarte mare, mulți renunță doar după câteva ore de așteptare sau chiar mai puțin. Odată instalați în rând, pelerinii stau pe bordura înaltă a bulevardului, fumează sprijiniți de gardurile metalice sau de stâlpii de iluminat, beau cafea în pahare mici de plastic, cumpărate de la puzderia de magazine „cu-de-toate" din apropiere, deschise acum și pe timpul nopții. Nu se consumă însă alcool, nici măcar pe ferite, este pe undeva ultimul tabu al rândului încă în vigoare.

De-a lungul rândului se preumblă un cuplu de-a dreptul special. Ea, femeie la 50-55 de ani, îmbrăcată aproape ca o călugăriță, cu o singură excepție: o eșarfă albă, savant înfășurată în jurul capului, care o face să semene cu un hibrid monahal catolico-ortodox. El, tânăr la 18-20 de ani (să fi fost oare fiul?), purtând o fustanelă neagră și lungă până la glezne, iar în picioare cu pantofi de sport de tip „adidas", iarăși de culoare albă. Femeia calcă cu pas rar și apăsat, purtând pe brațul stâng mai multe coli de format A4, pe care le împărțea cu atenție celor prezenți în rând; la rândul său, tânărul distribuia dintr-un mic sac de pânză o reproducere minusculă, multiplicată grosier la un fotocopiator color, a Sfântului Ioan Rusul, plus o bucățică de „vată sfințită". Primesc, la rândul meu, o foaie tipărită, bănuiesc că este vorba de o ofertă de pelerinaj cu autocarul, așa cum am primit atâtea de-a lungul timpului petrecut în așteptare. Ei bine nu, m-am înșelat de data aceasta! Femeia se oprește, mă privește cu o față calmă și zâmbitoare, apoi spune măsurat: „Nu, domnule, nu este vorba de pelerinaj. *Noi aici mediatizăm un sfânt. Sau, mai bine spus, ceea ce credem noi că ar fi un sfânt*, părintele Nazarie Constantin din cimitirul Bellu Militar, București. Ați auzit de el? Nu încă? Haideți să vă povestesc câte ceva". A urmat o expunere succintă, dar foarte clară a locului unde mormântul este plasat în cimitir, a vieții sale și a „minunilor" pe care le-a săvârșit în ultima vreme. În fața nedumeririi mele, exprimate deschis „haideți, doamnă, chiar așa? Iar Biserica ce spune? Ce face?", femeia spune de data aceasta scurt și aspru: „Noi credem că este vorba de un sfânt. Chiar dacă încă îngropat și nerecunoscut de Biserică, pentru noi este sfânt. Simțim energii care vin de la mormântul său. Sunt vindecări multe acolo. Mergeți să vă convingeți singur. Din cauza aceasta vrem să-l facem cunoscut, ne batem până la capăt pentru el". Mărturisesc deschis că această întâlnire, acest episod m-a tulburat foarte mult, pentru că

am atins pe undeva limitele de interpretare ale fenomenului. „Noi mediatizăm un sfânt!" Care „noi", cine sunt acești oameni, este vorba de un grup organizat, autonom, de o derivă sectară, așa cum au existat atâtea în istoria ortodoxiei sau pur și simplu niște persoane simple devotate, afectate de hiperinflația prezenței pelerinajului în mass-media? Cum să ies din acest impas de interpretare? Noi, care noi? Cei nemulțumiți de „prudența" tradițională a Bisericii oficiale când este vorba de canonizări ambigue și care acum încearcă să scurtcircuiteze, cu mijloacele de bord, ordinea stabilită a lucrurilor?

Componența rândului la miezul nopții, în capătul de intrare al acestuia. Mulți tineri din cartierele populare din sudul orașului, foarte multe familii de rromi, îmbrăcați foarte divers, inclusiv cu halate de casă roz, pufoase, papuci de pâslă etc., pentru a rezista frigului de peste noapte, un semn că locuiesc în imediata apropiere. Prea puțini pelerini de la țară (sunt trădați de felul lor special de a se îmbrăca, de hrana pe care o consumă), mulți bucureșteni pensionari veniți în cuplu sau mai multe familii de pe „scara blocului". Se bea multă cafea, se fumează, se discută cu voce tare, mult prea tare, dar cu toate acestea atmosfera generală este mult mai, cum să spun, „spiritualizată" decât cea observată de mine în 2010. Rromii din rând nu se autocenzurează pentru eveniment, vorbesc și râd tare, fericiți că sunt împreună: „Geto, fă, dacă stai aici toată noaptea, ți se mai iartă din păcatele alea de la dat cu curul. Să mor io în noaptea asta dacă tu stai până la capăt, Getooo, nebună mai ești!". O altă femeie din grup regretă că „nu am luat și eu copilul cu mine, ajungeam imediat la raclă". Rromii sunt admirabil organizați pentru a rezista rândului și așteptării, au transformat așteptarea într-un prilej de socializare, de distracție. Cum reacționau pelerinii *gadjo* din jur în fața acestei stări de fapt? Citeau preocupați acatiste și cărți de rugăciuni la lumina slabă a iluminatului public, adunați în microgrupuri de patru-cinci persoane, cântau cântece religioase. O segregare autoimpusă în *interiorul* rândului, pe care nu am întâlnit-o niciodată la Iași.

În perioada anterioară hramului, pe rețelele sociale și pe e-mail a circulat o „invitație la pelerinajul nocturn al «decreteilor» din România", la care erau chemați să participe „îndeosebi cei născuți în perioada aplicării Decretului nr. 577 privind întreruperile de sarcină, decembrie 1966 – decembrie 1989. Ar fi fost vorba de cea de a doua întâlnire de acest tip, prima dintre ele având loc în 26-27 octombrie 2011, „noaptea dintre Sfinții Dimitrie". Semnele de recunoaștere propuse de către organizatori sunt „semnele de recunoaștere a ascultării de Dumnezeu, Chipurile Divine pe care le purtăm cu smerenie și nu le aruncăm la gunoi prin bărbierit, respectiv dezbrăcarea fustei/îmbrăcarea hainelor bărbătești – pantaloni". Invitația se încheia cu un mic ghid de comportament destinat pelerinilor-model așteptați să răspundă acestei chemări: „Pentru cele circa 15 ore consecutive de nevoință nocturnă, în picioare, cântat în surdină și/sau tăcerea Rugăciunii, vă așteptăm pocăiți, odihniți, îmbrăcați și hrăniți plus cu ceva provizii pentru veselirea și întărirea

trupului de la aşezarea la rând şi până pe la miezul nopţii, după care urmează fireasca înfrânare trupească până după prânz, după terminarea Sfintei şi Dumnezeieştii Liturghii, pentru dobândirea harului Duhului Sfânt, arvuna mântuirii". Cu toate că am fost prezent pe teren în mare parte din noaptea de 26 spre 27 octombrie 2012, nu am întâlnit în rând semne vizibile de prezenţă a unui grup pelerin care să se încadreze în tiparul de mai sus, dar nu neg posibilitatea existenţei lor, ţinând cont de numărul mare de pelerini şi de dificultatea observaţiei directe individuale. Documentul mi s-a părut important pentru că ridică problema memoriei generaţionale şi a transmiterii acesteia („decreţeii"), a respiritualizării pelerinajului ca gest ritual, prin valorizarea virtuţilor teologice ale aşteptării.

Mă pregătesc să mă retrag spre casă, în jurul orei unu şi jumătate din noapte. Rândul parcă a amorţit, iar la o estimare vizuală rapidă cam jumătate dintre cei prezenţi sunt rromi. Prezenţa masivă a acestora marchează o turnură importantă în evoluţia pelerinajului din Bucureşti, acum, la această dată şi oră, este pelerinajul lor, l-au luat în stăpânire prin felul lor special de a fi şi de a-şi manifesta bucuria religioasă. Ce-i atrage de fapt atât de mult aici? Dorinţa aceasta a lor de a primi imediat „ajutor" de la „Sfântul", fără prea mari implicaţii morale şi spirituale? Stigmatizaţi în societate, rromii sunt acum liberi să-şi exprime religiozitatea lor caldă, epidermică, fiind cel mai bun reflex al acţiunii reale a pelerinajului, oricărui pelerinaj din lumea aceasta, asupra oamenilor: independenţă în actul religios şi coeziune de grup, dublată de coeziune familială, ceea ce îi ajută să reziste la ploaie, frig, foame, oboseală.

28 şi 29 octombrie 2012

Puterea şi pelerinul român. Calupul jandarmilor. Rândul copiilor. Televiziunile, „directul" pentru jurnalul prime-time. Reacţia pelerinilor din rând. O ultimă distribuţie de sarmale. Milă şi discreţie. Sunt pelerin, îmi vine să strig de bucurie. „Biznismenii" patrioţi şi noua etică a succesului în afaceri. În interiorul Catedralei Patriarhale. Pelerinajul de la Bucureşti şi specificul său.

Ora 17.00. Vreme caldă pentru această perioadă a anului, aproape 20 °C, un aer umed, greu, lipicios. Am coborât din tramvai, staţia din „spatele" Dealului Mitropoliei, situată pe bulevardul Regina Maria. Asist la intrarea unei coloane oficiale pe strada Patriarhiei, cea care traversează ca o coloană vertebrală întregul ansamblu de clădiri din zonă. Maşinile poliţiei fac escortă pentru câteva limuzine negre, imposibil de ghicit cine se află în interior. Nu ştiu cum se face, dar în fiecare an la pelerinajul de la Bucureşti am parte de astfel de evenimente în acest perimetru precis. Oricum, în România, Puterea nu a comunicat niciodată cu poporul, ascunzându-se în spatele geamurilor fumurii. Nu ştiu de ce-mi trece acest gând prin cap chiar în aceste momente, evenimentul în sine

mă aruncă în timp, mă gândesc la vizitele lui Nicolae Ceauşescu în provincie, pe vremea când eram elev de liceu la Brăila şi-l întâmpinam scriind pe stadioane cu corpurile noastre de adolescenţi „Vă iubim, Tovarăşe Secretar General". Pe de altă parte, astfel de episoade arată cât de legată este Puterea de Biserică în România contemporană, urme persistente ale „simfoniei bizantine", momentul pelerinajului acţionând deci ca un catalizator al acesteia.

Asist la o impecabilă coordonare a forţelor de ordine: un poliţist de la „rutieră", pe jumătate ridicat în picioare pe motocicleta sa BMW, mândru ca un ulan din armata chezaro-crăiască, spune scurt, lătrat, jandarmilor responsabili cu paza intrării: „Nu le mai da drumul". Imediat, unul dintre jandarmi se întoarce către colegul său care dirija mulţimea în mişcare, puţin panicat: *opreşte-i, nu le mai da drumul, trece coloana oficială şi apoi e prea mare calupul.* „Coloana" este din ce în ce mai aproape de intrare, condusă de o maşină de poliţie cu girofar şi sirenă în funcţiune. Sirena scoate sunete ascuţite, muşcă din aerul din jur ca o căţea în călduri. Blândul, înfricoşatul „pelerin român" se opreşte supus, aşa cum a făcut-o de veacuri în faţa puternicilor acestei lumi. Maşinile urcă dealul scurt, cauciucurile se lipesc crud de asfalt, gata, a trecut totul, rândul îşi reia ordinea obişnuită. Sunt bucuros. Graţie acestei întâmplări am aflat că în limbajul operaţional al jandarmilor, un grup de pelerini de 30-50 de persoane, separat prin garduri de fier, poartă numele de „calup"[1].

1. *Dicţionarul Limbii Române* (*DLR*–ul), recent editat în varianta completă de Editura Academiei Române, indică o origine turcească pentru cuvântul „calup" – *kalup*, cu dubletul „calapod". Sensul de bază al cuvântului este acela de „model, tipar (de lemn) pentru confecţionarea încălţămintei, formă, fason, tipar". Este menţionat şi „calăp"-ul olarilor şi clopotarilor, în care aceştia toarnă materia, metalele topite. Pentru Lazăr Şăineanu, cuvântul „calup" are sensul de „formă în genere, tipar, model" (Şăineanu, 1929: 94). Ideea de fasonare, de potrivire într-o formă prestabilită se întâlneşte şi în „calupul de pălărie, de căciulă – bucată de lemn de mărimea capului de om, pe care se potriveşte şi se fasonează pălăria" sau „calupul de plăcinte, formă în care se coc plăcintele". Un alt sens, secundar de data aceasta, este acela de „bucată (decupată) dintr-o masă confecţionată într-un tipar", cu exemplul „calup de săpun" sau „caşcaval făcut în calupuri mari (*DLR*, tomul II, litera C, 2010: 1268). Un sens ultim, derivat, al termenului este „calupciu" (om viclean, înşelător, şarlatan)" şi „a-i pune cuiva calupul" (a trage pe sfoară, a păcăli), indicate de Emil Suciu în „Influenţa turcă asupra limbii române. Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă". Emil Suciu înregistrează noi sensuri de utilizare după 1990, mai ales în limbajul mass-mediei, cu referinţă la transmiterea secvenţială de ştiri, anunţuri publicitare, piese muzicale (Suciu, 2010: 147). În exclamaţia jandarmului care veghea atent la „mărimea calupului" de pelerini se regăsesc câteva caracteristici fundamentale ale rândului, şi anume: este vorba de o formă fluidă, care trebuie să ia forme prestabilite (calupuri), uneori chiar prin utilizarea forţei, pentru buna alcătuire a întregului. Identitatea, individualitatea pelerinului se pierde, fiind „topită" în cea a rândului. „Calupurile" astfel create sunt la rândul lor

Seara cade uşor peste oraş. Un segment al rândului, lung de circa 30-50 de metri se distinge de restul prin faptul că este plin de oameni care ţin în mâini lumânări aprinse, zeci de lumânări, senzaţie vizuală copleşitoare. Mă îndrept alert către el, nu ştiam să existe acest „obicei" la Bucureşti (oricum, în acest mediu orice inovaţie, uneori radicală, poartă numele de „obicei"), cu toate că oameni cu lumânări aprinse în mâini, angajaţi în rândul de aşteptare, am putut vedea şi la Suceava sau la Curtea de Argeş. Topografia locului era însă diferită acolo. Despre ce era vorba de fapt? O femeie între două vârste, complet îmbrăcată în negru, împarte biscuiţi de tip „Eugenia" şi mere dintr-o cutie mare de carton, ajutată de un bărbat înalt şi slab, posibil soţul său. La început am crezut că bărbatul cel slab împarte doar lumânări, dar am fost repede lămurit de femeie: *nu, nu este vorba de vândut lumânări, cum să facem aşa ceva? Doamne fereşte! Noi dăm ceva de pomană, pentru un neam de-al nostru, cum putem şi noi*. Pelerinii din rând zâmbesc, primesc această pomană simbolică, ţin puţină vreme lumânarea aprinsă în căuşul palmelor, după care o aşază delicat pe jos, printre pahare de plastic, hârtii şi resturile lepădate ale marelui rând, ale marelui oraş.

Ora 17.30-18.00. Cazarea pelerinilor a constituit dintotdeauna o problemă, fie că este vorba de pelerinajul de la Bucureşti, Lourdes sau Mecca. Vectorii de comunicare ai trustului oficial de presă al Patriarhiei Române, dar şi mass-media de larg consum nu au încetat să repete în zilele premergătoare începerii pelerinajului că bisericile din zona adiacentă Dealului rămân deschise tot timpul, dintr-un elan de solidaritate pelerină. Acum mă aflu la Biserica Sfântul Nicolae Vlădica, una dintre cele mai apropiate de rând, o biserică pe care am vizitat-o şi în anii

---

secvenţiale. Un alt caz de „reactivare" şi intensă utilizare a unui cuvânt de origine turcă, aproape inexistent în limbajul mass-mediei înainte de 1990 este „buluc". „Pelerinii au dat buluc la oalele cu sarmale" este una dintre expresiile cel mai des întâlnite în media atunci când se fac relatări de teren sau descrieri ale marilor pelerinaje. L. Şăineanu indică faptul că la origine este un termen militar de origine turcă, *bölük*, care corespundea aproximativ efectivelor unei companii (cca 100 de oameni, cu o largă aproximaţie). Compuse din mercenari de slabă calitate combativă, „buluc"-urile erau asociate ideii de număr mare de oameni, care dau năvală în rânduri strânse, unul peste altul, înghesuindu-se, repede şi iute (*Dexonline*), într-o perioadă mică de timp, asupra unui obiectiv, fiind rapid decimate de inamic. *DLR*-ul indică „buluc"-ul ca fiind „în legătură cu verbele a da, a intra, a năvăli, a veni, a cădea, a se aduna grămadă" (*DLR*, tomul I, litera A-B, 2010: 686). Expresiile folosite pentru a ilustra acest sens sunt, printre altele, „se buluceau ca la pomană" (C. Pamfilie) sau „o mişcare necunoscută bulucea lumea spre sfântul lăcaş" (M. Sadoveanu). Utilizarea modernă şi contemporană a termenului este una peiorativă, fără nicio excepţie. L. Şăineanu indică „intră buluc în ogradă, adică unul peste altul, grămadă" (p. 83), iar *DLR* finalizează prezentarea cu „a se înghionti, a se grămădi, a se îmbulzi" şi expresia populară „stau buluciţi ca nişte oi".

anteriori de pelerinaj. Biserica este slab luminată, în interior se află doar un cuplu de tineri, genul „hai-să-aprindem-şi-noi-o-lumânare", de tipul celor pe care-i poţi vedea în orice zi a săptămânii, în mai toate bisericile din Bucureşti. Stau de vorbă cu femeia ce vindea lumânări, la fel de ursuză şi închisă în sine ca toate femeile de la pangar, atunci când vine vorba de dialog, altul decât cel despre nunţi-botezuri-cununii. „Da, păstrăm şi noi biserica deschisă pentru pelerini, aşa ni s-a spus, aşa facem. Şi chiar dacă vin, spuneţi şi dumneavoastră, unde să stea aici? Este frig, du-te-vino la orice oră, nu au unde să doarmă..." Poate că mă înşel, dar se simte în vocea acestei credincioase slujitoare a bisericii chiar şi o urmă de iritare în faţa pelerinilor şi a evenimentului în sine, care tulbură o dată pe an pacea şi ordinea stabilită a microcosmosului său. Ies agale din interiorul întunecos, am avut încă o dată confirmarea faptului că „pelerinul" actual are gândul doar la rând şi aşteptare, nu şi la odihnă în afara acestuia.

Pe gardul de incintă al edificiului sunt aşezaţi în şir cerşetorii obişnuiţi, „de-ai casei", aflaţi acolo permanent, nu doar în zilele de pelerinaj. Cerşesc cu demnitate şi metodă, aş putea spune, la fel ca într-o zi de duminică sau ca la săvârşirea unui botez, fluxul pelerin de pe bulevard fiind suficient pentru a nu fi nevoiţi să se deplaseze către rândul supravegheat de jandarmi şi de poliţia municipală. Puţin mai departe, văd cum coboară dintr-o Dacia Logan cu număr de Iaşi o familie de pelerini, părinţii şi doi copii, fată şi băiat, adolescenţi amândoi. „Pelerini de cursă lungă", fiecare dintre ei poartă un rucsac de dimensiuni medii, în care introduc sticle de apă, pături de lână, îşi verifică cu atenţie încălţămintea, pachetele cu hrană etc. Pelerini cu experienţă, cu alte cuvinte, îmi face mare plăcere să-i privesc pregătindu-se pentru o dificilă încercare fizică, testul limitelor corporalităţii, dublată (sper!) şi de dimensiunea spirituală.

„Rândul copiilor". Seara a căzut de-a binelea, este întuneric complet, pelerinajul continuă să funcţioneze la capacitate maximă în lumina artificială a reflectoarelor, inclusiv a nenumăratelor televiziuni din zonă, se apropie ora 19.00-20.00, sosesc jurnalul de seară şi „directul" aferent. „Rândul copiilor", pe care l-am descris anterior, porneşte acum de la racle şi se întinde până pe strada Patriarhiei, pe sub bolta de acces în curtea interioară. Nu este încadrat cu garduri de metal, ordinea este autoimpusă, dar starea de agitaţie din interior este mare, observabilă din exterior. Compoziţia lui de la această oră este una aparte: multe familii tinere, urbane, cu unul sau doi copii, femei de etnie rromă cu mai mulţi copii, uneori chiar şi cinci-şase, este posibil ca aceştia să fi venit în grup, să fie ai vecinilor, rudelor etc. – nu pot verifica acest lucru. Mai multe călugăriţe, în grupuri mici, de trei sau patru persoane, citesc acatiste sau se roagă folosind şiraguri lungi de metanii. Bolnavi cu diferite afecţiuni, unii dintre ei în cârje sau în scaune cu rotile. Atunci când se apropie de racle, cam la 10-15 metri de baldachinul de adăpost, şi acest rând devine unul „adevărat", în sensul că apar gardurile metalice, este supravegheat îndeaproape de jandarmi etc. În acest

moment, este clar că „rândul copiilor", după cum l-am botezat ad-hoc, ridică mari probleme logistice şi de coordonare preoţilor şi jandarmilor, el fiind în interacţiune directă, pe de o parte, cu rândul principal care urcă de pe Deal, iar pe de altă parte, atinge şi un alt fir de aşteptare, de dimensiuni mai mici, dar foarte compact, al oamenilor care caută să pătrundă în interiorul Catedralei Patriarhale, compus mai ales din gură-cască sau din cei care nu au putut sau nu au avut curajul să atace întregul rând de la poalele Dealului. Vreau să schiţez intersecţia celor trei fluxuri pelerine şi cum nu este prea multă lumină în zonă, ridic carnetul de notiţe mai sus decât de obicei, cam la înălţimea bărbiei. Gestul este interpretat ca unul subversiv, îngrijorător şi, aşa cum mi s-a mai întâmplat până acum, un jandarm se îndreaptă în pas alert către mine să mă întrebe ce fac. Eu mă întreb deja unde am pus la păstrare legitimaţia de serviciu şi *pass*-ul de jurnalist, dar nu, îl văd cum se opreşte brusc, ducându-şi mâna în mod reflex la ureche, acolo unde se află microfonul staţiei de emisie-recepţie.

Televiziunile. „Directul" de la rând. Aproape ora 19.00, ora directului pentru jurnalele de ştiri prime-time. În perimetrul din imediata apropiere a baldachinului, unde se află un *feed point*, începe un balet al reporterilor însoţiţi de cameramani. La ora aceasta, sunt mulţi tineri în rând, multe femei, un pelerinaj „urban" aproape 100%, degajat, fără probleme deosebite. Un pelerinaj „normal", îmi este greu să găsesc acum cuvintele adecvate pentru a-l caracteriza în ansamblu. Prima persoană care intră în micul careu rezervat televiziunilor este o reporteriţă a postului Prima, după cum scria pe microfonul pe care-l purta cu ea peste tot, ca un simbol al profesiunii şi puterii ce-i fusese hărăzite de zeul Televiziune. Este machiată nu atât violent, cât inadecvat pentru contextul general. Poartă în mână o foaie de hârtie, cam cât o jumătate de format A4, scrisă de mână. Pentru că mai sunt doar câteva minute până la transmisia în direct, o văd şi o aud (sunt doar la doi-trei metri de ea, de partea cealaltă a gardului) cum încearcă un *cap sincron* cu oamenii care circulă curioşi prin jur, atraşi de lumina reflectoarelor. Apoi repetă aplicat, ca o şcolăriţă, sincopat: „20.000 de porţii de sarmale... poliţia sfătuieşte oamenii să fie atenţi la propriile buzunare... vremea bună şi...", şi se opreşte brusc. Lasă în grija cameramanului micul său aide-mémoire, repezindu-se la telefonul mobil, un ultim apel din redacţie, bănuiesc. Un alt reporter, bărbat de data aceasta, intră şi el în zona de transmisie. Aparţine nou-apărutei televiziuni de ştiri Digi24. Este îmbrăcat exact ca un student francez din Saint-Germain-des-Prés, cu eşarfă savant înfăşurată în jurul gâtului, pantaloni strânşi pe picior, sacou ecosez. Foarte natural, se apropie de rând, începe să gesticuleze energic, arătând tot timpul spre rândul din spate, ca şi cum l-ar fi luat drept reper, obiect de studiu. Nu-l pot auzi ce spune, el este mai departe, dar aud clar, distinct vocea unui bărbat din mijlocul rândului, un colos, cu două capete mai înalt decât cei din jur: „Măi băiatule, tu ăla cu fularul colorat, nu mai spune, mă, minciuni! Spune mai bine că aşteptăm

aici de 18 ore! Ăsta-i singurul lucru care contează". Amândoi reporterii de teren, fata și băiatul, termină directul după câteva minute, își scot căștile din urechi, sunt vizibil mulțumiți de cum a ieșit intervenția, se citește acest lucru pe fața lor. *Gata,* zice unul dintre cameramani, „mergem acasă și radem o bere", apoi face un gest scurt cu palma, ca și cum ar fi tăiat capătul microfonului. Cameramanii, reporterii, băieții de la carele de transmisie se cunosc toți între ei, au format un fel de careu al lor, nu departe de clopotnița din capul Dealului. Râd, fumează, beau cafea, ceai, cred că mai trag și câte un șnaps pentru încălzire. De jur împrejur, multe caserole de plastic cu urme grase de sarmale, evidentă solidaritate de breaslă. Nu știu dacă mai era nevoie să scriu aceasta, dar pentru ei Marele Pelerinaj ce curge alături ca un ghețar din Alpi în morena sa este doar o obligație profesională și nimic altceva, complet despiritualizată. Și este bine că-i așa.

Ora 20.00. Cobor agale Dealul Patriarhiei, sunt martor și participant la o distribuție de sarmale, încă una! Ca de obicei, jandarmii din jur nu sunt uitați de cei care servesc sarmalele, așa cum, la nunți sau la botezuri, organizatorii caută să nu-i uite pe lăutari sau, mai nou, pe „băiatul cu camera video". După ce primesc obișnuita caserolă de plastic, jandarmii în uniformă se grăbesc să le împartă colegilor în civil. La fel ca peste tot, „civilii" sunt îmbrăcați toți la fel, pot fi imediat recunoscuți de un ochi expert ca cel al hoților de buzunare: geacă de piele, șapcă, blugi și inevitabilii adidași albi în picioare. Dar nu mănâncă grupați, se risipesc în natură sau intră pe furiș în autobuzele cu care au venit, ascunși de ochii celor din jur.

Eu consum sarmalele pe care le-am primit (cred că erau prea multe porții disponibile, de obicei ele nu se împart celor care coboară dealul) pe „linia cerșetorilor", mai exact bordura înaltă de la jumătatea scuarului plin de iarbă care traversează exact pe jumătate Dealul. I-am spus „linia cerșetorilor" deoarece aici sunt înșirați, ca mărgelele pe ață, zeci de cerșetori, care mai de care mai interesant și inventiv în expunerea infirmităților aducătoare de bani. După puțină vreme, am simțit cum mă inundă un sentiment extrem de plăcut, de securitate și protecție: a sta printre cerșetori te face cerșetor. Nimeni nu-ți mai pune la îndoială identitatea, gesturile de a nota într-un carnet ceva nu mai apar ca subversive etc. În cadrul unui pelerinaj, cerșetorul are o identitate mult mai bine definită decât „pelerinul". Iar felul în care te privesc trecătorii este unul cu adevărat extraordinar, un amestec de dispreț, milă, invidie, nemulțumire profundă. A le înfrunta privirile este iarăși un exercițiu profund spiritual. De mine se apropie o fetiță de 10-12 ani, murdară, cu fața plină de bube, mă întreabă unde am găsit „atâtea sarmale". Nu-i răspund nimic, doar îi întind caserola mea, fata ia direct cu mâna două sarmale, le îndeasă într-un colț de pâine scos de sub bluză, se așază lângă mine și începe să mănânce în tăcere. Cu genunchii strânși la gură, privesc cum zeci, sute, mii de oameni se scurg unul după altul pe Dealul Patriarhiei. Nu știu de ce, dar îmi vine să strig de bucurie.

Abia acum cred că am înțeles ce este pelerinajul, îmi vine să scriu și eu pe o bucată de carton murdar, cu scrisul chinuit al celor de pe bordură: „Sunt pelerin”. Fata a plecat. În zare lucesc în mii de ape reclamele luminoase de pe magazinul Unirea, devenit el însuși un imens cearșaf publicitar. Se mai văd ici și colo becurile economice ale tarabelor care vând suveniruri religioase, masate lângă fântânile arteziene. Marele oraș începe să se liniștească, văzduhul răsună de muzică religioasă ieșită din boxele atârnate pe stâlpi, aerul miroase a benzină arsă, ceară și tămâie. Iar rândul își continuă avansul inexorabil către racle, o scolopendră cu mii de picioare și mii de ochi plini de speranță.

29 octombrie 2012. Condiții meteo dificile: plouă apăsat, tenace, umed, dar nu este totuși foarte frig. La ora 13.39, intrarea în rând are loc chiar la poalele Dealului Patriarhiei, vizavi de benzinăria Petrom. Am venit pe teren pentru a înregistra ultimele urme ale pelerinajului și, spre surprinderea mea, asist la o desfășurare încă impresionantă de forțe pelerine. Din cauza ploii, rândul este plin de umbrele deschise, flori de plastic în toamna gri, tristă. Căutând un loc în rând, mai mult pentru a lua „pulsul” așteptării decât altceva, depășesc aproape fără să vreau un domn de 60-65 de ani, genul de intelectual subțire aproape de pensie, fără îndoială. Imediat, acesta reacționează și-mi cere să-l „respect”, să aștept ca toți ceilalți. Simt potențialul conflict în aer, adaug și mai multă tensiune, pentru a vedea cum reacționează rândul: „Domnule dragă, nu am făcut-o intenționat, aici nu e *rând la carne*, ca pe vremea comunismului. Vine o vreme pentru noi toți. Nu am făcut-o intenționat, repet, dar pentru liniștea dumneavoastră, am să trec mai în spate, la pelerinaj trebuie să fim împăcați cu cei din jur și cu noi înșine”. Domnul intelectual renunță la morga sa și răspunde imediat, iritat, „auzi, tu să nu mă înveți pe mine ce-i rândul la carne, că oricum nu tu stăteai la el, ci părinții” etc. Imediat, atitudinea empatică a celor din jur, care clatină din cap, nefiind de acord cu nerăbdarea lui, mie acordându-mi-se rolul de „victimă” a disputei. Încă o dată, memoria lungă a comunismului iese la iveală în disputele din rând. O femeie așezată undeva în dreapta mea asistă la discuție, apoi ne avertizează oarecum jenată că a „fugit de la serviciu” și „în curând vor veni și alte patru colege, cam peste două ore, așa. Avem birourile aici, aproape de tot. M-a rugat să le țin rândul, nu vă supărați?”. Cei din jur aprobă ideea cu jumătate de gură, mai puțin domnul „intelectual”, care nu mai spune nimic, cufundat în lectura unei cărți sub umbrela sa galbenă, uriașă.

După ce rândul se „instalează”, aproximativ într-o jumătate de oră, o doamnă vârstnică ne spune că a avut în ziua hramului două tentative de a intra în rând, dar a trebuit să renunțe din cauza autocarelor de pelerini cu acces prioritar și a numeroșilor rromi prezenți la fața locului. Aceștia din urmă „vin grupuri, grupuri, unul singur ține locul la 20, năvălesc peste tine. Mi-au deschis poșeta, au încercat să tragă de ea”. Prejudecățile din exterior se dovedesc suficient de puternice și aici, în rând.

Noua etică a succesului. Biznismenii patrioţi. Am şansa de-a dreptul extraordinară de a asista la sosirea unui număr de cinci autoturisme de lux, înmatriculate în provincie, Mercedes şi BMW, uriaşe, spectaculoase, noi. Sunt parcate direct pe trotuar, de-a curmezişul acestuia, unul blochează de-a dreptul o trecere de pietoni. Asist la debarcarea proprietarilor, au venit în grup organizat la Bucureşti, la fel după cum cred că merg la Viena, la shopping, sau la Sinaia la munte. Bunicile sunt îmbrăcate simplu, fără extravaganţă, soţiile sunt foarte „ortodoxe", cu fuste lungi, negre, bluze cuviincioase, copiii au numai straie de firmă, mărci renumite. Ei, bărbaţii, au o ţinută lejeră, de condus, treninguri, obligatoriu de firmă, adidaşi, sunt raşi în cap, cu urechile grase – cu alte cuvinte, nişte „biznismeni patrioţi". Tot grupul, cam 15-20 de persoane cu totul, se îndreaptă către baza rândului. Mă întreb dacă există o „etică ortodoxă" postdecembristă a succesului în afaceri. În ce măsură aceşti oameni sunt reprezentativi pentru mediul de afaceri românesc, după modul în care ei „mulţumesc" divinităţii? Comparaţia cu Mafia italiană din sud, populată de „buni catolici", îmi revine acum obsesiv în minte, în timp ce încerc să-i privesc cât mai de aproape, cu grija de a inventa o ocupaţie oarecare – mimez că repar închizătorul de la umbrelă. De ce afirm că a trebuit să-mi „inventez o ocupaţie"? Pentru că bărbaţii sunt extrem de suspicioşi, par tot timpul în alertă, măturând cu privirea totul în imediata lor apropiere, la fel ca şi în viaţa reală. Încerc un sentiment neplăcut de insecuritate.

În interiorul catedralei este cald, miroase a „umanitate caldă", parfum ieftin, transpiraţie, umezeală, mir, crizanteme. Acelaşi miros şi aceeaşi atmosferă pe care am întâlnit-o şi la Iaşi, în serile de priveghi din 13 octombrie. Biserica privită ca navă protectoare, corabie în adevăratul sens al cuvântului, cu sufletele acestor oameni în căutare de sens. Mulţi dintre cei prezenţi se închină pios în faţa mormântului de marmură sculptată al Patriarhului Teoctist, îl ating cu vârful degetelor, unii chiar şi cu bucăţele de vată – o sanctificare ad-hoc.

Ora 16.00. Plouă mărunt, enervant, ploaie rece de toamnă. Observaţie directă de lângă raclă. O mamă cu o fată paralitică aşteaptă în ploaie. Cum are „prioritate zero", după puţin timp, este lăsată să intre direct, fără oprelişti, pe poarta de securitate a baldachinului. Mama îi pregăteşte fiicei de 14-15 ani, îmbrăcată simplu, cu o rochie groasă de bumbac, o figură cât mai „cuviincioasă", adică îi leagă repede pe cap o mică basma neagră de mătase. Scenă plină de emoţie, care-mi rupe inima de durere: o ridică cu grijă din cărucior, refuzând ajutorul preotului din apropiere, apoi o urcă pe umăr ca pe un covor rulat, adolescenta începe să tremure uşor, ca o floare sub vânt. Mama o atinge graţios de raclă, un odor de mare preţ, doar al ei şi al sfinţilor, nimic în plus nu mai există în jur. Nu-mi pot dezlipi de pe retină, nici chiar acum când scriu aceste rânduri, faţa sculptată de suferinţă a mamei, dar şi ochii ei plini de speranţă. Iarăşi plâng de emoţie, oare a câta oară în decursul acestor patru ani de pelerinaje. Plânge şi jandarmul care i-a dat drumul să se apropie de raclă, îl văd cum

își șterge lacrimile pe furiș cu dosul palmei. Lacrimile mi se amestecă cu picăturile de ploaie, sună teribil de kitsch, dar altă imagine mai bună nu găsesc pentru acele clipe. Nu mai are rost să continui, mă întorc acasă, oricum nu mai pot „vedea" nimic după astfel de momente.

Considerații finale. Pelerinajul de la București este foarte diferit de cel de la Iași; un pelerinaj foarte „urban", se pleacă de la serviciu, se „ține rând" pentru familie, colegi etc. Există multă tensiune în rând și la București, dar e vorba mai degrabă de focare locale, efemere, pe când la Iași am văzut că *tot rândul* intră în tensiune, gradul de coeziune fiind mai mare. Număr mare de „cerșetori profesioniști" la București, specializați aproape pe diferite tehnici de atragere a milei publice. Tolerați de autorități. Grupurile de rromi din cartierele sudice, admirabil organizate pentru a face față rândului de noapte, dificultăților așteptării. Grija obsesivă a autorităților ca totul să „iasă bine", să nu fie incidente etc. Anul acesta este clar că numărul pelerinilor a fost mai mare decât de obicei (oare câți au fost cu adevărat?), dar orașul, țesătura urbană din jur nu este încă pregătită pentru a face față acestei afluențe pelerine.

Mănăstirea Prislop, noiembrie

27 și 28 noiembrie 2012

Călătoria cu autoturismul pe ruta București-Simeria-Hațeg. Exodul uman spre mănăstire. Tabăra de autobuze și autoturisme. Ce se schimbă la Prislop și în împrejurimi. Gestiunea curățeniei pelerinajului, o sarcină dificilă. Doamna cu BMW-ul, cele două fiice ale sale și prinoasele pentru mănăstire. De ce sunt atât de mulți oameni îmbrăcați în costume populare? Ajut la pregătirea unor porții de hrană. Slujba de pomenire și desfășurarea acesteia. Rândul format la mormântul Părintelui Arsenie Boca. O mare de flori. Muncitorul de la Tractorul Brașov. Construcția unui loc memorial. Politica natalistă, avortul, remușcarea, căința. Cum se împarte hrana pentru pelerini la Prislop. O adevărată comunitate.

A circula cu autoturismul pe axa București – Pitești – Râmnicu Vâlcea – Sibiu – Deva – Arad, adică principalul flux de ieșire către Vest, către Occident, reprezintă un fel de cursă contracronometru împotriva Morții. Ceață extrem de deasă, camioane huruitoare în coloană (până la 12 camioane am putut număra pe Valea Oltului), bicicliștii și pietonii ce răsar din neant sunt tot atâtea obstacole mortale în fața șoferului inconștient. La acestea se mai adaugă șantierul autostrăzii „Transilvania", în eternă construcție după 1990. Basculantele încărcate cu elemente de beton prefabricate (capete de poduri, de exemplu), mustăți lungi de fier-beton sau pur și simplu nisip, pietriș ce se scurge încet din bene pe carosabil contribuie și ele la acest coșmar rutier. De la Simeria însă,

lucrurile se schimbă imediat cum se face stânga către Haţeg – Petroşani. Călătoria devine una memorială, printre ruine. Oraşul Călan, unul dintre cele mai vechi centre industriale ale Europei, nu doar al României, seamănă cu un voiaj prin Stalingradul sau Berlinul distruse de război. Din uzinele de odinioară nu au mai rămas în picioare decât nişte turnuri de răcire, bănuiesc că sunt prea dificil de pus la pământ, chiar şi cu ajutorul dinamitei. În vechile clădiri administrative s-au înfiripat „fabrici de termopane" sau spălătorii auto. Unele dintre acestea din urmă propun şi servicii de spălare a covoarelor, ceea ce face ca zidurile să fie împodobite cu mari suprafeţe roşii, ocru, verzi. În mijlocul acestui câmp de ruine se mai pot vedea, chiar şi din goana maşinii, rromi care recuperează fierul vechi din *les friches industrielles* (expresia în franceză e foarte bună, dar nu are echivalent convenabil în română) şi-l aruncă în căruţe trase de cai famelici. Oamenii de aici îi numesc, deloc peiorativ, „magneţi", ceea ce descrie foarte bine căutarea lor disperată. Orăşelul Haţeg pare a fi în adormire, la rândul său. Acum doi ani, când am ajuns prima oară la Prislop, doar ce se pusese lacătul pe uşa renumitei fabrici de bere de aici, cumpărată de un gigant mondial al berii, apoi pusă imediat la pământ (la propriu) pentru a elimina o marcă concurentă. Am aflat mai târziu, din discuţiile cu proprietarul pensiunii unde am locuit, că ceea ce mai funcţionează sunt „hidrocentralele" (de altfel, le-am zărit noul sediu, postmodern, uşor kitsch, curtea plină de maşini de teren, luxoase), spitalul local, scăpat ca prin minune de restructurare, şi slujbele administrative, plătite de stat, Primărie, Poliţie, Pompieri etc. Piaţa din Haţeg este săracă şi adormită şi ea, dominată de tarabe care vând mărfuri importate din Ungaria vecină sau legume-fructe din Olanda. Să cumperi în mijlocul Ţării Haţegului, plină altădată de livezi de pomi fructiferi, pere italieneşti sau franţuzeşti – ce ironie tristă!

Ora 14.00. Drumul spre mănăstire. A început să fie doborâtă pădurea şi în zona Prislop. Întâlnesc multe camioane care transportă lemn masiv, cu un fel de minimacara cu gheare de fier ataşată de cabină. Unele dintre acestea poartă buşteni uriaşi, par a fi arbori seculari, legaţi cu lanţuri grele de metal, cum sunt cele de vapor. Pelerinajul a început să conteze în „microeconomia" locală, iar acest lucru se observă imediat. Mai multe case din Silvaşul de Sus/Jos propun camere de închiriat sau pur şi simplu „cazare[1]". În faţa porţilor, pe mici măsuţe de lemn, sunt

1. Într-o discuţie foarte liberă şi relaxată pe care am purtat-o cu dl A.B., proprietarul pensiunii unde am fost cazat pe durata sejurului meu la Prislop, am aflat că, în ultimii doi-trei ani, oferta de cazare la „particulari" s-a diversificat, mai multe gospodării ţărăneşti din Silvaşu de Sus/Jos lansându-se în acest gen de întreprinderi. *Turiştii* (atenţie, A.B. nu-i numeşte niciodată în decursul discuţiei noastre „pelerini") „stau claie peste grămadă, structura de primire nu este adaptată cerinţelor, nu există apă curentă, toalete etc.". În marea lor majoritate, acest tip special de „turist-pelerin" este sărac, cu mijloace materiale reduse. El însuşi oferă servicii de cazare

propuse spre vânzare borcane de mici dimensiuni cu alimente „bio-eco". Ciuperci, castraveți, zacuscă – tot ceea ce ei își imaginează că ar putea cumpăra orășenii care trec pe acolo în mașini luxoase (unele dintre ele, nu toate!). Cele mai numeroase sunt însă tarabele care vând flori (crizanteme de toate formele și culorile) în ghivece de plastic. Nu m-am interesat în mod expres, dar bănuiesc că este vorba de flori plantate în mod special pentru a fi vândute la un moment *precis* al lunii noiembrie. Drumul propriu-zis ce duce spre mănăstire nu se prezintă extraordinar, dar se poate circula totuși pe el în condiții decente. Probleme apar în partea finală, când acesta se îngustează foarte mult și abia mai are loc să avanseze o singură mașină, pe furiș aproape. Din această cauză, atunci când se produc mari aglomerări de autocare, mașini în zilele de hram sau acum, în noiembrie (comemorarea morții Părintelui Arsenie Boca), Poliția din Hațeg întrerupe circulația la intrarea în Silvașul de Sus. „Întrerupe" este un fel de a spune, filtrul pare a fi unul foarte permeabil, sunt lăsați să treacă cei mai „îndrăzneți", cei cu tupeu sau cu mașini foarte luxoase. După ce parchez la rândul meu, mă echipez pentru pelerinaj (bocanci, umbrelă, haine groase, un sac de iută pentru orice condiții meteo, am descoperit târziu cât poate fi de util) și încep să urc încet către mănăstire, aproape în șir indian cu pelerinii care continuă să coboare din „mașini mici" și autocare.

La fel ca și acum doi ani, mă izbește (și-mi place la nebunie!) senzația de exod uman de mari proporții, de nomadism modern. Pe dealurile și tăpșanele din jur sunt parcate zeci de autocare, sute de autoturisme,

---

și masă la pensiunea pe care o deține în orașul Hațeg grupurilor mai mari de 15-20 de persoane venite organizat, cu autobuze, dar îmi mărturisește faptul că, „pentru acest tip de turist, marja mea de profit este minimă. Pentru ei, autocarul este și mijloc de transport, și hotel pe roți!". A.B. constată cu oarecare mândrie dezvoltarea unei microeconomii locale asociate pelerinajului. Sătenii au început să comercializeze timid mere, pere, palincă, conserve tradiționale de legume și fructe. „Nu câștigă ei prea mulți bani din activitatea aceasta, dar la noi banii sunt rari, orice supliment financiar contează în viața lor", spune A.B., care, înainte de a se retrage la Hațeg, a lucrat în domeniul marketingului la o mare companie multinațională din București. Autoritățile locale nu știu încă prea bine ce să facă, cum să folosească această „mană financiară" a pelerinajului, ba mai mult, lasă să se înțeleagă A.B., nici măcar nu o conștientizează. Astfel, ele nu au inclus în planurile de dezvoltare zonală potențialul „turismului religios", la mică distanță de Prislop aflându-se, printre altele, biserica-monument istoric de la Densuș. La finalul discuției noastre, A.B. ține să-mi comunice faptul că a observat că „agențiile de turism mănăstiresc" au început acum să recruteze și direct la sursă, printre țărani, pentru a-i duce la diverse locuri de pelerinaj din țară". Cum se explică această mutație, în opinia sa? Rata de profit a organizatorilor este mică, dar există, cam totul se petrece în zona „gri" a economiei și, lucrul cel mai important, mijloacele de transport, autobuze și microbuze învechite, second-hand în marea lor majoritate, au devenit acum accesibile ca preț. Modernitatea tehnologică, fie ea și incompletă, a dat deci un imbold decisiv în dezvoltarea acestui gen de turism religios.

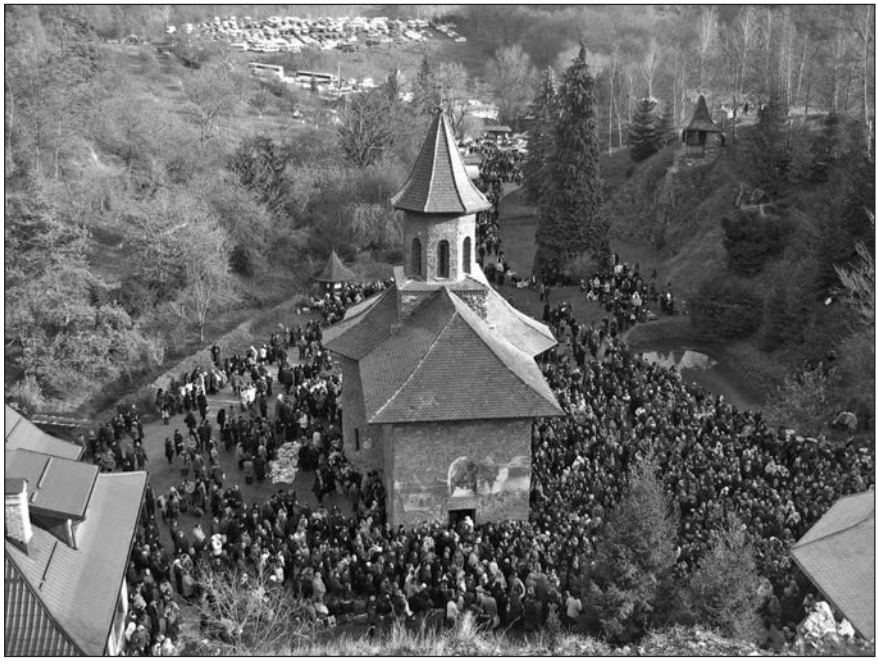

Mulţimea adunată compact în jurul mănăstirii

iar numărul lor va creşte pe măsură ce se apropie data comemorării. Marea majoritate a autocarelor sunt învechite, au ceva de anii 1990 în ele. De altfel, multe dintre ele mai păstrează pe carcasele bătrâne desene şi culori tari, fluorescente, la modă atunci. Cea mai tare combinaţie mi s-a părut următoarea: un autocar Mercedes delabrat, îmbrăcat într-un fel de tapet colorat cu o imagine exotică din insule, deasupra căruia scria cu litere mari „www.seniorvoyages.fr". Acum purta un număr de înmatriculare din Bacău. Pe bord era o plăcuţă din tablă, cu inscripţia „Cursă specială", iar pe parbriz, lipit direct cu scotch, o icoană a Fecioarei Maria, alăturată unei fotografii a Părintelui Arsenie Boca, semn al identităţii pelerine a întregului agregat pe roţi. După bune şi loiale servicii în slujba unei Europe gentrificate, dar încă perfect capabile să ofere *loisir* bătrânilor din dotare (numiţi, pudic, „seniori"), obosita carcasă pe roţi îşi dă duhul încet, cu trei milioane de kilometri la bord, aici, în extremitatea de est a Europei, transportând tot bătrâni, dar nu spre oaze turistice exotice, ci spre „insule spirituale", aşa cum este aceasta de la Prislop.

Faţă de acum doi ani, a crescut şi numărul de cerşetori presăraţi de-a lungul drumului către mănăstire. Nu par a fi cerşetori „profesionişti", ci mai degrabă oameni săraci de prin partea locului, care şi-au luat inima în dinţi pentru a încerca mila pelerinilor. Cel mai „reprezentativ" dintre ei are dimie de lână, căciulă de oaie pe cap, cizme cu carâmb înalt în picioare – aproape imaginea unui ţăran „folcloric", desprins din

„Cântarea României". Ziua următoare mi-a arătat că, pe măsură ce drumul se apropia de mănăstire, creştea şi numărul cerşetorilor „profesionişti". Mai mult, atunci când m-am oprit din întâmplare pe un parapet de piatră pentru a scoate din bocanc o pietricică supărătoare, am putut asista la o scenă interesantă: un microbuz VW, atât de vechi încât părea legat cu sârmă să nu se dezmembreze, înmatriculat în Bulgaria (BU-180...), se oprea de-a lungul traseului, iar cerşetorii din maşină realizau un salt acrobatic la coborâre, împreună cu „instrumentele auxiliare" – cârje, bastoane, am văzut chiar şi un scaun cu rotile, ce-i drept, pliat în două părţi. Acelaşi microbuz i-a adunat pe toţi şi la plecare, la terminarea pelerinajului.

Ajung la mănăstire. Pe stâlpii de iluminat public din zonă, o mulţime de afişe rudimentare: pe o foaie format A4, îmbrăcată în „cămaşa" de plastic, litere mari de-o şchioapă, stă scris „Orice ţigară aprinsă este tămâie adusă diavolului!". Pe acelaşi stâlp, dar de o înălţime mult mai mare, era prinsă cu sârmă un fel de tăbliţă-indicator, cum sunt indicatoarele turistice montane, numai că, în loc de semne turistice, stătea scris sec: „Pădure de vânzare. La 1.000 de metri! Tel: 072...". Îmi atrage atenţia o mică tăbliţă indicatoare din curtea mănăstirii: „Spre mormântul Părintelui Arsenie şi peştera Sf. Ioan". Un fel de ordine inversă, o pregătire instinctuală a canonizării? Sau voită?

Poarta mănăstirii este un excelent punct de observaţie. Am găsit un fel de loc mai retras, undeva pe prispa unei clădiri în construcţie, nu departe de intrare (mică observaţie: aici, ca şi în alte locuri din România, *totul* pare a fi în permanentă construcţie, schimbare, transformare). Dar se începe prin modificarea „vârfului", nu a „bazei". Ce vreau să spun prin acest lucru? În ciuda fluxului uriaş de pelerini din ultima vreme, nu s-a luat în plan şi construirea unor toalete de mare capacitate. De altfel, şi în anul 2010, şi acum, am văzut cozi mari ce se formează la intrarea celor existente. Gestiunea „igienei pelerinajului" a continuat să rămână o provocare, din cele mai vechi timpuri până astăzi. Am întrebat intenţionat „ce se întâmplă", de ce este rând chiar la intrarea uneia dintre clădirile care înconjoară mănăstirea? O pelerină, o ţărancă în vârstă, a început să râdă, a fluturat din mână zicând apoi: „Pădurea, pădurea! E mai uşor!".

O doamnă, genul femeie-de-afaceri-cu-BMW-X5-negru, opreşte nărăvaşul dispozitiv mecanic chiar la poarta mănăstirii, apoi intră în mănăstire, pe sub poarta boltită, de lemn. Mă întreb deja cum a izbutit să ajungă până aici, prin mulţimea de pelerini. Din maşină coboară o femeie uşor trecută de 40 de ani. Fină, cu aerobic şi ore de sală cu sutele, se vede acest lucru pe trupul şi în atitudinea sa, dar cu o ţinută „ortodoxă" strictă: bocăncei de piele fină, fustă lungă până la călcâie, baticul negru de mătase pe cap, înnodat însă cu o anumită doză de cochetărie. O urmează fără prea mare entuziasm cele două fiice ale sale, ce bat timid la poarta adolescenţei, după cum mama lor o încearcă pe cea a credinţei. Ca toate colegele lor de generaţie, cele două fete

poartă *hélas,* blugi mult prea strâmți, în totală contradicție cu regulile firești ale locului. Mama se activează imediat, căutând în coșul de nuiele plasat strategic pe o bancă, chiar la intrarea în mănăstire, un fel de șorț-pantalon larg fabricat dintr-o pânză de doc groasă, de culoare gri-șoarece. Dar acum coșul de nuiele este gol, din cauza numărului prea mare de pelerini. Paznicul se grăbește să aducă alte șorțuri. După ce acest auxiliar vestimentar, simbol de respect și penitență, le este atașat în jurul taliei, cele două fete pășesc încet în spatele mamei, cu brațele pline de „prinoase" pentru mănăstire. Încă o dată, mă întreb ce relație există între noua „etică" a capitalismului românesc și ortodoxie[1].

1. Adesea, în timpul perioadei de pelerinaj, dar și în afara acesteia, am putut întâlni numeroase exemple de *nouveaux riches* (noii îmbogățiți ai anilor 2000), care fac daruri pelerinilor, organizează distribuții de alimente (nu doar sarmale), ajută financiar mănăstirile și alte locuri de cult cu sume considerabile etc. Dincolo de explicațiile teologice sau cele fundamentate istoric, pe lunga tradiție a „milosteniei creștine" se ridică problema relațiilor dintre practica religioasă, sentimentul apartenenței la un sistem de credințe și valori, dublat de „etica reușitei" în afaceri. Felul în care acești oameni au îmbrățișat religia, adesea patetic și ostentativ la prima vedere, este oare reprezentativ pentru un anumit „stil de consum" al religiei, astăzi? Antropologul Steven Sampson furnizează un posibil răspuns în studiul *Transformând banii în cultură: „distincție" printre noii îmbogățiți ai Europei de Est*. „Noii îmbogățiți din Est" par să aibă o mare problemă, afirmă autorul. Ea este legată de insecuritatea comportamentului cultural, dublată de cea a consumului cultural. Cum rezolvă această nouă clasă discontinuitatea dintre statutul lor material-social-politic și cel cultural? „Dilema se vrea rezolvată nu prin respingerea sau ignorarea dimensiunilor culturale, nici prin vreun fel de revoluție culturală, ci prin folosirea tuturor resurselor materiale pentru a obține modele culturale ale clasei care este înlocuită. Rezolvarea acestei nesiguranțe poate fi realizată numai printr-o demonstrație publică a măiestriei în privința lucrurilor și a activităților." (Sampson, 2000: 264) Din acest punct de vedere, manifestările religioase, reunind un număr mare de persoane, constituie bune ocazii de a învinge „nesiguranța" cu pricina. Ei practică aici un sistem de daruri care le este familiar, iar pelerinajele, locuri publice prin excelență, permit exhibarea „succesului" și a formelor sale exterioare (mașini de lux, haine, logistica aferentă procesului de distribuție a hranei și echipele de oameni aflate sub comanda directă a „binefăcătorului"). Un alt studiu, a cărui lectură mi-a fost recomandată de antropologul Daniel Puiu Lățea, aduce în discuție problema „câștigului de putere" prin intermediul darului, o veche temă a socioantropologiei. Ca studiu de caz, autorul, Rijk van Dijk, folosește cazul unor biserici penticostale de origine ghaneză din Olanda. Infinit mai avuți decât conaționalii lor rămași în Africa, acești „noi îmbogățiți" europeni (sau „europenizați", mai degrabă) au pus la punct un complicat sistem de daruri între ei și ceilalți, menit să le consolideze statutul și imaginea. R. van Dijk constată faptul că practica darului este cel mai des întâlnită la clasele mijlocii emergente, care aspiră la nivele superioare de succes și prestigiu. În general, acest imbold către dar, „milostenie", i-am putea spune noi, apare atunci când noii îmbogățiți devin conștienți de „excesul de individualizare" asociat reușitei în afaceri, angajându-se într-un proces de „reconstrucție personală", spirituală. Oamenii

Revin la sosirea pelerinilor, privesc la cei care intră valuri, valuri pe poarta mănăstirii. Un grup mare de studenţi, dintre care se remarcă două tinere în costume populare. Până aici, nimic deosebit, aş putea spune, am întâlnit adesea până acum studente îmbrăcate în costume populare la pelerinaj. Numai că ele aveau costume de o tulburătoare frumuseţe, parcă erau desprinse de pe zidurile Muzeului Ţăranului Român. Mai târziu, în curtea mănăstirii, am izbutit să stau de vorbă cu cele două fete. Nu mă înşelasem: costumele populare erau foarte vechi („mama le avea de la bunica ei"). Erau studente (profil economic) la o universitate din provincie, la Târgovişte, membre ASCOR (au ţinut să sublinieze, în mod expres, acest lucru). Vin des la Prislop, inclusiv în cursul anului, nu doar acum, de marile sărbători. Imediat după comemorarea morţii Părintelui Arsenie, vor merge la Alba Iulia, de Ziua Naţională, unde se pare că vor participa la un fel de paradă a portului popular. În curtea mănăstirii şi pe dealurile din jur, am mai văzut şi alte grupuri îmbrăcate în costume naţionale, păreau a fi „păpuşi" îmbrăcate în costume naţionale, aproximativ la fel cu cele ce se vindeau ambalate în borcane de plastic în timpul comunismului, la magazinele de „artizanat". Fluturau drapele tricolore, erau chemaţi „pentru poză", un fel de urşi pe plaja din Mamaia.

De ce sunt multe persoane îmbrăcate în costume populare la pelerinaje? – discuţie ulterioară cu un prieten teolog din Iaşi. Există (la Iaşi, la Galaţi) costumele populare „obligatorii", impuse de ierarhia

---

aceştia, care trăiesc în miezul capitalismului neoliberal dominat de logica acumulării, redescoperă astfel fundamentele morale şi ideologice ale darului. La finalul studiului său, autorul atrage atenţia asupra sistemului pus la punct de Biserica (bisericile) oficială(e) de primire, control şi utilizare a donaţiilor. În cazul pelerinajelor ortodoxe, eu îmi permit să adaug că donaţiile financiare constituie aspectul cel mai delicat, pentru a nu spune imposibil, de evaluat şi studiat. Prin tot acest „joc al darurilor" este posibil, spune R. Van Dijk, să se conceptualizeze încorporarea obiceiurilor „locale" legate de acumularea bogăţiei şi practica religioasă într-o lume din ce în ce mai globalizată şi impersonală (Van Dijk, 2005: 201-224). Într-un studiu dedicat oamenilor de afaceri din Rusia, regiunea Vladimir, cercetătorul german Tobias Köllner a evidenţiat faptul că preoţii ortodocşi de acolo au tendinţa de a privilegia intensitatea şi corectitudinea acţiunilor rituale, şi nu profunzimea credinţei, ceea ce explică marea capacitate de adaptare a ortodoxiei la nevoile fiecăruia. Religia practicată de oamenii de afaceri nu intră astfel în contradicţie cu doctrina ortodoxă şi permite integrarea lor în comunitate. Contribuţia caritabilă (dania şi ajutoarele în bani) pentru biserici şi mănăstiri este una dintre formele cele mai răspândite de penitenţă printre aceştia, văzută ca o datorie personală esenţială pentru a obţine iertarea păcatelor. Acest tip de atitudine s-ar înscrie, în viziunea lui T. Köllner, într-un proces mai general de „privatizare" şi individualizare a religiei ortodoxe, în care oamenii de afaceri beneficiază de o atenţie sporită din partea clerului de toate gradele, dar în afara vieţii de parohie *stricto sensu*, normele de comportament etic sunt mai relaxate pentru aceştia: sau, după cum se exprimă autorul, „user friendly version of Orthodoxy" (Köllner, 2013: 37-53).

ortodoxă. La pelerinaj, ar fi mai degrabă vorba de o formă de rezistență individuală, o manifestare a unei „conștiințe naționale" pe care cei ce-l poartă doresc să o mărturisească astfel. Cu timpul, cei ce sunt îmbrăcați în „port popular" ajung să îndrăgească aceste costume, devine un fel de „uniformă oficială" a lor la pelerinaj, dar și la alte sărbători religioase mari de peste an (Paște, Crăciun, hramuri diverse). Nu este purtat orice fel de costum, luat de pe marginea drumului sau din magazinele de „artizanate" folclorice. Sunt preferate costumele cât mai vechi, sete de „autentic". Este cunoscut cazul filialei Brașov a ASCOR care a efectuat un fel de „cercetare" de teren, de recuperare a ultimelor costume populare de la bătrâni din satele din jurul orașului. „Bătrânii s-au bucurat foarte mult de faptul că cineva se mai interesează și de așa ceva", a concluzionat el. Notez și observația lui S.P., ardelean de origine: „Nu este nimic neobișnuit să vezi costume naționale și drapele tricolore la pelerinajele din Transilvania! Există explicații istorice, ce țin de manifestările identitare ale fiecăruia".

Spre deosebire de alte pelerinaje la care am participat, aici se simte faptul că este vorba de o mănăstire, se aduc multe „prinoase" (adică bunuri alimentare de bază: zahăr, făină, ulei). Respect al unei tradiții ce se perpetuează în timp? Forme de solidaritate? Chiar în fața mea se află un bărbat care duce grăbit spre mănăstire doi saci mici (aproximativ 5-6 kilograme fiecare) plini cu fasole albă. Pe saci scrie „Luna-Egypt", plus încă ceva cu caractere arabe. Fasolea pare a fi una de calitate, are bobul mare, este grasă, lucioasă. Fețele mondializării: fasolea produsă în Egipt, adusă cu vaporul sau avionul, apoi cărată cu mașina până aici, în mijlocul Carpaților. Privind cum tot acest fluviu uman se scurgea pe poarta mănăstirii, m-am întrebat dacă nu cumva „pelerinul" contemporan nu este tocmai acest individ expulzat din comunism ca un copil neajutorat, în căutare de sens, de certitudine, de socializare „ca pe vremuri" și cu spaima morții apropiate? O căutare disperată a unor puncte de reper, a unor *certitudini* într-o lume în care el oricum nu se mai regăsește? Au ales pelerinajul pentru că el le oferă câte puțin din toate acestea? Sunt întrerupt brusc din reflecțiile mele de apariția unei „coloane oficiale": limuzină germană, escortă, poliție plus jandarmerie. Flashurile luminoase plus sunetul sirenei umplu spațiul. Sosește ierarhia oficială a Bisericii Ortodoxe Române.

Sarmale, grupul din Suceava (10.15-10.40). Unde, când și cum? Undeva, pe un mic tăpșan din curtea mănăstirii, spre corpurile de chilii, într-un loc oarecum izolat de fluxul pelerin, se găsesc patru mașini, toate înmatriculate în județul Suceava. Mai exact, este vorba de două dube de 3,5 tone, o mașină de teren utilitară (cum au cei de la prospecțiuni geologice sau proprietarii de mari exploatări agricole) și o berlină obișnuită. Motivul invocat de mine pentru a fi acceptat în grupul lor, „aștept un prieten care întârzie, nu ar fi rău să dau o mână de ajutor", convinge, sunt pus imediat la lucru. Aflu că sunt cu toții din Suceava, au decis

să pregătească 1.000 de pachete cu mâncare pentru pelerini. „Așa suntem noi bucovinenii, suntem mereu primii când e vorba de omenie", afirmă râzând o femeie între două vârste ce ia cu mâna (îmbrăcată cu o mănușă chirurgicală) sarmale dintr-o oală uriașă. Sarmalele sunt dispuse radial, ca spițele unei biciclete. Îi dau dreptate și adaug la rândul meu: „Așa este! La pelerinajul de Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, nimeni nu a răbdat de foame! Nu am văzut niciodată atât de multe pachete împărțite pelerinilor ca acolo!". Toți îmi dau dreptate, râzând. Sarcina mea este să port pachetele de polistiren alb, model „catering", conținând o bucată de pește fript, trei sarmale vegetale (de post) și o bucată de cozonac. Totul supraambalat într-o pungă de plastic albastru-gri, cu un Moș Crăciun imprimat pe ea. Moș Crăciunul avea mâinile împreunate deasupra capului, parcă ar fi dansat cazacioc. Atmosfera este plină de veselie. Șapte femei și patru bărbați, cu puțină imaginație te poți gândi că pregăteau o nuntă de țară. Întreb dacă este vorba de o „inițiativă privată" (expresia am auzit-o la Iași – „nu este vorba de distribuție de alimente de la Primărie, e inițiativă privată", mi-a spus odată un domn ce împărțea sarmale. Da, autorul este patronul unei firme de construcții, o colaborare cu „părintele paroh", o parohie urbană, de undeva din Suceava. Mai târziu, l-am remarcat pe milostivul patron. Înarmat cu un cuțit enorm de vânătoare cu plăsele din corn de cerb, împărțea în bucăți egale un crap fript pe o masă de lemn. Un bărbat în jur de 50 de ani, grav, înconjurat cu respect de ceilalți, ce spune doar atât: „Dacă nu ești atent, cu cuțitul ăsta îți faci buzunare la palmă". O altă femeie din grup laudă cozonacul de post, spunând că nici dacă-l pregătea în casă nu ieșea așa bun. Ce-i drept, mulțimea de cozonaci ambalați în stivă era impresionantă. După ce umplu o dubă cu pachete albastre cu Moș Crăciun, le spun că „pot să plec", că mi-a telefonat prietenul etc. Sunt rugat să iau două pachete (ceea ce am și făcut), mi se mulțumește, ne dorim unii altora „să ne revedem sănătoși" la Suceava de Sânziene etc.

După ora 11.00. Slujba, rândul, atmosfera. Întâlnirea cu S.P., sociolog. Întâmplare sau nu, chiar mă întâlnesc cu un prieten, sociologul S.P. (doctorand în antropologie la o prestigioasă universitate occidentală), venit și el la Prislop în seara precedentă, însoțind un autocar de pelerini. Ne descoperim uimiți unul pe celălalt, ambii fiind „victimele" vigilenței unui agent privat de pază, un bodyguard ce nu putea să înțeleagă interesul nostru pentru o clădire interesantă din lemn, încununată cu o pălărie circulară de stuf – semăna cu căruța piticilor din poveste. La rândul său, îmi mărturisește faptul că i-a fost foarte greu să filmeze sau să fotografieze aici, la Prislop. Marea lui nedumerire, exprimată în scurta discuție pe care am avut-o acolo, chiar pe coasta dealului, sub ochii agentului atent la mâinile noastre (parcă urma să extragem din buzunare arme de foc și nu niște biete aparate foto), este următoarea: de ce, după dezastrul industrial și existențial din 1990, oamenii aceștia, în cea mai mare parte orășeni, locuind în zone neatinse de criză, nu au îmbrățișat forme mai „soft" de religiozitate urbană și au ales să vină

aici, la Prislop: dormitul înghesuit în microbuze, mâncatul pe genunchi din pachetele aduse de acasă, toaleta pe pantele dificile din împrejurimi. De ce? Grupul din care face parte a ajuns la Prislop în jurul orei 3 dimineața, pe un frig înțepător. Odată parcat microbuzul, toți participanții, mai puțin șoferul, s-au îndreptat către mormântul Părintelui Arsenie Boca, înconjurat la acea oră de o mare de lumânări aprinse. Au revenit în jur de ora 7-8 dimineața, pentru a se mai încălzi puțin și a „fura" un pui de somn chinuit. *Notă suplimentară* – mai trebuie adăugat ulterior că S.P., care lucrează la un studiu despre „construcția" figurii lui Arsenie Boca, mi-a spus că a ales această formă de „observație participativă" deoarece altfel i-ar fi fost cu adevărat imposibil să discute cu oamenii, să afle ce gândesc aceștia cu adevărat. Discuțiile de pe teren, spune S.P., furnizează în marea majoritate a cazurilor doar răspunsuri prefabricate, oamenii neputând depăși un anumit tip de blocaj.

Instantaneu de la Prislop. În toți acești ani nu am fost altceva decât un „pelerin la pelerinaje"

Rândul de aşteptare de la Prislop (orele 11.30-12.30). Drumul către mormântul Părintelui Arsenie Boca străbate o mică pădure de brazi, cărarea este amenajată cu lespezi de piatră, dar panta până la poiană continuă să fie destul de aspră. Două lucruri îmi atrag atenția în acest timp. Un călugăr și-a construit undeva în pădure, dar suficient de aproape pentru a fi văzut cu ochiul liber, un fel de „loc de rugăciune" ad-hoc, improvizat din niște icoane vechi, rezemate de trunchiul unui

brad, şi lumini de la o candelă de stearină aruncată într-o cutie goală de conserve. Nu, nu cred că este un fals călugăr, aşa cum se pot vedea adesea în pelerinaje. Se roagă în genunchi, cu capul în cetina de brad. Recunosc că imaginea este destul de tare şi ţine de „miracolul pelerinajului", dar şi de tendinţa de „sacralizare spontană" a spaţiului, des întâlnită în astfel de situaţii.

Bărbat, cam pe la 50 de ani, îmbrăcat extrem de elegant, cu gust, parcă s-ar fi prăbuşit peste el vitrina unui magazin de *haute couture* de la Londra. Recunosc deschis că, dacă nu aş fi surprins o frântură de conversaţie în limba română la telefonul său mobil, aş fi crezut că este vorba de un diplomat străin, venit aici din curiozitate (nu că ar fi fost primul caz, odată la Bucureşti, am fost martor ocular la urcarea pe estrada unde se afla Sfântul Dimitrie a unei întregi cohorte de diplomaţi străini, în post la Bucureşti). Recunosc deschis că prezenţa sa m-a intrigat în cel mai înalt grad, aşa că i-am luat imediat urma, ca un câine de vânătoare pe teren. Sau ca un agent de poliţie în civil – de fapt, este uimitor cum antropologul şi poliţistul în civil se confundă şi confruntă, uneori. Omul meu poartă la rever insigna unui cunoscut club de afaceri internaţional, o cunosc prea bine de când eram la Geneva şi lucram într-un hotel de cinci stele, acolo aveau loc reuniunile lor săptămânale. El este supravegheat atent, dar discret, de două gorile îmbrăcate civil. Se îndreaptă către mormânt, face turul locului, dar fără a se angaja în rândul de aşteptare sau a forţa intrarea. Doar se uită curios, purtând mâinile încrucişate la spate, într-o plimbare cu pas agale. Face un discret semn al crucii, aproape fugar, apoi dispare în josul potecii, urmat de cei doi agenţi de pază, lăsând în urma sa un plăcut miros de parfum masculin. Dacă presupunerea mea este exactă – om de afaceri de calibru sau înalt funcţionar internaţional – nu mă pot stăpâni să mă întreb oare ce gândeşte acesta atunci când se întâlneşte cu omologii săi occidentali, complet secularizaţi sau, în cel mai fericit caz, antrenaţi să mimeze indiferenţa faţă de chestiunile religioase? Faptul că aparţine confesiunii ortodoxe, de a avea o pârghie spirituală confesională nu constituie oare un avantaj?

Mă întorc la rând şi mă înscriu în acesta. Prima senzaţie: miroase frumos în jurul meu, a parfum şi a deodorant, dar şi a naftalină şi busuioc uitate în şifonier. Hainele groase, de iarnă, au fost deci scoase de la păstrare şi îmbrăcate, utilitar, pentru eveniment. E un rând aproape 100% urban. Prea puţini oameni din mediul rural se află de fapt în acest moment în mănăstire. De fapt, atmosfera este perfectă în acest moment, idilică chiar: a răsărit soarele, este călduţ, aburi se ridică din pajiştea din jur, oamenii sunt calmi şi relaxaţi, *ştiu* că-şi vor atinge scopul ultim: închinarea la mormânt. Doar că se avansează mai greu decât am prevăzut iniţial: „calupurile" pelerine sunt foarte mici, la fel şi distanţele dintre ele. Un jandarm oarecare, de lângă rând, acceptă bucuros să vorbească în faţa microfonului unei televiziuni locale, o premieră pentru mine. Niciodată, la Bucureşti sau la Iaşi, nu s-ar fi întâmplat acest fapt, jandarmii nu comunică direct cu mass-media.

Semn de „relaxare" a atmosferei, aici la Prislop? Cum se explică această atitudine neobişnuită din partea lor, ca forţe de ordine, permanent hărţuiţi de mass-media, având teamă în suflet de a nu „greşi" în ochii altora? Locul geografic, atmosfera calmă, meteo favorabil? Aud o voce din spatele meu, care spune: „Nu e frig şi ger, asta-i bine, că dacă era frig şi ger, ne călcam aici în picioare, vai şi amar. Nu mai aveau jandarmii timp de interviuri!".

În rând. Au trecut deja cam 20-25 de minute de aşteptare, oamenii încep să socializeze timid, pentru a face să treacă timpul mai repede. Un muncitor pensionar de la fosta uzină „Tractorul" îmi spune că „ocolitoarea Braşov", parte a autostrăzii aflate acum în construcţie, trece chiar prin mijlocul secţiei în care a lucrat timp de 34 de ani. „Intenţionat au făcut-o, domnule, intenţionat, să nu mai crească niciodată nimic în acel loc!". Din cauza pensiei insuficiente şi a datoriilor la bancă făcute de copii, continuă să lucreze într-un atelier de vopsitorie auto, îmi arată timid mâinile colorate, cu unghiile mâncate până-n carne de solvenţi. Mărturiseşte că vine pentru prima oară aici la Prislop, mai mult din curiozitate. „Când se adună prea multe în lumea în care trăim, trebuie să venim aici, să mai lepădăm, să mai uităm de griji şi de rele. Altfel nu s-ar putea trăi viaţa asta de acum, Prislop şi mănăstirile sunt ca supapa de la cazanul de abur de pe vremuri[1]!" Îl ascult atent, dând aprobator din cap, dar nu pot să nu observ cum pe pantele aspre ale munţilor din jur au început să apară cinci-şase echipe de la diferite posturi TV, locale şi naţionale, grupate, cameraman plus reporter. Seamănă cu nişte grupuri de vânători primitivi, aşa după cum se deplasează în salturi, la adăpostul cetinei de brad, ca şi cum ar dori să-i prindă pe participanţi în plină rugăciune, să taie în carnea emoţiei religioase cu ochiul aparatului de filmat. Numai că în loc de suliţă şi arc au cameră de luat vederi şi microfon.

Încet, încet ne apropiem de mormântul Părintelui Arsenie Boca, plasat în cimitirul mănăstirii. Faţă de acum doi ani nu mai este acoperit cu folia de plastic, montată pe un cadru de lemn solid, menită să protejeze de lapoviţă florile de acolo. Dar prima impresie, de mare de flori, alb-albastră, îngheţată, a rămas. Ca să facă să treacă timpul mai repede, persoanele din jurul meu angajate în rând citesc cu voce tare, cu o nuanţă de uimire în glas, numele persoanelor decedate (monahiilor) din micul cimitir: Antuza Monahia, Ambrozia Monahia, Heruvima Monahia, Achilina

1. Referitor la fenomenul ritual în genere, Ioan P. Culianu aduce în discuţie faptul că „indivizii experimentează puterea, adică transcenderea normelor, servindu-se de riturile compensatorii de care dispune o cultură, pentru a se apăra de o descărcare prea bruscă a tensiunilor provocate de acumularea refulărilor". „Puterea" astfel dobândită este în cele mai multe cazuri iluzorie, mai afirmă Culianu, deoarece sistemul cultural însuşi pune la punct un angrenaj perfecţionat de autoreglare a întregii culturi spirituale (Culianu, 2005: 194).

Monahia, Trifilia Monahia... Ordinea în jurul crucii Părintelui Arsenie Boca este asigurată de două măicuţe din mănăstire, plus alte surori, toate-n negru sever. Se vorbeşte în şoaptă, atent, chiar şi atunci când ni se spune să stăm „grupaţi câte doi" şi „lumânările şi candelele nu mai pot fi aprinse acum, sunt prea multe, dar se va ocupa cineva mai târziu". Undeva, vizavi de mormântul propriu-zis, arde cu flacără tremurândă un covor întreg de candele roşii, galbene, portocalii. Cred că noaptea, în timpul privegherii ce are loc la mormântul acesta, efectul trebuie să fie covârşitor asupra ochiului şi inimii pelerinului.

Crucea încrustată în scoarţa copacului şi ofranda în bani de la rădăcină

După terminarea rândului. În jurul mormântului, slujba. Imediat după ieşirea de la rândul format la mormântul Părintelui Arsenie, începe un alt rând. Este vorba de rândul spre Peştera Sfântului Ioan de la Prislop; traseul fiind foarte accidentat, iar accesul spre peşteră (o cavitate scobită în stâncă) destul de laborios, este de explicat deci prezenţa acestui nou rând de aşteptare. Dar de ce, în 2010, el nu se formase, la aceeaşi dată şi aceeaşi oră? Nu departe de mormântul Părintelui Arsenie Boca se găseşte un arbore (fag? stejar?) impunător. Pe scoarţa acestuia se găseşte o cruce încrustată în scoarţă, ca şi cum cineva s-ar fi jucat să o cioplească acolo. A îmbătrânit şi a crescut armonios odată cu arborele,

devenind un reper important în „topografia" acestui loc sacru, având mormântul Părintelui Arsenie în centrul său: în scoarţă erau introduse bilete de mici dimensiuni, bani (bancnote de 1 leu), lumânări tip candelă ardeau la poala sa, iar din timp în timp semnul era sărutat cu evlavie de femei ce se înălţau pe vârfuri pentru a ajunge la ea. Senzaţia particulară, intensă, uitându-mă la această formă de sacralizare ad-hoc, e că asist la o demonstraţie vie a celor relatate de Maurice Halbwachs, în *Topografia legendară a Evangheliilor în Ţara Sfântă*, şi anume felul în care se formează şi se transmite memoria colectivă religioasă, sau a consideraţiilor lui Pierre Maraval despre inventarea „din mers" a unor cutume şi practici particulare ale pelerinilor din primele secole (Maraval, 1985: 222). Mai târziu, la jurnalul de seară al unei televiziuni tabloide am putut vedea imagini filmate cu o bătrână ce sărută pios crucea de pe copac, spunând apoi convinsă că „a fost făcută de mâna Părintelui[1]".

1. O sursă demnă de încredere, care a dorit însă să rămână anonimă, mi-a relatat faptul că adevăratul autor al acelei cruci din scoarţa copacului este Episcopul Daniil de Vârşeţ, care a cioplit semnul sacru în timpul unei zile de coasă, acum mai multe decenii, dar în orice caz înainte de moartea părintelui Arsenie Boca, survenită în 28 noiembrie 1989. Am observat modul în care pelerinii prezenţi la Prislop venerau acest semn: se „contaminau" ritual unii de la ceilalţi şi începeau să sărute crucea, introduceau bilete de hârtie în crăpăturile vegetale sau aprindeau lumânări la baza copacului, sacralizând ad-hoc nu doar acel reper precis, ci întreg spaţiul înconjurător. Mi-am reamintit astfel de studiul sociologului francez Maurice Halbwachs, şi anume *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte*, apărut în anul 1941, cu puţin timp înainte ca autorul său să fie deportat la Buchenwald, unde a şi murit, la doar câteva săptămâni înainte de eliberarea acestuia de către trupele americane, în 11 aprilie 1945. Pe urmele transformărilor succesive pe care le-au suferit locurile sfinte din Israel, *Topografia* lui M.H. recapitulează, de o manieră exemplară, modul în care acţionează memoria colectivă religioasă, felul în care se fixează spaţio-temporal „semnele" religioase. Studiul credinţei în semne miraculoase, „urme" şi legende oferă o experienţă şi o ocazie unice de înţelegere a memoriei colective religioase. La Prislop, în faţa acelei „umile" cruci cioplite într-un arbore, cred că ne găsim în prezenţa aceleiaşi probleme, şi anume: „fixarea memoriei" unui loc de pelerinaj din ce în ce mai popular este coordonată cu structurarea teologică a locului. Sau, după cum este precizat în „introducerea" la ultima ediţie critică a operei halbwachsiene, geografia şi topografia unui loc sfânt (adesea neglijată!), dublată de analiza faptelor materiale observabile, permite descrierea credinţelor colective, reconstituirea genezei sociale, stabilirea legilor care guvernează memoria colectivă religioasă (Jaisson, 2008: 18). M. Halbwachs analizează suprapunerea straturilor „geografiei sacre" de la Ierusalim, aratând astfel cum tradiţia se creează, apoi se menţine, *semnele ei* (fie că este vorba de o cruce, în cazul nostru, sau de Via Dolorosa) fiind esenţiale în menţinerea şi consacrarea unui loc de pelerinaj. „Memoria grupurilor religioase reţine adevărurile dogmatice de bază, dar pentru ca acestea să se fixeze, să dăinuie, este nevoie de forme concrete (evenimente, figuri excepţionale, locuri), are nevoie deci de puncte de sprijin. La fel ca şi tradiţia, memoria religioasă

Grupul de la Braşov, condus de un preot de parohie, îmbrăcat... ca un preot respectabil: căciulă de blană, vestă îmblănită, barbă tunsă impecabil, are în componenţă mulţi tineri. Unul dintre aceştia, student, fără nicio îndoială, ţine în mâna dreaptă un steag tricolor. Ceea ce izbeşte însă este naturaleţea gestului, felul în care se plimbă cu el prin mulţimea din jur. Mulţi pelerini cer să facă fotografii cu steagul, purtat de tânărul student sau ţinut chiar de ei înşişi, împrumutat preţ de o clipă.

---

creştină, spune Halbwachs, este una foarte plastică, foarte adaptabilă. Credincioşii au avut tot timpul tendinţa de a „modela evenimentele religioase, locurile încărcate sacral" (Halbwachs, 1971: 124, 163). Memoria individului construieşte deci locul de pelerinaj (Zapponi, 2011: 105). Odată localizată, memoria religioasă atrage la rândul său alte „puncte" de concentrare. Ar fi interesant de văzut, în cazul Mănăstirii Prislop, cum vor evolua în viitor şi celelalte forme de „fixare" a memoriei Părintelui Arsenie Boca, pe lângă cele deja consacrate: mormântul, crucea din scoarţă, foişorul-clopotniţă etc. Afirmăm acest lucru deoarece *ritmul* memoriei colective este dat de nevoile comunităţii, fiecare epocă fiind profund marcată de reprezentările generale ale „sfinţeniei". Reconstrucţia amintirii locurilor, sugerează M.H., este cu atât mai vie cu cât credinţa şi pasiunea sunt mai mari, fapt ce se verifică acum pe deplin (în acest moment istoric precis, repet) la Prislop.

Danièle Hervieu-Léger situează *Topografia* halbwachsiană în orizontul actual al sociologiei faptului religios, operă exemplară din mai multe puncte de vedere. În primul rând, această logică de cucerire succesivă a spaţiului de către pelerini arată cum tradiţii mai noi (adică memoria oficială şi autorizată a unui grup) pot resorbi tradiţii mai vechi (simbolul crucii miraculoase, al arborelui magic, în cazul de la Prislop), impunând apoi, prin reutilizare şi bricolaj, referinţe de legitimare, fapt care consacră organizarea puterii religioase şi fondează raportul fiecărei comunităţi cu mediul său social, politic şi cultural. În al doilea rând, „suvenirul religios" asigură continuitatea mesajului de-a lungul mai multor generaţii, păstrând neschimbată valoarea şi pertinenţa acestuia într-un mediu social şi cultural în continuă schimbare (Hervieu-Léger, 2008: 37-39). Or, esenţa fenomenului religios se rezumă tocmai în acest proces de „tradiţionalizare", de elaborare a unui lanţ de credinţă (*la chaîne de la mémoire*) autentic. Revenind la Prislop, faptul că acea cruce a fost integrată spontan şi natural în construcţia locului sacru dedicat Părintelui Arsenie Boca arată, în opinia mea, „sănătatea" şi viabilitatea acestui „lanţ" de transmisie memorială. „Acest tip de semne materiale, create şi conservate de-a lungul timpului de mulţimea de credincioşi, spune Halbwachs chiar la sfârşitul lucrării sale, le-a permis acestora să-şi regăsească urmele în religie, să creeze sau să re-creeze zeităţi, cu scopul de a se depăşi pe sine." (Halbwachs, 1971: 168) Mai rămâne însă o întrebare. Tradiţia susţine, răspândeşte, înregistrează urme, reconstruieşte permanent trecutul. Ce se va întâmpla însă la Prislop (sau în alte părţi) cu astfel de semne supuse unei extraordinare presiuni din partea mass-mediei? Cea din urmă vânează acest tip de „puncte de sprijin" ale memoriei, uzându-le până la derizoriu prin prezentarea lor în cheie ironică, deformată sau prin repetarea în buclă, până la saţietate, a unor ştiri zise „spirituale"? „Lanţul memorial", de care pomenea Halbwachs, nu va suferi în acest fel o intervenţie secularizantă, decisivă?

Pelerinii doresc să se fotografieze cu drapelul național

Memoria lungă a comunismului. Pelerinajul de la Prislop reprezintă și un *haut lieu* al vindecării traumelor produse de politica de natalitate a regimului Ceaușescu, dar și exceselor anilor 1990 în materie de avorturi. Pe o hârtie fixată cu un cui pe scoarța unui copac, am găsit scris cu litere tremurate, nesigure: „Femei, nu faceți avort, el deschide ușa iadului". Am surprins deseori, cu voie sau fără, discuții între femei cu vârste foarte diferite, dar mai toate trecute de 50 de ani, venite să se roage pentru „păcatele pruncuciderii". Sunt vădit marcate de opiniile Părintelui Arsenie Boca despre acest subiect, pomenesc des cartea *Pravila albă, sfaturi pentru cei căsătoriți.* Multe dintre ele povestesc cu voce joasă celor din jur, ca o formă de terapie, ceea ce au pățit. Una dintre aceste femei rănite a acceptat să vorbească cu mine, de fapt, era fericită pentru că reușise să-și păstreze pruncul datorită unei întâmplări pe care ea o considera de origine divină. Tânără studentă, în anii 1990, a trebuit să se supună recoltării unor probe biologice preventive, în vederea executării delicatei operațiuni de extragere a fătului, agravată de câteva antecedente personale. Asistenta „grasă, urâtă și neprietenoasă", după spusele ei, a introdus-o într-un cabinet de toaletă, apoi a revenit în fugă cu un recipient în care „parcă se mai mișca încă ceva", după cum își amintește cu lacrimi în ochi. Curioasă, a privit înăuntru. Fetuși umani. S-a speriat și a fugit. Așa s-a născut Luca, acum student la informatică. Să fi făcut oare asistenta „grasă și rea" acest gest în mod deliberat, didactic? Cine mai poate ști acum, după 20 de ani?

Predica, finalul pelerinajului. Vocea înaltă, hotărâtă a unuia dintre cei patru înalţi ierarhi prezenţi la slujba de pomenire răsună în îngusta vale din jurul mănăstirii, ajutată, ca să spun astfel, de o centură de boxe audio risipite în jurul altarului (chioşcului) de vară proaspăt construit. Se promite pentru anul viitor începerea lucrărilor unei noi biserici, catedrală chiar, „uitaţi câtă lume este strânsă aici", numărul şi calitatea pelerinilor de la Prislop fiind un argument. Ca exemplu de curaj pentru *a începe* o construcţie este evocată Catedrala Mântuirii Neamului. „Nu este o construcţie pentru bucureşteni, este făcută pentru neamul românesc, pentru ţară." Cum suntem doar la câteva zile de alegerile parlamentare, Vlădica încearcă prudent şi delicatul subiect al implicării politice. „Oameni buni, fiecare minoritate are un reprezentant în Parlament! Dacă şi noi, ortodocşii, am fi uniţi, am avea oameni politici ortodocşi! Alta ar fi atunci situaţia!" Ascult cu atenţie slujba, aşezat pe o bancă de lângă trapeza mănăstirii, pe uşa căreia are loc un du-te-vino permanent de oameni ce iau masa, de la simpli pelerini la jandarmi din corpul de pază, veniţi mai mult să se încălzească. Maicile de la mănăstire şi tinerele de la seminar aleargă şi ele în toate părţile, slujba se va termina în curând, iar arhiereii prezenţi, însoţiţi de „oficialităţi", vor trebui să ia masa. O aud pe una dintre ele spunând panicată: „Cum serveşte Preasfinţitul salata, cu ulei de măsline, lămâi sau oţet?". Aşezat confortabil pe o bancă acoperită cu nişte pături uzate, dar călduroase, din lână, mănânc cu poftă din pachetul primit la plecare de la grupul din Suceava, cei pe care i-am ajutat să ambaleze sarmalele în caserole de plastic. Sunt fericit, foarte fericit pentru şansa pe care o am de a fi prezent aici şi acum.

Mâncarea (pomana) este împărţită după terminarea slujbei. Nu sunt prea mulţi cei care împart mâncare (îi zăresc şi pe oamenii „mei", cei din Suceava), dar fiecare dintre ei are în stoc sute de porţii, astfel încât ajunge la toată lumea (este suficientă pentru toţi cei prezenţi!). Jandarmii, precauţi, au montat totuşi garduri de protecţie. Dincolo de acestea, se schimbă replici de genul: „De unde sunteţi?". Răspunsul: „De peste tot! Din Sebeş, Alba, cei mai mulţi, dar au venit oameni de peste tot, să ne dea o mână de ajutor!". În jur de ora 15.00, ca la un semnal aproape, pelerinii pleacă. Un fluviu uman se pregăteşte să se întoarcă la izvoare. Aerul devine înecăcios din cauza fumului care iese din bătrânele motoare ale autocarelor. Mă îndrept şi eu grăbit spre poarta de lemn, monumentală, a mănăstirii. Acolo este parcată o ambulanţă roşie a SMURD, ultramodernă. Pe capotă şi pe uşile laterale are imprimată stema judeţului Hunedoara (un dac, un roman, un corb), apoi cu litere galbene, vizibile: „Ministerul Administraţiei şi Internelor, programul european de dezvoltare nr." etc. Iar pe parbriz, lipit cu scotch, tronează un portret mare al Părintelui Arsenie Boca. Modernitate românească, puterea didactică a sincretismului. „Satul pelerin", constituit cu două zile înainte, se pune în mişcare. Fascinante baletul uman, vuietul maşinilor, motoarele ambalate, comercianţii care încearcă să mai vândă

ceva, orice, oricum, acum la final. Senzaţie puternică: toţi, absolut toţi, formează *o comunitate*. Efemeră, dar o comunitate.

Pe când cobor în pas alert pentru a ajunge spre satul Silvaşul de Sus, acolo unde am parcat maşina, mă întâlnesc cu o femeie rromă, lângă care am stat ore în şir la rând la Iaşi, acum doi sau trei ani. Ne recunoaştem, ne salutăm reciproc. Este din Grajduri, un sat de lângă Iaşi. O întreb cum a ajuns aici, îmi răspunde: „Cu familia, cu maşina". Mai întreb unde sunt covoarele, iar femeia îmi răspunde, zâmbind pieziş, cu dinţii din aur (care-i îmbracă partea din faţă a gurii): „Au rămas acasă, că-i prea departe".

Curtea de Argeş, decembrie

6 şi 7 decembrie 2012

Doamna Doctor, ghid pentru pelerini. Keffieh-*ul de la Ierusalim. Meşteri, obiecte din lemn, bluze populare, ultimele pere de toamnă. Cum arăta acest pelerinaj în anii '80: mărturia unui localnic. Un rând strâns ca o cursă cu obstacole. Criza economică şi efectele sale. Borcănelele cu ulei miraculos. Asaltul auditiv al difuzoarelor din parc. Melancolie şi îndoieli înainte de Crăciun.*

Ajung pe teren în jurul orei 14.30. Meteo: sunt cam patru grade Celsius, umed, ploaie uşoară, dar o pâclă persistentă, monotonă, care „trage" şi este destul de greu de suportat. Sunt însoţit de fiul meu, Matei-Alexandru, 4 ani şi 8 luni. Pelerinajul, mai ales acum, în decembrie, este o luptă împotriva frigului, aşa că l-am îmbrăcat destul de gros, seamănă cu un fel de păpuşă umflată, vorbitoare şi mobilă. Sunt foarte curios să văd cum se va modifica/schimba comportamentul celor cu care voi intra în contact în prezenţa unui copil. Prima scenă pe care o observ: un grup de pelerini de autocar, cam 12-14 persoane, conduşi de „Doamna Doctor" (aşa o strigă cu toţii, respectuos), o femeie mărunţică, în jur de 60-65 de ani. Merge hotărât, are o autoritate naturală în voce („Acum toată lumea merge să vizităm muzeul mănăstirii, apoi ne regrupăm frumos la intrare" – spune accentuând voit consoanele). Doamna Doctor poartă un *keffieh* palestinian, negru cu alb, împletit. Mă apropii de ea rapid, cu Matei în braţe, şi-i spun, ca şi cum ne-am cunoaşte de când lumea: „Doamnă Doctor, ce mai faceţi? Mă ţineţi minte, am fost amândoi acum un an la Ierusalim!". Doamna Doctor reacţionează imediat, îmi spune: „Da, da, îmi aduc aminte, sunteţi domnul cu tricolorul (*sic!*)". Mă întreabă apoi când am venit la Curtea de Argeş, ea îmi spune că însoţeşte un grup de pelerini din Târgovişte, a ales momentul cel mai potrivit „chiar acum, când o vor scoate pe Sfântuliţa, oamenii nu vor trebui să aştepte prea mult!". Ne despărţim prieteni, doamna îmi promite să-mi aducă şi mie un *keffieh* de la Ierusalim, facem schimb de numere de telefon.

Circa 25-30 de copii de 5-6 ani. Zgomot, veselie, culori. Sunt însoţiţi de trei persoane, doi bărbaţi şi o femeie, tineri cu toţii. Matei mă trage de mână, parcă ar dori să intre şi el printre ceilalţi, spunând: „Tata, uite-i pe copii!". Vorbesc cu educatorul. Sunt un grup din Bucureşti, de la o grădiniţă privată, „cu predare integral în limba germană". Ţine să accentueze acest fapt, au venit cu copiii „în excursie la Curtea de Argeş". Nimic planificat deci, dar grupul acesta de copii aduce o notă aparte în atmosfera generală, destul de tristă şi mohorâtă, din acest moment. Nu prea este mare lucru de văzut în jurul celebrei „Mănăstiri a Argeşului", în aşteptarea momentului în care racla cu moaştele Sfintei Filofteia va fi plasată în chioşcul, frumos sculptat în piatră, din faţa mănăstirii. Aleg aşadar să testăm comerţul din jurul zidurilor împrejmuitoare, deja consolidat, pe poziţii la acea oră. Apuc totuşi să mai văd cum, dintr-un camion mare, negru, sunt descărcate celebrele garduri ale Jandarmeriei, iar în faţa Catedralei Episcopale doi ingineri de sunet, secondaţi de tineri seminarişti-teologi, fac probe de microfon, testând sistemul audio de lângă raclă.

O ţărancă din Muscel vinde pere. Mai multe soiuri de pere, mai dulci, mai acre, mai moi, mai tari – să poată fi păstrate peste iarnă. Kilogramul costă între un leu, cele mai ieftine, şi 2,5 lei, sortimentele „superioare" să zicem, adică între 0,22 şi 0,55 euro, la ora la care scriu aceste rânduri. În cel mai apropiat supermarket de oraş, preţurile sunt de circa patru ori mai mari, perele par a fi mulaje de plastic, importate fiind din Franţa sau Chile. Femeia îi oferă fiului meu o pară, spune că a îngheţat stând acolo şi că îi este frică să nu-i îngheţe şi marfa. Sunt frapat de portul ei hibrid: fustă neagră, „tradiţională", cizme negre din piele cumpărate din comerţ, dar „îmbunătăţite" cu blană de iepure, basma înflorată, iar în locul vechilor desagi de purtat pe umăr, sacoşe din pânză groasă, rezistentă, pe care scria ceva în limba germană.

Puţin mai departe, în şirul vânzătorilor locali, toleraţi de către poliţie în timpul zilelor de pelerinaj, văd o altă vânzătoare de pulovere, şosete şi veste tricotate din lână. Le ştiu bine, sunt originare dintr-un sat din Argeş, Corbii de Piatră, aceasta este marea lor „specialitate", vânzarea obiectelor tricotate din lână. Ce m-a atras însă la această femeie este faptul că avea alături, pe gardul de piatră unde erau expuse şi produsele ei, o superbă bluză de Muscel, asemănătoare cu aceea pe care am văzut-o la Muzeul Ţăranului Român în sala „Timpul[1]". O are de la mama sa, care, la rândul ei, a moştenit-o de la bunica – o vechime apreciabilă deci. O întreb, ca un orăşean ce sunt, educat în spiritul obiectului de artă populară ce trebuie păstrat, salvat şi eventual idealizat, dacă,

1. Mai exact, este vorba de o magnifică, somptuoasă cămaşă populară de sărbătoare cusută de o anume *Păuna din Novaci*, judeţul Gorj, în anul 1868, cu ocazia vizitei Regelui Carol I în satul său. În anul 1912 a constituit unul dintre exponatele cele mai apreciate ale expoziţiei de „artă naţională" de la Bucureşti. În anul 1999, ea a fost donată Muzeului Ţăranului Român, fiind expusă acum în sala „Timpul".

citez, „nu o doare inima” să se despartă de un astfel de obiect. Îmi spune că „nu, doar nu le mai vrea nimeni. Doar nepoții le mai poartă uneori pe la serbare, dar nu modelele acestea mari, grele”. Cu tonul acesta de „sfârșit de civilizație” cu care m-am obișnuit deja în pelerinaj, îmi spune că este ultimul an în care mai „ridică războiul” (am uitat să vă spun că vindea și un fel de stofă de lână frumos țesută, parcă era material de kilt scoțian). Lână nu se mai caută, lumea nu are bani, iar tinerilor nu le place împletitura, le este frică să nu râdă lumea de ei. Eu îi cumpăr lui Matei o pereche de mănuși de lână, minuscule, din lână albastră cu alb, călduroase. „Zece lei”, spune femeia, se aștepta ca eu să mai negociez prețul, dar nu o fac. Mă întreabă de unde sunt de fel, „eu, de pe lângă Brăila”, spun, femeia râde parcă iluminată, apoi spune „La dumneavoastră, la câmpie, se lucrează lâna altfel, mai bătut, mai strâns. Noi aicea, în Argeș și Muscel, avem lână toarsă pe jumătate, multă țurcană, nu-i același lucru”. Ne despărțim prieteni, eu sunt melancolic.

Bricolaj de sens: drapele, linguri de lemn, *made in China*, icoane

Revin însă destul de repede la realitate, cu toate mănușile sale noi, de lână, Matei spune foarte tare: „Tata, mi-e frig și mi-e foame”. Ne retragem încet către casă, nu înainte de a vedea un microbuz Mercedes cu număr de Vâlcea, plin ochi cu pelerini. Par a fi oameni de la țară, coboară încet și ordonat din vehicul, sub privirea atentă a unui preot înalt, cu o barbă neagră frumos tunsă și aranjată, căciulă de astrahan,

fular de lână neagră, în fine, un adevărat „preot de țară" iubit, stimat, cu responsabilitate. Ultimul bărbat din grup care coboară închide ușa microbuzului, cu zgomot, sub privirile împăcate ale șoferului rămas să moțăie în cabină, la căldură, spunând cu o voce înaltă, în care mi s-a părut că este și o urmă de ironie: „Înainte, cu taica, părințele!". Grupul urcă încet și ordonat șirul de trepte turnate în beton ce duc spre Catedrală. După ce îl „depun" pe fiul meu la căldură, mă întorc rapid la Catedrală, tocmai la timp pentru a asista la „ieșirea moaștelor", după cum o spune cumva egal, fără emoție, un alt preot din zonă ocupat cu inventarierea și colectarea acatistelor și pomelnicelor depuse de pelerini. Pe scurt: un vârtej compus din camere de televiziune, aparate foto digitale, telefoane mobile. Toată lumea pare a fi obsedată de un singur fapt: cum să facă pentru a strânge cât mai multe imagini memorabile de la prețiosul eveniment. Logica jurnalului televizat combinată cu cea a rețelei de socializare Facebook. Sfânta Filofteia este depusă la locul său de onoare, sub baldachinul traforat din piatră din fața Bisericii lui Neagoe Basarab. Și o ultimă remarcă înainte de a mă retrage: baldachinul de piatră nu este acoperit de flori (așa cum se întâmplă la Iași și București, cu toate că, ce-i drept, natura acestora din urmă este diferită), iar oamenii ce se pregăteau să intre în rând, în majoritatea lor originari din Curtea de Argeș, au cu toții lumânări în mâini, ca în noaptea de Înviere. Iar față de anul 2010, la aceeași oră și dată, par a fi mai puțin numeroși.

7 decembrie 2012. Ora 8.15 dimineața. Soare cu dinți, strălucitor și un cer pur, dar destul de frig (–3° sau –4° Celsius). De data aceasta singur, neînsoțit de fiul meu Matei, rămas la „călduricâ" – nu e un diminutiv deplasat, chiar așa mi-a zis: „Tata, îmi place cu tine la pelerinaj, dar prefer să rămân aici, la călduricâ". Fără să vreau, adopt tactica pelerinului cu experiență, grăbesc pasul, știind că orice persoană depășită se traduce în mai puțini timpi de așteptare. De departe se aude un soi de vuiet prelung, nedefinit, un fel de „Aăăuuuaaa..." răgușit. Este slujba religioasă transmisă din difuzoare de tip goarnă, asemănătoare cu acelea ce transmiteau alarmele aeriene în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Nimeni din jur nu pare deranjat de acest fundal sonor, cel mai puternic dintre toate cele întâlnite de mine până în acest moment.

Intru rapid în rând. Remarc mulțimea de preoți de parohie, veniți aici împreună cu credincioșii lor, grijulii și ușor speriați în același timp, ca puii de găină pe lângă cloșcă. De altfel, chiar aud pe cineva din preajma mea spunând, mirat și admirativ: „Ce de preoți!". Așa cum se întâmplă de obicei, după primele 10-15 minute de așteptare, cei prezenți încep să discute între ei, timide încercări de socializare. O femeie în vârstă îmi spune cum se petreceau lucrurile aici în anii 1980. Fostă lucrătoare la Fabrica de Porțelan din localitate, obișnuia să meargă și atunci la pelerinaj – „doar că nu-i spuneam pelerinaj, ca acuma, mergeam la hram! Dar vedeți dumneavoastră, mergeam așa, pe furiș, să nu ne vadă... ăștia, șefii, cei de la Partid. Credința o aveam nu pe stradă ca acuma, ci în inimă, chiar aici", își ciocănea inima cu mâna dreaptă,

deasupra paltonului vechi, uzat de atâta purtare. „Odată, m-a văzut șeful meu de la Sindicat și m-a întrebat răstit, ce cauți tu, fă, aici? Înapoi la muncă! Ce să-i răspund? Dar să știți că atunci veneau mult mai mulți oameni de la țară, din satele din jur, nu ca acum. Trenuri peste trenuri, rata [autobuzul] costa nimic. Acum de unde să mai aibă oamenii bani? Nu vedeți că s-a închis tot, că nu mai merge nimic în acest oraș?" Urmează litania obișnuită, pe care am auzit-o de atâtea ori la rândurile în care m-am aflat, amestec de regret pentru tinerețea pierdută, nostalgie și condamnare a comunismului, concomitent.

Gardurile metalice ale Jandarmeriei sunt plasate de așa manieră încât două persoane adulte cu greu își găsesc locul una lângă cealaltă. Bănuiesc că s-a luat hotărârea de a le poziționa astfel pentru a forma un rând de așteptare suficient de lung, cu timp rezonabil de repaus. Prea puțin timp ar fi „dezamăgit", nu le-ar fi permis oamenilor să spună „am fost la pelerinaj" – cunosc prea bine această veritabilă „psihologie a rândului". Ne apropiem de partea finală a rândului, unde gardurile sunt poziționate atât de strâns, încât pelerinii sunt obligați să facă un veritabil traseu de rezistență și agilitate, atenți să nu se împiedice de picioarele de susținere, ca un „U" alungit, ale acestora. Îl întreb pe jandarmul responsabil cu porțiunea aceea precisă de ce au „strâns" atât de mult traseul acolo. Răspunde, dar evident fără plăcere, mai mult din obligație: „Pentru că oamenii trebuie să ajungă unul câte unul la raclă. Ordonat, să nu dea buluc!". Revine încă o dată cuvântul „buluc", pe care l-am auzit atât de des de-a lungul acestor ani de pelerinaj!

Tot în acea zonă se află mai mulți cerșetori. Unii sunt mutilați, ce-și expun mâinile sau picioarele amputate spre cumpărarea milei și generozității publice. Printre ei, răsună vocea sonoră, lucrată de timp și de îndelungată practică, a unui bărbat orb, încă tânăr, ce se prelinge încet de-a lungul rândului, apoi pe aleile din parcul alăturat. „Dați acum, în această Sfântă zi, creștinilor! Dați pentru Sfânta Filofteia, care vă ocrotește!" Cuvântul „acum" era rostit apăsat, aproape ultimativ. Brusc, printr-un ciudat joc al memoriei, revin amintiri din perioada copilăriei, atunci când am vizitat împreună cu părinții mei Mănăstirea Curtea de Argeș. Se întâmpla la începutul anilor 1980 și-mi aduc aminte cum m-au impresionat pansamentele murdărite intenționat și cioturile sângerânde ale cerșetorilor de atunci. În plus, era chiar un 15 august, zi de sărbătoare aici.

Ora 10.00. Ajung la racla Muceniței Filofteia, mă închin grăbit, mânat din spate de îndemnurile preoților din jur, îmbrăcați gros din cauza frigului de afară, vizibil afectați de acesta. Tineri seminariști cară tot timpul un fel de castroane mari din lemn, pline cu pâine binecuvântată, anafură, ce este distribuită apoi credincioșilor care tocmai s-au închinat la raclă. Un mic incident are loc chiar sub ochii mei, câteva bucăți de anafură cad pe jos, din neatenție, două femei în vârstă încep să se acuze reciproc, se produce o mică busculadă, tonul urcă, dar totul de stinge rapid, sub privirile excitate ale cameramanilor și reporterilor

Un rând strâns, ca o cursă cu obstacole

care au început să mişune în zonă. Timpul de aşteptare efectivă a fost de o oră şi 20 de minute.

Mass media şi pelerinajul. Sunt aşezat pe marginea de piatră a bisericii, îmi odihnesc puţin picioarele obosite, am un unghi de observaţie ideal pentru a vedea la lucru, pe teren, o echipă TV, trimisă de o cunoscută televiziune comercială pentru a „acoperi" pelerinajul de la Curtea de Argeş. De fapt, pe ea, pe reporteră, o cunosc bine, am întâlnit-o anul acesta şi la Iaşi, la Bucureşti, la Prislop. Culege cu un surâs dulce, empatic, vorbele pelerinilor intervievaţi, ca albina polenul florilor. Cameramanul îi cere să se plaseze chiar *lângă* raclă, pentru a beneficia de un cadru complet: raclă plus preot plus pelerini plus sărutat de moaşte. Totul cinetic, plin de viaţă. Lângă mine se aşază un preot uriaş, îmbrăcat într-un palton gros de iarnă, cu căciulă de astrahan pe cap, fular negru „regulamentar". Cred că este un preot venit cu un grup de credincioşi din parohia sa, special pentru pelerinaj. (Mai târziu s-a dovedit că presupunerea mea este exactă, se urcau într-un microbuz înmatriculat în Dâmboviţa.) Cunosc bine acea stare specială de „bine" spiritual, de descărcare emoţională pe care o resimt oamenii după ce au atins sacrul în forma cea mai pură. Cum stăteam noi amândoi aşa, unul lângă celălalt, uriaşul preot observă că notez ceva grăbit într-un carnet. Mă întreabă din priviri ce fac. Eu nu pot scăpa o asemenea ocazie de dialog şi spun direct că urmăresc ce fac cei de la echipele de televiziune. Parcă a fost un declanşator, preotul izbucneşte, cu o voce gravă şi o nervozitate

greu stăpânită: „Ați observat și dumneavoastră, domnule, nu-i așa? Nu le pasă, vă spun eu ca preot că nu le pasă. Ce știri fac ei la sfârșit, ce vom vedea deseară la televizor? Nu spun că acum slujesc patru înalți ierarhi, cât de frumos este locul acesta, nu! Dau tot ce vor ei, înghesuială, îmbrânceli, vorbesc de oamenii ăștia de aici ca de niște sărmani!". Eu plusez, la rândul meu, spunând: „În curând vor fi ei cei care vor organiza pelerinajul", la care preotul spune, parcă puțin mai potolit: „Da, bine spuneți, așa este. Măcar aici nu avem sarmale, să vedeți atunci! Nu meritățm asta, domnule!". Dau aprobator din cap, nu mai știu ce să spun.

În jurul orei 11.30-12.00, rândul a ajuns la apogeul său, timpul de așteptare este acum de circa două ore-două ore și jumătate, după estimările mele. Majoritatea celor din rând par a fi originari din Curtea de Argeș sau din satele din imediata vecinătate. Rândul, ca agregat uman, este calm, liniștit, vremea este bună, oamenii știu foarte bine că vor ajunge la raclă, iar acest lucru se vede, se simte. O echipă a televiziunii oficiale a Patriarhiei Române, Trinitas TV, se deplasează de-a lungul rândului, dar iau și cadre mai ample, cu turnurile torsadate ale celebrei Catedrale din Curtea de Argeș, cu parcul plin de zăpadă – sunt singurii care o fac, de altfel. Celelalte echipe de televiziune prezente prind doar cadre strânse, directe, brutale aș putea spune, cu pelerinii, rândul, racla.

Părăsesc spațiul „imediat" al rândului și vecinătatea sa, mă îndrept spre zona de comerț. Mulți pelerini, mai ales cei ce nu sunt din Curtea de Argeș, coboară scările ce duc spre Fântâna Meșterului Manole. „Aripi zburătoare, de șindrili ușoare!" Nu departe de locul unde-și frângea zborul legendarul constructor al mănăstirii și-a întins produsele de lemn sculptat, traforat, însemnat cu fierul roșu unul dintre ultimii lucrători în lemn din zonă. Cumpăr de la el boluri din lemn sculptat de esență moale (tei, salcie, plop), sunt frumoase, rezistente, utile, îmi place să văd urmele de daltă în carnea moale a lemnului. Mai vinde linguri de lemn, de diferite mărimi, umerașe pentru haine, donițe de lapte și, surpriză, văd și o covată de lemn, exact cum avea bunica mea de la țară, atunci când frământa pâinea, apoi o lăsa la dospit. Chiar în fața potențialilor clienți erau plasate un fel de platouri mari de lemn, în formă de frunză de lotus, asemănătoare cu cele pe care le putem vedea în restaurantele cu „specific românesc" – o standardizare pseudotradițională a hranei. Îl întreb dacă mai cumpără cineva covată de pâine și-mi spune că „încă se mai dau, rar, dar se mai dau. Mai ales oamenii de la țară, dar sunt din ce în ce mai puțini, îmi spune, chiar și aici la pelerinaj". Se oprește brusc, nu prea are chef de vorbă, începe să sculpteze chiar acolo, pe trotuar, la un mic bol din lemn. O manieră de a mai face să treacă timpul și de a atrage potențialii clienți, fără nicio îndoială. Nu departe mă întâlnesc cu bătrânul de acum doi ani, cel care vindea cozi de unelte, din lemn de frasin. „Cel mai rezistent și bun lemn, moșu' știe ce spune" – îmi amintesc clar ce-mi spunea atunci. A îmbătrânit foarte mult, merge cu greu, pare a fi imaginea însăși a descompunerii lente a satului românesc. Șchiop, pe jumătate orb, poartă după el, mai mult târându-le, o coadă pentru topor și una de

lopată. Nu le mai vrea nimeni, dar bătrânul încă mai speră să vândă ceva, ca o jucărie stricată. Continui periplul în jurul locului de pelerinaj.

Parcarea autocarelor şi a microbuzelor. Şi acestea îmi par a fi mai puţin numeroase ca acum doi ani. Cum se construieşte „identitatea pelerină”? Simplu, cu icoane plasate strategic pe bordul autocarului sau, şi mai simplu, cu o foaie de hârtie format A4, pe care scrie mare, citeţ: „Cursă specială. Pelerinaj”. Şoferii coboară în general din maşinile lor. Îi văd cum dorm alungiţi pe scaune, citesc reviste de sport sau tabloide, dezleagă integrame sau îşi „consumă minutele” gratuite la telefonul mobil.

Agentul de pază, fost cadru militar activ la vânători de munte. „Promoţia 1980!”, spune el cu mândrie. Mâncăm împreună gogoşi calde de la un chioşc de pe marginea străzii. Păstrează încă o anumită demnitate, o ţinută ce-i trădează fosta profesiune. Cămaşa albă, cravata neagră, bluza semimilitară a firmei de pază curată, apretată, călcată, totul denotă o soţie iubitoare, care-l îngrijeşte şi ţine la imaginea sa publică. „Puţini pelerini mai vin acum din sate. Nu mai au bani, noroc cu autocarele astea... Se simte criza, să ştiţi, se simte bine. Vârful a fost atins prin 2006-2007, de atunci numărul de pelerini tot scade aici la noi. Îmi pare rău că nu m-am dus la o unitate militară din Bucureşti, atunci când s-a putut, acum este prea târziu.” Bem apoi o cafea de „tonomat”, plină de zahăr, fără gust şi de o consistenţă incertă. Ne salutăm, ne spunem la revedere, ca nişte vechi prieteni.

„Părintele Arsenie”, după cum i se adresează lumea din jur, personaj nelipsit de la toate pelerinajele la care am participat. Are un fel de desagă din lână, din care se iveşte umbra unei cruci mari de lemn, celebra sa cruce de lemn a apărut de numărate ori la televizor. Este un personaj exotic, cel despre care ProTV a spus cu puţină vreme în urmă, în octombrie 2012, că „vinde ulei de salată pe post de mir de la Ierusalim”. Stă în genunchi, aplecat, înconjurat însă de mai multe persoane, femei în vârstă. Mă apropii şi-l aud pe „Părintele Arsenie”, după cum se recomandă, spunând cu voce joasă, monotonă: „Oameni buni, de păcate te lepezi cum te lepezi de o haină, după ce ai venit de la lucru. Ai lăsat-o în cuier, gata, intri în casă nouă, casă curată!”. Cei mai mulţi pelerini trec râzând pe lângă el, făcând semne sugestive, cu mâna în dreptul capului. Alţii, mult mai puţini la număr, se opresc pentru a-i da bani şi acatiste, primind în schimb ulei în pahare minuscule de plastic. „Cristina, stai aici să luăm şi noi o cruciuliţă, să ţi-o pui la gât”, spune o femeie către fetiţa de 10-12 ani care o însoţeşte şi nu înţelege prea bine de ce mama sa este aproape aşezată în genunchi lângă bărbatul bărbos şi pletos ce bolboroseşte cuvinte greu inteligibile. Privindu-l cum împărţea borcanele cu ulei şi vorbe bune pentru toţi cei din jur, m-am întrebat dacă nu cumva el îndeplinea rolul preoţilor Bisericii „oficiale”, întotdeauna distanţi, niciodată suficient de apropiaţi de oamenii atât de doritori de emoţie şi „magie religioasă”. „E bine să mergi de trei ori la rând la acelaşi pelerinaj. Să nu calci niciodată pe pragul bisericii”, mai apuc să aud, înainte de a mă îndrepta iarăşi spre locul

derulării pelerinajului. Numai că, surpriză, acesta aproape s-a sfârşit. Camionul încărcat cu gardurile Jandarmeriei face manevre încete, greoaie, pe pietrişul din curte. Colinde de Crăciun răsună molcom în aer, din boxele reglate acum la un nivel acceptabil. Oamenii care au mai rămas parcă nu se îndură să plece acasă, bâjbâie haotic printre brazii centenari din curtea largă. Tarabele comercianţilor se închid una câte una.

Pelerinajul de la Argeş, la final. Se strâng gardurile jandarmeriei.

Reprezentanţii unei televiziuni locale, Phoenix TV, încearcă să ia, disperaţi, un interviu unui preot al Catedralei, ce le vorbeşte blazat despre „viaţa şi minunile Sfintei Filofteia". Un ţăran ia aminte la ce se întâmplă şi încearcă să intre exact în sfera de cuprindere a camerei de filmat, ia o atitudine pioasă, face semnul crucii. „Am fost şi eu acolo", doreşte el să spună. Am îngheţat, trebuie să-l iau pe fiul meu Matei şi să ne întoarcem acasă. Este ora 15.30, deja se simte apropierea serii. Scriu cu greu. Melancolie: cu ce am rămas de fapt după patru ani de „teren", de pelerinaje? Am înţeles eu de fapt ce-i aduce pe toţi aceşti oameni aici, ce-i împinge să facă aceste sacrificii? NU. Am aflat eu cine a vrut, cine a gândit renaşterea pelerinajelor, în a doua jumătate a anilor 1990? NU. Ceea ce este însă sigur este că toţi aceşti oameni au nevoie de „ceva" care să ia locul a „altceva", prăbuşit în decembrie 1989, o lipsă de ideal care s-a pierdut pentru totdeauna – şi nu intru aici în logica nostalgiei comunismului. Au nevoie să nu fie singuri, să fie pregătiţi şi încurajaţi să intre în Marea Tăcere ce va urma în curând. Restul este sociologie, antropologie – sau ar fi bine să fie aşa.

2013

Suceava, 22 iunie

Sărbătorile Sucevei şi noua înfăţişare a oraşului. Un speed jumps *perfect. Alex Velea* versus *scrânciobul de altădată. Discuţie lămuritoare cu comerciantul de obiecte religioase. La Bucureşti se fură multă marfă. Se instalează dispozitivul pelerinajului. Florile de sânziene şi semnificaţia lor. Dialog interregional: bucovineni şi maramureşeni. Cum să te faci acceptat pe teren de cei din jur: cu ajutorul Părintelui Cleopa.*

La Suceava ajung în jurul prânzului, pe o căldură infernală, umedă, după multe ore de trafic dificil şi haotic, agrementat cu două camioane răsturnate de-a lungul şoselei (unul dintre ele era plin de piersici din Grecia, săteni minunaţi de prada neaşteptată adunau fructele risipite cu căruţele, coşurile, poala) şi numeroase lucrări de asfaltare realizate fără nicio noimă, exact în punctele şi la orele cele mai aglomerate. Sunt însă bucuros că am ajuns, în cele din urmă, în acest oraş pentru care am început să simt o ciudată afecţiune, cu toate că aici nu mai este nimic de iubit. Suceava mi se pare a fi unul dintre centrele urbane cele mai mutilate de comunism şi apoi de haosul de după 1989.

Nu ştiu de ce, ezit să mă apropii prea brusc de locul de pelerinaj, aşa că mi-am cumpărat o apă minerală rece, pe care o savurez cu înghiţuri mici, aşezat pe o bancă din proaspăt renovatul Centru Civic al oraşului. Suprapunere extraordinară de straturi urbane: lângă vechea clădire a Casei de Cultură a Sindicatelor, mai mulţi adolescenţi se dau cu rolele şi skateboardul, la fel ca alte mii de adolescenţi de vârsta lor din lumea largă. Unul dintre ei poartă o cameră video miniaturală în mână, îl aud cum spune tare şi precipitat celui din faţa sa, „hai, Sabin, acum bagă un *speed jumps* perfect". Dacă îmi rotesc privirea, văd numai bănci, farmacii şi agenţii de voiaj – parcă în niciun oraş din ţara aceasta nu am văzut atât de multe agenţii de voiaj ca la Suceava. Tinere mămici îşi plimbă copilaşii în cărucioare sofisticate, unele dintre ele sigur mai scumpe decât o parte dintre hârburile înmatriculate în Bulgaria, care circulă pe bulevardele din jur. Un grup de rromi agitaţi încearcă să le vândă baloane având forma unor personaje de desene animate, dar fără prea mult succes, mamele sunt plictisite şi obosite de căldura ambiantă,

amplificată şi de plăcile de granit masiv cu care a fost garnisită piaţa şi care reflectă înzecit energia termică a soarelui. Câţiva angajaţi ai unei firme de sonorizare se chinuie să monteze o scenă improvizată pentru „Sărbătorile Sucevei", suprapuse cu perioada pelerinajului. Nu prea reuşesc, lucrează şi ei fără chef, trăgând cu coada ochiului la berile răsfirate pe masa unui bar pretenţios şi kitsch din apropiere, populat cu blonde platinate şi bărbaţi tatuaţi, cu tricouri albe, strânse pe torsul nu tocmai sportiv, şi cu ochelari mari de soare, negri, care-i fac să semene cu nişte uriaşe insecte carnivore. De altfel, câteva ore mai târziu, o doamnă în vârstă, fostă învăţătoare, mi-a povestit cu vocea din care picura nostalgia trecutului că această piaţă a fost mereu frecventată, dar ar fi trebuit populată cu arbori şi flori, nu cu granit şi aeratoare uriaşe, legate de parcarea subterană construită cu ocazia renovării. „Din această cauză sucevenii i-au găsit repede o denumire noii alcătuiri urbanistice, *La Cavouri*", spunea râzând subţire doamna învăţătoare.

Discuţie cu un agent al poliţiei locale, bărbat apropiat de pensie, care-i mustră părinteşte pe rromii cu baloane ce-l ascultau ca pe Dumnezeu, dând cuminţi din cap că nu mai fac. Întreb de când datează „Sărbătorile Sucevei", agentul răspunde prompt: „De sute de ani! Ei, nu cele legate de Sfântul Ioan, spun eu, ci astea noi, cu Alex Velea şi concertele pentru tineret". Omul se scarpină sub caschetă, îi eliberează cu un gest scurt al mâinii pe rromi care fug ca un stol de porumbei scăpat din volieră, apoi spune, cu chef de vorbă, „astea noi? De câţiva ani numai, înainte nu existau. Dar să fi văzut cum era când eram eu copil, cum veneau cu scrânciobul, cum ne distram atunci, ce frumos mai era". Apoi începe să înjure cu glas scăzut granitul primăriei şi căldura de afară.

Mai mulţi vânzători ambulanţi de obiecte religioase îşi aranjează marfa lângă zidurile mănăstirii. Unul dintre aceştia, un tânăr de 30-35 de ani, descarcă dintr-un Ford Fiesta uzat şi plin de praf mai multe cutii pline cu icoane, candele, fitile, tămâie. Acceptă să stăm de vorbă, „trece vremea mai uşor". Genul acesta de comerţ depinde foarte mult de starea vremii. Dacă plouă şi este urât, sunt obligaţi să acopere marfa cu folii de plastic, altfel nu-i chip să vinzi ceva, pelerinilor nu le plac cumpărăturile ude. Sunt pelerinaje mai liniştite, cu autorităţi mai blânde, cum este acesta de la Suceava, altele unde comerţul este reglementat mai aspru, taxe mari. La Bucureşti se fură multă marfă, a renunţat să se mai ducă acolo odată cu venirea crizei, nu merita efortul. Comerţul acesta ambulant îl practică pentru a-şi întregi veniturile lunare, meseria lui de bază este de agent comercial în cadrul unei societăţi private alimentare. Dacă pleacă cu un câştig net de aici de 10-12 milioane de lei vechi, ar fi foarte mulţumit, dar se cam îndoieşte după cum se prezintă situaţia, criza este cuvântul de ordine.

Ajung în curtea mănăstirii, unul dintre cele mai frumoase şi interesante „perimetre de pelerinaj" pe care le cunosc, ca arhitectură sacră şi configuraţie spaţială. Racla cu moaştele Sfântului Mare Mucenic Ioan

cel Nou încă se găseşte în interiorul bisericii, dar un grup de femei lucrează de zor la împodobirea chioşcului rotund, acoperit, unde va fi expusă spre închinare. După dexteritatea cu care le merg mâinile şi felul în care lucrează, bănuiesc că sunt florărese profesioniste, experte în aranjamente florale. Încerc să intru în dialog cu ele, dar nu prea reuşesc, sunt prea ocupate ca să mai stea de vorbă cu un necunoscut. Tot ce pot să observ este că florile de sânziene, specifice acestui pelerinaj, sunt folosite şi în împletirea cununilor care împodobesc racla şi icoana Sfântului Ioan cel Nou. Aşa cum, la pelerinajul de la Iaşi, din octombrie, se simte peste tot aroma busuiocului uscat, tot aşa aici la Suceava este omniprezentă floarea de sânziene, un simbol al sărbătorii[1].

Mă retrag spre locul meu de observaţie preferat din acest pelerinaj, şi anume „podul" de lemn acoperit din faţa chiliilor călugărilor, acolo unde dorm, se roagă sau mănâncă pelerinii în timpul nopţii de veghe. Încă nu a sosit prea multă lume acolo, dar un grup compact, de circa 20-25 de persoane, s-a format deja. Un amestec de pelerini de la ţară, jumătate din Bucovina, jumătate din Maramureş, majoritatea femei, cele din Maramureş uşor de recunoscut după portul lor specific. Discut cu trei pelerine din Moisei, venite neînsoţite de bărbaţii lor, cu trenul. Au luat cu ele şi o nepoată, o fetiţă timidă de vreo şapte-opt ani, Georgiana, părinţii ei sunt plecaţi la muncă în Franţa de pe vremea când ea avea abia un an de zile. Fata a fost crescută doar de bunici. Maramureşencele îmi spun că au venit pentru prima oară la Suceava în anul 1972, când erau foarte tinere. „Dar atunci nu era voie de la stăpânire să iasă cu racla pe străzi ca acuma, totul se întâmpla în curtea Bisericii." Bunica Georgianei păstrează în minte amintirea trenurilor şi autobuzelor pline de oameni din regiunea ei, care veneau în masă la Suceava, „erau şi câte 30 de autobuze, nici nu găseau loc pe străzile astea din jur. Acum, trenul este foarte scump, aproape un milion ne costă, domnule, să venim până aici, iar cei tineri nu mai sunt cu gândul la Biserică, s-au risipit care încotro, i-a bătut vântul. Au mai rămas doar copiii ăştia, dar pleacă şi ei, nu-i aşa, Georgiană fată?". Georgiana nu spune nimic, mănâncă dintr-o îngheţată cilindrică, multicoloră, pe care a primit-o de pomană de la un domn bărbos, ce distribuia deliciosul produs celor din jur dintr-o cutie de carton ţinută sub braţ, spunând doar atâta, cu vocea uşor tremurândă: „Să fie de sufletul mamei mele, o chema Ioana, ca pe Sfântul, tare-i mai plăcea îngheţata, să mănânce şi ea cu noi, pe unde o mai fi ea acum".

Mănânc la rândul meu o îngheţată oferită de domnul cel generos şi ascult discuţia dintre grupul de maramureşeni şi cel de bucovineni.

1. Simeon Florea Marian (2010: 249) aminteşte de „puterea cununilor de sânziene" (*Galium Verum L.*), legate de ideea de destin, divinaţie, soarta omului: „Pe 23 iunie seara, adică spre ziua de Sânziene sau Naşterea Sfântului Ioan Botezătorul, cununile se duc pe la Biserici, să le sfinţească preotul, să le *sânzienească*".

Cum cerul este acoperit în acest moment de nori groși de ploaie, oamenii discută despre vreme, grindină și agricultură. „La noi în sat, a tras părintele clopotul cel mare chiar săptămâna trecută, iar ploaia a venit liniștită și ne-a ocolit. În satul vecin a bătut grindina și a stricat tot. A omorât și bobocii de rață, așa de mare a fost. Vezi ce putere mare e acolo?" Apoi încep să discute despre rai și despre iad, pedepsele divine la adresa omului care se crede mai puternic decât Dumnezeu. „Apoi nu ați văzut ce arată la televizor? Numai blestemății, credeți că ne mai rabdă mult Dumnezeu așa?", spune un bărbat cu un puternic accent bucovinean. Cei din jur dau din cap, aprobatori. Femeile din grup mă spionează cu coada ochiului. Nu știu de ce, poate că-i din cauza felului în care sunt îmbrăcat, cămașă albă, jeanși negri, pantofi sport, tot negri, se vede și se simte faptul că nu sunt tocmai din lumea pelerinilor. Nu am apucat să-mi schimb ținuta de drum, am venit direct la pelerinaj. Încerc un mic experiment, mai mult pentru a verifica condiția cercetătorului pe teren decât altceva: scot din rucsac un volum având pe copertă figura părintelui Cleopa, din seria *Ne vorbește Părintele Cleopa*. Situația se schimbă radical, bunica Georgianei face primul pas, surpriză, spune că a citit și ea „volumul nouă", cei din jur mă privesc brusc altfel, ca și cum ar fi îmblânzit „alteritatea" din mine. Urmează obișnuitele întrebări: de unde vin, cu ce mă ocup, de ce nu a venit și soția cu mine, am copii, „să vină un bărbat așa singur la pelerinaj, nu prea s-a pomenit, doar dacă i s-a întâmplat un necaz sau o nenorocire...".

23 iunie 2013

Ambianța generală. Discuția cu călugărul-librar: ce tip de carte religioasă caută pelerinul. Mă reîntâlnesc cu Vasile, vânzătorul de cute. Vizitez Muzeul de Istorie din Suceava și asist la fabricarea mitologiei naționale. Noi tendințe în destinațiile de pelerinaj: Ucraina și Rusia. Iarăși sarmale, multe sarmale. Incidentul legat de camera video. Pelerinajul noaptea. Unde sunt maramureșenii de altădată?

Ora 07.30 dimineața. Racla Sfântului Ioan cel Nou a fost scoasă spre închinare în jurul orei 06.30, apoi depusă în micul baldachin circular din parcul mănăstirii. Rândul este foarte scurt, maximum 15 minute de așteptare. Pelerinii sosesc însă în mod constant, nu foarte numeroși, în grupuri mici, de două-trei persoane. Impresie generală de calm, liniște, „bună rânduială", înfrumusețată de sunetul de toacă ce răsună puternic în tot perimetrul mănăstirii, începe slujba utreniei. Din cauza geografiei locului, circular și închis, slujba religioasă este ascultată cu atenție, fiind vorba de o participare reală, pe care nu prea o întâlnești în alte locuri de pelerinaj, acolo unde atenția oamenilor este centrată pe rândul de așteptare mai mult decât pe orice altceva. Pelerinii nu fumează, nu am văzut pe nimeni cu țigări în perimetrul pelerinajului. Majoritatea bărbaților, cu câteva rare excepții, au capul descoperit,

vorbesc cu măsură, cumpătat. Câteva mici detalii legate de rândul de aşteptare: distanţa dintre gardurile de fier ale jandarmeriei este cu o idee mai mare decât anul trecut. Din loc în loc, gardul este prins de sol cu un fel de cârlige de fier bătute direct în solul moale, ierbos, pentru o mai mare stabilitate. În fine, partea finală a traseului, chiar lângă chioşcul circular, are în componenţă bariere de alt tip decât cunoscutele garduri albastre ale jandarmeriei, sunt vopsite în verde-brun, lucrate diferit şi, atenţie, erau pe poziţie de ieri, chiar înainte de asamblarea traseului „oficial" şi de formarea rândului propriu-zis. Fără a putea verifica exact, ceva mă face să cred că este o reminiscenţă de la mai vechile pelerinaje, când jandarmeria nu intervenea în formarea rândului de aşteptare.

Standul de cărţi religioase de la o cunoscută mănăstire din Bucovina. Discuţie cu „părintele-librar", responsabil cu vânzarea de carte religioasă. Cum nu erau prea mulţi potenţiali cumpărători în zonă la acea oră, iar părintele dădea semne că ar dori să vorbească cu cineva, profit de ocazie pentru a-i adresa câteva întrebări, după ce-i spun în prealabil că am lucrat şi eu ca librar, dar într-o ţară străină. „În Italia?", întreabă curios tânărul călugăr, care veghea asupra unui raion impresionant de cărţi religioase, de la Biblii la poveşti creştine pentru copii. Îl întreb pe ce criterii îşi alege cărţile expuse spre vânzare, care sunt factorii care-l determină să propună clienţilor „viaţa" unui anumit sfânt şi nu a altuia... Îmi răspunde că în primul rând are grijă să aibă mereu un stoc suficient din cărţile de bază, ale marilor duhovnici, Părintele Cleopa, Arsenie Papacioc şi alţii, „apoi cărţile de rugăciune de toată ziua şi cărţile sfinţilor cei mai iubiţi ai momentului, cum ar fi Sfântul Nectarie, de exemplu". Cum se construieşte „faima" unui sfânt, cum se face că apare în doar câteva luni o abundentă literatură referitoare la sfinţi despre care nu auzise mai nimeni până în acel moment? – eu mă gândesc la Sfântul Luca al Crimeii, suprareprezentat tematic în acest an. „Păi din gură în gură se duce vestea, miracolul se răspândeşte. Dumneata dacă te duci la un doctor şi este bun, te vindecă, vorbeşti despre el şi-l recomanzi şi altor prieteni, nu-i aşa? La fel este şi cu sfinţii. Evlavia şi dragostea oamenilor lucrează, ea îi «promovează», cum zici dumneata!" Apoi se opreşte brusc, oarecum ruşinat de privirile călugărilor din acelaşi cort cu el, care începuseră să asculte cu atenţie, dar şi cu o doză de îngrijorare dialogul nostru. Cine eram eu, la urma urmei? Nici prea a pelerin nu arătam, nici ziarist cu cameră de luat vederi pe umăr, le-a fost greu să mă clasifice. Acelaşi subiect l-am abordat şi cu o doamnă, voluntară la standul Mitropoliei, profesoară în viaţa de toate zilele, îmbrăcată într-un splendid costum popular năsăudean. Ne ştiam de anul trecut, mă recunoaşte, mă întreabă mirată „aţi mai venit la noi şi anul acesta, domnule sociolog?". Accentuează nefiresc, puţin ironic, cuvântul „sociolog". O întreb care să fie explicaţia pentru această veritabilă avalanşă de cărţi traduse din rusă şi ucraineană din acest an. Devin pelerinii mai „mistici" decât credem noi că sunt? Femeia surâde, apoi îmi spune cu inconfundabilul accent sucevean,

care-mi place atât de mult: „Nu, nu, așa au fost mereu. Doar că acum am început să-i citim mai mult pe ruși deoarece au ardoare și tărie. Au ei o asprime a lor și cred că oamenii au nevoie de așa ceva în vremurile pe care le trăim acum. Nu sunt ca noi, avem ce învăța de la ruși în materie de credință".

Estrada acoperită unde va fi oficiată slujba atrage toate privirile

Mă reîntâlnesc și cu Vasile, vânzătorul de pietre de gresie pentru ascuțit coasa sau de „cute", cum li se mai spune pe aici. Mă întreabă dacă mai sunt interesat și anul acesta de marfa lui, eu spun că da, așa că scoate dintr-un buzunar mai ferit cele mai bune cute pe care le are, tip „păstrăv", adică gresia mai gălbuie, presărate cu mici pete vineții. Așa cum este ea, lunguiață, aspră, tăiată cu forme drepte de mâna sigură a lui Vasile, cuta aceasta are ceva din perfecțiunea brâncușiană, un pește viu într-o apă de munte. Dacă s-ar fi găsit expusă în atelierul marelui Brâncuși de la Centrul Pompidou din Paris, cred că nimeni nu ar fi observat că este vorba doar de un banal produs popular confecționat de meșterul Vasile din Vama, Bucovina. Vasile are ochi albaștri-verzi, luminoși, poartă o pălăriuță de pădurar pe vârful capului, înclinată puțin spre dreapta, la șmecherie. După ce facem tranzacția, simt că Vasile dorește să-mi spună ceva și nu are curajul să o facă. „Domnule, te văd om de la oraș după cum vorbești și te porți. Ajută-mă și pe mine

cu un sfat." Viaţa lui Vasile este viaţa tuturor înfrânţilor de după Revoluţie. A lucrat timp de 10 ani de zile într-o fabrică de mucava din zonă, muncă de categorie grea, afectat fiind de mutarea cartoanelor umede, de o jumătate de centimetru grosime. Fabrica a dat faliment în primii ani de după 1990, ca atâtea altele, el nu a fost niciodată preocupat de pensie, carte de muncă, supravieţuind cu fabricarea de cute de gresie. Răspândirea motocoaselor, îmbătrânirea satelor şi migraţia au mai făcut o victimă colaterală, stau şi îmi spun privindu-l cum încearcă să-mi explice, cu glasul înecat de emoţie, situaţia lui complicată. Are o singură dorinţă: cum să facă să aibă şi el o „brumă de pensie", pentru că altfel nu mai poate supravieţui. A fost la „Casa de Pensii" de la Suceava, dar nu vrea să-l asculte nimeni acolo, i-au spus că nu „are anii şi gata". Îi dau numărul meu de telefon mobil, promit să mă interesez pentru el, chiar am să o fac, numai de m-ar suna, mă cam îndoiesc, Vasile nu are telefon mobil, trebuie să ceară ajutorul unui vecin pentru aşa ceva, „nu ştiu eu, domnule, să umblu cu coţcăriile astea". Ne despărţim prieteni, nu mă pot opri să nu mă gândesc care sunt limitele pe care trebuie să şi le impună cercetătorul când se află pe un teren delicat ca acesta. Şi încă ceva: Vasile a fost ruinat de avansul şi banalizarea tehnologiei. O coasă mecanizată sau electrică *Made in China* a ajuns să fie accesibilă chiar şi pentru cei mai săraci din satele de munte. A venit la acest pelerinaj ca la un ultim refugiu, o insulă de tradiţie într-o lume tumultuoasă pe care nu o mai înţelege şi care nu-l mai acceptă pe el cu ale sale cute în mijlocul său. Notă suplimentară, redactată trei luni mai târziu: Vasile nu m-a sunat, îmi pare rău că nu l-am putut ajuta, găsisem o parte din răspunsul juridic pe care îl căuta.

Muzeul de Istorie din Suceava. Profesorul care mi-a coordonat doctoratul la Universitatea din Geneva, slavistul Georges Nivat, m-a sfătuit ca niciodată să nu omit să vizitez micile muzee de provincie, adevărate mine de aur pentru înţelegerea profundă a regiunilor unde se găsesc. El însuşi a vizitat zeci de muzee de-a lungul şi de-a latul Rusiei, ţară pe care o cunoaşte şi o iubeşte poate mai mult decât orice profesor universitar occidental. La ora 10.15 mă găsesc în faţa intrării Muzeului de Istorie din Suceava. În ghereta sa de la intrare, un agent de pază se uită absorbit la o emisiune de divertisment, plină de icnete şi chiţăituri excitate. Sunt informat totuşi că „fetele încă nu au venit", aştept răbdător, cu ochii pe pereţii din hol, plin de reproduceri ale unor litografii din perioada Bucovinei imperiale. Porţile muzeului se deschid în cele din urmă, iar ceea ce văd îmi depăşeşte aşteptările: un discurs muzeal al naţional-comunismului din anii 1980, bazat pe rădăcinile daco-romane, vitejia lui Ştefan cel Mare şi războaiele de „neatârnare". Îmi plac liniştea din muzeu, mirosul de praf amestecat cu cel de la motorina cu care a fost frecată podeaua şi lemnăria, parcă aş călători în trecut. Bucuria îmi este de scurtă durată. O mare de copii de şcoală generală, însoţiţi de patru cadre didactice, se revarsă în muzeu. Femeia blondă

care mi-a deschis ușa cu zece minute mai devreme mă întreabă dacă nu vreau să văd și eu împreună cu grupul de copii dioramele animate din „Sala Tronului", cu atât mai mult cu cât se pun în mișcare mai rar în ultima vreme. Răspund da bucuros, cum aș putea rata o asemenea ocazie, de a vedea cum se construiește mitologia națională alături de copiii de la școlile generale din Vadu Moldovei și Dolhești, județul Suceava, după cum am aflat ulterior. Este vorba de o reproducere în mărime naturală a unei scene de la curtea voievodului Ștefan cel Mare. Curios, scena nu este dominată de Ștefan, ci mai degrabă de mitropolitul Moldovei, îmbrăcat în odăjdii somptuoase. „Cât de înalt este Ștefan aici în sală, așa era și în realitate, copii", spune ghida muzeului cu o voce blazată, după care trage cortina, stinge lumina și dă drumul la o veche instalație audio din care se aude inconfundabila voce a lui George Calboreanu, din piesa *Apus de soare* a lui Barbu Ștefănescu Delavrancea. La început, copiii sunt fascinați de spectacol, apoi dau semne de plictiseală, scot din buzunare telefoanele mobile sofisticate și încep să facă fotografii. „Fotografia se plătește, vă rog să nu folosiți aparatele de fotografiat", intervine prompt și anacronic ghida, depășită de generația Facebook, printre șuierăturile și piuiturile unui aparat de aer condiționat pornit intempestiv în timpul reprezentației. După patru minute, spectacolul de sunet și lumină ia sfârșit, copiii se ridică bucuroși de pe mocheta pe care fuseseră așezați. O voce metalică și sigură de profesoară cu vechime se aude peste adunare: „Vadu Moldovei, iese mai întâi Vadu Moldovei, ceilalți așteptați în ordine". „Sala Tronului" se golește rapid, rămân iarăși singur în umbra obrazelor din vremea lui Ștefan cel Mare și a fastuoaselor reproduceri de costume din anii 1970. Muzeografa cea blondă se pregătește să închidă sala cu un lacăt chinezesc, ieftin, „știți, aici avem costume de mii de euro", spune jenată. Mai adaugă faptul că în luna septembrie muzeul va intra în renovare generală, este foarte îngrijorată pentru soarta lui, nu știe ce se va întâmpla cu exponatele, cât va dura renovarea. Muzeul acesta, în integralitatea lui, este un mare loc memorial, cu un șarm nebun, desuet, imaginea însăși a marelui „șvaițer" care este memoria noastră națională după 1990, pe care nu prea mai știm cum să o gestionăm.

La magazinul muzeului, acolo unde se vând și biletele de intrare, se mai pot achiziționa și mici tablete de „ciocolată de colecție", după cum scrie pe ambalaj, cu stema Sucevei, magneți pentru frigider, diverse monografii scrise de iluștri autori locali, figurine ceramice pline de praf. Printre toate acestea strălucesc, la propriu, mai multe icoane de un kitsch absolut, pictate manual. Femeia de la casă simte interesul meu pentru aceste obiecte și îmi spune că sunt pictate de un „meșter autorizat, aici noi vindem lucruri cât mai tradiționale și autentice". Atunci m-am întrebat care este sensul ascuns al prezenței unor icoane într-un muzeu de istorie? În acest loc memorial, repet, în care au fost șterse în grabă urmele cele mai vizibile ale comunismului și adăugate apoi altele, în grabă (România Mare, instituția regală, Gulagul românesc etc.) trebuia să fie pus ceva în loc, ceva care să dea sens „poveștii naționale" spuse

aici. Iar icoana, religia, ortodoxia au răspuns de minune acestui imperativ. Mă întorc acum la pelerinaj.

Unul dintre standurile de lângă intrarea în curtea mănăstirii propune spre vânzare fotografii reprezentându-l pe părintele Iustin Pârvu, decedat doar cu câteva zile mai înainte, având ca fundal celebra mănăstire Petru-Vodă. Fotografiile sunt încadrate în rame de plastic chinezești, în culori sobre. Răsfoiesc un pliant de mici dimensiuni care propune pelerinaje în Rusia și Ucraina[1]. Pliantele se găsesc expuse pe taraba de cărți a unei doamne, îmbrăcate și ea în costum național, alta decât cea cu care am discutat anterior. Mă privește cum răsfoiesc curios pliantul și mă întreabă dacă am fost până acum în pelerinaj în Rusia. „Nu", răspund eu curios. Ea a ajuns deja la celebra mănăstire Optina, „a fost chemarea Maicii Domnului, a fost mai tare decât mine. Rusia? Cum să fie Rusia? Cam ca la noi, doar că ai senzația de mult mai mult spațiu; dar să știți că nu este tristă ca America, am ajuns și acolo. Nu ne-am simțit discriminați ca pelerini români, rușii se poartă cu toată lumea la fel. Rușii sunt mai aspri în credință, mai serioși, crânceni uneori. Dar eram cu toții din același duh, duh ortodox. Sunt acolo în Ucraina și Rusia multe, foarte multe moaște întregi, iar acest lucru îi atrage pe oameni. Primirea pelerinilor este foarte bine pusă la punct, masa, totul, se vede că au multă experiență. Iar noi am avut ca ghid și organizator un băiat din Basarabia, vorbea limba rusă, el s-a ocupat de tot. Dar de ce vă interesează pe dumneavoastră să știți toate acestea?". Eu răspund că scriu o carte despre pelerinaje, femeia se bucură, zâmbește parcă ușurată și mă felicită, mă încurajează călduros, „abia aștept să iasă cartea, să o vindem aici, să o vadă toți pelerinii". Nu știu de ce, eu încep să zâmbesc și-i spun chiar așa „doamnă, este o carte care are mult gri în ea, cu fapte și lucruri din pelerinaje despre care oamenii și Biserica nu prea vor să vorbească". Femeia își schimbă brusc atitudinea și-mi spune, destul de aspru, „auziți, în Biserică nu merge cu gri. Ori e albă, ori e neagră". Apoi tace brusc, se duce în celălalt capăt al standului, mimând aranjarea unor cărți răsfoite și apoi abandonate alandala de pelerini. Printre acestea se află și *Biblia alimentară* a doctorului nutriționist Gh. Mencinicopschi, pe care scrie mare, vizibil, „Ediție nouă!", mărturie a stării de sănătate și a preocupărilor nutriționale modelate de mass-media, ale pelerinilor.

1. Genul acesta de pelerinaje transnaționale este ilustrativ pentru înțelegerea în profunzime a jocurilor de putere și a recompunerii „din mers" a creștinismului ortodox contemporan, definit de două tendințe aparent contradictorii: pe de o parte, de rivalități și vechi tensiuni cu substrat geopolitic, iar pe de altă parte, de depășirea clivajelor identitare *par en bas*, de către popor, dincolo de ierarhiile și comunicatele oficiale. Noua realitate a legăturilor spirituale cu lumea slavă se structurează sub ochii noștri, grație acestui nou tip de pelerinaj transnațional. El consolidează o nouă viziune panortodoxă având propriul sistem de „valori universale", diferite nu doar de cele ale Occidentului, ci și de cele răspândite în propriile țări de origine.

Se apropie ora 18.00 și, la fel ca și anul trecut, Suceava se dovedește o gazdă primitoare și un paradis al pomenilor (distribuției) de sarmale. Dintr-o camionetă Peugeot uzată, care încă mai păstrează pe caroserie urmele proprietarilor din Occident (*Ferblanterie Bruxelles*), sunt descărcate sute de porții de sarmale, cozonac și suc. Primarul Sucevei împarte și el, secondat de soția sa, sarmalele „oficiale", frumos și igienic ambalate în caserole de plastic, plus o sticlă de apă minerală, o marcă locală. Este supravegheat de o mică armată de polițiști comunitari, iar la eveniment asistă o duzină de reporteri. La rândul meu, scot camera pentru a filma întreaga scenă, nu doar episodul cu primarul. Îmi atrage atenția o tânără de la o televiziune locală, însoțită de un reporter care filmează de aproape fiecare gest, fiecare îmbucătură ale unui bătrân de la țară, care încearcă să mănânce sarmale pe un colț de bordură. Filmez echipa, la rândul meu. Tânăra se simte vizată, lasă microfonul din mână, se îndreaptă cu pași hotărâți spre mine și mă întreabă: „De ce ne filmați?". Eu răspund că este spațiu public, este dreptul meu să o fac, așa cum o fac și ei și ceilalți reporteri din jur. „*Sunt pe teren* și trebuie să filmez anumite scene interesante", îi mai spun. Acum, când transcriu notele de teren luate la cald, nu-mi dau seama prea bine de ce am avut nevoie de această autolegitimare a statutului meu în confruntarea cu cei doi. Ceea ce este sigur este că efectul spuselor mele a fost unul neașteptat. Tânăra s-a oprit și a mai spus doar atât, pe un ton spășit „a, da, pe teren, dacă sunteți de la Jandarmerie sau de la SRI, faceți-vă treaba, mă scuzați". Ceea ce am și făcut, am fost acceptat să dau o mână de ajutor într-o altă distribuție de sarmale condusă de un oarecare Sorin, un colos blond secondat de trei femei, uriașe și ele, cu care vorbea în ucraineană. Îl ajut pe Sorin să toarne suc efervescent și lipicios în pahare de plastic. Mâinile lui mari, cu degete butucănoase, nu sunt prea dibace, varsă mereu lichidul colorat pe jos. Sorin a lucrat ca sudor în anii 1990 pe șantierul de la Krivoi Rog și nu s-a întors singur acasă, și-a luat soție din Ucraina. „Au inima și mai bună decât moldovenii noștri, să știți", spune Sorin. Eu râd, torn suc în pahare, mă uit la o mamă cu patru copii sărmani cu vârste între unu și șase ani. Plozii mușcă cu poftă din delicioasele sarmale ucrainene, așezați circular pe iarbă în jurul mamei care cere tot timpul alte și alte pahare de suc.

Pelerinajul noaptea. Insula din oraș. Este ușor trecut de miezul nopții. Pelerini cu lumânări aprinse în mâini dau ocol bisericii, oprindu-se la colțurile acesteia pentru a se ruga. Noaptea este caldă, cerul senin, nu plouă, adevărat crug al verii. Zgomotul orașului a încetat, se mai aude doar zbârnâitul constant al generatoarelor autonome de curent electric de la standurile de vânzare a obiectelor religioase. Vânzătorii au fraternizat din lipsă de clienți, beau cafea și ceai, povestesc amintiri comune, unele le provoacă râsul, se simt bine împreună, doar se cunosc de multă vreme și au fost la zeci de pelerinaje. Perechi de tineri din Suceava se plimbă

agale, ținându-se de mână, au venit în zonă mai mult din curiozitate. Se doarme pe iarbă, pe pături, pe saltele pneumatice, în corturi, chiar și pe estrada împodobită cu icoane, flori și cetină de brad, unde au loc slujbele religioase. M-am așezat pe un mic zid de piatră pentru a lua note mai comod, și chiar în fața mea zăresc o siluetă ghemuită înfășurată într-un fel de draperie cafenie, uzată, adevărată mumie egipteană. În interiorul bisericii, câțiva pelerini profită de liniștea care s-a lăsat. Sunt lipiți de nișa unde se află depus de obicei Sfântul Ioan cel Nou, împietriți în rugăciune, se aude de altfel cum o femeie se roagă cu lacrimi, își trage nasul cu zgomot, apoi iar începe să se roage. Câțiva bătrâni au adormit direct în stranele de lemn, mă întreb cum pot să se odihnească într-o poziție atât de incomodă. Sfinți de vii. Prispele de lemn din fața chiliilor călugărilor sunt și ele pline de oameni, înveliți cu pături, înghesuiți unul în celălalt, unii dorm, alții se roagă, priveghere, în așteptarea slujbei de dimineață. În imensa lor majoritate, sunt oameni de la țară, vârstnici, o categorie de pelerini pe cale de dispariție, nu doar biologică. Stau și mă uit la ei, îmi sunt atât de dragi, la un moment dat, mă gândesc să-i fotografiez, dar fulgerul electronic ar fi fost un sacrilegiu în acel loc. Chiar și o fotografie reușită nu ar fi fost decât o palidă replică a atmosferei care domnește aici. În ansamblu însă, sunt vizibil mai puțini pelerini în biserică decât anul trecut, la aceeași dată și oră.

Jandarmii se cam plictisesc la orele acestea mici din noapte, așa că profit pentru a mă apropia de un grup condus de un căpitan mărunțel și iute în mișcări. Beau cu toții cafea din pahare de plastic, așteptând să treacă mai repede timpul. Ofițerul îmi spune că „la Iași este presiune mare pe jandarmi. Aici este liniște, este bine, nu avem probleme deosebite". Confirmă estimarea mea vizuală, anul acesta sunt puțini pelerini și leagă acest fapt de criza economică și de sărăcia cronică a mediului rural, țăranii nu mai au bani pentru tren și autobuz. „Credința adevărată se pierde, înainte veneau aici chiar și pe jos, acum nimeni nu o mai face. Eu sunt din Suceava și încă îmi aduc aminte de când eram copil că străzile din jur erau pline de autobuze pline cu maramureșeni, erau înșirate unul după altul, nu mai aveam loc de ele. Da, sunt bătrâni, bolnavi, fără bani. Poate vor mai veni mâine-dimineață", mai spune căpitanul, cu o ușoară urmă de amărăciune în glas. În jurul orei 02.30, mă pregătesc să părăsesc incinta mănăstirii. Am sentimentul că am părăsit o insulă ospitalieră pentru a pleca în necunoscutul lumii.

24 iunie 2013

Sărbătoarea atinge apogeul. Difuzoarele la maximum și efectul de microfonie. Influența geografiei locului de pelerinaj asupra stării de spirit a mulțimii. Artistul hipster punk și pelerinajul ca resursă culturală. Procesiune cu racla Sfântului pe străzile orașului. Ritualul și forța sa covârșitoare. Întoarcerea în curtea mănăstirii. Ultimele secvențe ale sărbătorii.

Ora 09.30 dimineața. Rândul de așteptare și diverse portrete de pelerini. Curtea este plină, dar este dificil de estimat numărul total de pelerini prezenți. Trei sau patru mii de oameni, optimist vorbind. Slujba a început, înalții ierarhi au urcat pe scena-estradă, în odăjdiile lor somptuoase. La fel ca la Curtea de Argeș, volumul difuzoarelor de tip goarnă de alarmă antiaeriană este dat la maximum, ceea ce dă naștere la supărătoare efecte de microfonie. Se aud șuierături, păcănituri și alte sumedenii de zgomote ciudate, care nu au nimic de a face cu spiritul slujbei bizantine. Nimeni dintre cei din jur nu pare a fi însă deranjat de acest lucru, nici măcar ierarhii de pe scena splendidă, plină cu flori, covoare în stil popular și icoane, care își văd neabătuți de serviciul divin. De altfel, slujba în sine este de o mare perfecțiune, doar doi cameramani tulbură ordinea stabilită, mișună peste tot, peste slujitori, printre membrii corului, pe scări, întorc ochiul camerei haotic, când spre scenă, când spre mulțime, dornici de imagini „pioase". Predica Mitropolitului Teofan al Moldovei și Bucovinei, centrată pe exemplul Sfântului Ioan cel Nou, „om ca și noi", dar care a avut o atitudine eroică în fața morții și nu a renunțat la credință în ceas de încercare supremă, este ascultată cu mare atenție de întreaga mulțime de oameni. Curtea însăși a devenit o mare biserică în aer liber, ceea ce-mi dovedește încă o dată ce influență majoră are configurația unui loc de pelerinaj asupra stării de *communitas* a participanților[1].

Rândul a ajuns acum la dimensiunea sa maximă, cam două ore de așteptare, multă populație urbană din Suceava, mulți tineri, îmbrăcați modern, dar foarte decent. O tânără blondă citește acatistul Sfântului Ioan cel Nou direct de pe ecranul iPhone-ului, o întreb oarecum în glumă dacă este mai comod așa, iar ea confirmă zâmbind acest lucru. Multe familii de rromi în ținută de sărbătoare. Atrage toate privirile o tânără rromă de 15-16 ani, blondă, cu ochi albaștri, având o salbă grea de aur la gât. Mândră ca regina din Saba și foarte conștientă de frumusețea sa magnetică, stă însă în umbra părinților săi care au un ochi pe acatistele de buzunar, pe care le citesc ceremonios, și altul pe odorul lor cel mai de preț. Alte figuri din zonă. Fotograful numărul unu, bărbat, 70-75 de ani, îmbrăcat hibrid, cu pălărie de paie, vestă de vânătoare, cămașă cu dungi și adidași albi în picioare. Poartă cu el două aparate foto, unul mic, compact, și altul profesional, marca Nikon, ținut în bandulieră. Fotografiază pelerini, mai ales pe cei care sunt angajați în rugăciune, familii cu copii, călugări. Nu stătea prea mult timp într-un loc. Fotograful numărul doi: se recomandă simplu „Artistul", are o figură studiată de hipster punk, cu o pălăriuță cochetă de fetru pe vârful capului, cercei în urechi și ochelari cu ramă groasă optzeciști. Mărturisesc că prima oară m-am înșelat, am crezut că este vorba de un turist occidental rătăcit în zonă, dar nu, este un tânăr antreprenor online,

1. Asupra acestui aspect, a se vedea și articolul lui K. Knott (2009), o pledoarie pentru studiul relației dintre particularitățile locale, inclusiv geografia și spațialitatea locului, și desfășurarea vieții religioase dintr-o arie delimitată.

Procesiune pe străzile oraşului Suceava

lucrează pentru un portal cultural din Suceava, asemănător cu celebrul Șapte Seri din capitală. Îi spun cine sunt şi ce fac şi-l rog să stăm puţin de vorbă, acceptă fără prea mare plăcere, este evident că-l ţin din treabă, dar o face totuşi. Are un discurs neutru faţă de pelerinaj, uneori vag anticlerical. „Nu-mi plac preoţii, dar sunt conştient că BOR-ul este o mare forţă, singura capabilă să adune mase atât de mari de oameni, pe bază de voluntariat. Nimeni nu-i obligă să vină aici, nu-i aşa?" Apoi încearcă să mă folosească, mă întreabă de ce oamenii au tendinţa de a se atinge de raclă, de icoane, „sunt în căutarea sacrului, nu-i aşa?". Revin eu şi întreb dacă nu are probleme pe teren din cauza lookului său prea puţin obişnuit într-un mediu ca acesta, spune că da, uneori mai este agresat verbal, „dar m-am obişnuit şi nu îmi mai pasă. Eu mă ocup de oraşul Suceava şi îmi place acest oraş, iar acest pelerinaj este unul dintre cele mai exotice aspecte ale sale". La finalul discuţiei noastre, îmi furnizează diferite sfaturi practice cu privire la procesiunea cu racla Sfântului. „Mereu în faţă, mereu în fruntea cortegiului, dacă vrei să vezi ceva", spune Artistul. Mai târziu, l-am remarcat pe străzi, în punctele-cheie unde se oprea racla, fotografiind în rafale ritualul trecerii pe sub raclă şi mulţimea pelerină.

24 iunie 2013, ora 12.15. Procesiunea cu racla Sfântului Ioan cel Nou a pornit pe străzile oraşului Suceava. Lângă mine, pe marginea unei borduri mai înalte, se găseşte o femeie din Suceava. Poartă cu ea un buchet de sânziene, este îmbrăcată simplu, proaspătă pensionară. Îmi

furnizează o mulțime de informații despre cum se va derula procesiunea, cât va dura, stațiile (opririle) acesteia etc. Bat clopotele, se aud cântările liturgice ale cortegiului care se apropie, mulțimea freamătă ca înaintea furtunii. „Știți, domnu', de zece ani tot vin la pelerinaj. Eu sunt femeie tare de felul meu, dar de fiecare dată când vine Sfântul așa, pe stradă, îmi dau lacrimile, să nu vă mire dacă plâng", rostește ea cu lacrimi în ochi, frământând jenată în mâini un șervețel de hârtie. Sunt mulți oameni la ferestre, la balcoane, mulți dintre ei privesc ce se întâmplă prin intermediul aparatelor foto și al camerelor de luat vederi.

În fruntea cortegiului se găsesc înalții ierarhi care au oficiat slujba religioasă, prapori și icoanele somptuoase ale Sfântului Ioan Botezătorul și Sfântului Ioan cel Nou. Îmi atrage atenția tânărul episcop Macarie al Europei de Nord. Uimit și bucuros de ceea ce vede în jur, binecuvântează mulțimea cu gesturi largi, are o lumină caldă în ochi, pare să fi intrat în comunicare directă cu masa de pelerini și privitori din jur. Nu mă pot opri să nu mă întreb, poate și din cauza experienței mele anterioare a „exilului academic" din Elveția, Franța și Canada, de ce ierarhii români din Occident sunt *altfel*, au un stil uman și liturgic parcă mai apropiat de popor, mai legat de trăirea lor, ca în primele veacuri ale creștinismului. Zgomotul sacadat de toacă sporește nerăbdarea și excitația mulțimii. Iată, apare și racla, așezată pe un fel de cadru de lemn, înalt, purtată de șase preoți-călugări. Spațiul dintre ei este suficient de mare pentru a permite trecerea pelerinilor *pe sub raclă*; de altfel, acest obicei al trecerii pe dedesubtul instalației sacre constituie specificul cel mai important al pelerinajului de la Suceava. Preoții care poartă racla sunt dublați, de o parte și de cealaltă, de un cordon de jandarmi voinici. Bărbații îmbrăcați în albastru se țin de centură unul pe celălalt, adevărați luptători de sumo. Așezați în forma literei „V", cu unghiul ascuțit în față ca un plug de zăpadă pentru a mătura, la propriu, mulțimea care le stă în cale, ei sunt de fapt cei care imprimă forță și dinamică acestui ritual religios care va lua în brațele sale tot suflul lumii și al existenței noastre. Doar acțiune, emoție, dărâmarea ordinii stabilite dintr-o societate, modul în care oamenii încearcă să tălmăcească lumea, atunci când religia și magia se amestecă, iar granița dintre religia populară și cea „oficială" se estompează.

Oamenii din cortegiu aruncă cu flori de sânziene deasupra raclei și a purtătorilor ei, o ploaie de buchete mici, galbene. Cele care și-au ratat ținta și ajung pe jos sunt adunate de mulțimea care le aruncă iarăși peste raclă. Străzile orașului au devenit un fel de canion, malurile sunt formate din oameni care stau ciorchine unul peste altul și nu au altceva în gând decât a intra la locul și momentul oportun în cortegiu în vederea trecerii *pe sub raclă*, repet. Or acest lucru nu este posibil decât în timpul stațiilor pe care le facem în fața bisericilor istorice din Suceava (Învierea Domnului, Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Gheorghe-Mirăuți și altele) sau în timpul deplasării, în ritm alert. Cinetica cortegiului este una spectaculoasă, s-au creat două fluxuri pelerine, unul circular, care intră prin fața raclei, iese prin spatele ei, apoi revine la loc, la fel ca liniile

de câmp electromagnetic dintr-o bobină, şi fluxul pelerinilor din spate, sute de persoane, care împing totul cu putere din urmă, distrugător. Toţi sunt dornici să ajungă cât mai în faţă, pentru a trece pe sub racla Sfântului Ioan. Oarecum din întâmplare, mă găsesc la mică distanţă în spatele raclei, doar la câţiva metri, mărturisesc că trebuie să mă folosesc de toată forţa fizică pentru a-mi menţine locul. Îi pot vedea foarte bine pe jandarmii legaţi unul de celălalt prin puterea braţelor care mătură mulţimea din cale, iar şeful lor, un locotenent cu un spate la fel de lat ca cel al lui Arnold Schwarzenegger din seria *Conan Distrugătorul*, strigă sacadat: „Închide dreapta, atenţie la stânga, închide faţa". Cortegiul se opreşte pentru o clipă, un grup de tineri dau năvală, ascunşi între două maşini parcate pe trotuar, riscă să strice echilibrul circular, situaţia este remediată de jandarmi care „închid" rapid partea dreaptă a cortegiului, oamenii ţipă, dar sunt fericiţi şi emoţionaţi, se vede clar că nu-şi mai aparţin. Ritualul îşi arată acum faţa halucinogenă, legată de nevoia de pierdere a controlului a fiinţei umane, starea secundă de „peste măsură" a existenţei. La rândul meu, încep să fiu prins în acest joc, intru în acţiunea generală, nu-mi mai aparţin. Aici nu se poate participa pasiv, cu carnetul de note în mâini sau cu aparatul de fotografiat în jurul gâtului, în căutarea distanţei optime, pentru că nu mai există distanţă, ci doar descoperirea divinului şi sacrului, în egală măsură. Niciodată nu am înţeles mai bine ca acum că de fapt religiozitatea şi religia nu trebuie niciodată confundate.

O bătrână mică, uscată ca o prună de iarnă, apărută de niciunde, mă roagă să o ţin de mână să nu-şi piardă echilibrul. Ceea ce şi fac, fără a pune prea multe întrebări. În mână cealaltă poartă un buchet de trandafiri roşii, din soiul trandafirilor căţărători, cu petale fine şi miros suav. Buchetul este legat solid, cu sfoară, femeia îşi ia avânt şi-l aruncă peste raclă. Îmi dă drumul la mână, nu înainte de a apuca să-mi spună că „acum patruzeci de ani, când eram tânără, lucram la fabrica de celuloză şi hârtie din Suceava. Am avut un accident de muncă, am fost operată la mâna dreaptă, medicii au spus că trebuie să-mi taie mâna, dar eu nu am vrut. Am venit să mă rog la Sfântul, el m-a lăsat întreagă, el este medicul meu de familie!". Femeia rămâne mult în urmă, se pierde în mulţimea asudată, eu continui să merg în spatele raclei, furia pelerină parcă s-a mai domolit pe măsură ce avansăm spre centrul oraşului. Sunt foarte multe familii rrome care merg chiar în urma raclei şi acolo au rămas de la începutul şi până la sfârşitul pelerinajului. Au „trecut" de mai multe ori pe sub raclă; un tânăr rrom de nici 20 de ani, pantaloni negri, cămaşă albă, ţine în pumn un mic mănunchi de firicele aurii smulse din mers din marginea veşmântului negru pe care este depusă racla. Îl arată fericit celor din jur, familia îl îndeamnă să mai aducă şi altele, revine după câteva minute şi mai asudat decât înainte, dar fericit, cu câteva noi fire aurii ca trofeu. La rândul meu, întreb „la ce sunt bune firele astea, ce se face cu ele?". Puţin surprins, îmi spune că „sunt de noroc, de boală, bune la toate".

La final, încerc un sentiment de fericire pură, cred că abia acum am cunoscut și am fost angrenat, nu doar ca observator, într-un ritual religios plin de emoție, cu un program ceremonial precis, care arată și ascunde, în același timp. Pot să-l descriu, dar nu sunt sigur încă de faptul că sunt capabil să-l și interpretez. Mă retrag încet către unul din parcurile orașului, am nevoie de umbră și odihnă, și-mi spun că nu voi putea înțelege cu adevărat sensul ritualului acesta pentru că încă nu cunosc suficiente date despre istoria sa, despre eventualele influențe venite din spațiul catolic central-european etc. Nu știu nici măcar dacă el avea loc în perioada comunistă, iar răspunsurile avute în dialogurile purtate cu diverși locuitori-pelerini din Suceava au fost foarte diverse. Unii mi-au spus că da, „comuniștii mai închideau ochii, se ieșea cu raclă, dar nu ca acuma", pe când alții, cum ar fi de pildă un domn care s-a recomandat a fi „inginer electronist și antreprenor privat", cam la 50 de ani, genul de fost elev olimpic la matematică, serios și conștiincios, mi-a dat asigurări că acest tip de eveniment nu avea loc în anii comunismului, „să fim serioși, cred ca ați prins și dumneavoastră o parte din perioada aceea, cum le-ar fi permis oare așa ceva? Am crescut și locuiesc aici de când mă știu", spune cu o urmă de iritare inginerul, în timp ce-și lustruiește conștiincios cu o cârpă moale mașina VW Passat, argintie, parcată în fața casei.

Orele 16.30-17.00, mă întorc în curtea mănăstirii, pelerinajul este pe sfârșite, dar încă mai există un mic rând de așteptare, câteva zeci de persoane, grăbite, îngrijorate să nu se termine totul înainte ca ele să fi apucat să treacă prin fața raclei. Atmosfera este încărcată, norii sunt grei de ploaie și foarte amenințători. Jandarmii încarcă într-un camion gardurile grele, metalice. Două femei cu un coș de nuiele în mână se plimbă prin curtea mănăstirii și strâng ultimele resturi rămase (farfurii de plastic, hârtii, sacoșe, sticle goale), un serviciu foarte eficient, de altfel, locul a fost foarte curat în tot timpul desfășurării sărbătorii. Nu pot să nu observ faptul că nici măcar rondurile cu flori nu au fost deranjate sau călcate în picioare, așa cum te-ai fi așteptat să se întâmple, ceea ce arată încă o dată puterea integratoare, disciplina impusă de ansamblul perimetrului sacru. Mai puțini pelerini ca anul trecut, efectele crizei economice, migrației și îmbătrânirii satelor sunt mai evidente în aceste pelerinaje locale. La acest lucru mă gândesc când ies pe poarta boltită a mănăstirii, cu un sentiment dulce-amar de bucurie și regret.

Mănăstirea Nicula, august

13 august 2013

CD-ul cu pricesne, vândut la pachet cu un tabloid. Drumul pe jos către mănăstire: fac cunoștință cu spațiul spiritual transilvănean. Comerțul din zonă: de la ceaun la rucsac US ARMY. Micul Toderuț și secretul

scândurilor în cruce. Busuiocul de la poarta mănăstirii şi competiţia memorială. Tanti Sabina. Nicula şi cele trei biserici ale sale. Sosesc primii pelerini, cu celebrii prapori în fruntea cortegiului. Fericit şi nedumerit, starea mea naturală în timpul pelerinajului.

Lunga călătorie spre Mănăstirea Nicula, mai mult de 500 de kilometri pe şosele pline de camioane, gropi, microbuze şi autobuze cu căpşunari aflaţi în tranzit, în cea mai aglomerată perioadă a verii. Într-o benzinărie, remarc tabloidul *Libertatea*, care a scos pe piaţă şi un CD-supliment intitulat *Pricesne şi cântece religioase*. „Numai cinci lei, nu ezitaţi, e scos acum proaspăt, cu sărbătoarea de 15 august", spune grăbit vânzătorul. Pe una dintre coperţile CD-ului este reprezentat un Hristos îndurerat, cu o cunună de spini uriaşă, cred că este vorba de fapt de o captură de ecran, prelucrată în Adobe, din cunoscutul film al lui Zeffirelli, *Iisus din Nazareth*, versiunea *people* a suferinţei hristice. Pe coperta a doua este imprimată lista celor care interpretează melodiile de pe acest CD: cunoscuţi cântăreţi de „muzică populară", obişnuiţi ai festivalului „Cântarea României" şi stâlpi ai emisiunii „Tezaur folcloric", reconvertiţi acum în purtători de mesaj şi emoţie religioase, la pachet cu fotografii deocheate şi ştiri de scandal. Religie de consum, cu alte cuvinte.

Ajung cu bine la destinaţie şi mă grăbesc să iau pulsul acestui loc de pelerinaj despre care am auzit atât de multe şi despre care cunosc de fapt atât de puţine lucruri. Presimt că voi găsi multe lucruri inedite pe teren, legate de interferenţa dintre două confesiuni religioase, locul fiind plasat exact pe „riftul" religios european. La fel ca şi la Mănăstirea Prislop din Hunedoara, poliţia a organizat un sistem de mai multe filtre pentru a împiedica o parte dintre maşini să ajungă până la poarta construită în stil maramureşean a mănăstirii, evitând astfel blocarea completă a unui drum îngust, cu pantă accentuată, dotat în plus cu două curbe straşnice în ac de păr, care fac să urle motoarele şi să scârţâie cumplit frânele celor care se aventurează să ajungă până sus. Strategiile folosite de cei care vor să depăşească barajele de poliţie sunt asemănătoare cu cele practicate la celebra Mănăstire Prislop: „Sunt avocata X, medicul Y sau soţia colonelului Z". Pe pajiştea de la intrarea în sat, se găsesc parcate zeci de maşini, microbuze şi câteva autobuze, dar nu suntem decât în după-amiaza zilei de 13 august, grosul pelerinilor urmând să sosească abia mâine. Mă uit cu atenţie la numerele de înmatriculare, marea lor majoritate sunt din Cluj şi judeţele limitrofe. Situaţia este diferită deci de cea de la Prislop, unde am putut repertoria autoturisme înmatriculate în toată ţara, din Constanţa până la Timişoara, fără a mai vorbi de cele cu plăcuţe bulgăreşti, imposibil deci de identificat.

Niciodată nu m-am simţit mai „pelerin" ca acum, urcând dealul cu rucsacul plin în spate şi cu o pătură în bandulieră, cale de şapte kilometri pe firul subţire de asfalt, ce devine din ce în ce mai îngust pe măsură ce se apropie de vatra celebrei mănăstiri, fondată în anul 1552,

una dintre cele mai vechi din Transilvania. Satul Nicula, pe care pelerinii îl străbat agale, constituie el însuși o mărturie vie a transformărilor pe care le-a suferit civilizația rurală în timpul comunismului și apoi sub presiunea modernității accelerate postdecembriste. Rațe și gâște se joacă nestingherite într-un fir de apă, ca la începutul nestricăciunii, cum tot de începuturi amintesc și grajdurile mari pline cu iarbă uscată, livezile de pruni și peri și troițele cu Hristos pe cruce, plantate lângă gardul oricărei gospodării mai răsărite. La baza crucii se pot vedea înfățișate naiv instrumentele patimilor lui Hristos, cuiele, ciocanul, scara, Sfântul Potir, ultimul simbol fiind clar un împrumut din zona greco-catolică.

În multe dintre curțile spațioase odihnesc automobile înmatriculate în Spania, căpșunari-pendulari veniți în vacanța de vară. Termopanele și izolarea termică din polistiren ale unor case ce păreau a fi bicentenare, după anexele din spate, sunt numeroase și vizibile din cauza culorilor țipătoare cu care au fost vopsite. Se păstrează, încă funcțional, punctul de colectare a laptelui al fostului ICIL (Centrala de Industrializare a Laptelui), preluat acum de o mare companie privată din domeniul agroalimentar. Fabuloase și casele de vacanță înșirate, ici și colo, de-a lungul drumului: casa de locuit construită (sau renovată) cu tot confortul civilizației moderne, încununată cu mândre antene satelit, în timp ce anexele și fostele acareturi pentru creșterea animalelor au fost conservate în starea în care se aflau, moarte, simple piese de muzeu „rustice” pentru plăcerea proprietarilor, în marea lor majoritate clujeni din clasa mijlocie veniți să-și petreacă vara la aer, departe de zbuciumul orașului.

Mi-a plăcut felul în care locuitorii satului observau din spatele gardurilor sosirea pelerinilor în grupuri compacte, ca niște somoni care urcă firul sinuos al unui torent de munte din Alaska; un amestec de mirare ancestrală în fața „străinului”, mirare reînnoită an de an, și bucurie comercială în fața pelerinului-resursă, care poate va lăsa și câțiva bănuți la tarabele înșirate în fața caselor. Cele mai elaborate păreau a fi cele ale rromilor căldărari din Târgu-Mureș: ceaune, tăvi, talgere, trepiede, discuri, toate din aluminiu, turnate și finisate cu mare acuratețe. Nu este prima oară când văd acest tip de comerț, ce-i drept, din ce în ce mai rar în ultima vreme, mai ales de când aluminiul beneficiază de o presă defavorabilă cu privire la efectele sale pe termen lung asupra sănătății umane. Dar aici, la Nicula, surprinzătoare sunt varietatea sortimentelor, precum și o listă de prețuri scrisă stângaci cu pixul pe o bucată de carton, *ceaun mic 30 lei*, o bază de negociere deci.

Dacă tot acest arsenal meșteșugăresc și culinar poate fi pus în relație cu urmele civilizației tradiționale din împrejurimi, cum pot fi oare interpretate tarabele care înșiră pe un fel de stative de lemn sau direct pe iarba verde din fața curților tot felul de pături, saltele din izopren, veste de ploaie, rucsacuri uzate (inclusiv unul superb, US ARMY, care încă mai păstra pe el numele ultimului proprietar), lanterne, lămpi de tipul LED, baterii de rezervă, cuțite și bricege, caschete, un fel de Army-Shop, dar unul utilitar, fără pretenții și mofturi urbane. Puțin

mai departe, un alt punct cu farfurii de tablă și inox, caserole și bidoane de plastic. Odată instalat pe dealul de lângă mănăstire, aveam să-mi dau seama că toate aceste obiecte propuse spre vânzare (am uitat să menționez și aparatele de radio portabile, de mici dimensiuni) făceau, de fapt, parte din inventarul de bază al pelerinului de la Nicula, necesarul de supraviețuire în caz de ploaie torențială și în condiții de noapte.

Pe lângă mine urcă voinicește un bărbat cu un rucsac imens în spate, un rucsac verde, solid, cum erau cele pe care le purtau pe vremuri pădurarii și oamenii de la munte. Este însoțit de o femeie mărunțică, încărcată și ea de bagaje, mai au cu ei și un copil de șase-șapte ani, pe care aflu că se numește Toderuț, după cum era chemat autoritar de tată atunci când acesta era atras irezistibil de culorile și aromele tarabelor din jur. Deasupra rucsacului erau suspendate două bucăți de scândură de circa 1,20 metri lungime și 20 cm lățime, patru țăruși din lemn tare de frasin, ascuțiți la un capăt, și un ciocan de lemn. Toate erau legate împreună cu o sfoară tare de cânepă, iar ansamblul se balansa periculos atunci când bărbatul se întorcea brusc pentru a-l căuta din priviri pe neastâmpăratul Toderuț. Privindu-l, nu am înțeles absolut deloc rostul acestor bucăți de lemn, cu atât mai mult cu cât el nu era singurul care afișa acest tip de obiecte. „Misterul" s-a dezlegat tot la locul de pelerinaj: panta pe care pelerinii își petrec orele de veghe este una destul de accentuată, după câteva ore, picioarele și tot corpul amorțesc foarte repede. Direct spus, exista pericolul real ca pelerinul să se „scurgă" spre vale la un moment dat, din cauza încordării și a oboselii. Cei cu experiență știu că trebuie să construiască o „instalație" de sprijinire a picioarelor cu ajutorul unor țăruși înfipți temeinic în pajiștea ierboasă și al scândurilor așezate mai apoi transversal. Încă o dată, am avut confirmarea faptului că pelerinajul se învață cu timpul, din greșelile și dificultățile întâlnite de omul-pelerin pe teren.

În cele din urmă, ajung la poarta mănăstirii și caut să fixez în minte mirosul acestui loc special de pelerinaj, înainte de a mă obișnui cu el. Acum, după numeroase experiențe de teren, înclin să cred că mirosul este fundamental în înțelegerea unui pelerinaj, fiind vorba de tot ceea ce nu se poate spune în cuvinte despre esențele sale constitutive. Surpriză, mirosul pelerinajului de la Nicula este unul neobișnuit, poate cel mai complex din câte am întâlnit și „gustat" până acum: busuioc verde, iarbă călcată în picioare, lemn, transpirație umană amestecată cu parfumuri ieftine, gaze de eșapament și, nota cea mai aparte, mirosul ascuțit de ambreiaj ars, suprasolicitat de panta dură și de locul îngust în care șoferii încercau să-și găsească un loc de parcare.

Lângă o grămadă de busuioc verde în floare este așezată tanti Sabina, 85 de ani, originară chiar din Nicula. Încerc să intru în dialog cu ea, după ce cumpăr un buchet de busuioc verde cu aromă puternică, îmbătătoare. Prima dificultate a acestui teren: nu înțeleg întotdeauna graiul aparte al acestor oameni, presărat cu regionalisme dificile pentru valahul care sunt. Încep prin a-i adresa întrebarea standard care a funcționat și a dezlegat limbile în majoritatea cazurilor: „Pe vremea comuniștilor,

tot aşa venea lumea ca acum?". De data aceasta, tanti Sabina mă priveşte lung, pe deasupra ochelarilor săi uzaţi, prinşi cu elastic şi reparaţi rudimentar cu sârmă. Cred că şi ea este mirată de felul meu de a vorbi şi articula cuvintele, plus întrebarea... „Comuniştii? Care comunişti, băiatule? Aici, la noi, ungurii şi mai înainte austriecii au făcut prăpăd, mai răi decât comuniştii tăi. Eu eram fată tânără şi am văzut cu ochii mei cum ne-au ars ungurii cărţile şi icoanele din biserică în '40. Lasă-i pe comunişti în pace, că ei nu or făcut nimica la oamenii de pe aici". Se cufundă din nou în muţenie, legând preocupat, cu gesturi experte, trei-patru fire de busuioc cu resturi de lână colorată. Simt că am început cu stângul acest teren, fiind prea „setat" pe alte pelerinaje, din alte regiuni istorice ale României, pe când, aici, istoria şi memoria locului sunt diferite; harta şi istoria etnică complicată începe să se facă simţită şi ea. De altfel, afirmaţii de genul „aici la noi au fost distruse biserici cu tunul" aveam să aud de mai multe ori în dialogurile purtate cu pelerinii din împrejurimi, un fir roşu al memoriei colective din zonă.

Mănăstirea Nicula este plasată în centrul unui amfiteatru natural având în centru o bisericuţă din lemn, strămutată aici în anul 1974 din cătunul Năsal Fânaţe (Cluj), după ce mai vechea biserică din lemn cu hramul „Sfânta Treime" cade pradă unui incendiu devastator cu un an mai înainte. La o distanţă mică se află „biserica de zid", după cum o numeau pelerinii, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", construită între anii 1875 şi 1879, unde se află adăpostită celebra icoană făcătoare de minuni *Adormirea Maicii Domnului*, pictată de un anumit Luca din Iclod, în 1681, cea care potrivit mai multor mărturii, surse orale şi scrise, ar fi lăcrimat timp de trei săptămâni în luna februarie a anului... dar ce an nu se ştie cu exactitate, deoarece există încă numeroase controverse legate de acesta, momentul săvârşirii minunii fiind socotit a se fi petrecut fie în 1670, fie în 1694 sau în 1699, în funcţie de sursele la care ne raportăm, ortodoxe sau greco-catolice[1]. Această icoană şi locul de pelerinaj sunt produsul şi o mărturie a contactului dintre două confesiuni, cea ortodoxă şi cea catolică (în variantă greco-catolică, mai exact), servind ca reper memorial şi ca mijloc de justificare, în acelaşi timp.

Intrarea în „biserica de zid", construită iniţial de greco-catolici, constituie o confirmare a celor afirmate mai sus. Spaţiul interior este sobru, de o tulburătoare frumuseţe. Un aer de abandon, de părăsire chiar, domină locul. Nu cunosc prea multe detalii şi nu mă pot avânta în false ipoteze, dar înclin să cred faptul că disputele juridice asupra proprietăţii bisericii încep să lase urme vizibile asupra ansamblului. Vechile chilii

1. Istoricul Toader Nicoară avansează perioada 15 februarie – 26 martie 1694 (26 de zile) în studiul său „Le miraculeux et le magique dans la religion des Roumains de Transylvanie au XVIII-ème siècle", citat în Crăciun, Ghitta, 1998, p. 415. „Urmare a acestui eveniment, mănăstirea Nicula a devenit locul de pelerinaj cel mai frecventat din Transilvania, cu mii de pelerini veniţi din toate părţile." La fel de neclară pare a fi şi bibliografia pictorului: preot sau mirean, de origine ruteană sau nu, profesionist, amator etc.

Ocolul bisericuţei de lemn, în coate şi genunchi

baziliene, de pe deal, suferă şi ele adânc tot din această cauză. Interiorul bisericii este dominat de un curios iconostas din lemn de tei, lucrat de către Samuil Keresteşiu din Tăşnad, după cum aveam să aflu din neaşteptat de echilibrata monografie dedicată mănăstirii de către arhimandritul Dumitru Cobzaru, fost stareţ al mănăstirii între anii 2000 şi 2009. M-a impresionat mult şi podeaua de lemn, uzată de paşii miilor de pelerini care s-au perindat pe aici de-a lungul vremii, care poartă privirea spre altarul aurit, „un adevărat soare care are la centru o foarte frumoasă cruce ce-şi sprijină baza pe sfintele uşi (...). La intersecţia celor două braţe ale crucii se află un gol de formă circulară, mărginit de o bogată dantelă sculptată, unde este ridicată, printr-un ingenios sistem de scripeţi, Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, pe timpul oficierii serviciului religios. În afara acestui timp, icoana este coborâtă în faţa sfintelor uşi pentru a fi venerată şi sărutată de pelerini” (Cobzaru, 2010: 50). Acest iconostas aparte mi-a amintit de unul dintre acele *relicvarii* catolice, bogat şi iscusit împodobite, cu vagi accente pietiste, pe care le-am întâlnit de atâtea ori în Occident. Numai că în ochiul de cristal prin care arată de obicei preţioase relicve era expus de această dată chipul unei icoane iniţial ortodoxe. Un bricolaj de sens subtil, cheia înţelegerii pelerinajului de la Nicula, a perenităţii şi a forţei acestuia. Dacă acceptăm faptul că Orientul creştin privilegiază un cult al icoanei Fecioarei Maria, iar Occidentul, un cult al Fecioarei în liturghie, apariţii miraculoase şi pelerinaje (Boutry, 2008: 120), Nicula reprezintă o unică sinteză a acestor două tendinţe.

Pentru a termina descrierea generală, mai trebuie adăugat că ansamblul vetrei mănăstireşti este dominat de masa din beton şi cărămidă a noii biserici începute în anul 2001, aflată în stadiul de finisaj atât la interior, cât şi la exterior. Este o construcţie graţioasă, lansată frumos în spaţiu, în ciuda mărimii sale, dar care zdrobeşte restul clădirilor din jur. Mai târziu, când am intrat în biserica nouă, am văzut că şi ea joacă un rol esenţial în buna desfăşurare rituală a pelerinajului. În spaţiul din interior erau amenajate mai multe „alveole" dispuse circular pentru pelerinii care doreau să se spovedească. De dimensiuni reduse, m-au dus cu gândul la nişte „confesionale" catolice, deschise, logica secretului spovedaniei constând în acest caz în apropierea de preot şi nu în obstacole construite, după cum este cazul în Occident. Fiecare dintre aceste alveole (sau nişe? – îmi este greu să le găsesc numele exact) are afişate deasupra numele preoţilor slujitori, în marea lor majoritate preoţi tineri. Bănuiesc, dar nu pot verifica deocamdată, că este vorba de preoţi din Cluj şi împrejurimi, apropiaţi ai mănăstirii, invitaţi să contribuie la bunul mers al hramului.

Tot acum, la această oră de sfârşit de după-amiază, încep să sosească şi primele grupuri de pelerini din regiune, având în componenţă un număr variabil de persoane, cam între 10 şi 50. Îmi pare rău că nu m-am putut documenta mai mult despre această practică de pelerinaj, sunt convins că există o bogată literatură pe acest subiect care mi-a arătat că este vorba de o practică recurentă a întreg bazinului carpatic, cu reverberaţii până în Polonia şi Ucraina[1]. Ca simplă observaţie de teren, trebuie să mai adaug faptul că grupurile aveau *prapori* specifici fiecărui sat în parte, iar primul lucru pe care-l făceau, odată ajunse în perimetrul mănăstirii, era să dea ocol, cântând, micii biserici de lemn. Profitând apoi de faptul că aglomeraţia nu era atât de mare în această zi de 13 august 2013, urcau şi în mai vechea biserică „de zid" pentru a realiza o fotografie de grup, în imediata proximitate a icoanei făcătoare de minuni.

1. Fenomenele de interferenţă culturală din regiune sunt evidenţiate şi analizate în studiul doamnei Violeta Barbu, „Imago Virginis. Essai d'anthropologie religieuse sur les représentations miraculeuses de la Vierge aux Pays Roumains", *Studii şi Materiale de Istorie Medie* (SMIM), nr. XIX/2001, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti, pp. 36-90. Astfel, există tulburătoare asemănări între practica pelerinajului de la Nicula şi cel din Ungaria de la Máriapócs (important loc de pelerinaj greco-catolic), inclusiv prin practica purtării de prapori şi de alte stindarde; icoana din Ungaria a lăcrimat în anul 1696, fiind tot o *Hodighitria* (povăţuitoarea, cea care previne înainte de necazuri), cât se poate de bizantină ca aspect general. Pagina oficială a acestui pelerinaj este www.mariapocskegyhely.hu, cu o secţiune şi în limba română.

14 august 2013

Ana şi Maria, două pelerine greco-catolice. „Scutul" de adăpost al pelerinilor din Sânmihaiul de Câmpie, anul 1969. Rândul de aşteptare format la intrarea în biserică. Icoana de la Nicula şi uluitoarea catapeteasmă ce o găzduieşte. Incidente între pelerini şi reporteri. Slujba de noapte şi prohodul Maicii Domnului. Mii de voci cântă împreună. Zogre Gabriel, îngerul meu păzitor. Bucuria populară a pelerinajului.

Dimineaţă senină de vară. Urc iarăşi în ritm susţinut rampa ce duce spre mănăstire. O mulţime mare de pelerini în jurul meu, mult mai mulţi decât în după-amiaza zilei de ieri, grăbiţi să se instaleze pe pantele din jurul mănăstirii. Remarc în treacăt acelaşi mers apăsat, *responsabil*, al pelerinilor, identic cu cel al pelerinilor de la Iaşi, atunci când parcurg segmentul Gară-Catedrală. Numai că la Iaşi graba semnifică timp de aşteptare economisit efectiv la rând, pe când aici este vorba de achiziţia unui loc mai bun, mai comod, care să permită o mai bună vizibilitate asupra marelui eveniment religios ce va începe în curând. Nu toţi pelerinii urcă pe jos, unii dintre ei folosesc microbuzele unei firme de transport local din Gherla. Cu ajutorul a trei microbuze care scârţâie din toate osiile, ca şi cum ar suspina după tinereţea lor pierdută pe autostrăzile din Germania, pelerinii pot face continuu naveta între satul Nicula din vale şi mănăstire. Chiar în momentul în care scriu aceste rânduri, mă întreb cum fac şoferii lor să evite aglomeraţia de pelerini răspândiţi de-a lungul întregului drum, tarabele cu mărfuri plasate până la marginea îngustei şosele, puii, raţele şi gâştele localnicilor.

Urc dealul în compania a două femei, Ana şi Maria, după cum s-au recomandat, originare dintr-un sat din nordul judeţului Cluj. Nu am reuşit să reţin numele satului, imposibil de luat note în timpul urcuşului. Dialogurile următoare sunt reproduse din memorie. Amândouă au cam 70-75 de ani, mă întreabă direct: „De unde viniţi, că nu aveţi vorbă de pe la noi şi de ce lege sunteţi?". Le spun că „de loc" sunt din judeţul Brăila, de la câmpie deci, dar acum sunt nevoit să locuiesc în Bucureşti, iar „legea" este ortodoxă. După ce schimbăm impresii despre vreme şi despre diferenţele dintre agricultura de munte şi cea de câmpie, aflu că amândouă sunt greco-catolice, au venit special pentru pelerinaj, aşa cum fac de ani de zile, de când erau tinere. Mai spun că: „Noi ne-am ţinut mereu legea noastră, chiar şi în timpul comuniştilor", iar acum merg să se închine la icoană, după care vor merge la biserica greco-catolică din satul Nicula, în aşteptarea slujbei. Tensiunile acumulate istoric dintre greco-catolici şi ortodocşi sunt foarte prezente în felul lor de a relata istoria icoanei miraculoase şi a mănăstirii. Simt cum încearcă să-mi menajeze susceptibilităţile legate de propria mea confesiune, de „legea mea", cu alte cuvinte, un ecumenism discret,

autoimpus[1]. O piatră rotundă şi grea, ca un ou de găină, proiectată de unul dintre cauciucurile microbuzelor care urcă panta, o atinge năprasnic pe pelerina Ana chiar în rotundul gleznei, mai să se prăbuşească la pământ de durere, aşa că sunt nevoit să o ajut să urce, cu greu, ultima parte a pantei. Ana îmi spune că băiatul este „domn" la Cluj, medic, de mic i-a plăcut cartea, e tare mândră de el. Numai că majoritatea tinerilor au plecat din sat, şi pe vremea lui Ceauşescu, şi mai ales acum, „cu schimbarea vremurilor, nu mai are cine veni pe jos, cum se făcea când eram noi tinere. Mai venim noi şi gata, nimic din urmă". Ascultând-o şi încercând să o ajut cât puteam de mult, îmi spuneam că majoritatea pelerinilor din mediul rural cu care am stat de vorbă în diverse locuri de pelerinaj consacrate din ţară aduc mai devreme sau mai târziu în discuţie depopularea satului românesc, îmbătrânirea lui, dar o fac cu o mare demnitate, fără să se plângă. Poate că ei înţeleg mai bine decât noi istoria şi ceea ce numim generic „mersul lumii", decât noi ceilalţi, conectaţi 24/24 ore la Internet şi lecturi de bibliotecă. De fapt, cred că „biblioteca" nu ajută deloc în astfel de cazuri. Am ajuns şi la poarta mănăstirii. Maria, mai degrabă tăcută în timpul călătoriei, se apropie de mine, îşi împreunează mâinile în poală aşa cum numai un ţăran ştie să o facă, se ridică pe vârfuri (am uitat să precizez că este foarte scundă), aproape că îmi şopteşte la ureche cu o voce scăzută, pierdută de emoţie, „domnule, eu vă mulţumesc că înţelegeţi şi legea noastră. Că toţi suntem români şi tot Dumnezeul acela îl avem". Nu mai ştiu ce să răspund, dau automat din cap ca o păpuşă stricată, traversez iarăşi unul dintre acele momente delicate ale terenului-pelerinaj în care-mi vine să las totul baltă şi să încep altceva. Ana şi Maria se îndepărtează sprijinindu-se una pe cealaltă, mai apuc să le văd cum intră în rândul care a început să se formeze la intrarea în „Biserica de zid", acolo unde icoana a fost expusă spre închinare.

Reporterii televiziunilor prezente în curtea mănăstirii vânează cu asiduitate grupurile de pelerini îmbrăcaţi în costume populare, cu prapori în frunte, precum şi pe cei care dau ocol în coate şi genunchi

1. Fragmente din aceste note de teren au fost publicate în *Revista 22*, din 24 septembrie 2013, cu titlul „Mănăstirea Nicula. România plânge pe *The Sun*". Printre diversele comentarii de care a beneficiat articolul (dintre care două retrasau minuţios istoria locului, din perspectivă greco-catolică) mi-a atras atenţia unul publicat în data de 30.09.2013. Cu toate că nu cred în democraţia absolută a mediilor virtuale, îl reproduc ca atare, deoarece mi se pare ilustrativ pentru înţelegerea acestui loc de pelerinaj; orice tentativă de abordare a lui, oricât de „neutră" ar fi, suscită aprige pasiuni memoriale. „Ar fi foarte bine dacă *ecumenismul discret* al oamenilor simpli ar fi însoţit de o politică la fel de creştinească a Bisericii Ortodoxe Române, care refuză în continuare retrocedarea bunurilor Bisericii Greco-Catolice, obţinute cu sprijinul legilor abuzive de pe vremea comuniştilor, adică prin fraudă. Menţionarea în treacăt a *tensiunilor istorice* dintre greco-catolici şi ortodocşi, *fără a lua o poziţie clară* (*s.m.*) faţă de această nedreptate istorică strigătoare la cer înseamnă de fapt sancţionarea acesteia din urmă." Semnat „Mihai Lungu".

bisericuţei de lemn, afundaţi în nisipul albicios din jur. Mai târziu, după ora prânzului, o mare de pături, saci de dormit, corturi şi folii de plastic a luat în stăpânire aproape tot perimetrul disponibil al dealurilor din jur, indescriptibila combinaţie de culori şi configuraţii spaţiale. Dacă la pelerinajul sub forma unui rând de aşteptare conflictele dintre pelerini apar din cauza tentativelor de intruziune în rând, aici la Nicula am putut remarca mai multe momente tensionate între pelerinii care îşi disputau cu ardoare puţinul spaţiu disponibil de pe pajişte pentru a întinde pături sau saci de dormit.

În ciuda faptului că densitatea umană din jur este atât de mare, îmi este destul de greu să intru în vorbă cu cei din jur. Sunt grupuri deja constituite, compacte, care acceptă cu greu intruziunile de orice fel. Doar Vasile, bărbat cam pe la 40 de ani, originar dintr-un sat de lângă Gherla, cu palme mari şi crăpate de efort, care sigur lucra în construcţii, acceptă dialogul şi spune cu jumătate de gură, uimit de accentul meu şi proveniența mea geografică, „Brăila?". Repetă numele oraşului neîncrezător, ca şi cum ar fi fost vorba de capătul lumii. „După anul 2000, acuma de curând, catolicii au încercat să fure icoana, chiar când era scoasă din biserică. Noroc cu jandarmii, că şi-au dat seama imediat şi au fost prinşi." Dincolo de aceste relatări legate mai degrabă de religiozitatea populară, se simte în continuare tensiunea palpabilă dintre ortodocşi şi greco-catolici, faptul că fiecare încearcă să-şi legitimeze întâietatea istorică asupra locului şi icoanei[1].

Undeva pe deal, chiar în faţa altarului de vară, remarc o construcţie aparte, un chioşc deschis de fier şi sticlă armată, groasă. O icoană naivă, dar nu lipsită de graţie, reprezentând scena Adormirii Fecioarei domină construcţia, iar pe două panouri laterale stă scris: „Pelerinii din Sânmihaiul de Câmpie" şi „Anul 1969". Spaţiul din interior era plin cu pelerini obosiţi, dar satisfăcuţi că au găsit un loc atât de bun pentru noapte. Aş dori să ştiu mai multe despre această construcţie ad-hoc a pelerinilor de acum 44 de ani, din această localitate din judeţul Bistriţa;

1. Abia după efectuarea acestui pelerinaj şi la finalul redactării prezentei cărţi am intrat în posesia unei preţioase lucrări intitulate *Le cas Nicula*, dedicată analizei discursului ortodox şi greco-catolic cu privire la Mănăstirea Nicula în perioada 1918-2011. Autorul este Ph.H. Blasen, care a sintetizat, de fapt, textul lucrării sale de master susţinută la Universitatea din Lausanne, în septembrie 2011. Ar fi foarte multe de spus despre această cercetare, începând cu dificultatea vizibilă de poziţionare a autorului. Acesta constată că la Nicula totul pare a fi subiect de controversă, de la memoria locului şi a icoanei la patrimoniul imobiliar. Pelerinii ortodocşi, majoritari astăzi, acordă o mare importanţă dimensiunii mitice a locului, pe când cei greco-catolici se concentrează mai ales pe istoria sa, încercând să se legitimeze printr-o logică preponderent istorică. În toată perioada studiată, s-a constatat o ostilitate deschisă între discursurile publice ale celor două părţi în legătură cu Nicula. Cel mai mult suferă din cauza acestor dispute desfăşurate pe mai multe planuri patrimoniul inestimabil al locului, care aparţine României şi nu unei biserici anume, afirmă autorul în concluzia lucrării (Blasen, 2011).

în limbajul locului i se mai spune și „scut”, așa cum adăpostul individual improvizat din pături sau folie de plastic tot „scut” se cheamă. Este vorba de un semn distinct al rezistenței pelerinilor, dar și de un martor al diferențelor regionale dintre „ortodoxiile” românești. Continui să mă deplasez de-a lungul abruptei coaste de deal. Observații răzlețe: dacă la pelerinajul de tip „rând de așteptare” scaunele utilizate de pelerini sunt mici, portabile, ușoare, aici, o parte dintre cei prezenți au cu ei scaune mai ample, ca niște șezlonguri, cu mânere prevăzute cu spații speciale pentru depozitarea cutiilor de băutură răcoritoare. Evident, sunt amplasate acolo unde terenul este mai plat, semn că este vorba de un pelerinaj „static” și nu unul dinamic, ritualul religios se contemplă ca un spectacol de teatru, odată depășită etapa penitenței fizice (urcatul dealului, purtatul praporilor etc).

„Scutul” din anul 1969

S-a format și un rând de așteptare de circa 150-200 de persoane în jurul „bisericii de zid”, compus din pelerinii care doresc să se închine la icoană. Timpul de așteptare nu a depășit însă niciodată două ore, chiar și în momentele de maximă afluență a pelerinilor. Interesantă și insolită mi s-a părut tactica adaptată de jandarmi pentru fluidizarea fluxului uman: un „calup” de circa 30 de persoane era admis în biserică, apoi ușa de la intrare se închidea temporar până ce pelerinii se închinau la icoana împodobită cu un „acoperământ” magnific, compus din zeci de flori strânse minuțios împreună. Prin observație directă, am putut

vedea cum pelerinii adoptau o atitudine reculeasă, parcă intimidaţi de celebra icoană, o sărutau grăbiţi, atingând cadrul acesteia cu mici buchete de busuioc pregătite anterior. Unii scoteau din bagaje, cu gesturi grăbite, veşminte ale celor apropiaţi pentru a le atinge efectiv de geamul de protecţie al icoanei sau de cadrul acesteia. Alţii schiţează gesturi circulare, ca şi cum ar fi colectat lacrimile de altădată. Nimic însă din excesele emoţionale pe care le-am putut vedea la pelerinajele cu moaşte, semn că *obiectul în sine* al devoţiunii populare îşi pune amprenta şi asupra felului de închinare. Nu am putut rămâne prea mult timp în interior, după circa 10 minute sunt invitat politicos, dar ferm de către unul dintre jandarmi să părăsesc incinta pe una dintre uşile ei laterale. Mă supun, cu mare regret, aş fi vrut să înţeleg mai bine ceva din prezenţa sublimă a acestei icoane. Aici am simţit acut cât de profundă este remarca lui Eliade cu privire la dialectica sacrului: prin simplul fapt de a se arăta, sacrul se ascunde (Eliade, 1973: 176). Imaginaţia omului-pelerin în faţa acestuia nu are limite, iar tehnicile de venerare, de „colectare" a lui, de asemenea. Distanţa dintre această icoană şi racla Sfintei Parascheva de la Iaşi, de exemplu, este una foarte mare şi inexistentă în acelaşi timp; diferite ca formă, unite prin transcendenţă.

Ora 18.30-19.00. Cerul este închis, în aer pluteşte o vagă ameninţare de ploaie. Lumina scade şi ea, încetul cu încetul. Aşezat pe pătura mea uzată, încerc un plăcut sentiment de comunitate pelerină, în sensul cel mai „turnerian" cu putinţă. Noi şi „ceilalţi". Poiana de la Nicula şi restul lumii. Parcurg circular cu privirea locul din imediata apropiere şi-mi dau seama că majoritatea vecinilor mei au origini rurale, după felul în care sunt îmbrăcaţi, vorbesc sau mănâncă. Ca, de pildă, Nastasia, 81 de ani, originară din Ceaba, un sat din judeţul Cluj. Îmi povesteşte cu multă bucurie cum merge ea la acest pelerinaj de mai bine de jumătate de secol, an după an, cred că este vorba de cea mai perseverentă şi longevivă pelerină cu care am discutat până acum. Înainte vreme, oamenii din sat veneau doar pe jos la Nicula, acum au maşini şi microbuze la dispoziţie, dar nu prea mai vin, lasă să se înţeleagă Nastasia. Am mari probleme în a-i înţelege spusele, graiul fiind împănat cu o mulţime de regionalisme din maghiară şi germană. „Când eram eu tânără, aveam doar rochie de cânepă şi o pereche de cizme; veneam pe jos, cântând, aici la Nicula. Ne veseleam. Acuma, câte haine sunt şi tinerii nu mai vin. Au saci de haine, le ţâpă (aruncă) una-două, dar degeaba, de venit nu mai vin. Nu aveam ce încălţa şi ne făceam tăpăloage (un fel de ciorapi groşi din lână), ne cocea piciorul în ei de atâta mers. Era greu drumul, tot pe jos, cu poveri în spate. Da, o fost şi bine, şi mai mestecat, dar le-am dus pe toate. La 81 de ani ai mei, mi-am căpălit mălaiul (am terminat de prăşit porumbul) şi am venit".

O reporteriţă de la o cunoscută televiziune din Bucureşti (fac această precizare pentru că în zonă erau prezente şi o mulţime de posturi locale) păşeşte cu pas rar, atent, printre pături şi saltelele de pe pajişte. Parcă-i o barză plecată pe ogor să caute hrană pentru puii flămânzi din cuib.

Odihna pelerinilor, în aşteptarea slujbei de seară

Numai că puii sunt, în cazul ei, colegii din redacţia avidă de ştiri proaspete. O urmează un cameraman îmbrăcat cu pantaloni largi, cu buzunare multe, o cămaşă în carouri şi o caschetă aruncată neglijent pe cap, total defazat faţă de „spiritul" locului. Tânăra găseşte prada perfectă, un grup de ţărănci aşezate pe iarbă, îmbrăcate în port popular, cu splendide costume cu broderie neagră, ceea ce le conferă o demnitate naturală, aparte. Începe prin a le adresa obişnuitul set de întrebări „de pelerinaj": de unde sunteţi, câţi ani aveţi, pentru ce vă rugaţi etc. Surpriză, însă! Un cuplu, soţ şi soţie, pensionari urbani, accent ardelenesc pronunţat, aflat în imediata apropiere a femeilor de la ţară, intervine abrupt, interpelând-o: „Domnişoară, nu ar trebui să fiţi lăsaţi să filmaţi aici! Oricum, spuneţi numai minciuni despre noi şi manipulaţi. Eu am fost cu soţul meu de curând la Bucureşti, la Sfântul Nectarie. Am văzut cu ochii noştri cum au decurs lucrurile la acel pelerinaj, dar voi tot despre scandal şi înghesuială aţi vorbit pe post!". Tânăra se opreşte nedumerită, invocă vădit iritată „dreptul democratic de a filma" (citez *mot-à-mot*), dar starea de nemulţumire a celor din jur este în creştere, aşa că sunt nevoiţi în cele din urmă să părăsească perimetrul precis în care m-am găsit şi eu, din pură întâmplare. Asta nu înainte ca însoţitorul-cameraman să îndrepte camera, prefăcându-se că filmează, spre cei doi soţi care au protestat, ca un fel de pedeapsă-avertisment

media. Numai bătrânele cu care începuse inițial dialogul par a regreta întâmplarea, cred că-și doreau atât de mult să se vadă la televizor! Dintre toate atitudinile de respingere a echipelor TV pe care le-am văzut pe teren, de departe aceasta a fost cea mai decisă și reactivă.

Alte note de pe teren, în așteptarea slujbei de noapte, punctul culminant al întregului ritual. Femeia tânără, cu basma neagră strâns legată în jurul capului, îmbrăcată extrem de modest. Ținea în mână un volum ilustrat cu magnetica figură a părintelui Arsenie Boca. Am privit-o îndelung, poate mai bine de 20 de minute, de la o oarecare distanță, camuflat de unul dintre stejarii din poiană. În tot acest timp, s-a tot jucat cu volumul, l-a plimbat dintr-o mână în alta, balansându-l ușor etc. Dar nu a citit efectiv niciun rând din acesta. După acest episod, m-am întrebat dacă, în cazul său și al altora, afișarea logoului Arsenie Boca nu este altceva decât o expunere publică a identității pelerine, o marcă identitară, un semn de apartenență la comunitatea celor care au „redescoperit" un fel particular de credință, emoțional și unidirecțional, la începutul anilor 2000.

O altă întâlnire: pelerina cu pelerină. O pelerină de ploaie albastră, amplă, pe care scrie cu litere mari, argintii, *Međugorje*, pe care femeia o poartă peste haine cu toate că nu cade nicio picătură de apă din cer, iar căldura umedă apasă greu. Tocmai a coborât dintr-o mașină de teren marca Land Rover, înmatriculată într-un județ din Ardeal. O abordez „eroic" și decis, sub pretextul că de multă vreme vreau să merg și eu la Međugorje și nu știu ce trebuie să fac. Impresionată de accentul meu și de distanța geografică („De unde sunteți? Din Brăila, vai ce de drum ați bătut până aici" – e definitiv, orașul de la malul Dunării reprezintă alteritatea absolută în inima Transilvaniei), acceptă dialogul, atinsă în orgoliul său de pelerină cu experiență. Furnizează clar și aplicat toate informațiile logistice necesare, datele de contact ale organizatorilor, bazați în cea mai mare parte a lor la Timișoara. Apoi mă avertizează că nu este un pelerinaj ușor de realizat, „ca acestea de la noi din România, cu care suntem obișnuiți, dar odată ajuns, să știți că veți cunoaște mari satisfacții spirituale, e cu totul deosebit". Apoi marchează detalii despre buna organizare a locului: în ciuda maselor mari de oameni proveniți din toată lumea, „nu veți vedea îmbulzeală sau ceartă". Mimând naivitatea, întreb dacă „ortodocșii au și ei voie să meargă acolo". Imediat răspunde că „foarte mulți ortodocși fac alegerea de *a încerca și altceva*" [*s.m.*], ea însăși fiind ortodoxă practicantă. „Doar și catolicii și greco-catolicii sunt frații noștri", afirmă femeia concluziv, același tip de discurs ecumenic primar, la firul ierbii, pe care l-am întâlnit și în alte cazuri în care pelerinii au experimentat mixitatea confesională.

În tot acest timp, continuă să sosească noi și noi valuri de pelerini, inclusiv cei provenind dintr-un microbuz alb, cu plăci de înmatriculare de Iași, care a fost lăsat să urce până la poarta mănăstirii. Este vorba de un grup de circa 30 de persoane, bărbați și femei deopotrivă, cei din jur percep imediat accentul moldovenesc, așa că-i întreabă de unde

Estrada şi instalaţia de sonorizare aferentă. Dispunerea circulară a pelerinilor.

provin. „Tocmai de la Iaşi", spun pelerinii în cor, ceilalţi clatină admirativ din cap, încercând să le găsească un loc pe pajiştea şi aşa supraaglomerată la acea oră. La fel ca şi la Prislop, am confirmarea că pelerinajul este generator de solidaritate naţională, diferenţele regionale fiind estompate de comunitatea pelerină. Mai mult decât atât, „stigmatul" moldovenesc, atât de prezent în Transilvania datorită marilor translatări de populaţie din perioada industrializării accelerate din anii 1970-1980, pare să fi dispărut în aceste momente. Grupul de pelerini din Iaşi se simte protejat, chiar valorizat de identitatea sa regională.

Ora 21.30. Slujba de noapte, utrenia şi prohodul Maicii Domnului. Acum începe şi concertul clopotelor mănăstirii, plasate pentru moment în aer liber, pe un postament masiv de lemn, în aşteptarea finalizării lucrărilor la noua biserică. Instalaţia este manevrată de clopotari, oameni în carne şi oase, şi nu de o oarecare maşinărie electrică comandată prin satelit, spre marea bucurie a privitorilor din jur, care pot vedea *pe viu* incredibilul spectacol al bătăii unui clopot, tot efortul şi pasiunea depuse de clopotarii care aproape că şi-au luat zborul de la pământ. Oamenii ascultă muţi, pierduţi în uimire şi emoţie, jocul copleşitor de sunete al florilor de bronz, amplificat şi mai mult de dealurile din jur. Mulţi dintre ei au lacrimi în ochi. Pelerini cu lumânări aprinse în mâini înconjoară biserica din lemn, în timp ce icoana Maicii Domnului este scoasă afară, în spaţiul altarului de vară.

A început deci marele moment al slujbei de seară. Noaptea este caldă, cerul acoperit de nori, dar nu plouă, cu toate că în depărtare, la doar câțiva kilometri, se văd scurte străfulgerări luminoase care-i fac pe pelerinii aflați pe pajiște să-și controleze, cu mare spaimă bagajele aflate la îndemână. Vocea puternică și clară a cântăreței Eugenia Marinescu atacă în direct celebra pricească *La Nicula sus în Deal*: „La Nicula sus în deal/ În frumosul nost Ardeal/ în mijlocul codrului/ Șade Maica Domnului/ Șade Maica și așteaptă/ Căci spre mila ei se îndreaptă/ Tot poporul credincios/ Și cu trenul, și pe jos!". Mărturisesc deschis, acum când încerc să deslușesc și să transcriu notele de teren luate pe dealul de la Nicula, acesta a fost unul dintre cele mai semnificative momente din câte am trăit de-a lungul întregii perioade de documentare pe teren, în decursul a patru ani de zile. „Noaptea de la Nicula, mai luminoasă decât o zi" după cum spunea părintele Dumitru Cobzaru în a sa monografie, s-a dovedit a fi o adevărată piatră de încercare. Prea multă emoție colectivă, care m-a prins în mrejele sale. Este dificil să reziști acestei uriașe mulțimi de oameni cu lumânări aprinse în mâini, cântând la unison, într-o comuniune deplină, imposibil de realizat altfel în viața reală. Și totuși. După primele momente de uimire, așezat undeva foarte sus, aproape sub poala pădurii, am o bună viziune de ansamblu asupra întregului. Totul pare a fi un mare Woodstock religios[1]: cântece, corturi, voci tainice, păturii, lumânări aprinse, ecrane roșii-albăstrui ale telefoanelor mobile, mulți dintre cei prezenți le țin luminate pentru a transmite departe ceva din „inefabilul" ceremoniei.

Nu mai am suficientă lumină pentru a lua note de teren în micul meu carnet de buzunar tocmai când încercam să descriu impozanta „gardă năsăudeană" de la icoană, doi flăcăi voinici îmbrăcați în costume naționale, afișând cu mândrie cunoscuta pălărie rotundă cu pene de păun a grănicerilor imperiali, cei care s-au bătut pe vremuri de la egal la egal cu armatele napoleoniene. Cu mâna stângă, încerc să fac lumină cu o lanternă de buzunar, dar întreprinderea nu prea îmi reușește. Atunci se apropie discret un băiețel de șapte-opt ani, blond și foarte delicat, îmbrăcat cu o haină de doc ușor, de vară, dar încheiată până la gât. O haină teribil de demodată, design depășit din anii 1980, proveniență second-hand, fără îndoială. Purta cu el o candelă de plastic care-i arunca pe față valuri discrete de lumină. Parcă era un înger apărut de niciunde. Fără să spună un cuvânt, a ridicat deasupra capului

1. Sociologul ieșean Nicu Gavriluță folosește expresia „pelerinajul, un Woodstock al ortodoxiei românești" într-un eseu dedicat pelerinajului de Sf. Parascheva de la Iași, pe care eu l-am perceput în momentul publicării sale mai ales ca pe o pledoarie pentru studiul amănunțit al acestuia. O cercetare socio-antropologică a pelerinajului din România actuală ar putea releva amploarea socială și spirituală a fenomenului, ipostaze ale desacralizării și politizării evenimentului, economia locală, fără a mai vorbi de „dimensiunea turistică și hedonistă a pelerinajului, scopul ultim, experiența sacrului, fiind astfel recompus și fractalizat", afirmă autorul (Gavriluță, 2010: 91-93).

Nicula, acest „Woodstock” al ortodoxiei din Transilvania

meu candela cea mică. Nu ne cunoaştem, nu i-a cerut nimeni să facă acest gest, nu ne vom mai întâlni niciodată după aceasta. Termin de redactat ultimele note ajutat de lumina palidă și-l întreb cum îl cheamă. Cu o voce subțire, dar sigură pe ea, îmi spune „Zogre Gabriel”, fiind de loc dintr-o localitate din Sălaj, a cărei denumire nu am reținut-o, din păcate.

Nu știu ce să mai spun după întâmplare, care-mi ridică iarăși un nod de emoție în gât, mi-e teamă să nu „spiritualizez” prea mult tot ansamblul, poate că este doar un episod din spectacolul cotidian al vieții și al morții, al pelerinajului ca loc de socializare prin definiție. Mulți tineri vorbesc nestingherit la telefoane mobile, alții fac scurte plimbări în întunericul plimbării din apropiere. Iar la întoarcerea la pensiunea unde am locuit temporar, în jurul orei două din noapte, tineri și mai puțin tineri din Nicula, Gherla și din alte localități din zonă luaseră în stăpânire drumul de acces spre mănăstire, profitând zgomotos de toate atracțiile tonetelor vânzătorilor ambulanți, risipite de-a lungul acestuia.

15 august 2013

Reîntâlnesc vechi cunoștințe: călugării sound system *și vânzătorul de pachete miraculoase. Rromii de la Iași, la Nicula. Comunicatul oficial al Jandarmeriei. Cum arată poiana de la Nicula după plecarea pelerinilor.*

Tabloidul The Sun. *Fotografii cu „garda năsăudeană”. „La Nicula, plângi toată noaptea, garantat”, declară o pelerină din Vălenii de Munte. De ce pelerinajul de la Nicula este atât de special.*

Ora 08.30 dimineața. Pe drumul care urcă spre mănăstire se găsesc acum două fluxuri de pelerini, care „curg” unul de-a lungul celuilalt: cei care urcă panta cu același pas alert pentru a participa la liturghia arhierească săvârșită de un mare sobor de preoți și arhierei, în frunte cu Mitropolitul Andrei Andreicuț, și un altul, mult mai numeros, format din pelerinii care au petrecut noaptea pe dealul de lângă mănăstire, iar acum se întorc acasă. Este o bună ocazie de a privi în voie bagajele pelerinilor care coboară rampa accentuată, sunt mult mai elaborate și mai voluminoase decât ale pelerinilor de tip „rând de așteptare”, prima impresie se confirmă, un detaliu esențial pentru înțelegerea acestor două tipuri diferite de pelerinaj.

Călugării *sound system*, cei pe care i-am întâlnit la multe pelerinaje majore din țară, sunt amplasați pe marginea drumului de acces, cu panglicile lor tricolore, icoane și mirul lor cu miresme tari. Numai că, de data aceasta, din boxele ambulante răsună pricesne și nu cântări bizantine, ca la Iași sau București. Afluență mare a pelerinilor care coboară panta și doresc să fie miruiți, cu un gest automat și grăbit, de unul dintre călugări. Marea majoritate lasă drept ofrandă un bilet de un leu. Un tânăr atletic, într-un trening negru și cu papuci de plajă în picioare, încearcă să ordoneze rândul care nu încetează să ia proporții. După miruire, fiecare pelerin, purtând pe frunte o urmă uleioasă și intens mirositoare, primește un mic fluturaș de hârtie cu imaginea unei cabane de lemn cu un singur etaj, construită într-un stil vag „bucovinean”. Lângă imagine este lipită o săgeată indicatoare mare, iar deasupra acesteia scrie: „O părticică din contribuția MEA. Așezământul social”. Puțin mai târziu, după terminarea slujbei și a pelerinajului, reușesc să stau de vorbă cu unul dintre cei doi călugări, care a urcat în curtea mănăstirii pentru a cumpăra suveniruri de pelerinaj, mai ales reproduceri ale icoanei miraculoase. Aparțin, într-adevăr, Bisericii Ortodoxe de Stil Vechi, după cum aflasem anterior, fără a putea verifica însă informația. Întreb, puțin provocator, dacă moldovenii de la Iași sunt mai darnici și mai deschiși la pungă decât ardelenii de la Nicula. Bărbatul rotund, blond, cu un „ceva” slavo-ucrainean în privirea sa verde-albastră, râde cu poftă, deloc deranjat, și-mi spune cu umor: „Nu sunt mai darnici, dar sunt ceva mai bogați! Numai că zici că au arici pe fundul buzunarului”.

Prezent la datorie este tânărul vânzător de pachete tămăduitoare „Maica Domnului Siriaca”, altă veche cunoștință de pelerinaj (Suceava, Nicula). Este îmbrăcat cu aceeași fustanelă neagră, pseudomonahală, care-l ajută să facă parte din peisajul ambiant. Astăzi a făcut un pas înainte spre, hai să spunem, „profesionalizarea” deplină ca vânzător de produse magico-religioase. Pe lângă „pachetul Maica Domnului Siriaca”, expune acum pe o măsuță de lemn și alte „pachete tămăduitoare”, după

cum le denumește chiar el, ale unor sfinți foarte cunoscuți și apreciați. De altfel, nu ezită să le recite viața, un fel de pateric ad-hoc, în fața ochilor uimiți ai cumpărătorilor, virtuțile curative ale produsului fiind abil strecurate în lunga litanie. „Dacă vă troznește noaptea mobila în casă, tablourile se mișcă pe pereți, aveți temeri și frici nelămurite, nu mai există pace, înțelegere și bună rânduială în familie, Sfântul Ciprian, prin harul și puterile sale, vă poate ajutaaa", declamă cântat, lungind vocalele, tânărul vânzător. Mai apuc să zăresc pe măsuță și o cutie micuță, având în interior „Cărbune ecologic din rădăcină de viță de vie". Ambalajul este îngrijit, discret, cu un design sofisticat. Cărbunele este produs de o mănăstire din județul Vâlcea, al cărei nume nu l-am reținut. Un prieten teolog mi-a spus că acest tip de cărbune este cel mai indicat pentru candele și cădelnițe, se aprinde ușor, arde aproape fără fum, constant.

Odată ajuns la mănăstire, zăresc lângă bisericuța de lemn un grup de șapte-opt rromi căldărari, prezențe cunoscute și familiare ale pelerinajului de la Iași. Aplic mai vechea mea tehnică de abordare: mă opresc brusc, surâd cât pot de mult, mă uit atent la cea mai în vârstă femeie din grup, apoi spun ezitant: „Nu am stat noi cumva împreună la rând la Sfânta, la Iași, acum trei-patru ani? Vai ce ploaie am îndurat, vă mai aduceți aminte?". Funcționează și de data aceasta, grupul răspunde în cor „da, da, parcă și noi te știm de undeva, ce ploaie a fost atunci, cum să nu ne aducem aminte!". Rromii sunt din Toflea, Galați, „venim aici, la Nicula, de doi ani, nu mai mult. E cam departe, dar ne place, e Măicuța Domnului". Eu întreb, pe un ton glumeț: „Da' covoarele unde sunt? Sau v-ați speriat de urcatul dealului?". Oamenii încep să râdă și ei, spunând: „Covoarele nu le aducem până aici, că sunt grele și este departe. Covoarele la Sfânta, că așa este obiceiul. Aici nu, că e la icoană". Nu am putut afla însă dacă prezența rromilor căldărari din Moldova la Nicula este una ocazională, de dată recentă, sau se înscrie într-o tradiție istorică mai lungă, legată de afecțiunea și respectul arătate de aceștia cultului Fecioarei Maria.

Ora 13.00, pelerinajul de la Nicula se apropie de final. Comunicatul oficial al Jandarmeriei afirmă că aproximativ 80.000 de persoane au fost prezente în zonă, cu un „vârf", dificil de estimat, în noaptea de 14 spre 15 august. Multe cazuri de lipotimie, înțepături de albine și bondari, crize cardiace, mai spune comunicatul. Liniștea începe să se așeze din nou, așa că profit din plin pentru a arunca o privire în interiorul bisericii din lemn. Ca într-un chivot, înăuntru au fost aruncate pe geam, direct pe podeaua de lemn, o mulțime de acatiste și bilete mici de un leu, rar se vedeau și biletele albastre de cinci lei. Spațiul din interior, interzis din cauza fragilității construcției, a fost luat în posesie și învestit cu proprietăți magice în această manieră mai puțin obișnuită.

Pelerinii au plecat, dar din loc în loc se mai pot vedea grupuri de două-trei persoane care zăbovesc pe iarbă, ca și cum le-ar fi greu să părăsească incinta sacră. De ce oare nu vor să plece, de ce mai zăbovesc

atât de mult? La pelerinajele sub formă de rând, imensa majoritate se grăbește spre gară sau autobuze, de îndată ce are loc atingerea de raclă, aici lucrurile sunt însă diferite. Scândurile pe care pelerinii le-au utilizat pentru odihna picioarelor au rămas înfipte la locul lor, risipite ici și colo de-a lungul coastei de deal, mici pridvoare părăsite de către locuitorii lor. Un bărbat slab, îmbrăcat într-un halat larg, albastru, având o cruce mare de lemn în jurul gâtului, dublată și de o pereche de metanii largi, din lemn roșiatic, trage după el un sac uriaș în care îndeasă cu repeziciune resturile abandonate de pelerini. Mă apropii de el și-l întreb dacă-mi dă voie să-l ajut, ocazie cu care îmi dau seama că este unul dintre acei *faibles d'esprit*, care abundă pe lângă toate mănăstirile din lumea aceasta, unde își găsesc adăpost și alinare. Se plânge cu voce tare de faptul că pelerinii au prostul obicei să abandoneze în urma lor prea mult gunoi, prea mult plastic, mai ales. „Plastic, plastic și iar plastic, uite ăsta ne va ucide pe toți într-o zi. Iar vina este doar a comerțului, ei vând toate prostiile astea. Ce, sticla de pe vremuri nu era mai bună?" – spune bărbatul tremurând ușor din bărbia-i ascuțită. Strângem amândoi sticle de plastic în tăcere, apoi sunt atenționat brusc să arunc „răsfirat" apa din sticle pe iarba de pe pajiște, arsă de soare și chinuită de pașii pelerinilor, având deci mare nevoie de apă. Printre resturile rămase de la pelerini, remarc mai multe ziare tabloide italiene, spaniole și britanice, pătate de mâncare sau cu resturi de ceară pe ele. „Nine-year-old girl locked in basement and forced to use...". Restul titlului nu l-am mai putut vedea, tabloidul *The Sun*, abandonat de pelerini, era rupt chiar pe jumătate. Semne din Europa civilizată ajunse aici, pe țărmul mării, la Nicula, cel mai sigur semn al migrației masive din România ultimilor ani. La fel ca sacoșele de supermarket inscripționate în italiană, spaniolă sau suedeză, risipite și ele pe pajiște. Am mai adunat și cutii goale de conserve de pește, borcane de zacuscă, iarăși cutii, pateu vegetal și multe resturi de candele de plastic consumate.

Final. Stau așezat pe marginea de lemn a „altarului de vară", de pe care sunt strânse acum, fără grabă, covoarele, florile, trepiedele microfoanelor etc. Cei doi bărbați din „gărzile năsăudene" se lasă fotografiați, binevoitori, de către ultimii pelerini care le cer acest lucru. Liniște, o liniște care îmi permite să aud foarte bine convorbirea telefonică purtată de o doamnă de 60-65 de ani, cu accent familiar, din Valahia deci (oare de ce sunt atât de conștient aici, la Nicula, de diferențele regionale?). Sigur vorbește cu o prietenă apropiată sau cu o vecină cu care a mai fost plecată împreună în pelerinaje. „Da dragă, da, trebuie să venim obligatoriu aici, anul viitor! Obligatoriu, înțelegi! Plângi toată noaptea, garantat. Ce vezi aici nu vezi nicăieri în altă parte: lumânările, cerul liber, slujbă toată noaptea. Să vezi ce simți când încep să cânte împreună 100.000 de oameni. Îți spun, plângi fără să vrei și-ți spui că vei veni în fiecare an de acum înainte. Trei arhierei, da, trei. Chiar și unul din străinătate, al Spaniei și Portugaliei, Ignatie nu-știu-cum (Ignatie Mureșanul,

episcop-vicar de Spania şi Portugalia, *n.m.*), da, tocmai de acolo a venit. A fost un cadou de ziua mea, eu mi l-am făcut, singură, că meritam. Mult, da, dar nu-mi pare rău. Uită pelerinajele la care am fost până acum şi vino aici, la Nicula." Mai târziu am aflat că era originară din Vălenii de Munte, profesoară de liceu, proaspăt pensionată.

Un pelerinaj s-a sfârşit. Vor mai urma şi altele?

Concluzii parţiale. Pelerinajul de la Nicula a constituit o mare provocare, din toate punctele de vedere. Terenul, în primul rând, a fost unul complex, cerând o mare cantitate de energie fizică, iar faptul că o mare parte din ritual se desfăşoară pe timp de noapte a ridicat probleme logistice majore, pe care nu le-am bănuit la început. Densitatea mare a pelerinilor a constituit şi ea un obstacol, îngreunând deplasarea efectivă pe teren. În al doilea rând, Nicula este un pelerinaj care reflectă prin el însuşi toată istoria complexă a Transilvaniei şi nu doar pe cea interconfesională. El nu poate fi înţeles dacă nu se cunoaşte istoria locului, de multe ori reflectată în surse lacunare, incomplete, partizane[1], fără a mai vorbi de *memoria* evenimentelor, adesea traumatice, legate de evoluţia în timp a mănăstirii. În tot timpul petrecut pe teren, am avut senzaţia de înfruntare între două memorii concurenţiale şi totuşi

1. Cu privire la dificultatea studiului icoanelor de tip *icon lacrymans* („icoane lăcrimătoare") din Transilvania, vezi şi introducerea amplei monografii editate de Dumitran, Hegedüs, Rus, 2011.

atât de asemănătoare, cea ortodoxă şi greco-catolică, dar şi între diverşi factori de menţinere şi de schimbare socială. Mai multe forme de pietate şi practici religioase hibride, nici ortodox-bizantine, nici catolic-baroce, care constituie tot atâtea capcane de interpretare.

La fel ca şi în alte locuri de pelerinaj din ţară, şi aici asistăm la un proces de urbanizare a pietăţii populare, dar Nicula lasă în continuare impresia unui pelerinaj cu dominantă rurală. Tendinţele de omogenizare regională sunt însă şi ele prezente (grupurile de pelerini „de autocar" din Moldova, mai puţin din Valahia), ca efect al popularizării şi mediatizării „emoţiei" prin mass-media. Pelerinajul de la Nicula reprezintă deci un excelent studiu de caz pentru evoluţia unui pelerinaj cu tradiţie în modernitate, pentru felul în care sunt reinventate şi prelucrate intra- şi interconfesional diferite practici şi credinţe religioase.

Partea a II-a

PELERINAJUL PRIN CUVINTE DE ACCES

Turism și pelerinaje

De la bun început, țin să precizez că studiul relației dintre turism și religie este unul delicat. Bisericile „oficiale", nu numai cea ortodoxă, s-au arătat de-a lungul timpului mai degrabă neîncrezătoare față de cei care doreau să viziteze diferite locuri sacre fără a avea (afișa) un scop religios declarat. Pelerinajul, perceput ca *o formă de călătorie cu scopuri religioase*, a dat mereu naștere la dileme: în ce măsură pelerinii devin și turiști, chiar dacă sunt ocupați preponderent cu îndeplinirea unui ritual religios. Este posibil ca turismul și practicile asociate să interacționeze spațial, istoric și cultural fără ca acest lucru să lase urme de o parte și de alta? Atunci când vine vorba să distingă între „pelerini" și „turiști", să definească pertinent diferența, mulți dintre cercetători sunt de acord cu faptul că pelerinii se pot comporta ca turiști și viceversa, în funcție de perspectiva teoretică și fenomenologică adoptată. Marea provocare vine însă dinspre literatura de profil occidentală, mai ales dinspre cea de extracție anglo-saxonă, acolo unde *religious travel*, *spiritual journey and tourism* au devenit paradigma dominantă a studiului *întregului* fenomen al pelerinajelor. În acest moment istoric precis, pelerinajele din lumea occidentală sunt influențate de un complex de factori sociali și culturali, între care predomină încurajarea individualismului axat pe „dezvoltarea personală" și exacerbarea sinelui. După cum observa antropologul britanic John Eade: „Clasa de mijloc, educată și cultivată, este foarte entuziastă la ideea de a alege și a mixa după gust elemente aparținând diferitelor culturi religioase, fiind foarte atrasă de ideea unor pelerinaje în vederea descoperirii sinelui. Concomitent, se arată foarte suspicioasă la adresa formelor instituționalizate ale religiei" (Eade, 2013: 22). Iată de ce orice discuție cu privire la binomul „pelerinaje-turism" ar trebui să țină seama de diferențele existente între regiunile geografice ale Europei și ale lumii, în general.

Rămânând în cadrul Europei Occidentale, aș dori să prezint două exemple clasice pentru înțelegerea afirmației lui Eade: Lourdes și Santiago de Compostela. Începând cu secolul al XIX-lea – începutul secolului XX, celebrele locuri de pelerinaj au suferit profunde transformări, strâns legate de evoluția socială, economică și politică a Europei. Din pelerinaje cu trăsături medievale (Compostela) sau rurale (Lourdes), ele au ajuns în scurt timp să se adapteze modernității și să răspundă nevoilor religioase

și *turistice* ale unei populații urbane emergente (inclusiv muncitori industriali), încurajate de dezvoltarea infrastructurii de transport (trenul!) și influențate de apariția unei literaturi hibride, nici religioase, nici turistice, cu accente pietiste, accesibilă ca preț și distribuție unei populații *alfabetizate* (să nu uităm de această diferență fundamentală față de Estul european).

Așa cum demonstrează cercetătorul francez F. Gugelot într-un articol dedicat pelerinajului de la Lourdes, la „internaționalizarea" acestui loc celebru de pelerinaj a contribuit și faptul că fenomenul a reușit să atragă atenția unor mari scriitori ai epocii, ca Zola și Huysmans. Dificultatea obținerii unui consens de reprezentare este vizibilă: Huysmans disprețuiește comerțul adiacent pelerinajului, dar este fascinat de credința simplă a *massei* pelerine, în timp ce Zola este îngrijorat de „pierderea rațiunii" acesteia. Diferența a condus la o continuă reinterpretare și popularizare a noțiunii de „miracol", argumentul cel mai puternic, atât religios, cât și turistic, al oricărui loc de pelerinaj (Gugelot, 2010: 217). Astăzi, imensa infrastructură de hoteluri și pensiuni este folosită atât pentru primirea grupurilor de pelerini „veritabili" (cu ghilimelele de rigoare), cât și a însoțitorilor de grup sau a vizitatorilor ocazionali, atrași de obiectivele turistice locale, gastronomia franceză și *l'art de vivre* tipice regiunii. Pentru o mai bună înțelegere a istoriei și evoluției pelerinajului de la Lourdes, aș dori să mai amintesc cititorilor interesați trei abordări diferite, dar care se completează reciproc: Ruth Harris, cu masivul studiu istoric intitulat *Lourdes. Body and Spirit in the Secular Age* (1999), Clara Gallini și a sa etnologie narativă *Il miracolo e la sua prova. Un etnologo a Lourdes* (1998) și antropologul britanic John Eade, cu *Order and Power at Lourdes: Lay Helpers and the Organization of a Pilgrimage Shrine. Contesting the Sacred* (1991), în care acesta își descrie experiența ca brancardier (*helper*).

La fel de interesant este și cazul pelerinajului de la Compostela, celebrul „El Camino" (drumul, calea), care rivaliza în Evul Mediu (în termeni de popularitate și de participare) cu pelerinajele la Ierusalim sau Roma. Începând cu secolul al XVII-lea și până în anii 1960 ai secolului trecut, acest pelerinaj înregistrează un declin lent, dar inexorabil, fiind aproape de extincție, până în momentul în care generalul Franco organizează mari serbări naționale centrate în jurul imaginii apostolului Iacob, protector al națiunii. În ultimii treizeci de ani, asistăm la o creștere spectaculoasă în popularitate, încurajată și sprijinită în mod direct, inclusiv financiar, de către Consiliul Europei și UNESCO. După cum sugerează cercetătoarea Elena Zapponi în lucrarea sa dedicată practicilor de turism și pelerinaj din Compostela contemporană, acest pelerinaj este unul paradigmatic pentru înțelegerea „crizei de articulare" între crezul individual și cel colectiv și a tendinței de individualizare religioasă (Zapponi, 2011: 12). În acest moment, el atrage mulți pelerini, între care se regăsesc pelerini religioși, spiritualități alternative și New Age, agnostici sau atei declarați care doresc să se bucure de plăcerea de a merge de-a lungul potecii atent semnalizate cu indicativul „El Camino".

Sintetizând, putem spune că Lourdes şi Compostela reprezintă două tipuri de pelerinaje, fundamentale în înţelegerea rolului turismului în religie, astăzi. Lourdes: deplasarea în sine, indiferent de mijlocul de transport, nu contează faţă de timpul petrecut în sanctuar. La Compostela, călătoria este mai importantă decât vizitarea catedralei propriuzise. Ca o mică paranteză, asupra căreia vom reveni, putem afirma că în logica „Lourdes" se înscriu pelerinajele sub forma rândului de aşteptare, în timp ce pelerinajele tip „Nicula" prezintă similitudini cu Camino. La Lourdes, un rol esenţial îl au organizarea locală (celebrii „brancardieri", *helpers*, care-i ajută pe bolnavi să se deplaseze de la gară în incinta sanctuarului), preoţii, organizatorii de pelerinaje, ghizii turistici. La Compostela, marea majoritate a pelerinilor şi turiştilor preferă să se deplaseze individual sau în grupuri mici, ce nu depăşesc cinci-şase persoane, orientaţi de propriul fler sau de ghidurile de călătorii sau altă literatură „spirituală", din care putem cita *Pelerin la Compostela* al lui Paulo Coelho (1987) sau, într-un alt registru, *Terapia* de David Lodge (1995).

Revin la întrebarea de bază: pelerinul contemporan este şi turist? Turistul aşa-zis „spiritual" poate fi considerat, la rândul său, pelerin de tip nou? Dincolo de gândirea binară pelerini *versus* turişti, chestiunea se dovedeşte a fi mult mai complexă, un amestec de religie, „spiritualitate" de consum curent, credinţe seculare şi logică pur economică. Unii specialişti din sfera francofonă sunt extrem de radicali în această privinţă, afirmând că dilema pelerinaj şi/sau turism este una artificială. Ph. Boutry crede că pelerinii au fost dintotdeauna călători, însă „un pelerin este întotdeauna un turist, dar un turist nu este mereu un pelerin". La fel ca şi turistul, pelerinajul dă naştere unei identităţi provizorii, dar pelerinajul nu neagă turismul, adică „starea de călătorie" în sine (Boutry, 2008: 119). Biserica este instituţia care „disciplinează" exuberanţa şi energia pelerinilor, ordonează spaţial locul, dându-i un anume specific. Afirmaţia lui Ph. Boutry mi se pare a fi pertinentă mai ales pentru spaţiul occidental, acolo unde s-a format o adevărată piaţă a „turismului cultural-spiritual", înţeles ca acces la istoria şi memoria religioasă naţională, prin intermediul vizitelor la marile sanctuare religioase, catedrale. Există şi un „consum" de artă sacrală în marile muzee ca Louvre, în jurul operelor cu subiecte religioase, amestec de spirit şi cultură, care dă naştere unei interacţiuni valorizante pentru turistul (non)pelerin. Turismul spiritual a devenit o sursă de identitate pentru un individ din ce în ce mai „dezorientat" şi lipsit de repere spirituale foarte clare, aflat într-o încercare ultimă de redescoperire a memoriei religioase a predecesorilor săi, dar fără asumarea gestului religios ca atare.

Atât pelerinul, cât şi turistul occidental caută atmosfera şi „autenticitatea" locului sacru pe care-l frecventează, fiind foarte atenţi la „estetica" acestuia, care trebuie să răspundă aşteptărilor cu care au plecat în călătorie (Olsen, Dalen, 2006: 3-14). Astfel, în Scoţia a fost reînvestită ecumenic o veche abaţie benedictină de secol XII (Iona Abbey), mănăstire aflată până nu demult în uitare, deschisă vizitatorilor ca simplu obiectiv turistic. Astăzi, acolo se desfăşoară „pelerinaje de regăsire a sinelui şi

a păcii interioare", combinate cu „viață monastică", schimb intelectual și spiritual – a se vedea și www.iona.org.uk.

M. Meslin și A. Dupront sunt radicali când vine vorba de negarea dimensiunii turistice a pelerinajelor. Pentru M. Meslin, pelerinajul este o experiență personală, reacție la un impuls voluntar, decisiv, care modifică întreaga existență a individului. Noțiunea de sacru, spune M. Meslin, este esențială în înțelegerea scopului pelerinajului și a comportamentului omului-pelerin. Acel „nicăieri" spre care el se îndreaptă este mereu un loc sacru. Iată de ce pelerinajul este diferit de turism, chiar dacă amândouă deplasează o mulțime de oameni (Meslin, 2008: 14). Dupront acceptă ideea că pelerinajul și turismul se pot „hrăni" din aceleași surse sacre, dar maniera de a „trăi" acest sacru este radical diferită: „În turism, avem multe gesturi gratuite, o stare de lenevie odihnitoare; nu este deloc cazul în pelerinaj, care, din primele clipe, este tensiune, dorință de a obține sacrul. Turismul este un act de promoție socială, necesitate de echilibru psihic și social, dar hărțuit de derive comerciale și morale" (Dupront, 1967: 104).

Pe măsură ce ne apropiem de sfera anglo-saxonă, distincția pelerin-turist scade în intensitate. Pelerinajul este perceput ca o formă tipică de turism, deoarece prezintă aceleași caracteristici în ceea ce privește transporturile, serviciile de infrastructură (Olsen, Dalen, 2006: 7), specificul pelerinajelor (*the devotional aspect*) fiind perceput doar ca un mic detaliu. În marea „Enciclopedie a pelerinajelor", punctele comune dintre cele două categorii sunt mai nuanțate. Atât turismul, cât și pelerinajul reprezintă o ruptură în viața cotidiană, în rutina muncii de zi cu zi. Nu poți fi pe deplin nici turist, nici pelerin cu „normă întreagă", aș adăuga eu. Nici chiar cei mai „convinși" pelerini nu pot să nu cadă pradă tentației de a admira peisajul, priveliștile din jurul locurilor sacre, arhitectura etc. Invers, aspectele cele mai importante ale turismului sunt pregătirea călătoriei, sosirea acasă, dar și pericolele călătoriei (deplasării) în sine, pe care modernitatea ambiantă nu a reușit să le elimine în întregime. Mai este remarcată tendința operatorilor de turism comercial de a include obiective religioase în programul lor, după cum organizatorii de pelerinaje propun atracții laice (Davidson, 2002: 641-642). Dificultatea de a distinge între „pelerini" și „turiști" se vede în cele din urmă și în statisticile oficiale, unde există tendința de a combina pelerinajele cu turismul religios. În România, datele Institutului Național de Statistică arată faptul că în anul 2012 au avut loc „279.434 de călătorii turistice interne având ca motivație pelerinaje religioase", cu 63,7% mai multe decât în 2010. 85,4% dintre cei chestionați au declarat că au avut una-trei nopți de cazare, 13,1% patru-șapte nopți, iar 1,5% mai mult de opt nopți de cazare în cursul călătoriei. Particularitatea mediului românesc este reflectată și în faptul că 75,3% dintre pelerinii-turiști sau turiștii-pelerini declară că și-au pregătit și și-au organizat singuri călătoria, iar 24,7% au făcut apel la „agenții de turism, asociații culturale sau religioase" (*Anuarul statistic 2012*, Institutul Național de Statistică, www.insse.ro).

Biserica Ortodoxă Română și poziția sa față de „pelerinajul-turism”

Poziția de ansamblu a Bisericii Ortodoxe Române este mai degrabă critică față de pelerinajul „turistic”. Nu am găsit, până în acest moment, un punct de vedere „oficial” cu privire la acest aspect, așa că voi fi nevoit să realizez un soi de zigzag printre diversele argumente, articole și diferite experiențe de teren pentru a susține afirmația de mai sus. Voi începe cu un punct de vedere critic al preotului Constantin Necula, profesor la Academia de Teologie din Sibiu, personaj mediatic cunoscut pentru libertatea sa de expresie în interiorul Bisericii. Într-un număr tematic, dedicat pelerinajului în arcul carpatic, al *RES*, preotul Constantin Necula deplânge sentimentul „falsei siguranțe duhovnicești”, cum este cazul prea deselor „pelerinaje la moaște, fără a cunoaște rostul lor în închinare, este cazul alergării la diferiți duhovnici asupra cărora nu ai lămuriri duhovnicești, ci numai zvonuri de îmbărbătare. Falsificarea pelerinajului naște falși pelerini care aleargă prin spațiile sfințeniei, dar care nu reușesc să decanteze nicio virtute, nu reușesc să discearnă nicio calitate, să rețină nicio frântură de învățătură. Dar care se întorc acasă convinși de utilitatea gestului, aureolați de false structurări ale respectului sociopastoral pentru ei. Ultima vreme a ridicat tot soiul de alternative false la pelerinajul veritabil. Biserica va trebui să propună cât mai grabnic un cadru de teologie a pelerinajului înainte ca, sătui de umblat, oamenii să creadă că au îndeplinit drumul spre cer” (Necula, 2009: 25). Dincolo de volutele bizantine ale exprimării, este perceptibilă nemulțumirea preotului angajat în societate față de pelerinajele realizate din curiozitate și false considerații spirituale, ce pot fi asimilate mai degrabă unui „turism duhovnicesc”, fără echivalent însă în lumea occidentală. O critică mult mai radicală a turistului deghizat în „pelerin” se poate regăsi, de pildă, și în relatările de pelerinaj ale părintelui Ioanichie Bălan la Muntele Athos (Bălan, 2010).

Acest ultim aspect, legat de o adevărată mutație semantică suferită de conceptul de „pelerinaj”, este sesizat și „denunțat” prompt de către Dan Ciachir. Da, și pentru ortodoxie, pelerinajele presupun o distanță mare de străbătut și surmontarea unor obstacole inerente (Ierusalim, Athos, Grecia etc.), lucru mai puțin dificil decât în trecut datorită dezvoltării transporturilor și infrastructurii. Călătoria, transportul la distanță trebuie totuși să existe. Mi s-a părut că simt printre rânduri iritarea autorului față de generalizarea utilizării noțiunii de „pelerinaj” acolo unde nu este vorba, de fapt, decât de participarea la o sărbătoare religioasă sau la o banală deplasare turistică (Ciachir, 2013: 146). De multe ori, nu ne mai dăm seama de sensurile vechi ale unui concept decât dacă îl readucem în contextele inițiale ale întrebuințării sale, uzul actual fiind marcat de stări conflictuale, interese, prejudecăți și stereotipuri de orice fel (Koselleck, 2009: 52).

Filmul documentar *Israel, pământ al mântuirii*, produs de televiziunea Patriarhiei Române, Trinitas TV, arată opinia oficială a Bisericii asupra pelerinajului. Filmul este gândit ca un produs media util din mai multe puncte de vedere: catehează, pregătirea călătoriei spre Țara Sfântă, dar și ca suvenir de pelerinaj. Chiar de la început, vocea gravă a comentatorului remarcă faptul că „pelerinul care explorează pământul Țării Sfinte *nu mai are identitate profesională* (*s.m.*) și nu se confundă cu vânătorul de suveniruri. Vizita în Israel este o experiență a regăsirii de sine". Pe măsură ce filmul urmărește periplul unui grup de pelerini români, aflăm într-un limbaj pe jumătate religios, pe jumătate turistic că „la Așezământul românesc de la Ierihon pelerinii fac o pauză mai lungă și sunt găzduiți într-un dormitor și loc de refacere". Odată ajunși pe Drumul Crucii, „evlavia pelerinilor contribuie la construcția tensiunii specifice a locului, pelerinii caută fixarea geografiei spirituale a locurilor". Este recunoscută dimensiunea integratoare a pelerinajului: după ce sunt prezentate mai multe imagini cu preoți și credincioși în locuri și ipostaze-cheie, cum ar fi botezul turistico-religios în apele Iordanului, vocea din off ne spune că „pelerinii români, odată ajunși în Israel, nu cer doar sfatul preoților slujitori români, ci a preoților din toate punctele globului".

În seara de 8 noiembrie 2010, am fost invitat în cadrul emisiunii *Biserica azi* a aceluiași post de televiziune, moderată de preotul Nicolae Dima. Tema emisiunii a fost „Căutările pelerinului", iar pe platou a mai fost prezent și părintele protopop Pompiliu Dinu, cu mare experiență în cadrul centrului de pelerinaje al Patriarhiei. Intervențiile sale mi s-au părut a fi extrem de ilustrative pentru modul în care percepe Biserica diferența subtilă dintre pelerinaje și turism; așa că voi reproduce o parte dintre acestea, reținute de mine *sur le vif*, în studioul de televiziune, transformat pentru 60 de minute în teren de cercetare ad-hoc. Întrebat de moderator de ce aleg oamenii să meargă în pelerinaje, Părintele Dinu a răspuns că „au o dorință puternică de a cunoaște alte locuri, sunt curioși, pur și simplu. Iar pelerinajele au o puternică dimensiune socială, îi unesc pe oameni". Cum ar arăta un „pelerinaj reușit" în viziunea Părintelui Dinu? Pelerinajul în care „dimensiunea spirituală să fie bine cumpănită de cea strict turistică". Părintele Dinu a mai făcut referință și la rolul de ghid spiritual și turistic al preotului, care „trebuie să se dăruiască trup și suflet pelerinilor". De mai multe ori a apărut distincția netă între „pelerinajele interne" și „pelerinajele externe", ca și cum acestea din urmă ar fi prezentat mai multă noblețe și prestanță; brusc, mi-au revenit în minte amintirile deceniului 1980 din perioada ultimă a comunismului românesc. Atunci turismul „extern" era cel mai prețuit și, de ce nu, invidiat, dezirabil din punct de vedere social.

Sărbătorirea „Zilei Mondiale a Turismului" (27 septembrie) constituie un bun prilej pentru cotidianul *Lumina* de a reaminti cititorilor săi diferențele dintre turist și pelerin. „Turistul nu este interesat de spiritual decât tangențial, pe când pelerinului nu-i este destul să-și bucure doar mintea și privirea, ci dorește cu precădere să-și hrănească sufletul." La

finalul articolului, autorul dorește metamorfoza turistului cu înclinații religioase, evocând întâlnirea de la Emaus: „Ce bine ar fi ca această metamorfoză să se petreacă cât mai des! Sfintele noastre biserici, catedrale și mănăstiri să adăpostească între zidurile lor din ce în ce mai mulți oaspeți ajunși acolo ca turiști, dar întorși la casele lor ca pelerini" (Daniliuc, 2013).

Dincolo de aceste luări de poziție mai mult sau mai puțin explicite față de pelerinajul lipsit de dimensiune religioasă și perceput deci ca o formă particulară de turism „spiritual", referințele turistice nu lipsesc în cadrul programelor propuse de „Basilica Travel", agenția de pelerinaj a Patriarhiei, membră a Asociației Naționale a Agenților de Turism (ANAT). Pe site-ul oficial al agenției, www.basilicatravel.ro, accesat în luna octombrie 2013, sunt afișate bannere redactate în stilul specific oricărei agenții de turism laic, cum ar fi, de pildă: „Preț Promo! Nou! Țara Sfântă pentru toți!"; pelerinajele sunt împărțite în două categorii: „externe" și „interne". Pentru acestea din urmă, destinațiile strict spirituale sunt combinate cu atracții turistice clasice (vizite la muzee, tur de oraș, monumente ale naturii, monumente istorice). Interesant și semnificativ pentru acest mix de spiritualitate și turism: în caseta „servicii incluse", după condițiile de transport, cazare și masă, figurează mențiunea „însoțitor preot sau teolog".

Analizând disputele în cheie teologică cu privire la diferențele și asemănările dintre pelerinaje și „turismul spiritual", m-am întrebat adeseori dacă aversiunea Bisericii pentru acest tip de turism (de care ea a luat act, dar pe care nu-l poate controla) nu poate fi explicată și prin bătălia pe resursele logistice, adesea limitate, ale celor mai cunoscute centre de pelerinaj. În spațiul geografic și spiritual occidental, J.-R. Bertrand constată dificultățile întâmpinate de Biserica Catolică atunci când vine vorba de „administrarea caritații" (milosteniei) în cazul pelerinajului de la Compostela. „El Camino" a devenit pelerinaj și o destinație la modă, cu un flux de pelerini din ce în ce mai impresionant, ceea ce constituie o adevărată bătaie de cap pentru Biserică, ce este obligată să se poarte în mod echitabil atât cu pelerinul, cât și cu turistul, pe niște resurse limitate numeric (ca locuri și spații de cazare) și financiar. Este oare această remarcă aplicabilă și în cazul românesc? Recunosc, întrebarea are o doză mare de ambiguitate, dar ea explică în parte situațiile întâlnite pe teren (Bertrand, 2004: 80).

Orientarea în cadrul pelerinajelor. Locul și rolul ghidului religios

În luna aprilie 2012, Universitatea din Nicosia, în colaborare cu prestigioasa EMAT (Euro Mediterranean Academy of Tourism), a organizat conferința cu titlul „Religious Travel and Tourism in a Globalising World". Antropologul Simon Coleman a susținut o conferință inaugurală,

intitulată „Guiding as Gaping" (o construcție greu de tradus în limba română: ghidajul, orientarea spre uimire, dar cu o notă de avertizare față de posibilele capcane), în fapt, o adevărată pledoarie pentru studiul modului în care călătorii (pelerini și turiști laolaltă) sunt atrași și ghidați în locurile sacre vizitate. Cu această ocazie, ia naștere o întreagă literatură scrisă și orală (în ultima vreme și una virtuală, pe Internet sau chiar simple SMS-uri), broșuri publicitare, reclame, ghiduri de călătorie, semnalizări în cadrul site-urilor sacre. Toate acestea, remarca S. Coleman, constituie o cheie pentru dezlegarea acestei mari dileme contemporane: în Europa, turismul religios și pelerinajele înfloresc, numărul de practicanți se mărește an de an, în timp ce numărul persoanelor implicate și declarate ca făcând parte din religii instituționalizate scade de la an la an. Este important pentru cei care studiază pelerinajele să înțeleagă cu adevărat ceea ce un pelerin și-ar dori să *vadă*, odată ajuns la destinație, dincolo de actul religios în sine. Pentru pelerinajele ghidate trebuie să observăm cu atenție și empatie modul în care ghidul de voiaj (sau cel „spiritual", după caz!) descrie geografia locului de pelerinaj, ierarhizarea obiectivelor. Ghidul este acela însărcinat să dezvolte, să reconcilieze și să integreze conflictele care apar pe teren sau unele probleme etice – cum procedezi cu cei de altă religie ajunși într-un sit religios radical diferit?

Autori clasici care au studiat pelerinajele au luat în considerare rolul ghidajului (orientării) în pelerinaj. Turner asimilează unele practici ale pelerinajului religios cu un ritual de inițiere, de unde și necesitatea de a beneficia de un ghidaj eficient pentru a trece cu bine de „încercările" acestuia. Iată de ce, remarcă Turner, mulți dintre liderii grupurilor de pelerini sunt ei înșiși pelerini cu o bogată experiență, buni cunoscători ai mecanismelor interne de funcționare (Turner, 1978: 12). „Pelerinii vorbesc de organizatorii de pelerinaje cu încredere și respect, la Međugorje" (Claverie, 2003: 349). O observație pe care o pot confirma în mod direct, după experiențele de teren avute în pelerinajele cu microbuzul; jocul câștigării „încrederii" participanților la un pelerinaj se dovedește esențial în fazele de început ale acestuia, strategiile utilizate de către organizatori fiind uneori de o extremă subtilitate și prezentând numeroase similitudini cu cele ale operatorilor din turismul laic – distribuție de băuturi calde gratuite, pliante, icoane, cărticele de rugăciuni, hărți etc. Într-o dispută amplu mediatizată (noiembrie 2012), reprezentanții mai multor mari agenții de turism au reproșat Patriarhiei Române faptul că mai mulți preoți organizează excursii cu titlu individual în Israel, faptă ilegală în opinia lor. Comunicatul oficial al Patriarhiei Române scoate în evidență ideea că diferența dintre agențiile de turism și Biserică este prezența „ghidajului spiritual", inexistent în celelalte cazuri. „Spre deosebire de excursiile organizate de agențiile de turism din România, pelerinajele organizate de Patriarhia Română au o importantă dimensiune religios-duhovnicească. De aceea, fiecare grup de pelerini este însoțit de un preot care acordă permanent asistență religioasă și răspunde la întrebările adresate de pelerinii." (Iancu, 2012)

Exact în perioada acestei dispute, am intrat în sediul uneia dintre aceste agenţii de turism, care propunea un „pelerinaj în Israel", botezat (intitulat) „Trei Mări: Marea Mediterană, Marea Galileii, Marea Moartă". La capitolul „obiective turistice prevăzute în program", figurau „Biserica Tatăl Nostru din Ierusalim, Muntele Tabor, Capernaum, Barca lui Iisus, Biserica Sf. Gheorghe-Hozeva", precum şi serviciile permanente ale unui „ghid vorbitor de limba română". După ce am citit cu atenţie oferta tipărită îngrijit pe o pagină A4, am întrebat-o pe agenta de vânzări „dacă avem cu noi preot însoţitor, aşa cum se obişnuieşte în pelerinaje". Agenta nu s-a pierdut cu firea şi mi-a răspuns zâmbitoare că „noi nu avem preot în pelerinajele noastre, dar ghizii noştri au o bună pregătire spirituală, ştiu ce trebuie făcut atunci când ajungeţi la obiectivele religioase". Iar după ce m-a măsurat din cap până în picioare pentru a-mi aprecia vârsta mai bine, a spus „noi vă propunem o călătorie şi cu o parte religioasă, şi cu una turistică. Să nu vă gândiţi că avem doar oameni în vârstă. La noi vin în general turişti de 35-45 de ani, cam aşa ca dumneavoastră". Aici trebuie deci adus în discuţie şi unul dintre aspectele cele mai delicate ale secularizării accelerate din societăţile occidentale: pierderea „memoriei" religioase, în sensul că s-a pierdut însăşi memoria unor gesturi rituale comune, a obiectelor liturgice etc. Iată de ce acestor *religious travelers* le este teamă să nu greşească prin necunoaştere, odată prezenţi în interiorul unor spaţii sacre, să nu facă gafe de comportament ireparabile. Ei preferă deci drept ghizi persoane cu o bună cunoaştere a creştinismului, care să-i ajute să relaţioneze şi să reinterpreteze în termenii sistemului lor de valori ceea ce văd în călătorie (Olsen, Dalen, 2006: 10).

Cum se fac promoţia şi vânzarea „produsului" numit pelerinaj? Din motive evidente, mă voi mărgini la spaţiul pelerinajelor ortodoxe din România, în perioada 2009-2013. Voi începe cu broşurile, foile volante şi afişele lipite pe stâlpii de iluminat public. Într-un demers etnografic, în perioada menţionată, am colecţionat circa 150 de astfel de produse. Nu există nicio standardizare în ceea ce le priveşte, dar formatul preferat este cel al unei coli standard de hârtie A4. Broşurile sunt distribuite de-a lungul rândului de aşteptare, la intrarea în mănăstiri, afişele sunt lipite fugar, cu benzi adezive, pe stâlpi sau în alte locuri vizibile. Ceea ce mi-a atras atenţia a fost tendinţa manifestată direct sau difuz a celor care au gândit şi produs aceste forme diverse de comunicare a ofertelor de a crea o identitate diferenţiată, de a se demarca faţă de concurenţa de pe „piaţa" turismului/pelerinajului. Mai jos, un inventar ad-hoc al ofertelor, ordonate pe baza unor cuvinte-cheie.

– *Experienţă şi seriozitate*: „Conducător de grup O.A. – 20 de ani de experienţă în turism" sau „Ileana – ghid spiritual, ghid specializat".
– *Îndemnuri duhovniceşti, motivaţionale*: „Omul, în pelerinaj, cu dragoste de Dumnezeu îşi găseşte drumul spre mântuire şi linişte sufletească".
– *Pr. Arsenie Boca, figură „iconică", plus îndemnuri motivaţionale*: „Iubirea lui Dumnezeu faţă de cel mai mare păcătos e mai mare decât iubirea celui mai mare sfânt faţă de Dumnezeu".

– *Promisiunea întâlnirii cu duhovnici renumiţi sau persoane publice*: „Sibiu. După slujbă, dialog cu Pr. Conferenţiar Dr. C. Necula, cunoscut prin conferinţele pe care le ţine şi cărţile publicate. Este un părinte foarte iubit de tineri".
– *Imaginarul turistic şi religios al insulelor greceşti*. Imagini de tip carte poştală, ale micilor capele plasate pe albastrul azuriu al Mediteranei, urmate de mesajul: „Circuite religios-culturale în Peloponez. În fiecare colţ al lumii există frumuseţi practic inepuizabile".
– *Memoria comunismului şi a represiunii din închisori*: „Veniţi cu noi la Aiud! Să ieşim din păcatul uitării şi să ne vedem sfinţii!" sau „Veniţi să ne închinăm şi să aducem prinos de recunoştinţă sfinţilor martiri români care s-au jertfit pentru păcatele neamului nostru atunci când *fiara roşie* (bold, în original) a încercat să sufoce credinţa noastră ortodoxă!".
– „Rugăciuni împotriva necazurilor" şi „Rugăciune făcătoare de minuni", tipărite pe verso, pe prima pagină fiind propunerile efective pentru pelerinaje.
– *Pr. Iustin Pârvu, ca simbol al opoziţiei faţă de modernitatea tehnologică*: „Apel către poporul român" sau apel-manifest „Ultimatumul ceresc!".
– *Prezentarea fluidă, condensată, a programului* fiecărei zile de pelerinaj, a Sectorului de Pelerinaje al Patriarhiei Române. La rândul său, acest „sector" este prezentat ca argument de calitate şi seriozitate de către agenţiile de turism partenere din provincie: „Toate programele noastre sunt derulate în colaborare cu Sectorul de Pelerinaje al Patriarhiei Române".
– *Pelerinaje organizate în colaborare cu primării şi autorităţi locale*: „Programul – pelerinaj în Israel – se adresează exclusiv locuitorilor Sectorului 2, Bucureşti".
– *Alegerea unor obiective religioase anterioare Marii Schisme din 1054*, localizate în Europa Occidentală: „Italia şi Franţa primelor veacuri creştine"; „Anglia Ortodoxă (*sic!*): sfinţi ai primelor veacuri creştine".
– *Icoane făcătoare de minuni, atracţia miraculosului*: „Letca Nouă – acolo unde Maica Domnului plânge cu mir".
– *Antistres*: „O ocazie de a respira aer curat şi a uita pentru câteva ore de aerul îmbâcsit al Bucureştiului!".
– *Formule pioase, elaborate, de mulţumire*: „Bunul Dumnezeu să vă răsplătească osteneala! Vă aşteptăm să călătorim şi să ne rugăm împreună".
– *Gastronomie*: „Se oferă prânz călugăresc!".
– *Sanctificări ad-hoc*: „Vizită la Bucureşti, cimitirul Giuleşti. Moaştele Sfântului Ilie Lăcătuşu".
– *Etnogeneză*: „Vizită la Mănăstirea Sf. Apostol Andrei = Bethleemul României, poarta de intrare a creştinismului în ţara noastră".

O altă formă de promovare o constituie „publicitatea" şi anunţarea pelerinajelor (sau, mai bine spus, *intenţia* de plecare) prin SMS. De regulă, organizatorii de pelerinaje alcătuiesc o bază de date ad-hoc,

cuprinzând numerele de telefon mobil (uneori şi adresele de e-mail) ale participanţilor, pe care o folosesc apoi pentru o publicitate eficientă, efectuată cu costuri minime. Mai jos, o selecţie de astfel de mesaje, primite din partea mai multor organizatori individuali de pelerinaje. Am ales să reproduc textul original al acestora, fără nicio corectare tacită a greşelilor evidente. Mesajele au fost recepţionate în perioada octombrie 2010 – august 2013. Numele organizatorilor au fost schimbate de către mine.

SMS-uri pelerinaje

– Pelerinaj 31 august, pr. Antonie, Siliştea Gumeşti, sfaturi duhovniceşti individ, biserica Drăgănescu pr. Arsenie Boca şi bis. Letea Nouă, tel. Iordănescu.
– Pelerinaj 1 iunie, dezlegări şi sfaturi cu pr. Pantelimon, ucenicul pr. Arsenie Boca, man. ghighiu, turnu, pissiota si tiganesti. Inscrieri pana pe 27 mai. Cost 80 lei. Doamne ajută!
– Hristos a înviat! 2 pelerinaje noi: 25 şi 26 mai man. Cotmeana – pr. Ioasaf. Cost 140 lei. 2) Sf Ioan rusu – 27 mai hram cost 80 lei. Înscrieri până în 20 mai. Maria.
– Am un alt autocar mai mare şi mai am 10 locuri pt. prislop. Daca mai cunoasteti persoane doritoare sunati ma repede Doamne Ajuta. O.
– Pelerinaj! 19-21 april! Man. Neamtului, bistrita, agapia, varatec, horaita, petru-voda. intrare la Pr. Iustin parvu, durau (cazare si o masa). Boroaia la moastele pr. Ilarion argatu, man. Sihla, Sihastria si Secu. Inscrieri pana In 10 aprilie cost: 350 lei. Maria Doamne ajuta!
– Va invitam cu drag in pelerinaj pe 13-14 iulie la M-rea Sambata de Sus, dus pe Transfagarasan. Intors pe Valea Prahovei. Cornelia.
– 2 pelerinaje! 6 aprilie, pr. Antonie Siliştea gumesti, dezlegari si sfaturi duhovnicesti individuale, biserica Draganescu pr. Arsenie boca si bis. Letca Noua, asezamantul de copii. Cost 100 lei, inscrieri pana in 2 aprilie. 13 aprilie: Sf. Parascheva – jud. iasi. Pr. Calistrat si mân. Trei ierahi. Cost 150 lei. Inscrieri pâna in 7 aprilie. Maria. Maica Domnului cu noi toţi!
– La multi ani! Pelerinaj 12 ianuarie, participare la dezlegari si Sfaturi cu pr. Pantelimon, ucenicul pr. Arsenie boca, man. Ghighiu, turnu, maneciu si tiganesti. Inscrieri pana in 9 ian. Cost 100 lei. Maria. Doamne ajuta!
– Sambata 24 noiembr pelerinaj la man si pestera Sfantului Andrei in Dobrogea. Man. Adam clisi – Sf. Filip si man Dervent – crucile tamaduitoare. Cost 120 lei. Inscrieri pana 20. Maria.
– pelerinaj Tismana – PRISLOP – Lainici. Plecam vineri seara pe 21 sept. Am pregatit si un mic moment folcloric. Vasile (adresă de Internet).
– pelerinaj BUCOVINA de ziua Sf. ioan cel nou de la Suceava. De Pogorarea Sf. Duh vom fi la PUTNA. 290 lei. Vasile (adresă de Internet).

– Traseu si peisaje. Excursie la Salina de la Slanic prahova si mrile ghighiu si tiganesti. Sambata 7 aprilie. 50 lei – autocar, 60 lei – microbuz. Vasile. Detalii pe (adresă Internet).
– Excursie la salina de la slanic prahova si intr-o localitate plina de istorie și verdeata, comuna Brebu, Sambata 19 mai. 70 lei. Vasile (adresă de Internet).

Se remarcă alegerea unor locuri cunoscute de pelerinaj, preferința pentru duhovnici foarte cunoscuți, atracția pentru locurile „terapeutice" (Dervent), dar și intruziunea formulărilor turistice. O altă formă de promovare a pelerinajelor este mediul virtual. Toate serviciile și birourile de pelerinaj ale Patriarhiei Române sau ale mitropoliilor din țară sunt prezente și pe Internet, fără a mai vorbi de ofertele agențiilor de turism consacrate din domeniu. Oferte de pelerinaje mai pot fi găzduite și pe bloguri specializate (dedicate) sau pe diferite „portaluri" ortodoxe. Marea majoritate a acestora se aseamănă ca formă și conținut cu cele tipărite (când nu este vorba de-a dreptul de varianta PDF a acestora!), dar ceea ce le diferențiază sunt fotografiile ce pot fi accesate online și comentariile (testimonialele) utilizatorilor. Forme insolite, aș spune, de promovare nu atât a pelerinajelor, cât a *ideii de pelerinaj*, ilustrative pentru evoluția conceptului în sine, de „pelerinaj de consum curent", pot fi găsite în cele mai neașteptate locuri. Pliantul publicitar gratuit al lanțului alimentar „Kaufland", distribuit în București în luna ianuarie 2011, vorbește de „pelerinajul anual a sute de credincioși" către Mănăstirea Cetățuia, în care „nu poți fi altfel decât înmărmurit de admirație. Mănăstirea este o adevărată oază de liniște. De fapt, unul dintre punctele de atracție ale mănăstirii ține de faptul că este izolată de oraș". O firmă de asigurări propune „un pelerinaj gratuit" în Bulgaria și Ruse. „Ai citit bine, spune textul anunțului, ai șansa de a vedea Mănăstirea de Piatră de la Basarabovo și de a-ți face cumpărăturile în mallurile din orașul Ruse." Afișul era lipit cu scotch pe unul dintre stâlpii de iluminat public din zona magazinului Bucur Obor, unul dintre cele mai frecventate locuri din Capitală, l-am arhivat în data de 21 iulie 2011. Revista de amenajări interioare *Casa de vacanță* (tipărită pe hârtie lucioasă, design foarte îngrijit, genul de revistă din holurile de așteptare ale saloanelor de coafură sau ale cabinetelor dentare cu pretenții) conține, într-un număr special de Paști, un articol tematic, și anume „Pelerinaj la mănăstirile nemțene", exemplul tipic de „turism spiritual" în varianta românească. Pentru exemplificare, primul paragraf: „Coșul de nuiele în care am așezat ouăle înroșite, acoperite cu un ștergar brodat și apretat de bunica, este pregătit. Cozonacul pufos, plin de nucă și stafide, stă alături. Așa ne pregătim noi în fiecare an pentru slujba de Înviere. Sărbătorile din sat, spun bătrânii, înseamnă renunțare și rugăciune. La fel ca și în alți ani, și acum am ales să mergem la mănăstiri pentru a urma datinile. Acolo, stând de vorbă cu oamenii, mă încarc cu bogăția sufletească a țăranului simplu" (Sîrghi, 2011: 28). Revista *Tarom Insight*, disponibilă la bordul curselor de linie ale companiei aviatice TAROM, propune ca

destinație turistică de primăvară, „în prag de Paște", orașul Salonic, „aflat în apropiere de Muntele Athos, Grădina Maicii Domnului". După ce sunt prezentate principalele atracții turistico-religioase ale Salonicului, urmează un paragraf-avertisment dedicat potențialului călător la Athos, mai degrabă neobișnuit pentru acest tip de publicație: „Am scris o călătorie și nu o vizită, deoarece pe Athos nu se face turism, ci se fac pelerinaje. Cei care nu sunt foarte credincioși sau nu vor să intre în contact cu spațiul monahal pur nici nu trebuie să meargă acolo" (Cojocaru, 2012: 57-63).

Am citat mai sus doar o parte din documentele stocate în arhiva personală, articole despre pelerinajul religios utilizat în scopuri turistice sau comerciale. Dincolo de interpretarea în cheie economică, cred că avem de a face și cu „forme de reconciliere" a dorinței omului modern de a călători cu căutarea unor destinații cu încărcătură sacrală, amestec de turism și religie, departe de cadrele instituționalizate cu care eram obișnuiți până acum. Rămâne însă de văzut ce impact vor avea în viitor astfel de tentative „informale" de promovare a pelerinajelor, bazate pe emoție, descriere a extraordinarului aspect fizic și spiritual al locurilor.

Totuși, de ce se dezvoltă „pelerinajul-turism"?

În primul rând, este vorba de influența avansului tehnologic, democratizarea transportului și perfecționarea mijloacelor de comunicare. După cum remarca A. Dupront încă din anul 1967, în perioada celor „30 de ani glorioși" de maximă dezvoltare și bunăstare europeană, pelerinajul a fost unul dintre primele fenomene sociale care au profitat din plin de posibilitățile oferite de Revoluția Industrială, de regândirea spațiului și reducerea timpului de transport, totul datorat dezvoltării mijloacelor de comunicație, în special calea ferată (Dupront, 1967: 97). Să nu uităm că, într-una dintre celebrele pricesne cântate la Mănăstirea Nicula, se amintește faptul că „poporul credincios" se deplasează la pelerinaj „și cu trenul, și pe jos", memoria populară înregistrând deci și în cazul românesc rolul acestui mijloc de transport în dezvoltarea pelerinajului. Antropologul britanic John Eade leagă și el expansiunea pelerinajelor de avansul tehnologic: „Pelerinajele de după cel de-al Doilea Război Mondial sunt strict legate de expansiunea turismului, de lărgirea posibilităților de transport, începând cu avioanele de mare capacitate, flota din ce în ce mai mare de autobuze și autoturisme de închiriat și de cohorta din ce în ce mai largă de pensionari în plină formă. De aceste schimbări au beneficiat atât centrele naționale de pelerinaj, cât și cele internaționale" (Eade, 2013: 25). Să fim realiști: pentru oricine contemplă mulțimea de autocare, microbuze și autoturisme parcate în preajma unor mari locuri de pelerinaj din România, cum ar fi Prislop sau Nicula, este evident că aceste pelerinaje nu ar fi avut succesul actual dacă mijloacele acestea de transport nu ar fi devenit mai accesibile ca

preț în ultimii 20 de ani. Favorizând mobilitatea și amestecul populației urbane și rurale, transportul rutier dă naștere unor noi forme de sociabilitate pelerină, practici și comportamente în pelerinaj. Și constrângeri nebănuite, de asemenea! Turismul fiind asociat cu mobilitatea, este de presupus că în viitor partea „turistică" a călătoriei își va disputa întâietatea cu cea spirituală. Poate nu întâmplător, autocarele afișează pe parbrizul imens icoane sau afișe cu chipul lui Arsenie Boca, tentativă ultimă, disperată aproape, de respiritualizare și reinventare sacrală a călătoriei.

Strâns legată de avansul tehnologic este și migrația globală. Un cercetător francez îmi povestea, în pauza de cafea a unui colocviu internațional, mirarea sa și a colegilor săi în fața fluxului neîntrerupt de pelerini de la Bari, în Italia, acolo unde se află relicvele Sfântului Ierarh Nicolae. Pelerini de origine ortodoxă, români, bulgari, ucraineni, moldoveni (toată mâna de lucru ieftină a Occidentului), reinventează și repun pe hartă acest loc de pelerinaj (Juillard, 2012: 114). După cum în marea Catedrală din Chartres, bijuterie a creștinătății, am putut vedea cu propriii mei ochi „pelerini" ruși și ucraineni (de fapt, muncitori imigranți trăind la Paris) rugându-se la celebra relicvă *le Voile de la Vierge* (Acoperământul Maicii Domnului) adusă aici în anul 876. Potrivit tradiției, este vorba de o piesă de îmbrăcăminte purtată de Fecioara Maria în momentul Bunei Vestiri (25 martie).

După cum am menționat în mai multe reprize, am întâlnit în pelerinaje zeci de cupluri mixte sau imigranți români din Europa Occidentală, dar și din Canada și Statele Unite. Acești pelerini-imigranți și-au planificat datele călătoriei lor „anuale" în țara de origine, România, în așa fel încât ele să coincidă cu cele ale pelerinajului. Într-un alt context geografic și ritual, etnologul clujean Bogdan Neagota relata o discuție cu un bărbat implicat în „Jocul cerbului", un dans ritual practicat în Transilvania. Bărbatul, în vârstă de 40 de ani, muncitor în construcții imigrat în Italia, i-a declarat etnologului următoarele: „Eu, dacă nu pun masca pe față o dată pe an, nu pot să trăiesc *acolo* printre străini" (Neagota, 2011). Este evident că, în ambele cazuri, ritualul servește ca resursă identitară. Practica aceasta este una aproape universală. La Međugorje, o categorie aparte de pelerini este constituită din membrii importantei diaspore croate emigrate în Germania, Austria și Elveția, care se întorc în fiecare vară acasă. Mulți dintre ei califică această vizită turistică drept pelerinaj de regenerare spirituală (Claverie, 2003). Migrația globală nu (mai) reprezintă doar un proces economic, ea implică transformări culturale și sociale în care religia continuă să joace un rol-cheie. Locurile de pelerinaj, unele reinventate sau renăscute din propria „cenușă" a uitării și secularizării, devin platforme de negociere culturală și identitară, reflectând tensiunile și acomodările progresive asociate diversității culturale actuale a Europei (Eade, 2013: 30).

De ce au succes formele acestea „hibride" de pelerinaj? Pentru că, pur și simplu, oamenii se simt bine împreună, călătoria devenind o critică implicită a vieții moderne, a „stilului" de viață modern (Amirou,

1995: 245). România se apropie cu paşi repezi de formele de sociabilitate occidentale, generate de evoluţia sa socioeconomică din ultima perioadă. Indivizii se simt din ce în ce mai singuri, relaţiile dintre oameni sunt percepute ca reci şi impersonale, diferenţa dintre săraci şi bogaţi se adânceşte şi la nivelul percepţiei mentale individuale. Iată de ce, mai ales la indivizii care au trăit o mare parte a vieţii lor în regimul Ceauşescu, asistăm la o contestare puternică a societăţii în ansamblul ei şi la o revalorizare puternică, nostalgică chiar, a diferitelor forme ale „communitas-ului" egalitaro-comunist de altădată. Iar pelerinajul, călătoria în grup, le prilejuieşte acestor persoane momente de socializare puternică, relaţiile dintre ei nu sunt impuse de cineva, ci sunt uniţi de ideea transcendentă de miracol, rugăciune, iertare etc.

Faptul în sine nu este nou. Georges Duby vorbeşte despre *les joies d'un voyage en bande* („bucuria călătoriei în grup"), asociate marilor alaiuri pelerine ale Evului Mediu ce se deplasau pe drumurile pline de neprevăzut ale Europei. Erau veseli, chiar nepăsători, chiar dacă ştiau că semnificaţia profundă, ultimă, a gestului de a fi pelerin nu este decât o „pregătire pentru moarte prin promisiunea mântuirii" (Duby, 1975: 157), de unde necesitatea mereu reînnoită a „pelerinajelor terapeutice", terapii colective pentru Răul produs de istorie sau destin (Dupront, 1967: 110). Pierre Maraval surprinde şi el acest dublu joc (laic şi religios) al bucuriei şi bunei dispoziţii asociate dintotdeauna pelerinajului, primită cu reticenţă de predicatorii itineranţi, care lansau mereu pelerinilor „apeluri la vigilenţă" (Maraval, 1985: 241). Revenind la perioada contemporană, putem spune că în „haosul de reprezentare" lăsat de prăbuşirea comunismului în 1989, asistăm la o reîntoarcere în forţă a „religiosului", sub diferite forme, nu neapărat a „credinţei". Turismul-pelerinaj, pelerinajul-turism reprezintă deci un răspuns, încă ezitant şi pe undeva neaşteptat, al memoriei naţionale. O parte din populaţia României încearcă să-şi acomodeze astfel memoria individuală şi colectivă cu realităţile prezentului. Plus o modalitate simplă şi eficace de a-şi ameliora, în cele din urmă, calitatea vieţii, într-o societate care pare să fie din ce în ce mai capabilă să producă abundenţă, dar incapabilă să aducă fericire şi tihnă spirituală (Zamfir, 1991: 21).

Un alt factor util în studiul şi înţelegerea transformărilor pelerinajului sunt tendinţele bio-eco, stilul de viaţă sănătos, idealizarea ruralului etc. Chiar dacă sunt încă minoritare în spaţiul românesc, consecinţă a decalajului de dezvoltare economică, astfel de pelerinaje sunt în continuă dezvoltare în Occident. Mărturie stau şi sumedenia de articole academice dedicate „turismului rural ca experienţă sirituală", ecoturismului, căutării „autenticului" cu orice preţ în călătoria turistică, iar acest „autentic" se poate refugia mai ales în mănăstiri sau locuri de pelerinaj. O nouă paradigmă a studiului pelerinajelor deci, care îşi va arăta fără îndoială efectele peste puţină vremne.

Un ultim aspect pe care aş dori să-l mai aduc în discuţie este încurajarea pelerinajelor şi turismului religios de către stat şi diverse organisme oficiale. După cum am văzut, Comisia Europeană, guvernul spaniol,

Vaticanul încurajează dezvoltarea traseelor de pelerinaj, inclusiv prin subvenţionarea unor agenţii specializate în turism religios (Davison, 2002: 642). Tentative de acest gen au fost făcute şi în România, mai ales după intrarea ţării în Uniunea Europeană şi deblocarea unor consistente fonduri de dezvoltare. Putem cita în acest sens programul „Pelerin în Bucovina", al Consiliului Judeţean Suceava, cu ajutorul programului Regio al Uniunii Europene (www.pelerinajulbucovina.cjsuceava.ro), sau tentativele de integrare a pelerinajului catolic de la Şumuleu Ciuc în circuitele mariale europene (www.mariaut.hu), program al Ministerului Dezvoltării şi Turismului în colaborare cu parteneri din Austria, Ungaria şi Slovacia. Se doreşte obţinerea certificatului de „European Cultural Route" şi racordarea pelerinajelor transvilvănene la cele din arcul Polonia-Austria-Ungaria-Bosnia. La un alt nivel şi la altă scară geografică, s-a încercat în anii 2010 şi 2011 dezvoltarea unor „trasee ecumenice" în jurul Bucureştiului, un parteneriat între Ministerul Dezvoltării Regionale şi Turismului şi Regia Autonomă de Transport Bucureşti (RATB), care să cuprindă mai multe mănăstiri renumite din jurul Bucureştiului (Cernica, Balamuci, Pasărea etc.) şi atracţii turistice (Parcul Comana, comuna Călugăreni). Îmi este imposibil să evaluez cantitativ impactul unor astfel de programe; cert este însă că nici pe teren, nici în interviurile pe care le-am realizat, nu am întâlnit referinţe la aceste programe.

Rămâne însă deschisă întrebarea ce se va întâmpla în viitor cu pelerinajele, cu *locul* de pelerinaj în sine, atunci când autorităţile se decid să-l promoveze ca vehicul al dezvoltării locale. Fără îndoială, acest lucru va duce la o alterare accentuată a viziunii oamenilor asupra ideii de privaţiune, lipsă, suferinţă în condiţii de pelerinaj. „Pelerinul este lent, turistul religios grăbit, făcând aritmetica obiectivelor vizitate." (Lochtefeld, 2010: 223). „Mondializarea" şi uniformizarea ofertelor, invazia limbajului publicitar vor duce cu siguranţă la creşterea numărului de turişti „spirituali", dar şi la pierderea şi degradarea continuă a pelerinajului şi a ideii în sine de pelerinaj religios.

Economia pelerinajului și a mănăstirii

Orice pelerin cu experienţă poate confirma cu siguranţă faptul că un pelerinaj are două „inimi": una dintre ele bate în ritualul propriu-zis, având în centru închinarea la raclă, iar alta este activă în spaţiul de comerţ (uneori și de distracţie) de la marginea perimetrului unde se derulează ritualul. Sunt multe lucruri de spus despre „economia pelerinajului", produsele comercializate, proveniența lor, vânzătorii de obiecte religioase, modul de expunere a produsului, „modele" și tendinţele de moment etc. Problematica este mult prea complexă și ar merita, fără nicio umbră de îndoială, un studiu aparte, interdisciplinar. Aș dori să mă opresc asupra unor aspecte esenţiale, pe care le-am perceput și analizat prin observaţie directă pe teren, dublate apoi de lecturile conexe pe care le-am avut referitoare la pelerinaje din alte spaţii spirituale și geografice. Accentul va fi pus pe „produsele și economia de mănăstire", un studiu de caz exemplar pentru a înţelege relaţia dintre „mănăstire" și societate, modul în care mediul monastic s-a adaptat provocărilor modernităţii.

Chiar de la început, trebuie subliniată *precaritatea* acestui tip de comerţ legat de pelerinaje. În general este vorba de tarabe improvizate din câteva scaune și mese, foi de cort, sfoară, folie de plastic etc. Multe dintre obiectele de aici se regăsesc și în alte părţi, în magazinele „oficiale" ale Bisericii sau la pangarele mănăstirilor. Dar clienţii (pelerinii) cumpără cu mare plăcere de la aceste târguri improvizate, pentru că obiectele de aici sunt învestite cu mai multe atribute – religioase, protectoare, memoriale, un aspect asupra căruia vom reveni imediat. Tocmai această precaritate și aerul permanent de improvizaţie adaugă valoare experienţei umane din pelerinaj, dincolo de aspectele pur economice sau comerciale, inerente oricărei tranzacţii de acest tip (Sanchis, 1997: 219). Un al doilea aspect al „economiei pelerinajului" este legat de caracterul său sezonier. Într-o lucrare extrem de elaborată dedicată pelerinajelor hinduse, James G. Lochtefeld remarcă existența și emergența unei „economii sezoniere" asociată marilor locuri de pelerinaj hinduse (mai exact *Hardwar*, cazul analizat de el). Un comerţ legat de tradiţia pelerinajului, care depinde în întregime de traficul pelerinilor, factorii meteorologici, preţul marilor furnizori de aromate etc. (Lochtefeld, 2010: 106). Autorul mai atrage atenţia asupra unui aspect: fiecare

pelerinaj are un „good time for business", atunci când fluxul pelerinilor este maxim, fapt ce poate fi confirmat pe teren și la toate marile pelerinaje din România. În general, comerțul este foarte intens în ziua (și noaptea!) de dinaintea hramului și în timpul acestuia.

Am putut constata prin observație directă că produsele și obiectele vândute în locurile de pelerinaj încearcă să răspundă în general unor anumite impedimente practice și decorative în același timp, *ansamblul* tarabelor și punctelor de vânzare nefiind altceva decât un mare „supermarket" religios. An de an, există produse-vedetă, ce se disting prin gradul lor de noutate, dovadă a dinamismului și concurenței de pe această piață a bunurilor de „consum religios". Astfel, am repertoriat sticle de plastic pentru agheasmă sub formă de amforă (foarte practice, de altfel), icoane „trase" în rășină și bătute cu pietricele colorate, kitsch-uri sacre (icoane, mir, veșmânt sau vată) aduse de la locuri de pelerinaj renumite și în general mai greu accesibile (Ierusalim, Rusia, Ucraina), reproduceri fotografice (Părintele Arsenie Boca) sau autori de succes (Dan Puric).

Majoritatea celor care au studiat comerțul asociat pelerinajului scot în evidență faptul că obiectele cumpărate/vândute în cadrul acestuia au multiple semnificații. David Freedberg, autorul unui studiu de imagologie religioasă, atrage atenția că nu trebuie să se omită analiza „suvenirurilor pioase" cumpărate de pelerini *chiar* de la locul de pelerinaj și de nicăieri altundeva. Un exemplu ar fi „iconițele-amintire", atât de răspândite în locuințe, autoturisme, birouri etc. Pelerinii sunt foarte doritori de astfel de obiecte deoarece „ele mediază între supranatural și ei înșiși, fixând în mintea lor o adevărată colecție de experiențe. Pelerinii obișnuiesc să ia aceste imagini cumpărate direct de la locurile de pelerinaj și dintr-o nevoie de identificare cu locul de pelerinaj sau cu sfântul celebrat, pentru a păstra „flacăra" respectului și a închinării la distanță (Freedberg, 1989: 120). O funcție memorială deci, care contribuie la durata în timp a pelerinajului, menționată și de antropologul francez Elisabeth Claverie în cartea sa dedicată fenomenului Međugorje. „Suvenirurile" pe care le aduc înapoi acasă pelerinii din Bosnia-Herțegovina sunt foarte diverse, de la clasicele lumânări, medalii sau imagini miraculoase până la pietre și sol de pe colina unde se spune că a apărut Fecioara Maria. Aceste suveniruri sunt distribuite ulterior familiei, cunoscuților, prietenilor, fiind percepute ca adevărate purtătoare de loc sacru într-o lume secularizată și incredulă. „Vor avea rolul de *evocatori de memorie* a prezenței Fecioarei, fiind vorba de obiecte factuale, măsurabile, palpabile." (Claverie, 2003: 347)

Obiceiul de a lua obiecte dintr-un loc de pelerinaj (inclusiv probe materiale, cum se procedează până în prezent la Prislop sau Curtea de Argeș) este atestat în spațiul României de astăzi încă din secolul al XVI-lea. Cercetătoarea Violeta Barbu, în studiul său dedicat Contrareformei din Țările Române, face referință la pelerinii moldoveni, catolici, care treceau munții la Șumuleu Ciuc în Transilvania, culegeau plante medicinale de pe colina din spatele mănăstirii, din care făceau apoi ceai tot anul. „Aparent, spune V. Barbu, obiceiul culesului plantelor medicinale se

înscrie în seria celor menite să conserve în memoria pelerinului amintirea drumului făcut (...) pelerinajele se cultivă, se organizează, se propagă prin entuziasm contagios şi imitaţie, se menţin în timp prin repetiţie şi fidelitate." (Barbu, 2008: 517)

O altă funcţiune a obiectelor cumpărate din locurile de pelerinaj este apropiată de cea a fetişului: alungarea răului. „Suvenirurile religioase asumă puterea binefăcătoare a fetişurilor. Nu se vinde marfă, se vinde sens, în numele gesturilor anterioare ale darului şi datoriei faţă de divinitate" (Hammoudi, 2005: 103). David Freedberg este încă şi mai radical atunci când analizează caracterul apotropaic al obiectelor comercializate în locurile de pelerinaj, mai ales dacă acestea au fost puse în contact cu moaştele. „Puterea" moaştelor, a raclei, a „locului" chiar se sedimentează în aceste obiecte, la fel ca energia electrică într-un condensator. Nu întâmplător, adaug eu, am văzut pe teren cum orice iconiţă vândută într-un „pachet" de plastic transparent îşi sporea valoarea spirituală, vindecătoare şi comercială, dacă pachetul cu pricina conţinea şi o bucată minusculă de veşmânt sau de vată atinsă de raclă. Freedberg notează concis, cu un fel de „satisfacţie" ascunsă printre rânduri, că literatura antropologică sau metaantropologică rămâne destul de vagă, dacă nu este de-a dreptul reticentă, atunci când este vorba să analizeze astfel de cazuri de „obiectivare" a puterii (transfer de charismă) în situaţia unor asemenea obiecte traficate şi comercializate în cadrul pelerinajelor. Tot el afirmă că există o legătură directă între cum *arată* un obiect şi cât de *eficace* este acesta în ochii pelerinilor. (Freedberg, 1989: 135-136). Iar eu nu pot să nu mă gândesc la faptul că remarca sa se potriveşte de minune la bătălia pentru „formă şi imagine" la care am asistat la Iaşi, în octombrie 2012, legată de colectarea şi transportul „apei sfinţite" – agheasma. Astfel, pelerinii utilizau trei feluri de recipiente: sticle de plastic de 0,5 litri sau 1,5 litri, sticle care au conţinut anterior apă, niciodată alcool. Urmau apoi tot recipiente de plastic, dar mai elaborate, sub formă de amforă, de diverse culori (alb, roşu, albastru). În fine, cele mai dorite recipiente erau din sticlă translucidă, cu o formă epurată, asemănătoare cu cele purtate în bandulieră de către bolnavii din celebra staţiune Karlovy Vary sau din alte mari staţiuni termale europene. Acestea din urmă s-au epuizat şi cel mai rapid; pelerinii care au reuşit să le cumpere le afişau apoi cu o vizibilă plăcere, dând explicaţii asupra naturii lor. *How they look and why they work!*, după cum sugestiv scria Freedberg.

Produsele de mănăstire

Standurile aparţinând mănăstirilor sunt, de departe, cele mai „remarcabile" (la propriu şi la figurat) apariţii în cadrul pelerinajului. Mă refer mai ales la dimensiunea lor, la varietatea obiectelor prezentate spre vânzare, la prestigiul de care se bucură în ochii pelerinilor, la locul (vadul

comercial) pe care-l ocupă în fluxul de pelerini. Pe lângă obiectele de serie care pot fi găsite oriunde altundeva, standurile de mănăstire propun și produse insolite: miere și derivate apicole, plante medicinale, conserve de fructe și legume, produse textile (covoare, veștminte preoțești, costume populare). Toate sunt comercializate sub semnul autenticității, calității și etichetei „bio".

Prezența unor astfel de produse poate fi înțeleasă în primul rând teologic. Munca manuală (rucodelia) și virtuțile ei sunt menționate de nenumărate ori în *Pateric* pentru efectul său terapeutic. Produsele artizanatului călugăresc s-au constituit dintotdeauna într-o importantă sursă de venituri pentru mănăstiri. În perioada creștinismului (monahismului) primelor veacuri, munca manuală, îndeletnicirile meșteșugărești ocupau o mare parte din timpul călugărilor și fraților din mănăstiri sau din afara acestora (Constantinides-Hero, Thomas, 2000: 21). Nenumărate referințe la rucodelie găsim atât în tradiția vasiliană, cât și în cea siriacă sau pahomiană. Nu trebuie să se creadă însă că rucodelia viza doar activitățile fizice, necesitând o mare cantitate de energie, ci și activitățile intelectuale: cititul, scrisul, copiatul manuscriselor, întreținerea bibliotecilor etc. În *Patericul egiptean* se găsește celebrul episod în care Avva Antonie, încercat de gânduri negre și rele, îl întreabă pe Dumnezeu ce trebuie să facă să se mântuiască, întrebarea-cheie a majorității apoftegmelor. Chiar în acel moment, vede pe cineva împletind răbdător o funie, rugându-se în același timp. Era vorba de fapt de un înger, care-i oferea o soluție economică de subzistență și o cale de salvare a sufletului. Se remarcă însă și o tendință accentuată de reglementare a muncii în mănăstire, atât pentru a păstra un echilibru în programul zilnic al călugărilor, cât și pentru a rezista „tentației" comerțului (a acumulării de capital, cu alte cuvinte), scopul ultim al rucodeliei fiind unul strict utilitar. Odată cu veacurile IX-X, are loc o schimbare majoră în percepția rucodeliei: se trece de la „pedagogia" acesteia la partea de autosuficiență materială a mănăstirii, motivată în parte și de necesitatea întreținerii resurselor filantropice ale mănăstirilor, de creșterea numărului de călugări (mai ales în Occidentul medieval) (Constantinides-Hero, Thomas, 2000: 865).

Într-un studiu bine documentat dedicat situației atelierelor meșteșugărești din mănăstirile ortodoxe în primele decenii ale comunismului, istoricul Adrian-Nicolae Petcu arată cum această activitate are la bază o îndelungată tradiție, de-a lungul timpului existând numeroase centre „specializate" într-un produs anume: Țigănești, Agapia, Vărateс, Samurcășești etc. Majoritatea atelierelor confecționau covoare, țesături, tricotaje, ceramică, cusături naționale, broderie artistică, dar și coșuri, mături, diverse împletituri, rogojini, lemnărie, diverse perii etc. Este remarcată importanța economică a acestor ateliere în anii 1950-1960, faptul că ele erau controlate (disputate, îndrăznesc eu să scriu!) atât de Patriarhie, cât și de autoritățile statului comunist, fiind vorba de „o forță economică atât pentru întreținerea mănăstirilor, cât și pentru proiecte derulate de administrația patriarhală" (Petcu, 2010: 249-251).

Timpul a trecut, nu știu dacă se mai lucrează coșuri, măturі sau perii din păr natural prin mănăstirile românești, dar au început să-și facă apariția conservele de fructe, legume „bio" sau perniţe brodate minuțios, cu îngerași roz pe fond albastru, care spun „noapte bună", cu mânuțele împreunate ca pentru rugăciune. Un kitsch evident, dar foarte delicat, având un anumit farmec, care își depășește astfel condiția, devenind artă naivă.

Și totuși, de ce este atât de important „artizanatul" de mănăstire în economia globală a pelerinajului? Pentru că tocmai acest „comerţ" este o expresie liberă a relațiilor dintre „mănăstire" și societate, un raport al funcționării sale interne. Toate aceste standuri care propuneau produse „de mănăstire" aveau un mare succes de public; chiar și pâinea vândută în chioșcurile de lemn din curtea Mănăstirii Cernica de lângă București se epuiza rapid, cu toate că în zona în care se găsește amplasată mănăstirea se află nenumărate supermarketuri și chiar una dintre cele mai mari fabrici de pâine din țară. Cum se explică atunci această reușită? În modernitate, mănăstirile reprezintă simbolul unei „economii a calității", a lucrului făcut fără grabă și cu migală, cu un consum de timp de care noi nu mai dispunem astăzi (Jonveaux, 2011: 17). În plus, ne găsim într-o perioadă de timp în care căutarea „autenticității", a unei utopii bio-eco a hranei sănătoase, a tradiției, pur și simplu, plasează mănăstirea și imaginarul care-i este asociat într-o poziție extrem de favorabilă, „la intersecția dintre lumea rurală, trecutul idealizat și identitatea regională, cu o fereastră deschisă către utopia pe care o propun". Produsele de la mănăstire mai prezintă o calitate suplimentară, care se adaugă la valoarea economică, și anume valoarea sentimentală a acestora, un „marketing al călugărului", care continuă să beneficieze de o imagine pozitivă în societățile occidentale. Cu alte cuvinte, ceea ce se vinde ca fiind „produs de mănăstire, mănăstiresc" accede la calitatea de bun simbolic (*bien symbolique*) în sensul definit de sociologia lui Pierre Bourdieu: realități cu o dublă semnificație, una comercială și alta de sens, pentru care valoarea propriu-zis simbolică și cea de piață rămân relativ independente, chiar și atunci când anumite sancțiuni economice se adaugă consacrării culturale (Jonveaux, 2011: 19-52).

Este vorba (și) de o economie charismatică, deoarece la valoarea de „bun simbolic" a produselor se adaugă charisma personală a călugărilor, care au acest privilegiu, în timpul târgurilor, expozițiilor, pelerinajelor, „de a fi în lume și în exteriorul acesteia, produsele de mănăstire având în ochii clienților imaginea că vin dintr-o lume extraordinară, fabricată de persoane ieșite din comun" (Jonveaux, 2011: 438). Prin observații direct din teren certific modul în care „charisma" personală a călugărilor și a călugărițelor contribuia la vânzarea produselor; mă gândesc doar la mierea de la Mănăstirea Turnu sau la tincturile, uleiurile „naturiste" ale Mănăstirii Adormirea Maicii Domnului, Petru Vodă. Acest „marketing" al tradiției, al întoarcerii la surse nu este însă de dată recentă. În studiul lui A.-N. Petcu este menționată o sursă datând de la începutul secolului XX, Arhimandritul Nifon Popescu, starețul Mănăstirii Sinaia,

care face apel încă de pe atunci la redescoperirea tradiţiei „pentru realizarea unei situaţii economice a mănăstirilor care să răspundă nevoilor aşezămintelor monahale: torsul lânii, sculptura în lemn, pictura religioasă, legătoria de cărţi, ţesutul covoarelor, prepararea unor culori vegetale, a căror nuanţă nu se schimbă nici după 8-10 ani, cât timp durează materia aceasta" (Petcu, 2010: 254).

Studiul şi analiza standului de vânzare în sine sunt importante. Multe dintre acestea sunt gândite astfel încât să se distingă imediat de celelalte standuri: numele mănăstirii este scos mereu în evidenţă, spaţiul interior al cortului pare a fi o capelă în miniatură, iar la toate acestea se adaugă prezenţa atrăgătoare şi securizantă a călugărilor. Deseori, am avut impresia că discuţiile purtate între pelerini (turişti, după caz) şi călugării-vânzători sunt o formă pastorală de transmitere a unui mesaj religios între două lumi diferite, care nu se întâlnesc totuşi atât de des pe cât s-ar crede la prima vedere. Întrebarea (aproape) invariabilă a celor care cumpără un produs oarecare, de la mici icoane la sumane din lână, este următoarea: „De la ce mănăstire sunteţi?". Se deschide astfel un spaţiu discursiv între pelerini şi călugări care prelungeşte dimensiunea religioasă intrinsecă a obiectelor, deschizând noi perspective relaţionale. Atingem astfel una dintre cele mai vechi şi mai trainice dimensiuni ale pelerinajului religios din toate timpurile şi ariile geografice, şi anume comunicarea interumană, punct de întâlnire privilegiat pentru călugări, comercianţi, furnizori, propice pentru încheierea unor contracte sau înţelegeri comerciale (Müller, 2009: 156).

Pentru a schiţa un fel de concluzie parţială a acestui *excursus*, două interogaţii: care este cu adevărat locul şi rolul mănăstirilor într-o societate din ce în ce mai secularizată? Cum se construieşte (*via* comerţ şi artizanat) imaginea lumii monastice în exterior, în societate? Ajungem astfel iarăşi la rolul esenţial al tradiţiei, prelucrată şi vândută în forme derivate de către mănăstiri şi monahi. Nimeni nu poate rezista modernităţii, re-*producerea*, re-*facerea* Tradiţiei unei societăţi care şi-a mai găsit refugiul în unele insule-mănăstiri, puţine la număr, este imposibilă. Omul modern, societatea noastră continuă să facă apel la o „tradiţie reconstituită" din bucăţi, ca agent continuator al societăţii de consum, în perpetua sa schimbare (Hervieu-Léger, Champion, 1986: 227). Cu un „risc" pe care mediul monastic şi noi trebuie să ni-l asumăm, şi anume acela de „folclorizare", de aruncare în derizoriu a acestei valorizări ecologice a frugalităţii, simplicităţii şi a lucrului chibzuit, făcut cu răbdare.

Post-scriptum: în ziua de 16 februarie 2014, am fost împreună cu familia mea la Mănăstirea Cernica pentru a participa la slujba duminicală. Mi-a atras atenţia o tăbliţă, asemănătoare cu indicatoarele montane, pe care scria „Hrană Sănătoasă". Ea indica de fapt direcţia unui mic magazin care comercializa diferite produse ale locului: sucuri de fructe presate la rece, ouă, brânză, vin, miere de albine, pâine la vatră, gem de fructe etc. Deoarece afluenţa publicului era mare, fiind o zi de duminică, pe aleea principală de acces la mănăstire au fost scoase două

mese de lemn acoperite cu pânză albă, pentru un acces mai rapid. Eu am cumpărat o pâine şi un borcan de cătină amestecată cu miere. Tânărul responsabil cu vânzarea a repetat de mai multe ori: „Pâine de un kilogram, gustoasă şi hrănitoare, coaptă pe vatră", lăudând îndelungat şi virtuţile preparatului cu miere: „Stimulent biologic pentru imunitate". Produsele aveau un mare succes, mare parte dintre ele fiind epuizate la terminarea slujbei. Pentru mine, acest episod s-a constituit într-un fel de confirmare a celor scrise mai sus. Suntem abia la începutul unui proces de „marketizare" internă a dimensiunii bioecologice a mănăstirilor. Rămâne de văzut şi ce rol va avea mass-media în dezvoltarea acestei tendinţe de consum.

Mass-media și pelerinajele

Pelerinajul, unul dintre principalele aspecte ale faptului religios contemporan, nu avea cum să scape atenției mass-mediei. Presa scrisă, radioul, televiziunea, Internetul și *new media*, toate transmit de la jumătatea anilor 1990 și până astăzi diferite puncte de vedere, analize și interpretări cu privire la locul și rolul pelerinajului în ansamblul societății. La un nivel general de analiză, noțiunea de *global village*, introdusă de către Marshall McLuhan (1962), a pus în evidență efectele utopice ale mondializării și generalizării instrumentelor de comunicare în masă, dar și pericolele legate de o anumită stare de omogenizare a gândirii. Universul mass-media, așa cum îl cunoaștem noi astăzi, este o oglindă a diverselor contexte socioeconomice, un amplificator de resurse identitare, mai ales în domeniul religios. Recenta apariție a noilor tehnologii de informare și comunicare (cunoscute generic sub numele de *new media*) a avut ca rezultat o regândire radicală a metodelor și judecăților de valoare asupra noțiunilor de „identitate", „comunitate virtuală", „interacțiune socială", „solidaritate" etc.

Unii specialiști vorbesc chiar de o „reconfigurare" din temelii a prezenței religiei în societate (Hadden, Cowan, 2000). Mass-media (re)modelează locul religiei în sfera publică, participând la „aproprierea" culturală a simbolurilor. În același timp, ea cultivă „privatizarea" experienței religioase, fiecare individ având iluzia că-și construiește un univers religios croit pe măsura sa. O atenție aparte trebuie acordată noilor tehnologii mediatice care reinventează noțiunile de spațiu și de timp, contribuind la contactul imediat dintre comunități separate geografic, dar și cultural și social. Cum poate fi interpretată transmiterea în direct pentru rudele din străinătate, via camera video iPhone, sărutarea moaștelor Sfintei Parascheva de la Iași, scenă pe care am surprins-o personal în octombrie 2012? Sau mulțimea de reportaje video existente pe platforme ca YouTube realizate de către amatori, având ca subiect pelerinajul? Sunt imagini privite prin intermediul ecranului de către mii de oameni, fiind vorba deci de accelerarea unor procese de cunoaștere reciprocă și acomodare care, în trecut, ar fi necesitat ani de eforturi.

Astăzi, interesul academic pentru cercetarea interacțiunilor dintre mass-media și religie este în plină expansiune, miza fiind, de fapt, una uriașă: pe de o parte, înțelegerea consecințelor secularizării și a „pierderii"

culturii religioase din societăţile occidentale, iar pe de altă parte, decriptarea mecanismelor de formare şi răspândire a fundamentalismelor religioase, care îşi găsesc pe Internet un mediu de dezvoltare foarte propice. Pierre Bourdieu nota faptul că ne-am obişnuit doar să constatăm schimbările spectaculoase din mass-media, trecându-le prea rapid în logica faptului divers tehnologic. De fapt, este vorba de „lucruri deosebit de complexe, a căror cunoaştere nu poate să avanseze decât printr-un travaliu empiric considerabil" (Bourdieu, 2007: 82). Michel Meslin vede abordările critice dedicate relaţiei dintre media şi religie „exagerat de pesimiste". În loc de o critică în bloc a mass-mediei, mai necesară şi mai utilă ar fi o abordare lucidă a chestiunii, deoarece societatea nu mai poate face abstracţie de mass-media, „una dintre componentele fundamentale ale culturii moderne, ce poate fi utilizată la bine şi la rău" (Meslin, 1973: 249). Savantul francez scria aceste rânduri la începutul deceniului şapte al secolului trecut; cele patru decenii care s-au scurs de atunci nu fac decât să confirme afirmaţia sa.

Dacă acceptăm ideea că pelerinajele constituie unul dintre cele mai „vizibile" aspecte ale religiei în mass-media, urmează întrebarea: de ce sunt atât de atrase mediile de comunicare de ele? Mărturisesc deschis că unul dintre motivele principale care m-au împins să încep acest studiu a fost tocmai această febră mediatică a pelerinajului, mai ales în decursul lunii octombrie, atunci când au loc cele două mari pelerinaje „naţionale", de la Iaşi şi Bucureşti. Există mai multe explicaţii pentru această stare de fapt. În primul rând, ar fi vorba de nevoia de „consum spiritual" a omului modern. Pentru Michel de Certeau, creştinismul se vede redus la una dintre „valorile" vehiculate de către societatea noastră avidă de spectacol, dar lipsit de sens transcendent. Acest lucru s-a întâmplat din cauza schimbărilor sociale şi progresului tehnic accelerat. Faptul religios constituie acum materia ideală pentru ştirile de tip „fapt divers" tocmai prin misterul din care este constituită religia. Omul modern şi secularizat simte însă instinctiv că dincolo de scandal, senzaţional, emoţie se ascunde un *ceva* greu de ocolit, esenţial, un reper privilegiat în confuzia de valori în care trăieşte. În plus, mai scrie M. de Certeau, „materialul religios" al ştirilor este mai puţin expus şi mai puţin legat de forţele politice sau de presiuni financiare. Limbajul religios în sine, chiar dacă uzat şi suprasolicitat, încă mai păstrează capacitatea de a desemna problemele fundamentale ale existenţei, cadrele mentale ale individului, raportul cu tradiţia etc. (De Certeau, 1987: 188-190). Michel Meslin remarcă şi el existenţa unei „culturi de consum" a marilor mituri religioase. Consumul „religiei media" sau „religiei prin media" (termenul exact este dificil de stabilit) îi furnizează omului modern un sentiment de libertate şi de „bine" spiritual care nu se mai înscrie însă într-o promisiune eshatologică, ci într-o cultură profund desacralizată. „Din toate aceste mituri consumate, din toate aceste imagini privite sau împărtăşite, omului modern nu-i mai rămâne la final decât un gust amar de cenuşă", scrie M. Meslin, cu un pesimism lucid şi asumat (Meslin, 1973: 250). Din această cauză, înclin să cred

că *pelerinajul* în sine nu este niciodată „condamnat" explicit, cu toate că multe dintre componentele sale (inclusiv cele rituale) sunt exploatate comercial de către mass-media românească. Forţa Adevărului din spatele gestului pelerin se dovedeşte în continuare impenetrabilă.

Un alt motiv al atracţiei exercitate de pelerinaje asupra mass-mediei este violenţa rituală intrinsecă oricărui act religios. Dintotdeauna, religia a întreţinut relaţii concrete cu violenţa fizică în cadrul ritualurilor, o violenţă care, cel puţin în cadrul confesiunii ortodoxe, a fost până acum trecută sub tăcere sau înlocuită cu câteva abstracţiuni. Cu toate acestea, pelerinajele cuprind şi scene delicate, cum ar fi scoaterea raclei Sfintei Parascheva din Catedrala Mitropolitană, „raliul" cu Moaştele Sfântului Ioan cel Nou pe străzile din Suceava sau manifestările brutale ale demonizaţilor sau celor cu tulburări psihice, intraţi în zona de sacru a raclei. Antropologia clasică a demonstrat de multă vreme că procedurile rituale sunt mai mult paradoxale decât semnificative, iar „ritualul are întotdeauna o latură maniacă şi disperată", menită să redea speranţa, refăcând periodic legătura cu tradiţia, permiţând vieţii să continue, în cele din urmă (Lévi-Strauss, 1971: 608). Or, mass-media este incapabilă să surprindă aspectele violente ale procedurilor rituale ale pelerinajelor. Aşa că se produce un fenomen interesant de „deturnare media" a violenţei în stigmat; inaptă deci să intre în logica de o extremă fineţe a ritualului, dar intens atrasă de ea, mass-media îngroaşă trăsăturile violente, utilizând cadre şi imagini-cheie culese de pe teren: îmbrânceală, sudoare, expresii verbale tari, epuizare fizică, în antiteză cu ceea ce Biserica declară unilateral a fi „sfinţenia" locului. Nu întâmplător, E. Goffman spunea că „normalul" şi „stigmatizatul" nu sunt altceva decât nişte puncte de vedere (Goffman, 1963: 157).

Dintotdeauna, prezenţa suveranilor, a oamenilor politici de rang înalt în locurile de pelerinaj reputate nu a lăsat indiferentă mass-media, deoarece gesturile religioase, viaţa spirituală privată a acestora au fost intim legate de voinţa politică, celebre în acest sens fiind „pelerinajele regale" din Occidentul medieval, extraordinar amestec de credinţă privată, curiozitate populară şi politică (Brian, 2000: 363). Acest aspect apare ca fiind încă şi mai evident în cadrul pelerinajelor din spaţiul ortodox, unde prezenţa oamenilor politici, reminiscenţă sau efect direct (?) al simfoniei bizantine dintre Stat şi Biserică, este percepută adesea ca o măsură a popularităţii sărbătorii în sine. Cum interpretează şi transmite mass-media prezenţa oamenilor politici de rang înalt la pelerinaje? De o manieră contradictorie: pe de o parte, este vorba de o probă a omniprezenţei Statului (cu majuscule), care nu ezită să folosească toate simbolurile religioase disponibile în spaţiul public. Politizarea pelerinajelor este criticată deci de către mass-media, cu atât mai mult cu cât este sesizat faptul că oamenii politici nu fac parte decât pasager din comunitatea pelerinilor. Nu se amestecă cu aceştia decât foarte rar, ca urmare a unor convingeri religioase personale. În decursul a cinci ani succesivi de pelerinaj la Iaşi, singura personalitate politică de anvergură pe care am văzut-o de mai multe ori în ipostaza de „simplu" pelerin, în mulţime,

a fost doamna Ecaterina Andronescu, fost ministru al Educaţiei – doar un exemplu pe care m-am simţit oarecum obligat să-l menţionez, din cauza raritǎţii, ca să nu spun inexistenţei, unor astfel de cazuri.

În schimb, politicienii îşi găsesc locul în cadrul unor „tribune oficiale" amenajate special de Biserică, cum se întâmplă şi pentru evenimente laice şi sportive. Presa bisericească, dar şi o parte din cea laică, interpretează prezenţa omului politic (atenţie, a omului, a individului, nu a „politicului" în general) ca pe un semn de impregnare a reprezentanţilor Puterii cu valorile „tradiţionale" ale societăţii. Un indicator al unităţii populaţiei în jurul Bisericii. Hramul şi sărbătoarea religioasă la scară naţională sunt aduse astfel în centrul vieţii publice, percepute ca generatoare de solidaritate naţională.

„Efectul de real" al pelerinajelor şi consecinţele sale

Fac parte din generaţia celor care au crescut în timpul regimului comunist având la dispoziţie două sau trei ore de transmisie la televizor pe zi (sau mai bine spus, pe seară). Acum dispun de un „pachet" de 200 de programe foarte diverse, plus infinita alegere propusă de Internet. Intrarea în vârsta adultă a coincis cu apariţia progresivă a mass-mediei globale şi lumilor virtuale. Pot depune mărturie, ca cineva care a cunoscut două anotimpuri diferite, pe urmele lui J. Baudrillard, că media globală actuală nu doar ne *prezintă* lumea, ea *defineşte* ce este lumea în care trăim.

Pelerinajele, mari agregate umane de zeci de mii de oameni, nu mai aparţin (doar) religiei. Ele s-au transformat în evenimente televizate, legând între ei alte mii de spectatori şi internauţi, o perfectă ilustrare a ceea ce J. Baudrillard denumea „hiperrealitate". Realul s-a „virtualizat" în epoca comunicării cu orice preţ şi a consumului de informaţie. Trăim într-o lume dominată de experienţe şi sentimente simulate, având drept consecinţă o pierdere de sens pentru subiectul real (Baudrillard, 1981). Ceea ce televiziunea/televiziunile ne oferă spre vizionare nu mai constituie o „realitate a pelerinajului", ci o succesiune de cadre detaliate, definind global ceea ce cred ele de fapt că ar fi „pelerinajul". „Hiperrealitatea" pelerinajului ar fi deci compusă din imagini care îşi extrag semnificaţia din alte imagini, îmbinare abilă la masa de montaj din redacţie a comportamentului oamenilor cu imaginile mediei. În spiritul acestei afirmaţii pot aduce două argumente suplimentare: televiziunile folosesc adesea un amalgam de imagini „proaspete" şi altele de arhivă pentru a ilustra *simulacrul* pelerinajului: aşteptare, înghesuială, ploaie, sarmale etc. Una dintre televiziunile comerciale din România, Kanal D, a ilustrat reportajul dedicat pelerinajului de la Iaşi, din data de 14 octombrie 2012, difuzat în cadrul jurnalului de seară, cu o muzică lentă,

orientală, tocmai pentru a scoate în evidenţă ideea de suferinţă şi aşteptare prelungită.

Ceea ce frapează la o minimă analiză a imaginilor luate de la locul de pelerinaj şi transmise apoi în cadrul buletinelor de ştiri (jurnale de seară) este atenţia acordată detaliului. Chipurile pelerinilor, gesturile lor, raclele sfinţilor sau crucea părintelui Arsenie Boca sunt filmate în cadre apropiate, o întâlnire brutală între obiectivul camerei de filmat şi experienţa pelerinajului. Lipsesc în schimb cadrele largi, priveliştile degajate, aspectele intermediare, cum ar fi, de pildă, pregătirile pe care pelerinii le fac înainte de plecare. Mult timp, m-am întrebat cărui fapt i se datorează această supraabundenţă de detalii din rând în reflectarea pelerinajului în media televizuală. Un posibil răspuns poate fi găsit în celebrul eseu al lui Roland Barthes „L'effet de réel". (1968). Rezumat, Barthes afirmă că, pentru a mări credibilitatea realistă a naraţiunii, autorii includ elemente concrete (obiecte, fapte), fără funcţie narativă evidentă, care duc însă la „efectul de real". Detaliul, un fel de „lux necesar", are deci rolul de a creşte „costul" oricărei informaţii structurate narativ. Tehnica detaliului a existat dintotdeauna în cultura europeană, dar niciodată în detrimentul sensului. Numai că, astăzi, datorită noii paradigme comunicaţionale, asistăm la o supraproducţie, la o inflaţie de detalii, cu scopul de a produce un „efect de real", impus, paradoxal, tocmai de setea de real a avansului tehnologic. Introducerea de detalii într-o naraţiune a devenit o acţiune complet deturnată de la sensul său iniţial: din lux necesar, detaliul a devenit obsesional, o referinţă la un „concret" imposibil de atins din cauza limitării tehnice. Tehnicile moderne, spune Barthes, sunt instituţii fondate pe nevoia continuă de autentificare a „realului", ceea ce face ca la un moment dat „realul" să îşi fie suficient sieşi, nu mai este necesar să fie introdus în alte structuri, singura sa „funcţiune" fiind simpla sa existenţă. Sau, în limbajul structuralist barthesian, „*dezintegrarea semnului* este marea afacere a modernităţii" (Barthes, 1968: 84-89). Urmând acest raţionament, pelerinajul a ajuns deci să fie prezentat drept „pelerinaj" doar pentru că el există şi s-a înrădăcinat în conştiinţa colectivă; dincolo de aceasta, mass-media este incapabilă să redea (nici nu va reuşi să o facă vreodată, şi nu doar în cazul românesc) *semnul-pelerinaj*, *totalitatea* profundă a acestuia.

Efectele acestei stări de „dezintegrare" a pelerinajului-semn în mass-media? Ar fi vorba mai întâi de cultivarea emoţiei inerente acestui ritual, la nivel individual şi colectiv, într-un peisaj deja sufocat de „emoţionalizarea banalului cotidian, emoţia unor existenţe previzibile, banale, repetitive" (Dâncu, 2011). Personal, am încercat să arăt într-un studiu mai vechi dedicat relaţiei dintre mass-media şi religie faptul că „emoţia" de natură religioasă *nu trece sticla*, cum se spune în jargonul de televiziune, fiind pretabilă manipulărilor de tot soiul şi uşor transformabilă în kitsch (Bănică, 2011: 210-215). Parafrazându-l pe André Gide, Bourdieu afirma că „sentimentele duioase fac literatură proastă, dar cu aceleaşi sentimente se poate face în schimb audienţă foarte bună" (Bourdieu, 2007: 74). Consecinţa acestei stări de fapt, în opinia

lui Bourdieu, este că televiziunile nu doar ne distrează, ele ne spun ce trebuie să gândim despre „problemele de societate". Prin emoţie şi abila cultivare a acesteia, mass-media din România încearcă la rândul ei să impună o imagine simplificată la maximum a pelerinajului, în care spectatorii să se poată recunoaşte cu uşurinţă, emoţie şi conştiinţă socială bazată pe empatie. Conceptul de bază în practicile jurnalistice actuale este tocmai *hibridarea* conţinutului mediatic, tot mai deschis consumului emoţional şi sensibil (Lazăr, 2002: 13-15).

Care ar fi în acest context rolul mass-mediei Bisericii Ortodoxe, la nivel local şi naţional, în încercarea ei de contrabalansare a stării de dezintegrare a semnului? Un punct de vedere „oficial", venit din interiorul Bisericii, îi aparţine preotului Petru Sidoreac. Referindu-se la acoperirea radio a Hramului Sfintei Parascheva, inclusiv prin intermediul Internetului, este remarcată „globalizarea" evenimentului, „Sf. Parascheva este prezentă şi în viaţa celor care trăiesc departe de ţară şi care trimit adesea Mitropoliei scrisori de felicitare pentru această iniţiativă" (Sidoreac, 2000: 84). O altă tentativă de reconstituire a pelerinajului-semn a fost ciclul de reportaje dedicat sărbătorii Sfintei Parascheva, apărute în ziarul *Lumina*, oficialul Patriarhiei Române, în perioada 14-16 octombrie 2012. S-a încercat redarea „veritabilei" realităţi a pelerinajului şi a rândului de aşteptare în special, în opoziţie cu imaginea dominantă din media laică. Şi în acest caz, al reportajelor din *Lumina* (dar şi al intervenţiilor de pe teren ale televiziunii Trinitas), avem de a face cu o supraabundenţă de detalii, uneori aceleaşi de la media laică, puse însă în slujba redării strălucirii şi a sensului iniţial al pelerinajului. Rândul este proba fizică supremă, motivaţiile pelerinilor intervievaţi sunt justificate teologic, pelerinajul apărând ca un veritabil generator de „communitas". În ziarul *Lumina* din 15 octombrie 2012, ediţia online, putea fi văzută o splendidă fotografie având în centru o bătrână de peste 80 de ani, încadrată de două fetiţe de circa 8-10 ani, nepoatele sale. Fotografia este realizată noaptea, rândul de aşteptare este folosit ca fundal, iar legenda fotografiei este „Ana Boeriu din Făgăraş, alături de două fetiţe, înaintea unei nopţi de stat la rând". Exemplele de acest gen sunt numeroase, culminând cu „Jurnalul pelerinei Simona", publicat în 15 octombrie 2012 pe portalul Doxologia.ro, analogie clară la jurnalul pelerinei Egeria (Branişte, 1982). Astfel, aflăm că pelerinajul este „un tărâm al minunilor", efectul aşteptării la rând este pierderea noţiunii de spaţiu şi de timp, iar apropierea efectivă de moaşte, după ore lungi de aşteptare, duce la o stare apropiată de extaz mistic, descris în termeni mai degrabă neobişnuiţi pentru lumea ortodoxă. Jurnalul este semnat, simplu, „Simona din Hunedoara, o închinătoare la moaştele proslăvite de Dumnezeu ale Precuvioasei Maicii noastre Parascheva").

Una dintre cele mai spinoase şi dezbătute probleme din cadrul sociologiei mass-mediei este efectul televiziunii asupra publicului, modul în care „consumul" de imagine influenţează comportamentul şi atitudinile de consum. Am reţinut opinia sociologului francez Jean Cazeneuve referitoare la publicul de televiziune: prea adesea avem tendinţa de a-l

percepe ca pe o masă amorfă, când de fapt acesta este un ansamblu bine structurat, ghidat de diverse opinii şi diverse tipuri de relaţii specifice fiecărui mediu social din care acesta provine (Cazeneuve, 1992: 77). În cazul exact al pelerinajelor, se ridică întrebarea următoare: suprareprezentarea subiectelor având ca temă pelerinajele influenţează participarea? Creşte sau scade numărul de pelerini? Pentru Santiago de Compostela, cercetătoarea Elena Zapponi avansează ideea că „propaganda" pe care a făcut-o mass-media în jurul renaşterii acestui loc şi stil de pelerinaj (în concordanţă cu noile tendinţe de viaţă sănătoasă ale Europei Occidentale) a condus la o creştere constantă şi semnificativă a numărului de pelerini (Zapponi, 2011: 37).

Numai că acest pelerinaj cu caracter special, care oferă plăcerile ascezei accesibile unui public cu tendinţe boeme, plăsmuieşte identitatea pelerină prin mersul pe jos, de-a lungul unor drumuri bine marcate şi întreţinute pe banii Uniunii Europene, nu este tocmai reprezentativ pentru înţelegerea pelerinajelor comprimate spaţio-temporal, cum sunt cele sub forma rândului din ortodoxia românească. Ca observaţie empirică, înclin să cred că efectele mass-mediei asupra deciziei de a participa la un pelerinaj sunt mai evidente în cadrul pelerinilor provenind din mediul urban decât din mediul rural, aceştia fiind şi mai sensibili la aspectele legate de „manipularea" imaginii pelerinajelor. „Doream de mai multă vreme să venim la pelerinaj, dar ne-am speriat de mai multe ori de ceea ce am văzut la televizor" – aceasta este afirmaţia „standard" pe care am auzit-o de zeci de ori, dublată de uimirea regăsirii unei alte „realităţi" decât cea prezentată pe ecranele de televiziune. Nucleul interpretării este redus la modul în care mass-media, în frunte cu televiziunea, utilizează pelerinajul pentru construcţia evenimentului mediatic, favorizând adesea senzaţionalul.

Media devine ea însăşi producătoare de mesaje religioase, capabilă să influenţeze decizii individuale. Prin interpretările simbolice, foarte diverse, pe care le oferă pelerinajul (identitate, sănătate, înghesuială, bigotism, iraţionalitate etc.), ea influenţează în mod direct participarea la pelerinaje. În acest stadiu al cercetării îmi este greu să cuantific exact amploarea fenomenului. Sigur este faptul că pelerinajul şi mass-media interacţionează constant şi se „construiesc" mutual, într-o dublă dinamică de spiritualizare şi de secularizare, prin uzura permanentă la care este supus înţelesul transcendent al pelerinajului-semn şi a simbolurilor în jurul cărora acesta este construit (moaşte, icoane miraculoase). Un exemplu aproape „didactic" în acest sens este articolul intitulat „Harta moaştelor din România care atrag cei mai mulţi credincioşi: cine este şi unde se află sfântul pe care Biserica Ortodoxă îl consideră vindecător de boli incurabile", publicat în luna martie 2014 de către cotidianul on-line *Gândul*. Motivul care a stat la baza scrierii articolului este intenţia Patriarhiei de a verifica veridicitatea moaştelor răspândite pe teritoriul ţării, urmată de redactarea unui *Ghid al Sfintelor Moaşte* (magnifică combinaţie de limbaj teologic şi laic! – *n.m.*) din biserici şi mănăstiri (Stoica, Sultănoiu, 2014). Este vorba de exemplul tipic de *articol multimedia on-line*, de mari dimensiuni, combinând text,

imagine, fotografii, hărţi digitale, trimiteri la alte articole tematice publicate anterior, totul la un clic distanţă de utilizator – cu alte cuvinte, nu mai este vorba doar de un singur subiect abordat, ci de un conglomerat legat de relaţia dintre Biserică şi societate.

Tonul folosit este unul pe jumătate ironic (construcţii de genul „preoţii dau raport", „se lucrează de zor"), pe jumătate didactic, foarte serios, ca atunci când se consemnează „raţiunea cinstirii moaştelor", prin vocea purtătorului oficial de cuvânt al Patriarhiei. Mai sunt scoase în evidenţă diferenţele regionale legate de cultul moaştelor, fiind sugerată ideea că spaţiul geografic şi spiritual al Ardealului este mai moderat în ceea ce priveşte practica pelerinajului organizat în jurul resturilor corporale (moaşte) ale sfinţilor, fiind citaţi în acest sens reprezentanţi ai unor importante episcopii locale. Nu este însă avansată o minimă explicaţie istorică, legată de zona de contact interconfesional, influenţele succesive catolice şi protestante. Atunci când este adusă în discuţie Dobrogea, se ajunge inevitabil la Sfântul Andrei şi celebra sa peşteră, acolo unde „locul atrage, nu moaştele", după cum spune purtătorul de cuvânt al Arhiepiscopiei Tomisului.

Cea mai interesantă referinţă din acest articol mi s-a părut a fi cea legată de „martirii de la Aiud", o legătură deci cu memoria traumatică a comunismului. Se recunoaşte faptul că „sfinţii contemporani, ai secolului XX, sunt foarte căutaţi în ultimul timp", precum şi faptul că „există o evlavie care nu este greşită, dar se cere multă atenţie şi discernământ atunci când se doreşte proclamarea unei categorii generale de *sfinţi ai închisorilor*". Este citat în acest sens preotul Bogdan Ivanov (Cluj): „Moaştele şi sfinţii ţin de persoană, nu de grupul din care a făcut parte. Ştim bine însă că prin închisorile comuniste nu au trecut numai sfinţi". Personal, am resimţit după lectura acestui articol imposibilitatea de a transpune în limbaj secularizat aspecte de mare fineţe teologică legate de cultul şi venerarea moaştelor, cum ar fi fragmente de genul, citez, „ele au mai mare putere de sărbători". Un spaţiu generos îi este acordat Sfântului Nectarie, adevărat star mediatic, prezentat ca specialist în bolile civilizaţiei (cancer). Un inventar impresionant al locurilor din România unde se află fragmente din moaştele sale este ataşat articolului. Comentariile care însoţesc ansamblul sunt extrem de numeroase şi diverse, de la cele violent anticlericale şi antirelicve, de extracţie neoprotestantă, la cele care arată existenţa unui „stigmat ortodox", construit şi prin practica pelerinajului şi a închinării la moaşte.

La final, se ridică întrebarea: de ce Sinodul Bisericii Ortodoxe Române a simţit nevoia înfăptuirii unui astfel de „inventar", asumând implicit şi riscurile deformării prin media a ideii de bază, adică certificarea canonică pe criterii bine stabilite a veridicităţii relicvelor? Pe undeva, ar fi vorba de o întoarcere la autentic şi o ieşire din superficialitatea proliferării unei adevărate „industrii a moaştelor" post-1990, care a început să ridice semne de întrebare. Încurajarea pelerinajelor şi implicit a dimensiunii turistice şi financiare a acestora poate constitui iarăşi un motiv plauzibil. De altfel, într-o altă referinţă de pe site-ul TVR, *Ghidul Sfintelor Moaşte*. Catalogul va fi gata până la sfârşitul anului 2014", se menţionează în

mod expres că „ghidul ar fi bine-venit și pentru turism", fiind citat în acest sens și un consultant în turism care joacă rolul specialistului, acesta afirmând: „Cu cât un obiectiv (*sic!*) este mai bine prezentat și sunt mai multe instrumente de documentare și de pregătire a vacanței sau a pelerinajului, cu atât mai bine" (www.tvr.ro, 19 martie 2014).

Ceea ce mi se pare sigur însă este că această „certificare canonică" transformată de către media în „inventar al moaștelor" reprezintă un semn al vremurilor, al schimbărilor provocate de inflația de micropelerinaje și nuanțe suplimentare legate de fenomene de tipul „Sfinții Închisorilor", care indică o extremă individualizare a unor practici religioase, dincolo de controlul canonic. Recunosc deschis că nu am putut afla dacă o asemenea încercare de certificare a relicvelor a mai existat în istoria ortodoxiei românești sau este vorba de o premieră absolută.

Percepția pelerinajelor în mass-media din România

În perioada octombrie 2009 – octombrie 2013 am monitorizat o parte a presei scrise din România și a emisiunilor televizate, cu un scop mai degrabă „exploratoriu", de examinare a raportului dintre faptul religios (pelerinajul) și societate, imaginea oficială a pelerinajului din presa bisericească *versus* percepția presei laice, legitimitatea pelerinajului în spațiul public. Pe parcurs au apărut o serie de dificultăți pe care nu le-am putut prevedea la început. În decursul a numai patru-cinci ani, anumite publicații au trecut exclusiv la formatul online. Tot Internetul a favorizat apariția „reportajelor foto", gen publicistic *new media*, în care imaginea este însoțită de prea puține comentarii scrise. Anumite articole și luări de poziție disponibile în versiunea pe hârtie nu se regăseau pe Internet, și viceversa. Prin capacitatea sa de arhivare, mediul virtual mi-a permis accesul gradual și (aproape) nelimitat la înregistrările emisiunilor informative – jurnalele de știri de la orele de maximă audiență, imposibil altfel de urmărit într-o altă variantă.

Din presa scrisă, am monitorizat următoatele publicații: presa locală din Iași, Curtea de Argeș și Suceava. A urmat presa așa-zisă „centrală", din care am selectat publicațiile *Adevărul*, *Evenimentul Zilei*, *Gândul*, *Jurnalul Național* și *Dilema Veche*. Presa bisericească a fost reprezentată de cotidianul *Lumina* și de portalurile (Internet) de știri basilica.ro și doxologia.ro. Presa tabloidă pe care am monitorizat-o în perioada pelerinajelor de la Iași și București: ziarele *Libertatea* și *Click*, precum și cotidianul gratuit *Ring*. O atenție specială am acordat-o săptămânalelor *Cațavencii*, *Kamikaze*, *Academia Cațavencu*, pentru a analiza modul în care acestea „deconstruiesc" imaginea dominantă a pelerinajului. Așa cum se poate bănui, numărul de unități arhivate este unul destul de mare, de unde și dificultatea unei scheme eficace de analiză și a cuantificării conținutului. Mai jos se regăsește doar o schemă simplificată

de interpretare, dar sunt convins că subiectul, prin importanţa sa, se pretează la o abordare detaliată.

Există diferenţe majore de abordare a subiectului între presa locală şi presa centrală, precum şi între presa laică şi presa bisericească. Cea locală accentuează dimensiunea comunitară a evenimentului, perturbarea ritmului cotidian de viaţă (cum este cazul la Iaşi). Un mare interes este legat de dimensiunile economice ale pelerinajului. Există o anumită obsesie a imaginii de ansamblu: trebuie ca totul să „iasă bine", se vorbeşte deschis despre „pete pe sărbătoarea Sfintei Parascheva", referinţă la cerşetorie, hoţii de buzunare sau zgomotoase distracţii populare. Presa centrală acordă mai multă importanţă „faptului divers" şi senzaţionalului, precum şi, *in extenso*, rolului Bisericii în ansamblul societăţii româneşti contemporane. Sunt vehiculate diverse imagini şi stereotipuri ale „poporului credincios": ignorant, superstiţios, care îşi caută alinarea suferinţelor trupeşti şi spirituale prin închinarea la moaşte şi nu făcând apel la medicina modernă. Toate acestea sunt amalgamate cu imagini naţionaliste (mai ales în cazul pelerinajului de la Nicula) sau intervenţii ale unor *public speakers* transformaţi pentru moment în comentatori-specialişti ai evenimentului. Aici şi-ar avea locul o analiză atentă despre cum „fabrică" redacţiile mass-mediei o ştire cu privire la pelerinaj. Un subiect extrem de sensibil, deoarece, dincolo de abordările ironice sau derizorii, se ascund de fapt probleme fundamentale pentru societatea noastră: sărăcia cronică a mediului rural, sistemul medical deficitar, coeziunea socială, migraţia şi efectele sale demografice etc. Presa bisericească pendulează între rolul strict informativ (se publică, de pildă, „programul manifestărilor", o formulă în limbă de lemn) şi tentativele de prezentare spiritualizată a evenimentelor. Nu lipsesc nici abordările în cheie teologică a „comunităţii" efemere ce se formează între pelerini, voluntariatului depus pentru organizarea evenimentelor, inclusiv sub forma pregătirii celebrelor sarmale.

Un inventar al principalelor „imagini" media produse în jurul pelerinajelor se impune. Din lipsă de spaţiu tipografic, ne-am limitat însă la un minimum de exemple, alese dintre cele mai reprezentative.

a) Reţeta financiară a pelerinajelor. Pelerinajul „afacere" – comerţul pelerinajului.

- „Biserica a atras 2,5 milioane de euro din pelerinajul de la Sf. Parascheva. Destinaţia banilor, un mister" (ProTV, 16 oct. 2012).
- „Sf. Parascheva. Amintiri cu ultimii bani" (Antena 1, 14 oct. 2011).
- „Sfânt sau afacere? Părintele Lăcătuşu" (emisiunea „Asta-i România", Kanal D, 5 iunie 2011).
- „Pelerin sărac, afacerist bogat. Afacerea Parascheva" (*Evenimentul*, 15 oct. 2008).
- „Ieşenii vor să repare bâlciul de credinţă" (*Flacăra Iaşului*, 15 oct. 2009).
- „Mii de români la Sfânta Parascheva. Pelerinajul, transformat în prilej de afacere" (*EVZ*, 10 oct. 2010).

b) Pelerinajul: loc memorial, resursă turistică.
- „Mâna Sfântului Nicolae, la kilometrul zero al Bucureștiului" (*Libertatea*, 5 dec. 2009).
- „Cele mai vizitate obiective, de Sărbătorile Iașului" (*Ziarul de Iași*, 19 oct. 2012).
- „Sfânta Filofteia a adunat sute de pelerini și turiști la Curtea de Argeș" (*Interes Argeșean*, nr. 505/2010).
- „De Sf. Parascheva, portalul inoras.ro a atras recordul de vizitatori într-o singură zi" (*24 ore*, 16 oct. 2009).
- „Sărbătorile Iașului: mai mult păcat decât închinat" (*Evenimentul*, 14 oct. 2011).

c) Prezența oamenilor politici (admirată/detestată/criticată).
- „Cum a profitat Dan Diaconescu de moaștele de la Patriarhie" (gândul.info, 27 oct. 2011).
- „Război pe viață și pe moaște între Dan Diaconescu și Victor Ponta" (gândul.info, 8 nov. 2012).
- „Pelerinaj la moaștele cuviosului Băsescu" (autor Lucian Avramescu, *Jurnalul Național*, 13 oct. 2009).
- „4.000 de pelerini din orașul Voluntari, în pelerinaj la Iași" (*Lumina*, 15 oct. 2012).
- „Rugă către Sfânta Parascheva: scoateți diavolul din Casa Pătrată" (*Ziarul de Iași*, oct. 2009).
- „Șeful statului nu s-a închinat la moaștele Sf. Parascheva pentru că nu a stat la rând" (www.realitatea.net, 14 oct. 2007).

d) Forțele de ordine. Jandarmeria și Poliția (lăudate/criticate pentru acțiune).
- „Ziua cea mai lungă a Sărbătorilor" (*Ziarul de Iași*, 14 oct. 2011).
- „Sfânta călcată în picioare. Jandarmii au lovit fără milă" (*Evenimentul Zilei*, 24 iun. 2012).
- „Grafic. Cei mai mulți pelerini au mers la „Sfânta" pe 14 octombrie, ora 4.00" (comunicat oficial al Jandarmeriei) (*Ziarul de Iași*, 17 oct. 2011).

e) Stigmatul pelerin: deriziune, critica „obscurantismului", superstiție. Inadecvarea pelerinajului la modernitate. Violență.
- „Scandal și cuțite aduse la sfințit la racla Sf. Parascheva. Ce faci, Doamnă, pui scaunul pe Sfânta?" (ProTV, 14 oct. 2012).
- „Prevestitori ai Apocalipsei, la pelerinajul de Sf. Dimitrie: nu mâncați ceafă de porc, ajungeți în Iad" (ProTV, 29 oct. 2012).
- „Cuvioasa Parascheva. După pelerinaj, credincioșii s-au înghesuit la sarmale" (Digi 24 TV, 24 oct. 2012).
- „Reportaj lângă butoiul cu apă sfințită. *Diabolica* (italice în original) filieră a bunicilor care-și exploatează nepoții pentru un pahar cu agheasmă" (Gândul.info, 6 ian. 2011).
- „Trei muncitori din Giurgiu au descoperit moaștele unui sfânt pitic" (*Kamikaze*, 31 oct. 2012).

f) Memoria comunismului.
- „Arsenie Boca, Sfânt fără acte" (ProTV, 28 nov. 2012).
- „S-a băgat moaşte!" (gândul.info, 26 oct. 2008) (citat: „Am retrăit scenele de pe vremuri, oameni care se omorau când se băga carne la alimentara" – gândul.info, 26 oct. 2009).
- „Pelerinaj la foc continuu pe Dealul Mitropoliei" (ProTV, 27 oct. 2010).

g) Spaţiul pelerinajului, spaţiu popular: cerşetori, hoţi de buzunare, sărbătoare în aer liber etc.
- „Bucureşteancă, cumpăra lumânări în curtea Mitropoliei cu bancnote false" (*Ziarul de Iaşi*, 13 oct. 2011).
- „Imagini UNICE de la pelerinajul de pe Dealul Mitropoliei. Şi-au adus covorul din sufragerie la sfinţit" (ProTV, 27 oct. 2012).
- Mii de pelerini au luat cu asalt Iaşul" (*Evenimentul*, 11 oct. 2010).
- „Se dă startul la haos pe străzile oraşului (*Adevărul*, ediţia de seară, Iaşi, 9 oct. 2010).
- „Cerşetorii din alte judeţe au fost trimişi acasă!" (*BZI*, 14 oct. 2011).
- „Iaşi: femeia posedată de la Mitropolie a fost târâtă la racla sfântă" (*Adevărul*, ediţia online, 14 oct. 2009).

i) Pelerinajul, frecventat de lumea mondenă: superstiţii şi credinţe de consum curent.
- „Gabi Firea îşi duce bebeluşul la icoana făcătoare de minuni" (*Ring*, 12 mai 2012).
- „Beizadea cu credinţă. A aterizat cu elicopterul la mormântul lui Arsenie Boca" (Antena 1, 8 apr. 2013).
- „Simona Traşcă s-a rugat la moaştele Sf. Parascheva" (*Libertatea*, 12 oct. 2012).
- „Fiţa de Bamboo va fi evlavioasă sau nu va fi deloc" (*Academia Caţavencu*, 31 oct. 2012).

j) Distribuţia de hrană (sarmale, alte alimente). Incidente.
- „Primarul Sucevei şi soţia au împărţit şi în acest an sarmale şi apă pelerinilor veniţi la hram" (*Obiectiv de Suceava*, 25 iun. 2012).
- „La moaşte, înainte" (ProTV, 26 oct. 2009).
- „Acatiste şi sarmale de Sfânta Parascheva" (*Adevărul*, 14 oct. 2009).
- „Magazinele Carrefour – Felicia şi Era – ajută pelerinii veniţi la Iaşi" (*BZI*, 14 oct. 2009).

k) Loc de regenerare spirituală.
- „Plec de la Sfânta Parascheva cu o pace sufletească" (*Lumina*, 16 oct. 2012).
- „Pelerinaj în familie la Sf. Parascheva" (*Adevărul*, ediţia de seară, Iaşi, 11 oct. 2010).
- „Pelerinajul de la Buciumeni, o lecţie de speranţă" (*Lumina*, 13 iun. 2011).

– „Sf. Parascheva i-a unit pe credincioşi într-o mare familie" (*Jurnalul*, 14 oct. 2010).

l) Pelerinajul ca barometru social.

– „Drumul moaştelor: 24 de ore din viaţa unui pelerin pe Dealul Mitropoliei", autor Marian Sultănoiu, gândul.info, 27 oct. 2012. În aceeaşi categorie se înscrie reportajul semnat de Andra Matzal, „Sărăcia, cea mai mare religie. Ce am învăţat la coadă la moaşte" (www.totb.ro, 30 oct. 2012).
– „Peste 90.000 de pelerini s-au închinat la sfintele moaşte la Iaşi" (*Jurnalul Naţional*, 15 oct. 2012).
– „Îmbulzeală, sarmale, moaşte", autor Cătălin Ştefănescu (*Dilema Veche*, nr. 453, 18-24 oct. 2012).
– „Societatea invadată de politică" (Vasile Dâncu, *Revista 22*, nr. 18 apr. – 2 mai 2011).
– „Numai Dumnezeu nu ne mai minte!" (*Evenimentul*, 14 oct. 2009, Iaşi).
– „Exportăm moaşte şi importăm pelerini: cheia afurisirii sărăciei în România" (*Jurnalul Naţional*, 10 oct. 2011).

O concluzie parţială pentru acest caz. Orice cercetător din ştiinţele sociale poate confirma faptul că analiza de conţinut media este o tehnică destul de delicată, care cere foarte mult timp, intuiţie şi imaginaţie. Sunt ferm convins că un astfel de exerciţiu, în cazul pelerinajelor, se dovedeşte esenţial pentru înţelegerea globală a fenomenului. Nu am reuşit însă să răspund exigenţelor de timp cerute de către acesta, pentru a atinge gradul de precizie şi obiectivitate cerut. Ca orice procedeu cantitativ, analiza de conţinut substituie intuiţiei, „flerului" de teren, date mai exacte, o măsură necesară a ceea ce percepem global, dând la iveală diferenţe nebănuite. O bună conceptualizare, o schemă de analiză eficace şi „întrebări" coerente, în spiritul general al cercetării, pot conduce la rezultate cu potenţial de generalizare. În ce măsură religia utilizează astăzi mass-media pentru a-şi transmite mesajul cu privire la pelerinaje şi cu ce rezultate efective pe teren? În sens invers, sunt pelerinajele un ingredient indispensabil în construcţia evenimentelor mediatice legate de religie, favorizând dimensiunea senzaţionalistă, stigmatizantă? Şi ultima chestiune: în ce măsură mass-media (mai ales *new media*, Internetul) au devenit nu doar *purtătoare* de mesaje religioase, ci şi *producătoare* ale acestora, dând naştere la interpretări cu efecte neaşteptate, în afara cadrului oficial al Bisericii? Tot atâtea întrebări deschise, asupra cărora voi reveni cu siguranţă în viitorul apropiat.

Post scriptum: doresc să semnalez publicarea volumului *Fenomenul pelerinajului în mass-media de după 1989*, scris de doamna Mihaela Simona Apostol (2013). Din păcate, am aflat mult prea târziu de existenţa acestui studiu, abia în etapa corecturii finale a acestei cărţi, şi nu l-am putut parcurge în timp util. Îmi fac o datorie de onoare din a-i semnala apariţia, convins de faptul că este o contribuţie importantă la înţelegerea fenomenului pelerinajului din România în ansamblul său.

Femininul arhetipal și prezența feminină la pelerinaje

Începând cu primele ore petrecute efectiv pe teren la Iași, în octombrie 2009, am remarcat prezența majoritară a femeilor în cadrul acestui pelerinaj, modul lor special de a se îmbrăca sau gesturile simbolice pe care le făceau atunci când se apropiau de racla Sfintei Parascheva. Dar ce m-a surprins cel mai mult a fost extraordinara solidaritate feminină care se forma în momentele dificile ale așteptării la rând, precum și identificarea, uneori aproape totală, cu figura Sfintei, percepută ca mamă, soră, mijlocitoare, confidentă. Simțeam instinctiv că, bărbat fiind, un „ceva" esențial din practica și spiritualitatea feminină îmi va rămâne pe veci inaccesibil.

Mai târziu, am încercat să mă apropii de această stare de fapt prin studiul arhetipului feminin în istoria religiilor și prin abordarea „corpului" și corporalității feminine în cazul particular al pelerinajului. La final, mi-am dat seama că ipotezele mele inițiale, empirice, s-au dovedit în mare parte fundamentate, iar experiențele de teren le-au confirmat, îmbogățindu-le însă cu noi interogații. Principala provocare s-a dovedit însă a fi *transcrierea* acestor experiențe. Cum să faci vizibil unul dintre cele mai subtile aspecte ale trăirii religioase, care a constituit dintotdeauna o provocare pentru antropologia clasică: interpretarea corectă a unor experiențe și ritualuri strict rezervate celuilalt sex? Fără a mai vorbi de faptul că un subiect atât de vast și de promițător ar putea constitui prin el însuși obiectul unei alte cercetări mai vaste, prin deschiderea de metodă și interpretare pe care le impune.

Toate marile sisteme religioase ale lumii au tendința de a distinge rolul bărbatului și al femeii în cadrul ritualurilor religioase. Unele trăsături ale diferenței de gen sunt comune tuturor culturilor, în timp ce altele sunt localizate temporal și geografic (Davidson, 2002: 195). Studiile specifice de antropologie dedicate religiozității feminine sunt din ce în ce mai numeroase, dar promovarea intensă a mitului „egalității" și asemănării dintre bărbați și femei a avut și efecte neașteptate, în sensul că s-a trecut adesea sub tăcere faptul că experiențele religioase ale femeilor sunt diferite, la fel ca și tipul lor de practică religioasă (Bowie, 2000: 91). Prin emergența abordărilor și teoriilor feministe, „viața religioasă" a femeilor este înscrisă într-o tradiție religioasă mai

veche, ignorată până acum, în ciuda multor fenomene şi manifestări religioase preponderent feminine, concepute şi analizate androcentric, atât în context, cât şi ca surse de documentare. O posibilă soluţie metodologică constă în regăsirea unor date specifice cu privire la istoria religioasă a femeilor, dar şi a altor grupuri marginalizate. Avantajele „abordărilor feministe ale femininului" ar fi deci apariţia unor noi abordări şi provocări de metodă, permiţând înţelegerea unor contradicţii din practica religioasă, opace înţelegerii până în acest moment (Hawthorne, 2005: 3024).

Ideea de a introduce în analiza pelerinajului noţiunea de „arhetip feminin" s-a impus, repet, după practica de teren. Mai jos, voi face referinţă mai ales la pelerinajul de la Iaşi ocazionat de sărbătoarea Sfintei Parascheva, cu toate că elemente legate de arhetipul feminin sunt prezente şi la Curtea de Argeş (Sfânta Filofteia) sau la Mănăstirea Nicula (icoana miraculoasă a Fecioarei Maria). Două lecturi m-au ajutat în mod deosebit. Mai întâi, C.G. Jung şi studiul său dedicat aspectelor psihologice ale arhetipului feminin (Jung, 1968). Mărturisesc deschis că la început m-am apropiat cu multă prudenţă de afirmaţiile sale, în încercarea de a face o paralelă între atributele feminine arhetipale (solicitudine, înţelegere, autoritate magică, înţelepciune, exaltare spirituală, spontaneitate) şi unele aspecte ale pelerinajelor. Astfel, Sfânta Parascheva este percepută de către pelerini ca fiind „grabnic ajutătoare"; adresarea este directă, cu formule de genul „mama noastră a tuturor" sau „Mamă, a venit copilul tău să te vadă!" şi altele asemănătoare, auzite în jurul meu pe teren.

Jung atrage atenţia, în studiul citat anterior, că există diferenţe majore între bărbaţi şi femei cu privire la percepţia *sensului* arhetipului feminin, legate în primul rând de imaginea mamei. În cazul femeilor, se manifestă o comunicare incondiţională, legată direct de propriul sex, iar în cel al bărbaţilor este vorba de un contact străin, dobândit, cu un imaginar bogat, dar complet în afara conştiinţei. Rezultatul este, în concepţia jungiană, „o identificare simbolică cu imaginea Mamei în cazul bărbaţilor şi una directă a femeilor, ceea ce bărbaţii nu vor fi capabili niciodată" (Jung, 1968: 106). În timpul aşteptării la rând, am fost cu adevărat surprins de modul în care femeile, indiferent de vârstă, se identificau cu viaţa, suferinţa şi jertfa Cuvioasei Parascheva, direct şi fără intermediari, ca şi cum totul ar fi fost parte dintr-un *Întreg* pe care-l puteam percepe, dar nu-l puteam înţelege niciodată din „interior".

A două lectură esenţială a fost cartea *The Great Mother* a psihologului de extracţie jungiană Erich Neumann. Studiul atent al arhetipului feminin constituie o veritabilă „terapie a culturii umane", deoarece „acesta nu este doar o *dynamis*, ci o veritabilă forţă directoare care influenţează părţi întregi din *psyche*-ul omenenesc, cum ar fi de pildă religia" (Neumann, 1991: 15). Se disting două aspecte ale femininului arhetipal, ca simbol şi divinitate: femininul sursă şi izvor nesecat de viaţă şi femininul agent de evoluţie şi transformare perpetuă, celebră fiind şi formula sa de definire, şi anume *Terrible Mother, Great Mother,*

Good Mother (am preferat să păstrăm varianta în limba engleză pentru o mai bună acurateţe). Studiul intitulat „Démone et chrétienne: Sainte Vendredi", realizat de Marianne Mesnil şi Assia Popova (1993), evidenţiază tocmai această dublă ipostază a arhetipului feminin decelabil în imaginea Sfintei Parascheva – Sfânta Vineri, „mama" cea bună şi generoasă *versus* „mama" cea rea şi răzbunătoare, pornind de la aspecte hagiografice şi mitologice culese de pe ambele maluri ale Dunării. La sudul fluviului este semnalată prezenţa a mici sanctuare, grote sau izvoare „închinate" Sfintei Parascheva, „amenajate sumar, frecventate în majoritate de femei, venite să se roage şi să se adreseze în mod direct Sfintei, fără intermediari (preoţi) bărbaţi" (Mesnil, Popova, 1993: 743). Imagini ale unor astfel de izvoare miraculoase din Serbia sau Bulgaria se pot găsi, de exemplu, într-un album bogat ilustrat care retrasează complicatul traseu avut de moaştele Sfintei Parascheva înainte de a fi aduse la Iaşi de către Vasile Lupu, editat de Petru Sidoreac, *Sfânta Parascheva, călăuza pelerinilor* (Sidoreac, 2000). Orice căutare rapidă pe Internet a combinaţiei „Sfânta Parascheva + Balcani" are ca rezultat mai multe site-uri turistice care propun excursii pe valea râului Tempi, Grecia, acolo unde se află o mănăstire renumită închinată Sfintei Parascheva (*Aghia Paraskevi*) şi un izvor miraculos. Un alt studiu care face referinţă la dubla dimensiune a femininului întruchipat de Sfânta Parascheva îi aparţine cercetătoarei Claudine Fabre-Vassas[1], care realizează mai degrabă o anchetă etnologică pentru a surprinde ceea ce a mai rămas din amintirea „Sfintei Vineri" printre pelerinii contemporani, respectiv modul în care percep această dublă dimensiune legendară a Sfintei, citez: „Fecioară îndârjită sau bătrână agresivă" (Fabre-Vassas, 1995: 74).

Mircea Eliade constată existenţa în Răsăritul Europei, cu mult înainte de creştinism, a unei „pietăţi sincere şi populare faţă de femeie şi faţă de mamă, adică tocmai faţă de principiul rodniciei şi bunătăţii pe care Mama le întruchipa" (Eliade, 2011: 192). Iar B.P. Hasdeu are un studiu întreg despre zeităţile trace *Kupala* şi *Omoroka*, ultima (care a lăsat urme semnificative în limbile slave, cuvinte legate de întuneric, moarte, ceaţă) fiind şi „zeiţa mumă a tuturor lucrurilor, întruchiparea amestecată fără discernere a feţelor feminine şi masculine ale naturii, lumii şi întunericului,

1. Studiul cercetătoarei din Franţa, derulat la Iaşi în toamna anului 1994, la o distanţă de 20 de ani de momentul redactării acestui volum, a căpătat, odată cu trecerea timpului, şi o valoare de mărturie. Astfel, sunt semnalate dominanta feminină a mulţimii, obiceiul de a împărţi sarmale, atingerea unor obiecte şi haine de raclă, purtate mai apoi de pelerini. Fapt important, în acei ani ordinea era menţinută de seminarişti şi studenţi teologi, şi nu de jandarmi, ca acum, numărul estimat de pelerini fiind de 100.000-120.000. Racla cu moaştele Sfintei era scoasă doar timp de două zile şi o noapte din catedrală, amplasamentul estradei era diferit şi el, se puteau aprinde lumânări în jurul acesteia. Atmosfera generală de atunci pare a fi mult mai calmă şi relaxată, iar numărul de pelerini „rurali", mai important ca astăzi. Este remarcată şi prezenţa rromilor, *resplendissant de beauté et d'insolence provocatrice*, îmbrăcaţi în hainele lor de sărbătoare.

ale *cerului şi pământului* (italice în original)". Tot el mai spune că, în legendele slavilor, ambele au supravieţuit epocii păgânismului, de exemplu prin „Baba Iaga, cea hâdă, rea şi răzbunătoare" sau prin alte cuvinte legate de moarte, frig, întuneric, subterane, pământ (Hasdeu, 2003: 121).

Odată cu urcarea sa pe tron, cneazul Vladimir (980-1015) a strâns pe una dintre colinele Kievului idoli şi zeităţi slave (Perun, Veles, Dajdbog etc.), în încercarea de a controla vastul conglomerat multinaţional şi pluriconfesional care a urmat victoriei asupra khazarilor. A poruncit să li se aducă jertfe şi s-au înălţat rugăciuni, dar tentativa de a crea un panteon panslav şi de a impune un cult statal „oficial" a eşuat (Oişteanu, 2009: 148). Printre aceste zeităţi se găsea şi Mokoş, singura divinitate feminină din grup, simbol al originii vieţii, în centrul unui cult popular foarte susţinut din partea slavilor, înaintea creştinării lor. După răspândirea pe scară largă a creştinismului, „vechii zei s-au contopit treptat cu sfinţii creştini şi în majoritate şi-au pierdut numele, dar atribuţiile şi funcţiile lor au trecut la aceşti sfinţi, *Mokoş* continuând să fie venerată sub numele Sfintei Parascheva sau Sfânta Vineri" (Tokarev, 1976: 221). Astfel, o mai veche temă iconografică din Rusia medievală o arată pe Sfânta Parascheva, înlocuitoarea simbolică a lui Mokoş, în compania Sfântului Ilie (mai vechea zeitate indo-europeană Perun) şi a Sfântului Blasius (*Vlasii*), care la rândul său a luat locul lui Veles (Gimbutas, 2005: 115).

Şi alţi etnografi şi folclorişti români, pe care nu-i vom enumera aici, întrezăresc în trăsăturile Sfintei Parascheva – Sfânta Vineri reminiscenţe şi legături ale cultului mai vechilor Minerva, Junona, Venus. Chiar şi un articol din ziarul *Lumina* aduce în discuţie „transferul trăsăturilor şi atributelor sfinţeniei Cuvioasei Parascheva unei divinităţi ancestrale din mitologia autohtonă, şi anume Sfânta Vineri". Este semnalată existenţa în oraşul Tram(?) din nord-vestul Bulgariei, „a unei peşteri în care ar fi locuit Sfânta Petka, numele slavon al Paraschevei, iar la intrare s-ar mai vedea încă pâinea care a împietrit în momentul trecerii ei la Domnul" (Manolache, 2010). În ceea ce priveşte regiunea de la nordul fluviului Dunărea, etnologul Bogdan Neagota avansează ideea că întreg creştinismul de aici s-a constituit respectând mecanismul specific de funcţionare a culturilor orale „prin aglutinare netraumatică şi puţin aculturată, în simbioze şi sincretisme (*apud* Eliade, 1988: 232) a unor nivele simbolico-religioase diferite care s-au suprapus în timp, sfârşind prin a fuziona în puncte de convergenţă arhetipală şi cognitivă" (Neagota, 2003: 7).

Eruditul poet George Coşbuc, în încercarea sa de abordare mitologică a literaturii noastre populare, realizată sub influenţa cercului sămănătorist, aduce în discuţie dubla natură a femininului în studiul „Babele sfinte în mitologia noastră". „Sfintele reprezintă în mitologia noastră *noţiuni concrete* (*s.m.*), personificări lămurite. Sfânta Vineri reprezintă principiul binelui, blândă şi gata să ajute, celelalte trei, Joi, Marţi şi Sâmbătă, sunt răutăcioase, iar eroii solari le ocolesc, deoarece reprezintă principiul răului." (Coşbuc, 1986: 148) Observaţie personală: nimeni

dintre cei intervievaţi pe teren sau în afara acestuia nu a utilizat numele de „Sfânta Vineri" pentru a face referinţă la Sfânta Parascheva. Semn de secularizare profundă a mediului rural? Lingvistul Ivan Evseev scrie că „patroana zilei de vineri în calendarul poporului este Sfânta Vineri, în persoana căreia s-au amalgamat trăsăturile unei vechi divinităţi a naturii, elemente ale cultului Maicii Domnului şi ale Sf. Parascheva, patroana Moldovei, venerată de slavii răsăriteni sub numele de Praskovia-Piatniţa, iar la slavii de sud sub numele de Sf. Petka şi Paraskeve la greci, unde a dat numele zilei de vineri; cultul Sfintei, ale căror moaşte se află la Iaşi, cuprinde elemente agrare şi ritualuri legate de sfinţirea apei, atestând caracterul ei de adevărată *Alma Mater*". Cultul zilei de vineri este pus în relaţie cu „unitatea culturală şi religioasă a vechilor seminţii indo-europene, care au avut o zeitate feminină a naturii, dragostei şi fecundităţii, al cărei prototip este Venus", iar teama de „vinerile legate", remarcată şi de M. Mesnil şi A. Popova, este „o formă de respect faţă de străvechea divinitate păgână a zilei de vineri, ale cărei trăsături le descoperim în Sfânta Vineri a basmelor şi legendelor româneşti" (Evseev, 2007: 640). Sfânta Parascheva sau *Vinerea Mare* (14 octombrie) „este ţinută ca patron al casei şi hram. Fără motivare" (Muşlea, Bârlea, 1970: 402). Funcţiunea de patroană (ocrotitoare) a casei este mai răspândită în zona Banatului.

Lansez încă o dată întrebarea: de ce „fascinează" şi atrage atât de mult o sfântă cum este Cuvioasa Parascheva, printre alţi sfinţi din România? Care să fie explicaţia succesului şi ataşamentului pe care i-o arată pelerinii de sex feminin? Eric Neumann propune ecuaţia de bază a arhetipului feminin: femeia = corp, corporalitate = vas, recipient = receptacul. *Corpul sfinţilor* este deci una dintre cheile de interpretare. Sfânta Parascheva s-a „demarcat" în competiţia simbolică cu ceilalţi sfinţi în jurul cărora se organizează pelerinaje în România pentru că ea este foarte „feminină"; sub veşmintele sale se poate citi forma unui corp omenesc, aşezat într-o raclă alungită, ca o navă, sacru concentrat într-o formă feminină. După cum remarcă Joachim Wach, gestul de a încorpora obiectul devoţiunii într-un mediu perceptibil simţurilor umane reprezintă „uniunea dintre viaţa intelectuală şi cea emoţională a omului" (Wach, 1958: 100). Sfânta Parascheva prezintă în exterior o imagine luminoasă, solară, plină de căldură, accentuată de modul în care este expusă racla aşezată pe un baldachin impozant, de veşmintele sale, coroana de aur şi pietre preţioase de pe cap. Arhetipal, „corpurile luminoase" sunt simboluri ale cunoaşterii, ale aspectelor spirituale ale omului" (Neumann, 1991: 57). Ca observaţie empirică, *cultura devoţională* a corpului pelerin în faţa raclei Sfintei Parascheva (poziţii în rugăciune, atingerea directă sau a diverse obiecte de îmbrăcăminte, icoane etc.) mi s-a părut a fi mult mai intensă la Iaşi decât la Suceava sau Bucureşti, locuri unde se găsesc racle ale unor sfinţi bărbaţi, reputaţi a fi mai aspri şi exigenţi în ceea ce priveşte cererile pelerinilor. Scriitorul şi diplomatul Paul Morand, în *Bucarest*, celebrul său jurnal de călătorie în România interbelică, sesizează fascinaţia exercitată de Sfânta Parascheva,

atribuindu-i rădăcini arhetipale (mai exact, de icoana sa de la Biserica Sfânta Vineri din Bucureşti, demolată în iunie 1987), scriind că „o Fecioară de argint cu chip de cărbune primeşte, printre fumigaţii binemirositoare, dorinţe care i se adresează lui Venus şi Ceres" (Morand, 2000: 181).

Motivul prezenţei arhetipului feminin relansează interogaţiile cu privire la prezenţa masivă a rromilor în pelerinajul de la Iaşi, dar şi în cadrul altor pelerinaje mariale din România (Costeşti, Curtea de Argeş, Nicula). Cercetătoarea Delia Grigore avansează ideea că rromii realizează o legătură între figura Fecioarei Maria şi a altor sfinte cu „zeiţa-mamă venerată de prearienii din India. De altfel, în acelaşi spirit al divinizării mamei sacre, rromii au o veneraţie specială pentru sfinte, mai mare decât pentru sfinţi, fapt demonstrat pe larg şi de alte două mari pelerinaje: cel al rromilor din Apusul Europei la Sf. Sara (Camargue, 24-25 mai) şi cel al rromilor ortodocşi din România la moaştele Sf. Parascheva (Iaşi, 14 octombrie)" (Grigore, 2001: 134).

La întrebarea mea, „de ce racla Sfintei Parascheva este acoperită cu o placă transparentă de plexiglas?", pelerinii pe care i-am chestionat au furnizat o explicaţie asemănătoare, cu foarte mici variaţii: de-a lungul timpului s-a încercat desprinderea cu dinţii a diverse bucăţi (sau *aşchii*, după cum spuneau unii dintre intervievaţi, interesantă formulă care arată ambiguitatea fondatoare a relicvelor, plasate între viu şi mineral) din moaştele expuse spre închinare. Biserica a trebuit să reacţioneze şi le-a protejat prin acoperirea completă a întregii relicve. Episodul „furtului de moaşte" este menţionat sub forma unei istorii orale legitimate de autoritatea preoţilor slujitori de la Catedrala Mitropolitană din Iaşi, „o întâmplare din jurul anului 1900, atunci când faţa Sfintei Parascheva era descoperită spre închinare credincioşilor, iar o femeie a rupt cu gura, atunci când s-a închinat, nasul Sfintei. După acest moment s-a hotărât ca faţa Sfintei Parascheva să fie acoperită şi ea cu veşmânt, la fel ca şi celelalte părţi din sfintele moaşte". Placa de plexiglas menţionată anterior a fost aşezată în 1992 (Adumitroaie, Vicovan, 2011: 263).

Episodul narat de pelerini în timpul interviurilor plasează însă gestul mutilării sacre în jurul anilor 1960 sau 1990, iar autoarea acestuia era descrisă ca fiind „femeie simplă, de la ţară" sau „o vrăjitoare". În viziunea lui Neumann, corpul arhetipal feminin este traversat de o linie dreaptă care uneşte Cerul-(Paradisul)-Luna-(Logosul)-Răsuflarea-(Gura)-Inima-Centura abdominală-Ombilicul-Lumea subpământeană-Noaptea-Spaima-Întunericul. Dacă acceptăm faptul că gestul s-a produs cu adevărat (la o privire atentă, într-adevăr, protuberanţa nazală nu este observabilă), mi se pare seducătoare ipoteza că gestul acelei femei poate fi interpretat şi ca tentativă de conectare disperată, ultimă, în circuitul suflului divin al arhetipului feminin.

Şi alte interpretări post-Jung percep femininul arhetipal ca pe un vas, potir sau receptacul, depăşind astfel imaginea comună a pântecului, fiind vorba de fapt de „o calitate atotcuprinzătoare, protectoare, o îmbrăţişare, hrană care lasă să crească şi altceva. Femininul arhetipal

hrănește Eul uman" (Schmidt-Brabant, Sease 2011: 61). Impresia de vas, de potir a ansamblului de la Iași este accentuată și de racla în care se găsesc expuse moaștele Sfintei, fiind vorba în acest caz de una dintre cele mai strălucitoare și mai impunătoare racle de sfinți din România. Racla actuală datează din anul 1891, fiind însă complet restaurată recent în Grecia, în anul 2009. Racla însăși este percepută ca un „conductor" al sacrului moaștelor, de unde și „mulțimea de nume care s-au găsit înscrise pe ea în timpul restaurării, bilete de mulțumire, acatiste, pomelnice, vată și alte părți din obiectele cu care pelerinii, dar și membri ai clerului le-au lăsat de-a lungul timpului în contactul cu aceasta" (Adumitroaie, Vicovan, 2011: 264).

Un alt ritual interesant legat de Sfânta Parascheva, care poate fi pus în legătură cu persistența arhetipului feminin, este schimbarea veșmintelor acesteia de cinci ori pe an. Veșmintele „diferă de la o perioadă liturgică la alta, în funcție de sărbătorile anului bisericesc, de culoare deschisă ori de culoare închisă" (Adumitroaie, Vicovan, 2011: 240). După ce sunt înlocuite cu altele noi în cadrul unei ceremonii oarecum secrete, dar la care sunt admise să participe și femei, „vechile veșminte sunt oferite ca mângâiere creștinilor din parohiile diferitelor regiuni ale țării și unor biserici din străinătate, pentru a păstra vie credința ortodoxă și pentru ca poporul iubitor de Dumnezeu *să o aibă alături* (*s.m.*) pe Sfânta ocrotitoare a Moldovei" (doxologia.ro). Veșmintele Sfintei Parascheva îndeplinesc un rol de protecție împotriva uzurii și presiunii zilnice a pelerinilor care se perindă neîncetat prin fața raclei sale; în cheia interpretării propuse de Neumann, veșmintele mai au și funcția de coabitare, de consacrare și răspândire a principiului feminin, a acelei „figuri primordiale purtătoare de *mană* binefăcătoare, adânc îngropată în subconștientul uman. Înțelepciunea reprezentărilor feminine nu este una abstractă, dezinteresată, ci una care cere participarea prin dragoste, ca Întreg" (Neumann, 1991: 287, 330). Călătoria prin lume a veșmintelor Sfintei, jocul darului și contradarului, sacru întregește și universalizează deci cultul acesteia.

Trebuie amintită în contex *funcțiunea socială a arhetipului feminin*: rol de protecție în caz de dezastre și calamități naturale, fertilitate și prosperitate. Georges Dumezil sugerează faptul că triada protecție-fertilitate-prosperitate are rădăcini în protoculturile indo-europene, fiind activă în continuare în majoritatea societăților contemporane (Dumezil, 1973). Ca ipoteză de lucru, văd o legătură între funcțiunea socială a arhetipului feminin și „criza de gen" a unei părți din populația feminină întâlnită în cadrul pelerinajelor. Mai exact, după 1990, majoritatea instituțiilor comuniste care sprijineau familia și maternitatea, igiena, starea de sănătate a copiilor s-au prăbușit. Chiar dacă imperfecte în conținut și funcționare, ele jucau un rol esențial mai ales în mediul rural, care se găsește acum complet lipsit de sprijin social și medical. Poate că nu întâmplător „culegerile de miracole" care au înflorit în ultima vreme sunt pline de relatări ale vindecării unor copii de proveniență socială modestă. Modul direct și foarte sincer, fără intermediari,

scenele emoţionale intense care au loc în cadrul pelerinajelor centrate în jurul sfinţeniei feminine cred că pot fi mai bine înţelese luând în considerare şi cele spuse mai sus. Fără a mai vorbi de faptul că întreaga Ortodoxie posedă o adevărată dimensiune „matriarhală", mamă iubitoare, complice şi înţelegătoare cu toţi oamenii aflaţi într-o criză profundă (Kristeva, 1987: 16).

Cred femeile altfel? Sau, altfel spus, există o specificitate feminină în constituirea faptului religios, declinat sub forma pelerinajului? Persistenta dihotomie din sociologia religiilor între *rit* şi *credinţă* sau între *practică* şi *reprezentare* se regăseşte şi în studiile consacrate raportului dintre gen şi religie, existând în acest moment analize centrate pe problemele sociale şi culturale. În literatura de specialitate dedicată pelerinajului, diferenţa conţinută în experienţele şi modul de manifestare religioasă feminină este bine reprezentată. Astfel, Alice-Mary Talbot remarcă faptul că în Bizanţ cultele religioase deţineau un rol aparte în destinul femeilor, deoarece „pentru laicatul feminin, participarea la liturghie şi procesiuni, vizitarea lăcaşurilor sfinte etc. reprezentau singura posibilitate aprobată de societate pentru a ieşi din casă. Toate aceste ocazii erau, de altminteri, un mod de a satisface unele nevoi psihologice şi spirituale" (Talbot, 2000: 154). Observaţia sa mi se pare pertinentă şi perfect validă ca motivaţie până în ziua de astăzi. Discutând pe teren cu femei provenind din mediul rural, am înţeles că deplasarea de la domiciliu la locul de pelerinaj, timpul efectiv petrecut în ritual sau călătoria în sine cu trenul sau autobuzul constituia pentru ele o ruptură, o schimbare în cotidianul lor, poate singura pe parcursul unui an de zile. Posibilitatea oferită de a ieşi din ambianţa uneori sufocantă a familiei, rutinei zilnice şi „supravegherii" atente a soţilor, într-o lume care nu cunoaşte noţiunea de „turism" (în sensul actual al termenului).

Pentru Séverine Rey, cercetătoare din Elveţia care a studiat descoperirea (anii 1960), apoi procesul de recunoaştere progresivă a trei noi sfinţi martiri (Rafael, Nicolae şi Irina) din insula Lesbos, femeile au un „raport privilegiat cu sacrul", perceput în exterior ca o formă de credulitate, o ardoare stabilă, recuperată ulterior de către instituţia ecleziastică. În cele din urmă, tot bărbaţii din ierarhia Bisericii se pronunţă asupra validităţii afirmaţiilor lor care au contribuit la „construcţia sfinţeniei". Chestiunile de gen şi religiozitate feminină din acest volum sunt abordate într-o manieră originală: nu este vorba de analiza prezenţei feminine în ortodoxia din Grecia de astăzi, ci mai degrabă de prezentarea rolului pe care femeile l-au jucat în descoperirea, apoi consacrarea unui loc sacru, viu şi plin de viaţă (o analogie s-ar putea face în cazul românesc cu Mănăstirea Prislop). Prin povestirile lor, prin vise şi premoniţii, istorioare naive (extrem de eficiente când vine vorba de „fabricarea sfinţeniei", pas cu pas), femeile, de fapt, manipulează puterea şi instituţiile masculine din domeniul religios, sub aparenţa supunerii şi a „credulităţii" menţionate anterior. Se deschide astfel o interesantă viziune între religiozitate şi diferite forme de marginalitate socială (Rey, 2008).

Dominanta feminină a participării la pelerinaje este verificată într-o anchetă cantitativă dedicată motivaţiilor implicării religioase în pelerinajul de la Iaşi, anchetă derulată în cadrul Facultăţii de Sociologie a Universităţii din Iaşi, în care 51,8% dintre cei chestionaţi erau de sex feminin (Netedu, 2008: 173). Comportamentul specific al femeilor în condiţiile de pelerinaj din lumea ortodoxă, numărul mai mare de practicante decât cel al bărbaţilor apar şi în cadrul pelerinajelor din Grecia, ele fiind puse în relaţie directă cu rolul şi poziţia secundară a femeilor din societate (Gothoni, 2010: 73). Sursele catolice consultate, cum ar fi, de pildă, sinteza istoricului francez Edmond René Labande, terţiar franciscan, dedicată „problemelor, comportamentului şi mentalităţilor pelerinului creştin" din Evul Mediu până astăzi, acceptă ca o evidenţă faptul că „femeile sunt mereu mult mai credincioase decât bărbaţii, deoarece ele transmit viaţa, fiind legate de tradiţii, dar şi de superstiţii, fiind însă în acelaşi timp ţinute la distanţă de ritual" (Labande, 2004: 110). Autorul remarcă „misoginismul" exprimat la adresa femeilor-pelerine de-a lungul veacurilor, percepute ca un „sex slab", incapabil să reziste la pericolele şi tentaţiile presupuse ale pelerinajelor pe distanţe foarte lungi. Soluţia adoptată de femeile de rang înalt în Evul Mediu a fost aceea de a se deplasa în familie sau într-o companie integral feminină, însoţite de gărzi înarmate.

Corpul pelerinului suferă din cauza lipsurilor din timpul călătoriei, a condiţiilor climaterice, iar detalii cu privire la acest aspect abundă în toate relatările de pelerinaj din timpul Evului Mediu. „Pelerinul călătoreşte pentru a suferi şi a se vindeca tocmai prin suferinţă. Durerea şi învăţarea sa progresivă se contopesc deci într-un fel de dialectică" (Fabre, Julia, 2000: 137), dând naştere identităţii finale a pelerinului. Rolul durerii în „tratamentul" spiritual al corpului feminin este evidenţiat în studiul celebrului pelerinaj marial din insula grecească Tinos, studiat de americanca Jill Dubisch, care susţine că asumarea deplină a durerii fizice (aşa cum este cazul la Mănăstirea Nicula, unde se merge pe coate şi în genunchi, pe piatră) este un mijloc de construcţie identitară. Durerea devine „un limbaj feminin privilegiat care se desfăşoară atât în viaţa cotidiană, cât şi în practicile religioase" (Dubisch, 1995: 34). Suferinţa femeilor, vizibilă, este şi suferinţa provocată de statutul lor social minorat, pelerinajul fiind în acest caz o tentativă de vindecare şi o reconfirmare a acestuia, concomitent (Derks, 2009: 130).

Femeile nu reproduc în mod pasiv actul religios, ci îl „reformulează" prin actele lor. Poate şi din cauza faptului că sunt încărcate cu „vinovăţii" suplimentare, inclusiv în faptul de a da viaţă (vezi moliftele de curăţare la 6 săptămâni, dacă au născut o fată, şi la 3 săptămâni, dacă au născut un băiat, interdicţia de a intra în biserică în perioada ciclului menstrual (Manolache, 1994). Prin devoţiunea arătată Fecioarei Maria are loc identificarea cu imaginea „mamei suferinde", care se sacrifică pentru întreaga familie. În acest context, trebuie adusă în discuţie poziţia Mihaelei Miroiu despre manifestările de „somatofobie" din creştinismul occidental, „somatofobie care nu-şi mai găseşte locul în Răsărit, căci

acest creştinism are un sens cosmic. Prin Hristos, sacrul pătrunde în existenţa întruchipată în persoană ca spirit, suflet şi trup, deci şi în întreaga natură, persoana dând seamă de ambele lumi. Răul nu mai are legătură cu fiziologia, materia însăşi fiind transfigurată prin har" (Miroiu, 2002: 14).

Femeile insistă asupra durerii fizice, vorbesc liber în public despre ea, încercând să inventeze tehnici şi proceduri pentru a-i face faţă cât mai bine. K. Seraidari afirmă că în felul acesta femeile îşi construiesc o *bază comună de identificare şi experienţă*, prelungind în timp şi spaţiu sacrificiul simbolic realizat în onoarea „figurilor feminine" ale pelerinajelor (Seraidari, 2005: 150). Cercetătoarea franceză atrage însă atenţia că ar fi greşit să asociem prea uşor femeia suferinţei, doliului şi durerii. Cu toate acestea, spune ea, tema este recurentă studiilor de gen şi antropologie, fiind citată în acest sens o cercetare dedicată sociologiei „sfinţeniei feminine" în cadrul Occidentului creştin: femeia şi practica sa religioasă sunt plasate într-un context dramatic, în care se afirmă, printre altele, că „femeile experimentează cel mai bine în suferinţă condiţia de „mirese ale lui Hristos" (Albert, 1997: 163). În ceea ce priveşte creştinismul răsăritean, este remarcată „suspiciunea faţă de trup, în special cel al femeii, o temă recurentă a monahismului răsăritean începând cu secolul al IV-lea" (Delumeau, 1986: 110). Nu doar antropologia religiilor a sesizat acest aspect esenţial al practicii feminine. Slavistul Georges Nivat, fin cunoscător din interior al Ortodoxiei, notează într-un jurnal de călătorie prin Rusia contemporană faptul că, în cadrul acestei confesiuni, corpul joacă un rol esenţial în înţelegerea credinţei. „*Corpul* feminin este cel care pricepe, face mătănii, sărută icoanele, aprinde lumânări, dă acatiste pe care scrie numele morţilor săi care să fie pomenite de preot. (Nivat, 2004: 281)

O ultimă observaţie cu privire la corporalitatea feminină în pelerinaje: felul deosebit al femeilor de a se îmbrăca, respectarea unor coduri vestimentare mai stricte, fapt mult mai vizibil în cazul lor decât în cel al bărbaţilor. Antropologul american de origine tunisiană A. Hammoudi, care a studiat marele pelerinaj de la Mecca, pune în evidenţă importanţa universală a veşmintelor în momentul în care se intră în spaţiul dedicat pelerinajului. Parte din afirmaţiile sale sunt valabile şi în afara Islamului. Astfel, în condiţiile specifice de pelerinaj (stres, înghesuială, privaţiuni diverse), diferenţele dintre bărbaţi şi femei în modul de a se îmbrăca se accentuează, hainele ritualizând la rândul lor transgresiunile dintre sexe. Imaginea de ansamblu a corpului nu trebuie să fie una ostentativă, de unde şi necesitatea unor veşminte specifice. Orice exces este imediat denunţat de către pelerinii înşişi (Hammoudi, 2005: 46). Afirmaţie verificată şi pe terenul pelerinajelor din România: am asistat la multe situaţii în care pelerinele de sex feminin încercau să improvizeze în grabă o ţinută care să acopere capul sau picioarele fie cu mijloacele proprii (eşarfă, batic, pulover), fie cu cele puse la dispoziţie de autoritatea religioasă (la Mănăstirea Prislop). Într-unul din filmele documentare realizate de televiziunea Trinitas a Patriarhiei Române, intitulat „Israel,

pământ al mântuirii", mai multe cadre surprind ceea ce eu aș denumi *pelerinul-model la Ierusalim*: este femeie, între 55 și 65 de ani. Poziția corpului în rugăciune este una corectă, decentă, exersată anterior. Se închină cu gesturi largi, didactice, cu cele trei degete de la mâna dreaptă strânse corect, simbolic scoase în evidență. Poartă un rucsac de mici dimensiuni din considerente practice. În fine, este îmbrăcată cu haine de culori sobre, obligatoriu cu o fustă lungă care ascunde glezna, iar pe cap are un voal străveziu, ce nu este însă purtat tot timpul, ci doar atunci când proximitatea unui loc sacru o impune (Trușcă, 2009). Pentru o analiză erudită a raportului dintre religie și corp, a se vedea exercițiul de „circularitate hermeneutică" realizat de Sarah Coakley, *Religia și trupul* (2003, ediția în limba română).

Respectul codurilor și interdicțiilor vestimentare contribuie la construcția sacrală a locului de pelerinaj. Pornind de la afirmația lui Victor Turner care remarcă „creșterea graduală a sacralității pe măsură ce pelerinul avansează de-a lungul drumului", Jill Dubisch arată că, în pelerinajele ortodoxe din Grecia, codurile vestimentare sunt o combinație între directivele Bisericii oficiale și atitudinea autoimpusă a pelerinilor (Dubisch, 1995: 127). În cazul rândului de așteptare, am remarcat cum ținuta pelerinilor devine din ce în ce mai strictă pe măsură ce aceștia se apropie de raclă pentru atingerea moaștelor, scopul final al călătoriei. Un acoperământ de cap, scos în ultima clipă din bagaje sau din buzunar, întregește imaginea pioasă.

Spațiul sacru construit prin intermediul codurilor vestimentare apare ca fiind și mai evident în pelerinajele care au loc în interiorul incintei unor mănăstiri (cum ar fi, de pildă, Suceava sau Prislop) și mai puțin în cadrul acelora unde rândul de așteptare este în relație de agregare cu strada și spațiul public al orașului (Iași, București) sau impregnat de o lungă tradiție comercială și turistică (Curtea de Argeș). Chiar și pentru abordările de gen, noțiunea de sacru apare ca fiind esențială. Contactul cu sacrul este principalul scop al pelerinajului. Căutarea lui este cea care definește comportamentul pelerinului de sex feminin, adesea fără constrângeri externe evidente, ci prin autoimpunere.

„Haram” și religiozitate rromă

Prezența rromă în cadrul marilor pelerinaje, mai ales cel ocazionat de hramul Sfintei Cuvioase Parascheva de la Iași (14 octombrie), se face imediat remarcată, din mai multe motive. Rromii sunt prezenți în grupuri compacte, familii întregi, toate vârstele fiind reprezentate, de la bunici la nepoți. Sunt îmbrăcați cu toții în cele mai bune haine de sărbătoare, bărbații, cu costum, cravată, tinerii, cu pantaloni negri, cămașă albă strălucitoare. Femeile în vârstă încă mai poartă fustele plisate tradiționale, cele mai tinere par să fi renunțat la ele, dar afișează în continuare variante „moderne”, adaptate ale portului tradițional, la fel de stricte în ceea ce privește lungimea lor (stofa ascunde în întregime piciorul și glezna).

Cu toate că este dificilă o estimare exactă a locului de proveniență, marea majoritate a acestora sunt rromi căldărari, originari din localitățile Ciurea, Grajduri, Ivești și Livești. Este vorba de un grup cu sedentarizare târzie, identitate etnică foarte bine prezervată, autoimpusă, conviețuind în grupuri compacte, într-o bună conștiință a tradițiilor și stăpânire a limbii (Gräf, 2008), care acum se ocupă cu recuperarea și comerțul cu metale feroase și neferoase. Cum prețul acestora a explodat în ultima vreme pe piețele internaționale, nivelul financiar al comunității este unul foarte ridicat, unii dintre membrii ei fiind chiar milionari în euro, afacerile lor atrăgând adesea atenția presei. Pelerinaje ca cel de la Iași (14 octombrie) sau Costești (8 septembrie), dincolo de dimensiunea spirituală, constituie pentru ei adevărate „puncte fixe în viața socială a grupului”, în care se negociază diferite interese financiare, se clarifică relații de putere, rivalități, căsătorii, într-un cuvânt, au o „funcție de reprezentare” în relațiile din interiorul grupului (Gräf, 2008). Ceea ce mi-a atras atenția în mod deosebit a fost prezența rromilor care transportă pe umeri covoare așa-zise „persane” sau mochete de mari dimensiuni. Rulate cu grijă și legate cu scotch, cu sfoară sau chiar cu funde colorate, covoarele și purtătorii lor sunt prezenți mai ales în jurul „zonei zero” în fața Catedralei Mitropolitane, încercând să stea cât mai aproape de baldachinul unde se află expusă racla.

Acest obicei de a aduce covoare la pelerinaj nu a scăpat nici ochiului ager al reporterilor televiziunilor comerciale care „acoperă” evenimentul. Televiziunea ProTV, ale cărei relatări despre pelerinaje sunt construite

în general în logica faptului divers de senzaţie, titra pe site-ul său în 27 octombrie 2012: „Imagini UNICE de la pelerinajul de pe Dealul Mitropoliei: şi-au adus COVORUL din sufragerie la sfinţit". Imaginile asociate ştirii surprind un grup de rromi tineri din Ciurea urcând Dealul Patriarhiei cu covoare pe umeri, în timp ce vocea din off spune: „Unii s-au gândit că nu este suficient să atingă doar ei moaştele, şi decoraţiunile din casă merită să fie sfinţite. Aceşti oameni au venit pe Dealul Mitropoliei cu covoarele din sufragerie (*sic!*)". Reporter, întrebare: „Aţi adus covoare?". Femeie rromă, în jur de 30 de ani: „Am adus şi noi, aşa de...". Urmează o tăietură brutală din montaj, restul răspunsului nu se mai aude. Mi s-a părut chiar că pe faţa femeii era schiţat un mic zâmbet ironic, de genul „la ce bun să-ţi spun mai multe, tu nu vrei sau nu poţi să ne înţelegi cu adevărat".

Dincolo de toate acestea, prezenţa rromilor cu covoare nu este un fenomen singular, specific României. În cadrul colocviului internaţional „Woman, Families and Religiosity: Past and Present" (Colegiul Noua Europă, aprilie 2011), cercetătoarea Maria Spiliotopoulou, de la Centrul de Studii al Istoriei Moderne din cadrul Academiei din Atena, a raportat prezenţa masivă a rromilor greci pe insula Tinos (arhipelagul Cicladelor), în ziua de 15 august (Sfânta Maria). La fel ca şi la Iaşi, aceştia poartă pe umeri covoare, pe care le oferă ca ofrandă. Covoarele sunt apoi dăruite Mitropoliei, care, la rândul său, le distribuie către parohii şi mănăstiri. Posibila explicaţie a acestei stări de fapt, furnizată de cercetătoarea din Grecia (care nu a studiat în mod explicit acest fenomen, ci l-a semnalat doar ca strictă observaţie etnologică), a fost aceea că ar fi vorba de o „legătură cu covorul de rugăciune musulman". Am discutat în timpul pelerinajului cu rromii care aduceau covoarele, cu diverşi pelerini cu experienţă care remarcaseră fenomenul de-a lungul anilor şi cu organizatori de pelerinaje. Nu am găsit o opinie oficială a Bisericii cu privire la practica ofrandei în covoare. Bănuiesc că ea a fost şi este acceptată tacit ca făcând parte din cadrul „religiozităţii populare" asociate pelerinajului. Am aflat următoarele: aducerea de covoare la Iaşi (pentru a ne limita doar la locul unde practica este cea mai răspândită) are o lungă tradiţie, dar nimeni nu a putut preciza cu exactitate originea ei. Până la jumătatea anilor 1990, înainte ca fenomenul să se transforme într-unul de masă, covoarele erau „atinse" de racla Sfintei. Dacă donatorilor li se permitea acest lucru, ele erau derulate, întinse pe pardoseala de piatră a catedralei şi „călcate în picioare" de către pelerini. Un ritual care a dispărut astăzi din cauza aglomeraţiei din zilele de pelerinaj. În discuţiile directe pe care le-am avut cu rromii purtători de covoare, aceştia furnizau în principal două tipuri de răspunsuri. Primul era de genul „aşa am apucat, aşa facem, aşa este la noi din moşi-strămoşi". Cel de-al doilea răspuns, care m-a intrigat şi care stă la baza acestor rânduri, a fost următorul: „Noi facem haram!". Atenţie, deci, nu a fost vorba de „le dăm de haram", sensul cel mai cunoscut al „haram"-ului în limba română contemporană, ci „facem", producem, realizăm „haram". Cu alte cuvinte, de ce „facem haram", în loc să spună, mai simplu, „le

dăm de pomană", cu atât mai mult cu cât rromii căldărari din zonă dovedesc o perfectă cunoaştere a limbii române? De-a lungul timpului petrecut pe teren, preocuparea mea pentru această practică a covoarelor a devenit, îndrăznesc să o spun, aproape o obsesie, atât de mult mă intriga prezenţa acestor obiecte în interiorul ritualului. Am primit de mai multe ori răspunsul „facem haram", mai ales din partea femeilor rrome, bărbaţii fiind mai rezervaţi sau neştiind ce să răspundă la întrebare, într-atât de firească li se părea această practică. Două interogaţii s-au detaşat imediat: a) de ce covoarele, şi nu alt obiect domestic, sunt aduse ca ofrandă? b) de ce spun că „facem" (producem) haram, şi nu altfel? Posibilul răspuns, pe care voi căuta să-l detaliez mai jos, este acela că se referă la o practică ce îşi găseşte rădăcinile în peregrinările rromilor de-a lungul vremii, fiind vorba de un împrumut islamic. Marea provocare în acest caz este *metoda* care trebuie adoptată în studiul unor astfel de practici sincretice.

În prefaţa volumului *Gypsy Demons and Divinities. The Magic and Religion of the Gypsy*, scris de Elwood B. Trigg în anii 1970 (unul dintre puţinele volume, dacă nu singurul, dedicate religiozităţii rrome), Evans-Pritchard scoate în evidenţă dificultatea adoptării unei metode precise, exacte de studiu a religiei ţiganilor. După ce spune că „ţiganii au fost puternic influenţaţi în peregrinările lor de hinduşi, musulmani, creştini, plus elemente păgâne, cum ar fi credinţa în vampiri, în Balcani", Evans-Pritchard afirmă că metode criticabile în alte circumstanţe sunt justificabile în acest caz, exact „acolo unde mozaicul de date disparate şi notiţe etnologice te obligă la inventivitate, ca cercetător" (Evans-Pritchard, 1973: 11). Am ales aşadar să urmărim două piste pentru elucidarea acestui veritabil „mister" al pelerinajului. Prima este legată de religiozitatea rromă şi de modul în care unul dintre conceptele de bază ale religiei islamice, şi anume HARAM-ul, ar fi putut fi adaptat de o manieră sincretică. Cea de a doua pistă de reflecţie şi cercetare a fost cea lingvistică, în încercarea de a ordona şi redescoperi sensurile acestui cuvânt de origine turcă.

Câteva cuvinte despre dificultăţile acestui „teren în teren" din cadrul mai amplu al pelerinajului. Experienţele autorilor care au lucrat anterior cu rromii sunt foarte diferite: unii par a avea un contact foarte uşor şi aprofundat cu membrii comunităţilor, alţii se plâng de mari obstacole, inclusiv de neacceptarea totală, pe motivul de a nu fi altceva decât un „gagiu ridicol" (adică non-ţigan), o fiinţă total diferită, un „inamic", în cele din urmă (Bordigoni, 2001: 120). Personal, pot confirma dificultatea dialogului cu femeile rrome, din cauza codurilor de conduită foarte stricte cu privire la segregarea sexelor din cadrul comunităţii. Cele mai preţioase informaţii într-un dialog direct cu femeile rrome le-am obţinut în afara cadrului pelerinajului (vara 2010), când acestea erau singure, neînsoţite de bărbaţi. Dificultatea de a adresa întrebarea cea bună, o problemă eternă a oricărui teren de cercetare, se acutizează în condiţiile precare ale pelerinajului: mase mari de oameni, cinetică maximă, prezenţă masivă a forţelor de ordine. Orice chestiune care vine din partea

unui străin este percepută fie ca un interogatoriu, fie ca o tentativă de control din partea poliţiei sau jandarmeriei. Dialogul se încheie imediat şi nu există altă soluţie decât să te distanţezi de grupul rrom. Au fost situaţii în care mi s-a cerut în mod expres de către conducătorul grupului/clanului să plec, să nu-i deranjez cu întrebări. „Cercetătorul nu stăpâneşte deloc terenul, când este vorba de a-i studia pe ţigani", afirma etnograful francez la finalul studiului său dedicat dificultăţilor terenului printre rromi, „soluţia" propusă de către acesta fiind conducerea unei „etnografii a interacţiunilor" între fiecare grup de rromi în parte şi societatea locală (Bordigoni, 2001: 126).

Personal, am încercat în mai multe rânduri să iau legătura cu membri de vază ai clanului Stănescu, din zona Ciurea-Grajduri, în speranţa că aceştia îmi pot deschide porţile comunităţii, pentru a conduce interviuri cu membrii mai vârstnici ai acesteia. Din păcate, întâlnirile pe care le-am stabilit nu s-au materializat niciodată, deoarece aceştia nu au venit la locul şi ora stabilite. A trebuit deci să renunţ. Cu titlu strict personal, aş dori să menţionez dezamăgirea pe care am resimţit-o după ce am încercat să iau legătura cu mai mulţi tineri activişti şi cercetători rromi, unii dintre ei extrem de prezenţi în spaţiul public românesc. Niciunul dintre ei nu şi-a găsit timpul necesar pentru a discuta despre problemele spirituale ale comunităţii pe care o reprezintă. Ba mai mult, am avut sentimentul difuz că am intrat pe un domeniu „rezervat" doar membrilor comunităţii, în care şi un efort sincer de cercetare ştiinţifică este privit cu suspiciune şi neîncredere.

Religiozitatea rromă. Cum şi ce cred

Toate sursele pe care le-am putut consulta în legătură cu religiozitatea rromă, cu sistemul lor de credinţe şi cu practicile religioase scot în evidenţă două trăsături principale. Prima dintre ele este dificultatea de a separa practicile propriu-zise „religioase" de cele „magice", deoarece întreaga lor lume spirituală este influenţată atât de „religie", cât şi de „magie" (Trigg, 1973: 25-26). Magia este însă mai degrabă un sistem specializat, limitat în operaţiunile sale şi aflat sub imperativul performanţei, supranaturalul având un loc central, fapt ce explică şi multe dintre gesturile specifice ale rromilor în cadrul pelerinajelor. De pildă, acela de a smulge bucăţele din veşmântul sau acoperământul pe care se află racla sfinţilor, pentru a prepara filtre de dragoste, obicei practicat de către ţiganii robi la curtea domnească de la Iaşi (Sadoveanu, 1955: 226). Ion Chelcea utilizează pentru astfel de cazuri expresia „magie homeopatică", remarcând importanţa gândirii magice pentru rromi (Chelcea, 1944: 191).

Cea de a doua trăsătură este legată de extraordinara capacitate a rromilor de a „adopta" din mers diferite concepte religioase şi culturale fără ca acest fapt să le pună în pericol propria identitate. „Din motive

istorice, ţiganii au fost obligaţi la o viaţă rătăcitoare. Mişcându-se dintr-o ţară în alta, au fost obligaţi la schimbarea afilierii religioase de fiecare dată, adoptând religia populaţiei majoritare. Din moment ce o practică religioasă este adoptată de către ei, ea capătă imediat o altă mistică, un *ceva* diferit faţă de mediul din care provine." (Trigg, 1973: 218) Religia rromilor stârneşte curiozitatea călătorilor străini care au străbătut Ţările Române în secolele XVIII-XIX. Din însemnările de călătorie ale baronului german Edmund von Berg, aflat într-o misiune de evaluare a fondului silvic din Ungaria, Galiţia şi Banat (1857), aflăm că „ţiganii sunt foarte schimbători, religia lor este cea a locului în care trăiesc: la turci sunt mahomedani, la noi creştini. Cu siguranţă nu li se poate face o nedreptate dacă se spune că din creştinism cunosc foarte puţine" (von Berg, *apud* Bușă, 2012: 506). Literatura etnografică existentă menţionează că această aderenţă este adesea formală, rromii prezervând reziduuri magice, animiste, aduse din alte credinţe şi ritualuri (Sanarov, 1969: 197). În România, este cunoscut cazul unei mari comunităţi de rromi corturari, circa 200 de familii, stabiliţi în comuna Dobreni – Ilfov, de confesiune musulmană, care au fost botezaţi de către Mitropolitul Ghenadie Petrescu în anul 1893. Se remarcă şi faptul că, după acest episod, aceştia nu au mai frecventat Biserica Ortodoxă, „conversiunea rămânând deci doar una de formă, nu de fond" (Chelcea, 1944: 192).

Din cauza capacităţii de sincretism şi tendinţei de a „bricola" cu uşurinţă elemente din mai multe religii, rromii sunt acuzaţi de a fi non-religioşi, lipsiţi de onestitate şi integritate spirituală. În studiul „România profundă în comunism" (construcţia identităţii într-o comună din Banat locuită de nemţi, români, rromi şi maghiari) este remarcat faptul că „sugestia implicită a celor intervievaţi este că raportul romilor cu religia ar fi unul pur instrumental, ei încercând astfel să evite condiţia de ţigan" (Chelcea, Lăţea, 2000: 99). În interviurile realizate de mine, prezenţa rromilor la pelerinaj este percepută şi ea ca o acţiune identitară, „vor să arate că ei cred, cu adevărat, că fac parte din poporul acesta, parcă te obligă să-i bagi în seamă, să le accepţi prezenţa" (C.Z., 38 de ani, jurnalistă), sau strict utilitară: „Vin la pelerinaj din considerente practice, să le meargă bine tot anul, au şi o vorbă printre ei cu privire la asta" (L.T., 20 de ani, student). Teologul M. Neamţu afirmă că „doar fascinaţia pentru ritual şi superstiţie mai determină membrii comunităţii să ia parte, aleatoriu, la slujbele Bisericii, percepute de cele mai multe ori ca rituri magice. Pentru ei, ca şi pentru românul de rând, trecerea prin apele botezului nu a însemnat lepădarea tuturor practicilor păgâne ale înaintaşilor. Chiromanţia şi credinţa în vrăji pot coexista în acelaşi suflet, împreună cu credinţa într-un singur Dumnezeu şi puterile Diavolului. Această viziune aproape dualistă se împacă uşor cu ideea predestinării sau cultul sfinţilor. Ştim foarte puţine despre ceea ce cred ţiganii cu adevărat, complexitatea mitologiei lor părând să nu aibă limite" (Neamţu, 2008: 64,79).

De ce tocmai covoare? „Pentru orientali, afirmă Arnold van Gennep, covorul nu este doar un obiect de decoraţiune distins, aşa cum este

cazul în Occident. El este un element important al vieţii personale, familiale şi tribale." (Chevalier, Gheerbrant, 1982: 923) Legat de simbolistica generală a covorului de rugăciune, acesta este perceput în Islam ca un microspaţiu sacralizat, delimitat de lumea profană, un „sacru" transportabil, cu alte cuvinte. „Covorul rezumă în el însuşi simbolul casei protectoare, datorită caracterului său sacru şi a dorinţelor de bunăstare paradiziacă pe care le include." (Chevalier, Gheerbrant, 1982: 924)

Covorul de rugăciune se păstrează înfăşurat în afara timpului de rugăciune, iar solul (podeaua) moscheilor este adesea acoperit integral cu covoare. Ele sunt utile pentru că facilitează rugăciunea, musulmanii descălţându-se înainte de a păşi în interior, tocmai pentru a păstra puritatea (*haram*-ul) locului (Delumeau, 1997: 139). Covoarele sunt prezente şi în Cartea Exodului (36; 8-18), atunci când vine vorba de construcţia Cortului Legământului (Biblia, 1982: 109). Pe teren, în timpul unei convorbiri purtate cu un grup de rromi din judeţul Galaţi, aducerea covoarelor la pelerinaj a fost motivată astfel de un bărbat rrom: „Un preot ne-a spus că scrie şi în Biblie că înainte se duceau covoare la sfinţit" (a se vedea şi notele de teren, iunie 2011, Suceava, Sfântul Ioan cel Nou).

Este imposibil să se determine cu exactitate influenţa riturilor şi mitologiilor religioase cu care rromii au intrat succesiv în contact de-a lungul timpului. Practici religioase sincretice moştenite din Islam sunt întâlnite şi la romii din India, Albania şi Bulgaria. La aceştia din urmă, este citat obiceiul sacrificării rituale de oi şi berbeci, cu toate că ei se revendică a fi creştini (Trigg, 1973: 210). În cadrul religiei islamice, „haram" este mai mult decât un cuvânt sau un concept, fiind vorba de o adevărată instituţie care stă la baza acesteia. Astfel, în Arabia preislamică, noţiunea de „haram" era strâns legată cu cea a unor enclave sacre, având în centru un mormânt al unei persoane considerate drept sacre, protectoare. Locul era protejat de o zeitate, iar zeitatea proteja, la rândul său, locul. Este atestată trimiterea de daruri şi ofrande de „îmbunare" de către membrii unor clanuri sau triburi întregi, în cazul unor încălcări grave ale interdicţiilor legate de „haram". După dispariţia Profetului Mahomed, „haram"-ul se instituţionalizează, haram-ul însuşi este privit ca fiind protejat de el însuşi prin mijloace supranaturale (Serjeant, 2005: 3776-3778). Autorii care au studiat această noţiune furnizează exemplul „haram"-ului de la Mecca. Înainte de apariţia lui Mahomed, zeitatea protectoare a locului era fără îndoială piatra Kaa'ba. Acum, „haram"-ul se întinde pe toată „Câmpia Arafat", locul unde este celebrată cea mai mare parte a ceremoniei de „hadj". Sub numele de „mach'ar el haram" este cunoscut întreg locul sacru al ritualurilor mecane (Gaudefroy-Demombynes, 1923), toată incinta clasică fiind de fapt un imens loc de pelerinaj, interzis non-musulmanilor, percepuţi ca impuri. Noţiunea de „haram" este deci strâns legată de pelerinaj, de „enclavă" şi teritoriu sacru. Celălalt sens al cuvântului „haram" în Islam este acela de a marca o interdicţie. Coranul însuşi conţine numeroase interdicţii, printre care cele mai cunoscute sunt cele de natură alimentară. Termenul

opus celui de „haram” este acela de „halal”, adică permis, legal din punct de vedere religios. Însăşi sala de rugăciune a moscheii este numită „haram”, adică sacră, interzisă murdăririi şi impurităţilor de tot soiul (Delumeau, 1997: 139). Când se apropie de destinaţie, pelerinii care se îndreaptă către Mecca sunt obligaţi să se supună unui ritual de purificare numit „ihrâm”, un termen compus din aceeaşi radăcină ca „haram”, care conduce la ideea de interdicţie rituală, reiniţializare continuă a raportului cu corpul şi cu lumea înconjurătoare (Reeber, 2005: 42).

Pista lingvistică

Majoritatea dicţionarelor de referinţă ale limbii române indică originea turcească a cuvântului „haram”, plecându-se în general de la sensul „lucru interzis”, ilicit. Prin deprecierea semantică, „haram” a ajuns să desemneze în limba română „lucruri obţinute fără muncă”, „pleaşcă”, „bani luaţi pe nedrept, în jaf” (DLR, 2010) sau „termen de batjocură pentru vite păcătoase”. Locuţiunea adverbială „de haram” înseamnă „dat de pomană, degeaba, pe nedrept”, de unde şi expresiile legate de slaba calitate a unui obiect sau animal oferit în dar sau spre sacrificare cuiva: „Vită de haram, vită proastă şi fără stăpân” (Şăineanu, 1929: 288). Cuvântul „haram” nu există ca atare în *Dicţionarul rrom-român* alcătuit de Gh. Sarău (2006), cea mai apropiată formă lexicală fiind „har/o-una”, cu înţelesul de „har, haruri”. Este cunoscut faptul că multe dintre cuvintele româneşti împrumutate din limba turcă au căpătat treptat în limba română conotaţii negative, „devenind astfel sinonimele parţiale şi depreciative ale unor cuvinte mai vechi sau ale unor împrumuturi culte târzii” (Zafiu, 2013). Este un fenomen asupra căruia s-au aplecat de-a lungul timpului şi lingvişti de talia lui B.P. Hasdeu sau Lazăr Şăineanu. Ultimul, în studiul *Influenţa orientală asupra limbii române* (1900) face adesea distincţie între sensul „vechi şi serios” al turcismelor şi sensul peiorativ şi ironic pe care ele l-au căpătat odată cu trecerea timpului. Dacă ne referim doar la „haram”, în acest volum el primeşte următoarea definiţie principală: „Afurisit, blestemat, opus lui halal”, iar cu sens figurat: „Pe nedrept, nemeritat” (Şăineanu, 1900: 207-208).

Emil Suciu, autorul studiului *Influenţa turcă asupra limbii române* (2009), analizează şi împrumuturile realizate din limba turcă în domeniul vieţii religioase, credinţelor şi superstiţiilor. El afirmă că „extrem de diferite ca doctrină, esenţă şi formă de manifestare, islamismul şi creştinismul nu se puteau influenţa decât periferic şi întâmplător. Adepţii celor două religii se considerau reciproc «necredincioşi», în sensul de eretici, astfel încât religia islamică şi mitologia poporului turc au atins, într-o extrem de mică măsură, viaţa confesională şi credinţele românilor. Marea majoritate a împrumuturilor lexicale din acest domeniu se referă la realităţile străine de poporul român, specifice turcilor, sau, mai rar,

evreilor, cu sensuri care nu sunt religioase, dar care au dezvoltat ulterior astfel de semnificaţii speciale, care fac parte din terminologia religioasă populară. Dintre împrumuturile intrate în această terminologie, *hagialâc*, *hagiu* şi *şeitan* şi-au păstrat sensul etimologic şi au dobândit răspândire cu acest sens" (Suciu, 2009: 455). Se acceptă aşadar ideea de împrumuturi lingvistice prin „marginalii" turci şi evrei. De ce nu şi prin rromi? Hasdeu atrage atenţia asupra faptului că nu toate elementele turceşti din limba română aparţin limbii turceşti osmanlii. O parte dintre ele datează de dinaintea apariţiei turcilor osmanlii în Peninsula Balcanică, ajungând în limba română prin intermediul unor *passeurs culturels* ca nomazii tătari (Hasdeu, 1988: 456).

Mărturisesc că am fost surprins să aflu că, în limba română veche, *haramin(ă)*, cu variantele *aramini, aramină* (fem.), desemna o „fiinţă proastă, ticăloasă, de nimic, cuvânt de batjocură dat ţiganilor, „haramin = lăutar" (D.L.R., 361) sau „vagabond, tâlhar" (Şăineanu, 1900). Dincolo de conotaţia negativă şi evoluţia semantică a cuvântului „haram", putem avansa oare ideea că rromii „haramini" au fost de fapt purtătorii unei noţiuni de „haram" islamic, anterioare chiar penetrării elementului otoman în regiune? Haramini = purtători, deţinători de haram?

Să recapitulăm: „Noi *facem* haram" (producem, purtăm, fabricăm) prin aceste covoare, nu doar le dăm de pomană, ţineau să-mi spună, de fiecare dată, rromii cu care am stat de vorbă. Covoarele sunt purtate rulate, exact ca şi cele de rugăciune. Rromii doresc să atingă covoarele de raclă, pentru a le impregna de sacru. Ele delimitează un spaţiu sacru, fiind componenta integrantă a acestuia, de unde şi obiceiul, dispărut destul de recent, de a le întinde în interiorul Bisericii pentru a fi „călcate în picioare" de ceilalţi pelerini (consacrate). Un gest în care se regăseşte şi dimensiunea globală, comunitară a întregului spaţiu de pelerinaj[1]. Elementele de depreciere lingvistică ulterioare au legat cuvântul

1. În timpul redactării acestui capitol, am purtat o corespondenţă pe e-mail cu doamna Iulia Hasdeu, conferenţiar în cadrul Universităţii din Geneva, antropolog cu solide preocupări în domeniul culturii materiale şi spirituale rrome. Aceasta s-a declarat mai degrabă sceptică în ceea ce priveşte interpretarea mea legată de o posibilă reminiscenţă islamică, propunând o explicaţie funcţionalistă, legată de condiţiile de pe teren. Citez din mesaj: „Covoarele sunt un obiect tipic de decorat casa (a Domnului, a oamenilor, casa de dincolo), şi asta în arii culturale foarte largi. Simbolic, covorul este un simbol de stabilitate, adică inversul a ceea ce credem noi despre ei, că ar fi tot timpul în mişcare, itineranţi. A *face haram* ar fi deci o modalitate de a-şi apropria religiosul locului, de a deveni actori recunoscuţi ai acestuia. Cu un covor pe umeri poţi fi văzut mai uşor, poţi să ocupi un loc central în procesiune, să-ţi tai calea printre *Gadje*, să te distingi. Dacă mai apoi covoarele sunt date ca ofrandă bisericii, înseamnă că ceva se întâmplă cu ele, obţin nişte favoruri. Antropologii care s-au interesat de spiritualitatea lor insistă mult pe emoţie, expresia colectivă a tristeţii, a durerii, a suferinţei" (Hasdeu, 2014).

„haram” de condiția etniei rrome, contribuind la întărirea stigmatului specific. Cercetări etnolingvistice mai aprofundate pot contribui la lămurirea „misterului” covoarelor aduse de rromi drept ofrandă la pelerinaje. Eu nu am făcut altceva decât să încerc să avansez câteva posibile piste de reflecție asupra acestui intrigant obicei. Și să verific afirmația lui Elwood Trigg, plasată la finalul cărții sale: „În ciuda modernității, țiganii continuă să fie unul dintre cele mai misterioase și fascinante popoare din lume”.

Religie populară *versus* „religie oficială”. Pledoarie pentru pietate

Am evitat să folosesc „religia populară” pe post de concept operaţional în analiza pelerinajului ortodox. Polemica persistentă din lucrările de sociologia religiei catolice referitoare la distincţia „religia populară” a maselor *versus* „religia oficială” a Bisericii ca instituţie, dublată de conceptul de religie „savantă”, toate m-au pus pe gânduri, făcându-mă să mă întreb câte dintre consideraţiile de acolo sunt valabile în spaţiul ortodox. Cu atât mai mult cu cât, la o primă vedere, ortodoxia întreagă le apare observatorilor externi ca fiind o formă de religiozitate „populară”, impregnată de elemente magice şi folclor. Iar pelerinajul, un agregat de oameni foarte diferiţi ca vârstă, clasă socială, preocupări, adaugă un plus de dificultate interpretării. Mulţimea caută în ea însăşi noi şi noi forme de a intra în contact direct cu sacrul, unele în relaţie directă cu exigenţele concrete ale existenţei cotidiene (mă gândesc la cei care ating portofele de raclă pentru a avea „succes în afaceri” sau la o femeie care plimba telefonul mobil pe deasupra, pentru a transmite fiului său plecat în străinătate o parte din „puterea” moaştelor).

În literatura dedicată subiectului, imensă, foarte relevantă pentru înţelegerea în ansamblu a conceptului de „religie populară” este intervenţia istoricului francez al religiilor Michel Meslin, prezentată în deschiderea unui colocviu dedicat tocmai fenomenului religios popular, la Universitatea din Québec, Canada, în anul 1972. De atunci, textul a devenit o referinţă inconturnabilă în domeniu. Mai jos se află o sinteză a acestuia. Am ţinut cont de importanţa textului şi de faptul că multe dintre consideraţiile sale, cu caracter universal, se dovedesc relevante şi în studiul pelerinajelor de astăzi. Aşadar, religia populară este un fenomen de compensaţie, născut spontan din creativitatea colectivă a maselor, răspunzând unor nevoi afective pe care religia „oficială”, mai riguroasă şi raţională, nu le poate satisface pe deplin. Omul doreşte să lege cu divinitatea relaţii mai simple, mai directe, nesofisticate – iată de ce, de multe ori, religia populară reacţionează faţă de ierarhia bisericească şi de grupurile sacerdotale, resimţite mai degrabă ca un „ecran” între om şi divinitate.

Alte caracteristici sunt legate de emoţia colectivă, de nevoia de miracole. Se construiesc din mers colectivităţi religioase insolite, bazate mai

ales pe alegere personală şi pe relaţii directe, „personalizate”, spune Michel Meslin, între om şi divinitate. O relaţie rentabilă pentru credincios, deoarece ea procură o satisfacere mai rapidă a unor nevoi spirituale curente: sănătate, vindecări, reuşite profesionale etc. Iată de ce religiozitatea populară are tendinţa de a se concentra mai ales în universul domestic şi în cotidianul existenţei, aducând religia într-o realitate accesibilă, dublată de un sentiment palpabil de „imanenţă a divinului”, mult mai acut decât cel resimţit în cadrul religiilor „oficiale”. Tocmai prin acest efort de simplificare a apropierii de divin, religiozitatea populară a accentuat, până la limite extreme, reprezentarea antropomorfică a sacrului (ca mică paranteză, am fost marcat de epitaful cu imaginea brodată a Sfântului Dimitrie cel Nou, adăugată relativ recent peste moaştele sfântului, o accentuare voită a reprezentării umane a acestuia, deci o contradicţie faţă de atitudinea generală a bisericilor „oficiale”), le-a conferit acestor reprezentări calităţi psihologice şi capacităţi de emotivitate specific umane. „Relicva, ca obiect, este sacră doar pentru cel care o consideră sacră ca atare”, afirmă Michel Meslin, indiferent de forma pe care o înfăţişează la exterior. Iată de ce, mai adaugă el, rolul cercetătorului care atinge problematica religiozităţii populare nu este acela de a se da peste cap pentru a demonstra acest adevăr de bază. Religiile populare au deci o triplă dimensiune: antiintelectuale şi ostile faţă de obiectivitatea sistematică, afectivitate şi pragmatism. *Studiul religiei populare este antropologie*, afirmă răspicat Michel Meslin, deoarece prin eforturile pe care omul le face pentru a pătrunde misterul sacrului, el este retrimis fără încetare la *propria* sa imagine.

În fine, un ultim cuvânt despre dimensiunea istorică şi socială a religiilor populare. Orice formă a acestora trebuie plasată într-un context istoric mai larg, acordată atenţie condiţiilor particulare în care ea s-a dezvoltat, cu atât mai mult cu cât adesea ele au fost studiate mai degrabă „anecdotic” de către folclorişti şi etnografi – de unde şi impresia de amestec sincretic de diverşi constituenţi, elemente mai vechi de cult, practici crezute uitate etc. Religia populară este şi o formă de reacţie contra „blocajelor religioase” de tot felul, un reflex al unor grupuri de oameni extrem de diferiţi de a se integra într-o societate pe care o denunţă şi nu o pot accepta în integralitatea sa, prin mutaţiile socioculturale pe care nu le pot înţelege, persoane care şi-au creat un „alt nivel de realitate”, trăind într-un regat al miracolului şi emoţiei, unde imposibilul devine posibil prin credinţă. Uneori, mentalitatea religioasă populară conţine fermenţi politici explozivi, răspuns la ineficienţa elitelor naţionale care au abandonat naţiunea sau chiar a ierarhiei religioase proprii, incapabilă să identifice nevoile reale ale practicanţilor (Meslin, 1972: 1-15).

Reacţia Bisericii Ortodoxe de-a lungul timpului a fost mai puţin violentă decât cea a Bisericii Catolice faţă de „crizele mistice” ale mulţimii dornice de emoţie, miracol, uimire. Dincolo de exigenţele legitime de a proteja ansamblul credinţei creştine de intruziuni brutale şi derive interpretabile, Biserica universală a dorit dintotdeauna să sustragă structura sa doctrinală forţelor centrifuge şi provizorii ale religiozităţii

populare (Manselli, 1975: 129). De unde și momentele de tensiune care apar între „Biserica oficială" și „religiozitatea populară", atunci când aceasta din urmă forțează intrarea în domeniul rezervat al Bisericii, și anume doctrina. Cazul cel mai ilustrativ din acest punct de vedere rămâne în acest moment pelerinajul creat la Prislop, unde se simte tensiunea determinată de presiunea maselor și reticența Bisericii (sau mai degrabă a unei părți din ierarhia sa) între acceptarea unor părți interpretabile din viața și activitatea Părintelui Arsenie Boca: bilocația (prezența simultană a unei persoane în locuri diferite), fenomene „energetice" (lumini, căldură raportate în jurul mormântului), teme picturale necanonice, dimensiunea „psihologizantă" a scrierilor sale.

Există și se manifestă cu putere dorința fierbinte a pelerinilor de a crede, de a se ataşa de un „regim devoțional" mai intens, mai plin de emoție, de figura unei personalități pe care o pot înțelege. Ea intră în coliziune cu „ortodoxia" Bisericii, care acceptă charisma, dar numai după ce ea este supusă unei gramatici interne de funcționare. De unde și necesitatea unei sociologii critice a pelerinajelor devoționale și a impactului schimbării sociale asupra autorității Bisericii. La fel ca și la Međugorje, apariția unor politici autonome de „autorecunoaștere" a miracolelor, de promovare cu orice preț a sfinției în afara cadrului Bisericii va continua să ridice mari probleme pe viitor, atât teologice, cât și de sociologia religiilor. În astfel de cazuri, asupra cercetătorilor se exercită o enormă presiune. Pentru opinia publică, ei trebuie să se pronunțe ca „arbitri" în disputele dintre Biserica oficială și religia populară, fapt pe care l-am simțit și eu de atâtea ori pe propria mea piele, ori de câte ori am prezentat în spațiul public subiecte sensibile legate de religie, în general. Iată de ce, din acest punct de vedere pare a fi mai lesne de studiat secularizarea și absența credinței decât aceste forme de religie populară, extrem de mobile și evolutive (Brandes, 1990: 195). Există însă și un mare avantaj, o șansă nesperată oferită de pelerinaje precum cel de la Prislop: aceea de înțelegere a unor controverse nu foarte îndepărtate ca formă și conținut de cele din primele secole ale creștinismului, numai că astăzi ele sunt diferit prezentate. Ne este greu să acceptăm, la urma urmei, un adevăr esențial: pelerinajele sunt un semn de rezistență a creștinismului, nu doar o formă de religiozitate „populară".

Tot în cheia religiozității populare se înscrie și efortul constant al Bisericii de „spiritualizare" a pelerinajului – în cazul nostru, a rândului de așteptare. Acesta din urmă este prezentat ca o probă a voinței, un efort de autocunoaștere. Biserica dorește o mai bună încadrare a „gestului" și corpului pelerinului, prin publicarea unor articole, flyere, emisiuni radio-tv în care este promovat un comportament „cuviincios", recules, fără excese (inclusiv de natură emoțională). Se verifică observația lui A. Dupront, „gestul pelerinului, în esența sa, este unul aneclezial". Biserica oficială nu s-a dovedit niciodată capabilă, de-a lungul secolelor, să țină sub control energia și entuziasmul pelerinilor (Dupront, 1987). Pelerinul a inventat mereu, uneori de o manieră clandestină, noi practici care să-i garanteze libertatea, intrând în conflict cu autoritățile care supraveghează ritual și organizațional sărbătoarea.

Un alt aspect în care se întrevede tensiunea dintre religia oficială și religia populară este preocuparea de a îndepărta de pelerinaj orice forme de curiozitate turistică. În acest sens, controversa dintre Biroul de Pelerinaje al Patriarhiei Române și agențiile „laice" de turism poate fi înțeleasă și așa: nu este vorba de rețeta financiară, ci de disciplinarea curiozității pelerinului, care nu trebuie să se transforme în turist. Tot în aceeași linie de gândire, putem afirma că la fel de criticate, chiar dacă nu totdeauna deschis, sunt sărbătorile profane asociate pelerinajului de la Iași: concerte, foc de artificii, raliuri automobilistice.

Un ultim cuvânt despre pietatea pelerinului. În lumea ortodoxă, binomul pietate-pietism are o presă proastă. Pietatea este percepută ca o formă de religiozitate străină „spiritului" ortodox, asociată devoțiunii catolice, mai degrabă rece, străină, neospitalieră. Termenul „pietate" nu poate primi însă definiții precise. Pietatea este o „stare de dragoste" – o descriere imperfectă, dar care se apropie de experiențele comunitare ale umanității. Pelerinii sunt pioși, practică chiar forme extreme de pioșenie în gesturi, acte rituale, lecturile practicate. Studiul pietății constituie o ultimă posibilitate de cunoaștere aprofundată a gândirii pelerinului (De Luca, 1995: 45). La urma urmei, studiul religiei „populare" se reduce la studiul sufletelor simple, rebele, indisciplinate, dar dornice de pietate. Arnold Van Gennep se poziționează și el ca un adept al studiului pietății populare, în relație cu formele de devoțiune populară. Dincolo de textele sacre ale Bisericii și „iradierea" acestora, se ascunde pietatea, având forme de expresie mult mai elaborate decât s-ar crede la prima vedere. Într-un cadru mai larg, orice formă de „cult popular" este adesea independentă de cultul liturgic, cristalizând vechi credințe magice cu „memorie lungă" ale personajului (sfântului) care este venerat, pietatea fiind tocmai unul dintre aceste puncte de joncțiune între „popular" și „oficial".

Între o viziune savantă a pelerinajelor, înalt spiritualizată, și una „populară" există loc pentru o mulțime de atitudini intermediare, mai nuanțate și complexe. Aici s-ar plasa, cred eu, „pietatea" pelerinului, ca veriga lipsă dintre extrema „spiritualizare" și reducerea fenomenului la simple manifestări populare, impregnate de superstiție. Ceea ce atrage atenția în general este falsa pietate cu care se confundă religiozitatea populară, acele forme teatrale de expresie religioasă guvernate de interes. O religie capabilă de orice, inclusiv de acte incomprehensibile. Capăt de drum, imposibilitatea interpretării. Pe urmele autorului citat mai sus, putem accepta „pietatea" pelerinului ca acțiune, dar una indeterminată. Prioritatea este dată de semnificația religioasă, care nu coincide întotdeauna cu antropologia religiilor, ci mai degrabă cu noțiunea de „caritas" teologic (De Luca, 1995: 130), o relație binevoitoare față de ființa umană. Iată de ce, în înțelegerea religiei populare și a pietismului asociat, științele pozitive par a fi neputincioase. Nefiindu-mi însă mereu accesibilă teologia, de multe ori mi-a rămas ca unealtă doar descrierea literară.

Miracolul și logica sa. Nevoia de miracol

Joachim Bouflet, autorul unei cunoscute „istorii a miracolelor", disponibilă și în limba română, atrage atenția asupra faptului că în lumea contemporană vorbim excesiv de mult despre „miracol". Folosirea abuzivă a termenului se explică tocmai prin consumarea semnificației și excluderea a ceea ce constituie însăși natura sa: cauzalitatea divină, inserția într-un context religios (Bouflet, 2009: 6). Miracolul este perceput diferit în creștinismul occidental, respectiv în cel oriental. Dincolo de efectele corozive ale protestantismului, cel care a eliminat din societățile unde a prosperat însăși *ideea* de miracol (de unde și succesul economic datorat „raționalizării" acestora), există câteva diferențe majore între Occident și Orient. Din punct de vedere teologic, în ortodoxie miracolul este o formă de prezență continuă a omului în lume, un răspuns direct, dar discret la rugăciunile credincioșilor. Tot în ortodoxie există o familiaritate deliberată cu supranaturalul, cu „lumea de dincolo", un tărâm pe care mintea umană încearcă să-l cuprindă cu multă spaimă, alteori cu speranță. O posibilă explicație s-ar putea găsi și în persistența religiei populare, mult mai vie, mai creativă, mai puțin „domesticită" de-a lungul timpului de către Biserica Ortodoxă. Pelerinajul este un bun exemplu din acest punct de vedere, locul unde credințele și practicile populare găsesc un teren de expresie foarte fertil, uneori la limita acceptabilității pentru un teolog riguros. O altă diferență majoră constă în credința ortodocșilor în puterea terapeutică a icoanelor făcătoare de minuni, prezentate ca un spațiu concentrat de interacțiune cu sacrul. Situația se prezintă diferit în Occidentul catolic. Aici, miracolul este acceptat, dar nu „încurajat" în mod deschis, fiind vorba mai degrabă de o excepție tolerată, dovada ultimă și cu neputință de tăgăduit a supranaturalului. Exemplul clasic în acest sens este faimoasa „comisie medicală" (denumită oficial *Bureau des constatations médicales*) de la Lourdes, structură a Bisericii Catolice, care a recunoscut drept „miraculoase" doar 69 de cazuri medicale, din 1858 și până în 2013, după un proces foarte atent și codificat. Foarte, foarte puține deci, Biserica dovedindu-se mai prudentă decât medicina. Cu toate acestea, zidurile Bazilicii Rozariului (Basilique du Rosaire) de la Lourdes sunt acoperite cu mii și mii de mesaje de mulțumire (*ex-voto*), o mărturie directă a unei „rate de

satisfacție" și de credință în miracol mult mai mari decât a recunoștinței oficiale față de miracolul în sine.

„Raționalismul teologic" a codificat de timpuriu miracolul. Thomas d'Aquino vorbește despre cauzele secundare de producere a acestuia: lumea este călăuzită de legile necesare ale lui Dumnezeu, care nu are motive de a interveni prea des în mersul ei firesc. Iar când acest lucru se întâmplă, rar, El se mărginește mai degrabă la intervenții punctuale, corectoare. Sau, după cum constată N. Steinhardt: „Dumnezeu face desigur minuni, dar când binevoiește – și istoria Bisericii ne arată că nu sunt foarte dese și nici obținute prin somații" (Steinhardt, 2008: 312). Pelerinajele reprezintă însă un punct de întâlnire a celor două spiritualități. Cererea de miracol, fie că se adresează Bisericii, fie Fecioarei Maria sau Sfinților, rămâne o constantă a pelerinajului; „supranaturalul" continuă să fie unul dintre aspectele predominante ale acestuia (Cogat-Droulez, 2001). Ceea ce s-a modificat însă în ambele cazuri este motivația pelerinului. Acesta din urmă nu mai trăiește într-un context religios generalizat al credinței în miracol, respectarea prescripțiilor impuse de instituția religioasă fiind și ea foarte fragilă, individul având tendința „să se înscrie într-un tablou al credinței pe care se simte liber să-l deseneze singur și unde încrederea în puterea sfântă se îmbină, de la sine înțeles, cu încrederea în tratamentul medical" (Manolescu, 2012).

Apariția, apoi dezvoltarea intensă a Internetului au produs schimbări importante asupra percepției miracolului. „Miracolul" are nevoie de promovare, trebuie să se discute mai întâi despre întâmplarea miraculoasă în sine, pentru ca vestea care conduce la acreditarea sa să se răspândească. Internetul se pretează de minune la așa ceva, fiind un spațiu al tuturor posibilităților, în care autoritatea tradițională a Bisericii este mai puțin eficientă decât în societatea reală. Pe Internet găsim zeci de site-uri în limba română în care sunt prezente povești despre vindecări miraculoase, micronarațiuni care se încadrează perfect în metanarativitatea virtuală a rețelei. Majoritatea acestor mărturii vin din partea femeilor. De ce oare? Pentru că sunt destinate unor roluri minore în cadrul instituției bisericești, după cum ne sugerează sociologia religiilor? În ciuda marii lor diversități, toate aceste site-uri prezintă un numitor comun: setea de miracol, nevoia de *semn*, de mărturisire publică a intervenției divine în viața cotidiană, o constantă a miracolului fiind tocmai aceasta: se întâmplă la nivel individual, dar este mereu „consumat" în public (Yarow, 2006: 7, 12). Relatările despre miracole au un ton foarte personal și firesc, dar sunt extrem de frugale cu privire la identitatea persoanei: „Am 50 de ani, sunt din Vaslui, doi copii și un soț care lucrează de trei ani de zile în Italia. Acum un an de zile m-am îmbolnăvit de o boală grea". Iar povestea continuă într-un grafic de rezolvare culminând cu intervenția miraculoasă. Și emoție, multă emoție, aceasta fiind omniprezentă în actul de comunicare a miracolului. Exact același tip de relatare poate fi auzită declinată în zeci de variante și în timpul așteptării în rând. Povestiri de acest gen pot fi inserate într-un context sociocultural precis. O minimă analiză a acestei „literaturi de

miracole" trasează un portret fără fard al României primului deceniu de după 2000: imigraţie masivă, instituţia familiei în suferinţă, explozia bolilor incurabile şi un sistem sanitar falimentar. Dincolo de mirare şi teologie, miracolele sunt fenomene sociale exprimate într-o mare diversitate de forme (Waida, 2005: 6049). Tonul în general fatalist al relatărilor despre miracole poate fi pus în legătură cu traiul într-un sistem politic bazat pe principii de dominaţie brutală, cel dominat nemaifiind capabil să deţină controlul simbolic al propriei existenţe (Massé, Benoist, 2002: 194).

Prezenţa unui asemenea „aflux" de miracole pe Internet, dar şi tipărite pe hârtie ridică un număr mare de întrebări. Biserica Ortodoxă a ştiut mereu să compună armonios cu pietatea maselor şi cu religia populară. Această „teologie a miracolului" spontană şi autocreată va avea efect asupra strategiilor adoptate de Biserica Ortodoxă, de „calmare" a fervorii populare, prea spontană, prea anarhică? Creşterea exponenţială a tuturor acestor „mărturii", indiferent de mediul de publicare, are ca efect o creştere a numărului real de pelerini către sursa miracolului (icoane, moaşte sau locuri sacre de tipul Peştera Sfântului Andrei sau crucile miraculoase de la Dervent)? În acest context apare iarăşi vechea dilemă a rezultatului confruntării dintre ortodoxie şi ortopraxie. Această „epidemie de miracole" (amplificată şi distorsionată de mass-media) nu are oare ca efect secundar decredibilizarea Bisericii în ochii celorlalţi membri ai societăţii, mai puţin predispuşi să accepte astfel de manifestări ale „supranaturalului"? Un sistem de practici religioase care dă sens vieţii unei părţi dintre membrii societăţii, dar care este perceput ca depăşit şi obsolet de către ceilalţi?

Există diferenţe între această „nouă literatură" virtuală a miracolului şi ceea ce era publicat până acum pe hârtie, sub oblăduirea unei edituri bisericeşti? Se presupune că aceasta din urmă era supusă, cel puţin teoretic, filtrului unei autorităţi canonice. Care vor fi consecinţele pe termen lung ale faptului că sfinţii nu mai sunt veneraţi „intensiv" doar o singură zi pe an, cea a hramului, ci pe durata întregului an, cum este cazul unor sfinţi reputaţi pentru puterile lor vindecătoare, cum ar fi, de pildă, Sfântul Nectarie? Cultul icoanelor miraculoase suferă, se pare, o pierdere de viteză, în detrimentul celui dedicat moaştelor? Creşte numărul real de pelerini de pe teren, ca urmare a publicării unei culegeri de miracole dedicate unui anumit sfânt? Ceea ce ar explica şi succesul fulgurant al unor destinaţii de pelerinaj ignorate complet până cu puţini ani în urmă (insulele Eghina şi Evia, de exemplu). Dincolo de aceste întrebări deschise, este sigur că asistăm la o mutaţie profundă în transmiterea memoriei şi identităţii publice a ortodoxiei. Miracolul a devenit una dintre modalităţile (neaşteptate!) de înţelegere a raportului dintre modernitate şi fapt religios în societăţile postcomuniste.

Rândul de aşteptare

Preliminarii

Pelerinajul contemporan este definit de rândul de aşteptare. Prima mea impresie atunci când am luat contact cu el a fost că am de-a face cu un amestec de religiozitate populară, înghesuială veselă sau încrâncenată, bătălie simbolică pe distribuţia de alimente (sarmale, de pildă), aşteptarea ca probă fizică şi psihologică, lacrimi de bucurie sau suferinţă. Mai apoi lucrurile s-au mai schimbat. Ca pelerin, mi-a plăcut să verific eu însumi cum ideea de „timp profan" este anulată, fiind înlocuită cu un „altceva"; nu aş putea spune timp sacru sau sacralizat, ar fi prea mult, ci mai degrabă *un timp resursă* necesar construcţiei identităţii pelerinului. Mi s-a părut interesant şi intrigant faptul că, în ciuda tuturor tentativelor de abordare şi analiză, orice rând de aşteptare de mari dimensiuni continuă să păstreze o aură de mister, impenetrabilă gândirii logice: la urma urmei, ce împinge o persoană să aştepte ore întregi în frig, ploaie, înfometată doar pentru a atinge o raclă strălucitoare din metal poleit cu aur?

Poate că nu s-a vorbit încă suficient de *massa* uriaşă a rândului, care impune respect şi recunoaştere, alta decât cea superficială a zecilor de posturi de televiziune atrase de eveniment. Prin masivitatea sa, rândul mărturiseşte; prin continuitate, rândul creează sens. Individul se pierde, se topeşte în mulţime şi devine *massă*. Văzut de departe sau la televizor, rândul pare comic. Din interior, este dramatic. Un miracol omenesc, dar cât se poate de real, care confirmă dimensiunea supranaturală, sacrală a locului în sine. O intensifică şi o reînnoieşte. Nicio statistică nu poate da socoteală pentru acest lucru. Fără a mă lăsa pradă unor false iluzii sau tentative de idealizare, înclin să cred că toată *massa* pelerină adunată sub forma rândului de aşteptare se depăşeşte pe sine la nivel individual, pentru a reuşi colectiv. Toată dificultatea studiului rândului constă în a găsi rădăcinile acestei coerenţe interne, care-l împinge pe pelerinul din interior să se autodepăşească.

Despre rândul de aşteptare, ca obiect de studiu, s-a scris mult de-a lungul vremii. Am putea spune chiar că el a exercitat o fascinaţie constantă asupra sociologilor, psihologilor, economiştilor, iar mai recent,

antropologilor şi istoricilor. Interesul studiului rândului este unul foarte mare. Sociologic, rândul este concentrat pe prezenţa unei largi diversităţi de actori care construiesc împreună un microsistem social efemer, dar funcţional, independent de ritualul magico-religios, firul roşu al acţiunii de ansamblu. În general, *cozile* constituie mecanismul de producere a unor categorii sociale, în cazul nostru pelerinul, cu un rol important în gestiunea identităţii religioase a individului. Psihologia rândului are legături cu comportamentul adoptat în timpul aşteptării. „Economia" rândului există şi ea şi a fost studiată de o serie de cercetători.

Studiul rândului de la pelerinaje reprezintă o formidabilă provocare epistemică şi de metodă. După încheierea terenului de cercetare, întrebarea care revenea aproape periodic, atunci când încercam să conceptualizez ansamblul, era următoarea: *Rândul produce pelerinul? Sau pelerinul produce rândul?* O dilemă fondatoare deci, la care nu am nici până în acest moment un răspuns precis. La un moment dat, am crezut că mă pot apropia de „esenţa" înţelegerii pelerinajului ca fapt social total prin studiul detaliat al rândului. Am lucrat destul de multă vreme pe această direcţie de cercetare. Ceva însă nu funcţiona. Canonul microsociologiei, pe care eram obligat să o utilizez, excludea naraţiunea liberă. Eram obligat să evoluez doar în perimetrul strict delimitat al rândului, dar câte nu se întâmplau în ansamblul locului de pelerinaj! Am renunţat, dar au rămas în urma acestui efort susţinut de cercetare multe fişe de lectură, ordonate tematic. În rândurile care urmează voi face o prezentare succintă a acestora, cu scopul declarat de a ajuta la o mai bună înţelegere de ansamblu a mecanismului interior de funcţionare a rândului, în general, şi a rândului de la pelerinaj, în special. Subiectul în sine ar merita o dezvoltare ulterioară. Am inclus informaţia în „module" tematice, fiecare dintre ele având o anumită autonomie.

Preocuparea sociologică pentru rândul de aşteptare

Referinţe la coadă, definită ca „mijloc mnemotehnic colectiv", se regăsesc la E. Goffman (1959) şi în studiul de referinţă al lui L. Mann despre comportamentul suporterilor care aşteaptă pentru a cumpăra bilete la meciuri de fotbal (Mann, 1969). L. Mann este de părere că rândul se constituie la un moment dat într-un sistem sociofuncţional, cu propriile norme de reglare a conflictelor, cu alocare sau anulare de drepturi în cazul absenţelor, impunere de sancţiuni etc. O categorie aparte este studiul normelor de comportament autoimpuse care intră în vigoare când individul se înscrie în rând, precum şi managementul intruziunilor (*cutting in line*) (Schmidt, Dubé, Leclerc, 1992). Lectura unor astfel de cercetări punctuale mi-a fost ulterior foarte utilă pe teren în înţelegerea şi decriptarea unor conflicte din rând şi din apropierea acestuia.

Psihologia rândului de aşteptare

Cercetarea sociologică a făcut abstracţie de comportamentul persoanelor şi grupurilor de persoane angrenate în rând; în domeniul psihologiei au existat însă experimente şi studii dedicate comportamentului în timpul aşteptării (*conduite d'attente*), stabilitate emoţională, rezistenţă la stres, comportamentul după instalarea stării de oboseală profundă. Aş menţiona în acest sens un studiu de pionierat: „Le problème de l'attente" (Morand, 1914: 10-78). Autoarea asociază aşteptarea cu incertitudinea şi starea de îngrijorare că bunul (resursa) pentru care se stă la rând se poate epuiza înainte de termen. O stare particulară compusă din „nerăbdare şi echilibru" se va stabili la un moment dat între indivizi necunoscuţi, obligaţi de împrejurări să aştepte împreună. M. Mauss remarcă şi recunoaşte meritele acestui studiu, pronunţându-se însă pentru extinderea cercetării în afara sferei psihologiei aplicate, în societatea reală. Există forme particulare de asumare a aşteptării în marile adunări umane, pe care Mauss le asociază cu „stări de tensiune populară". Ele au repercusiuni directe asupra domeniului religios. Aşteptarea, în astfel de condiţii, ar implica totalitatea fiinţei, a corpului uman, a instinctului, emoţiei, voinţei şi percepţiei intelectuale, fiind condiţionată în mod fundamental de mişcările şi starea corpului (Mauss, 1924: 23-24).

Barry Schwartz studiază percepţia timpului în cultura occidentală prin identificarea unei „culturi a cozii" specifice fiecărui popor în parte. Ea înglobează elemente din patternul cultural de bază, spiritul de ordine şi de respect al regulilor specifice fiecărei comunităţi în parte. Intrarea propriu-zisă în rând este echivalentul unei acceptări tacite a unor relaţii de putere codificate şi un abandon voluntar al voinţei personale (Schwartz, 1974). Există studii şi analize dedicate relaţiei dintre valoarea scopului urmărit, comportament şi timpul de aşteptare în rând (Meyer, 1994) sau diferenţelor de gen, bărbat-femeie, în acest ultim caz, rândul acţionând ca un puternic amplificator al acestora (Dabbs, 1977). O altă categorie de studii este dedicată controlului emoţiilor în cadrul rândului, percepute ca factor perturbator în marile adunări publice (Gibson, 2008).

Abordări în cheie economică

Criza regimului comunist, dezechilibrul dintre cerere, ofertă şi consumul real al populaţiei, a avut ca rezultat direct apariţia în peisajul urban a cozilor de aşteptare la alimente şi bunuri de bază. Ele nu s-au datorat atât unor erori de analiză economică sau unor preţuri greşit calculate, cât unor erori sistemice grave (*systemic flaws*) ce au dus în cele din urmă la prăbuşirea întregului (Kornai, *apud* Câmpeanu, 1994: 24). Din

aceeaşi categorie, mai putem cita studiile dedicate cozilor de penurie din Polonia (Hraba, 1985) sau Uniunea Sovietică (Coenen-Huther, 1992). Pentru România, reperul inconturnabil continuă să rămână analiza lui Pavel Câmpeanu, „România, coada pentru hrană" (1994), completat mai nou cu studii de sociologie a memoriei comunismului, bazate pe mecanismele de funcţionare ale cozii de penurie (Radu-Bucurenci, 2007).

Metodologie. Cum să studiezi un rând de aşteptare

Timpul. Nenumărate ocazii, nenumărate împrejurări din viaţă ne împing să aşteptăm. Aşteptăm, adesea plini de angoasă, rezultatele unor analize medicale sau decolarea unui avion care ne va purta pe mai multe oceane şi continente spre o distanţă exotică. Aşteptăm rezultatele unor examene de promovare în carieră, intrarea la cinema (din ce în ce mai rar, în ultima vreme) sau la supermarket, în faţa casei de marcat. Aşteptăm încolonaţi sosirea camionului de aprovizionare cu lapte şi pâine în timpul comunismului. În toate aceste tipuri de aşteptare este conjugat un *principiu al realităţii* (scopul urmărit, investiţia materială etc.) cu un altul, nu întotdeauna evident, acela al *plăcerii de a aştepta*. „Paradoxul aşteptării este că aşteptăm neprevăzutul" – cu această afirmaţie se deschide un număr special al revistei franceze *Nouvelle revue de psychanalise*, dedicat tocmai stării de aşteptare şi efectelor acesteia asupra psihicului uman (autor anonim, 1986: 5-7).

A sta la rând nu înseamnă adoptarea unui comportament rigid şi atitudine imobilă. Din contră, aşteptarea impune ajustări funcţionale. Nu există aşteptare, ci aşteptări. Se naşte o adevărată artă a stăpânirii nerăbdării, corpului, suferinţei fizice cauzate de oboseală. Aşteptarea se dovedeşte a fi în cele din urmă un exerciţiu continuu şi fluid de învăţare şi adaptare la realitatea înconjurătoare. Pelerinajul religios este însă unul special: timpul de aşteptare nu constituie un handicap, ci o resursă teologică, ingredientul esenţial pentru a câştiga „statutul" de pelerin. Sau, mai bine spus, *calitatea*, *starea de pelerin*, este greu să găsesc termenul cel mai potrivit. În pelerinajele de tip „rând de aşteptare" nu există o persoană sau o instituţie oficială care să ateste timpul petrecut în pelerinaj, aşa cum se întâmplă la Compostela, de pildă. Faimosul „Compostela", certificatul de pelerin, se obţine de la autorităţi după parcurgerea a minimum 100 km pe jos sau, mai nou, 200 km cu bicicleta. Timpul necesar parcurgerii celor 100 km la picior este condensat în cazul nostru în cele 10-15-20 de ore de stat în picioare, la rând. La fel ca şi în analiza oricărui sistem social, studiul „timpilor din timp", adică al blocajelor, întârzierilor, intruziunilor (intrare peste rând), este relevant pentru înţelegerea eficienţei funcţionării sistemului

(Schwartz, 1978: 12). Pentru majoritatea cozilor cu care avem de-a face în decursul vieții, dorim ca timpii de așteptare să fie reduși la minimum. Paradoxul pelerinajului religios din România constă tocmai în necesitatea timpului de așteptare. Prea puțină așteptare (sub o oră, în general) transformă atingerea raclelor în mecanică rituală. Prea multă (peste 18-20 de ore) descurajează pelerinul și intrarea (angajarea) în rând.

Efectele așteptării

Observație de bază: orice rând induce schimbări temporare de comportament celor care se găsesc înăuntru. Elementele-cheie ale înțelegerii unei cozi sunt: lungimea acesteia, media de intrări și ieșiri din coadă, natura punctelor de intrare-ieșire, relația dintre timpul de așteptare și durata „serviciului", priorități ale rândului (femei cu copii în brațe sau persoanele handicapate, în cazul pelerinajului) (Voorhis, 1956: 223). Problema fundamentală a managementului oricărui rând din lumea aceasta este dozarea timpul de așteptare. Clientul (pelerinul, pentru noi) nu trebuie să fie speriat și să plece pur și simplu înfricoșat de perspectiva unei așteptări imposibil de asumat și, doi, clientul să nu plece cu amintiri neplăcute care să-l descurajeze pe viitor în a se angaja într-o altă coadă asemănătoare.

Cu riscul de a ne repeta: în cazul pelerinajelor, așteptarea este necesară, dorită chiar, deoarece ea „fabrică" pelerinul. Până la ce punct se poate prelungi deci așteptarea? Există un „optim" al acesteia? Pe teren, am constatat faptul că în cazul micropelerinajelor (Cernica) sau al pelerinajelor locale (Suceava), consensul pare a fi spre prelungirea artificială a așteptării de către organizatori, prin strângerea distanței dintre gardurile metalice. Pentru marile pelerinaje (Iași, București) se dorește minimizarea timpului de așteptare, la pachet cu strategiile de fluidizare a rândului. Este vorba de un proces complicat și o decizie foarte subtilă. Dincolo de un anumit punct, așteptarea devine motiv de iritare, iar persoana care așteaptă începe să-și pună întrebări în legătură cu „costul" așteptării, profitabilitatea gestului în sine (Schwartz, 1974: 844). Un alt factor esențial în managementul timpului de așteptare este gestiunea „clienților" pierduți, întârziați sau dezorientați, cea care determină în mod esențial costul întregii operațiuni. În cazul pelerinajelor, ar fi vorba de ultimii pelerini care sosesc în general după sărbătoarea hramului; de altfel majoritatea comunicatelor oficiale cuprind și formula stereotipă „după ce se va închina și ultimul pelerin", atunci când vine vorba de retragerea raclei la locul în care este adăpostită peste an.

Nu toate popoarele „așteaptă" la fel, fiecare dintre ele posedă o cultură aparte a rândului de așteptare și a cozii. Cultura rândului închide în ea elemente din cadrul mai larg al culturii-mamă din care

ea provine. În jurnalul său de călătorie, Paul Morand menționează, cu un amestec de uimire și ironie, incredibila capacitate a românilor anilor 1930 de a suporta orice rând, orice așteptare, fără să crâcnească, iar lucrurile nu par să se fi schimbat de atunci. Cultura „egalității de tratament" nu este valabilă decât parțial în cadrul rândurilor de așteptare (Mann, 1969: 353). Constat cu oarecare amărăciune, pe care nu mi-o pot reprima așa cum ar fi fost de dorit, valabilitatea acestei afirmații și pentru pelerinajele românești. Privilegiații din societate sunt privilegiați și în ceea ce privește accesul rapid spre raclă, mai puțin atunci când ei doresc să se supună rigorilor rândului, ceea ce se întâmplă destul de rar.

Patternul cultural al diferitelor societăți și respectul arătat timpului fiecăruia dau naștere și unui anumit simț al ordinii și respectului față de rând și de timp petrecut în acesta (Hall, 1964: 105). Valorile și percepția cu privire la egalitate a fiecărei societăți în parte influențează și maniera în care așteptăm. Cu cât o societate este mai democratică, cu atât rândul este unul mai organizat, respectuos, cu incidente mai rare (Hall, 1959: 157). Potrivit celor afirmate anterior, cum să înțelegem deci rândul din pelerinajele românești? Avem de a face cu un fenomen paradoxal, pentru că rândul este surprinzător de organizat și de ordonat pentru un popor care nu strălucește nici prin disciplină, nici prin organizare. Numai că ordinea și disciplina sunt impuse prin constrângere, de către servicii specializate (Jandarmeria, în principal).

Ceea ce mă face să cred că, în cazul românesc, înțelegerea „culturală" a rândului trece obligatoriu prin memoria comunismului. În anii 1980, anii penuriei maxime, coada devenise o prezență constantă în spațiul public. Iar atunci când o coadă se instituționalizează, ea devine o tradiție, un ritual (Mann, 1969: 341). Se ancorează adânc în memoria oamenilor. După cum se poate constata din prima parte narativă a cărții, referințele la coada din timpul comunismului revin în mod constant în discuțiile pelerinilor din rând. Un fapt important care mi-a atras atenția încă de la începutul monitorizării știrilor cu privire la pelerinaje a fost acela că Biserica Ortodoxă refuză cu obstinație să folosească termenul „coadă" legat de așteptarea din comunism, preferându-l în schimb pe acela de „rând", ca și cum ar dori să se disocieze de acea perioadă.

Studiul lui Jacques Coenen-Huther (1952) referitor la producerea de reguli informale de menținere a ordinii în rândurile de așteptare din perioada sovietică se dovedește folositor pentru înțelegerea unui anumit „continuum memorial" între rândurile de atunci și cele de acum. Iată o sinteză rapidă a câtorva idei din articolul său. Pentru a reuși să duci un rând până la capăt, trebuie mai întâi să-i înțelegi regulile interne de funcționare. Cei care așteaptă au „dreptul" de a-și recâștiga locul pierdut în rând dacă prezintă o scuză solidă și credibilă în ochii celor din jur. „Inițierea" în normele informale ale rândului o fac cei care dovedesc o mare experiență. Atunci când „se ține locul" pentru cineva, fiecare tovarăș de rând din imediata apropiere poate deveni „martor"

al prezenţei anterioare. Privilegiul de a nu aştepta este întotdeauna o sursă de prestigiu în rând. Cine nu aştepta într-o coadă în fosta URSS? Era vorba de invalizii cu pieptul plin de medalii, mamele cu copii în braţe, persoanele oficiale – semn că rândul şi funcţionarea lui sunt mereu legate de mediul social înconjurător.

Coada este o structură psihologică, dar şi una socială (Schwartz, 1978: 3-12). Oamenii care o compun au diferite percepţii ale timpului. Există anumite categorii sociale cu surplus de timp, pe când altele sunt obsedate de timp: medicii din serviciile de urgenţă sau practicanţii profesiunilor liberale, avocaţi, arhitecţi, traducători. Simplificând la maximum, într-un fel aşteaptă la pelerinaj cei care au surplus de timp (ţăranii, pensionarii, studenţii), şi în alt fel cei care duc lipsă de timp (persoanele foarte active profesional sau cele venite de la mare distanţă cu trenul; ele trebuie să se înscrie într-un interval de timp foarte exact).

Un număr important de studii de specialitate dedicate cozilor de aşteptare ţin cont de diferenţa de sex în ceea ce priveşte importanţa acordată timpului de aşteptare, reacţiilor la îmbulzează (*crowding*) şi stres. Aşa cum era de bănuit, femeile sunt mai puţin agresive şi se adaptează mai bine aşteptării, având tendinţa însă de a estima timpi de aşteptare mai mari decât cei reali (Gulliksen, 1927: 52-59). Parteneriatul soţ-soţie şi bărbat-femeie este foarte important pentru că, în acest fel, spaţiul din interiorul rândului se restrânge. Acelaşi efect este observabil şi în cazul grupurilor compacte de femei angrenate într-o coadă, dar nu şi în cel al bărbaţilor; aceştia din urmă au tendinţa de a gesticula, simt nevoia de spaţiu între ei (Dabs, 1977: 343). Ca observaţie personală: pe teren, nu am văzut niciodată în *interiorul* rândului grupuri compacte de bărbaţi care să depăşească un număr de 4-5 persoane, pe când grupurile de femei de până la 10-15 persoane şi mai mult se pot întâlni destul de frecvent.

Rândul furnizează o stare de „dependenţă", o stare de bine? Da, atunci când coada face parte integrantă din desfăşurarea unui eveniment, cum ar fi, de exemplu, satisfacţia de a obţine un bilet la o mare adunare sportivă, după o perioadă de aşteptare „rituală", împreună cu prietenii, familia, cazul analizat de Leon Mann (1969: 342). Atmosfera din interiorul rândului şi din exteriorul său, emoţia împărtăşită în perioada statului la coadă contribuie la fidelizarea „clientului", un principiu de bază al managementului calităţii serviciului afirmând că un serviciu de calitate aduce loialitatea clientului (Pugh, 2001: 1026). Pelerinajul nu este un serviciu, iar pelerinul nu este un client, dar cu toate acestea, un pelerinaj de „calitate", adică bine organizat, condiţii de siguranţă, timpi de aşteptare rezonabili, va provoca revenirea clientului-pelerin şi în anii viitori? Succesul actual al pelerinajelor de datorează, printre altele, şi „dependenţei de rând", de starea de bine comunitar care rezultă de aici?

Rândul ca microsistem social. Producerea de ordine formală și informală

Cine produce *ordine formală* (*impusă*) în cadrul rândului de așteptare și, mai larg, al pelerinajelor?

Primul răspuns posibil: jandarmeria și trupele de jandarmi. Ea instalează barierele metalice de delimitare a rândului și supraveghează apoi nu doar buna funcționare a acestuia, ci și paza și securizarea împrejurimilor, împreună cu poliția. Nu a fost însă mereu așa. Nu pot furniza o dată exactă, dar prezența jandarmilor la pelerinaje este semnalată începând cu sfârșitul anilor 1990 – începutul anilor 2000. Mi-a fost greu să estimez pe teren numărul lor real, dar bănuiesc că la Iași, de exemplu, ar fi vorba de un corp de 250-400 de oameni pe tura de 12 ore. Efortul lor se traduce prin construcția unui mecanism întărit de ordine formală pentru ca fiecare pelerin să-și *asume* poziția în rând. Jandarmeria este de fapt un garant al timpului de așteptare.

Consecințele activității jandarmilor pe teren deschid un amplu subiect de discuție și de cercetare. A menține ordinea într-un eveniment public este o „tehnică" specifică, încadrată de o „doctrină" elaborată ideologic. Disciplina colectivă este cheia funcționării unor astfel de trupe (Monjardet, 1988: 101). Conflictele de la locul desfășurării pelerinajelor pot constitui o sursă de tensiune și neînțelegere între autoritățile locale și comandamentul unităților, pe de o parte, și mass-media, pe de altă parte. Mass-media se dovedește incapabilă să facă distincția între *prezența* pur și simplu a Jandarmeriei și *strategiile* folosite efectiv în caz de intervenție. Reprimarea uneori dură, dar niciodată brutală a unor situații critice la care am asistat (de exemplu, „ruperea" gardului de protecție în condiții meteo extrem de dificile: vânt, ploaie, frig, la Iași, în 2010) dă naștere la multă emoție și spaimă, fiind foarte cinetică. Dar toate acestea fac parte din cotidianul pelerinajului. Mass-media nu reține decât latura spectaculoasă a intervenției, ceea ce dă naștere la final blocajelor de comunicare menționate mai sus, dezorientând pelerinii.

Închei această paranteză făcând o pledoarie pentru analiza mai aprofundată a prezenței jandarmilor la pelerinaje, cheie de înțelegere nu atât a funcționării forțelor de ordine, cât a pelerinajului în sine. Este interesant de studiat discursul jandarmilor despre ei înșiși, aceștia având tendința de a vorbi despre pelerini și pelerinaje, nu despre teren sau tehnici efective de menținere a ordinii. Există „așteptarea în așteptare" a jandarmilor lângă rând sau în ariile de odihnă și, în fine, un aspect notabil, implicarea afectivă, convertirea finală a *unora* dintre jandarmi, dintre cei care „au făcut" mai multe misiuni de-a lungul anilor la Iași, la Suceava etc. Aceștia din urmă imitau limbajul religios al preoților, dădeau sfaturi spirituale, încurajau pelerinii. Scenariul catastrofal ar fi acela al dezintegrării rândului de așteptare cu o masă

de mai multe mii de oameni invadând într-un interval de timp foarte scurt, de maximum 10-15 minute, străzile din jur. Normele impuse de jandarmi nu sunt întotdeauna acceptate de pelerini, pentru că ele vin în contradicție cu normele (și regulile) informale, spontane ale rândului. Unul dintre secretele „meseriei" de jandarm este acela de a fi amenințător, de a arăta spirit de corp, echipamentul din dotare etc. (Monjardet, 1988: 113). „Forța noastră este frica celorlalți", mi-a spus odată un jandarm cu care am stat de vorbă la rând. Numai că pelerinajul nu este o acțiune de menținere a ordinii publice ca oricare alta. Reușita acțiunii de ansamblu (un rând fluid și ordonat și o sărbătoare fără probleme majore) este esențială pentru imaginea publică a BOR și credibilitatea politică și administrativă a autorităților locale, a „acțiunii social-educative", după cum este denumit pelerinajul în jargonul administrativ curent al Jandarmeriei.

Traseul rândului nu este unul liber, ales de pelerini, ci este călăuzit în mediul urban din jur cu ajutorul barierelor metalice. Jandarmii joacă deci un rol esențial în „spațialitatea" și designul rândului, în gestiunea timpului de așteptare. Înclin să cred că teoriile turneriene ale liminalității și spațiului liminal aplicate pelerinajelor ortodoxe sunt de fapt comprimate și se manifestă efectiv doar *între* gardurile metalice ale Jandarmeriei, și nu în *ansamblul* locului de pelerinaj. Un ultim aspect pe care doresc să-l mai aduc în discuție este „consacrarea" unui loc de pelerinaj prin prezența trupelor de jandarmi. Am asistat la formarea, creșterea și „maturizarea" unui loc de (micro)pelerinaj, și anume cel dedicat sărbătorii Sfântului Ierarh Nicolae, la Biserica Sf. Gheorghe Nou, București. Rândul a evoluat la început liber, dar abia odată cu apariția jandarmilor a avut loc și „instituționalizarea" lui. Aplicarea regulilor Jandarmeriei a dus la creșterea timpului de așteptare. Există chiar și o anumită „nostalgie" a vremurilor când pelerinajele nu erau supravegheate de jandarmi. Într-un articol ce descrie desfășurarea unui pelerinaj local din Râmnicu Vâlcea, este remarcată „absența oricăror îngrădiri de tipul barierelor Jandarmeriei, care a conferit pelerinajului la sfintele moaște ideea de naturalețe și spontaneitate a fenomenelor pelerine populare de altădată, de dinaintea anilor 1990" (Dumas, 2010: 51).

Ordinea și normele informale ale rândului

Sensul ultim al oricărei organizări poate fi înțeles doar ca protest împotriva backgroundului instituțional care i-a dat naștere. Chiar și în timpul revoltelor sau revoluțiilor este definită o relație cu instituțiile, una negativă, ce-i drept, dar o relație (Rawls, 1984: 236). Ordinea existentă în rând, cea care permite funcționarea acestuia, este rezultatul unui consens negociat în permanență între „munca" Jandarmeriei, a forțelor de ordine în sens mai larg și propriile norme și coduri de conduită inventate de pelerini, în termenii lui E. Goffman, „working consensus" (1959: 10). Pelerinii au tendința de a-și negocia în permanență poziția în rând, fiind într-o permanentă interacțiune cu vecinii sau cu jandarmii

care supraveghează segmentul în care se găsesc pentru a-şi „păstra rândul" (rangul). De exemplu, atunci când sunt nevoiţi să meargă să-şi cumpere ceva de mâncare, stabilesc contactul vizual cu vecinii, apoi cer păstrarea locului. Permanente interacţiuni au loc şi cu vânzătorii de suveniruri religioase risipiţi de-a lungul traseului (cum este cazul la Iaşi) sau cu vânzătorii ambulanţi de obiecte „de contact" cu racla (batiste, flori, busuioc, iconiţe). Or, toate aceste interacţiuni permanente dau *sens* pelerinajului şi cozii în sine. Persoana care intră şi iese prea des din rând sau pierde prea multă vreme la tarabele cu suveniruri religioase devine însă suspectă în ochii celorlalţi. Cum să faci deci pentru a fi un „bun pelerin" şi, în acelaşi timp, să te acomodezi cu normele, uneori foarte dure, ale aşteptării?

Dincolo de discursul didactic al Bisericii cu privire la virtuţile teologice ale aşteptării sau cel formal al forţelor de ordine, *a nu aştepta* este scopul multor pelerini. Economia de timp constituie un semn al puterii individuale şi eficienţei utilizării timpului personal *versus* timpul colectiv al rândului (Schwartz, 1974: 843). Pe teren am întâlnit şi identificat mai multe strategii individuale sau colective puse în operă pentru a micşora sau chiar a anula timpul de aşteptare. Predomină intruziunile în rând, adică încălcarea brutală a normelor stabilite consensual de cei din rând. Unele tentative de acest gen sunt reprimate prompt de jandarmerie, altele acceptate tacit: femei cu copii în braţe, persoane cu deficienţe fizice majore, persoane panicate, angoasate să-şi găsească rudele aflate deja în rând. De fapt, am constatat că nu atât reacţia Jandarmeriei este importantă, cât reacţia celor din locul unde se produce „spargerea" rândului, forţarea acestuia. Studiul acestor reacţii este de fapt important şi pentru înţelegerea rândului ca microsistem social independent (Schmitt, Dubé, Leclerc, 1992: 806).

O altă practică este „împrumutul" unui copil al unei rude sau cunoştinţe apropiate, pentru a beneficia astfel de toleranţa jandarmilor şi preoţilor aflaţi în imediata apropiere a raclei, o practică pe care am observat-o mai ales la Bucureşti. Tot în acest context, al producerii de norme informale, aş înscrie şi tendinţa de exhibare a însemnelor autorităţii: cadre militare în retragere în ţinută de paradă, pompieri cu toate însemnele meseriei la vedere (mănuşi, cască, chiar şi topor de intervenţie, odată), organizatori cu ecusoane vizibile ale Mitropoliei sau Patriarhiei. Lista este destul de lungă, dar toţi aceştia au tendinţa de a obţine beneficii informale în managementul timpului de aşteptare nu atât prin rolul pe care-l joacă în pelerinaj, cât prin simbolul pe care îl reprezintă. Mari producătoare de norme informale sunt şi grupurile cu identitate individuală puternică, în cazul nostru pelerinii din autocarele electorale ale primăriilor sau grupurile compacte de rromi, ele intrând rapid în conflict cu regulile impuse de forţele de ordine (Gibson, 2008: 207-234). Contactul şi schimburile de replici violente dintre aceste grupuri şi forţele de ordine sunt însă şi ele un martor al faptului că un rând de aşteptare este un microsistem social supus contactelor şi tensiunilor ca orice sistem social (Mayhew, Levinger 1976: 98).

Alţi factori care influenţează rândul şi timpul de aşteptare în rând. Un inventar

- Stimulii psihofizici: distanţa până la atingerea scopului final, timpul autoestimat de aşteptare de către fiecare pelerin în parte joacă un rol esenţial în angajarea (sau nu) în rând (Mann, 1969: 344), precum şi în dezvoltarea activităţilor economice legate de aşteptare (vânzarea de hrană, suveniruri etc.). Persoanele angrenate în rând prezintă tendinţa de autoevaluare permanentă a poziţiei în firul de aşteptare, de unde şi preocuparea pentru stabilirea unor repere fiabile care să le arate cât au înaintat. Fiecare rând de aşteptare prezintă un *critical point*, punctul care odată depăşit dă certitudinea că se va ajunge la capătul cozii şi al aşteptării (Mann, Taylor, 1969: 97). Este un moment periculos şi sensibil, deoarece acolo „se decide" soarta pelerinajului, legat de autopercepţia pelerinului şi nu de cea a autorităţilor oficiale. Am putut identifica acest *critical point* la Iaşi, la începutul străzii Petru Movilă, de îndată ce se zăreşte „Zidul Plângerii", încărcat cu lumânări, icoane şi bilete lăsate de pelerini. Începând cu acel punct, imposibil să se rateze scopul final, închinarea la raclă, timpul estimat de aşteptare fiind de maximum 5-6 ore. La Bucureşti, unde configuraţia spaţială este diferită, acest punct critic se găseşte la poalele Dealului Patriarhiei, acolo unde rândul face o întoarcere bruscă, spre urcare – „Cotul Donului", cum l-au botezat pelerinii. Morfologia rândului joacă deci un rol aparte, acolo unde apar schimbări de sens, îngustări ale distanţei dintre garduri sau alte obstacole (traversări de artere de circulaţie) tensiunea creşte, totul joacă un rol în construcţia „stării de aşteptare".
- Distanţa dintre coadă şi un obstacol masiv (un zid, corp de clădiri) contează mult. Oamenii se simt mai în siguranţă lângă astfel de repere care contribuie la formarea unui mecanism de autoprotecţie colectiv (Mann, Taylor, 1969: 102). De ce pelerinii se simt în siguranţă lângă zidul „protector" din piatră al Mitropoliei de la Iaşi? De ce sunt mai agitaţi şi nesiguri atunci când rândul este imbricat pe ţesutul urban al Bucureştiului, printre autovehicule, tramvaie şi trafic pietonal, iar starea lor se schimbă radical chiar de cum începe Dealul?
- Rolul condiţiilor meteo şi al nopţii. Condiţiile meteorologice defavorabile întăresc sentimentul de comunitate al pelerinilor din rând. În caz de ploaie puternică, se formează un „continuum" protector, un scut din umbrele, bucăţi de nailon, haine de protecţie, astfel încât ansamblul persoanelor aflate în rând, chiar şi cele mai puţin pregătite pentru a înfrunta natura dezlănţuită să reziste momentului critic. Este un efort colectiv, repet, pus la cale de *rând*, şi nu de către o autoritate oficială. Noaptea rândul are o altă „viaţă" şi un alt comportament. Forţele de ordine se relaxează vizibil, presiunea socială din jur devine

şi ea mai puţin apăsătoare, fapt observat în toate cercetările dedicate rândului (Mann, 1969: 347). Tot atunci se intensifică şi numărul intruziunilor *acceptate* în rând (rude ale organizatorilor, de exemplu), dar şi distribuţia de ajutoare calorice sau lichide (ceai, cafea) necesare învingerii stării de oboseală fizică şi psihică. Densitatea rândului se modifică şi ea, fiind în strânsă legătură cu sentimente de posibilă agresiune, dar fără ţintă precisă (Heller, Groff, Solomon, 1977: 183).

„Avtobusniki” sau pelerinii de autocar

Limba rusă a dat naştere unui nou cuvânt pentru a denumi un nou tip de pelerin: „avtobusniki”. Pelerinii şi pelerinajele „de autocar” constituie subiectul unei cercetări întreprinse de Jeanne Kormina, profesor de sociologie la Universitatea din Sankt Petersburg (Kormina, 2010). Boomul pelerinajelor cu autobuzul a început să se manifeste la jumătatea anilor 1990, odată cu stabilizarea situaţiei economice şi politice în Rusia post-sovietică. Se trasează noi rute de pelerinaj, se stabilesc contacte în clerul local şi, ceea ce este cel mai important, se înregistrează nenumărate mărturii de vindecări miraculoase, de (re)descoperire a credinţei etc. Pelerinii înşişi, notează J. Kormina, sunt cei care alcătuiesc programul şi traseul, plasaţi cu totul în afara controlului Bisericii „oficiale”. Cântă împreună în autocar, servesc mese comunitare, împart apă miraculoasă, rostesc rugăciuni etc. Pelerinajele pot fi „scurte”, de două-trei zile, sau „lungi”, cu o durată mai mare de o săptămână, incluzând şi destinaţii externe. Cel mai adesea sunt preferate pelerinajele „scurte” – mai ieftine, mai uşor de organizat şi aproape de casă, lucru important ţinând cont de vârsta, mai degrabă înaintată, a participanţilor. „Pelerinajul de autobuz” constituie de fapt embrionul unui nou tip de practică religioasă. Cu toate că pelerinii insistă pe continuitatea cu tradiţia religioasă, ceea ce rezultă este ceva cu totul nou: o practică populară iniţiată de către credincioşi obişnuiţi, opusă unor forme mai elaborate, cum ar fi, de pildă, viaţa monastică, chiar şi vieţii obişnuite de parohie. Pelerinii înşişi sunt conştienţi de diferenţe. Iar cel mai adesea este vorba de oameni săraci, a căror practică religioasă se deosebeşte considerabil de religiozitatea ostentativă a noilor elite din Rusia. Piaţa „emergentă” a pelerinajelor este disputată, în Rusia, de către mai mulţi actori. Ar fi vorba în primul rând de agenţii de pelerinaj independente, conduse în cea mai mare parte a cazurilor de către persoane charismatice, în majoritate femei şi a căror activitate nu este supervizată de nicio autoritate bisericească oficială. Apoi se situează pelerinajele aşa-zise de „parohie”, organizate şi conduse pe teren de către preoţi, care consideră acest gen de activitate drept o „plusvaloare” spirituală şi materială pentru comunitatea pe care o păstoresc.

Pe poziţia a treia se găsesc mănăstiri mari, reputate (J. Kormina o citează pe cea de la Valaam, din nord-vestul Rusiei, cu site-ul valaam.ru), care posedă propriile servicii de pelerinaj, cu ghizi specializaţi, un cod de conduită mai sever, dând dovadă de o adevărată *business attitude*. În fine, pe ultima poziţie ca număr de pelerini şi ca importanţă se află pelerinajele „diocezane", organizate sub autoritatea şi supravegherea episcopilor locali. Se consideră că în linii generale acestea din urmă ar fi mai „tolerante" faţă de pelerinii seculari, mai puţin „stricte", cu alte cuvinte, fie şi numai dacă luăm în considerare impunerea unor anumite „coduri" vestimentare mai relaxate. Autoarea este prudentă atunci când vine vorba de aplicabilitatea noţiunii de „communitas", gândită de Victor Turner (1978), în spaţiul creştinismului răsăritean. Da, există un sentiment de comunitate între „avtobusniki". Da, el este accentuat de împărţirea hranei, cântece religioase, disconfort şi oboseala călătoriei. Nu, deoarece participanţii rezistă în a forma „communitas-groups", în sensul marii sociologii turneriene. Acest lucru se întâmplă din cauza motivaţiilor diferite privind plecarea în pelerinaj şi backgroundul personal extrem de diversificat. Pentru cazul românesc, în dialogurile realizate cu obişnuiţi ai pelerinajului cu microbuzul sau autobuzul sau în timpul călătoriei propriu-zise, mi-am putut da seama cât de selectivi erau aceştia în alegerea colegilor de cameră, de banchetă de autobuz chiar (vecinătatea imediată) în funcţie de pregătirea socială, de gradul de „respectabilitate", mai ales atunci când proveneau din comunităţi mici.

„Avtobusniki", afirmă J. Kormina, fac diferenţa dintre „turism" şi „pelerinaj", ceea ce îi interesează în mod real fiind căutarea *autenticităţii*. „Principalii tropi ai autenticităţii pentru călătorii urbani, religioşi, post-sovietici sunt simplitatea, puritatea şi vechimea istorică a destinaţiilor dorite." (Kormina, 2010: 270) „Simplitatea" s-ar defini în acest caz prin calităţile Rusiei rurale, neatinse încă de urbanizarea excesivă, declinul sacralităţii sau de tirania publicităţii. O remarcă importantă a autoarei (o pot confirma pe deplin deoarece am întâlnit-o şi eu foarte des în România) este aceea că pelerinii îşi folosesc cunoştinţele religioase, „dar şi pe cele istorice, geografice etc. ca pe o formă de capital cultural, pentru a se demarca de ceilalţi pelerini", însă şi faţă de colegii de serviciu, care nu privesc întotdeauna cu ochi buni astfel de escapade cu iz religios. Discursul pelerinilor despre „puritatea" locurilor vizitate este însă impregnat de un limbaj secular. „Puritatea" este înţeleasă în acest caz drept o calitate ecologică a apei, aerului, a peisajului din jur, perceput în integralitatea sa, nu doar cel sacral. Conducătorii şi organizatorii de grupuri scot adesea în evidenţă aceste semne ale purităţii ca nişte dovezi ale atracţiei *întregului* pelerinaj (Kormina, 2010: 272-273). Personal, îmi amintesc de ceea ce era marcat pe un afiş care făcea reclamă unui pelerinaj de o zi organizat de o persoană particulară la mănăstirile din judeţul Prahova: „Să mai uităm şi să scăpăm de aerul poluat al Capitalei". Un exemplu printre altele ce pot fi furnizate pe această temă.

Vechimea, faima unui loc (*namolennost'*, în limba rusă) pare a fi calitatea esenţială a unui sit religios pentru a deveni un loc de pelerinaj „de succes". În limba română, termenul s-ar traduce prin „harul", „duhul" bun, plăcut al unui loc, legat de vechimea lui, calitatea artefactelor religioase, dar mai ales de modul în care oamenii, pelerinii, călugării, preoţii etc. se comportă şi se roagă acolo. Noţiunea de *namolennost'* şi „energie sacrală" este esenţială în înţelegerea dimensiunii populare a pelerinajelor în Rusia de astăzi. Ea seamănă mult şi cu cea de *baraka*, răspândită în lumea musulmană, fiind vorba de „răsuflarea sacră a sfinţeniei". Pelerinii ruşi care utilizează această noţiune pentru a-şi descrie experienţele consideră că locurile sfinte pe care le frecventează (mănăstiri, peşteri, izvoare miraculoase), precum şi icoanele făcătoare de minuni au capacitatea reală de acumuluare a „energiei sacre" proprie mai multor generaţii de credincioşi care le-au cinstit de-a lungul timpului, redistribuind-o apoi şi generaţiilor viitoare (Kormina, 2013: 201). Continuând pe o linie de interpretare pur sociologică, cercetătoarea rusă consideră că, în contextul de renaştere religioasă postsovietică, noţiunea populară de *namolennost'* i-a ajutat pe credincioşii „obişnuiţi" să treacă peste ruptura dintre Rusia sovietică şi cea contemporană, permiţând construcţia unei continuităţi mai puţin problematice, legată de noul imaginar religios ortodox.

Adesea, scrie J. Kormina, când un pelerin rus este interogat asupra a ceea ce reprezintă pentru el cu adevărat însuşirea de *namolennost*, el utilizează în răspunsurile furnizate cuvântul „energie" pentru a explica esenţa acestuia – cum se întâmplă şi la noi în locuri de pelerinaj ca Mănăstirea Prislop sau Dervent. De ce cuvântul „energie", şi nu altceva? Pentru că, afirmă autoarea pe urmele lui Carlo Ginzburg (1997), aceşti practicanţi au tendinţa de a traduce şi comunica ideile religioase în limbaj curent, de fiecare zi (*everyday language*). În cazul precis al Rusiei postsovietice, credinţa în bioenergie sau în puterile unui guru televizat ca A. Kaspirovski, cel care, la vremea sa, a generat valuri de isterie prin vindecările la distanţă *prin* şi cu ajutorul televiziunii, au lăsat urme persistente (Kormina, 2010: 227). Termenul „energie" nu este folosit niciodată în contextul pelerinajului de Biserica Ortodoxă Română, adaug eu, iar sursele posibil generatoare de confuzie se găsesc în multe cazuri în afara controlului oficial al acesteia sau au fost domesticite prin integrarea lor în cadrul eclezial (a se vedea cazul crucilor „miraculoase" de la Dervent, Dobrogea, aflate acum într-o capelă adiacentă bisericii). Acest fapt arată că individualizarea experienţelor religioase are un grad de „intimitate" şi de răspândire mai important decât se poate bănui la o primă vedere.

Rămân de lămurit pentru viitor o serie întreagă de întrebări legate de acest nou tip de „pelerinaj turistic", din ce în ce mai răspândit nu numai în Rusia, ci şi în România. Le voi enumera ca atare, cu speranţa unei reveniri într-o bună zi: cum se face că majoritatea organizatorilor sunt femei? Care este percepţia sinelui, cum se văd ele de fapt: ghizi spirituali, femei de afaceri, „misionare" religioase? Pe ce se bazează de

fapt legitimitatea lor? Care este relaţia lor cu înalta ierarhie a Bisericii? Sunt tolerate tacit sau încurajate? Care sunt relaţiile existente între organizatori, competiţie sau colaborare? Cum privesc şi îşi descriu pelerinii experienţele de călătorie, care sunt criteriile de clasificare ale „reuşitei" unui pelerinaj cu autobuzul? Atitudinea lor faţă de exerciţiul de autoritate al organizatorilor şi conducătorilor de grup? Portretul standard? Ce discută în timpul voiajului, care sunt motivaţiilor lor, cum se formează în timp identitatea lor de pelerini?

Post scriptum: practica pelerinajului tip „avtobusniki" şi-a găsit o reflectare previzibilă în arta contemporană. „Prototip X – proiect de construire a unui autobuz pentru mântuirea neamului" al tânărului artist Mihai Balko. Este vorba de reproducerea la scară reală a unui autobuz, construit din plăci de lemn aglomerat (de tip OSB). Autobuzul este sub formă de cruce, cu trei capete motoare, o pastişă dadaistă a unui vehicul impresionant, dar care duce de fapt spre nicăieri, imobil din cauza formei sale. În textul de prezentare al proiectului stă scris: „Prototip X este un proiect de construire a unui autobuz pentru mântuirea neamului. Este un obiect care vine în întâmpinarea unei *industrii* în continuă creştere. Ofer o soluţie eficientă unei stringente probleme actuale" (Mihai Balko). „Proiectul «PROTOTIP X», al artistului Mihai Balko, chestionează imobilitatea şi inerţia practicii religioase din spaţiul românesc, explorând dimensiunile acesteia şi aducând în discuţie anacronismul unor forme de manifestare a sentimentului religios. În viziunea artistului, pelerinajul, ca practică religioasă în contemporaneitate, se desfăşoară între *autobuzul ecumenic*, autocarul dotat cu aer condiţionat, şi promisiunea accesibilităţii experienţei religioase şi a recompensei anunţate în cuvintele «ţara sfântă pentru toţi», pentru toţi cei îmbarcaţi în această *călătorie*. Astfel, această acţiune pierde din semnificaţia sa iniţială, devenind o simplă evadare din rutină, o bifare a unor activităţi ce urmăresc câştigarea unui statut privilegiat, amintind de practica *indulgenţelor* din Evul Mediu. Artistul propune un vehicul absurd şi fără sens, ca însăşi forma religioasă pe care o aduce în discuţie, examinând şi ironizând prezenţa covârşitoare în spaţiul românesc atât a însemnelor religioase, cât şi a unor modalităţi de înţelegere a fenomenului religios care se relevă în practici perimate şi care, în final, îl îndepărtează pe practicant de însăşi esenţa religioasă pe care urmăreşte să şi-o aproprieze." (Autor, Judit Balko, curatorul expoziţiei, sursa fiind mihaibalko.wordpress.com)

Ambianța pelerinajului: muzică, miresme, hrană

Practica și rolul muzicii în cadrul pelerinajelor

Pelerinajele din toată lumea sunt pline de muzică, de sunete muzicale. Nici pelerinajele ortodoxe nu fac excepţie. Pelerinii cântă în rând. Se cântă pricesne la Prislop, Suceava sau Nicula. Vânzătorii de CD-uri cu muzică religioasă au obiceiul de a face reclamă albumelor de vânzare, efectuând audiţii publice cu ajutorul unor sisteme audio improvizate. Cerşetorii cântă uneori: fie îşi cântă suferința și durerea, fie un fel de cântări parareligioase, cu scopul de a provoca mila publică. Dar cel mai mult cântă Biserica și slujitorii săi, iar muzica aceasta „oficială", liturgică, se revarsă din zeci de difuzoare suspendate de-a lungul rândului de aşteptare și în perimetrul general al pelerinajului. De ce mi s-a părut important să studiez rolul muzicii într-un pelerinaj? Din mai multe motive, pe care voi căuta să le ordonez în ordinea importanței. Din punctul de vedere al antropologiei pelerinajului, sunetul nu poate fi neglijat deoarece el face parte integrantă din experiența „afectivă" a Ortodoxiei, fiind generator de emoţie și sens pentru pelerini. Muzica este o parte esențială a tuturor religiilor, fiind în legătură cu creaţia și menținerea acelui sentiment atât de special de „comuniune" (*communitas*), esența unui ritual religios de acest tip. Prin studiul unor cântări precum pricesnele se pot verifica vivacitatea unor forme de religie populară, dar și continuitatea și schimbarea din societate. În fine, cel mai important aspect este relaţia dintre muzică, spaţiul sacru al pelerinajului și spaţiul public. Muzica servește ca barieră și frontieră imaterială a spaţiului ritual, iar în interiorul acestuia permite un mai bun control emoţional și de gestiune a grupurilor de pelerini.

Pricesnele. În iunie 2013, revista satirică intitulată *Caţavencii* publica o caricatură de Ion Barbu, reprezentând un preot masiv, bărbos, cu potcapul pe cap și un teanc de manuscrise (sugerat) muzicale sub braţ. Preotul se adresează unui grup de femei în vârstă, cu basmale înnodate sub bărbie, care-l ascultă cu atenţie și-l sorb din priviri. Preotul le spune, consultându-și ceasul de la mână: „Fetelor, sâmbătă la vecernie tragem un karaoke cu pricesne". Dincolo de umorul coroziv al scenei

(Ion Barbu având, de altfel, o lungă serie de astfel de desene de presă dedicate moaştelor, pelerinajelor, moravurilor preoţilor – pe scurt, un fin observator al faptului religios) putem percepe faptul că *pricesnele* (din slavonul *pricestanie* – Sfânta Împărtăşanie, părţi din ea) fac parte din identitatea muzicală a grupurilor de pelerini. Ele sunt interpretate mai ales de femei în vârstă, fiind un marker identitar puternic atât al pelerinului în spaţiul public mediatic, cât şi al omului credincios, în general.

Ce sunt de fapt pricesnele? În ce împrejurări le-am auzit pe teren? Cântări „paraliturgice", acceptate tacit de către Biserică, ce marchează „spaţii goale" din liturghie. De altfel, *Dicţionarul Limbii Române* (*DLR*), indică: „Priceasnă: cântare executată în bisericile ortodoxe la slujba liturghiei în timp ce se împărtăşeşte preotul sau un credincios de vază" (DLR, tom XII, 2010: 1389). Ele sunt interpretate foarte des în cadrul pelerinajelor, mai ales în cadrul spaţiului transilvănean sau cu influenţă central-europeană (cum este cazul pelerinajului de la Nicula sau de la Suceava, de pildă). Am auzit pricesne şi la Bucureşti, dar era vorba mai degrabă de un gest individual, izolat. Pentru cei care cântă pricesne, *textul* are o importanţă mai mare decât muzica. La marele pelerinaj de la Nicula, din 15 august, se face schimb de pricesne între pelerini. În opinia lui Costin Moisil, etnomuzicolog şi cercetător la Muzeul Ţăranului Român din Bucureşti, schimbul de pricesne ar fi una dintre trăsăturile specifice ale pelerinajului de la Nicula. Adesea, pelerinii poartă cu ei caiete simple, şcoleşti, conţinând pricesne scrise de mână, schimbând texte între ei (Moisil, 2013). Eu însumi am primit la Mănăstirea Prislop o foaie de hârtie format A4 cu pricesne dedicate Părintelui Arsenie Boca, scrise de mână, un fel de răsplată de la un grup de pelerini pe care l-am dus cu maşina de la mănăstire până jos, în oraşul Haţeg. Pricesnele constituie, din acest punct de vedere, un factor identitar şi identificator intraconfesional ortodox, dar cu o certă ereditate greco-catolică.

Muzica este un instrument eficace de construcţie a comunităţii pelerine, pentru că atinge emoţia participanţilor, reuşind să o articuleze într-un tot unitar – jocul muzical al clopotelor, de exemplu. După cum remarcă antropologul francez David Le Breton, „emoţia nu este o substanţă, o entitate descriptibilă, ci mai degrabă o tonalitate afectivă care se extinde asupra ansamblului comportamentului, forme sociale de cunoaştere ce alimentează stări afective mai mult sau mai puţin identificabile spontan de către oameni aparţinând aceluiaşi grup" (Le Breton, 1998: 171). Cum s-ar putea „lega" mai eficient un număr atât de mare de oameni, risipiţi pe un perimetru atât de mare, dacă nu cu ajutorul muzicii? Autorităţile care organizează pelerinajele cred că au înţeles din prima clipă acest lucru, de când au montat difuzoarele de pe stâlpi, difuzând non-stop slujba şi alte cântări religioase înregistrate; fluidităţii masei pelerine i se opune sunetul care leagă şi consolidează, dând naştere la noi şi expresive forme de „communitas", în sensul în care Victor Turner construieşte teoriile sale dedicate ritualităţii (Beck, 2006: 6). Muzica se descoperă în universul popular al „sacrului materializat", în aceeaşi

categorie cu celelalte simţuri utilizate în construcţia oricărui act religios fundamental: vederea, atingerea, mirosul şi gustul. Auzul are proprietatea de a „înscrie extraordinarul religios şi de a-l converti în hrana senzorială a religiilor populare, dând naştere în unele cazuri unei culturi interne a pelerinajului" (sau a altor ritualuri) care nu coincide întotdeauna cu cea a Bisericii oficiale (Dupront, 1987: 357).

Sociologul britanic Tia de Nora porneşte de la ideea că muzica de fundal, care se aude acum tot timpul în spaţiul public (magazine, săli de sport, clădiri guvernamentale), este un ingredient eficace în producerea şi instaurarea unei anumite senzaţii de „ordine" spaţio-temporală în perimetrul în care este difuzată. Exact la fel se petrec lucrurile şi în cazul pelerinajelor. De altfel, marea majoritate a pelerinilor cu care am stat de vorbă cu privire la muzica religioasă „ambientală" o percepeau ca pe un mijloc de concentrare, o unealtă eficientă în a induce stări subiective şi cognitive profunde, legate de imaginea pe care şi-o creau ei înşişi despre pelerinaj, „locul îmbunătăţit" prin definiţie. Tia de Nora atrage atenţia asupra faptului că, în spaţiile publice, muzica este mai mult decât un „inhibitor" pentru anumite moduri de acţiune cauzate de stres şi de oboseală, fiind vorba de „un dispozitiv de construcţie şi organizare corporală, contribuind la procesul autodidact de construcţie a sinelui" (De Nora, 2001: 80). Am putut verifica pe teren afirmaţia autorului, în discuţiile cu jandarmii. În mai multe reprize, ei au afirmat că muzica religioasă îi calmează pe oameni, sarcina lor fiind mult mai dificilă în absenţa acesteia.

Muzica religioasă difuzată în cadrul pelerinajelor constituie deci un instrument de control şi de gestiune emoţională a grupurilor. Rămâne de văzut în ce măsură „spaţiul sonor" desenat de către ansamblul surselor muzicale dintr-un pelerinaj contribuie la delimitarea dintre spaţiul (locul) pelerinajului şi spaţiul public al oraşului din jur. Ca o primă observaţie, muzica ce răsună în perimetrul pelerin are capacitatea de a furniza „indicaţii contextuale", delimitând spaţiul, sugerându-le pelerinilor şi trecătorilor ocazionali: „Atenţie, aţi ajuns într-un loc de pelerinaj!". Chiar dacă pelerinul nu poate (încă) vedea racla sau rândul de aşteptare, mărcile specifice ale procesului, el poate auzi deja muzica, ce stabileşte astfel o relaţie fizică şi metafizică cu împrejurimile (Engelhardt, 2010: 120).

Pentru orice pelerinaj este greu de stabilit un consens de reprezentare şi de delimitare spaţială, ţinând seama de multitudinea de reprezentări şi de controverse. Atunci când are loc într-un spaţiu complet desacralizat, aşa cum este cel al oraşului, pelerinajul se transformă în ochii celor care nu participă efectiv la ritual într-un simbol al înfruntării dintre gândirea religioasă şi un tip de gândire raţională (Gugelot, 2010: 215). În acest caz, muzica constituie unul dintre elementele ce explică perenitatea unui loc de pelerinaj, prin capacitatea sa de a menţine „încărcătura sacră", tensiunea spirituală specifică. Muzica unifică, dă naştere sentimentului de comunitate, devenind un fel de „ecran de protecţie" împotriva agresiunii urbane din jur. Se ridică deci în acest context

întrebarea dacă „muzica" nu poate avea același statut ca și „sacrul" în sociologia durkheimiană: emblemă și limită a grupului, fiecare dintre membrii acestuia resimțind o parte din apartenență prin cântările rituale, imnurile religioase etc. (Roueff, 2001: 3). Care este efectul muzicii asupra *corpului* și *gestului* pelerin? Între anii 1930 și 1940, odată cu dezvoltarea tehnologiei radio și audio, în bisericile creștine europene a avut loc o întreagă polemică cu privire la utilizarea difuzoarelor, a sonorizării artificiale în cadrul ceremoniilor religioase. În cele din urmă, muzica religioasă și slujba transmise prin mijloace de amplificare electroacustică au fost acceptate, Biserica argumentând că ceremonia religioasă în sine este mai importantă (Sanchis, 1997: 244). Difuzorul a devenit astfel un *mijloc de putere*, muzica „oficială" a Bisericii impunându-se în fața dialogului improvizat al pelerinilor, zgomotelor naturii etc. În cazul pelerinajelor populare din Portugalia (*arrail*) studiate de Pierre Sanchis, nu foarte îndepărtate ca morfologie și manifestare a religiei populare de unele sărbători de la noi (Mănăstirea Nicula), efectele secundare ale introducerii difuzoarelor au avut în timp urmări neprevăzute: celelalte „voci" din pelerinaj s-au stins, corurile spontane rurale au tăcut, muzica și dansurile populare din marginile locului de pelerinaj, specifice Portugaliei, au dispărut (Sanchis, 1997: 249). Difuzorul anihilează deci spontaneitatea pelerinajelor populare, dar „disciplinează" global nu doar pelerinajul, ci și corpul fizic al pelerinilor – Tia de Nora vorbește de „coregrafia banală", mecanică a corpurilor supuse unui ambient muzical persistent și bine definit. Muzica are deci legătură cu formele de energie naturală, cu cinetica mișcării, iar corpurile umane care ajung să-și însușească anumiți parametri muzicali execută mișcări specifice, comune, tempoul muzicii și stilul muzical având un rol hotărâtor în crearea stărilor emoționale (De Nora, 2001: 87). Fără a dori un răspuns definitiv asupra influenței stilului de interpretare, nu pot totuși să nu observ diferența enormă dintre muzica psaltică hotărâtă, cu accente de „războinici bizantini", a grupului *Tronos* al Patriarhiei Române, difuzată în timpul pelerinajului din 27 octombrie, Sfântul Dimitrie cel Nou, și cea lentă, dulceagă, interpretată de protopsaltul Petru Moise (isonul fiind ținut de o orgă electronică), care se aude în perimetrul Bisericii Sfântul Gheorghe Nou în luna decembrie, de Sf. Nicolae. Rămâne de văzut pe viitor, în cadrul unei cercetări mai amănunțite, cum diferențele de nuanță și stil influențează gestul pelerin, contribuind la confortul spiritual și la crearea unei comunități specifice.

Miros – miresme

Mirosul, sursele de miros sunt omniprezente în cadrul pelerinajului. Tăcută, discretă, ignorată adesea, „aroma" pelerinajului merită să fie luată în considerare. Este dificil de realizat un inventar al mirosurilor și „locurilor" odorifere din cadrul perimetrului pelerinajului. Miros

busuiocul şi tămâia folosite în timpul ritualului religios, miros florile aduse spre vânzare sau depuse pe racla sfinţilor. Miros sarmalele oferite la rând pelerinilor, ţuica fiartă sau vinul din paharul de plastic. Miros a naftalină, şifonier şi bătrâneţe hainele de piele, uscate şi scorţoase ca o piele uriaşă de şopârlă, ale pelerinilor de la sate care au scos la iveală „hainele bune", de nuntă sau înmormântare. Miros extraordinar – a oameni, bucurie, transpiraţie, tămâie şi multe alte nuanţe pe care nu le pot numi – toată mulţimea adunată şi aerul din interiorul Catedralei Mitropolitane din Iaşi în timpul nopţii de priveghere din 13 spre 14 octombrie. În fine, Biserica ne spune că relicvele sfinţite însele produc mir şi uleiuri parfumate. În general, raclele sfinţilor miros bine – personal pot confirma această stranie senzaţie olfactivă. Atingând puţin corzile teologiei creştine, „mirosul de sfinţenie" care abundă în relatările de pelerinaj, hagiografii şi alte surse bisericeşti nu este oare altceva decât „buna mireasmă" a lui Hristos, semnul cel mai evident de desemnare, alegere a oamenilor cei mai simpli şi mai pioşi? (Albert, 1996: 170).

În cadrul ritualurilor religioase, mirosurile şi „aromatele" (parfumurile) sunt mai mult decât simple senzaţii neuropsihice, ele fiind învestite simbolic cu calităţi tactile, de relaţionare atât cu instituţia religioasă, cât şi a pelerinilor (practicanţilor) între ei. Mireasma persistentă de busuioc uscat din jurul Catedralei din Iaşi, de exemplu, trasează, pe de o parte, o frontieră „olfactivă" între spaţiul pelerinajului şi oraş, iar pe de altă parte, „şterge" frontierele dintre pelerini şi locul sacru în ansamblul său, dându-le acestora certitudinea că se găsesc, în sfârşit, după o lungă şi obositoare călătorie, integraţi pe deplin în „acţiunea" sărbătorii. În ciuda importanţei sale, studiul mirosului în cadrul ritualului religios sau al istoriei religiilor nu este unul foarte răspândit.

James McHugh, unul dintre autorii care s-au aplecat asupra acestui aspect, remarcă faptul că „studiul comparativ al mirosului în istorie, cultură şi religie s-a dezvoltat în ultimii treizeci de ani, dar domenii întregi rămân încă necunoscute şi necercetate" (McHugh, 2012: 15). Potenţialul enorm al unor viitoare studii despre conexiunile dintre economie, *world of smell* (economia lumii mirosului) şi cadrul instituţionalizat al unei religii se impune de la sine. După lectura studiului său, m-am întrebat la rândul meu cât de necesar şi important ar fi, în cazul concret al pelerinajelor ortodoxe, să se întreprindă o cercetare mai atentă a „aromatelor" (mir, tămâie, smirnă) ce sunt propuse spre comercializare sau utilizate în cadrul ceremoniilor oficiale ori în cel domestic. Pe lângă sursele tradiţionale de aprovizionare (Grecia, Muntele Athos, Rusia), în ultima vreme au apărut numeroase „aromate" vândute drept „tămâie" din India şi China, aşa cum se pot găsi în orice magazin cu specific oriental din Occident. Gama olfactivă a produsului s-a diversificat extrem de mult, de la „iasomie" şi „regina-nopţii" la, atenţie(!), „tămâie bio" (*naturală*, cum o recomandau unii comercianţi), sub forma unor bulgări mici şi negri, semn distinctiv al vremurilor pe care le străbatem şi al modei „bio-eco".

Practica de teren în cadrul pelerinajelor m-a făcut să (re)descopăr mirosurile fundamentale ale fiinţelor vii, legate de Eros şi Thanatos. Viaţa însăşi miroase în pelerinaj. Miroase uneori greu, a transpiraţie, umezeală, usturoi şi ceapă din respiraţie, în rândul de aşteptare. Miros amestecat, a amoniac tăiat cu diverse chimicale leşioase, toaletele de plastic de-a lungul rândului, suprautilizate în zilele şi orele de maximă afluenţă pelerină. Miros resturile alimentare adunate şi abandonate în containere sau saci de plastic de-a lungul traseului de aşteptare. Parcă niciodată nu mi s-a părut mai evidentă „evacuarea" mirosului din lumea contemporană ca atunci când am părăsit Catedrala Mitropolitană din Iaşi, după câteva ore lungi de priveghere printre pelerinii uzi de ploaie, majoritatea din mediul rural, aşezaţi direct pe pardoseală.

Lumea aceasta a mirosului este utilizată şi de mass-media, atunci când vorbeşte de pelerinaje. Abundă stereotipurile asociate dintotdeauna „mirosului" din locurile publice populate de o mulţime mare de oameni: primitive, bestiale, dar cu oarecare nuanţă de promiscuitate senzuală. „Mirosul şi adulmecarea au fost dintotdeauna asociate cu comportamentul animal." (Corbin, 1982: 33) De aceeaşi opinie este şi Alphonse Dupront. În ciuda faptului că mirosul este de obicei un simţ neglijat în concertul general al simţurilor umane, el are un rol esenţial în înţelegerea „vieţii colective a extraordinarului şi miraculosului, deoarece nimic nu leagă mai mult un grup uman constituit chiar şi de o manieră efemeră decât această impregnare cu mirosuri cvasianimale" (Dupront, 1987: 452). De altfel, Alphonse Dupront înscrie studiul mirosului în cadrul mai larg al universului material al „sacrului materializat", al nevoii de hrană senzorială de care dă dovadă religia populară în manifestările sale. Simţind toate aceste mirosuri din pelerinaje, mi-am dat seama că am început să dispreţuim mirosul deoarece ne temem de el, majoritatea dintre noi trăind într-un spaţiu privat „dezodorizat", la propriu şi la figurat, în care „idealul îl constituie omul de afaceri elegant, curat şi fără miros, personificarea însăşi a lumii absurde şi inodore a banilor" (Diaconu, 2007: 17). Fiecare epocă posedă propria sa viziune asupra mirosului.

În fine, ultimul aspect pe care aş dori să-l aduc în discuţie este puterea *memoriei olfactive*. Chiar în momentul în care scriu aceste rânduri, dacă cineva m-ar întreba prin ce se deosebeşte pelerinajul de la Mănăstirea Prislop de cel de la Suceava, aş răspunde fără nici urmă de ezitare că la Prislop miroase a brad şi a aer de munte, tare, pe când la Suceava avem aroma discretă a florilor de tei deja fanate şi a gazonului din curtea mănăstirii, zdrobit sub tălpile pelerinilor. Schopenhauer desemna mirosul drept simţul memoriei, datorită puterii sale de evocare, Rousseau aminteşte puterea afectivă a memoriei, capabilă să stimuleze imaginaţia şi dorinţa (Corbin, 1982: 10). „Mirosurile înscriu memorii în memoria subiectului. Amintirea nu reactualizează niciodată un miros sigular şi izolat, ci imagini, sentimente şi atmosferă, o întreagă scenă legată de miros." (Diaconu, 2007: 93) Aici cred că rezidă o parte din puterea atracţiei pelerinajului, a „dependenţei" pe care acesta o creează,

fiind vorba de o *totalitate* acaparantă. Biserica însăşi, ca instituţie şi prin ritualurile sale, este un instrument privilegiat de transmisie a memoriei religioase în faţa acţiunii corozive a timpului. Prin analiza „aromatelor" utilizate în cadrul său, s-ar putea realiza o analiză a „codurilor" care au permis unor mari teme ale gândirii creştine (cum ar fi conceptele de sfinţenie şi de corp inalterabil) să traverseze timpul şi să se exprime cu ajutorul ritualului, iconografiei sau al „miraculosului" (Albert, 1996: 10).

Hrana rituală. Despre distribuţia de sarmale (pomană) şi semnificaţia acestora

Nu este deloc uşor de lămurit raportul pe care religia îl întreţine cu hrana şi alimentaţia, cu toate că antropologia „clasică" s-a interesat de acest aspect încă din primele momente ale dezvoltării sale (James G. Frazer, Smith W. Robertson, Alfred Radcliffe-Brown), preocupându-se de problemele alimentare abordate din punct de vedere religios (Sabban, 210: 807). Şi etnografia românească a acordat atenţie hranei rituale a poporului, ospeţelor funerare sau celor ocazionate de alte momente-cheie ale existenţei. Teodor T. Burada, Simeon Florea Marian, Elena Niculiţă-Voronca şi Tudor Pamfile sunt câteva nume care pot fi menţionate în context (Lefter, 2010: 488). Ion Chelcea analizează la rândul său hrana rituală a românilor, înregistrând restructurările de sens pe care le suferă ofrandele în urma apariţiei creştinismului, coliva continuând să ocupe planul întâi în hrana liturgică a credincioşilor, ca ofrandă adusă morţilor (Chelcea, 2001: 244).

Ofrandele alimentare, în cadrul cărora se pot încadra şi distribuţiile de hrană (pomană) din timpul pelerinajelor, constituie o trăsătură majoră a multor ritualuri religioase. O atenţie aparte a fost acordată deci studiului cultului morţilor şi strămoşilor, în care gestul de a oferi hrană a jucat un rol esenţial, natura ofrandei variind în funcţie de cult. Mai vechile cercetări antropologice dedicate acestui subiect erau centrate pe rolul de mediere al hranei rituale în „dialogul" pe care oamenii îl întreţin cu divinitatea. Apetitul pentru gusturile „terestre" consemnate în cadrul ceremoniilor religioase constituie pentru Alphonse Dupront unul dintre semnele cele mai clare ale prezenţei religiei populare (Dupront, 1987: 460). Cercetări mai recente din aria antropologiei culturale au arătat că hrana, distribuţia comunitară a hranei, poate fi concepută ca un factor social, marker identitar şi religios sau de apartenenţă la o frontieră rituală a mâncărurilor (Sabban, 2010: 808).

Revenind la terenul nostru de cercetare, o varietate destul de mare de alimente sunt utilizate ca ofrandă (se dau „de pomană") – din bulgaro-slavonă, *pomienu*/*pomanu*, „amintire", „aducere aminte". Un inventar rapid ar fi următorul, de la cele mai complexe spre cele mai simple:

sarmale, supă caldă, pilaf, mâncare de cartofi, peşte fript sau prăjit, friptură de pui, mici (o singură dată am văzut aşa ceva), cozonac, prăjituri diverse, covrigi, biscuiţi cu cremă de tip „Eugenia" (moştenire memorială a perioadei comuniste?), îngheţată (rar). În ceea ce priveşte lichidele, ar fi vorba de vin şi ţuică (rar), bere nealcoolizată la cutie (rar), ceai cald, sucuri carbogazoase, apă minerală. Porţia „standard" de pomană ar arăta cam în felul următor: trei sau patru sarmale învelite în frunze de varză, aşezate pe o farfurie de plastic, însoţite de o felie sau două de pâine şi una de cozonac, plus un pahar de suc carbogazos fructat de tip „Fanta".

Cam la jumătate dintre distribuţiile pe care le-am putut urmări (la unele dintre ele realizând şi observaţie participativă, angrenat direct în procesul de împărţire a hranei), porţiile de sarmale erau însoţite şi de o felie (bucată) consistentă de cozonac sau o altă patiserie de casă (chec, prăjitură etc.). În toate cazurile erau prevăzute cantităţi îndestulătoare de sticle de suc carbogazos de tip „Fanta", uneori Coca-Cola, servit în pahare mici de plastic de unică folosinţă. Uneori, pelerinii refuzau politicos porţiile de sarmale, dar acceptau bucuroşi paharul cu suc sau altă băutură lichidă. Pomana (distribuţia) are loc în marea majoritate a cazurilor în imediata apropiere a rândului, la gardul metalic al jandarmeriei; în cazul hranei distribuite de primării se folosesc cantinele sociale din apropiere sau corturi ale serviciului pentru situaţii de urgenţă. Dincolo de orice interpretare posibilă, distribuţia de alimente răspunde unei nevoi de bază a pelerinului, aceea de a se hrăni, de a-şi potoli foamea, închis între garduri metalice timp de mai multe ore. O eventuală părăsire a rândului pentru a pleca în căutarea hranei echivalează cu pierderea rangului (locului), o risipire a efortului depus până atunci. Alimentele se consumă în picioare. Acolo unde configuraţia spaţială o permite, se folosesc ca puncte de sprijin borduri, marginea zidurilor de incintă, trunchiuri de arbori, chiar şi marginea înaltă a gardurilor jandarmilor. Resturile rămase (pahare şi farfurii de plastic, şervetele) sunt fie abandonate pe loc, fie strânse de echipele de salubritate. În ultima vreme s-a răspândit obiceiul ca unul dintre membrii „echipei" care a adus sarmalele să colecteze aceste resturi într-un sac mare de plastic negru sau în coşuri de nuiele. Ritualul de primire a hranei este şi el destul de codificat; rareori am văzut persoane care să primească simplu şi direct hrana, fără să spună mai întâi că „nu este nevoie, daţi altora mai înfometaţi decât mine" etc. La final, sunt lăudate compoziţia, aroma, gustul preparatelor, iar faptul că alimentele sunt consumate într-un cadru comunitar şi festiv este remarcat şi el de fiecare dată. Am surprins şi cazuri în care erau sancţionaţi verbal foarte prompt cei care nu mulţumeau sau nu foloseau formulele rituale consacrate: „Bogdaproste, să fie de sufletul morţilor".

Încă din primele cercetări de teren, mi-am pus întrebarea de ce alimentul (felul de mâncare) cel mai răspândit în acest moment pentru a fi distribuit pelerinilor este sarmaua. Prezenţa sarmalelor în ospeţele funerare a fost mereu o constantă în reţetele culinare din provinciile

românești, sub numele de *sarmale* (Valahia) sau *găluște* (Moldova) (Lefter, 2010: 495). Pentru antropologul Vintilă Mihăilescu, „sarmaua este reală pentru că este simbolică. Standardizată, este promovată drept mâncare națională. Ea devine identitară și o regăsim în nenumărate meniuri sub eticheta mâncare națională (tradițională) românească și o promovăm în toate ocaziile" (Mihăilescu, 2003: 84). Sarmaua este asociată ideii de praznic, de sărbătoare, de bucurie, se mănâncă doar la „ocazii", având deci capacitatea de a reactualiza momentele de euforie colectivă" (Stoica, 2004: 205). Sarmalele, pe plan simbolic și culinar, sunt „semn de reconciliere", un „balcanism gastronomic cuceritor și unificator" (Pleșu, M., 2013: 3). Pe teren, am văzut cum la Mănăstirea Prislop erau servite pelerinilor mari cantități de sarmale „bucovinene", dar și „moldovenești", de dimensiuni și consistență ce provocau mirarea deschis exprimată a pelerinilor ardeleni și bănățeni, obișnuiți cu alte rețete.

Dincolo de distribuția și consumul propriu-zis, se regăsesc vechi spaime și temeri legate de riscul alimentar, de consumul unor alimente a căror proveniență nu poate fi de fapt verificată. Percepția „riscului alimentar" în timpul pomenilor (distribuțiilor de alimente) este omniprezentă, fie că este vorba de indivizii care consumă alimentele sau de cei care le împart. Pentru a elimina temerile, distribuitorii fac tot posibilul de a le prezenta „igienic", ca și cum teama ar fi împins la acțiune. Am văzut chiar și persoane îmbrăcate în alb, cu șorțuri albe și mănuși de latex pe mâini, ca un simbol al compromisului între realitatea de pe teren și „idealul" pe care-l reprezintă pomana. Presa, mass-media, joacă la rândul ei un rol însemnat în construcția acestui compromis. Centrată pe ideea de „scandal", de îmbulzeală ce se formează uneori în timpul acestor distribuții, ea, mass-media, realizează de fapt un compromis între valori alimentare diferite: cea a mulțimii, a „gloatei" percepute ca flămândă și nepretențioasă, și cea a privitorului rece, distant și neimplicat (Ferrières, 2002: 437). Frica de otrăvurile alimentare este o angoasă permanentă, care nu poate fi explicată întotdeauna rațional, dar care se exprimă prin gesturi, atitudini, repulsie. Iarăși, memoria comunismului, omniprezentă: în discuțiile pelerinilor revenea adesea „legenda urbană" a colivei preparate cu verde de Paris și a otrăvirilor în masă, vehiculată intens și interesat la jumătatea anilor 1980. Frica și dublura sa, nevoia de securitate alimentară, sunt diferit percepute de la un individ la altul, dar în cadrul marilor pelerinaje teama alimentară individuală poate deveni foarte rapid o spaimă colectivă, devorantă. (Ferrières, 2002: 8).

Semnificația distribuției de alimente. În primul rând, hrana leagă, ordonează, „domesticește": „Hrănind pe cineva, îl domesticești, îl îmbunezi, îl faci al tău. Îl hrănești pe străin, pe sărac, iar reflexul mesei dăruite vizibil se află în lumea nevăzută: ofranda ajunge la Dumnezeu și va fi în același timp pomană pe lumea cealaltă. În condiții rituale, mâncarea celor vii consacrată și numită pomană ajunge pe căi enigmatice în gura celor de dincolo. Înghiți tu aici și se satură cei de dincolo"

(Popescu, Anghelescu, 2008: 8). Hrana îi leagă pe bogaţi şi pe săraci, pe cei care dăruiesc şi care primesc, parte integrantă a unui sistem reciproc de schimb (Douglas, 1984: 10), fiind crucială în studiul comunităţilor umane, al interacţiunii cu divinitatea, comunicării dintre morţi şi cei vii (Counihan, 1999: 13). Hrana consumată în timpul pelerinajului-ritual religios este un semn de autodefinire, puternic marker identitar (Farb, Armelagos, 1980: 144). Unii pelerini consumă cu stricteţe doar alimente de post, alţii refuză orice fel de hrană în timpul perioadei de aşteptare, pentru a se demarca net de ceilalţi. Am auzit la un moment dat chiar şi replica: „Cum aş putea să o sărut pe Sfânta Parascheva cu buzele pline de grăsime?". Mecanismele de demarcare identitară şi religioasă fondate pe interdicţii şi practici alimentare sunt active mai ales acolo unde credincioşii sunt obligaţi prin forţa lucrurilor să fie concentraţi, numeroşi (Sabban, 2010: 806). Distribuţia de hrană este şi un semn de statut social (Douglas, 1984: 12). La pelerinaje împart adesea sarmale antreprenori, oameni de afaceri, personalităţi politice locale (primari, cum ar fi cazul la Suceava), arătând că gestul în sine trebuie înţeles şi apreciat în context local, în legătură cu evoluţia socială a comunităţilor.

Hrana este şi o descriere a alterităţii ultime. Rromii nu mănâncă de la pomana „gadjo" a românilor, iar românii, unii dintre ei, refuză să consume sarmale împărţite de rromi, acestea fiind percepute ca impure, preparate în condiţii neigienice. Membrii comunităţilor neoprotestante se delimitează identitar de distribuţia de hrană (pomană) prin aprecieri negative. Într-o broşură care critică violent cultul sfinţilor şi venerarea moaştelor, este amintit versetul 28 din Psalmul 106: „Ei s-au lipit de Baal-Peor şi au mâncat vite jertfite morţilor. Adică au mâncat mâncăruri oferite pentru sufletul morţilor, ceea ce în zilele noastre se practică în mod curent", spune autorul, care remarcă şi „milionul de persoane din toată ţara înscrise în audienţă la Sfânta Parascheva" (Florea, 2009: 19). În fine, într-unul dintre blogurile asociate ziarului *Adevărul*, Petre Florin Manole, care semnează „activist drepturile omului", publică un text voit şocant, menit să trezească atenţia cu ocazia „Zilei Internaţionale a Rromilor, 8 aprilie". Autorul leagă ideea distribuţiei publice de sarmale de cea de sărbătoare populară vulgară, îmbulzeală şi manipulare politică. Faptul că se acordă mai multă atenţie „festivismului" oficial decât unei politici realiste de eradicare a diferenţei dintre Rromi şi Români: „Milioane de români ling urmele de sarmale lăsate de tancuri la paradele militare, toţi plini de mândrie naţională şi datorii la întreţinere" (Manole, 2013).

Milă și filantropie

Prezența cerșetorilor a fost constatată la toate pelerinajele la care am participat, fără nicio excepție, inclusiv la „micropelerinajele" de dată recentă (Sf. Nicolae de la Biserica Sfântul Gheorghe Nou din capitală). Cerșitul se practică individual sau în grup, cerșetorii sunt originari din localitate sau sunt aduși acolo de la o distanță oarecare, fiind vorba deci de cerșetorie organizată, metodică. O parte dintre cei pe care-i putem califica generic drept „cerșetori" erau persoane supuse unei sărăcii extreme („ocazionalii" de la Prislop, de exemplu), iar zilele de pelerinaj (sau de hram ale unor biserici, după caz) reprezintă o bună ocazie de răspuns la nevoile financiare sau alimentare. Nu am date exacte, nu am discutat cu înalți responsabili administrativi sau cadre de conducere ale forțelor de ordine, dar întotdeauna impresia mea a fost că săracii care cer milostenie și cerșetorii sunt tolerați tacit de către autoritățile bisericești, ca și cum acestea și-ar da seama, instinctiv, că „săracul" are (încă!) utilitate eshatologică. Nu întâmplător Jacques Le Goff, în căutarea sensului social al milosteniei, afirma că „pomana dată unui sărac este pașaportul către lumea de dincolo" (Le Goff, 1964: 29). Lectura cărții doamnei Ligia Livadă-Cadeschi dedicate instituțiilor de asistare a săracilor din secolul al XVIII-lea românesc m-a făcut să mă întreb dacă nu cumva există teme și motive remanente ale milei și filantropiei în spațiul public încă foarte prezente în timpul zilelor de desfășurare a pelerinajelor. Autoarea reamintește faptul că „religia creștină a valorizat săracul, oferindu-i un anumit nimb de sfințenie", iar rolul săracului este „unul bine precizat în economia gesturilor ezoterice". Gestul individual al acordării unui sprijin oarecare, „ca și sentimentul de compasiune pe care prezența unei astfel de persoane ni-l inspiră nu sunt lipsite de conotații religioase", fiind vorba de „reminiscențe ale unei societăți cândva creștine prin excelență" (Livadă-Cadeschi, 2001: 99-100).

Un pelerinaj fără cerșetori este unul trist, fără culoare și dinamism. Dincolo de valoarea sa intrinsec religioasă, gestul caritabil are valori sociale, ceea ce „îl recomandă a fi susceptibil de a contribui la menținerea solidarității corpului social la cele mai diferite niveluri ale acestuia" (p. 110). Milostenia este așadar creatoare și generatoare de solidaritate, indiferent de poziția pelerinului în cadrul corpului social. Ca mărturie directă, am văzut în cadrul pelerinajului de la Iași femei în vârstă,

originare din zonele rurale ale Moldovei, care aveau pregătite din vreme mici sume de bani, strânse de-a lungul anului, tocmai pentru a fi distribuite săracilor la pelerinaj și nicăieri altundeva. „Vreau să am cât să dau!", mi-a spus una dintre aceste femei. Aceste „solidarităţi de tip citadin", după cum le denumește autoarea studiului, au o veche tradiţie în cadrul spaţiului ritualului religios. Sunt citate exemplele breslei bărbierilor din București, organizatoarea unui praznic anual pentru sărăcime de Sfânta Parascheva, ocrotitoarea lor, sau cel al breslei ciubotarilor din Botoșani, care sărbătoreau praznicul Sfinţilor Voievozi „nu cu mese între ei, ci cu ajutoare și hrănirea săracilor. Sărăcimea oraşelor mari cunoştea bine acest calendar religios și onora cu prezenţa sa tipul de mese comune amintit mai sus" (*apud* Pavlescu, 1939). O constantă care s-a transmis până în zilele noastre, fie și numai dacă luăm în considerare prezenţa „hrămarilor", cei care fac turul pelerinajelor, mănăstirilor și zilelor de hram ale bisericilor din marile oraşe și nu numai. Rămâne de analizat modul în care mass-media reflectă mila și caritatea, „multe dintre aceste acţiuni prezentate de televiziuni în stil strident aducând a campanie publicitară" (Manolescu, 2012).

Cerşetoria și sărăcia extremă sunt remarcate și analizate în cadrul spaţiului islamic, mai exact în cadrul pelerinajelor copto-musulmane (așa-numitele *mouled*-uri, sărbători mixte, religioase, comerciale și populare), de către cercetătoarea franceză Catherine Mayeur-Jaouen. Prezenţa sezonieră, în număr mare, a cerşetorilor, atraşi de generoasele ofrande, mesele gratuite și laxismul autorităţilor din perioada precisă de timp cât durează sărbătoarea, este importantă în desfăşurarea pelerinajului. Doamna Mayeur-Jaouen face o descriere exactă a scenelor de cerşetorie: plăgile și infirmităţile sunt exhibate deschis, puse în spectacol, pentru a aduce (și produce!) milă. Cerşetorii nu sunt însă oameni ai străzii, fiecare dintre ei are o familie sau aparţine unui grup organizat cu care împarte beneficiile. Cu ochiul observatorului occidental (cel puţin eu așa am avut impresia), ea mai observă și „lipsa de compasiune faţă de aceşti cerşetori, deoarece societatea egipteană în ansamblul său este oricum prea dură pentru a mai lăsa loc pentru milă și sensibilitate. Egiptenii nu au oricum prea multă milă pentru cerşetorii care prezintă mutilări «profesioniste» și oricum tipul acesta de activitate lucrativă dispare încetul cu încetul, semn de schimbare a vremurilor" (Mayeur-Jaouen, 2005: 281).

Dimensiunea transnațională a pelerinajelor: pelerini români la Međugorje

Din 1981 până astăzi, se estimează că 40 de milioane de persoane au vizitat localitatea Međugorje, un mic sat de circa 2.000 de locuitori, croați catolici risipiți în mozaicul confesional din Bosnia-Herțegovina, acolo unde se spune că în 24, apoi 25 iunie Fecioara Maria s-a adresat în limba croată unui grup de „vizionari", doi băieți și patru fete cu vârste între 9 și 16 ani. Cine sunt pelerinii de la Međugorje? Pelerinii religioși „tradiționali" care frecventează și alte locuri importante de pelerinaj catolic (Lourdes, Fatima etc.). Mulți turiști dintre cei care petrec concediul pe coasta dalmată și care se abat rapid și pe la Međugorje. Membri ai numeroasei diaspore croate din Europa Occidentală (imigranți) veniți în vacanță și care aleg să treacă și pe la Međugorje, într-un fel de călătorie de „regenerare a surselor", de menținere a identității proprii și naționale erodate de proba exilului – o situație care se poate observa de altfel în mod curent și la pelerinajele ortodoxe de anvergură din România, acolo un mare număr de „imigranți-căpșunari" vin să se revigoreze spiritual și identitar. În fine, ar mai fi vorba despre pelerinii internaționali, o parte dintre ei originari din țări de tradiție ortodoxă. Tot acest amestec extraordinar dă naștere la diferențe de „sensibilitate religioasă, eclezială și politică" (Claverie, 2003: 368). Pelerinii de la Međugorje nu constituie un bloc compact, fiind deci extrem de diversificați, cu opțiuni și pariuri diverse. Poziția Bisericii Catolice față de „fenomenul Međugorje" este una complexă, plină de nuanțe. Pe de o parte, Biserica a luat act de dorința fierbinte de miracol, de pietate și de supranatural a pelerinilor. La urma urmei, mulți oameni care ajung acolo (fie și în postura de simpli turiști) mărturisesc o imensă stare de bine, de redescoperire a sinelui „religios", fără a mai vorbi de cazurile de (re)convertire religioasă. Or, într-un Occident din ce în ce mai secularizat, o astfel de „oază spirituală" cu efecte neașteptate nu poate fi trecută sub tăcere. Pe de altă parte, tradiția istorică a „ortodoxiei vaticane" a arătat că Biserica Catolică este extrem de codificată, pentru a nu spune de-a dreptul reticentă în anumite cazuri, față de utilizarea charismatică a aparițiilor, vindecărilor

miraculoase, relicvelor etc. Nu întâmplător Elisabeth Claverie aduce în discuţie faptul că Međugorje constituie un moment critic pentru sociologia pelerinajelor devoţionale, arătând impactul schimbării sociale asupra autorităţii Bisericii în astfel de cazuri, unde ia naştere o „politică de autorecunoaştere" a miraculelor (Claverie, 2003: 380). Comisia oficială de la Vatican care şi-a început lucrările de evaluare şi studiu al fenomenului Međugorje la începutul anilor 1990 încă fiinţează, poziţia „oficială" de până acum fiind aceea că pelerinajele private sunt autorizate tacit, dar nu este încurajată participarea episcopilor sau a altor personalităţi ierarhice, pentru că astfel s-ar recunoaşte fenomenul de o manieră indirectă.

Contextul local este unul complicat din punct de vedere geopolitic. Urmele războiului nu s-au şters complet, Međugorje (localitatea) este situată într-o enclavă etnică croată din teritoriul bosniac; pelerinajul de la Međugorje creează şi menţine *ethnic borders* nu doar fizice, ci şi mentale şi spirituale între diverse grupuri etnice şi religioase din zonă. Međugorje constituie un interesant studiu de caz pentru a cerceta tensiunile dintre „local" *versus* „naţional" şi „internaţional", mai ales dacă ţinem seama de catolicitatea inerentă a întregului (Bringa, 1997: 241-258). Relaţiile dintre clerul local şi ordinul religios al franciscanilor, implementaţi în zonă de secole, nu sunt unele dintre cele mai cordiale, fiind departe de o antantă amiabilă. Controversele existente între ei au contribuit mai degrabă la mediatizarea locului, la creşterea în putere a fenomenului în sine.

Aspectul care ne interesează însă cel mai mult ţine de capacitatea de atracţie multiconfesională şi sociabilitatea cosmopolită, inclusiv cu ceremonii religioase în mai multe limbi. Fără a avea informaţii detaliate în acest sens, pot avansa însă informaţia că un număr apreciabil, dar încă greu de estimat de pelerini români se deplasează la Međugorje: catolici, greco-catolici şi ortodocşi. Efectele nu au întârziat să apară. Televiziunea Antena 3 a difuzat în data de 17 octombrie 2011 un material intitulat „Međugorje, în căutarea Fecioarei – un reportaj uluitor despre religie şi credinţă". Un alt indiciu al popularităţii crescânde, asupra căruia vom zăbovi mai mult, este un volum de mici dimensiuni, intitulat *Pelerin ortodox la Međugorje*, autor Aurel Hasneş-Ciurdariu, publicat în anul 2006. Este vorba de o culegere de articole apărute de-a lungul anilor 2004 şi 2005, mărturii de pelerinaj în Bosnia, în cotidianul local *Crai Nou* din Suceava.

Volumul în sine constituie şi o probă a militantismului pelerin, o constantă de-a lungul istoriei creştinismului, în care autorul expune nu doar experienţele personale avute în spaţiul de pelerinaj, ci face şi o descriere a locului, a miracolelor care se produc etc. Întregul perimetru al pelerinajului are efect terapeutic. Autorul ţine să-şi decline în mai multe rânduri identitatea ortodoxă: „Eu sunt creştin ortodox şi am pornit la drum ştiind că Maica Domnului nu este nici ortodoxă, nici catolică, ci este Mama noastră cerească a tuturor". Iar un grup de pelerini fotografiat pe peronul gării din Câmpulung are ca legendă:

„Pelerini dorneni, *însoțiți de preot ortodox* (*s.m.*) în gară, la plecarea spre Međugorje". Regăsim în mărturiile lui A. Hasneș-Ciurdariu trăsăturile tipice oricărui loc de pelerinaj: dificultatea parcursului, oboseala, emoția asociată, crearea treptată a sentimentului de comunitate (*communitas*), un pelerinaj ca acesta ștergând diferențele de rasă, limbă, confesiune – iar la acest ultim punct cred că am întrezărit printre rânduri și „curajul" autorului care sparge cercul unei identități confesionale închise, prea puțin dispusă spre experimente ecumenice. Cartea conține mai multe relatări ale unor miracole operate la Međugorje asupra unor pelerini increduli inițial, occidentali în marea lor majoritate, „pedagogia miracolului" fiind și în acest caz evidentă (Hasneș-Ciurdariu, 2006).

Reacții la succesul repurtat de pelerinajul de la Međugorje în rândurile credincioșilor ortodocși nu au întârziat să apară, cel puțin în mediul virtual, mult mai liber și mai „reactiv" la astfel de fenomene. Astfel, după difuzarea reportajului Antenei 3, site-ul „Război întru cuvânt" (www.razbointrucuvant.ro), unul dintre cele mai active și accesate din autodesemnata „blogosferă ortodoxă", titra: „Fenomenul Međugorje, dosarul unei periculoase și popularizate înșelări demonice în masă", realizând o amplă analiză din perspectivă ortodoxă a fenomenelor „fals charismatice". Dincolo de orice considerații critice, un pelerinaj cum este cel de la Međugorje, cu reverberațiile sale confesionale, arată cât de „viu" și de profitabil din punct de vedere intelectual este studiul acestuia. El ne permite să ne apropiem de controversele teologice, politice și sociale inerente dezvoltării istorice a creștinismului, mai dificil de înțeles astăzi din cauza evoluției ulterioare.

Pelerinaje și politică, politica pelerinajelor

Revista *Practic în bucătărie*, numărul din septembrie 2008. Printre rețetele de conserve de toamnă și prăjituri de casă, se poate citi și un reportaj despre pelerinajul ocazionat de sărbătoarea din 15 august la Mănăstirea Nicula, intitulat „Hram Nicula. Ortodoxia trăiește în noi". Autorul menționează întâlnirea cu un pelerin, „un moșneag care a ales să facă drumul smereniei". Contrar a ceea ce se putea aștepta cititorul, „nu-i deloc fericit". Motivul îl aflăm imediat: „Anu' aista nu fui vrednic. N-a fost chip să mă închin. Fură iarăși domnii cei mari primii. Da' le-o ierta Dumnezeu că nu mai au respect și mie că nu am fost vrednic să ajung mai din timp" (Cristian Ionașcu, „Hram Nicula. Ortodoxia trăiește în noi", revista *Practic în bucătărie*, nr. 9/2008, pp. 76-77). Am ales tocmai acest fragment, printre alte sute disponibile din presă, nu pentru a ilustra faptul că pelerinajul a devenit subiect de consum într-o revistă plină cu rețete culinare apetisante, destinate unui public foarte divers, dar nu foarte diferit de cel al pelerinajelor. Nu, mai degrabă am dorit să prezint un fragment cu putere de exemplu al modului în care prezența politicului (în relație cu pelerinajul) este reflectată în presă: ironic, politicianul cel rău și nesincer fiind aproape mereu la concurență cu „bunul" pelerin. Și totuși... Pelerinajul și locurile de pelerinaj au avut dintotdeauna de a face cu fenomenele politice, indiferent de religie sau de localizarea lor geografică. Iată câteva motive. Pelerinajele sunt centre de putere religioasă (spirituală) în care râuri de oameni, prezenți în flux constant, cheltuiesc sume de bani și dispun de timp, nu întotdeauna unul ritual, timp pe care-l pot investi dezinteresat. Pasiunea, emoția, entuziasmul sunt deja prezente la apel în orice pelerinaj, masele sunt pregătite pentru a primi mesaje cu încărcătură sacră sau patriotică. Iar Sacrul, cu majusculă, a făcut mereu parte din structura intimă a oricărei puteri seculare. Chiar și pelerinajele cele mai „religioase" cu putință, de la Međugorje la *mouled*-urile din Egipt, se înscriu în jocul de putere și influență al puterilor locale, regionale, naționale și uneori chiar transnaționale. Ele aduc împreună diverse forme de birocrație, reguli, partide, personalități locale, care nu ezită să folosească în scop personal o parte din repertoriul religios și istoric deja constituit (Bertrand, 2007: 8).

Una dintre cele mai întâlnite intruziuni ale politicului în pelerinaje este sprijinirea infrastructurii, a construcţiei facilităţilor unui loc de pelerinaj (adăpost, hrană, forţe de ordine). În sens negativ, a existat mereu un potenţial subversiv al pelerinajelor, deoarece există în orice moment pericolul potenţial al producerii unor îmbulzeli sau accidente în rândul mulţimii, care va dăuna imaginii de ansamblu a Puterii. (Swanson, 2012: 29). Utilizarea forţei fizice în cadrul perimetrului pelerinajelor (Jandarmerie, Poliţie, Poliţie locală) arată deci legătura dintre putere şi politică în pelerinaje. Iar în cazul specific al pelerinajelor din România, celebra şi atât de subtila „simfonie bizantină" a raportului Biserică-Stat trece prin braţul vânjos al jandarmilor care păstrează ordinea. Nu este o glumă sau o ironie afirmaţia anterioară. Dintotdeauna forţa fizică a fost braţul secular al legii, o introducere fără mediator în inima sacrului, având drept coordonate de bază Forţa şi Permanenţa (De Heusch, 1962: 64). Sacrul însuşi face parte din structura Puterii. A oricărei puteri seculare, declinat în diferite forme de manifestare. Pelerinii înşişi, prin numărul, diversitatea, originea lor atât de diversă, totul pe fondul ameninţării mondiale a atentatelor şi terorismului, sunt şi motiv de îngrijorare politică, şi nu doar o resursă. O masă atât de mare de oameni, ce poate deborda oricând pe străzile unui oraş ca Iaşi sau Bucureşti, ca urmare a unui incident neprevăzut, constituie, repet, un serios motiv de teamă. Dar cum să efectuezi controlul acestora, fără a înăbuşi spontaneitatea şi fantezia religiei populare, cea care animă un pelerinaj?

O altă formă relativ recentă de intruziune discretă, dar tenace a politicului în pelerinaje o reprezintă practicile unor administraţii locale de a finanţa, parţial sau integral, costurile deplasării la locul de pelerinaj – ceea ce eu aş numi „autobuzele pelerino-electorale" sau a suporta o parte din costurile, destul de ridicate în continuare, ale deplasării la locurile sfinte. Chiar dacă nu putem afirma că este vorba de o practică generalizată, ci mai degrabă de un climat de improvizaţie, ea utilizează de fapt potenţialul popular de simpatie al pelerinajelor. Se doreşte îmbunătăţirea imaginii organizatorilor spaţiului public, ideea că sunt „buni creştini" şi filantropi, două trăsături atât de valorizante în Orient. Nu este o practică specifică doar pentru noi. Sponsorizarea deplasărilor la Mecca (*hadj*) este monedă curentă în Islamul contemporan, costurile fiind suportate de oameni politici şi de afaceri. Sponsorizări agresive sunt raportate chiar la locul pelerinajului, cel mai adesea colaborări între oameni de afaceri locali şi mari companii transnaţionale din domeniul agroalimentar (Bianchi, 2004: 9).

Demnitarii, oamenii politici de nivel înalt, dregătorii au fost mereu prezenţi de-a lungul timpului la marile hramuri şi sărbători. În descrierea pe care o face „sărbătorii de mare slavă întru cinstirea Sfintei noastre maica Parascheva", din perioada domniei lui Gheorghe Duca (1679), Mihail Sadoveanu construieşte o tipologie pelerină („monahi, răzeşi, mojici, babe descântătoare, slăbănogi de toate felurile"), care se încheie cu prezenţa lui Vodă, a curţii sale şi a „cinstiţilor boieri şi

jupânese cu coconii şi duducile lor, cu feţe luminoase şi straie scumpe" (Sadoveanu, 1955: 230). Cercetătoarea Violeta Barbu notează faptul că foarte mulţi cronicari străini în trecere prin principatele româneşti în veacurile XVII-XIX au lăsat „note pitoreşti" despre acest tip de evenimente, iar „istoria recentă nu a pregetat să descopere bogăţia semantică a acestui spectacol public, în care Biserica şi Domnia sunt indisolubil legate pentru a se legitima reciproc" (Barbu, 2008: 509).

Dincolo de istorie şi de transmiterea „memoriei lungi" a pelerinajului, inclusiv prin fidelitatea pe care clasele conducătoare i-au arătat-o, rămâne în continuare problema ambivalenţei politicului în pelerinaj, efectele asupra corpului social în ansamblu, dublate de persistenţa şi reminiscenţele „simfoniei bizantine". Pelerinajul este un instrument eficace de construire şi de identificare cu naţiunea şi moştenirea sa, atât pentru Biserică, cât şi pentru clasa politică – vezi prezenţa lui Emil Constantinescu la Iaşi înaintea alegerilor prezidenţiale din 1996. Episodul reprezintă un simbol al valorificării geografiei identitare şi al simbolismului istoric şi social. Sfânta Parascheva „continuă să fie solicitată şi astăzi pentru a învesti *şefi* ai comunităţii, un adevărat depozit simbolic de prestigiu pentru comunitate" (Manolescu, 2002: 208). În alte spaţii geografice, dar tot de extracţie ortodoxă (ne referim aici la Grecia), prezenţa masivă a oamenilor politici la hramuri, sărbători religioase etc. este percepută de pelerinii înşişi de o manieră contradictorie: fie ca semn de omniprezenţă a statului, care nu ezită să „confişte" în folosul său toate simbolurile locale sau naţionale, fie ca pe un semn de impregnare (împărtăşire, acceptare tacită) a reprezentanţilor puterii de către valorile societăţii tradiţionale (Seraïdari, 2005: 235), apropierea de „talpa ţării", cum am spune pe româneşte. De ce să nu acceptăm deci şi faptul că oamenii politici (o parte) au valori „tradiţionale", furnizate de matricea culturală şi spirituală a locului din care provin? Poate că unii dintre ei sunt sinceri în expunerea publică a credinţei şi practicii lor religioase, iar Biserica nu le poate refuza alegerea.

Cum va evolua prezenţa politicului în spaţiul public şi religios al pelerinajelor? Dincolo de obţinerea de capital şi beneficii electorale, utilizarea simbolurilor naţionale, pelerinajele şi „pelerinii" politici sunt o tentativă timidă de vindecare a corpului social, la nivel local cel puţin. Societăţile europene, pe măsură ce evoluează şi se modernizează, devin din ce în ce mai fragile la nivelul identificării colective (Hervieu-Léger, 2004: 19). Vorbim din ce în ce mai puţin de noi, de felul nostru de a fi împreună. Ritualitatea specifică a pelerinajelor („ritualomania", în termenii lui Hervieu-Léger) participă la invocarea imaginară a rădăcinilor întregului corp social, ale „noastre" şi ale „lor". Bogăţia patrimoniului simbolic al pelerinajelor constituie un stoc de resurse pentru politic, o staţie de reîncărcare a energiilor comune, naţionale, parte a faptului că Ortodoxia a recucerit treptat întreg spaţiul public după 1990 (Conovici, 2009).

Ar fi încă multe de spus despre acest subiect, atât de promiţător pentru o teologie şi antropologie a politicului. Rămân o serie de întrebări

deschise, la care nu pot răspunde pentru moment; este o datorie în a le aşterne pe hârtie, ca temă de reflecţie şi provocare: când şi cum se transformă omul politic în pelerin? Cu ce frecvenţă merg oamenii politici în pelerinaje? Putem trasa o geografie a locurilor de pelerinaj preferate de aceştia? Există o motivaţie geopolitică în practica „moaştelor invitate" (Grecia, Rusia, Ucraina)? Cum s-ar interpreta alegerea, cine o face? Cum reflectă mass-media din România prezenţa politicului în pelerinaj? Care este impactul asupra votului în sine? Acestea şi multe altele îşi aşteaptă răspunsul, reflex al unei fascinante teme de studiu asupra politicului în societatea contemporană postcomunistă.

Postfață

Un pelerin la pelerinaje

Pelerinajul este un fenomen străvechi și ubicuu, abundent atestat de monumentele și documentele istoriei, precum și sugerat de urmele, oricât de enigmatice și vagi, ale preistoriei. Tocmai de aceea, este considerat de mulți o constantă a condiției umane. Bibliografia acestei abordări anistorice/transistorice este vastă și variată, aflându-se într-un permanent dialog cu abordarea complementară și adesea polemică, cea istorică, preocupată de schimbare și eterogenitate, de cauzalități și contexte. Un asemenea dialog urmează, inevitabil, tribulațiile metafizice, ideologice, politice și epistemologice ale științelor sociale din secolele XIX-XXI, de la sociologie și istoria religiilor la filozofia culturii, de la antropologie la studiile culturale și așa mai departe. Nu e cazul și cadrul să intru în amănunte, așa că-mi asum din capul locului perspectiva din paginile de față: dacă nu subscriem unei metateorii, rămânând totuși deschiși către teorie, nu putem observa empiric și analiza pelerinajul, ci *pelerinajele*, acolo unde ele au loc și se înscriu în timp, adică acolo unde suntem situați noi înșine: *în geografie și în istorie*. Din acest motiv, rândurile mele vor angaja atât unele aspecte generale ale pelerinajului religios/spiritual (adică *stricto sensu*, pentru a menține discuția într-un cadru strict, deși toate pelerinajele, oricât de laice ori triviale, conservă datele esențiale ale paradigmei), cât și unele dintre aspectele sale particulare prezentate de Mirel Bănică în cartea pe care tocmai ați citit-o. Din același motiv, am încercat (în propria lectură a cărții terminate și de-a lungul scrierii ei, citind și discutând fragment după fragment) să-l însoțesc intelectual și afectiv pe autor în peregrinările sale, devenind și eu – ca el, alături de el și grație lui – un pelerin la pelerinaje. Acesta a fost marele meu câștig, acesta va fi cu siguranță și câștigul tuturor celorlalți cititori.

Am aflat din presa lunii martie 2014 că Biserica Ortodoxă Română vrea să facă un catalog al moaștelor, solicitând instituțiilor din subordine informații sistematice privind existența, aspectul, proveniența și autenticitatea tuturor obiectelor care intră, cel puțin potrivit unora, în această categorie. Proiectul este ambițios, dincolo de orice discuție teologică sau de jurisdicție canonică, fiindcă reușita lui depinde în primul rând de competențe, capacități și instrumente ale cercetării științifice „profane" – care la noi sunt chiar mai problematice decât credința. Oricum, până la apariția improbabilă a catalogului perfect, o lucrare ce pare imaginată de un Hasdeu, dacă nu de un Borges, orice inițiativă ca aceasta merită salutată.

Proiectul ar trebui întregit cu un catalog al locurilor de pelerinaj creştin-ortodoxe din România, pentru a coborî pe harta ţării, din văzduhul nebulos al unei tradiţii prea legate de oralitate (un fapt normal pentru „creştinismul cosmic", pentru a relua formula clasică a lui Mircea Eliade, un mare indecis între perenialism şi istorism – ca orice antimodern –, dar problematic pentru o istorie propriu-zisă a creştinismului românesc), o geografie simbolică indisociabilă de construcţia continuă a identităţii naţionale, în special de ceea ce eu am numit ontologie etnică. Nu ar fi simplu, fiindcă ar trebui depăşite ambiguităţile şi abuzurile filetismului, ignoranţei, politicianismului şi pietăţii populare, între care suprapunerea topografiei sacre peste teritoriul statului naţional, precum şi etnicizarea categoriei de popor ales (cel puţin potenţial universală, deşi iniţial tribală). Cultura noastră istorică, în care mitul e întotdeauna prea aproape şi e adesea mai puternic decât istoria, tinzând să orneze ori chiar să înlocuiască naraţiunea *wie es eigentlich gewesen*, simultan fetişizată şi boicotată de majoritatea cititorilor, favorizează asemenea telescopări, contaminări şi substituţii.

Aş merge şi mai departe. Romanii distingeau între *loca sacra*, aflate sub autoritatea statului (*sacer*, ne amintim, era un termen legal), şi *loca religiosa*, legate de familii, *gentes*; un loc lovit de trăsnet devenea *religiosum*, ca şi alte elemente ale cadrului natural, templele provinciale, necropolele etc., ceea ce putea duce şi ducea la o supraabundenţă de excepţii învestite spiritual în cadrul geografic al existenţei umane. La noi, deşi procesul e mai puţin documentat şi analizat ca în alte culturi, această sacralizare/spiritualizare a peisajului, mergând de la identificarea unui *genius loci* la construcţia unei complexe *geographia sacra*, de la forme diverse de geopietate la o adevărată geosofie, de la păgânismele extrem de persistente la creştinismul nostru *sui generis* şi subinstituţionalizat (ca toate sistemele şi normele regiunilor liminale), apoi la ortodoxism, protocronisme şi sincretismele actuale (de pildă, versiunile New Age ale ortodoxiei), a construit o reţea densă de semnificaţii şi repere ale vieţii individuale, comunitare şi societale, uneori organizate ca topografii continue, alteori ca reţele şi itinerarii. Chiar fără s-o ştie (suficient ori cum trebuie), oamenii au mers, merg şi probabil vor mai merge pe drumurile bătătorite de alţii, sau deschid drumuri noi, utilizând, păstrând, transmiţând şi modificând hărţi mentale, mişcându-se şi într-un spaţiu *simbolic*, nu doar fizic. O bună istorie nu poate fi gândită fără o bună geografie, iar aceasta din urmă nu e întreagă fără o geografie umană. Secularizarea antropogeografiei, începută încă înainte de consacrarea ei ca disciplină academică în Germania sfârşitului de secol XIX şi desăvârşită prin transferul ei peste Rin, unde a devenit fundamentul Şcolii de la *Annales*, nu a şters complet rădăcinile gândirii calitative a spaţiului, adânc înfipte în mileniile de geografie sacră şi încă inteligibile pentru specialiştii mediu înzestraţi până prin anii '60 ai secolului trecut. Din păcate, în ultimele decenii, după ce şi antropogeografia şi-a consumat cotitura postmodernă, devenind în esenţă o ramură a studiilor culturale (deşi, pe de altă parte, alte ştiinţe sociale trăiesc încă o cotitură spaţială), asemenea referinţe erudite au devenit rare şi obscure, astfel că în cele mai fericite cazuri se reinventează roata. Situaţia e comună tuturor ştiinţelor umane, care şi-au pierdut în bună măsură memoria, standardele, altitudinea, profunzimea. Iată de ce e tot mai greu să scrii despre marile experienţe ale umanităţii. Iar pelerinajele se numără printre acestea.

Pelerinajele sunt drumuri prin excelenţă, numai că spaţialitatea lor nu e topologică, ci simbolică, teritorialitatea lor nu e cantitativă, ci calitativă, direcţia şi sensul lor nu se articulează în plan orizontal, ci caută verticala locului, azimutul, zenitul, „Nordul", transcendentul, iar măsura reuşitei lor (vezi cel puţin o sintagmă clasică: *pilgrim's progress*) nu e exterioară şi colectivă, ci interioară şi individuală. Mircea Eliade ne-a vorbit cu comprehensiune şi empatie, într-un studiu celebru despre geografia mitică şi escatologie, de guaranii tupi, o populaţie care traversa Anzii până la epuizare şi moarte, în căutarea locului unde şamanul le spunea că se va sfârşi lumea (lor). Deci ei aveau, faţă de alţii care trăiesc în iminenţa şi angoasa Apocalipsei (în sens larg, indiferent de numele şi teologia ei), o problemă suplimentară: ca toţi ceilalţi, nu ştiau când va veni Sfârşitul; în plus, nu ştiau nici unde, aşa că trebuiau să pribegească perpetuu pentru a fi prezenţi la ultima lor întâlnire de pe această lume. Toţi pelerinii, s-ar putea spune, au câte ceva din acei vagabonzi ai absolutului. Chiar dacă nu se duc într-un anume loc neapărat pentru a trece în altă dimensiune (deşi această speranţă, a ieşirii cel puţin temporare din ordinea sublunară, a evadării din Valea Plângerii, e împărtăşită de mulţi), ei merg acolo pentru a căuta urmele unor rupturi de nivel ori ale unor scurtcircuite între sacru şi profan, ale unor contacte între mundan şi supramundan, între ceea ce e sortit să *existe* temporar şi orizontal şi ceea ce *este* etern şi vertical. În cele mai fervente momente, pelerinii vrednici de acest nume au o nădejde mai mare, unii chiar nădejdea supremă că acele urme sunt încă vii şi vor funcţiona ca un interval, ca o mediere între lumi, ca o punte, ca o poartă spre Cer, poate ca o manifestare directă a prezenţei divine. Pe scurt, pentru creştin-ortodocşi, destinaţia pelerinajului seamănă din punct de vedere teologic cu o icoană.

Dar ce spaţiu traversează de fapt pelerinii români creştin-ortodocşi?

De cele mai multe ori fără s-o ştie, chiar rămânând între graniţele statului lor, chiar numai ale provinciei, judeţului ori localităţii lor, ei intersectează traseele altor pelerini sau se suprapun (parţial) peste ele. Şi nu vorbesc numai de acelea, încă active ori părăsite şi uitate, ale altor români creştin-ortodocşi, ci şi de acelea (amintesc indistinct termeni colectivi etnici, lingvistici, confesionali, precum şi orice combinaţie a acestora) ale catolicilor (maghiari, ceangăi, şvabi, slovaci, polonezi, români etc.), ale armenilor, ale grecilor, ale bulgarilor, ale sârbilor, ale evreilor (de diverse rituri), ale musulmanilor, ale lipovenilor, ale unitarienilor (care vin din toată lumea la Várfalva/Moldoveneşti), chiar ale protestanţilor de tot felul.

Fiindcă interdicţia protestantă a pelerinajului şi a relicvelor, iniţiată de lollarzi şi impusă de Luther, nu e totuşi absolută; în Transilvania, devenită după Edictul de la Turda din 1568 liman al protestanţilor radicali din toată Europa, se pot identifica multe locuri de posibil pelerinaj. Iar poate cel mai uimitor exemplu de pelerinaj imposibil este Ierusalimul secuiesc de la Bőződújfalu/Bezidul Nou, satul nou sabatarian care-l înlocuieşte pe cel vechi, distrus de modernizarea abuzivă, memorializat în ultimii ani de Szávai Géza. Tema pelerinajelor devenite imposibile din cauza vicisitudinilor istorice e fără îndoială familiară şi altor comunităţi (un viitor atlas istoric al pelerinajelor de pe teritoriul României ar trebui să le salveze şi pe acestea de la uitarea totală), dar la Bezidul Nou nu numai locul de pelerinaj s-a pierdut, ci şi majoritatea absolută a potenţialilor pelerini. Multe grupuri, chiar ieşite complet din atenţia şi memoria majorităţii româneşti (cel puţin

nominal) creştin-ortodoxe, au în România de astăzi un Ierusalim, o Meccă, un cimitir, un mormânt sau orice alt tip de *lieu de mémoire*, material sau imaterial.

Toţi aceşti pelerini, la care trebuie desigur adăugaţi turiştii culturali, adesea organizaţi de Biserici şi/sau comunităţi etnic-religioase, mult mai numeroşi (în agenda multor turişti obişnuiţi au reapărut spectaculos după 1989 dimensiunile religioase/spirituale), trec unii pe lângă ceilalţi, de regulă ignorându-se (pur şi simplu ori voluntar), nu rareori privindu-se ostil, din inerţia unor tradiţii de suspiciune, dispreţ, antipatie, rivalitate şi chiar conflict. În mod ideal, pelerinii, oricât de fermă le-ar fi credinţa particulară şi oricât de habotnic ghidul ori însoţitorul, ar merita să ştie că străbat spaţii hibride şi fluide, palimpsestice, marcate de precedente multiple şi eterogene, eventual de experienţe heterodoxe care lasă uneori urme persistente, conştientizate şi recuperate sau nu, în tradiţii ulterioare. Mai mult, ca într-o „grădină a potecilor care se bifurcă" (cine poate uita fascinanta scriere borgesiană?), traseele pelerinilor nu străbat doar spaţialităţi diverse, ci şi temporalităţi diferite, cronotopi feluriţi (în cel mai tehnic sens bahtinian). De aceea, e la fel de greşit să socotim că pelerinul parcurge spaţiul nostru (teritorial, modern, structurat, raţional, omogen etc.) pe cât este să credem că pelerinul trăieşte cu adevărat în timpul nostru chiar şi atunci când încearcă să treacă dincolo de el (spre *illud tempus*), să-l anuleze, să-l suspende. Dacă vrem să înţelegem experienţa interioară a pelerinilor, singura care contează pentru ei, e obligatoriu, fără a-i idealiza (adică văzându-i mereu ca oameni, ca semeni ai noştri), să acordăm cel puţin unor pelerini, cel puţin uneori şi parţial, oarecare credit. Chiar în numele cartezianismului (nu al lui Descartes, care i-ar fi înţeles mai lesne), avem datoria de a accepta, fie şi euristic ori ipotetic, posibilitatea autenticităţii trăirilor unor oameni, a bunelor lor intenţii – chiar practicate numai în şi poate pentru văzul lumii, în cadrul şi pe durata unui ritual. Integrarea alterităţii este, în acest sens, şi pentru pelerin, şi pentru cel care-l întâlneşte, observă ori însoţeşte ocazional, o experienţă spirituală de prim rang, nu mai puţin vrednică de respect decât consecvenţa neabătută într-o credinţă particulară ori în reproducerea idiosincrasică a identităţii.

Cum spuneam mai sus, toate pelerinajele au loc în istorie. Nici locurile de pelerinaj ori moaştele/relicvele nu scapă din această logică *istorică*, putându-şi schimba definiţia... canonică a peregrinului ideal/bine-venit odată cu definiţia propriei substanţe. Şi nu mă refer atât la (re)semnificarea religioasă, în spirit ecumenic/irenic, a unor locuri de pelerinaj ori relicve, care îşi pot schimba paşnic „publicul-ţintă" (din perspectiva pelerinilor, ţinta însăşi se schimbă), primind o altă categorie de pelerini ori mai multe categorii deodată (în bună înţelegere, chiar dacă rămân ferm pe poziţiile lor respective), cât la sanctuarele disputate (Ierusalimul este poate cel mai cunoscut dintre ele), fragmentate, deturnate, „reciclate", confiscate, distruse (gradul zero al re-semnificării). Pentru a da un singur exemplu în acest sens, dintre locurile de pelerinaj menţionate în cartea de faţă: Mănăstirea Nicula, în ultima vreme punct obligatoriu de trecere al ortodocşilor şi al politicienilor care-i aşteaptă la urne, fost multă vreme lăcaş greco-catolic. De la vechii custozi, în ciuda diferenţelor de accent teologic şi ritualic, a rămas la Nicula ortodoxă marianismul de sorginte barocă, preluat de greco-catolici de la catolici – a se vedea, pentru o comparaţie între graniţele României de azi, marile pelerinaje catolice de la Bazilica Maria Radna ori de la Csíksomlyó/Şumuleu Ciuc (prestigiul acestui loc al victoriei din 1567

a secuilor catolici asupra principelui transilvan protestant a depășit mult limitele Ținutului Secuiesc, devenind, prin tradiția intervenției Fecioarei, un simbol transnațional al Contrareformei).

Cred că istoria României nu poate fi înțeleasă, chiar de către cei mai pasionați naționaliști, preocupați numai de fantasma unei etnicități românești omogene și anistorice, fără o bună cunoaștere a acestei diversități – în mare măsură uitată, alături de multe alte pagini semnificative care ne-ar putea îmbogăți și ne-ar edifica pe planurile sufletesc și spiritual, apropiindu-ne de unul din rosturile vieții noastre: cunoașterea și înțelegerea lumii în care trăim, începând prin cunoașterea propriei noastre persoane și a semenilor noștri.

Titlul ales de Mirel Bănică pentru noua lui carte scoate în prim-plan ceea ce el consideră a fi principala (dacă nu singura) motivație a pelerinilor pe care i-a întâlnit pe teren, în ani de laborioase, aproape penitente, peregrinări personale: nevoia de miracol.

Mirel Bănică ne-a dat un cuprinzător și emoționant portret colectiv al pelerinilor români creștin-ortodocși din România ultimilor ani. La sfârșitul lecturii, cred că vom conveni cu toții că această carte marchează deopotrivă o nouă etapă în istoria temei și o răscruce în viața autorului. Bibliografia despre pelerinaje se îmbogățește cu o lucrare solidă de antropologie a practicilor religioase, construită ca un documentar riguros al observației participative, completată de o secțiune teoretică asumat introductivă, dar în care întâlnim destule pasaje analitice utile și întrezărim reflecțiile viitoare. În plus, cartea, o contribuție prețioasă la fresca României profunde, e bine scrisă și e captivantă ca un roman, având în același timp prospețimea unui jurnal – o calitate pe care o cunoșteam deja din remarcabilul *Fals jurnal de căpșunar* (Institutul European, Iași, 2010), cronica anilor săi de *peregrinatio academica* în Occident. Avem de-a face deci cu o reconstrucție detaliată și autentică, din interior, a unui întreg univers, atât cu mijloacele literaturii, cât și cu cele ale științelor sociale. Pe plan personal, autorul a reușit să se găsească – sau să se reconstruiască? – la capătul unei lungi și adesea chinuitoare căutări de sine prin căutarea umanității și credinței celorlalți, depășindu-și cele mai multe îndoieli și frământări prin imersiunea uimitor cameleonică într-o lume a contrastelor, forțând limitele de plasticitate ale propriei persoane, *fiind* pelerin (mai exact: pelerini) – adică orășean fițos, țărancă profund credincioasă, milițian, interlop țigan, milițian, bucătar, preot (pelerin sau gazdă), reporter, antropolog, student, străin, „căpșunar", teolog, chelner improvizat (dar el a făcut asta ca un adevărat profesionist la Geneva, pentru a se întreține în perioada studiilor doctorale), vânzător ambulant, șofer etc. Până la miracolul divin, miracolul intramundan de care pare să fi avut nevoie și Mirel Bănică, asemeni altor pelerini, s-a petrecut în cazul lui, sau cel puțin poate fi bănuit: întoarcerea la rădăcini pentru a încerca să urci intelectual și spiritual. În fond, la asta jinduiește orice *peregrinus* – adică, literalmente/etimologic vorbind, orice călător, orice om care vine de departe, orice străin. Adesea, notând detaliat tot ce vede și aude în fluxul pelerinajelor, autorul își pune probleme de inadecvare, ilegitimitate, impostură, lipsă de respect pentru ceea ce este o căutare intimă, chiar dacă se petrece în grup. Mai mult, el caută permanent să fie acceptat, chiar și atunci când trebuie să-și decline una din identități, aceea de cercetător, incongruă și potențial deranjantă. Dar pelerinii îi risipesc repede temerile și incertitudinile, acceptându-l. Unii îl acceptă numai ca martor, ca pe un

fel de memorialist al căutării lor; cei mai mulţi recunosc în el pelerinul, seamănul lor. Iar el, scriind, depunând mărturie (şi mai bine: mărturisind, fiindcă nu face un secret din propria situare), înţelege, simte această acceptare cathartică, izbăvitoare. Ne-o spune chiar el: „O eliberare prin scris".

Ca urmare, de un alt miracol, mai mic, dar nu mai puţin decisiv, avem parte şi noi, cititorii (fie că ne vom fi făcut propriile pelerinaje, fie că doar am visat la ele, fie că le refuzăm): aflăm exact ce e în mintea şi sufletul pelerinilor, adică ale oamenilor, ale societăţii reale. Câţi autori din ştiinţele sociale ne pot oferi o asemenea relaţie, aproape directă, cu lumea?

Astfel, participăm şi noi, alături de autor, la pelerinaje. Vedem cu ochii minţii fervoarea pietăţii populare, umilă şi nesupusă, ortodoxă şi păgână, ignorantă şi autentică, ospitalieră şi ostilă, îngăduitoare şi fundamentalistă. Biserica Ortodoxă Română, ca toate instituţiile confesionale, a fost mereu debordată de această viitură, de această răbufnire din adâncurile vieţii sociale: nu poate norma teologic şi domestici administrativ această stihie a re-vrăjirii (în sens weberian a) lumii româneşti, care se exprimă proteic, de la ritualuri ad-hoc la moaşte dubioase şi figuri charismatice rebele. Societatea se simte atrasă tocmai de această devălmăşie, de această aparent nouă şi în fond foarte veche instabilitate nomică, tipic liminală. În scene ca acelea descrise de Mirel Bănică trebuie să căutăm şi problemele, şi soluţiile pe care Biserica strămoşească, asemeni celorlalte organizaţii religioase de la noi şi din alte regiuni ale lumii cu mari carenţe de modernizare şi modernitate care se redefinesc în procesul globalizării (de regulă, pierzându-şi minţile, suferind economic şi spiritual), trebuie să le identifice şi, respectiv, să le adopte. Din păcate pentru toţi actorii sociali, de la indivizi la instituţii, lista problemelor e tot mai lungă. Presa noastră le semnalează în fiecare zi, în registru senzaţional şi fără să le poată analiza (aşa cum face cu toate aspectele despre care scrie). Citind-o în spiritul recomandării lui Hegel (pentru a ne pune în contact cu Spiritul Universal – sau cu orice punem în loc), am putea trage concluzii grave din cazuri ca acestea (citez aleatoriu câteva, apărute ori reactivate în primele luni ale lui 2014): călugărul Iosif de la Schitul Rădeni, găsit neputrezit după şapte ani în 2011 (Mitropolia Moldovei şi Bucovinei cere reînhumarea lui grabnică, pentru a opri un proces de sanctificare informală şi un pelerinaj necanonic); cultul popular al lui Arsenie Boca (ca şi cel al lui Gheorghe Calciu Dumitreasa), care pune o enormă presiune pe Biserică, şi nu numai datorită carierelor politice ale celor doi, ci şi fiindcă fundamentalismul neo-ortodoxist de după 1989, inocent câtă vreme se menţine la nivel individual, s-ar putea articula, ca în anii '30, într-o formă (esenţialmente eretică) virulentă de religie politică. Mitropolitul Clujului, Maramureşului şi Sălajului a exprimat atitudinea ambivalentă a Bisericii în contextul discuţiei publice despre Arsenie Boca (citez din presă): „…va trebui să controlăm fenomenele acestea, să fie cu o rânduială" – în traducere liberă, asta indică o dorinţă, dacă nu o politică, de recuperare tactică a frământărilor para-religioase ale societăţii, ca şi un acord tacit ca ele să continue. Biserica Ortodoxă Română se confruntă în ultimii ani cu multe situaţii asemănătoare, considerabil mai serioase decât fenomenul fugii adolescentine la mănăstire (un episod de acest tip, explicabil prin schimbările socio-culturale din ultimii douăzeci şi cinci de ani şi remarcabil de prost gestionat de Biserică, a avut loc în februarie 2014; el nu pare

singular, din moment ce părinții și autoritățile încep să-i caute pe la mănăstiri pe toți liceenii dispăruți) sau decât primele rătăciri ale anilor '90, ca Noul Ierusalim de la Pucioasa, o perfectă ilustrare a neo-ortodoxismului hiperestetic apărut în anii '80, un neo-antimodernism deopotrivă ascetic, dandy și kitsch, capabil să se exprime liber și mai spectaculos după ce dospise sub Ceaușescu în cercurile elitare ale artiștilor plastici, muzicienilor, literaților și filozofilor. Chiar dacă în 2014 avem de-a face cu un continuum cultural-ideologic (expresiile sale politice sunt în general inautentice, ridicole și oportuniste, nu merită luate în seamă deocamdată) care leagă fundamentalismul neo-ortodoxist, prin veșnicul dandysm de provincie bovarică și megalomană – dar mereu subminată de auto-orientalizare și stigmat – al intelighenției noastre, de ideologia paleoliberală/neoconservatoare a așa-zisei Drepte (aflată altminteri într-o perpetuă criză de politici, legitimitate și popularitate, ceea ce decredibilizează și ideile lor valoroase), nu din aceste medii va veni, dacă va veni, eventuala „primăvară ortodoxă". Aceasta se plămădește sub ochii noștri prin experiențele descrise atât de bine, fără moft pseudo-savant și cu un spirit de observație absolut rar în științele noastre sociale, de Mirel Bănică. Lumea pelerinilor și pelerinajelor e deopotrivă patul germinativ și simptomul unei societăți aflate în căutarea febrilă a comunității, trăind o dramă a dezorientării și declasării, a disoluției și dezamăgirii. Eșecul democrației liberale în România postcomunistă e cunoscut de toată lumea, înțeles de mulți și trecut sub tăcere de o oligarhie politică rapace care profită de el. Ieșirea din acest eșec, ca și ieșirea din stigmatul românitudinii, e căutată spontan și orbește în toate direcțiile. Dintre acestea, una dintre cele mai puternice este cea încarnată de pelerini.

Poate că miracolul de care au nevoie pelerinii trebuie căutat într-o sferă imanentă, mai modestă (dar mai realistă?) decât în preajma sacrului. Poate că refacerea societății rele ca bună comunitate are mai multe șanse decât utopia societății bune, par să intuiască, deși nu reușesc să gândească până la capăt, pelerinii. Iar asta s-ar putea obține într-un singur mod: trecând prin fuziunea transpersonală a comuniunii, atât de mișcător căutată de pelerini. Restul e (numai) antropologie socială și culturală (domenii la care contribuie din plin și lucrarea de față), istorie a religiilor și a Bisericilor (s-ar putea scrie un capitol nou despre influența Bisericii Ortodoxe Grecești, de la rearhaizarea practicii religioase la căutarea bizantină a fuziunii cu statul și la ultima modă la haine și obiecte de cult), sociologie (avem o societate funcțională? modernă? este cetățeanul român un individ autonom, s-a petrecut separarea sa de grupul fuzional?), politologie (este România un stat laic?), economie politică (de pildă, turismul religios, comerțul ambulant și, în general, lucrativa confuzie între economie și iconomie, întreținută și de BOR, care totuși e unul dintre cei mai mari filantropi ai perioadei – 20.828.191 de lei dedicați acțiunilor de binefacere în 2013, potrivit declarației proprii –, aflat în competiție cu statul, în principiu metafizic neutru, dar și cu alte Biserici, unele angajate în prozelitism; un filantrop evazionist, ca și filantropii privați), economia turismului (o perspectivă din care pelerinajul e o *moveable feast*) etc.

Iată suficiente motive pentru a reciti cartea de față cu creionul în mână, de a-i înțelege, completa și continua demersul.

Sorin Antohi

Bibliografie

Adumitroaie, Cătălin, Vicovan, Ion, 2011, *Cuvioasa Parascheva, Sfânta Populară a Ortodoxiei în Istoria şi Evlavia Poporului Român*, Editura Doxologia, Iaşi.

Albert, Jean-Pierre, 1996, *Odeurs de sainteté. La mythologie chrétienne des aromates*, EHESS, Paris.

Albert, Jean-Pierre, 1997, *Le sang et le ciel. Les saintes mystiques dans le monde chrétien*, Aubier, Paris.

Alexandrescu, Grigore, 1957, *Opere*, ESPLA, Bucureşti.

Amirou, Rachid, 1995, *Imaginaire touristique et sociabilités du voyage*, PUF, Paris.

Apostol, Mihaela Simona, 2013, *Fenomenul pelerinajului în mass-media de după 1989,* Editura Pro Universitaria, Bucureşti.

Arghezi, Tudor, 1966, „O procesiune", *Icoane de lemn*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, p. 42.

Attias, Jean-Christophe, Benbassa, Esther, 2005, *Ura de sine. Identităţi dificile*, Editura Est, Bucureşti.

Balko, Mihai, 2013, „Prototip X – Atelier 030202", www.atelier030202. blogspot. ro, accesat în data de 5 noiembrie.

Barbu, Violeta, 2001, „Imago Virginis. Essai d'anthropologie religieuse sur les représentations miraculeuses de la Vierge aux Pays Roumains", *Studii şi Materiale de Istorie Medie (SMIM)*, nr. XIX, Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti, pp. 36-90.

Barbu, Violeta, 2008, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Ţările Române în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Barthes, Roland, 1968, „L'effet de réel", *Communications*, nr. 11, pp. 84-89.

Barthes, Roland, 1980, *La chambre claire. Note sur la photographie*, Gallimard, Paris.

Baudrillard, Jean, 1981, *Simulacres et simulations*, Galilée, Paris.

Baudrillard, Jean, 2008, *Cuvinte de acces*, Editura Art, Bucureşti.

Băbuţ, Gheorghe, 2004, *Pelerinul Român*, Editura Pelerinul Român, Oradea.

Bălan, Ioanichie, 2010, *Pelerin la Muntele Athos*, Mănăstirea Sihăstria, Neamţ.

Bănică, Mirel, 2011, *Religia în fapt. Studii, schiţe şi momente*, Editura Eikon, Seria „Theologia Socialis", Cluj-Napoca.

Beck, Guy L., 2006, *Sacred Sound. Experiencing Music in World Religions*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada.

Benjamin, Walter, 2000, „La tâche du traducteur", *Œuvres*, vol. I, Gallimard, Paris, pp. 244-265.

Bertrand, Jean-René, 2004, „Santiago religieux: du contexte au prétexte", *Les Annales de la recherche urbaine*, nr. 96/octombrie, pp. 73-82.

Bertrand, Romain, 2007, „Pèlerinages", *Politix. Revue des sciences sociales du politique*, nr. 77/aprilie, Sorbona, Paris, pp. 3-8.

Bianchi, Robert R., 2004, *Guest of God. Pilgrimage and Politics in the Islamic World*, Oxford University Press, New York.

Blasen, Philippe Henri, 2011, *Le cas Nicula*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011.

Bordigoni, Marc, 2001, „Terrain désigné, observations sous contrôle. Enjeux d'une ethnographie des Tsiganes", *Ethnologie Française*, 31 (1), ianuarie-martie, pp. 117-126.

Bouflet, Joachim, 2009, *O istorie a miracolelor. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Editura Cartier, Chișinău.

Bourdieu, Pierre, 2007, *Despre televiziune,* Editura Art, București.

Boutry, Philippe, 2008, „Ipostaze ale fenomenului religios: apariţiile mariale, pelerinajele şi portul vălului", în Gavriluță, Cristina, *Sacrul şi californizarea culturii. Șapte interviuri despre religie şi globalizare*, Editura Paideia, București, pp. 119-140.

Bowie, Fiona, 2000, *The Anthropology of Religion: An Introduction*, Blackwell Publishers, Oxford.

Bozóky, Edina, 2006, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis: protection collective et légitimation du pouvoir*, Beauchesne, Paris.

Brandes, Stanley H., 1990, „Reflections on the Study of Religious Orthodoxy and Popular Faith in Europe", în Badone, Ellen (ed.), *Religious Orthodoxy & Popular Faith in European Society*, Princeton University Press, Princeton, pp. 187-197.

Branişte, Marin, 1982, *Însemnările de călătorie ale pelerinei Egeria: secolul IV*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova.

Brian, Isabelle, 2000, „Le roi pèlerin. Pèlerinages royaux dans la France moderne", în Boutry, Ph., Fabre, Pierre-Antoine, Julia, Dominique (ed.), *Rendre ses vœux: les identités pèlerines dans l'Europe moderne (XVI*^{ème}*-XVIII*^{ème} *siècle)*, EHESS, Paris, pp. 363-378.

Bringa, Tony R., „Međugorje: Religion, Politics and Violence in Rural Bosnia", 1997, *American Ethnologist*, vol. XXIV (I), februarie, pp. 241-258.

Brown, Peter, 1981, *The Cult of Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, University of Chicago Press, Chicago.

Bușă, Daniela (coord.), 2012, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. VII, Editura Academiei Române, București.

Caillois, Roger, 2006, *Omul şi sacrul*, Editura Nemira, București.

Capelle-Pogăcean, Antonela, 2008, „L'Orthodoxie nationale en Roumanie. Le miroir éclaté?", în Capelle-Pogăcean, Antonela, Michel, Patrick, Pace, Enzo (eds.), *Religions et identités en Europe. L'épreuve du pluriel*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris.

Cazacu, Matei, 2003, *Minuni, vedenii şi vise premonitorii în trecutul românesc*, Editura Sigma, București.

Cazeneuve, Jean, 1992, *La télévision en sept procès*, Buchet Chastel, Paris.

Câmpeanu, Pavel, 1994, *România: coada pentru hrană. Un mod de viaţă*, Editura Litera, București.

Chares, Kampourides (ed.), 1989, *Kitsch. Made in Greece*, Friends of „Anti" Magazine, Atena.

Chelcea, Ion, 1944, *Ţiganii din România. Monografie etnografică*, Editura Institutului Central de Statistică, București.

Chelcea, Ion, 2001, „Despre hrana rituală la români", *Etnografie şi sociologie*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti.
Chelcea, Liviu, Lăţea, Puiu, 2000, *România profundă în comunism*, Editura Nemira, Bucureşti.
Chélini, Jean, Branthomme, Henry, 1982, *Les chemin de Dieu: histoire des pèlerinages chrétiens des origines à nos jours*, Hachette, Paris.
Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, 1982, *Dictionnaire des symboles*, Robert Laffont, Paris.
Ciachir, Dan, 2013, *Starea Bisericii. Noi convorbiri realizate cu pr. prof. Dorin Micu*, Editura Mega, Cluj-Napoca.
Claverie, Elisabeth, 2003, *Les guerres de la Vierge. Une anthropologie des apparitions*, Editura Gallimard, Paris.
Coakley, Sarah, 2003, *Religia şi trupul*, Editura Univers, Bucureşti.
Cobzaru, Dumitru, arhimandrit, 2010, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului" Nicula*, Editura Ecclesia, Nicula.
Cocagnac, Maurice, 1997, *Les Symbols bibliques*, CERF, Paris.
Coenen-Huther, Jacques, 1992, „Production informelle de normes: les files d'attente en Russie Soviétique", *Revue française de sociologie*, vol. XXXIII (2), pp. 213-232.
Cogat-Droulez, Sandrine, 2001 „Religion, science et «miracles», le cas de Lourdes", *Socio-anthropologie*, nr. 10, pp. 76-86.
Cojocaru, Eugen, 2012 „De la Salonic la Muntele Athos. *Greek way of life*", *Tarom Insight*, aprilie-mai, pp. 57-63.
Coleman, Simon, Eade, John, 2004, *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*, Routledge, Londra.
Conovici, Iuliana, 2009, *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucţia unei identităţi publice*, 2 vol., Editura Eikon, Cluj-Napoca.
Constantinides-Hero, Angela, Thomas, John P., 2000, *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, vol. I, Dumbarton Oaks Research Library, Washington D.C.
Corbin, Alain, 1982, *Le miasme et la jonquille: l'odorat et l'imaginaire social, XVIIIe-XIXe siècle*, Aubier Montaigne, Paris.
Coşbuc, George, 1986, *Elementele literaturii populare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Counihan, Carole N., 1999, *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning and Power*, Routledge, New York.
Culianu, Ioan P., 2005, *Religie şi putere*, Editura Polirom, Iaşi.
Dabbs, Jr., James M., 1977, „Does Reaction to Crowding Depend upon Sex of Subject or Sex of Subject's Partners?", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. XXXV (5), pp. 343-344.
Daniliuc, Mihail, 2013, „Pelerini versus turişti", *Lumina*, rubrica „Repere şi idei", Bucureşti.
Davidson, Linda Kay, 2002, *Pilgrimage: From the Ganges to Graceland. An Encyclopedia*, ABC-Clio, Santa Barbara, California.
Davie, Grace, 1994, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Blackwell, Oxford.
Dâncu, Vasile, 2011, „România reală nu există", *22*, nr. 1100, 5-12 aprilie.
De Certeau, Michel, 1987, *La faiblesse de croire*, Seuil, Paris.
De Heusch, Luc, 1962, *Le pouvoir et le sacré*, Centre d'Études des Religions, Editions de l'Institut de Sociologie, Université Libre de Bruxelles, Bruxelles.

De Luca, Giuseppe, 1995, *La piété: approche historique*, Letouzey-Ané, Paris.
De Nora, Tia, 2001, „Quand la musique de fond entre en action", *Terrain*, nr. 39, pp. 75-88.
Debray, Régis, 2002, *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*, Odile Jacob, Paris.
Delumeau, Jean, 1986, *Frica în Occident*, vol. II, Editura Meridiane, Bucureşti.
Delumeau, Jean, 1997, *Des religions et des hommes*, ed. a II-a, Desclée de Brouwer, Paris.
Derks, Sanne, 2009, *Power and Pilgrimage. Dealing with Class, Gender and Ethnic Inequality at a Bolivian Marian Shrine*, LIT Verlag, Berlin.
Diaconu, Mădălina, 2007, *Despre miresme şi duhori. O interpretare fenomenologică a olfacţiei*, Editura Humanitas, Bucureşti.
Dianteill, Erwan, Hervieu-Léger, Danièle, Saint-Martin, Isabelle, 2004, *La modernité rituelle*, L'Harmattan, Paris.
Douglas, Mary, 1984, *Food in the Social Order: Studies of Food and Festivities in Three American Communities*, Russell Sage Foundation, New York.
Dubisch, Jill, 1995, *In a Different Place: Pilgrimage, Gender, and Politics at a Greek Island Shrine*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Duby, Georges, 1974, *L'an mil*, Gallimard, Paris.
Dumas, Felicia, 2010, „Despre pelerinaj, pelerini şi întâlnirea omului cu sfinţii în zi de sărbătoare", *Tabor*, nr. 8, Cluj-Napoca, pp. 49-62.
Dumezil, Georges, 1973, *Gods of the Ancient Northmen*, University of California Press, Berkeley.
Dumitran, Ana, Enikõ, Hegedüs, Rus, Vasile, 2011, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranţei religioase*, Editura Altip, Alba Iulia.
Dupront, Alphonse, 1967, „Tourisme et pèlerinage. Réflexions de psychologie collective", *Communications*, nr. 10, pp. 97-121.
Dupront, Alphonse, 1987, *Du Sacré. Croisades et pèlerinages. Images et langages*, Gallimard, Paris.
Durandin, Catherine, 2010, „Le retour du religieux après 1990", conferinţă în cadrul colocviului internaţional „Religions et laïcité en Roumanie", Ambasada Franţei la Bucureşti, Colegiul Noua Europă, Bucureşti, 9 octombrie.
Eade, John, 2013, „Identitarian Pilgrimage and Multicultural Society", în Pazos, A. (ed.), *Pilgrims and Pilgrimages as Peacemakers in Christianity, Judaism and Islam*, Ashgate, Londra, pp. 105-119.
Eade, John, Coleman, Simon, 2004, *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*, Routledge, Londra.
Eade, John, Sallnow, Michael J., 2001, *Contesting the Sacred. The Anthropology of Christian Pilgrimage*, Routledge, Londra, New York.
Eliade, Mircea, 1973, *Fragments d'un journal*, vol. I: 1945-1969, Gallimard, Paris.
Eliade, Mircea, 1988, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
Eliade, Mircea, 2011, „Maica Domnului", conferinţă din data de 11 aprilie 1936, în *50 de conferinţe radiofonice*, Editura Humanitas, Bucureşti, pp. 192-197.
Engelhardt, Jeffers, 2010, „The Acoustic of Geopolitics of Orthodox Practices in the Estonian-Russian Border Region", în Hann, C., Goltz, H. (eds.), *Eastern Christians in Anthropological Perspective*, University of California Press, Berkeley, pp. 101-130.

Evseev, Ivan, 2007, *Enciclopedia simbolurilor religioase şi arhetipurilor culturale*, Editura „Învierea" a Arhiepiscopiei Timişoarei, Timişoara.
Fabre, Pierre-Antoine, Julia, Dominique, 2000, *Rendre ses vœux. Les identités pèlerines dans l'Europe moderne (XVIe-XVIIIe siècle)*, EHESS, Paris.
Fabre-Vassas, Claudine, 1995, „Paraschiva-Vendredi. La sainte des femmes, des travaux, des jours", *Terrain*, nr. 25, pp. 57-74.
Farb, Peter, Armelagos, George, 1980, *Consuming Passions: The Anthropology of Eating*, Houghton Mifflin, Boston.
Ferréol, Gilles, 1998, *Dicţionar de sociologie*, Editura Polirom, Iaşi.
Ferrières, Madeleine, 2002, *Histoire des peurs alimentaires: du Moyen Age à l'aube du XXe siècle*, Seuil, Paris.
Filoramo, Giovanni, Massenzio, Marcello, Raveri, Massimo, Scarpi, Paolo, 2004, *Manual de Istorie a Religiilor*, Editura Humanitas, Bucureşti.
Florea, Daniel-Cristian, 2009, *Cultul morţilor şi al moaştelor*, f.e, f.l.
Florea Marian, Simeon (Simion), 1895, *Sântul Ioan cel Nou de la Suceava. Schiţă istorică*, Tipografia Carol Göbl, Bucureşti.
Florea Marian, Simeon (Simion), 2010, *Botanica poporană română*, vol. III, Editura Academiei Române, Bucureşti, p. 249.
Freedberg, David, 1989, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, University of Chicago Press, Chicago.
Gallini, Clara, 1998, *Il miracolo e la sua prova. Un etnologo a Lourdes*, Liguori, Napoli.
Gaudefroy-Demombynes, Maurice, 1932, *Le pèlerinage à la Mekke. Etude d'histoire religieuse*, Geuthner, Paris.
Gavriluţă, Cristina, 2008, *Sacrul şi californizarea culturii. Şapte interviuri despre religie şi globalizare*, Editura Paideia, Bucureşti.
Gavriluţă, Nicu, 2010, *Mama proştilor e mereu gravidă,* Editura Institutul European, Iaşi.
Geary, Patrick J., 2011, *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, ed. rev., Princeton University Press, New Jersey.
Geertz, Clifford, 1992, *Observer l'Islam: changement religieux au Maroc et en Indonésie*, La Découverte, Paris.
Gellner, Ernst, 1969, *Saint of the Atlas*, Weindenfeld and Nicholson, Londra.
Gibson, David R., 2008, „Doing Time in Space: Line-Joining Rules and Resultant Morphologies", *Sociological Forum*, vol. XXIII (2), pp. 207-233.
Gimbutas, Maria, 2005, „Mokosh", în Jones, Linsay (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Macmillan Reference, vol. IX, p. 6115.
Ginzburg, Carlo, 1977, *Brânza şi viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, Editura Nemira, Bucureşti.
Goffman, Erving, 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday-Anchor, New York.
Goffman, Erving, 1963, *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, Prentice-Hall, New York.
Goilav, Ana-Maria, 2001, „Non Zidul", *Arhitext design*, numărul tematic *Zidul*, Bucureşti.
Gothoni, René, 2010, *Pilgrims and Travelers in Search of the Holy*, Peter Lang, New York.
Goulding, Christina, 2003, „Retro Shops and Retro Junkies", în Sherry, John F., Brown, Stephen (eds.), *Time, Space and the Market*, M.E. Sharpe, Londra, New York.

Gräf, Rudolf, 2008, „Palatele ţigăneşti. Arhitectură şi cultură", Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, accesat la adresa www.ispmn.gov.

Grigore, Delia, 2001, „Reprezentări ale sacrului şi relaţia cu supranaturalul", *Curs de antropologie şi folclor rrom*, Editura Credis, Bucureşti.

Gugelot, Frédéric, 2010, „Les deux faces de Lourdes. Lourdes de Zola et les foules de Lourdes de Huysmans", *Archives de Sciences Sociales des Religions*, nr. 151 (3), EHESS, Paris, pp. 213-228.

Gulliksen, Harold, 1927, „The Influence of Occupation upon the Perception of Time", *Journal of Experimental Psychology*, vol. X (1), pp. 52-59.

Hadden, Jeffrey K., Cowan, Douglas E., 2000, *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, JAI, New York.

Halbwachs, Maurice, 1971, *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte. Etudes de mémoire collective*, ed. a II-a, PUF, Paris.

Hall, Edward T., 1959, *The Silent Language*, Fawcett, Greenwich.

Hall, Edward T., 1964, *The Hidden Dimension*, Doubleday, New York.

Hammoudi, Abdellah, 2005, *Une saison à la Mecque. Récit de Pèlerinage*, Seuil, Paris.

Harris, Ruth, 2000, *Lourdes. Body and Spirit in the Secular Age*, Penguin Compass, New York.

Hartog, François, 2002, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Seuil, Paris.

Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 1988, „Sur les éléments turcs dans la langue roumaine", *Studii de lingvistică şi filologie*, vol. III (ediţie îngrijită de Grigore Brâncuşi), Editura Minerva, Bucureşti, pp. 452-460.

Hasdeu, Bogdan-Petriceicu, 2003, *Folcloristica*, vol. I, Editura Saeculum, Bucureşti.

Hasdeu, Iulia, 2014, *Rroma Religion*, 21 martie, mesaj adresat prin curier electronic personal.

Hasneş-Ciurdariu, Aurel, 2006, *Pelerin ortodox la Međugorje*, Editura Amadoros, Câmpulung Moldovenesc.

Hawthorne, Sian, 2005, „Feminism, Gender Studies and Religion", în Jones, Linsay (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Macmillan Reference, vol. V, pp. 3023-3027.

Heller, Jack F., Groff, Bradford D., Solomon, Sheldon H., „Towards an Understanding of Crowding: The Role of Physical Interaction", *Journal of Personality and Social Psychology,* vol. LIII (3), 1977, pp. 183-190.

Hervieu-Léger, Danièle, 1999, *Le pèlerin et le converti: la religion en mouvement*, Flammarion, Paris.

Hervieu-Léger, Danièle, 2008, La religion comme chaîne de mémoire", introducere critică la Maurice Halbwachs, *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte*, ed. a III-a, PUF, Paris, pp. 31-43.

Hervieu-Léger, Danièle, Champion, Françoise, 1986, *Vers un nouveau christianisme. Introduction à la sociologie du christianisme occidental*, CERF, Paris.

Herzfeld, Michael, 2005, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation State*, Routledge, New York.

Hraba, Joseph, 1985, „Consumer Shortages in Poland: Looking Beyond the Queue Into a World of Making Do", *The Sociological Quarterly*, vol. XXVI, nr. 3, pp. 387-404.

Humphrey, Caroline, Vitebsky, Piers, 2001, *L'architecture sacrée*, Taschen/ Duncan Baird, Köln.
Iancu, Liviu, 2012, „Preoții, acuzați că organizează ilegal pelerinaje externe", agenția de știri Mediafax, www.mediafax.ro, accesată în 5 noiembrie.
Ioan, Augustin, 2009, „Zidul", *4SPACE*, portalul Liternet, www.liternet.ro, accesat în 27 ianuarie.
Ionașcu, Cristian, 2008, „Hram Nicula. Ortodoxia trăiește în noi", *Practic în bucătărie*, nr. 9, pp. 76-77.
Isambert, François, 1982, *Le sens du sacré. Fête et religion populaire*, Minuit, Paris.
Jaisson, Marie, 2008, „Introduction", în Halbwachs, Maurice, *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte*, ed. a III-a, PUF, Paris, pp. 5-27.
Jonveaux, Isabelle, 2011, *Le monastère au travail: Le Royaume de Dieu au défi de l'économie*, Bayard, Paris.
Julliard, André, 2012, „Flux de dévotion, gestes politiques et visites touristiques dans les pèlerinages à un saint régional: exemple de St. Nicolas à Bari", în Albera, D., Blanchard, M. (eds.), *Pellegrinaggi del nuovo millennio*, Mesogea, Messina, pp. 114-126.
Jung, Carl Gustav, 1968, *The Archetypes and the Collective Unconscious*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Karnoouh, Claude, 1990, *L'invention du peuple. Chroniques de Roumanie*, Arcantère, Paris; trad. rom. *Inventarea poporului națiune*, 2012, Idea Design & Print, Cluj-Napoca.
Knott, Kim, 2009, „From Locality to Location and Back Again: A Spatial Journey in the Study of Religion", *Religion*, Elsevier, nr. 39, pp. 154-160.
Köllner, Tobias, 2013, „Businessmen, Priests and Parishes", *Archives de sciences sociales des religions*, Paris, nr. 162, pp. 37-53.
Kormina, Jeanne, 2010, „Russian Orthodox Pilgrims' Longing for Authenticity", în Hann, Chris, Goltz, Hermann (eds.), *Eastern Christians in Anthropological Perspective*, University of California Press, Berkeley, pp. 267-288.
Kormina, Jeanna, 2013, „La langue des pelerins orthodoxes: l'energie sacrale d'un lieu charge de priere", *Slavica Occitania,* Toulouse, nr. 36, pp. 201-208.
Kornai, Janos, 1980, *Economics of Shortage*, North Holland, Amsterdam.
Koselleck, Reinhart, 2009, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, Editura Art, București.
Kristeva, Julia, 1987, *Soleil Noir: Dépression et mélancolie*, Gallimard, Paris.
Labande, Edmond René, 2004, *Pauper et peregrinus: problèmes, comportements et mentalités du pèlerin chrétien*, Brepols, Turnhout.
Lazăr, Mirela, 2008, *Noua televiziune și jurnalismul de spectacol*, Editura Polirom, Iași.
Le Bras, Gabriel, 1955, *Sociologie de la pratique religieuse dans les campagnes françaises*, Presses Universitaires de France, Paris.
Le Breton, David, 1998, *Les Passions ordinaires. Anthropologie des émotions*, Armand Colin, Paris.
Le Goff, Jacques, 1964, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Arthaud, Paris.
Lefter, Lucian-Valeriu, 2010, „Ospățul în Moldova. Mărturii istorice și etnologice", *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, nr. 10, pp. 475-501.
Lévi-Strauss, Claude, 1971, *Mythologiques IV: L'Homme nu*, Plon, Paris.
Livadă-Cadeschi, Ligia, 2001, *De la milă la filantropie. Instituțiile de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, Editura Nemira, București.

Lochtefeld, James G., 2010, *God's Gateway*: *Identity and Meaning in a Hindu Pilgrimage Place*, Oxford University Press, New York.
Macarie Drăgoi, episcop, 2013, „Pelerinaj și spiritualitate în Scandinavia medievală spre moaștele Sfântului Rege Martir Olav din Trodheim, Norvegia", *Tabor*, Cluj-Napoca, nr. 6 (6), iunie, pp. 20-27.
Malinowski, Bronisław, 1984, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, E.P. Dutton, New York.
Mann, Leon, 1969, „Queue Culture: The Waiting Line as a Social System", *American Journal of Sociology*, vol. LXXV (3), noiembrie, The University of Chicago Press, pp. 340-354.
Mann, Leon, Taylor, K.F., 1969, „Queue Counting: The Effect of Motives Upon Estimates of Numbers in Waiting Line", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. XII (2), pp. 95-103.
Manolache, Anca, 1994, *Problematica feminină în Biserica lui Hristos*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara.
Manolache, Dumitru, 2010, „Sfânta Parascheva în tradiţiile populare", *Lumina*, nr. 236, 13 octombrie, p. 9.
Manole, P. Florin, 2013, „Ziua Fustelor Colorate", *Adevărul*, www.adevarul.ro, accesat în data de 8 aprilie.
Manolescu, Anca, 2002, *Locul călătorului. Simbolistica spaţiului în Răsăritul creștin*, Editura Paideia, București.
Manolescu, Anca, 2012, „Milă și discreţie", *Dilema Veche*, nr. 437, 28 iunie – 4 iulie.
Manolescu, Anca, 2012, „Cererea de minune", *Dilema Veche*, nr. 463, 27 decembrie 2012 – 3 ianuarie 2013.
Manselli, Raoul, 1975, *La religion populaire au Moyen Age: problèmes de méthode et d'histoire*, Institut d'Etudes Médiévales Albert le Grand, Montréal.
Maraval, Pierre, 1985, *Lieux Saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie. Des origines à la conquête arabe*, CERF, Paris.
Massé, Raymond, Benoist, Jean, 2002, *Convocations thérapeutiques du sacré*, Karthala, Paris.
Mauss, Marcel, 1924, „Rapports réels et pratiques de la psychologie et de la sociologie", *Journal de psychologie normale et pathologique*, Paris, p. 24.
Mayeur-Jaouen, Catherine, 2005, *Pèlerinages d'Egypte: histoire de la piété copte et musulmane, XV-XX*^{ème} *siècle*, EHESS, Paris.
Mayhew, B.H., Levinger, R., 1976, „Size and the Density of Interaction in Human Aggregates", *American Journal of Sociology*, 82, pp. 86-110.
McHugh, James, 2012, *Sandalwood and Carrion: Smell in Indian Religion and Culture*, Oxford University Press, New York.
McLuhan, Marshall, 1962, *The Gutenberg Galaxy*, University of Toronto Press, Toronto.
Mendras, Henri, 1983, *Le changement social: tendances et paradigmes*, Armand Colin, Paris.
Meslin, Michel, 1973, *Pour une science des religions*, Seuil, Paris.
Meslin, Michel, 2008, „L'expérience spirituelle du pèlerinage", în Chélini, Jean (ed.), *Les Pèlerinages dans le monde à travers le temps et l'espace*, Fondation Singer-Polignac, Paris, pp. 9-14.
Mesnil, Marianne, Popova, Assia, 1993, Démone et chrétienne: Sainte Vendredi, *Revue des études slaves*, nr. 65-4, pp. 743-763.

Meyer, Thierry, 1994, „Subjective Importance and Reactions to Waiting in Line", *The Journal of Social Psychology*, vol. CXXXIV (6), pp. 819-826.
Mihăilescu, Vintilă, 2003, „La problématique déconstruction de la Sarma. Discours sur la tradition", în Papa, Cristina, Pizza, Giovani, Zerilli, Filippo (eds.), *La ricerca antropologica in Romania. Prospettive storiche et etnografiche*, Edizioni Scientifiche Italiene, Napoli.
Mihăilescu, Vintilă, 2006, *Socio-hai-hui prin Arhipelagul România*, Editura Polirom, Iași.
Miroiu, Mihaela, 2002, *Convenio. Despre natură, femei și morală*, ed. a II-a, Editura Polirom, Iași.
Moisil, Costin, 2013, „Problems of Identity in the Orthodox Church Music in Transylvania", conferință susținută în cadrul Colegiului Noua Europă (NEC), București, 9 ianuarie.
Monjardet, Dominique, 1988, „Le maintien de l'ordre: technique et idéologie professionelles des CRS", *Déviance et Société*, vol. XII (2), pp. 101-126.
Morand, Mlle, 1914, „Le problème de l'attente", *L'année psychologique*, vol. XXI, pp. 10-8.
Morand, Paul, 2000, *București*, Editura Echinox, Cluj-Napoca.
Müller, Thomas, 2009, „Pelerinajul ca factor economic: practica pelerinajului în Imperiul German în perioada modernă timpurie", *Review of Ecumenical Studies*, nr. 1, martie, pp. 141-159.
Mușlea, Ion, Bârlea, Ovidiu, 1970, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, Editura Minerva, București.
Neagota, Bogdan, 2003, „Motive mitico-religioase mariane", studiu introductiv la volumul Simeon (Simion) Florea Marian, *Legendele Maicii Domnului*, Editura Ecco, Cluj-Napoca.
Neagota, Bogdan, 2011, „Despre Jocul Cerbului", seminar de cercetare, Institutul de Istorie a Religiilor, Academia Română, București, 24 mai.
Neamțu, Mihail, 2008, *Bufnița din dărâmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*, Editura Polirom, Iași.
Necula, Constantin, 2009, „Pedagogia teologică a pelerinajului creștin", *Revista Ecumenica Sibiu*, nr. 1, pp. 21-30.
Netedu, Adrian, 2008, „Pelerinajul religios. Aspecte sociologice", *Actele Colocviului internațional de științe sociale ACUM*, vol. I, Editura Universității Transilvania, Brașov, pp. 172-179.
Neumann, Erich, 1991, *The Great Mother. An Analysis of the Archetype*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
Nicoară, Toader, 1998, „Le Miraculeux et le magique dans la religion des Roumains de Transylvanie au XVIIIème siècle", în Crăciun, Maria, Ghitta, Ovidiu (ed.), *Church and Society in Central and Eastern Europe*, EFES, Cluj-Napoca.
Niculescu Bran, Tatiana, 2012, „Literatura de calitate stârnește în mod natural dezbateri", *Dilemateca*, anul VII, nr. 74, iulie, p. 4.
Nivat, Georges, 2004, *La pas prin noua Rusie. Memorie, tranziție, renaștere*, Editura Compania, București.
Oișteanu, Andrei, 2009, „Jews, Christians and Muslims in Controversy: Public Theological Disputations in Medieval Europe", *Archaeus. Studies in the History of Religions*, București, vol. XIII, pp. 137-154.
Olsen, Daniel H., Timothy, Dallen J., 2006, *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, Routledge, New York.
Otto, Rudolf, 2005, *Sacrul*, Editura Humanitas, București.

Petcu, Adrian-Nicolae, 2010, „Atelierele meşteşugăreşti din mânăstirile ortodoxe în perioada 1949-1960", *Caietele CNSAS*, anul III, nr. 2 (6), pp. 229-255.
Pleşu, Andrei, 2013, „Între religie şi Biserică", *Dilema Veche*, nr. 470, 14-20 februarie.
Pleşu, Matei, 2013, „Turcul din bătătură", *Dilema Veche*, nr. 470, 14-20 februarie.
Popescu, Ioana, Anghelescu, Şerban, 2008, *Hrana care leagă*, Editura Martor, Muzeul Ţăranului Român, Bucureşti.
Popescu, Liviu, 2002, „Etnografie vizuală în Piaţa Progresul din Bucureşti", *Origini*, Zalău.
Pugh, Douglas S., 2001, „Service with a Smile: Emotional Contagion in the Service Encounter", *The Academy of Management Journal*, vol. XLIV (5), octombrie, pp. 1018-1027.
Radu-Bucurenci, Simina, 2007, „Beyond Hunger. Perceptions of and Reactions to Shortages in 1980s Romania", *New Europe College Yearbook 2006-2007*, Bucureşti, pp. 145-173.
Rawls, Anne Warfield, 1984, „Interaction as a Resource for Epistemological Critique", *Sociological Theory*, vol. II, pp. 222-252.
Reeber, Michel, 2005, *Petite sociologie de l'Islam*, Milan Editeurs, Toulouse.
Rey, Séverine, 2008, *Des saints nés des rêves. Fabrication de la sainteté et commémoration des néomartyrs à Lesvos (Grèce)*, Antipodes, Lausanne.
Ricœur, Paul, 2004, *Sur la traduction*, Bayard, Paris.
Roueff, Olivier, 2001, Musique et émotions, *Terrain*, nr. 37, pp. 3-9.
Rousselet, Kathy, 2013, „L'Orthodoxie russe aujourd'hui", *Archives de sciences sociales des religions*, nr. 162, pp. 9-14.
Sabban, Françoise, 2010, „Nourritures", în Azria, Régine, Hervieu-Léger, Danièle (eds.), *Dictionnaire des faits religieux*, PUF, Paris, pp. 801-806.
Sadoveanu, Mihail, 1955, *Zodia Cancerului sau vremea Ducăi Vodă*, Editura Tineretului, Bucureşti.
Sampson, Steven, 2000, „Transformând banii în cultură: „distincţie" printre noii îmbogăţiţi ai Europei de Est", în Mágyari-Vincze, Enikö, Quigley, Colin, Troc, Gabriel (ed.), *Întâlniri multiple. Antropologi occidentali în Europa de Est*, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, pp. 261-281.
Sanarov, V.I., 1969-1970 „Elements of Ancient Beliefs in Gypsy Religion", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, vol. VIII, nr. 3, Russian Academy of Sciences, Elsevier Publisher, pp. 187-213.
Sanchis, Pierre, *Arraial: la fête d'un peuple. Les pèlerinages populaires au Portugal*, EHESS, Paris, 1997.
Sarău, Gheorghe, 2006, *Dicţionar rrom-român*, Editura Sigma, Bucureşti.
Şăineanu, Lazăr, 1900, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturii române*, Socec, Bucureşti.
Şăineanu, Lazăr, 1929, *Dicţionar Universal al Limbii Române*, ed. a VII-a, Editura Scrisul Românesc, Craiova.
Schmidt-Brabant, Manfred, Sease, Victoria, 2011, *Femininul Arhetipal în curentul misterial al umanităţii*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.
Schmitt, Bernd H., Dubé, Laurette, Leclerc, France, 1992, „Intrusion into Waiting Lines: Does the Queue Constitute a Social System", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. LXIII (5), noiembrie, pp. 806-815.
Schwartz, Bary, 1974, „Waiting, Exchange and Power: The Distribution of Time in Social System", *American Journal of Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, vol. LXXIX (4), pp. 841-870.

Schwartz, Barry, 1978, „Queues, Priorities and Social Process", *Social Psychology*, vol. XLI (1), pp. 3-12.
Seraïdari, Katerina, 2005, *Le culte des icônes en Grèce*, Presses Universitaires de Mirail, Université de Toulouse.
Serjeant, R.B., 2005, „Haram and Hawtah", în Jones, Lindsay (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Macmillan Reference, vol. VI, pp. 3376-3778.
Sidoreac, Petru, 2000, *Sfânta Parascheva, călăuza pelerinilor*, Editura Trinitas, Iaşi.
Simona din Hunedoara, 2012 „Jurnalul pelerinei Simona", 15 octombrie, accesat pe www.doxologia.ro.
Sîrghi, Ana, 2011, „Pelerinaj la mănăstirile nemţene", *Casa de Vacanţă*, nr. 4, aprilie, pp. 28-35.
Steiner, George, 1978, *Après Babel*, Albin Michel, Paris.
Steinhardt, Nicolae, 2008, *Jurnalul Fericirii*, Editura Polirom, Iaşi.
Stoica, Mihaela, Sultănoiu, Marian, 2014, „Harta moaştelor din România", www.gandul.info, accesat în 18 martie.
Stoica, Sorin, 2004, „Sarmaua", *Povestiri mici şi mijlocii*, Editura Curtea Veche, Bucureşti.
Suciu, Emil, 2009, *Influenţa turcă asupra limbii române. Studiu monografic*, vol. I, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Suciu, Emil, 2010, *Influenţa turcă asupra limbii române. Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, vol. II, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Swanson, Robert N., 2012, „Political Pilgrim and Political Saint in Medieval England", în Pazos, Anton M. (ed.), *Pilgrim and Politics. Rediscovering the Power of Pilgrimage,* Ashgate, Farnham, Surrey, pp. 29-46.
Talbot, Alice-Mary, 2000, „Femeia", în Cavallo, Guglielmo (ed.), *Omul Bizantin*, Editura Polirom, Iaşi, pp. 137-166.
Tănăsoiu, Cosmina, 2012, „Form Without Substance. Post-Communist Orthodoxism in Romania", *IWH Post,* Institute for Human Sciences, Viena, nr. 110, p. 18.
Tokarev, Serghei-Alexandrovici, 1976, *Religia în istoria popoarelor lumii*, Editura Politică, Bucureşti.
Trigg, Elwood B., 1973, *Gypsy Demons and Divinities. The Magic and Religion of the Gypsies*, cu o prefaţă de E. Edward Evans-Pritchard, Citadel Press, New Jersey.
Truşcă, Alexandru, realizator, 2009, *Israel, Pământ al Mântuirii*, film documentar, Trinitas TV, Bucureşti.
Turner, Edith, Turner, Victor, 1978, *Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives*, Columbia University Press, New York.
Turner, Victor, 1969, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Aldine, Chicago.
Van Dijk, Rijk, 2005, „The Moral Life of the Gift in Ghanaian Pentecostal Churches in the Diaspora", în Geschiere, Peter, Van Binsberg, Wim, (eds.), *Commodification, Things, Agency, and Identities. The Social Life of Things Revisited*, LIT Verlag, Münster.
Van Gennep, Arnold, 1973, *Culte populaire des saints en Savoie: Recueil d'articles d'Arnold van Gennep*, Maisonneuve, Paris.
Van Voorhis, W.R., 1956, „Waiting, Line Theory as a Management Tool", *Operations Research*, vol. IV(2), pp. 221-231,
Vlăsceanu, Lazăr, Zamfir, Cătălin, 1998, *Dicţionar de sociologie*, Editura Babel, Bucureşti.

Wach, Joachim, 1958, *The Comparative Study of Religions*, Columbia University Press, New York.
Waida, Manabu, 2005, „Miracles: An Overview", în Jones, Lindsay (ed.), *Encyclopedia of Religion*, Macmillan Reference, vol. IX, pp. 6049-6055.
Weber, Max, 1964, *Etudes de sociologie de la religion*, Plon, Paris.
Williams, Patrick, 2010, *Nous, on n'en parle pas. Les vivants et les morts chez les Manouches*, Les Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
Yarrow, Simon, 2006, *Saints and their Communities. Miracle Stories in Twelfth-Century England*, Clarendon Press, Oxford, New York.
Zafiu, Rodica, 2013, „Huzur", *Dilema Veche*, nr. 483, 30 mai – 5 iunie.
Zamfir, Cătălin, 1991, „Calitatea vieții. Perspective mondiale și românești", în Popescu, Veronica (ed.), *Calitatea vieții. Teorie și practică socială*, Academia Română, București, pp. 21-27.
Zapponi, Elena, 2011, *Marcher vers Compostelle: ethnographie d'une pratique pèlerine*, Harmattan, Paris.
***, 1986, „Argument", *Nouvelle Revue de Psychanalyse*, nr. 34, Gallimard, pp. 5-7.

PLURAL M

au apărut:

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*
5. G.W. Leibniz – *Eseuri de teodicee*
6. J. Martín Velasco – *Introducere în fenomenologia religiei*
7. * * * – *Marele Inchizitor. Dostoievski – lecturi teologice*
8. Raymond Trousson – *Istoria gândirii libere*
9. Marc Bloch – *Regii taumaturgi*
10. Filostrat – *Viaţa lui Apollonios din Tyana*
11. Diogenes Laertios – *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*
12. Ştefan Afloroaei – *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*
13. Gail Kligman – *Nunta mortului*
14, 15. Jean Delumeau – *Păcatul şi frica*
16. Mihail Psellos – *Cronografia. Un veac de istorie bizantină. 976-1077*
17. Cicero – *Despre divinaţie*
18, 19. Elena Niculiţă-Voronca – *Datinele şi credinţele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică*
20. * * * – *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală*
21. Paul Zumthor – *Babel sau nedesăvârşirea*
22. Porfir – *Viaţa lui Pitagora. Viaţa lui Plotin*
23. E.R. Dodds – *Grecii şi iraţionalul*
24. Jean Delumeau – *Mărturisirea şi iertarea. Dificultăţile Confesiunii. Secolele XIII-XVIII*
25. Thomas de Aquino – *Despre fiind şi esenţă*
26. I.-Aurel Candrea – *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*
27. Vladimir Petercă – *Regele Solomon în Biblia ebraică şi în cea greacă. Contribuţie la studiul conceptului de* midraş
28. Emmanuel Lévinas – *Totalitate şi Infinit*
29. * * * – *Evanghelii apocrife* (ediţia a II-a)
30. Jacques Le Goff – *Omul medieval*
31. Jacques Derrida – *Spectrele lui Marx. Starea datoriei, travaliul doliului şi noua Internaţională*
32. Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár (ed.) – *Problema transilvană*
33. Seneca – *Naturales quaestiones. Ştiinţele naturii în primul veac*
34. Cristian Bădiliţă – *Platonopolis sau Împăcarea cu filosofia*

35. Hans-Georg Gadamer – *Elogiul teoriei. Moştenirea Europei*
36. Pavel Florenski – *Stâlpul şi Temelia Adevărului. Încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori*
37. Eugenio Garin – *Omul Renaşterii*
38. Julien Ries – *Sacrul în istoria religioasă a omenirii*
39. Virgil Nemoianu – *Jocurile divinităţii. Gândire, libertate şi religie la sfârşit de mileniu*
40. Robert Darnton – *Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franţei*
41. * * * – *Anticristul*
42. Lie Zi – *Calea vidului desăvârşit*
43. Cicero – *Despre destin*
44. Michel Vovelle – *Omul Luminilor*
45. Françoise Bonardel – *Filosofia alchimiei. Marea Operă şi modernitatea*
46. Tatiana Slama-Cazacu – *Strategeme comunicaţionale şi manipularea*
47. * * * – *Trei apocrife ale Vechiului Testament*
48. Jacques Le Goff – *Sfântul Francisc din Assisi*
49. A.R. Radcliffe-Brown – *Structură şi funcţie în societatea primitivă*
50. François Furet – *Omul romantic*
51. Hans-Georg Gadamer – *Actualitatea frumosului*
52. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate* (vol. I)
53. Arnold Van Gennep – *Totemismul. Starea actuală a problemei totemice*
54. Rosario Villari – *Omul baroc*
55. John R. Searle – *Realitatea ca proiect social*
56. Peter Sloterdijk – *Critica raţiunii cinice* (vol. I)
57. Isabelle Stengers – *Inventarea ştiinţelor moderne*
58. Guglielmo Cavallo – *Omul bizantin*
59. Nicolae Corneanu – *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creştine*
60. Pierre Teilhard de Chardin – *Scrisori inedite*
61. Andrea Giardina – *Omul roman*
62. Sergio Donadoni – *Omul egiptean*
63. Anne Cheng – *Istoria gândirii chineze*
64. Artemidor Daldianul – *Carte de tălmăcire a viselor*
65. Dolores Toma – *Despre grădini şi modurile lor de folosire*
66. Silviu Rogobete – *O ontologie a iubirii. Subiect şi Realitate Personală supremă în gândirea teologică a părintelui Dumitru Stăniloae*
67. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate* (vol. II)
68. Jean-Pierre Vernant – *Omul grec*
69. Matei Călinescu – *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecţii*
70. H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă*
71. Norbert Elias – *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice şi psihogenetice* (vol. I – *Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*)
72. Norbert Elias – *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice şi psiho-*

genetice (vol. II – *Transformări ale societății. Schița unei teorii a civilizării*)

73. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt – *Omul secolului XX*
74. Augustin – *Prima catehеză. Inițiere în viața creștină*
75. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. III)
76. Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt – *Omul secolului al XIX-lea*
77. Georges Dumézil – *Căsătorii indo-europene și Cincisprezece chestiuni romane*
78. Cristian Bădiliță – *Manual de anticristologie. Studii, dosar biblic, traduceri și comentarii*
79. Grete Tartler – *Înțelepciunea arabă (secolele V-XIV)*
80. * * * – *Originile creștinismului*
81. * * * – *Evanghelii apocrife* (ediția a III-a)
82. Paul Ricœur, André Lacocque – *Cum să înțelegem Biblia*
83. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. IV)
84. Dominique Camus – *Puteri și practici vrăjitorești. Anchetă asupra practicilor actuale de vrăjitorie*
85. Meister Eckhart – *Cetățuia din suflet. Predici germane*
86. Peter Sloterdijk – *Critica rațiunii cinice* (vol. II)
87. Augustin – *Despre iubirea absolută. Comentariu la Prima Epistolă a lui Ioan*
88. Daniel Dubuisson – *Mitologii ale secolului XX. Dumézil, Lévi-Strauss, Eliade*
89. Marie Capdecomme – *Viața morților. Despre fantomele de ieri și de azi*
90. Vladimir Petercă – *Mesianismul în Biblie*
91. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
92. Iamblichos – *Misteriile egiptenilor*
93. * * * – *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală* (ediția a II-a)
94. Erving Goffman – *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*
95. Michel Foucault – *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France (1981-1982)*
96. Moshe Idel – *Perfecțiuni care absorb. Cabala și interpretare*
97. Alexandru Zub – *Istorie și finalitate. În căutarea identității* (ediția a II-a)
98. Adriana Babeți – *Dandysmul. O istorie*
99. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate* (vol. V)
100. Andrei Oișteanu – *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*
101. Xun Zi – *Calea guvernării ideale*
102. Johann Martin Honigberger – *Treizeci și cinci de ani în Orient*
103. Adrian Marino – *Prezențe românești și realități europene. Jurnal intelectual* (ediția a II-a, cu un post-scriptum al autorului)
104. Seneca – *Dialoguri (I)*

105. Jean Delumeau – *Liniştiţi şi ocrotiţi. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată* (vol. I)
106. Plutarh – *Despre oracolele delfice*
107. Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. I)
108. Seneca – *Dialoguri (II)*
109. Ruxandra Cesereanu – *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii*
110. Plinius – *Naturalis historia. Enciclopedia cunoştinţelor din Antichitate* (vol. VI)
111. * * * – *Întotdeauna Orientul : corespondenţă Mircea Eliade – Stig Wikander (1948-1977)*
112. Monica Broşteanu – *Numele lui Dumnezeu în Coran şi în Biblie*
113. Ruxandra Cesereanu – *Gulagul în conştiinţa românească. Memorialistica şi literatura închisorilor şi lagărelor comuniste*
114. Gail Kligman – *Nunta mortului. Ritual, poetică şi cultură populară în Transilvania* (ediţia a II-a)
115. Anca Manolescu – *Europa şi întâlnirea religiilor. Despre pluralismul religios contemporan*
116. Jean Delumeau – *Liniştiţi şi ocrotiţi. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată* (vol. II)
117. Seneca – *Despre binefaceri. Despre îngăduinţă (De beneficiis. De clementia)*
118. Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. II)
119. Mircea Mihăieş – *Cărţile crude*
120. H.-R. Patapievici – *Cerul văzut prin lentilă* (ediţia a V-a)
121. Valeriu Gherghel – *Porunca lui rabbi Akiba. Ceremonia lecturii de la sfântul Augustin la Samuel Pepys. Eseuri şi autofricţiuni exegetice*
122. Alexandru Zub – *Clio sub semnul interogaţiei. Idei, sugestii, figuri*
123. Cristian Bădiliţă – *Metamorfozele Anticristului la Părinţii Bisericii*
124. Vintilă Mihăilescu – *Socio-hai-hui prin Arhipelagul România*
125. Jean Delumeau – *În aşteptarea zorilor. Un creştinism pentru mâine*
126. Corin Braga – *De la arhetip la anarhetip*
127. Salman Rushdie – *Dincolo de limite*
128. Ruxandra Cesereanu (coord.) – *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional*
129. Pier Paolo Pasolini – *Scrieri corsare*
130. Mihai Valentin Vladimirescu – *O istorie a Bibliei ebraice*
131. José Antonio Marina – *Inteligenţa eşuată. Teoria şi practica prostiei*
132. Mihai Dinu Gheorghiu – *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii şi traiectorii sociale*
133. Michael Johnston – *Corupţia şi formele sale. Bogăţie, putere şi democraţie*
134. Mihail Neamţu – *Gramatica Ortodoxiei. Tradiţia* după *modernitate*
135. Gilles Lipovetsky – *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societăţii de hiperconsum*
136. Barnaby Rogerson – *Moştenitorii Profetului Mahomed. Cauzele schismei dintre şiiţi şi sunniţi*

137. Jacques Attali – *Scurtă istorie a viitorului*
138. Corin Braga (coord.) – *Concepte şi metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*
139. Seneca – *Epistole către Lucilius* (vol. I)
140. *** – *Evanghelii apocrife* (ediţia a IV-a)
141. Seneca – *Epistole către Lucilius* (vol. II)
142. Mihail Neamţu – *Bufniţa din dărâmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*
143. Cristian Bădiliţă – *Glafire. Nouă studii biblice şi patristice*
144. Saul Bellow – *Până la Ierusalim şi înapoi*
145. Fernando Savater – *Viaţa eternă*
146. Gilles Lipovetsky, Jean Serroy – *Ecranul global. Cultură, mass-media şi cinema în epoca hipermodernă*
147. Salman Rushdie – *Patrii imaginare*
148. Paul Cernat, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir – *Explorări în comunismul românesc* (vol. III)
149. Philippe Braud – *Mic tratat de emoţii, sentimente şi pasiuni politice*
150. Andrei Codrescu – *Noi n-avem bun-gust, noi suntem artişti*
151. A.C. Grayling – *Alegerea lui Hercule. Plăcerea şi datoria în secolul XXI*
152. Nadia Anghelescu – *Identitatea arabă. Istorie, limbă, cultură*
153. Adam Michnik – *Mărturisirile unui disident convertit*
154. Marta Petreu – *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*
155. Umberto Eco – *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre semn şi interpretare*
156. Mircea Mihăieş – *Despre doliu. Un an din viaţa lui Leon W.*
157. Ruxandra Cesereanu – *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii* (ediţia a II-a)
158. Mihail Neamţu – *Povara libertăţii. Antiteze, paradigme şi biografii moderne*
159. Aristotel – *Despre generare şi nimicire*
160. Umberto Eco – *Kant şi ornitorincul* (ediţia a II-a)
161. Anca Vasiliu – *Despre diafan. Imagine, mediu, lumină în filosofia antică şi medievală*
162. Andrei Oişteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie şi literatură*
163. Marta Petreu – *Diavolul şi ucenicul său : Nae Ionescu – Mihail Sebastian* (ediţia a II-a)
164. Moshe Idel – *Fiul lui Dumnezeu şi mistica evreiască*
165. Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*
166. Anca Manolescu – *Stilul religiei în modernitatea târzie*
167. Vladimir Jankélévitch – *Curs de filosofie morală*
168. Claude Lévi-Strauss – *Gândirea sălbatică*
169. Andrei Oişteanu – *Narcotice în cultura română. Istorie, religie şi literatură* (ediţia a II-a)
170. Umberto Eco – *Cum ne construim duşmanul*
171. Camil Ungureanu (coord.) – *Religia în democraţie. O dilemă a modernităţii*
172. Ion Vartic – *Cioran naiv şi sentimental*

173. Max Horkheimer, Theodor W. Adorno – *Dialectica Luminilor. Fragmente filosofice*
174. Valeriu Gherghel – *Breviarul sceptic. Şi alte eseuri despre simplitate*
175. Gabriel Andreescu – *Cărturari, opozanţi şi documente. Manipularea Arhivei Securităţii*
176. Mihai Valentin Vladimirescu – *Viaţa de zi cu zi în vremea lui Iisus*
177. Vintilă Mihăilescu – *Scutecele naţiunii şi hainele împăratului. Note de antropologie publică*
178. Adriana Babeţi – *Amazoanele. O poveste*
179. David Bentley Hart – *Frumuseţea infinitului. Estetica adevărului creştin*
180. Moshe Idel – *Mircea Eliade. De la magie la mit*
181. Grete Tartler – *Înţelepciunea arabă. De la preislam la hispano-arabi* (ediţia a III-a)
182. Mirel Bănică – *Nevoia de miracol. Fenomenul pelerinajelor în România contemporană*

www.polirom.ro

Redactor: Dan Mironescu
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: mai 2014. Apărut: 2014
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel.: 0230/517.518; Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro